

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI

revista arhivelor

Archives Review

LXXXVIII (2011) 1

Arhivele Naționale ale României

Bd. Regina Elisabeta nr. 49, sector 5, București,
România

www.arhivenationale.ro

revista.arhivelor@mai.gov.ro

ISSN 1453 - 1755

**REVISTA ARHIVELOR
ARCHIVES REVIEW**

**LXXXVIII (2011)
No 1**

International Advisory Board

Hermina Anghelescu (Detroit, Michigan), Mihnea Berindei (Paris), Stefano Bottoni (Alessandria), Ion Bulei (Bucharest), Ovidiu Buruiană (Iași), Ovidiu Cristea (Bucharest), Michela Dal Borgo (Venice), Dennis Deletant (London), Marius Diaconescu (Bucharest), Catherine Durandin (Paris), Gérard Ermissé (Paris), Constanța Ghițulescu (Bucharest), Armand Goșu (Bucharest), Didier Grange (Geneva), Florea Ioncioaia (Iași), Gail Kligman (Los Angeles, California), Antal Lukács (Bucharest), Paul Michelson (Huntington, Indiana), Andi Mihalache (Iași), Lorenz Mikoletzky (Vienna), Lucian Năstăsă (Cluj-Napoca), Marius Oprea (Bucharest), Isabella Orefice (Rome), Acad. Șerban Papacostea (Bucharest), Ovidiu Pecican (Cluj-Napoca), Andrei Pippidi (Bucharest), Leonidas Rados (Iași), Brigitte Rigele (Vienna), Virgil Târău (Cluj-Napoca), Vladimir Tismăneanu (Maryland), Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca), Cristian Vasile (Bucharest), Petronel Zahariuc (Iași)

Editorial Board

Arcadie M. Bodale
Cătălin Botoșineanu
Florin Cîntic
Dorin Dobrinu
Ioan Drăgan
Laura Dumitru
Costin Feneșan

Paula Ivan
Șerban V. Marin (*editor-in-chief*)
Peter Moldovan
Alina Pavelescu (*editorial secretary*)
Bogdan-Florin Popovici
Radu Stancu
Claudiu Victor Turcitu

Translations, Linguistic Examination

Laura Durnitru (French)
Costin Feneșan (German)
Șerban V. Marin (English).
Peter Moldovan (German)

Alina Pavelescu (French)
Gabriela Preotesi (English)
Radu Stancu (English)

Cover
Romeo Cîrjan

ISSN: 1453-1755

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI
NATIONAL ARCHIVES OF ROMANIA

**REVISTA ARHIVELOR
ARCHIVES REVIEW**

**LXXXVIII (2011)
No 1**

SUMMARY

ARCHIVE STUDIES

Alexander MAXWELL – <i>Arhivele digitale și cercetarea istorică: feedback-ul unui utilizator</i>	9
Liliana COROBCA – <i>Instituția cenzurii și accesul la documentele privind secretul de stat</i>	28
Rita Magdolna BERNÁD – <i>Centrele de colecție ale Arhivei Arhidiecezane de Alba Iulia</i>	34
Mircea TIMBUS – <i>Serviciul regional Arad al Arhivelor Statului (1951-1956)</i>	54

* * *

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS – <i>Matrice sigilare cu stema țării individualizând Unirea Principatelor Române</i>	65
--	----

STUDIES OF HISTORY

Mihai DRAGNEA – <i>Statutul femeii în Letopisețul lui Ion Neculce</i>	79
Cornelia VLAȘIN – <i>Crearea fondurilor grănicerești născute</i>	86
Elena MUȘAT – <i>Prozelitismul în cadrul Protopopiatului Unit al Bistrei (1850-1900)</i>	104
Mihai GEORGITĂ & Radu MILIAN – <i>Biblioteci școlare românești din Bihor (secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) (I)</i>	118
Oliver Jens SCHMITT – <i>“Un puternic curent” la sate: mecanismele mobilizării politice ale mișcării legionare în lumea rurală 1933-1937. O primă schiță a unei istorii sociale a Gărzii de Fier</i>	153
Lucian PETRAȘ & Antoniu MARTIN – <i>Cooperativele Agricole de Producție în lumina fondurilor deținute de Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale</i>	179
Anca CIUCIU – <i>Povestea copiilor spărgători. Fotografii din dosarele Securității: cazul Templului Coral (20 septembrie 1963)</i>	199

RESTITUTIO

Maria VERTAN – “Dioariul vieții mele” – însemnările lui Ștefan Moldovan despre Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania	213
Mirela TÎRNĂ – <i>Inventarierea averii familiei regale române. Primele măsuri ale noului regim (I)</i>	251

REVIEWS, BIBLIOGRAPHICAL NOTES

Ioan Iosep, Constantin-Emil Ursu & Simona Palagheanu, <i>Plans des Bukowiner Districts in 72 Sections welche in denen Jahren 1773, 1774 und 1775 von einem Departement des Kayß: Königlicher General Stuaabs geometrisch aufgenommen worden</i> (Arcadie M. Bodea)	270
Diana Mandache, <i>Dearest Missy. The Correspondence between Marie, Grand Duchess of Russia, Duchess of Edinburgh and of Saxe-Coburg and Gotha and Her Daughter, Marie, Crown Princess of Romania 1879-1900</i> (Mirela Tîrnă)	273
Cristian Andrei Scăiceanu, <i>Istoria mișcării filatelice din România</i> (Mirela Tîrnă)	277
Ștefania Ciubotaru, <i>Viața cotidiană la curtea regală a României (1914-1947)</i> (Mirela Tîrnă)	280
<i>România interbelică: istorie și istoriografie</i> (ed. Ovidiu Pecican) (Monica Negru)	284
Romus Dima, <i>Gheorghe Tătărescu. Lumini și umbre</i> (Monica Negru)	292
<i>Minoritatea maghiară în perioada comunistă</i> (ed. Agoston Olti & Attila Gidó) (Monica Negru)	297

VARIA

Expoziția <i>Rețete și meniuri culinare. O încercare de istorie gastronomică</i> (Elena Mușat)	304
<i>Surse străine ale comunismului românesc. Dezbatere științifică organizată de Institutul de Istorie “Nicolae Iorga”</i> (Octavian Dascăl)	306
Conferința <i>Pavel Dmitrievici Kiselev și societatea românească din secolul al XIX-lea</i> (Octavian Dascăl)	311

<i>Foamea, piatiletka și ferma colectivă: documente diplomatice românești, 1926-1936</i> (lansare de carte) (Octavian Dascăl)	313
Expoziția <i>Țăranii și comunismul</i> (Silviu Ionaș)	314
Expoziția <i>Centenarul Aviației cu Reacție Coandă – 1910</i> (Elena Mușat)	315
Contributors	317

Arhivele digitale și cercetarea istorică: *feedback-ul unui utilizator**

Alexander Maxwell

Keywords: *digitization; digital archives; digital libraries; historical research; website design; digital history; digital research in the humanities*

Pe măsură ce revoluția internetului se amplifică, bibliotecile au început să își digitalizeze fondurile deținute. Informația digitală a adus deja schimbări importante în demersul științific și ritmul progresului se menține rapid. Studenți, profesori, cercetători și arhiviști explorează cu toții un teren nefamiliar fără a avea hartă sau ghid: în calitate de antropolog digital entuziasmat de tehnologie, Michael Wesch¹ a observat în mod elocvent că în noua lume digitală *“there are no natives here [nu există nativi]”*. Editorialul de față oferă perspectiva unui om de știință asupra cercetării digitale, în baza unei extinse cercetări istorice folosind surse digitale. Materialul de față furnizează recomandări pentru bibliotecile digitale, ocazional punând în contrast nevoile istoricilor față de cele ale altor utilizatori. Comentariile de față se doresc a fi feedback-ul utilizatorului. Arhiviștii, bibliotecarii și ceilalți specialiști în digitalizare se pot folosi de aceste observații pentru a-și evalua eforturile prin ochii unui consumator intensiv de informație digitală.

Domeniul istoriei, prin comparație cu alte discipline, rar s-a aflat în vârful digitalizării. Cercetarea istorică constă în general în analiza calitativă a documentelor pe hârtie. Unii istorici folosesc date de bază, iar Deborah Andersen² a strâns laolaltă probabil majoritatea opiniilor împărtășite de istorici în dizertația ei despre cercetarea digitală în științele umaniste: *“learning to use a database, scan materials, and query that database all consume time that could be used to write [învățarea folosirii bazelor de date, a scanării documentelor și cercetarea acestei baze de date, toate acestea consumă timp care ar putea fi folosit pentru scris]”*.

Din cadrul domeniului istoric pare să provină o parte redusă dintre cei pe care Matthew Gold³ îi denumea recent drept *“cantankerous objectors [cârcotași]”*.

* Versiunea în limba engleză a articolului de față a fost publicată sub titlul *Digital Archives and History Research: Feedback from an End-User*, “Library Review” 59 (2010), 1. p. 24-39.

¹ Michael Wesch, *A Portal to Media Literacy*, conferință susținută în 17 iunie 2008, p. 24:53, disponibil la: <http://www.youtube.com/watch?v=J4yApagnr0s> (accesat la 15 ianuarie 2009).

² Deborah Andersen, *Digital Scholarship in the Tenure, Promotion, and Review Process*, New York, 2004, p. 10.

³ Matthew Gold, *MLA 2008 Recap: Part 1 – the Rise of the Digital MLA*, “The Lapland Chronicles”, 2008, disponibil la: <http://mkgold.net/blog/2009/01/03/mla-2008-recap-part-1-the-rise-of-the-digital-mla/> (accesat la 15 ianuarie 2009).

Robin Anderson⁴ nu putea să se fi gândit la istorici atunci când a scris că “*the expectation of neatly ranked results and clickable searches holds greater appeal than time spent burrowing through a library’s stacks* [a aștepta rezultate bine aranjate și a cerceta printr-un click este mai plăcut decât a pierde timp împrumutând prin sistemul bibliotecar]”. Istoricii au, de obicei, tendința de a fi de modă veche; într-adevăr, unul din colegii mei invocă în glumă “*the historians’ clause* [clauza istoricului]”, care se presupune că scutește pe istorici de la a avea obligația de a adopta cele mai recente invenții tehnologice. De asemenea, mă confesez eventualilor cărcotași: deși sunt un entuziast al e-mail-ului, al mesageriei instant și Power Point-ului⁵, nu posed și nici nu doresc să am telefon mobil sau iPod.

Cu toate acestea, **arhivele digitale transformă cercetarea istorică**. Sursele electronice s-au dovedit de neprețuit în actualul meu proiect, reprezentând un studiu comparativ asupra naționalismului european. Cum argumentația este comparativă, am întreprins cercetări arhivistice în Marea Britanie, Republica Cehă, Germania, Ungaria și România; m-am bazat în continuare pe biblioteci digitale pentru a discuta studii de caz din alte părți ale Europei. Imposibilitatea de a vorbi toate limbile europene mi-a împiedicat eforturile de a ajunge la o perspectivă europeană în sensul larg: nu citesc în finlandeză, de exemplu, drept pentru care nu pot utiliza sursele din această limbă. În consecință, aș fi avut foarte puțin de câștigat de pe urma unei deplasări în Finlanda. Cu toate acestea, am găsit material folositor în varianta finlandeză digitalizată a “*Historical Newspaper Magazine*” (2001-2007), scanată special prin “*Wiburgs Mancherley*”, o revistă de limbă germană publicată în Vyborg, în prezent situat în Rusia. Acest periodic obscur a apărut doar într-un singur an (1821)⁶. Doar câteva exemplare sunt disponibile în afara Finlandei; nu am identificat nicio referință la acesta nici măcar în *Worldcat* (2001-2009), nici în *Universitätsbibliothek Karlsruhe* (2006), care funcționează în bună măsură precum *Worldcat* în spațiul lingvistic german. Biblioteca *Historical Newspaper* din Finlanda a făcut astfel accesibile materiale pe care altfel nu le-aș fi utilizat. Examinând un capitol al schiței proiectului meu apreciez că 62,5% din citate se referă la surse accesate digital⁷. Astfel, forma finală a cărții va fi un produs al epocii digitale.

Istoricii au idiosincrazii disciplinare care colorează interacțiunea lor cu sursele digitale. Ce vor ei atunci de la arhive și biblioteci? Unul dintre cele mai potrivite răspunsuri la această întrebare se referă la sublinierea faptului că istoricii diferă de ceilalți cercetători. Cercetătorii din multe discipline au nevoie de cele mai recente date pentru a-și duce cercetarea la final: o bibliotecă ce se dorește foarte bună

⁴ Robin Anderson, *Battleground: the Media*, Westport, Conn., 2008, p. 159.

⁵ Alexander Maxwell, *Ban the Bullet Point! Content-Based PowerPoint for Historians*, “The History Teacher” 41 (2007), 1.

⁶ Evident, *Wiburgs Mancherley* nu a constituit o parte integrală a cercetării mele: am găsit doar câteva pasaje ce meritau citate. Totuși, având în vedere faptul că nu cunosc finlandeză sau suedeză, nu m-aș fi gândit niciodată să vizitez Finlanda pentru această cercetare.

⁷ Din materialul digital accesat, 50,9% erau surse primare și 63,4% surse secundare. Dintre toate citările, 55,8% se refereau la surse primare, 44,2% la surse secundare. Aproape toate sursele secundare proveneau de la Google Books. Capitolul model rămâne în manuscris și toate ilustrațiile sunt provizorii și aproximative.

În științe economice sau în domeniul fizicii trebuie să se străduiască să fie adusă la zi. Istoricii, dimpotrivă, studiază trecutul și astfel trebuie să utilizeze surse vechi. *Dictum*-ul enunțat de Christine Borgman⁸, potrivit căruia “*most of the time scholars spend reading is devoted to articles less than two years old* [cea mai mare parte a timpului pe care cercetătorii îl petrec citind este dedicat articolelor mai recente de doi ani]” pur și simplu nu se verifică și pentru istorici. Personal lucrez în special cu material vechi de peste un secol vechime. Istoricii sunt interesați de munca celorlalți, însă cercetarea originală în domeniul istoriei depinde în mod fundamental de accesul la surse primare, iar nu de cele mai recente studii.

Istoricii folosesc adesea informații în mod non-intuitiv. William Sewell⁹, de exemplu, a utilizat în mod ingenios certificate de căsătorie pentru a argumenta faptul că urbanizarea din secolul al XIX-lea ar fi fost mai puțin traumatizantă decât se sugerase până atunci. Un geolog ar putea considera un manual de geologie vechi de 100 de ani ca fiind total depășit, dar manualele vechi constituie surse primare pentru istoricii științei educației¹⁰. Aproape orice poate fi o sursă istorică: chiar și cărțile vechi de telefon își au rostul lor¹¹. Această folosire eclectică a materialului-sursă dovedește că istoricii, poate mai mult decât oricare dintre cercetători, pot aprecia calitatea unei biblioteci după mărimea sa. Îi sfătuiesc pe bibliotecari să rămână credincioși “to [...] *third law of library science* [legii a treia a biblioteconomiei]” a lui S. R. Ranganathan: orice carte își are cititorul său¹².

O bibliotecă există nu numai pentru a servi utilizatorii zilei de azi, ci constituie și un depozit de informații pentru generațiile viitoare. Cum nimeni nu știe ce anume vor considera istoricii viitorului ca fiind util, **istoricii se opun instinctiv oricărei distrugerii a colecțiilor din biblioteci**. Charles Eliot¹³, într-un articol extrem de citat, sugera că “*a book which had not been called for in a university library for twenty years possessed but faint vitality* [o carte care nu a fost solicitată într-o bibliotecă universitară vreme de 20 de ani nu are decât o vitalitate istovită]”. Eu personal sunt recunoscător că tovarășii lui Eliot au respins frecvent acest sfat: m-am găsit de multe ori în postura de prim cititor al unui material vechi de peste un secol; într-adevăr, am tăiat paginile unei cărți publicate în 1775. Din punct de vedere intelectual, înțeleg problemele legate de gestionarea colecțiilor dintr-o bibliotecă; totuși, m-am îngrozit citind despre diferitele strategii de selecționare sintetizate în cartea lui Stanley Slote despre selecționarea colecțiilor de bibliotecă¹⁴ sau în articolul

⁸ Christine Borgman, *Scholarship in the Digital Age*, Boston, 2007, p. 157; vezi și Carol Tenopir & Donald King, *Toward Electronic Journals: Realities for Scientists, Librarians, Publishers*, Washington, 2000.

⁹ William Sewell, *Structure and Mobility: The Men and Women of Marseille, 1820-1870*, Cambridge, 1985.

¹⁰ Vezi Bernard Lightman, *Victorian Popularizers of Science*, Chicago, 2007, p. 224-225.

¹¹ Arthur Kurzweil, *From Generation to Generation: How to Trace Your Jewish Genealogy and Family*, New York, 1994, p. 284; Val Greenwood, *The Researcher's Guide to American Genealogy*, Baltimore, 1990, p. 89.

¹² Shiyali Ramamrita Ranganathan, *The Five Laws of Library Science*, Madras, 1957, p. 258.

¹³ Charles Eliot, *The Division of a Library into Books in Use, and Books not in Use, with Different Storage Methods for the Two Classes of Books*, “*Library Journal*” 27 (1902), p. 51-56 (52).

¹⁴ Stanley Slote, *Weeding Library Collections*, Englewood, 1997.

semnat de Loriane Roy din *Encyclopedia of Library and Information Science*¹⁵. Pentru un istoric, "selecționarea" unei colecții de bibliotecă nu diferă cu nimic de "distrugerea" sau "vandalizarea" ei. Stârnind consternare, Indra Adhikari îi sfătuiește pe bibliotecari: "*space should be kept uncluttered by discarding unused and outdated books and journals* [spațiul trebuie păstrat ordonat prin aruncarea cărților și ziarelor nefolosite și învechite]"¹⁶. Istoricii, pur și simplu, nu pot accepta așa ceva: astfel de bibliotecari sunt inamici ai mediului istoric și au posibilitatea de a crea daune ireparabile¹⁷.

Conservarea este astfel principala preocupare a istoricilor în ceea ce privește bibliotecile. Digitalizarea sporește pericolul ca inamicii muncii istoricilor să se debaraseze de material valoros. Orice nou format de stocare oferă tehnofililor un nou pretext pentru a distruge importante materiale istorice fără nici un scrupul sau rușine. Jill Koelling¹⁸ a avertizat că "*most newspaper collections around the United States are held in microfilm, the originals destroyed after filming was complete* [cele mai multe colecții de ziare de pe cuprinsul Statele Unite sunt păstrate sub formă de microfilm, distrugerea originalelor după microfilmare a fost completă]". Sursele pe hârtie și-au dovedit posibilitatea de a rezista secolelor, dar, după cum ne reamintește Jeff Rothernberg¹⁹, "*digital information lasts forever – or five years, whichever comes first* [informația digitală durează pentru totdeauna – sau pentru 5 ani, depinde de ce se întâmplă]". Mersul tehnologiei digitale nu dă niciun semn de abatere și oricine a încercat să transfere fișiere de pe un Mac pe un PC sau chiar de pe o versiune Windows pe alta trebuie să țină seama de pericolul incompatibilității. Yehuda Kalay²⁰ arată că cel puțin unii dintre bibliotecari pun întrebările corecte:

"What machines will be available 5, 10, 50, 100, 1000 years from now, to read the preserved data? How many vinyl record players do we have access to today? Eight-track tapes? Video tapes? 5-1/4 inch floppy disks? 3-1/2 inch floppies? In short, if the intent of using New Media is to enhance to preservation of cultural heritage, are we not entrusting our most precious possessions to the safekeeping of a rather unproven, fragile technology, whose short history is replete with discarding the 'old' for the 'new'?" [Ce aparaturi vor fi disponibile în 5, 10, 50, 100, 1000 de ani de acum încolo, pentru a citi datele păstrate? La câte discuri de vinil am avut acces până astăzi? La câte benzi cu opt piste? Benzi video? Dischete de 5-1/4 inch? Pe scurt, dacă intenția utilizării New Media este de a

¹⁵ Loriane Roy. *Weeding*, în Allen Kent. *Encyclopedia of Library and Information Science*, 54. New York, 1994.

¹⁶ Indra Adhikari. *Fung Shui and Library Building: An Introductory Approach*. "TULSAA Journal" 4 (2006), 3, p. 23-27.

¹⁷ Un coleg mi-a expus cazul unei biblioteci din Australia care se lăuda cândva cu o carte atât de rară încât nu existau decât trei exemplare în toată lumea; personalul bibliotecii a trimis, se pare, cartea la casat. Atunci când i-am cerut colegului date suplimentare în legătură cu acest incident, a pretins că a aflat informația în secret de la personalul bibliotecii în cauză.

¹⁸ Jill Koelling, *Digital Imaging*, Walnut Creek, California, 2004, p. 9.

¹⁹ In John Feather & Rodney Sturges, *International Encyclopedia of Information and Library Science*. London, 2003, p. 137.

²⁰ Yehuda Kalay, *Introduction*, in Idem et alii, *New Heritage*, New York, 2008, p. 6.

spori conservarea moștenirii culturale, nu încredințăm oare cele mai de preț informații pentru păstrare sigură unei tehnologii mai degrabă netestate, fragile, a cărei scurtă istorie este plină de aruncarea «vechiului» în favoarea «noului»?]]”

Tehnologia digitală oferă noi posibilități entuziasmante, însă prima mea recomandare pentru angajații unei biblioteci este aceea de a-și aminti funcția de bază a bibliotecii: conservarea, conservarea, conservarea. **Arhivele digitale ar trebui să copieze fondurile, nu să le înlocuiască.** Bibliotecarii nu trebuie să sacrifice materiale de neînlocuit pe altarul digitalizării.

Presupunând că inițiativele de digitalizare urmăresc extinderea accesului la materialele istorice, mai degrabă decât de a le periclita supraviețuirea, ne putem atunci întreba cum să digitalizăm în mod eficient. Bibliotecarii care doresc să pună în slujba cercetării istorice materialele pe care le dețin trebuie să își amintească faptul că istoricii preferă întotdeauna documentele originale. Istoricii sunt suspicioși față de antologii și traduceri și nu au încredere în fraze ca “nou și îmbunătățit” sau “revăzut și actualizat”. Cea mai fidelă traducere a unei surse primare poate conține erori, dar nu toate reproducerile sunt fidele. Guvernul Cehoslovaciei comuniste, pentru a da un exemplu pitoresc, l-a cenzurat la un moment dat pe Karl Marx dat fiind că descriuse în mod nefavorabil pe cehi ca fiind “*a dying nationality* [o națiune pe moarte]”²¹. Cercetătorul egiptean Khaled Fahmy²² a sesizat o problemă similară cu traduceri arabe ale documentelor otomane. Chiar în surse care nu au fost manipulate în scopuri politice, editorii pot încerca să “corecteze” erorile din textul original. Textele originale sunt întotdeauna cele mai bune; sursele digitale au devenit importante doar prin aceea că mulți istorici acceptă posturi academice departe de bibliotecile aferente ariei lor de cercetare.

Prioritatea acordată documentelor originale înseamnă că **cercetătorii nu au încredere în textul de tip html**. Să ne oprim asupra unui exemplu: *Reden an die deutsche nation* [Scrisori către națiunea germană] a lui Johann Gottlieb Fichte, o lucrare a cărui statut canonic este confirmat de multe traduceri efectuate²³. *Modern History Sourcebook* elaborat de Universitatea Fordham²⁴ oferă un extras potrivit pentru cursurile primare (vezi figura 1). Universitatea din Bloomington, Indiana, propune un extras diferit. Bibliotecarii universităților pot susține în mod util misiunea educativă a instituției lor prin folosirea de surse digitale de acest gen.

²¹ Vezi Zdeněk Suda, *Slovakia in Czech National Consciousness*, în: *The End of Czechoslovakia* (ed. Jiří Musil), Budapesta, 1995, p. 125.

²² Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmet Ali, His Army, and the Making of Modern Egypt*, Cambridge, 1997, p. 25.

²³ Johann Gottlieb Fichte, *Addresses to the German Nation* (trad. R. F. Jones & G. H. Turnbull), Londra-Chicago, 1922; Idem, *Discours à la nation allemande* (ed. S. Jankélévitch), Paris, 1952; Idem, *Discursos a la nación alemana* (ed. Jesús Varela & Luis Acosta), Madrid, 1977; Idem, *Discorso alla nazione tedesca* (ed. G. Rametta), Roma, 2003; Fichte: *Addresses to the German Nation* (ed. Gregory Moore), Cambridge, 2008.

²⁴ Johann Gottlieb Fichte: *To the German Nation, 1806*, în *Modern History Sourcebook*, Fordham University, 1997, disponibil la: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1806fichte.html> (accesat la 16 ianuarie 2009).

Back to Modern History SourceBook

Modern History Sourcebook: Johann Gottlieb Fichte: To the German Nation, 1806

Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) was a German philosopher, a reformer and a supporter of the French Revolution and its ideals. But when France, under Napoleon, took control of Germany along with much of the rest of Europe, he rethought his position and made series of Addresses to the German Nation (1806) in French-occupied Berlin.

The first, original, and truly natural boundaries of states are beyond doubt their internal boundaries. Those who speak the same language are joined to each other by a multitude of invisible bonds by nature herself, long before any human art begins, they understand each other and have the power of continuing to make themselves understood more and more clearly; they belong together and are by nature one and an inseparable whole. Such a whole, if it wishes to absorb and mingle with itself

Figura 1: O sursă digitală potrivită pentru lecturi în clasă (J. G. Fichte)

Traducerile digitale, totuși, prezintă interes scăzut pentru cercetători deoarece informația este intermediată și nu prezintă încredere. Fordham, de exemplu, nu a lucrat pe textul original al lui Fichte. Citatul propus de Fordham face trimitere la "Johann Gottlieb Fichte, Thirteenth Address, *Addresses to the German* [sic!] *Nation*, ed. George A. Kelly (New York: Harper Torch Books, 1968), pp. 19091, 19394, 197-98 [sic!, n. n. probabil o greșeală de tipar pentru 190-91; 193-94, 197-98]." Trei detalii atrag atenția: cuvântul "German" [sic!], datarea la 1806 și numărul neconsecutiv al paginilor. Scrierea incorectă a "*German*" reflectă probabil imperfecțiunile softului de recunoaștere a textului și, deși de mică importanță în sine, faptul alertează pe cititorul sceptic asupra posibilei existențe a altor greșeli, mai serioase, cum ar fi data incorectă: lucrarea lui Fichte a apărut de fapt în 1808. Cel mai deranjant, numerele paginilor, deși corectate, sugerează scăpări importante în textul de la Fordham. Profesorii de istorie pot da scurte extrase pentru cursurile primare, dar procesul de selectare a anumitor pasaje sau de eliminare a altora reflectă judecățile de valoare ale editorului. Cercetătorii pot dori să facă aprecieri diferite și, astfel, au nevoie să vadă întreaga sursă.

Din fericire, ediția originală a lucrării lui Fichte *Reden an die Deutsche Nation* este disponibilă online prin Google Book Search²⁵, în mod colocvial numit "Google Books" și cunoscut anterior ca Google Print. Originalul lui Fichte e în afara copyright-ului, astfel încât Google Books poate oferi textul integral în format pdf. O comparație cu originalul lui Fichte²⁶ arată că extrasul de la Fordham începe nu în mijlocul capitolului, nici în mijlocul paragrafului, ci în mijlocul propoziției! (vezi Figura 2).

²⁵ Google Books, "Google Book Search", Google, fără dată, disponibil la: <http://books.google.com/> (accesat în repetate rânduri).

²⁶ Johann Gottlieb Fichte, *Reden an die Deutsche Nation*, Berlin, 1808, p. 320; disponibil pe Google Book Search, la: http://books.google.com/books?id=qfM_k8_32pcC (accesat la 23 februarie 2009).

nen dürfte, einer Prüfung zu unterwerfen.

Zuförderst und vor allen Dingen — Die
ersten, ursprünglichen, und wahrhaft natür-
lichen Grenzen der Staaten sind ohne Zweifel
ihre innern Grenzen. Was dieselbe Sprache

Figura 2: O sursă digitală potrivită pentru cercetare (J. G. Fichte).

Această poveste are o morală directă: **imaginile documentului original sunt esențiale**. Cum imaginile digitale pot fi manipulate, originalele își păstrează ascendentul. Fără îndoială, câteva măsuri guvernamentale au condus la manipularea versiunii electronice a unor documente. Totuși, textul oferit de Fordham sugerează că transcrierea, editarea și traducerea implică la fel de multe pericole, pe care imaginile digitale le evită. O versiune html a unui document digital oferă posibilitatea căutării textului, bineînțeles, însă cercetătorii nu sunt interesați în căutarea de surse în a căror acuratețe nu au încredere.

Din păcate, unele arhive digitale oferă doar versiunile html a ceea ce dețin. Să luăm cazul Bibliotecii Electronice Ungare [*Magyar elektronikus könyvtár*, MEK]²⁷, o inițiativă a Bibliotecii Naționale Szechenyi, biblioteca de stat a Ungariei. MEK oferă o versiune html a lucrării Theresei Pulszky, *Memoriile unei unguroaice*²⁸ (2004), bazată pe traducerea maghiară a lui Hortobagy și Egyed²⁹. Istoricii vor prefera să examineze fie originalul german³⁰, fie traducerea engleză³¹, ambele disponibile acum pe Google Books. Poate că Theresa Pulszky nu este cel mai important personaj din istoria Ungariei, dar István Széchenyi este suficient de potrivit încât Biblioteca Națională să îi poarte numele. Totuși, MEK a reproduș operele lui Szechenyi doar în format html, cu texte preluate exclusiv din antologii din secolul al XX-lea, iar nu din edițiile originale³². MEK se laudă cu înalta calitate a scanărilor în

²⁷ *Magyar elektronikus könyvtár*, găzduit de Biblioteca Națională Maghiară, 2003-2009, disponibil la: <http://mek.oszk.hu/> (accesat la 23 februarie 2009).

²⁸ Terézia Pulszky, *Egy magyar hölgy emléktái* (trad. din engleză: Tibor Hortobágy), Budapesta, 2004, disponibil la: <http://mek.oszk.hu/04900/04925/html/index.htm> (accesat la 25 ianuarie 2009).

²⁹ Idem, *Egy magyar hölgy emléktái* (trad. din engleză: Tibor Hortobágy), Budapesta, 1986.

³⁰ Therese Pulszky, *Aus dem Tagebuche einer ungarischen Dame*, Leipzig, 1850.

³¹ Theresa Pulszky, *Memoirs of a Hungarian Lady*, Philadelphia-Londra, 1850, disponibil la: <http://books.google.com/books?id=W9kBAAYAAJ> (accesat la 25 ianuarie 2009).

³² Versiunea MEK a *Morgenländische Fahrt* de la Széchenyi aparent provine dintr-o versiune editată de Miklós Györfly, (1999), din moment ce include introducerea lui Györfly. Versiunea MEK a canonicului *Hiel* [Credit] provine, de asemenea, din antologia lui György Spira (1991).

pdf a mai multor surse conținând imagini, precum *A Magyar Bazár Divatképe*³³, o colecție de gravuri la modă. Totuși, chiar și aici, dezinteresul MEK față de originea surselor istorice subminează utilitatea eforturilor sale: nu este oferită nicio informație despre anul sau locul publicării; doar comentariile scrise de mână pe o imagine permit o cronologie aproximativă. Istoricii analizează documentele istorice pentru a înțelege societatea care le-a produs. Sursele decontextualizate de la MEK sunt, așadar, inutilizabile³⁴.

O arhivă cehă de periodice digitale, *Digitalizovaný Archiv Časopisů [DAČ]*³⁵ (2005-08), se dovedește a fi mai utilă. DAČ oferă imagini mari și de înaltă calitate ale documentelor originale în format png, jpeg, gif sau pdf³⁶. Aceste imagini însă nu pot fi căutate; chiar și documentele pdf conțin imagini, nu text ce poate fi căutat. Utilizatorii selectează un periodic după titlu, apoi după anul sau numărul volumului, iar apoi după numărul exemplarului și, în final, după numărul paginii. Apoi se poate muta de la o pagină la alta, înainte sau înapoi. Arhiva este folosită mai mult decât sunt citite originalele pe hârtie.

“AustriaN Newspapers Online [sic!]” [ANNO]³⁷ (2003), are o interfață ceva mai comodă. În primul rând, oferă două posibilități de căutare: una dintre acestea poate începe cu o listă de titluri și apoi selectează o dată, iar cealaltă începe cu o dată și apoi selectează dintr-o listă de titluri. Indiferent pentru care dintre aceste două posibilități se optează, se obține o imagine de ansamblu a periodicului selectat cu *thumbnails* pentru fiecare pagină. În continuare, se poate deschide fiecare pagină în parte și să se vadă imagini de tip jpeg în *browser*, sau să se descarce întregul periodic ca fișier pdf. DAČ presupune ca utilizatorii să descarce opt fișiere pdf separat dacă aceștia doresc să imprime numărul din 2 ianuarie 1869 al ziarului de opt pagini *Svĕtozor*, însă ANNO permite utilizatorilor să descarce toate cele opt pagini din periodicul *Illustriertes österreichisches* din 1 noiembrie 1906) ca un singur document pdf.

DAČ și ANNO le permit utilizatorilor să regleze mărimea paginii. Având în vedere diversitatea *hardware*-ului unui computer, **zooming reprezintă o calitate**

³³ *A Magyar Bazár Divatképe*, digitalizată la Biblioteca Națională Maghiară. 1874-1875. disponibil la: <http://mek.niif.hu/04500/04535/html/34.html> (accesat la 25 ianuarie 2008).

³⁴ În ciuda puternicului meu interes față de istoria Ungariei, rareori am realizat o cercetare direct la MEK. Într-adevăr, pot să-mi amintesc doar un singur citat referitor la MEK în cercetările mele: am localizat textul unguresc al unui poem al lui József Gvadányi, *Egy Falusi nótárius budai utazása*. Pozsony (Bratislava). 1790; versiune electronic disponibilă la: <http://mek.niif.hu/04900/04923/04923.htm> (accesat la 8 ianuarie 2009); anterior, citisem Gvadányi în traducerea engleză preluată din Margaret Ives din 1979, în Margaret Ives, *Enlightenment and National Revival: Patterns of Interplay and Paradox in Late 18th Century Hungary*. University Microfilms. Ann Arbor. Michigan. p. 168-175.

³⁵ Digitalizovaný Archiv Časopisů, *Ústav pro českou literaturu*. 2005-2008. disponibil la: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php> (accesat la 1 martie 2009).

³⁶ Formatul png se comportă ca un unul de tip jpeg. De reținut că site-ul a încetat să se încarcă corespunzător după ce am încercat să vizualizez documentele în format pdf; pentru ca site-ul să funcționeze normal, a trebuit să șterg *cookies*, pentru ca DAČ să revină la setările inițiale.

³⁷ AustriaN Newspapers Online, *Österreichische Nationalbibliothek*, 2003. disponibil la: <http://anno.onb.ac.at/> (accesat în repetate rânduri).

esențială, și arhiviștii informaticieni trebuie să se asigure că este ușor de utilizat. *Digitalna narodna biblioteka Srbije*, Biblioteca Națională Digitală din Serbia [DNLS]³⁸, a ratat complet acest test. În primul rând, aceasta se datorează faptului că oferă conținutul sub o formă *thumbnail* ilizibilă, care reprezintă procedura sa standard. Comanda ușor de localizat “*zoom in*” mărește într-adevăr imaginea, dar nu îndeajuns pentru a se putea citi textul în condiții normale. Mărirea textului până la punctul în care devine lizibil necesită folosirea unei comenzi “speciale” separate. Eu personal am descoperit această comandă “specială” abia la cea de a treia vizitare a site-ului; DNLS ar fi făcut mai bine să combine aceste comenzi. Site-ul, de asemenea, își încadrează documentele într-o fereastră îngustă creată în mod inutil pentru a arăta ca un pergament. Șarmul estetic contează prea puțin față de marea dificultate întâmpinată în citirea documentelor.

Gallica³⁹, o inițiativă digitală a *Bibliothèque Nationale de France*, cauzează unele neplăceri utilizatorilor săi care, deși insignifiante când sunt luate separat, laolaltă ele diminuează valoarea site-ului. În primul rând, paginile de web ale Gallica se încarcă neobișnuit de încet; totul durează mai mult decât ar trebui; totul durează mai mult decât ar trebui. În al doilea rând, Gallica oferă materialele pe care biblioteca le deține în format pdf, însă tratează fiecare pagină ca pe un document separat necesitând o descărcare separată⁴⁰. Cel mai deranjant este însă faptul că Gallica reîncarcă inutil întreaga pagină web la fiecare click operat pe butonul “*page suivante*”. Utilizatorii ANNO descarcă noul conținut într-un cadru relevant, pe când Gallica încarcă și propriul său logo, ca și alte date nesolicitate. Gallica nici măcar nu memorează preferințele de mărime a paginii: utilizatorul trebuie să rearanjeze fiecare pagină în mod individual, ceea ce presupune ca întreaga pagină să fie descărcată din nou. Setarea *default display* oferită de Gallica se întâmplă să fie prea mică pentru a putea fi citită pe calculatorul meu, ceea ce înseamnă că trebuie să descarc logo-ul instituțional de 16 ori pentru a putea citi un document de opt pagini. Din contră, atât ANNO cât și DAČ memorează preferințele utilizatorului în privința mărimii paginii⁴¹. În concluzie, experiența de cercetare prin Gallica este cel mai bine transpusă în expresia “*Votre page est en cours de preparation*”.

Căutarea rapidă (*quick browsing*) constituie o problemă centrală pentru cercetarea digitală; interfața digitală trebuie să extindă cantitatea pe care utilizatorii o pot accesa într-un timp dat. Într-adevăr, dezamăgirea față de interfața săracă m-a făcut să renunț la resursele potențial utile oferite online de *Het Geheugen van*

³⁸ Digitalna narodna biblioteka Srbije. *Newspapers and Magazines*. National Library of Serbia, 2009. disponibil la: <http://digital.nbs.bg.ac.yu/eng/novine.php> (accesat la 1 martie 2009).

³⁹ Gallica, *Bibliothèque Nationale de France digital library*, 2009. disponibil la: <http://gallica.bnf.fr/> (accesat la 2 martie 2009).

⁴⁰ Am testat toate aceste caracteristici pe o carte: Nicolas Ponce, *Aperçu sur les modes françaises*; vezi Gallica cit. Din *fair play* față de Gallica, trebuie menționat că o parte dintre documentele selectate permit descărcarea mai multor pagini; nu am putut stabili nicio icoană care să informeze utilizatorii asupra căror documente se poate opera descărcarea în acest fel convenabil.

⁴¹ Pe calculatorul meu, mărirea standard a Gallica este prea mică, cea de la DAČ este prea mare, pe când cea de la ANNO este tocmai potrivită.

Nederland / Memory of the Netherlands [HGvN]⁴². La fel ca și în cazul altor arhive digitale, utilizatorul începe căutarea cu titlul unui periodic, după care selectează pentru căutare un an. HGvN oferă utilizatorilor o pagină web de *thumbnails*, fiecare reprezentând o pagină imprimată din documentul original. Selectând *link*-ul către pagina 90, de exemplu, trimite utilizatorul la o nouă pagină web conținând toată informația citată (volum, an, data publicării) și un mai mare, dar tot ilizibil, *thumbnail* al paginii 90. Pentru a putea într-adevăr citi pagina 90 utilizatorii trebuie să selecteze comanda *zoom*. Pentru a putea trece însă la pagina 91 utilizatorul trebuie apese butonul “*back*” în două rânduri, să selecteze *thumbnail*-ul pentru pagina 91 și apoi să dea din nou comanda “*zoom*”. Pe scurt, HGvN cere *browser*-elor să încarce patru pagini de web pentru a avansa de la o pagină a documentului digital la următoarea⁴³. Citirea unui document de zece pagini la HGvN necesită, în mod inacceptabil, descărcarea a 40 de pagini web! ANNO și DAC necesită doar zece.

Design-ul sărac al interfeței pare adesea înrădăcinat în importanța exagerată colectivă a arhiviștilor dată “căutării”, care provine din incapacitatea de a aprecia importanța “*browsing*”-ului. Citând o lăudăroșenie supărătoare a lui Noël Jeanneney⁴⁴, președintele Bibliotecii Naționale a Franței și un jucător important în inițiativele europene de digitalizare: “*Do you need to consult a Finnish journal for a certain date in 1805? Go to the University of Helsinki Library site and the appropriate issue will appear on your screen* [Ai nevoie să consulți un ziar finlandez pentru o dată anume din 1805? Du-te pe site-ul bibliotecii Universității din Helsinki și subiectul potrivit îți va apărea ecran]”. De obicei, cercetătorii nu știu care periodic, număr sau pagină le va fi de folos. În schimb, ei “*pescuiesc*” printre potențialele surse în speranța că ceva interesant o să apară. Căutarea ușoară nu este decât o chestiune secundară, adevărata problemă este un “*browsing*” facil.

Când unitatea primară a unui depozit de bibliotecă este o carte (sau câteva numere ale unui ziar sau reviste legate sub forma unei cărți), cercetătorii solicită mai multe volume unul după altul: răsfoirea hârtiei este ușoară. Când bibliotecarii digitali tratează fiecare pagină a unui document digital ca un obiect separat care să fie regăsit individual, răsfoirea este îngreunată fără niciun rost. PapersPast⁴⁵, o inițiativă digitală a Bibliotecii Naționale din Noua Zeelandă, duce această eroare la extrem. Un singur

⁴² Het Geheugen van Nederland, *The Memory of the Netherlands (het Geheugen van Nederland)*, Koninklijke Bibliotheek, 2003, pagină în engleză disponibilă la: <http://www.geheugenvannederland.nl/?en/homepage> (accesat la 2 martie 2009).

⁴³ Asta descrie experiența mea de căutare în *Modtidschrift De Gracieuse*. Am încercat la început să navighez pe Het Geheugen van Nederland în 2005, și am fost destul de frustrat cât să îi scriu administratorului web un mesaj e-mail reclamând design-ul site-ului. Un răspuns politicos a motivat că finanțarea insuficientă a împiedicat reproiectarea site-ului. Încercând să îmi reamintesc pentru acest articol experiența de căutare, am descoperit că toate comenzile “*zoom*” au dus la un mesaj de eroare. A se vedea Het Geheugen van Nederland, *Modtidschrift De Gracieuse*, Koninklijke Bibliotheek, 2003, disponibil la: http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/collecties/modetidschrift_de_gracieuse/over_de_gracieuse (accesat la 25 ianuarie 2009).

⁴⁴ Jean-Noël Jeanneney, *Google and the Myth of Universal Knowledge: A View from Europe*, Chicago, 2004, p. 19.

⁴⁵ PapersPast, *National Library of New Zealand*, 2007, disponibil la: <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast> (accesat la 1 martie 2009).

document, tipărit pe o singură pagină din *New Zealand Illustrated Magazine*⁴⁶, a fost împărțit în antet, text și ilustrații, fiecare solicitând o descărcare separată. Vizualizarea de pagini individuale ale revistei este aparent imposibilă.

Parcurgerea laterală a diferitelor pagini ale unui document digital trebuie să fie un proces simplu. Bibliotecarii ar trebui să asigure ca (1) o singură apăsare pe buton să ducă direct de la rezultatele căutării la conținut și ca (2) o singură apăsare pe buton să dea posibilitatea utilizatorilor să meargă înainte sau înapoi în interiorul documentului. O a doua apăsare pe buton poate să pară un inconvenient de redusă importanță, dar cercetătorii care utilizează intensiv documentele digitalizate consideră că se adună multe apăsări pe buton inutile. Cercetarea pe internet poate că nu este niciodată la fel de ușoară sau plăcută ca răsfoirea prin hârtiile originale, dar bibliotecarii digitali trebuie să **reducă apăsările pe buton și încărcarea de pagini**.

Preocuparea față de experiența utilizatorilor a făcut ca unele biblioteci digitale să investească în programe special destinate să afișeze conținutul digitalizat. *L'Emeroteca Digitale* din Italia⁴⁷ folosește un *plug-in* special numit "DjVu". Câteva biblioteci poloneze⁴⁸ folosesc DLibra, un program creat de informaticienii de la Universitatea din Poznań⁴⁹. Atât DjVu cât și DLibra sunt programe bune care rezolvă dificultățile de *browsing* descrise mai sus. Pe de altă parte, amândouă trebuie să fie descărcate și instalate înainte ca materialele să poată fi accesate. Doctoranzii sau cei care urmează școlile post-doctorale folosesc calculatoare ale instituției, drept pentru care ar putea avea nevoie de ajutorul din partea unui administrator de rețea pentru a accesa materialele la *L'Emeroteca Digitale* și Polona. Personal, ca sărac student post-doctoral, am petrecut un an fără acces la internet pe laptop-ul meu și am accesat internetul de la calculatoarele bibliotecii. Pe perioada celui an am consultat în mod frecvent ANNO și Google Books, dar nu am putut să accesez arhivele poloneze. Astfel, bibliotecarii digitali înțelepți **nu pornesc de la presupunerea că utilizatorii își pot instala un software nou**. Cercetătorii ar putea să depășească astfel de obstacole cerând instituțiilor gazdă permisiunea să instaleze un *software*-ul necesar, dar de ce să creăm obstacole birocratice inutile pentru utilizatorii finali? O bună interfață duce la o experiență a utilizatorilor la fel de mulțumitoare precum cea obținută printr-un *software* cu care sunt obișnuiți.

Nu este necesar niciun software special pentru a folosi Google Books, în prezent cea mai importantă resursă pentru cercetarea istorică digitalizată. Google a început să scaneze unitățile de bibliotecă de la Harvard, Stanford, Oxford,

⁴⁶ *New Zealand Illustrated Magazine*, articolul "Townesley, Traitor", 1, 5 (1 februarie 1900), p. 5, disponibil la: <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=NZ119000201&e=-----10--1----0-all> (accesat la 22 februarie 2009).

⁴⁷ *L'Emeroteca Digitale*, *Biblioteca Nazionale Braidense*, 2003-2005, disponibil la: <http://emeroteca.braidense.it/> (accesat 1 martie 2009).

⁴⁸ De exemplu, Polona, *National Digital Library*, *Biblioteka Narodowa*, 2006, disponibil la: <http://www.polona.pl/dlibra> (accesat la 2 martie 2009); *Małopolska Digital Library*, *Małopolska Biblioteka Cyfrowa*, fără dată, disponibil la: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra.html> (accesat 2 martie 2009).

⁴⁹ DLibra, *Welcome to the DLibra Project Page!*, *Poznan Supercomputing and Networking Center*, 2009, disponibil la: <http://dlibra.psnec.pl/index.php?lang=en> (accesat la 1 martie 2009).

universitățile din Michigan, Wisconsin și California. Recent, *Universidad Complutense* din Madrid, *Staatsbibliothek* bavareză, *Université de Lausanne*, *Bibliothèque Municipale de Lyon*, *Universiteits Bibliotheek* din Ghent, *Biblioteca de Catalunya* și Universitatea Keio din Japonia au început să adauge diversitate lingvistică la inițiativa Google⁵⁰. Totuși, acest patrimoniu bogat urmărește doar ultima ambiție a lui Google “to create a comprehensive, searchable, virtual card catalogue of all books in all languages [de a crea un catalog virtual inteligibil, ușor de folosit al tuturor cărților în toate limbile].”⁵¹ Câțiva bibliotecari care lucrează cu Google și-au descris cu entuziasm această experiență⁵².

Google Books are o interfață excelentă, completată cu un *browsing* inteligent și cu opțiunea pentru descărcarea versiunilor pdf. Google Books produce versiuni de text html prin *software*-ul de recunoaștere a textului, făcând posibile căutările pentru întregul text, dar procesul nu a fost încă perfectat. În același timp cu scrierea, o căutare pentru “national dress” conduce la 620 încercări reușite prin vizualizare completă, dar o căutare pentru “national drefs” (cu “F”) aduce alte 110 încercări reușite din operele istorice editate cu dublu S (de exemplu, “national drefs”). Programul Google de recunoaștere a textului recunoaște alfabetul chirilic⁵³, dar de multe ori citește greșit diacriticele și eșuează total în cazul scrierii *Blackletter* sau “Gothic”: versiunea html din “Zuförderst und vor allen Dingen” a lui Fichte, vizibilă în Figura 2 de mai sus, citește “SufSrberff uní) »or alien Singen”. Google Books permite cercetătorilor să examineze textul scanat, oricum, asemenea imperfecțiuni afectează doar capacitatea de căutare, nu autenticitatea textului.

Google Books ridică unele probleme legale. Mai multe persoane⁵⁴ susțin că Google Books violează legea *copyright*-ului. Nu am niciun comentariu referitor la această problemă. Considerentele de *copyright* afectează experiența cercetătorului, totuși, prin faptul că Google Books oferă doar acces limitat la anumite cărți din baza sa de date. Cercetătorii, evident, vor găsi lucrări afișate în așa-numitele “*Limited preview*” sau “*Snippet view*” mai puțin utile decât cele disponibile în vizualizare completă. Volumul real de material disponibil în vizualizare completă rămâne, cu

⁵⁰ Niel Natanel, *Copyright's Paradox*, Oxford, 2008, p. 24; Gary Hall, *Digitize This Book!*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2008, p. 6-8; Google Books, *Library Partners*, Google, 2009, disponibil la: <http://www.google.com/googlebooks/partners.html> (accesat la 6 martie 2009).

⁵¹ Google Books, *Google Books Library Project – An enhanced card catalogue of the world's books*, Google, 2009, disponibil la: <http://books.google.com/googlebooks/library.html> (accesat la 5 martie 2009).

⁵² Mary Coleman, *Google, the Khmer Rouge, and the Public Good*, în: *The Whole Digital Library Handbook* (ed. Diane Kresh), Chicago, 2007, p. 209-217; Ronald Milne, *From 'Boutique' to Mass Digitization: The Google Library Project at Oxford*, în: *Digital Convergence – Libraries of the Future* (ed. Ray Earnshaw & John Vince), Londra, 2008, p. 4-9; Anne Karle-Zenith, *Google Book Search and the University of Michigan*, în *Charleston Conference Proceedings, 2006*, Westport, Conn., 2007, p. 103-108.

⁵³ O căutare test pentru “Екатерина Великая” [“Ecaterina cea Mare”] oferă câteva volume scanate corect.

⁵⁴ De exemplu, Matthew Rimmer, *Digital Copyright and the Consumer Revolution*, Cheltenham, 2007, p. 234-260; R. Anderson, *Battleground* cit., p. 158-162.

toate acestea, de dimensiuni gigantice. Istoricii care caută surse primare din materiale mai vechi vor descoperi că sursele mai vechi sunt în general în afara *copyright*-ului. Modul de căutare prin vizualizare completă poate servi ca un înlocuitor pentru căutarea de date.

În concluzie, Google Books fixează standardul pentru informația digitală. Bibliotecile digitale și cercetătorii pot repede să **aprecieze calitatea unei arhive digitale prin compararea ei cu Google Books**. Propun drept criteriu de evaluare (1) numărul de încercări reușite pentru o căutare dată și (2) ușurința accesului, măsurată în pagini încărcate și *click-uri* din *mouse*. Pentru a vedea cum Google Books poate fi folosit ca un *yardstick*, acesta se poate compara cu principalii săi competitori în studiile europene: arhiva Europeana (Microsoft a sponsorizat pentru scurt timp un program de digitalizare similar numit "*Live Search Books*", dar a abandonat proiectul⁵⁵).

Europeana⁵⁶ oferă legături către patrimoniul digital al mai mult de o sută de instituții implicate din diferite state europene. La Conferințele Bibliotecii Digitale Europene din 2008 de la Århus⁵⁷, participanții au afirmat că "*the recent Europeana initiative is bringing on-line a well structured corpus of information that (with today's technology) could never be assembled just by 'googling' over the net* [recenta inițiativă Europeana este de a aduce on-line un corpus de informații bine structurate care (cu tehnologia de azi) nu ar putea fi niciodată adunate doar prin 'googling' pe net]". Experiența mea ca utilizator de informații digitale, totuși, sugerează că o asemenea lăudăroșenie este nesusținută de realitate.

Să-l folosim în continuare pe Fichte ca model de obiect de căutare. Motorul de căutare de la Europeana produce 95 "texte" și 8 "imagini" pentru "Fichte". Din păcate, motorul de căutare afișează eronat desenele de la *Deutsche fotothek* ca "texte" *html*. Când aceste false încercări reușite sunt înlăturate, rămân doar 37 de surse de text, inclusiv operele complete ale lui Johann Gottlieb Fichte și câteva lucrări ale fiului său, Immanuel Hermann Fichte, la rândul său un prolific filozof. Prin contrast, Google Books se laudă cu 1.730 încercări reușite pentru vizualizare completă, inclusiv cel puțin 25 ediții originale ale lucrărilor celor doi, tată și fiu. Totuși, cel mai impresionant este că Google Books face trimitere la lucrări contemporane ale unuia sau altuia dintre cei doi Fichte în periodice ca *The Foreign Review* (1828), *Hermes, oder Kritisches Jahrbuch der Literatur* (1829), *Edinburgh Review* (1831), *Nouvelle*

⁵⁵ Vezi Andy Guess, *Post-Microsoft, Libraries Mull Digitization*, "Inside Higher Ed" (30 mai 2008), disponibil la: <http://www.insidehighered.com/news/2008/05/30/Microsoft> (accesat la 6 martie 2009).

⁵⁶ Europeana. *About Us, Europeana beta*, 2009, disponibil la: <http://www.europeana.eu/portal/partners.html> (accesat la 6 martie 2009).

⁵⁷ Vittore Casarosa, Jill Cousins, Anna Tammara & Yannis Ioannidis, *The Web Versus Digital Libraries: Time to Revisit This Once Hot Topic*, în *Research and Advanced Technology for Digital Libraries* (ed. Birte Christensen-Dalsgaard, Donatella Castelli, Bolette Ammitzbøll Jurik, Joan Lippincott), Heidelberg, 2008, p. 383.

revue germanique (1833), *Quarterly Review* (1836) și *The Christian Review* (1838)⁵⁸. Aceste periodice nu se regăsesc în rezultatele căutării prin Europeana.

De asemenea, Europeana oferă o interfață ineficientă și incorectă. Căutarea în Europeana a lucrării canonice a lui Fichte *Reden an die deutsche Nation* cu cuvintele cheie “*Reden an die deutsche Nation*” sau “*Fichte Reden*” nu conduce utilizatorul la faimoasa lucrare a lui Fichte, ci doar la o litografie din 1913 a lui Fichte predicând, via *Deutsche fotothek*⁵⁹, un site al cărui conținut este, în mod incidental, disponibil atât pe Google cât și pe Google Image Search. Pentru a accesa *Reden an die deutsche Nation* prin intermediul Europeana trebuie căutat “Fichte” și deschis volumul VII al unei antologii cuprinzând 11 volume ale operei complete a lui Fichte. Urmând legătura, apare o nouă pagină cu citate (care datează incorect reeditarea lui Walter de Gruyter din 1971 în 1845). Următorul *click* deschide o nouă fereastră *browser* și volumul VII al operelor complete ale lui Fichte apare în greu “încărcabila” Gallica. Prin Gallica se poate apoi citi textul *Reden an die deutsche Nation* de la pagina 259 la 448, fie ca o pagină de web separată, fie ca un document pdf.

Căutarea “Fichte Reden” prin Google Books, prin contrast, oferă textul întreg ca prim rezultat al căutării. Un singur *click* deschide scanări ale originalului din 1808; un al doilea *click* descarcă întregul text în format pdf. Ușor! Care cercetător ar prefera un document reeditat din 1971 care necesită patru *clickuri* și două răsfoiri *web* atâta vreme cât Google Books oferă originalul din 1808 cu un singur *click*?

Totuși, cea mai mare problemă a Europeana privește dificultatea de căutare în cadrul diferitelor volume ale operelor complete ale lui Fichte. Cum știe un

⁵⁸ Edițiile originale ale operelor lui Johann Gottlieb Fichte disponibile pentru vizualizare completă și descărcare la Google Books includ *Versuch einer Kritik aller Offenbarung*, Königsberg, 1793; *Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten*, Jena, 1794; *Grundlage des Naturrechts*, Jena, 1797; *Das System der Sittenlehre nach den Principien der Wissenschaftslehre*, Jena, 1798; *Verantwortungsschriften gegen die Anklage des Atheismus*, Jena, 1799; *Antwortsschreiben an Herrn Prof. Reinhold*, Tübingen, 1801; *Sonnenklarer Bericht an das grössere Publikum über das eigentliche Wesen der neuesten Philosophie*, Berlin, 1801; *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, Tübingen, 1802; *Der Transcendental-Idealismus in seiner dreifachen Steigerung*, München, 1805; *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*, Berlin, 1806; *Reden an die Deutsche Nation*, Berlin, 1808; *Die Thatsachen des Bewusstseyns*, Stuttgart, 1817; *Die Wissenschaftslehre, in ihrem allegemeinen Umrisse dargestellt*, Berlin, 1810; *Die Staatslehre*, Berlin, 1820; *Die Bestimmung des Menschen*, Berlin, 1825). Lucrări ale lui Immanuel Hermann Fichte includ scrisorile tatălui său, publicate în două volume, *Leben und literarische Briefwechsel*, Sulzbach, 1830, 1831, două volume ale lui Johann Gottlieb Fichte's *nachgelassene Werke* (Bonn: Adolph Marcus, 1834, 1835), precum și lucrările originale *De philosophia novae Platonicae origine*, Berlin, 1818; *Sätze zur Vorschule der Theologie*, Stuttgart, 1826; *Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie*, Sulzbach, 1829; *Über Gegensatz, Wendepunkt und Ziel heutiger Philosophie*, Heidelberg, 1832; *Die Idee der Persönlichkeit und der individuellen Fortdauer*, Eberfeld, 1835; *Ueber die Bedingungen eines spekulativen Theismus*, Elberfeld, 1835. Rezultate ale căutării pentru “Fichte”, Google Book Search, 7 martie 2009.

⁵⁹ *Deutsche fotothek*, *Johann Gottlieb Fichte hält 1807/08 in Berlin seine ‘Reden an die Deutsche Nation’*, (1913/1914), 2009, disponibil la: <http://www.deutschefotothek.de/obj32010222.html#home> (accesat la 7 martie 2009).

utilizator care caută *Reden an der deutsche Nation* să deschidă volumul VII dintre cele 11 volume ale operelor complete ale lui Fichte? Motorul de căutare de la Europeana nu oferă această informație: utilizatorii trebuie să deschidă toate cele 11 volume pe rând ca să citească cuprinsul fiecărei cărți în parte. Patru *click-uri* și două ferestre *browser* per volum garantează că utilizatorul va găsi textul dorit cu 44 de *click-uri*⁶⁰. O căutare Google obișnuită pentru "Fichte Reden de Gruyter", totuși, identifică al șaptelea volum în mod corect. Cu alte cuvinte, pentru a obține rezultatele căutărilor Europeana sunt mai eficiente prin navigarea pe Google! Îmi vine cu greu să cred că Jeanneney⁶¹ era de bună credință atunci când critica Google pentru "*the quite primitive, crude, almost antediluvian nature of the mechanism that displays the requested information* [natura destul de primitivă, neșlefuită, de tip aproape antediluvian a mecanismului care afișează informațiile solicitate]". Europeana poate concura cu Google în bogăția patrimoniului, dar **superioritatea interfeței Google este copleșitoare și absolută**.

Dar originile americane ale lui Google fac să apară îngrijorarea că materialele americane sau de limbă engleză ar putea primi o atenție excesivă. Pentru a testa dacă astfel de temeri sunt justificate, să comparăm rezultatele în Google Books⁶², Europeana⁶³ și Biblioteca Europeană⁶⁴ (căutări doar în "colecțiile digitale"). Am introdus șapte căutări pentru nume proprii referitoare la istoria și cultura Europei și șapte căutări în limbi europene, altele decât engleza. Figura 3, mai jos, sugerează că Google Books rămâne cea mai utilă resursă⁶⁵. Europeana are instituții partenere în Irlanda, Olanda, Portugalia și Suedia, în timp ce Google Books nu; totuși, Google Books a găsit pentru căutărilor mele mai multe subiecte pentru căutărilor în irlandeză, olandeză, portugheză și suedeză.

⁶⁰ Un *click* pentru a deschide informația citată din rezultatele căutării, un al doilea *click* pentru ca Gallica să deschidă documentul într-o nouă fereastră *browser*, un al treilea *click* pentru a deschide conținutul *sidebar*-ului, și al patrulea *click* pentru a derula până la partea inferioară a cuprinsului.

⁶¹ J.-N. Jeanneney, *op. cit.*, p. 68.

⁶² Google Books, "Google Book Search" cit.

⁶³ Europeana, *This is Europeana. Europa beta*, 2009, disponibil la: <http://www.europeana.eu/portal/index.html> (accesat la 7-8 martie 2009).

⁶⁴ The European Library, *The European library 2.1*, Koninklijke Bibliotheek, 2005-2009, disponibil la: <http://search.theeuropeanlibrary.org/portal/en/index.html> (accesat la 7-8 martie 2009).

⁶⁵ Căutări efectuate în 7 martie 2009. Mai mult, rezultatele Europeana pentru *család*, trimit la MEK, ale cărei documente nu pot fi date și deci nu pot fi citate. Prin comparație, *Universal Digital Library* de la Carnegie Mellon arată că aceasta din urmă este mai slabă și că se concentrează pe materiale asiatice: căutărilor au revelat două elemente pentru "Montmartre", opt elemente în limba hindusă pentru "Gaan" și cam atât; vezi The Universal Digital Library, *Million Book Collection, Carnegie Mellon*, 2001-2008, disponibil la: <http://www.ulib.org/index.html> (accesat la 8 martie 2009).

Termenul de căutare	Explicarea termenului de căutare	Google Books		Europeana	Biblioteca Europeană
		Toate încercările reuite	Vizualizare completă	Căutările de tip “text only”	Colecțiile digitale
Bernadotte	numele dinastiei regale suedeze	33.300	1.220	30	0
Camões	renumit poet portughez	6.000	968	15	33
Eisteddfod	festival național din Țara Galilor	2.260	351	0	0
Lwów	numele polonez al unui oraș	4.846	126	760	1.267
Motmarte	district din Paris	6.850	1.760	26	4
Stadhouder	titlu politic olandez	3.850	1.618	1	26
Wesselényi	familie nobilă maghiară	1.691	80	26	0
<i>Cogadh</i>	“război” în irlandeză	814	88	0	1
<i>Combattimento</i>	“luptă” în italiană	4.640	1.107	0	0
<i>Család</i>	“familie” în maghiară	4.070	24	384	2
<i>Fazenda</i>	“moșie” în portugheză	17.700	811	4	0
<i>Förändring</i>	“reformă” în suedeză	4.777	622	2	0
<i>Gaan</i>	“călătorie” în olandeză	25.400	3.320	190	98
<i>Moudrost</i>	“înțelepciune” în cehă	1.091	3	0	0

Figura 3: Exemple de rezultate ale căutărilor

Este mai greu să se compare Biblioteca Europeană⁶⁶, care teoretic permite utilizatorilor acces imediat la 47 de arhive digitale din Europa, cu Google Books: versiunea beta încă nu funcționează corespunzător. Biblioteca Europeană, aflată în Haga, a fost pusă online cu multă pompă în 20 noiembrie 2008 și a eșuat la scurt timp⁶⁷. La momentul la care scriu aceste rânduri, în martie 2009, mai multe încercări de căutare au dus la mesaje de eroare. În cele din urmă am adunat numerele din

⁶⁶ The European Library. *The European library 2.1* cit.

⁶⁷ BBC News, *European online library crashes*, 21 noiembrie 2009. disponibil la: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7742390.stm> (accesat la 7 martie 2009).

Figura 3 într-o sâmbătă seara (timpul european), dar a trebuit să refac de câteva ori toate căutările pentru a ajunge la rezultate. Încercări de a testa diferitele legături au dus la mai multe mesaje de eroare. De aceea, la momentul când scriu, Biblioteca Europeană este practic inutilizabilă, iar coloana finală din Figura 3 abia intuiește ce va fi disponibil în viitor⁶⁸.

Google Books obține un număr mai mare de încercări reușite pentru că are un motor de căutare mai bun. Europeană se bazează pe descrierile bibliografice: autor, titlu, cuvânt cheie. Google Books caută în tot textul pe care îl deține, deși algoritmul său pare să acorde o atenție sporită datelor din categoria titlu și autor în selectarea rezultatelor căutării. Atât Google Books, cât și Europeană pun la dispoziția utilizatorilor lucrări ale celor doi Fichte, de exemplu, însă numai Google Books direcționează utilizatorii către articole ce dezbat operele lor în presa din secolul al XIX-lea: descrierea fără cuvânt cheie din *Edinburgh Review* va dezvălui faptul că perioodicul conține informații relevante pentru cei care cercetează personalitatea lui Fichte. Căutarea textului întreg oferă astfel cercetătorilor posibilitatea să găsească referințe mai puțin cunoscute privitoare la subiectul lor de cercetare în surse puțin probabile. Indiscutabil, anumite rezultate ale căutărilor întregului text vor fi irelevante și cercetătorii vor fi nevoiți să își dezvolte o anumită abilitate pentru a ști care termeni de căutare vor fi eficienți. Totuși, aceste comentarii se aplică în egală măsură și căutărilor cu cuvinte cheie.

Căutarea textului întreg transformă modul în care cercetătorii interacționează cu sursele istorice. **Căutările cuvintelor cheie au valoare limitată** în era căutării textului întreg. Un motor de căutare a textului întreg necesită versiuni html fără erori ale surselor digitale și acest lucru, coroborare cu imaginile scanate, poate fi costisitor. Totuși, câteva arhive digitale combină siguranța imaginilor scanate cu utilitatea căutărilor textului întreg. Universitatea din Michigan⁶⁹ se mândrește cu o arhivă digitală a cheltuielilor de călătorie în Balcani; utilizatorii pot căuta prin textul diferite fraze individuale, sau chiar fraze multiple în strânsă vecinătate cu o inovatoare "căutare învecinată" și să examineze rezultatele fie ca text html sau ca o scanare a documentului original. PapersPast⁷⁰, de asemenea, caută copii html după ceea ce deține atunci când un utilizator face o căutare a întregului text și poate afișa rezultatele ca o imagine sau ca un text digital. Universitatea din Michigan și

⁶⁸ În general, Biblioteca Europeană pare mai preocupată de respectarea autonomiei instituțiilor partenere decât să creeze o bază utilă pentru cercetători. Un comentariu pe pagina FAQ atenționează că "*The European Library uses federated searching to access and retrieve results directly from our partners' local library systems. These factors will inevitably slow down your search* [Biblioteca Europeană folosește căutări combinate pentru a accesa și a obține rezultate direct de la sistemele bibliotecilor locale ale partenerilor noștri. Acești factori, inevitabil, vor încetini căutarea dumneavoastră]". Dezinteresul față de o experiență eficientă a utilizatorului poate, de asemenea, explica de ce site-ul nu permite folosirea butonului "înapoi". Totuși, mai deranjantă este lipsa unei "colecții browse-only", cu toate că așteptatele metode care să permită "răsfoirea" "*are currently being investigated* [sunt avute în vedere în prezent]". În pofida speranțelor mele în ceea ce privește Biblioteca Europeană, așteptările sunt scăzute.

⁶⁹ University of Michigan, *Travels in Southeastern Europe*, 2004, disponibil la: <http://quod.lib.umich.edu/b/bosnia/> (accesat la 9 martie 2009).

⁷⁰ PapersPast, *National Library of New Zealand* cit.

PapersPast au plătit probabil sume considerabile pentru interfața lor de căutare, dar amândouă au primit un lucru de calitate pentru banii lor. Totuși, niciuna dintre ele nu poate concura cu Google Books în ceea ce privește mărimea patrimoniului.

Dacă bibliotecarii digitali sunt de părere că limitările financiare fac imposibilă achiziționarea unui motor de căutare a întregului text, eu îi sfătuiesc să digitalizeze un număr limitat de lucrări pe o temă specifică, să aranjeze cuprinsul în funcție de titlu și dată și să asigure că "răsfoirea" este ușor de realizat și rapidă. Atât ANNO cât și DAC se potrivesc acestei descrieri și amândouă sunt utile. Unele instituții se concentrează pe digitalizarea unei singure cărți: *British Library*⁷¹, Biblioteca de stat și universitară de la Göttingen⁷², *Ransom Institute*⁷³ de pe lângă Universitatea din Texas și Universitatea Keio din Tokyo⁷⁴ au digitalizat versiunile Bibliilor lui Gutenberg aflate în administrarea lor. Universitatea din Chicago pregătește o versiune digitalizată a *Encyclopédie* lui Diderot⁷⁵. Alte biblioteci au lansat inițiative modeste de digitalizare a lucrărilor rare, precum periodicele germane ale diasporei din perioada interbelică⁷⁶, ziarele ebraice din secolul al XIX-lea⁷⁷, lucrările lui Hans Christian Andersen⁷⁸ sau presa subterană din timpul ocupației naziste din Olanda⁷⁹. Această listă nu este exhaustivă și poate fi ușor extinsă.

Progresul tehnologic fără precedent poate aduce operele unice ale bibliotecilor în fața unei noi audiențe, dar viteza dramatică a schimbărilor tehnologice poate transforma expertiza tradițională într-un pericol. Biblioteca Europeană⁸⁰ se mândrește cu faptul că "*all content has been selected and categorised by experts who have done this work over centuries and centuries: Europe's national librarians* [întregul conținut a fost selectat și catalogat de experți care au făcut acest lucru vreme de secole: bibliotecarii naționali ai Europei]". Acest accent pe

⁷¹ The British Library, *Treasures in Full: Gutenberg Bible*. fără dată, disponibil la: <http://www.bl.uk/treasures/gutenberg/homepage.html> (accesat la 8 martie 2009).

⁷² Göttingen State and University Library, *Gutenberg Digital*, 2000-2001, disponibil la: <http://www.gutenbergdigital.de/gudi/start.htm> (accesat la 8 martie 2009).

⁷³ Ransom Institute, *The Gutenberg Bible at the Ransom Center, University of Texas*. fără dată, disponibil la: <http://www.hrc.utexas.edu/exhibitions/permanent/gutenberg/> (accesat la 8 martie 2009).

⁷⁴ Keio University, *The Gutenberg Bible – Online Digital Facsimile*, fără dată, disponibil la: <http://www.humi.keio.ac.jp/treasures/incunabula/B42/> (accesat la 9 martie 2009).

⁷⁵ ARTFL *Encyclopédie Project* (ed. Robert Morrissey). *University of Chicago*, fără dată, disponibil la: <http://encyclopedia.uchicago.edu/> (accesat la 9 martie 2009).

⁷⁶ Exilpresse Digital, *Deutsche Nationalbibliothek*, 2006, disponibil la: <http://deposit.ddb.de/online/exil/exil.htm> (accesat la 9 martie 2009).

⁷⁷ Haifa University, *Early Hebrew Newspapers Project*, fără dată, disponibil la: <http://jnul.huji.ac.il/dl/newspapers/index1024.html> (accesat la 9 martie 2009).

⁷⁸ The Royal Library [of Denmark], *H. C. Anderson Online*, fără dată, disponibil la: <http://www.kb.dk/da/nb/tema/hca/index.html> (accesat la 14 martie 2009).

⁷⁹ Eurodocs, *Dutch Underground Press During World War II*, 2009, disponibil la: http://eudocs.lib.byu.edu/index.php/Dutch_Underground_Press_During_World_War_II (accesat la 9 martie 2009).

⁸⁰ The European Library, *FAQ's Answers*, 2005-2009, disponibil la: http://www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/services/faqanswer_en.html (accesat la 7 martie 2009).

catalogarea tradițională îmi pare un semn rău: viteza schimbării în tehnologia informației sugerează că este nevoie să se renunțe la modelele testate în timp de regăsire a informației. Când Paul Gehrman⁸¹ și-a exprimat îngrijorarea față de "sindromul 'dot com'" într-o discuție referitoare la Amazon.com, el a folosit o metaforă medicală cu intenție peiorativă. Alain Dumort⁸² a sugerat, mult mai util, că "*all actors need to move beyond lines currently drawn between software and telecommunication companies [...] and academic providers* [toți actorii trebuie să se deplaseze dincolo de liniile trasate în prezent între *software* și companiile de telecomunicații [...] și furnizorii academici]". Ca cercetător, nu îmi pasă deloc dacă accesul îmbunătățit la informația digitală se datorează parteneriatului public-privat sau schimbării de atitudine în rândul profesioniștilor bibliotecari; îmi pasă doar de accesul îmbunătățit. Totuși, dacă bibliotecarii și arhiviștii sunt incapabili să ajungă la această transformare, se vor trezi obligați să o facă.

Traducere din limba engleză de Gabriela Preotesi și Ana-Maria Gruia

Digital Archives and History Research: Feedback from an End-User

Abstract

The purpose of this paper is to discuss the mission and implementation of digital libraries from a historian's perspective. This paper summarizes the abstract qualities that historians look for in their sources, and then compares various digital archives both qualitatively and quantitatively, highlighting design features that enhance or detract from the ease of use. Preservation is the paramount mission of research libraries. Digital interfaces should contain images of original documents, html text documents hold little interest. Site interfaces should enable users to browse and zoom with minimal mouse clicks. Downloadable viewers should be avoided. Simple browsing is more important than keyword searching. Google Books sets the standard for digital information, and digital librarians can measure their site interface by that yardstick. This paper provides feedback to administrators of digital libraries. It gives library scientists candid opinions from an intensive end user of digital information, contains several practical suggestions, and explains the reasoning behind those suggestions.

⁸¹ Paul Gehrman, *Found Money: Trading Infrastructure for Information*, în: *Research Collections and Digital Information* (ed. Sue Lee), Binghamton, 2000, p. 56.

⁸² Alain Dumort, *New Media and Distance Learning: EU and US Perspectives*, în *Digital Academe: The New Media and Institutions of Higher Education and Learning* (ed. William Dutton & Brian Loader). Londra, 2002, p. 299.

Instituția cenzurii și accesul la documentele privind secretul de stat

Liliana Corobca

Keywords: *Censorship institution; State Secret; Glavlit; communism*

Conform constituțiilor din țările comuniste, cenzura fusese oficial desființată, cetățenilor fiindu-le asigurate și garantate o serie de libertăți și drepturi, care, de fapt, nu se respectau. Iar cenzura totală asupra publicațiilor, manifestărilor culturale, a tipăriturilor, a actului de creație, în general, a cunoscut, sub comunism, o ascensiune fără precedent. Cu toate acestea, nenumăratele instituții care practicau cenzura se numeau, în mod inocent: oficii ale presei, comitete pentru artă și cultură, consilii cinematografice, birouri pentru cultură, direcții generale pentru presă sau artă etc., fiind evitat până și cuvântul mai neutru “control”, mai aproape de activitatea unor asemenea instituții; nici cenzorilor nu li se spunea cenzori (decât sporadic, în unele documente de uz intern ale cenzurii), oficial ei numindu-se lectori, instructori, redactori.

Din acest motiv, unii cercetători mai puțin inițiați în istoria comunismului și a cenzurii pot să nu își dea seama că Fondul “Comitetul pentru Presă și Tipărituri” de la Arhivele Naționale Istorice Centrale aparține instituției cenzurii comuniste, iar titlul instituției este mai mult unul de fațadă. Pe de altă parte, o categorie largă de supraviețuitori ai sistemului, mai ales din rândul scriitorilor și al oamenilor de cultură au auzit de Direcția Presei, ca instituție a cenzurii, dar consideră că această instituție avea ca principală obligație cenzurarea cărților și a ziarelor unde funcționau în calitate de colaboratori sau redactori. Până în prezent nu s-a publicat un studiu sau un volum de documente care să prezinte și să analizeze întreaga activitate a acestei instituții, unde să se menționeze că una dintre principalele ei atribuții consta în apărarea secretului de stat.

În anul 1949, când se înființează Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, adică instituția cenzurii, apărarea secretului de stat nu intra în atribuțiile acesteia. Conform Decretului nr. 218, pentru organizarea DGPT de pe lângă Consiliul de Miniștri al Republicii Populare Române, principalele obligații ale instituției erau: să redacteze Buletinul Oficial al R.P.R. și comunicările oficiale ale Consiliului de Miniștri, să autorizeze tipărirea și difuzarea publicațiilor, “precum și importul sau exportul de ziare, cărți sau obiecte de artă”¹.

Situația se va schimba însă foarte repede. Într-un referat² “cu privire la îndeplinirea sarcinilor cenzurii și presei în vederea apărării secretelor de Stat” din 1

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale [în continuare. ANIC], fondul *Comitetul pentru Presă și Tipărituri* [în continuare, *CPT*], ds. 13/1950, f. 57.

² ANIC. *CPT*. ds. 22/1952. f. 38-40.

martie 1952 se precizează că: “Începând din noiembrie 1951, când problema aceasta a căpătat o deosebită importanță, rezolvarea ei a întâmpinat greutăți atât din partea cenzurii, cât și a ziarelor.” Referatul e urmat de “Statistica cenzurilor efectuate în cursul lunii februarie 1952”, unde numărul total al cenzurilor efectuate este de 642, dintre care 328 sunt “cenzuri privind secrete de stat”³. Din această perioadă, în rapoartele cenzurii se vor întâlni, destul de frecvent, afirmații de tipul: “Sarcina generală a delegaților DGPT, precum și a instructorilor și lectorilor constă în apărarea securității statului pe plan ideologic, păstrarea cu strictețe a secretului de partid și de stat, apărarea purității liniei Partidului.”⁴; “Apărarea secretului de stat constituie [...] o latură esențială a activității instituției noastre”⁵.

O serie de documente ale acestui fond arhivistic, privind relația dintre cenzură și apărarea secretului de stat sunt considerate și acum “secrete” sau “strict secrete” și nu pot fi consultate în arhivă. În afară de faptul că termenul maxim al secretizării este de 30 de ani, iar ultimul an de existență al acestei instituții este 1977, cele mai multe documente nu aveau caracter “strict secret” nici la emiterea lor, în acea epocă.

În pofida restricțiilor, acest aspect poate fi reconstituit pe baza documentelor disponibile și accesibile în fondul arhivistic, pentru că informații pe această temă pot fi găsite în referate, note, stenograme etc., adică nu doar în dosarele considerate secrete. Accesul la o serie de documente importante despre secret, pe de o parte, și interdicția altora, pe de altă parte, demonstrează probabil precaritatea criteriilor de desecretizare a unor astfel de documente. De pildă, dosarul 2/1952, “Note, adrese, planuri cu privire la documentele cu caracter secret de stat și la înființarea «Biroului cu acte secrete de stat» la ziare și edituri”, pe care l-am comandat în februarie 2009, este “strict secret”, deci nu poate fi consultat. Iar dosarul 7/1971, “Tabele și corespondență trimise de către ministere și instituțiile centrale de stat privitoare la informațiile cu caracter secret pentru a fi avizate de către Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor”, este accesibil. Sistemul apărării secretului de stat a fost consolidat în anii '70, iar Legea nr. 23/1971, privind apărarea secretului de stat în Republica Socialistă România, conform căreia au fost întocmite listele din acest dosar, a rămas în vigoare până în anul 2002⁶.

Influența Uniunii Sovietice nu este deloc neglijabilă în constituirea sistemului apărării secretului de stat în țările fostului bloc comunist. Așa cum consideră cercetătoarea bulgară Vesela Ciciovska, “съветските представители са главните фигури, които определят въпросите, представляващи държавна тайна във всяка от страните на Източния блок [officialii sovietici au fost principalii factori care au stabilit chestiunile care constituie secrete de stat în toate

³ *Ibidem*, f. 61-62.

⁴ *Ibidem*, ds. 4/1955, f. 45 (din “Dare de seamă asupra activității Direcției U20 în perioada 1 iunie 1954-15 februarie 1955”).

⁵ *Ibidem*, ds. 19/1966, f. 39.

⁶ Apud Florian Banu, *Secretul de stat în România populară sau despre societatea ermetică*, “Dosarele Istoriei” 10 (2003), 86 [= “Buletin C.N.S.A.S.” 4], p. 54.

țările blocului de Est].”⁷ Autoarei i se pare evident că “*Вижда се, че по въпросите за държавната тайна последната, решаващата дума имат съветските органи за безопасност, и твърдението, че Главлит служи на висши национални интереси, е чиста демагогия. Цялата цензурна система у нас през 50-те години използва съветски критерии и подчинява своята дейност на инструкции от СССР* [În chestiunea secretului de stat, cuvântul ultim și hotărâtor l-au avut organele sovietice de securitate și afirmația că Glavlitolul [n. n., în cazul dat, instituția bulgară a cenzurii] a servit intereselor naționale este curată deмагоgie. Întregul sistem al cenzurii noastre [n. n., bulgare] din anii '50 a utilizat criteriile sovietice și și-a supus întreaga activitate instrucțiunilor sovietice].”⁸

Nici în Uniunea Sovietică, secretul de stat nu a fost atribuția instituției cenzurii din primii ani de la înființarea acesteia. Inițial, la baza sistemului de funcționare a secretului au stat legile despre spionaj din anul 1892 din Rusia țaristă, spionajul fiind definit ca o formă a trădării de stat.

Crearea Uniunii Sovietice (30 decembrie 1922) a dus la unificarea și revizuirea legislației și a listelor cu date secrete. Unul dintre cele mai importante momente în constituirea secretului de stat s-a produs în anul 1924, când a avut loc lărgirea noțiunii de “secret militar” până s-a ajuns la “secret de stat” (care a inclus și datele economice și cele de altă natură), precum și transmiterea păstrării și apărării secretului de la organele militare către cele civile (de la Comitetul Revoluționar Militar la organele securității, apoi Glavlitolului). Tot în această perioadă apar și primele liste cu date nedivulgabile⁹, care nu erau considerate secrete, dar nici nu puteau pătrunde în vreun fel în presă, iar ulterior la radio sau televiziune.

Uniunea Sovietică a creat o structură eficientă de apărare a secretului, care, cu câteva modificări, a rămas valabilă până în zilele noastre. Principiile de funcționare a secretului au fost formulate în anii 1920-1930, iar, după aceasta, documentele importante au fost redactate și reformulate, schimbându-se doar numele organelor pentru apărarea informației¹⁰. O etapă semnificativă în evoluția procesului de sistematizare a secretului a avut loc odată cu transformarea Glavlitolului din “Direcția Generală pentru Literatură și Tipărituri” în “Direcția Consiliului Comisarilor Poporului pentru apărarea secretelor militare și de stat în presă” în anul 1933. Dacă și instituția românească și-ar fi schimbat denumirea în același mod, nu ar mai exista astăzi confuzii privind activitatea instituției.

De fapt, cenzura nu opera, de cele mai multe ori, cu secrete propriu-zise, ci cu noțiuni abstracte, precum: efectivul forțelor armate, planurile de stat (defalcate) și realizarea lor, balanțele materiale, capacitățile de producție și centralizatorul

⁷ Весела Чичовска, *Главлит (1952-1956). Изграждане на единна цензурна система в България*, “Istoriceski pregled” 10 (1991), p. 52.

⁸ *Ibidem*, p. 55.

⁹ M. V. Zelenov, *Перечни сведений, не подлежащих опубликованию в открытой печати. передачах по радио и телевидению*, <http://www.opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/zelenov/?id=4106> [accesat la 12 martie 2012].

¹⁰ Аруд Сергей Чертопруд, *Зарождение и становление системы защиты государственной тайны в Советском Союзе с 1918 по 1930 год*, <http://www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr/> [accesat la 12 februarie 2011].

utilajelor existente pe economie, investițiile sistate, balanța de muncă și forța de muncă pe economia națională, atragerea disponibilităților financiare ale populației, directivele referitoare la politica externă, punctul de vedere susținut de delegația țării noastre la C.A.E.R., activitatea curierilor diplomatici¹¹ etc., fără a se preciza în ce constau acestea, fără detalii sau explicații. Adică, numărul unităților militare sau cifre concrete cu caracter economic nu se află în aceste liste. Nicio altă activitate a cenzurii nu demonstrează cu mai multă pregnanță caracterul ei instrumental, de instituție subordonată care îndeplinește niște comenzi, precum apărarea secretului de stat. Instituția principală care deținea controlul apărării secretului de stat era Securitatea, printre atribuțiile căreia figura, încă de la înființare, din 1948, “apărarea cuceririlor democratice și asigurarea securității Republicii Populare Române, contra uneltirilor dușmanilor din interior și exterior”¹². Iar cenzura era instituția mediană care primea setul de interdicții și urmărea aplicarea lor. În hotărârea privind apărarea secretului de stat din 1964 se precizează că “O comisie compusă din delegați ai Ministerului Afacerilor Interne, Ministerul Forțelor Armate, Comitetului de Stat al Planificării, Direcției Centrale de Statistică și Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor, va analiza listele prezentate, făcând propuneri pentru avizare Ministerului Afacerilor Interne”¹³. Conform acestei hotărâri, organele Ministerului de Interne urmau să facă și controlul asupra “respectării de către organizațiile socialiste a dispozițiilor legale, privind apărarea secretului de stat și să propună măsurile corespunzătoare.”¹⁴ Nu intrau în această categorie (adică prevederile hotărârii nu se aplicau) Partidului Muncitoresc Român, Uniunii Tineretului Muncitor și Consiliul Central al Sindicatelor¹⁵.

Cu trecerea anilor, listele cu date secrete s-au extins considerabil; în 1972, de pildă, conțineau 245 de pagini. Cu toate acestea, ar fi fost foarte simplu de controlat sistemul de aplicare al secretului de stat, dacă acesta s-ar fi redus doar la listele cu date secrete. Încă din 1949 (și până la desființarea instituției), la fel ca Glavlitul sovietic, DGPT a operat în afara acestor liste cu “dispoziții” care oficial nu constituiau secret de stat. Pe de o parte, aceste dispoziții concretizau informațiile prea abstracte ale listelor secrete și, pe de alta, le completau, având de multe ori un caracter arbitrar.

Într-un document explicativ din 1966, la capitolul “Legătura dintre listele secrete de stat și dispozițiile DGPT” se precizează că dispozițiile “în mod obișnuit nu constituie secret de stat”, dar “într-o anumită situație, pentru o anumită perioadă fie că nu este cazul a fi date publicității sub nicio formă; ceea ce noi cunoaștem ca restrictiv total, fie că, în cele mai frecvente situații, se pot publica în anumite limite și cu anumite aprobări. [...] Spre deosebire de secretele de stat care își mențin actualitatea, o perioadă relativ îndelungată, obiectul dispozițiilor DGPT are o durată inegală de la caz la caz, existând situații când dispozițiile sunt valabile doar câteva

¹¹ ANIC. *CPT*, ds. 19/1966, f. 39-61.

¹² Apud Fl. Banu, *op. cit.*, p. 52.

¹³ ANIC. *CPT*, ds. 32/1964, f. 27.

¹⁴ *Ibidem*, ds. 32/1964, f. 28.

¹⁵ *Ibidem*.

zile.” Se precizează că aceste dispoziții apar la solicitarea instituțiilor (din documentele studiate reiese că cele mai multe dispoziții veneau de la Biroul de Presă al CC), pentru cazuri concrete.

O dispoziție se putea **naște** din orice eveniment, chiar și dintr-un accident. Într-o *Notă* din 31 ianuarie 1963 se comunică:

“În noaptea de 30-31 ianuarie 1963, s-a primit o comunicare de la Agerpres (tov. Strujan) prin care am fost solicitați – la sugestia redacției «Scânteia» să scoatem orice referiri la cel de al IV-lea Pavilion de Mostre (Expoziția Economiei Naționale), pe considerentul că s-a prăbușit cupola.

Verificând exactitatea faptului, am fost de acord să fie scoase din presa din noaptea respectivă eventualele referiri.

A doua zi dimineață am adus la cunoștința șefului de sector cele de mai sus.

Ar fi necesar ca conducerea instituției să emită o dispoziție în acest sens¹⁶.

Dispozițiile se puteau referi la interdicția de a publica:

Date sau informații privind folosirea sau studiarea Limbii esperanto¹⁷,

Sumele depuse la CEC de către cetățeni:

Producția de covoare: Informații din care rezultă că țara noastră produce «covoare persane».

Vinderea autoturismelor către cetățenii străini (inclusiv personalul diplomatic acreditat) prin Consignația.

Orice fel de date sau informații privind expropriările.”¹⁸

Am putea aduce nenumărate exemple care ar demonstra că secretul “este utilizat de către anumite state pentru a justifica limitările și restricțiile excesive”¹⁹, așa cum consideră specialiștii în acest domeniu.

Punând accent pe influența sovietică, Vesela Ciciovska consideră că este “Излишно е да се обяснява, че тази секретност, въведена по съветски модел уж в името на национални интереси и интернационални задължения спрямо държавите от съветския блок, в действителност осигурява безотговорност и неподсъдност на тесния кръг на управляващите [Inutil să mai explicăm că acest secret introdus după model sovietic, aparent în numele intereselor naționale și obligațiilor internaționale în țările blocului sovietic, dovedea în realitate iresponsabilitatea și lașitatea trădătoare a unui cerc îngust de conducători].”²⁰ Referindu-se la dispozițiile cenzurii bulgare, conform cărora era strict interzis, de pildă, să difuzezi date privind dimensiunea, cauzele, eventualele pericole pentru populație în urma accidentelor, catastrofelor, incendiilor, jertfele și pagubele produse de dezastrelor naturale, cercetătoarea observă că “ [...] Системата за държавна тайна в тази област с античуждеността си и с пълното

¹⁶ *Ibidem*, f. 26.

¹⁷ *Ibidem*, ds. 58/1971, f. 45.

¹⁸ *Ibidem*, f. 56-57.

¹⁹ *Secrecy and state security*, în *Censorship: a world encyclopedia* (ed. by Derek Jones), Londra-Chicago, 2001, p. 2180.

²⁰ В. Чичовска, *op. cit.*, p. 53.

обезличаване на живота на обикновения гражданин гарантира в тоталитарното общество спокойствието на властващата елит [în cazul unor cataclisme, cetățeanul era lipsit de posibilitatea de autoapărare și supraviețuire. În afară de interesele țării, o categorie de secrete anulau libertățile personale ale cetățeanului și drepturile lui umane elementare. [...] Sistemul sovietic al secretului de stat în această zonă a lipsei de omenie și totalei indiferențe pentru viața cetățenilor obișnuiți garanta în societatea totalitară doar tihna elitei dominante].”²¹

În această privință, nici autoritățile românești nu acționau după alte criterii. De pildă, la câteva zile după cutremurul din 4 martie 1977, a fost emisă o comunicare potrivit căreia: “Până la noi dispoziții, nu se vor viza pentru publicare (difuzare) niciun fel de date și informații de bilanț, fizice sau valorice, referitoare la evaluarea pierderilor materiale cauzate de cutremur, pe țară, ramuri ale economiei naționale, subramuri, sectoare de activitate, județe, localități (inclusiv sectoarele Capitalei), unități economice și sociale (imobile, locuințe distruse sau avariate, întreprinderi, mașini, utilaje, instalații, rețele de transport, feroviare, auto, de telecomunicații, electrice, de apă, gaze naturale, magazine, școli, spitale etc.). În legătură cu victimele cutremurului (morți și răniți), se vor putea publica numai date oficiale de bilanț.” (9.III.1977)²².

În concluzie, considerăm că apărarea secretului de stat nu ar trebui să fie un subiect tabu; înțelegerea mecanismelor de funcționare a acestui sistem ar putea schimba perspectiva asupra secretizării dosarelor cu astfel de tematică și ar simplifica criteriile de acces la unele fonduri considerate și astăzi secrete.

The Institution of Censorship and the Access to the Documents dealing with the State Secret

Abstract

In Romania, censorship, as an independent organization, was formed in 1949, having been called “General Department for Press and Publications” (DGPT) and the protection of State Secrets did not enter into its duties. Censorships’ attempts to monopolize the “State secret” must be explained by the influence the Soviet censorship had on similar Romanian institutions. The understanding of censorship mechanism could contribute to the declassification of many documents inaccessible today in the archives.

²¹ *Ibidem*.

²² ANIC, CPT, ds. 1/1977, f. 14.

Centrele de colecție ale Arhivei Arhiecezane de Alba Iulia

Rita Magdolna Bernád

Keywords: *Collective Archives; Collections; Roman Catholic Church; Diocese; Ecclesiastical Archives; Parish Archives; Transylvania*

Îndată ce lucrările de ordonare a Arhivei Arhiecezane Romano-Catolice și Capitulare de la Alba Iulia se apropiau de final, iar fondurile Arhivei Arhiecezane au început să se contureze, în anii 2001-2002 s-au efectuat deja colectări ocazionale de documente în centrul arhivistic arhiecezanal de la parohiile depopulate apropiate geografic de Alba Iulia (Roșia Montană, Abrud, Câmpeni, Ighiu etc.).

Sub semnul uniformității și în interesul salvării mărturiilor scrise ale trecutului, în anul 2003, arhiepiscopul Arhiecezei Romano-Catolice de Alba-Iulia a dispus prin circulară colectarea arhivelor parohiale¹. Inițiativa nu era una nouă, deoarece predecesorii săi în scaunul arhiecezanal au emis, de-a lungul secolelor trecute, decizii asemănătoare ce aveau ca scop îngrijirea mărturiilor istorice. Dintre toți înalții prelați, îi amintim pe cei mai remarcabili în acest sens: episcopul fondator de bibliotecă și promotor al științei Ignác Batthyány (1741-1798), dar mai ales pe carismaticul episcop, de o cultură vastă, Gusztáv Károly Mailáth (1897-1938).

Episcopul Ignác Batthyány a întemeiat pe 31 iulie 1798, din inițiativa și pe cheltuiala sa proprie, faimoasa bibliotecă Batthyaneum din Alba Iulia. Datorită pasiunii episcopului de colecționar și bibliofil, în Biblioteca Batthyaneum se păstrează astăzi un inestimabil tezaur cultural constituit din manuscrise și rarități tipografice de o incontestabilă valoare documentar-științifică și bibliofilă, alături de un valoros material arhivistic și câteva colecții cu caracter muzeal. Alături de baronul Samuel von Brukenthal și de contele Samuel Teleky, episcopul Ignác Batthyány se înscrie în galeria marilor ctitori de așezăminte culturale din Transilvania de la cumpăna dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

Episcopul Mailáth a rezolvat problema așezării muzeului diecezan într-o încăpere a Bibliotecii Batthyaneum, iar pentru organizarea acestuia, prin circulară, și-a rugat preoții să trimită la Alba Iulia toate obiectele de artă aflate la parohiile administrate de ei. Câțiva ani mai târziu, această colectare a fost extinsă și asupra manuscriselor, incunabilelor și a cărților vechi în limba maghiară, însă planul său cultural a fost zădărnicit de tulburările primului război mondial².

La mai puțin de un secol, la începutul veacului al XXI-lea, arhiepiscopul actual, cu o vastă cultură umanistă și de mare erudiție, György Jakubinyi, a repetat

¹ Arhiva Arhiecezaniei Romano-Catolice Alba Iulia [în continuare, AARCAI], *Acte episcopale*, ds. 338/2003.

² AARCAI, *Acte episcopale*, ds. 7497/1912.

această măsură de protecție, concentrându-se de această dată asupra mărturiilor scrise.

În urma difuzării circularei arhiepiscopale, sarcina cea mai necesară și fără amânare a reprezentat-o colectarea documentelor de la parohiile aflate în diasporă. După ce s-a reușit înființarea arhivelor de colecție pentru adunarea materialelor arhivistice de la parohiile depopulate, din anul 2006 colecționările au vizat și regiunile catolice din secuime. Acțiunea de salvare a arhivelor a fost lansată prin proiectele de finanțare ale Ministerului Patrimoniului Cultural din Ungaria (NKÖM), care a făcut posibilă finanțarea programului de colectare arhivistică.

Tot atunci, datorită anunțării posibilităților de proiecte de finanțare ale NKÖM, mai multe centre arhivistice ecleziastice din Transilvania au putut începe colectările regulate ale arhivelor. Arhiva și biblioteca Episcopiei Romano-Catolice de Oradea își desfășoară această activitate de colectare și ordonare prin bibliotecarul Emödi András. Specialiștii Arhivei Bisericii Reformate din Ardeal, cu sediul în Cluj-Napoca (Gábor Sipos și Sándor Előd Ösz), alături de conducătorul Arhivei de Colecție din Târgu-Mureș (Róbert Berekméri), efectuează aceste colectări și ordonări de arhive. Arhiva de Colecție a Bisericii Unitariene din Transilvania, la inițiativa administratorului ei, Lehel Molnár, a început, de asemenea, să ia parte la acest program de colectare.

În cazul Episcopiei Romano-Catolice din Satu Mare, datorită activității colegilor Lajos Várady și preot-paroh Péter Melega, s-a realizat mai întâi ordonarea arhivei centrale episcopale și modernizarea depozitelor. Această episcopie se află acum la începutul programului de colectare a arhivelor parohiale.

Dieceza Romano-Catolică de Timișoara a început să colecționeze materialele arhivistice parohiale în același interval de timp cu Arhidieceza de Alba Iulia, însă din motive și cu finanțări diferite. Episcopia Romano-Catolică de Timișoara, de-a lungul a 15 ani petrecuți după schimbarea regimului, și-a pierdut enoriașii într-un procent mai mare de două treimi, astfel că a fost necesară adunarea și transportarea colecțiilor arhivistice ale parohiilor vacante în centrul episcopal. Această activitate imensă în dieceza timișoreană, formată din două arhidiaconate, a fost efectuată de arhivistul originar din Transilvania Franz von Klimstein, care în momentul de față este arhivistul Episcopiei de Regensburg. Activitatea de colectare masivă și de ordonare a arhivei episcopale din Timișoara a luat sfârșit în anul 2007³.

Cantitatea tuturor fondurilor arhivistice parohiale depășește capacitatea depozitelor Arhivei Arhidiecezane de Alba Iulia. Cele șapte depozite ale arhivei actuale (arhiepiscopale și capitulare) din Alba Iulia cuprind o mie de metri liniari de material arhivistic. Materialele arhivistice parohiale din arhidieceză cu termen nelimitat de păstrare însumează o cantitate asemănătoare celor din centrul arhiepiscopal. Ar fi fost nejustificat să comasăm și să aglomerăm aceste fonduri mari, în cantitate de un kilometru, în încăperile albaiulieni și nici comasarea lor nu ar fi

³ Franz von Klimstein. *A múlt ismerete nélkül nem tudjuk, merre tartunk: A temesvári egyházmegye levéltári projektje* (notat de Márta Bodó), "Keresztény Szó" 12 (2002); Franz von Klimstein, *Erfahrungsbericht über die Tätigkeit im Diözesenarchiv des Bistums Temeswar zwischen Juni 2002 und Juli 2007*, "Archivar" 61 (2008), p. 418-421. Îi mulțumim autorului și pe această cale pentru informare.

fost recomandabilă și oportună. Totodată, aceasta ar fi presupus activitatea mai multor specialiști, iar asigurarea personalului corespunzător ar fi constituit de asemenea o problemă. Din cauza motivelor mai sus enumerate, Ordinariatul Arhiepiscopal a convenit la stabilirea a nouă centre de colecție pe teritoriul arhiepiscopiei. Dintre acestea, s-au întemeiat deja șapte arhive de colecție (la sediul arhiepiscopal, la sedii arhidiaconale și parohiale), iar amenajarea a două centre similare se află în curs.

Arhiepiscopia de Alba Iulia în momentul actual este constituită din 15 arhidiaconate pe teritoriul său se află 274 de parohii. Dintre acestea, 209 sunt administrate de preoți diecezeni, patru sunt parohii armeano-catolice, patru expozituri, 11 parohii administrate de către ordine călugărești (franciscani) și 42 de parohii administrate de la alte parohii, precum și patru oficii pastorale universitare. În afară de acestea, în arhiepiscopia noastră se mai găsesc 348 de filii⁴. Colecțiile de documente ale acestor 622 unități administrative ecleziastice inferioare – la nivel arhidiaconal – au fost grupate în nouă centre arhivistice de colecție. De-a lungul secolelor, numărul, teritoriul și componența arhidiaconatelor s-a schimbat de mai multe ori, de aceea am luat ca punct de pornire structura actuală a acestora.

Registrul fondurilor arhivistice ale arhidiaconatelor și ale parohiilor cuprinde 713 numere de fonduri, care alături de cele actuale însumează și denumirile localităților filiilor de odinioară.

Arhidiaconatele ce compun astăzi arhiepiscopia sunt următoarele: Alba Iulia, Hunedoara, Sibiu-Făgăraș, Dumbrăveni, Seps-Bârsa, Chezd-Orbai, Cluj-Dăbâca, Solnocul Interior, Turda-Arieș, Tâmbava, Mureș, Ciucul Inferior-Cășin, Ciucul Superior, Gheorgheni și Odorheiu Secuiesc. Dintre acestea, câteva arhidiaconate din Transilvania de Sud sunt alcătuite din mai puțin de zece parohii (de ex., cel de Dumbrăveni – 6, de Sibiu – 6). La arhidiaconatele din Secuime sunt caracteristice câte 20 de parohii în fiecare arhidiaconat, se întâmplă însă și ca un arhidiaconat să fie format din peste 30 de parohii (de ex., arhidiaconatul Odorheiu Secuiesc – 35). Pentru arhidiaconatele mai mici este caracteristic să aibă un centru arhidiaconal comun (arhidiaconatele Dumbrăveni și Sibiu-Făgăraș au protopop comun, cele de Alba Iulia și Hunedoara la fel).

Adunarea documentelor și transportarea lor în centre pentru practică s-a desfășurat de la începuturi, odată cu înființarea parohiei – variind de la caz la caz, până în anul 1990, dar desigur există și fonduri parohiale în care găsim acte datate în 2006. În general, preotul-paroh poate să recomande transportarea lor în cazul în care nu mai are nevoie de ele în administrația curentă. Au rămas și rămân la parohii toate documentele curente, de care este nevoie în administrația de zi cu zi: de exemplu, registrele de evidență curente, matricolele curente (din secolul al XX-lea) și cronică parohială (*historia domus* curentă), precum și protocolul ședințelor consiliului bisericesc.

Păstrarea și depozitarea documentelor parohiale în afară de sacristie și dulapuri arhivistice obișnuite s-au realizat în diferite locuri și moduri. Parohiile depopulate, fără preot cu domiciliu, se găsesc într-o stare destul de neglijată, de aceea

⁴ Datele inserate reflectă statistica arhiepiscopală a anului 2010.

și arhivele lor au suferit mai mult. Arhivele parohiale au fost colecționate și sunt adunate din cele mai variate locuri. Locul cel mai frecvent de păstrare a acestor arhive, alături de sacristie (Ighiu, Simeria etc.), este corul bisericii sau turnul clopotniță (Ilieni, Tiur, Lupeni, Ciumani etc.) și diferitele dispozitive de mobilier ale birourilor, dar am întâlnit și canapea (matricolele și protocoalele din Zlatna), eventual suport de așternuturi de pat (Teiuș), ba chiar și cămară sau pod (Sic, Zlatna, Borsec etc.), uneori garaj (Cristur, Valea Crișului, Chileni). În cazul parohiilor din secuime, locuite în masă de catolici, ne-am întâlnit cu stări de păstrare asemănătoare parohiilor din diasporă cu un număr de enoriași scăzut, dar există și excepții laudabile, unde s-a format o arhivă îngrijită, ordonată cronologic sau tematic (Joseni, Suseni, Vlăhița), uneori prin intermediul enoriașilor pricepuți și binefăcători.

Starea materialului arhivistic depinde de cele mai multe ori de condițiile de păstrare: starea unei arhive păstrate într-un loc uscat, răcoros, chiar și în condiții de neglijență, dar într-un mediu ferit de umiditate și de rozătoare, este adesea bună, acceptabilă. Reprezintă probleme însă în privința colecțiilor de documente păstrate în încăperi umede sau chiar inundate, pe care se prezintă adeseori urme de deteriorări chimio-biologice, pete de mucegai (ex., Bezidul Nou, Brașov, Ighiu, Sâncrai). Aceste materiale, înainte de ordonare, au fost dezinfectate în laboratorul de restaurare (Alba Iulia, Ighiu, Brașov). Câteva dintre ele (Bezidul Nou, Crăciunești) necesită urgent intervenții de dezinfecție, îndată ce ne va sta la dispoziție sprijinul material.

Volumele mai valoroase, în special matricolele din secolul al XVIII-lea, au fost restaurate între 2004 și 2008 în laboratorul de restaurare din Alba Iulia: matricolele parohiale din Cristur, Cluj-Mănăstur, Teiuș, Săcărâmb, Hălmașiu, Colțești, Baia de Arieș, Valea Lungă, Sibișel, Câmpeni și Vințu de Jos. Tot aici se pot înșirui documentele din secolul al XVIII-lea și cronică parohială începută în anul 1849 de la parohia din Sic, cele două volume de *historia domus* (1781-1939) provenite de la parohia din Teaca, protocolul din Archiud (1729-1825) și *historia domus* din Cavnic (1803-1823), care au fost recent restaurate. Restaurarea și dezinfecțiile amintite au fost finanțate din proiectele Ministerului Patrimoniului Cultural din Ungaria (NKÖM).

În cele ce urmează, vom prezenta arhivele de colecție în ordinea cronologică a întemeierii lor.

Arhiva de Colecție din Alba Iulia

Această arhivă cuprinde materialele arhivistice ale arhidiaconatelor de Alba Iulia și Hunedoara, care și-au găsit adăpost într-unul din depozitele Arhivei Arhiepiscopale și Capitulare. Tot aici s-au colecționat și arhivele câtorva parohii care aparțin arhidiaconatului Dumbrăveni (Valea Lungă, Copșa Mică și Micăsasa). În anii următori plănuim să adunăm aici și materialele arhivistice ale arhidiaconatelor de Sibiu-Făgăraș și Dumbrăveni.

Arhidiaconatul Alba Iulia este primul arhidiaconat al diecezei, înființarea lui având loc imediat după întemeierea episcopiei. În registrul papal întocmit între anii 1332 și 1337 el figurează ca primul între cele 13 arhidiaconate. În timpul principatului, în condițiile sistării episcopiei (1556-1715), și acest arhidiaconat s-a desființat. În perioada restaurației catolice – datorită unor misiuni franciscane – el a

fost restabilit și în anul 1766 era constituit din următoarele parohii: Abrud, Alba Iulia, Vințu de Jos, Bărbant, Certeju, Aiud, Miercurea Sibiului, Săcărâmb, Sebeș, Orăștie, Toplița, Teiuș, Roșia Montană, Ocna Sibiului și Zlatna⁵. În schematismul din 1846 acest arhidiaconat a fost înregistrat cu 20 parohii: Abrud, Alba Iulia, Vințu de Jos, Băița, Bărbant, Certeju, Drașov, Baia de Criș, Ighiu, Săcărâmb, Aiud, Hălmagiu, Baia de Arieș, Partoș, Sebeș, Câmpeni, Teiuș, Tiur, Roșia Montană și Zlatna⁶. Ca urmare a revoluției din 1848-1849, episcopul Miklós Kovács a împărțit în două acest arhidiaconat (1850): Alba Campestris (zona câmpeană) și Alba Montanus (zona montană)⁷. La o sută de ani după aceasta, în 1950, ele au fost unite într-un singur arhidiaconat, numit de Alba Iulia.

Arhidiaconatul Hunedoara exista deja înainte de invazia tătarilor, însă prima sa mențiune datează din perioada registrelor papale, dată la care este amintit cu zece parohii. Canonicul custode și arhivistul capitlului Antal Beke a sporit numărul parohiilor din acest arhidiaconat cu încă patru parohii. În comitatul Hunedoara, în secolul al XIV-lea, văile râurilor Mureș și Cerna, precum și cursul inferior al râului Strei au fost populate de maghiari. Buday János înșiruie 28 de parohii în arhidiaconatul Hunedoara în perioada cuprinsă între 1241 și 1556: Geoagiu, Șibot, Uroi, Băcia, Aurel Vlaicu, Bretea, Beriu, Boș, Deva, Vinerea, Folt, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Căstău, Chimindia, Sântămăria Orlea, Pricaz, Peștera, Rapoltu Mare, Răcăștia, Romos, Șoimuș, Sereca, Orăștie, Sântandrei, Silvașu și Turdaș⁸. În perioada sistării episcopiei (1556-1715), protestantismul a câștigat teren larg în această regiune, o parte a parohiilor arhidiaconatului (a comitatului) devenind evanghelice, iar o altă parte reformate. Prima parohie catolică s-a restabilit la Hațeg în anul 1691. Hațegul a fost urmat de Hunedoara (1721), de Deva (1723) și de Orăștie (1731), acestea toate fiind administrate de călugări franciscani. Atunci aceste patru parohii au aparținut de arhidiaconatul Alba Iulia. În regiunile mai importante din punct de vedere administrativ s-a simțit nevoia de a se întemeia alte parohii noi, ca de pildă în Ilia (1747) și Dobra (1776). La sfârșitul secolului al XVIII-lea, odată cu dezvoltarea industriei miniere, Tezaurariatul a înființat mai multe parohii. Avântului mineritului de fier i se datorează întemeierea parohiilor din Sibișel (1730), Ghelar (1783), Cugir (1788) și Toplița (1789). În anul 1795 s-a restabilit arhidiaconatul Hunedoara, cu sediul în Hațeg⁹.

Arhidiaconatul Hunedoara a apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, paralel cu dezvoltarea mineritului de cărbune din Valea Jiului și s-a extins cu alte noi parohii datorită inaugurării în 1871 a căii ferate dintre Simeria și Petroșani. Au luat ființă una după alta parohiile din Petroșani (1871), Simeria (1886), Lupeni

⁵ Gyárfás Kovács, *A bányavidéki róm. kath. Esperesi kerület plébániáinak története*, Szamosújvár, 1895, p. 9; János Buday, *A hunyadi főesperesség rövid története*, Budapest, 1912, p. 39.

⁶ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXLIV* [în continuare, *Schematismus*], Cluj, 1846, p. 13-20.

⁷ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis* [în continuare, *Sematizmus*], Cluj, 1854.

⁸ J. Buday, *op. cit.*, p. 25-29.

⁹ *Ibidem*, p. 41-43.

(1894), Vulcan (1906) și Lonea (1912). Aceste parohii s-au înființat pe colonii industriale, astfel încât și sarcina pastorală a avut un caracter aparte¹⁰.

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, arhidiaconatele Hunedoara și Alba Iulia au avut un singur arhidiacon, care avea sediul în Alba Iulia. Din februarie 2008, centrul arhidiaconatelor de Alba Iulia și de Hunedoara se află la parohia din Petroșani.

Arhiva de colecție se găsește în încăperile de la parterul aripii sudice a palatului arhiepiscopal, în același loc cu arhiva episcopală și capitulară, dar în două spații separate. În această arhivă s-au unit și s-au ordonat arhivele parohiilor din cele două arhidiaconate menționate, care s-au colecționat între septembrie 2003 și ianuarie 2004, după cum urmează: Abrud, Vințu de Jos, Baia de Arieș, Blaj, Bărbant, Drașov, Alba Iulia, Ighiu, Partoș, Aiud, Sibișel, Petrești, Sebeș, Câmpeni, Colțești, Teiuș, Tiur, Roșia Montană, Zlatna, Aninoasa, Certeju, Brad, Băița, Cristur, Hațeg¹¹, Toplița, Baia de Criș, Crișcior, Cugir, Lonea, Lupeni, Săcărâmb, Hălmațiu, Petrila, Petroșani, Simeria, Călan, Orăștie, Streisângeorgiu, Hunedoara și Vulcan. Tot aici și-au găsit adăpost arhivele parohiilor din Valea Lungă, Copșa Mică și Micăsasa din arhidiaconatul Dumbrăveni.

Considerăm important să menționăm că în aceste arhidiaconate la majoritatea parohiilor administrate de preoți-călugări s-au păstrat integral sau în fragmente lăsaminte de documente ale ordinului respectiv, care au fost colectate și ordonate la rândul lor, alături de actele oficiale ale parohiei. Separarea actelor călugărești de cele parohiale nu am considerat-o ca fiind justificată, acestea distingându-se în cadrul fondului parohial într-o unitate arhivistică separată, astfel încât ele se pot cerceta la un loc cu actele administrative. În multe cazuri, documentele privitoare la ordinul călugăresc n-au fost înregistrate separat, ele contopindu-se cu actele oficiale parohiale, în acest fel separarea lor fiind greu sau chiar imposibil de realizat. Parohiile următoare au fost administrate de către călugări franciscani (ștefaniți, bulgariți, capistrani): Abrud, Vințu de Jos, Baia de Arieș, Băița, Certeju, Hațeg, Baia de Criș¹², Cugir, Săcărâmb, Hălmațiu, Sibișel, Petroșani, Câmpeni, Colțești, Sebeș (și în momentul de față), Orăștie (și în zilele noastre), Hunedoara (și astăzi), Roșia Montană, Zlatna. Dintre localitățile amintite întâlnim materiale arhivistice în cantitate mai mare referitoare la ordinul franciscanilor în arhivele parohiilor din Vințu de Jos (bulgariți), Sebeș și Orăștie. La celelalte parohii enumerate administrația călugărească de odinioară se poate dovedi prin mărturiile semnăturilor preoților-călugări de pe documentele păstrate. Arhiva minorităților s-a păstrat, de asemenea, relativ integral și într-o cantitate consistentă, în Aiud. Prezența paulinilor de aproape un secol la Teiuș (1701-1786) a lăsat urme în mărturiile scrise ale parohiei de aici, care se pot constata în actele parohiei din perioada amintită.

¹⁰ Vezi *Ibidem*.

¹¹ Cu proveniența de la parohia din Hațeg se găsesc 54 de documente (1584-1886) în arhiva capitulară păstrată în Biblioteca Batthyaneum, sub denumirea "67. *lăda. Hátzeg-parochia iratai* [lăda 67. Actele parohiei Hațeg]". Vezi AARCAI, *Registrul de evidență după lăzi (ladulla) al arhivei capitulului, 1176-1900, 7727-7779*.

¹² Parohiile din Baia de Criș și Hălmațiu au aparținut, de la înființarea lor (1728, 1775), diecezei de Cenad, până în anul 1786, când au fost alipite diecezei de Transilvania.

Cercetarea arhivelor parohiale se efectuează conform programului arhivei arhiepiscopale (de luni până vineri, între orele 8.00 și 16.00). Arhivari: Márta Zsebe și Bogdan Hladiuc.

Cantitatea actelor arhidiaconale și parohiale păstrate în Arhiva Arhiepiscopală de Alba Iulia este în total de 82,25 metri liniari.

Arhiva de Colecție din Gherla

La Gherla arhiva de colecție s-a format în anul 2005, la început pentru arhivele parohiilor din împrejurimile orașului, aflate în arhidiaconatul Solnocul Interior. Cu o jumătate de an mai devreme, în noiembrie 2004, a luat ființă și la Bistrița un centru de colecție, unde s-au adunat documentele aflate la parohiile din arhidiaconatul Solnocul Interior din apropierea centrului arhidiaconal. Deoarece la ambele sedii s-a format câte o arhivă de o cantitate mai mică, de cca 25 metri liniari, a fost mai convenabilă unificarea celor două colecții, care a avut loc pe 7 septembrie 2009, odată cu transportarea materialului arhivistic din Bistrița la Gherla. În momentul de față, în Arhiva de Colecție din Gherla, alături de arhiva arhidiaconatului Solnocul Interior se mai găsesc arhivele următoarelor parohii: Cavnic, Nușeni, Bistrița, Beclean, Bonțida, Cristeștii Ciceului, Dej, Ocna Dejului, Băiuț, Chidea, Strâmbu-Băiuț, Târgu Lăpuș, Cornești, Archiud, Lăpuș, Rodna Veche, Năsăud, Cârlibaba, Reteag, Sic, Teaca, Groșii Țibleșului și Vița.

Arhidiaconatul Solnoc apare în registrul papal (1332-1337), înființarea parohiilor sale s-a efectuat odată cu conturarea diecezei. Teritoriul său este locuit și astăzi de mai multe naționalități (maghiari, români, sași, armeni etc.), însă așezările miniere prezintă o imagine mult mai complexă din punct de vedere etnic, deoarece în secolele al XVIII-lea-al XIX-lea s-au stabilit în regiunea minieră a Carpaților de Nord-Est și Est mai multe familii de mineri din regiunea minieră a Ungariei Superioare, dar și din regiunile de limbă germană și slavă.

În perioada Reformei religioase, în secolul al XVI-lea, mai multe parohii din acest arhidiaconat au trecut la luteranism sau ulterior au devenit reformate. Arhidiaconatul sub denumirea de Solnocul Interior apare în schematismele din anii 1761 și 1762, cu următoarele parohii: Cristeștii Ciceului, Cavnic, Dej, Bistrița, Gherla și Unguraș¹³.

În primul schematism tipărit al diecezei, din anul 1782, acest arhidiaconat apare unit cu cel de Cluj (*Archidiaconatus Kolosiensi cui canonice uniti sunt Districtus Dobocensis et Szolnok interior*). La această dată cuprindea următoarele parohii: Cluj, Baci, Unguraș, Bistrița, Cristeștii Ciceului, Dej, Archiud, Florești, Gheorghieni, Leghia, Cavnic, Cătina, Chidea, Chinteni, Agriș, Târgu Lăpuș, Mociu, Sic, Teaca, Ocna Dejului, Cluj-Mănăstur și Lăpuș. Aceste localități se grupează astăzi în două arhidiaconate (de Cluj-Dăbâca și Solnocul Interior)¹⁴.

În anul 1846 arhidiaconatul Solnocul Interior era compus din 14 parohii: Gherla (cu o parohie romano-catolică și una armeano-catolică), Unguraș, Bistrița, Cristeștii Ciceului, Dej, Ocna Dejului, Cavnic, Cavnicul de Jos, Târgu Lăpuș,

¹³ János Báth, *Erdély római katolikuskai a XVIII. század közepén*, Kecskemét, 2008, p. 12, 22.

¹⁴ *Sematizmus*, 1782, p. 19-20.

Năsăud, Lăpuș, Băiuș și Rodna Veche. Preotul-paroh armeano-catolic din Gherla deținea și funcția de arhidiacon¹⁵.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea arhidiaconatul s-a extins cu parohia din Nușeni (1866), pe urmă cu cea din Sic, alcătuindu-se astfel din 16 parohii. Parohia Sic a fost alipită acestui teritoriu din arhidiaconatul Cluj-Dăbâca. Arhidiaconatul Solnocul Interior este format astăzi din 15 parohii.

Arhiva se găsește în oratoriul de odinioară al bisericii fostei mănăstiri franciscane¹⁶ (actualmente biserică parohială), transformat pentru acest scop, depozitată pe rafturi dexion, în cutii arhivistice neacide. La început, în noiembrie 2004, colectarea și ordonarea materialelor arhivistice parohiale a fost efectuată la Bistrița de către autoarea acestor rânduri, o altă parte a arhivelor fiind adunată în primăvara anului 2005 de preotul-paroh Attila Küsmödi, de specialitate bibliotecar-informatician. Ordonarea acestor materiale a fost realizată de arhiviștii László Szögi, György Németh, Ágnes Paulik, Eszter Virág Vér și autoarea acestor rânduri. Ordonarea materialelor arhivistice s-a realizat în mai multe etape: în noiembrie 2004, în iulie 2005 și în septembrie 2009.

Anumite parohii ale acestui arhidiaconat se pot mândri și cu prezența ordinelor călugărești (piarști – Bistrița, franciscani – Dej, Ocna Dejului, Gherla, Sic). În acest context merită să fie amintite actele călugărilor piarști din Bistrița, deoarece existența lor și locul de păstrare al acestora s-a descoperit doar recent. La Bistrița, la începutul lunii septembrie 2009, cu ocazia lucrărilor de renovare efectuate la sistemul de acoperire al fostei mănăstiri piariste, am dezvelit în podul edificiului valorosul fond arhivistic al piarștilor de aici, considerat a fi integral. Din conținutul său amintim cea mai veche matricolă catolică a orașului Bistrița, care a fost începută în anul 1718 de călugării minorii, mai apoi amintim cronicile (*historia domus*) mănăstirii, matricolele școlii piariste, catalogul de cărți al piarștilor din anul 1810, liste nominale ale călugărilor și multe alte documente legate de viața ordinului piarștilor¹⁷. De la parohiile amintite administrate de către călugării franciscani s-au păstrat doar fragmentar mărturii scrise legate de ordinul lor.

Cercetarea în Arhiva de Colecție din Gherla se poate efectua cu acordul și coordonarea parohului local. Oficializarea postului de arhivar este în curs de aprobare.

Cantitatea fondurilor aflate în arhiva de Colecție din Gherla este de 40,19 metri liniari.

¹⁵ *Sematizmus*, 1846, p. 123-136.

¹⁶ Parohia autonomă din Gherla a fost înființată în anul 1825 de către călugării franciscani ștefaniți, care înainte cu aproape un secol, între 1748 și 1758, și-au construit biserica și mănăstirea pe terenul donat de Dániel Tivadar. Vezi József György, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*, Cluj, 1930, p. 309-310.

¹⁷ De asemenea, în podul parohiei din Bistrița s-a descoperit fragmentul arhivei piarștilor din Mediaș (trei volume din secolul al XVIII-lea). Aceasta se poate explica prin faptul că în anul 1789 și-a încetat activitatea școala piarștilor din Mediaș, călugării de aici mutându-se la Bistrița. Se presupune că la această dată au luat cu ei volumele întocmite până la momentul respectiv. Matricola timpurie anințită, lăsamântul arhivistic al piarștilor atât din Bistrița cât și din Mediaș erau până acum considerate pierdute.

Arhiva de Colecție din Sfântu Gheorghe

Arhiva din Sfântu Gheorghe a fost fondată în timpul activității protopopului László Csintalan, care a efectuat renovarea încăperii depozitului și amenajarea ei într-un mod lăudabil, pentru a cuprinde materialul arhivistic al parohiilor din arhidiaconatul Sepsi-Bârsa. Arhiva de colecție de aici și-a găsit adăpost într-un spațiu al casei cantonale din cadrul parohiei Sf. Gerard. Arhivele parohiale au fost colecționate și transportate în Sfântu Gheorghe în septembrie 2005, iar ordonarea lor s-a realizat în luna noiembrie a aceluiași an (György Németh, Eszter Vér, János Hős și autoarea acestor rânduri). Aici se găsesc documentele parohiilor din Baraolt, Brașov, Ilieni, Rupea, Micfalău, Bixad, Valea Crișului, Sfântu Gheorghe, Sântionlunca și Săcele, precum și micile arhive ale filiilor Arcuș, Ghidfalău, Căpeni și Bățanii Mari.

Legat de această regiune, merită știu că Brașovul și Sibiu, ca localități centrale ale Pământului Săsesc, au fost teritorii privilegiate ale regatului maghiar în evul mediu. Au funcționat sub denumirea de decanat, nu au aparținut jurisdicției Diecezei de Transilvania, și au fost considerate a fi teritorii de misiune. În urma restaurației catolice, deja figurează în conscripțiile din anii 1761-1762. În anul 1766 apar sub denumirea de decanat (*decanatus*) cu centrele în Brașov și Sibiu, și tot atunci apare și Micloșoara ca și centru arhidiaconal. Teritoriile decanatelor medievale de Sibiu și Brașov au fost alipite episcopiei de Transilvania în timpul domniei Mariei Terezia, ștergându-li-se denumirea veche, devenind astfel și ele arhidiaconate. În schematismul din 1761, câteva parohii din arhidiaconatul actual de Sepsi-Bârsa au aparținut arhidiaconatului Trei Scaune, cum ar fi: Baraolt, Ilieni, Micloșoara, Sântionlunca și Săcele¹⁸.

Acest teritoriu administrativ al diecezei în secolele al XVIII-lea-al XIX-lea a funcționat sub denumirea de Decanatul de Bârsa și arhidiaconatul (Sepsi)-Micloșoara (*Decanatus Barcensis et Archidiaconatus Sepsi atque Miklósvar*). Denumirea de arhidiaconat de Sepsi-Bârsa s-a instituit la mijlocul secolului al XX-lea și ea provine din contopirea celor două toponime. Centrul arhidiaconal, după restaurația catolică, a fost la Brașov. Acest arhidiaconat în anul 1782 a cuprins opt parohii: Brașov, Micloșoara, Făgăraș, Săcele, Buzău, Timișu de Sus și Bran. În schematismul din 1846 el apare cu 13 parohii. Acestea sunt următoarele: Baraolt, Buzău, Brașov, Hăghig, Timișu de Sus, Ilieni, Valea Crișului, Micloșoara, Micfalău, Sfântu Gheorghe, Sântionlunca, Bran și Săcele¹⁹. Această structură a arhidiaconatului s-a păstrat și în 1882.

În Arhiva de Colecție din Sfântu Gheorghe se găsesc colecțiile arhivistice ale parohiilor catolice din așezările de confesiune mixtă. Din păcate, nu deținem date privind existența materialului arhivistic al parohiilor istorice aflate în acest arhidiaconat desființate până astăzi (Buzău²⁰, Timișu de Sus²¹, Hăghig²², Bran²³); ele

¹⁸ J. Bárh, *op. cit.*, p. 17.

¹⁹ *Sematizmus*, 1782, p. 23; *Sematizmus*, 1846, pp. 30-38.

²⁰ Parohia din Buzău a fost fondată în 1794, așezarea, care până în 1918 a fost localitate de vamă, întinzându-se la granița dintre Transilvania și Moldova. În anii 1890 parohia a fost alipită ca filie parohiei din Zagon. Vezi *Sematizmus*, 1846, p. 31; *Sematizmus*, 1898, p. 120.

nu s-au recuperat în timpul colectării din septembrie 2005. Nu s-a păstrat nici arhiva fostului centru arhidiaconal din Micloșoara, de la care și-a tras numele arhidiaconatul de odinioară. Aceeași dezamăgire ne-a surprins și în cazul acelor parohii care au fost administrate mai demult de ordine călugărești. Astfel, în cazul parohiei din Ilienii (paulini) și Rupea (franciscani) am întâlnit la fața locului (turnul bisericii și dulap arhivistic asamblat în zid) doar fragmente de documente (volume: protocoalele ordinelor episcopale și alte registre economice); acte parohiale oficiale nu s-au regăsit la niciuna dintre ele. Din sediul istoric al arhidiaconatului, din Brașov, am preluat în schimb doar acte oficiale înregistrate.

În anul 2005 centrul arhidiaconatului a fost strămutat în Sfântu Gheorghe, unde se găsește și astăzi. Arhidiaconatul Sepsî-Bârsa este format în momentul de față din 19 parohii. Dintre acestea, trei parohii din Sfântu Gheorghe s-au înființat la sfârșitul secolului al XX-lea.

Materialul arhivistic al arhidiaconatului Chezd-Orbai dorim să îl unim în viitorul apropiat cu fondul de bază din Sepsî-Bârsa, îndată ce problema încăperii adecvate pentru acest scop se va rezolva.

Repertoarul arhivei a apărut la sfârșitul anului 2009²⁴. În această arhivă, programul cu publicul este în zilele de vineri, dar cercetarea este asigurată și pe baza anunțării în prealabil. Arhivar: Lóránd Péntes.

Cantitatea materialului arhivistic aflat în acest depozit este de 35,33 metri liniari.

Arhiva de Colecție din Târgu-Mureș

Acest centru arhivistic s-a înființat pentru a cuprinde arhivele parohiilor din arhidiaceonatele Mureș și Târnava și se află în oratoriul nordic al parohiei Sf. Ioan Botezătorul din Târgu-Mureș (protopopiatul) și într-una din încăperile Casei de Studii *Deus Providebit* aflată în curtea protopopiatului. La Târgu-Mureș, colectarea organizată a fost pornită de către Bíró Emese în anul 2005, care a strâns în acest centru arhivele a zece parohii. Majoritatea materialelor arhivistice parohiale au fost

²¹ Parohia din Timișu de Sus a fost înființată în anul 1792 și, asemănător celei din Buzău, a constituit locul de graniță spre Moldova. Biserica de aici a fost construită de împăratul Francisc I și a fost incendiată de ruși în 1848/49, împreună cu edificiul parohiei. În vecinătate, la Timișu de Jos, capela construită în secolul al XVIII-lea în onoarea Sfântului Ioan Nepomuk funcționează și astăzi și este îngrijită de parohia din Brașov de pe str. Zizinului. Vezi *Sematizmus*, 1882, p. 37; *A gyulafehervári főegyházmege történelmi sematizmusa a 2000. jubileumi és millenniumi évben* [în continuare: *Sematizmus*, 2000], Alba Iulia, 2000, p. 95-96.

²² Parohia din Hăghig s-a format în 1793, biserica parohiei fiind dedicată Sfintei Treimi și la început fiind administrată de călugării franciscani din Brașov. În 1870 mai era încă parohie de sine stătătoare, după care, în 1882 a devenit filia parohiei din Micloșoara. Astăzi este administrată din Brașov. Vezi *Sematizmus*, 1870, p. 18; *Sematizmus*, 1882, p. 41.

²³ Parohia catolică din Bran s-a (re)înființat în 1760, hramul capelei de aici fiind Înălțarea Maicii Domnului. Cu scăderea continuă a numărului sufletelor, în 1955 sediul parohiei a devenit Zărnești. Vezi *Sematizmus*, 1882, p. 43-44; *Sematizmus*, 2000, p. 108.

²⁴ Rita Bernád, *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehervári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak, 3, Alba Iulia-Budapesta, 2009, 384 p.

colecționate de actuala angajată a parohiei amintite pe post de arhivar-muzeolog, Kisanna Barabás, începând cu 2006. Ordonarea documentelor a fost realizată în mare parte de domnia sa și se efectuează în continuu. În vara anului 2007, timp de două zile, au asistat în munca de ordonare și câțiva studenți la arhivistică din Budapesta. În momentul de față, materialul arhivei, alături de arhivele protopopiatelor de Mureș și de Târnava, este alcătuit din colecțiile de documente ale parohiilor și filiilor din: Acățari, Păsăreni, Bedeni, Ihod, Pădureni, Gurghiu, Glăjărie, Isla, Valea (Iobăgeni), Sâmbriaș, Ilioara, Leordeni, Petrilaca de Mureș, Iara de Mureș, Cristești, Târgu-Mureș – parohia Sf. Ioan Botezătorul, Târgu-Mureș – parohia Sf. Emeric (arhiva franciscanilor), Sângeorgiu de Mureș, Band, Șincail, Călugăreni, Ernei, Gălești, Mătrici, Eremitu, Șilea Nirajului, Sântana Nirajului, Miercurea Nirajului, Ungheni, Reghin, Beu, Hodoșa, Călușeri, Săcăreni, Troița, Uila, Abuș, Adămuș, Bordoșiu, Valea Izvoarelor, Cibu, Târnăveni, Agrișteu, Fântânele, Călimănești, Sânpaul, Coroisanmartin, Cuci, Cetatea de Baltă, Vidacutu Unguresc, Jacodu, Bogata, Ogra, Mica, Iernut, Sălașuri, Vețca, Dumitrești, Seuca.

Conscripția parohiilor din 1761 în arhidiaconatul Târnava amintește șapte parohii (Abuș, Dumbrăveni, Sânpaul, Cetatea de Baltă, Mediaș, Sighișoara, Seuca), iar în cel de Mureș nouă (Sângeorgiu de Mureș, Târgu-Mureș, Ernei, Șincail, Hodoșa, Călușeri, Troița, Sovata)²⁵. În primul schematism tipărit al diecezei (1782) arhidiaconatul Târnava a cuprins 12 parohii (Abuș, Mălâncrav, Agrișteu, Dumbrăveni, Valea Lungă, Cetatea de Baltă, Copșa Mică, Mediaș, Iernut, Sighișoara, Sânpaul și Seuca), în timp ce arhidiaconatul Mureș era format din 15 parohii (Valea, Ghindari, Sângeorgiu de Mureș, Târgu-Mureș, Ernei, Nazna, Mătrici, Ungheni, Șincail, Reghin, Troița, Sovata, Beu, Hodoșa și Călușeri)²⁶. În 1882 în arhidiaconatul Târnava au funcționat zece parohii, în cel de Mureș 20, după care, în 2000 arhidiaconatul Târnava cuprindea 11 parohii, iar cel de Mureș 28²⁷. Această ultimă structură s-a păstrat până astăzi, însă, din cauza compoziției confesionale mixte a regiunii geografice, acestor parohii îi aparțin și filii mai mici.

Redactarea repertoarului Arhivei de Colecție din Târgu-Mureș se află în curs și va fi publicat în același volum cu repertoarul asemănător al Arhivei de Colecție din Odorheiu Secuiesc.

Cercetarea în arhivă se efectuează conform programului, de luni până vineri, între orele 8.00 și 11.00, precum și cu anunțare în prealabil. Arhivar: Kisanna Barabás.

În această arhivă se păstrează aproximativ 150 metri liniari material arhivistic.

Arhiva de Colecție din Gheorgheni

Pe teritoriul secuimii, pentru prima dată în Gheorgheni, s-a înființat o arhivă de colecție pentru arhivele parohiilor din arhidiaconatul Gheorgheni, cu acordul fostului protopop István Hajdó, iar mai apoi cu sprijinul succesorului său, Kelemen

²⁵ J. Báth, *op. cit.*, p. 13, 15.

²⁶ *Sematizmus*, 1782, p. 20-21.

²⁷ *Sematizmus*, 1882, p. 127-122; *Sematizmus*, 2000, p. 20-21.

Portik-Hegyi. Arhiva este plasată la parterul casei capelanilor aflată în curtea parohiei Sf. Nicolae (protopopiat). Materialul arhivistice a fost prelucrat și se păstrează asemănător modelului din arhiva arhiepiscopală, pe rafturi dexion și în cutii arhivistice neacide.

Decanatul de Gheorgheni s-a format în perioada de după reforma religioasă. Parohiile medievale din scaunul Gheorgheni au aparținut, între 1276 și 1545, arhidiaconatului Teleagd. În registrul papal (1332-1337) apar consemnate numele a trei parohi în scaunul Gheorgheni: se presupune că ar fi preoții-parohi din Gheorgheni, Joseni și Lăzarea. Din 1478 cunoaștem numele preotului Benedek din Gheorgheni, care a fost și subdecan. Din anul 1592 și până la restaurația catolică, scaunele Ciuc, Gheorgheni și Cașin au format un singur arhidiaconat cu trei subdecanate²⁸.

În raportul călugărului franciscan Francesco Leone da Modica, adresat Congregației *De Propaganda Fide* în 1638, parohiile din scaunul Gheorgheni au aparținut arhidiaconatului Trei Scaune. Acest document menționează cinci parohii: Gheorgheni (parohul de atunci era decanul György Ferenczi), Lăzarea, Suseni, Joseni și (în mod ciudat) Corunca²⁹. Această ultimă așezare se găsește în scaunul Mureș și ea a fost inserată în acest raport fie din cauza necunoașterii locului de către autor, fie din cauza consemnării greșite a localității.

Raportul asemănător al nunțului de Viena, Giulio Spinola, de la sfârșitul anului 1665, înregistrează cinci parohii în scaunul Gheorgheni: Lăzarea, Joseni, Suseni, Gheorgheni și Ditrău (*Gitro*). Tot aici se consemnează că aceste parohii sunt mari și în mai multe sate au filii³⁰.

Vicarul apostolic de Transilvania, Kázmér Damokos, în raportul său de vizitație în secuime, care a fost înaintat Congregației în 1668, în scaunul Gheorgheni enumeră patru parohii: Gheorgheni cu două filii (Valea Strâmbă și Chileni), Lăzarea tot cu două filii (Ditrău și Remetea), Joseni cu filia Ciumani și Suseni³¹.

Schematismele diecezane din 1753, 1761 și 1782 înregistrează următoarele parohii în acest arhidiaconat: Joseni, Ciumani, Ditrău, Chileni, Remetea, Gheorgheni, Lăzarea, Valea Strâmbă, Suseni. Parohia armeano-catolică din Gheorgheni figurează în 1782 într-un arhidiaconat separat, de rit armenesc³².

Arhidiaconatul Gheorgheni era format în 1846 din 11 parohii. În 1870 arhidiaconatul s-a extins cu parohia din Toplița. În 1882 cuprindea 12 parohii: Joseni, Ciumani, Ditrău, Chileni, Remetea, Lăzarea, Gheorgheni (cu două parohii de două ituri: romano-catolică și armeano-catolică), Valea Strâmbă, Toplița, Tulgheș și Suseni. Acest arhidiaconat s-a extins în secolul al XX-lea cu alte parohii în Borsec (1901), Bicazul Ardelean (1913), Hodoșa (1925), Stânceni (1927), Jolotca (1973) și Zvoru Mureșului (1999).

²⁸ Arhiva de Colecție din Gheorgheni a Arhivei Arhiecezane de Alba Iulia [în continuare, ACG AAAL], *Actele parohiei din Gheorgheni*. Protocolul de coroană 1814-1862.

²⁹ István György Tóth, *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627-1707*, în *Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes I*, Budapesta-Roma, 1994, p. 252.

³⁰ *Ibidem*, p. 362.

³¹ *Ibidem*, p. 378.

³² *Sematizmus*, 1782. p. 17; J. Bárh, *op. cit.*, p. 15, 25, 32.

Cea mai nouă parohie a arhidiaconatului a fost înființată în 2008 la Gheorgheni, în onoarea Sfântului Ștefan, biserica fiind sfințită în același an.

Arhidiaconatul Gheorgheni în momentul actual este format din 21 parohii. Centrul protopopiatului, cu mici întreruperi, funcționează în Gheorgheni.

Materialul arhivistic a fost colecționat în Gheorgheni între decembrie 2006 și ianuarie 2007 de la parohiile Borsec, Ditrău, Stânceni, Joseni, Bicazul Ardelean, Hodoșa, Suseni, Ciumani, Tulgheș, Trei Fântâni, Chileni, Izvoru Mureșului, Toplița, Lunca Bradului, Răstolița, Valea Strâmbă și Voșlobeni. Aceste colecții de documente au fost ordonate în februarie-septembrie 2007 timp de patru ore pe zi. Arhiva parohiei din Lăzarea a fost transportată în arhiva din Gheorgheni în septembrie 2009. Dintre documentele colectate merită amintite câteva mai interesante, cum ar fi diploma princiară din anul 1637 de la parohia din Lăzarea, restaurată recent, colecția de documente din secolul al XVII-lea din Joseni și matricolele aduse acasă recent din Eger³³, matricola originală a parohiei din Tulgheș (1811-1848), *historia domus* a parohiei din Ciumani (1697-1830) și documentele date înainte de anul restaurației catolice (1715), pe care dorim să le prezentăm în curând într-un studiu separat.

Arhiva de Colecție din Gheorgheni și-a prezentat documentele mai valoroase publicului larg în cadrul unei expoziții temporare deschise publicului între 3 decembrie 2009 și 10 ianuarie 2010, onorând și pe această cale existența milenară a arhiecezei. Cu această ocazie am restaurat opt documente mai importante³⁴. În legătură cu cele 48 de exponate (documente, volume și planuri) s-a întocmit și catalog.

Arhiva din Gheorgheni, de la întemeierea ei, este frecventată anual de 15 cercetători, atât autohtoni cât și din alte localități, care își efectuează prin mai multe ocazii activitatea de cercetare.

Program cu publicul: miercuri-joi (8.00-16.00), sau cu anunțare în prealabil.
Arhivist: Rita Bernád.

Arhiva de Colecție din Gheorgheni cuprinde 93,06 metri liniari de material arhivistic.

Arhiva de Colecție din Odorheiu Secuiesc

Arhiva din Odorheiu Secuiesc s-a format pentru documentele parohiilor din arhidiaconatul Odorheiu Secuiesc în timpul activității protopopilor Sándor Kovács și Károly Mátyás. Arhiva se găsește la etajul Casei de Studii Márton Áron aflată în proprietatea parohiei Sf. Nicolae (protopopiatul) și, asemănător depozitelor arhivei

³³ Cele 13 volume de matricole (1714-1931) ale parohiei din Joseni și *historia domus* (1886-1930), în timpul celui de al doilea război mondial, în 1944, au fost strămutate în Füzesabony. În 1993, din motive de siguranță și de păstrare mai adecvată, aceste volume au ajuns în Arhiva Arhiecezană din Eger. Până la urmă, în septembrie 2009 ele s-au întors acasă și astfel se găsesc parțial în arhiva din Gheorgheni și parțial la parohia din Joseni. Matricolele din 1714-1857 (șase volume) au rămas în arhiva de colecție, iar matricolele din perioada 1857-1931 (șapte volume) și *historia domus* a parohiei au fost duse la parohia din Joseni, deoarece în administrația oficială cotidiană este nevoie de ele. Îi mulțumim și pe această cale directoarei Bibliotecii Arhiecezane din Eger, Erzsébet Löffler, pentru toate eforturile depuse în interesul transportării acestor volume acasă.

³⁴ Restaurarea a fost realizată de Éva Benedek, angajata Muzeului Secuiesc al Ciucului.

arhiepiscopale, documentele sunt păstrate pe rafturi dexion, în cutii arhivistice neacide. Colecționarea documentelor în centrul din Odorheiu Secuiesc a început în iulie 2008 (cu deplasările la fața locului ale lui Lóránd Péntes și ale autoarei acestor rânduri), în urma căreia au ajuns în această arhivă documentele parohiilor din Atia, Bezidu Nou, Sângeorgiu de Pădure, Atid, Lupeni, Brădești, Crăciunel, Căpâlnița, Cădișeni, Corund, Târnovița, Lueta, Satu Mare, Morăreni, Dealu, Praid, Păuleni, Sâmbătești, Vlăhița, Cristuru Secuiesc, Sâncrai, Bisericieni, Polonița, Tâmașu, Vârșag, Tăietura și Zetea³⁵. Ordonarea colecțiilor de documente parohiale a început tot în vara anului 2008 și este în curs de desfășurare.

Arhidiaconatul Odorheiu Secuiesc a fost format în 1761 din 17 parohii³⁶: Atia, Bezidu Nou, Lupeni, Crăciunel, Corund, Lueta, Satu Mare, Dealu, Praid, Dumitrești³⁷, Sâncrai, Bisericieni, Tâmașu, Odorheiu Secuiesc, Vețca, Tăietura, Zetea. Același arhidiaconat cuprindea în 1782 un număr de 24 parohii: Atia, Bezidu Nou, Atid, Lupeni, Fântânele, Crăciunel, Corund, Polonița, Satu Mare, Lueta, Dealu, Praid, Șapartoc, Păuleni, Bisericieni, Sâncrai, Tâmașu, Cristuru Secuiesc, Odorheiu Secuiesc, Vețca, Jimbor, Tăietura și Zetea³⁸. Arhidiaconatul Odorheiu Secuiesc s-a extins în 1846 cu șapte parohii: Brădești (1815), Călugăreni (1784), Cădișeni (1802), Vlăhița³⁹, Căpâlnița (1837), Sovata⁴⁰, și tot de el a aparținut câteva decenii și parohia din Rupea⁴¹.

Arhidiaconatul în 1882 a fost format din 26 parohii, în momentul de față constând din 35⁴².

Contrar (sau chiar datorită) caracterului mixt din punct de vedere confesional al arhidiaconatului, ne putem mândri cu câteva diplome princiare și în această arhivă, cum ar fi cele din timpul lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I (1625, 1631) păstrate anterior în arhiva parohială din Atia, sau diploma principesei Ecaterina de Brandenburg din anul 1630, care a fost descoperită printre documentele parohiei din Tăietura. Toate cele trei diplome au fost emise în Alba Iulia și consemnează decizii în favoarea romano-catolicilor în dispute confesionale. Aceste documente au fost restaurate fără plată – datorită bunelor legături profesionale, de către specialiștii Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia. Alături de acestea, putem comunica în mod fericit că în depozitul din Odorheiu Secuiesc am colecționat numeroase

³⁵ Pentru raportul mai detaliat al întemeierii arhivei din Odorheiu Secuiesc, vezi Lóránd Péntes, *A Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltár születése*, "Keresztény Szó", 2010, 1, p. 8-12.

³⁶ Vezi J. Báth, *op. cit.*, p. 14.

³⁷ În secolul al XIX-lea, Dumitrești a fost filia parohiei Bordoșiu și a devenit parohie autonomă în 1924. În momentul de față ea aparține arhidiaconatului de Târnava, arhiva ei fiind integrată în Arhiva de Colecție din Târgu Mureș. Vezi *Sematizmus*, 1846, p. 106; *Sematizmus*, 1888, p. 61; *Sematizmus*, 2000, p. 176-177.

³⁸ *Sematizmus*, 1782, 24-26.

³⁹ În 1782, Vlăhița aparținea încă de arhidiaconatul Ciucului Superior. Vezi *Sematizmus*, 1782, p. 16.

⁴⁰ Sovata a aparținut anterior arhidiaconatului Mureș. Vezi *Sematizmus*, 1782, p. 22.

⁴¹ Parohia din Rupea (întemeiată în anul 1753), aflată pe Pământul Săsesc, în anii 1880 a fost alipită arhidiaconatului de Seps-Bârsa, unde se găsește și în zilele noastre. Vezi *Sematizmus*, 1870, p. 46; *Sematizmus*, 1888, p. 21.

⁴² Vezi *Sematizmus*, 1882, p. 175-194; *Sematizmus*, 2000, p. 256-280.

matricole din secolul al XVIII-lea (Bezidu Nou, Satu Mare, Sâncrai, Tăietura), care au scăpat naționalizării din 1950. Dintre matricolele menționate, cele din Bezidu Nou și Sâncrai necesită intervenții urgente de restaurare. În această privință, în anul 2008 am depus un proiect de finanțare la Fundația Szülöföld, dar din păcate decizia curatorului nu ne-a favorizat, suma solicitată nefiind aprobată. Pe parcursul colectării însă a trebuit să experimentăm și faptul că la multe parohii cu un trecut istoric bogat, cum ar fi de pildă Praid sau Lupeni, arhivele lipseau din cauze necunoscute. Aceste parohii dispuneau, integral sau majoritar, doar de materiale arhivistice din secolul al XX-lea.

Activitatea ordinelor călugărești a lăsat urme și în arhidiaconatul Odorheiu Secuiesc. Iezuiții au administrat parohia Sf. Nicolae din Odorheiu Secuiesc între anii 1649 și 1773, arhiva lor (actele oficiale ale parohiei) păstrându-se mai ales din secolul al XVIII-lea⁴³. Catolicii din Atid au fost păstoriți de minoriți, care s-au așezat aici în 1783, iar mai apoi, din 1875, odată cu construirea bisericii, parohia a ajuns sub conducerea preoșimii diecezană⁴⁴. Arhiva de o cantitate mică a parohiei din Atid s-a păstrat însă doar începând din secolul al XIX-lea, iar actele ordinului minoriților nu se pot distinge unitar printre actele oficiale parohiale.

Repertoarul Arhivei de Colecție din Odorheiu Secuiesc se află în curs de pregătire pentru redactare, publicarea fiind planificată pentru începutul anului 2015.

Arhiva cu o funcționare de un an și jumătate (cu program de două zile) se poate mândri cu un circuit viu de cercetători⁴⁵. Cercetarea se efectuează în zilele de luni și marți (8.00-16.00) sau cu anunțare în prealabil. Arhivist: „Bernád.

La Odorheiu Secuiesc s-au colecționat aproximativ 150 metri liniari de material arhivistic.

Arhiva de Colecție Armeano-Catolică din Gherla

Arhiva de Colecție Armeano-Catolică din Gherla s-a înființat în august 2010, la inițiativa vicarului general armeano-catolic Msgr. Endre Szakács⁴⁶. Astăzi, arhiva se găsește la sediul Ordinariatului Apostolic Armeano-Catolic, într-un imobil adosat parohiei armeano-catolice din Gherla, ferit de foc, inundații și efracție, materialele arhivistice fiind depozitate în condiții de păstrare moderne. Cutiile arhivistice provin din donațiile arhivelor din Ungaria, iar rafturile metalice de la Arhiva Primatului din Esztergom⁴⁷.

Acest centru arhivistic reunește documentele arhivelor create de cele patru parohii armeano-catolice de pe teritoriul Arhiecezei de Alba Iulia, dintre care trei se află la Gherla; una dintre acestea a fost ordonată la fața locului și este accesibilă tot aici. În septembrie 2010 am colecționat la Gherla materialele arhivistice ale parohiilor armeano-catolice din Dumbrăveni (SB) și Frumoasa (HR). Arhiva parohiei

⁴³ *Sematizmus*, 2000, p. 274.

⁴⁴ *Sematizmus*, 1882, p. 177-179; Ferenc Léstyán, *Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai*. I, Cluj, 1996, p. 317.

⁴⁵ În anul 2009 am înregistrat 11 cercetători și 46 de ocazii de cercetare.

⁴⁶ Legat de înființarea și ordonarea arhivei, a fost publicat un interviu detaliat cu Rita Bernád, în „Keresztény Szó”, 2011, 2, p. 13-18.

⁴⁷ Pentru sprijinul necondiționat al arhivelor din Ungaria aducem mulțumiri și pe această cale.

armano-catolice din Gheorgheni se păstrează deocamdată la sediul parohiei, deoarece condițiile adecvate de păstrare și accesibilitatea ei – datorită numărului mai mare de enoriași și a prezenței preotului domiciliat aici – sunt asigurate pe loc.

Ordonarea unităților arhivistice ale arhivei de colecție s-a finalizat în februarie 2011. Sortarea documentelor a fost efectuată sub îndrumarea autoarei acestor rânduri în trei faze de lucru. La lucrările de ordonare au participat specialiști în domeniu din Transilvania și Ungaria (László Szögi, György Németh, Ágnes Paulik, Kisanna Barabás, Bogdan Hladiuc, Attila Puskás, Krisztofer Orosz, Eszter Spiegel, Emese Pál și Lóránd Poósz), precum și enoriași voluntari (Erika Esztégár și Katalin Barta), în egală măsură. Identificarea documentelor emise în limba armeană a fost realizată de către armenologul Bálint Kovács.

În legătură cu așezarea armenilor în Transilvania, izvoarele istorice îi menționează pe armenii veniți în Bazinul Carpatic împreună cu maghiarii în momentul descălecării, iar câteva diplome mărturisesc de asemenea existența cartierelor negustorilor armeni în Brașov și Esztergom în secolul al XIII-lea. Colonizarea lor masivă în Transilvania a avut loc în secolul al XVII-lea. Armenii veniți atunci au trăit anterior în Moldova, teritoriu pe care l-au părăsit, din motive religioase și naționale, precum și de frica represaliilor din cauza participării lor la răscoala împotriva domnitorului Gheorghe Duca. Armenilor li s-a acordat permis de ședere în anul 1672 de către principele Transilvaniei, Mihály Apafi I, document princiar prin care li s-a îngăduit libertatea de comerț și de mutare și li s-a asigurat dreptul de practicare a industriei și de alegere a judecătorului⁴⁸. Marea majoritate a expatriaților s-a ocupat de industrie și de comerț. Armenii nou așezați au înființat patru colonii, la Gherla, Gheorgheni, Dumbrăveni și Frumoasa. Aceste așezări și-au păstrat caracterul specific armenesc până la intrarea în vigoare a dictatului de la Trianon. Pentru autonomia locuitorilor săi, un element esențial l-a constituit Biserica.

Ca urmare a legii lingvistice din anul 1844, prin care s-a oficializat folosirea limbii maghiare, armenii s-au conformat, adoptând limba maghiară, cea armeană supraviețuind doar ca limbă liturgică. După 1920, marea majoritate a armenilor din Transilvania s-au mutat în Ungaria, prin urmare caracterul armenesc al celor patru orașe a slăbit. În orașele înființate sau dezvoltate de armeni, pentru locuitorii minoritari, parohiile au însemnat locul exclusiv de păstrare și de transmitere a valorilor naționale.

Armenii transilvăneni au devenit catolici în anul 1686, la Lemberg⁴⁹, astfel armano-catolicii depinzând de arhiepiscopul armano-catolic de Lemberg. Sfântul Scaun a înființat un vicariat aparte pentru ei în anul 1690, subordonându-i din punct de vedere religios direct Sfântului Scaun. Acest vicariat, odată cu moartea subită, pe 10 martie 1715, a singurului vicar apostolic-episcop hirotonit armano-catolic, Oxendio Virziresco, a încetat să mai existe. Între 1741 și 1930 cele patru parohii armano-catolice au aparținut de dieceza romano-catolică de Transilvania, ca și astăzi. Pe 5 iunie 1930, prin concordatul încheiat de statul român cu Vaticanul, a luat

⁴⁸ Miklós Gazdovits, *Az erdélyi örmények története*, Cluj, 2006, p. 157-158.

⁴⁹ În aceea perioadă Lemberg a fost un oraș aparținând regatului polonez, astăzi se numește Lviv, fiind un centru cultural situat în partea vestică a Ucrainei.

ființă Ordinariatul Apostolic Armeano-Catolic din Gherla. Acest ordinariat apostolic și-a încetat existența în 1948, a renăscut în 1990, dar, din punct de vedere legal, cele patru parohii armeano-catolice funcționează în continuare în cadrul Arhiepiscopiei de Alba Iulia⁵⁰.

Parohiile ordinariatului armeano-catolic s-au înființat în următorii ani: Gherla în 1700, Dumbrăveni în 1708, Gheorgheni în 1730 și Frumoasa în anul 1785⁵¹.

În conscripția de suflete a diecezei de Transilvania întocmită în anul 1762 figurează două arhidiaconate de rit armean: cel de Gherla cu o singură parohie (Gherla) și cel de Dumbrăveni cu două parohii armeano-catolice (Dumbrăveni și Gheorgheni)⁵².

Parohiile armeano-catolice din Transilvania se regăsesc organizate în cadrul a două arhidiaconate armeano-catolice de sine stătătoare doar în schematismul diecezan editat în anul 1782: în cel de Gherla, care a constat dintr-o singură parohie, și cel de Dumbrăveni, compus din trei parohii (Dumbrăveni, Gheorgheni și Frumoasa)⁵³. În schematismele din 1788 și cele succesive din secolul al XIX-lea, toate cele patru parohii armeano-catolice se află deja organizate administrativ în cadrul arhidiaconatelor contemporane de rit latin.

Arhiepiscopul Romano-Catolic de Alba Iulia (György Jakubinyi) este totodată și ordinarul apostolic armeano-catolic. Activitatea sa este asistată de vicarul apostolic, preotul-paroh de Gherla (Msgr. Endre Szakács), singurul preot-paroh cu jurisdicție birituală în Arhiepiscopia de Alba Iulia.

În momentul de față lucrăm la editarea repertoriului trilingv (maghiar-român-englez) al arhivei, pe care plănuim să îl tipărim în toamna anului 2011. În interesul facilitării cercetărilor istoriilor de familii armenesti, plănuim digitalizarea matricolelor originale din secolele al XVIII-lea-al XIX-lea ale parohiilor din Gherla și Dumbrăveni, fișiere care vor fi accesibile prin pagina web a Arhivei Arhiepiscopale de Alba Iulia, în curs de elaborare.

Cercetarea în arhiva din Gherla se efectuează prin anunț și aprobare în prealabil. Postul de arhivar la această arhivă este în curs de acreditare.

Cantitatea materialelor arhivistice aparținătoare Arhivei de Colecție Armeano-Catolice din Gherla este de 47,4 metri liniari.

Arhiva de Colecție din Miercurea-Ciuc

Recent s-a ivit nevoia întemeierii unui centru arhivistic de colecție pentru arhivele parohiilor din arhidiaconatele Ciucului Inferior-Cășin și Ciucului Superior, cu sediul în Miercurea-Ciuc. Marcarea și deciderea locului acestei arhive s-a amânat câțiva ani. Ulterior preotul-paroh al parohiei Sfântul Augustin din Miercurea-Ciuc a oferit un spațiu în clădirea vechii biserici, la care – din cauza investițiilor financiare

⁵⁰ György Jakubinyi, *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Cluj. 2010. p. 69.

⁵¹ *Sematizmus*, 1882, p. 74-75, 77, 86, 154-155.

⁵² J. Bárh. *op. cit.*, p. 23.

⁵³ *Sematizmus*, 1782, p. 14, 16-17.

necesare foarte ridicate – a trebuit să renunțăm⁵⁴. Într-un final, acest centru arhivistic se va forma într-un edificiu nou construit, aflat în curtea Oficiului Episcopiei Auxiliare, desemnat special pentru scopuri de arhivă și bibliotecă. Organizarea ei a început și este în curs, prima dată depunându-se cereri pentru proiectul de aranjare și amenajare. La sfârșitul anului 2009, Fundația Szülöföld a aprobat cererea noastră pentru cumpărarea de rafturi arhivistice pentru acest depozit. Colectționarea și ordonarea documentelor dorim s-o efectuăm într-un moment ulterior, după renovarea și aranjarea încăperilor. În acest loc intenționăm să transportăm și să unificăm arhivele și bibliotecile vechi a peste 40 de parohii istorice din arhidiaconatele Ciucul Inferior-Cașin și Ciucul Superior. În perioada Reformei religioase, parohiile din comitatul Ciucului au rezistat convertirii și au rămas fidele credinței lor apostolice catolice, astfel, comparativ cu celelalte parohii, vom avea de a face cu colecții de documente mult mai mari și mai unitare. Contăm pe strângerea de aproximativ 300 metri liniari material arhivistic.

Arhiva de Colecție din Cluj-Napoca

De mult timp se află printre planurile noastre organizatorice înființarea și la Cluj-Napoca a unui centru de colecție, care ar oferi adăpost colecțiilor arhivistice parohiale din arhidiaconatele Cluj-Dăbâca și Turda-Arieș. Pentru păstrarea mai sigură și mai adecvată a diplomelor medievale valoroase ale parohiei din Cluj, în anul 2004 am cumpărat un suport metalic pentru depozitarea acestora, beneficiind de sprijinul financiar al Fondului Cultural Național. Aceasta este doar una dintre investițiile necesare, dar așezarea suportului respectiv ar avea sens într-un cadru special arhivistic, după ce va avea loc prelucrarea materialelor parohiale din regiunile amintite. Arhiva plănuită în Cluj necesită organizare completă: desemnarea și amenajarea încăperilor corespunzătoare, montarea lor cu rafturi metalice și cutii speciale, colecționarea arhivelor parohiale și restaurarea lor în caz de nevoie, pe urmă ordonarea lor și angajarea unui arhivar/arhivist. Centrul arhivistic dorim să îl amplasăm la sediul parohiei Sfântul Mihail din Cluj. Din cele două arhidiaconate de întinderi mari se vor strânge aproximativ 200 metri liniari material arhivistic de la parohii.

Planuri și sarcini pentru viitor

În temeiul prescrierilor Comisiei Papale a Bunurilor Culturale Ecleziastice, aceste arhive de colecție oferă posibilitatea găzduirii arhivelor particulare, a adăpostirii și păstrării arhivelor private ale unor enoriași sau persoane juridice ecleziastice. Dreptul de proprietate asupra acestor colecții aparține persoanei fizice sau juridice sau organului de depunere, exceptând drepturile speciale obținute la preluarea fondului arhivistic (cum ar fi, de exemplu, păstrarea în integritate, așezarea fondului într-un loc aparte, criterii de accesibilitate). La primirea acestor fonduri în arhivele ecleziastice clauzele oficiale trebuie realizate. În cazul în care fondurile

⁵⁴ Localizarea potențialului depozit amintit în studiile noastre anterioare nu mai corespunde realității. Vezi R. Bernád, *Római katolikus gyűjtőlevéltárak Hargita megyében*, în *Csikó Székely Múzeum Évkönyve*, Miercurea-Ciuc, 2009, p. 297-298.

amintite aparțin ariei de competență a statului, trebuie urmate regulile în vigoare ale țării⁵⁵. Această inițiativă privind preluarea arhivelor particulare nu este una nouă, întrucât tocmai Arhiva Arhiepiscopală și Capitulară stă ca mărturie a faptului că pe parcursul mileniului trecut a preluat în cantități mari lășăminte personale pentru păstrare.

Privind demersurile de viitor, există mai multe planuri de realizat. Unul dintre acestea, pentru intervalul imediat următor, ar fi publicarea în regeste a izvoarelor datate înainte de restaurația catolică (1715) și aflate în arhivele parohiale ale arhiepiscopiei. Acestui plan dorim să îi asociem și o digitalizare a documentelor. În interesul protecției și al securității fondului istoric original, în continuare vor fi puse la dispoziția cercetătorului doar fotografiile digitale, dar sperăm că – pe calea proiectelor de finanțare – vom reuși să restaurăm documentele și volumele mai valoroase deteriorate. Cu scopul restaurării de documente am înaintat mai multe proiecte la Fundația Szülöföld, dar, din păcate, nu au fost apreciate pozitiv. Anul 1715 este un moment de cotitură și în istoricul emiterii de documente din partea episcopiei transilvane, dar și al capitlului – ca și loc de adevăritare –, fapt pentru care, din punctul de vedere al rememorării trecutului Bisericii Catolice din această țară, este de prețuit fiecare mărturie scrisă care precede această perioadă a restaurației catolice.

O altă idee ar fi promovarea accesibilității – unul dintre cele două scopuri principale ale profesiei de arhivist –, pe care am putea-o rezolva pe de o parte prin întocmirea unei pagini web cu arhivele de colecție deja existente, iar pe de altă parte printr-un program masiv de digitalizare. Acest plan sperăm să se realizeze până în vara anului 2011: constituirea paginii virtuale se află în curs de structurare paralel cu digitalizarea registrelor de evidență ale arhivei episcopale din secolele al XVIII-lea-al XIX-lea. Tot printre planurile de viitor figurează și continuarea seriei de ediții care prezintă arhivele romano-catolice din Transilvania⁵⁶. Momentan efectuăm lucrările de redactare la volumul repertoriului Arhivei de Colecție Armeano-Catolice din Gherla, pe care plănuim să îl edităm cât de curând.

⁵⁵ *Az egyházi levéltárak szerepe a lelképásztori életben*. Római dokumentumok XI. Az Egyházi Kulturális Javak Pápai Bizottságának dokumentuma, Budapest, 1998, p. 13.

⁵⁶ Au apărut până acum: László Szögi, *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára 1429–2000. Repertórium*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak /Arhive Romano-Catolice din Transilvania/, 1, Alba Iulia-Budapesta, 2006, 350 p.; Rita Bernád, *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II. Oklevél és iratjegyzék. Canonica visitatiók mutatója*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak, 2, Alba Iulia-Budapesta, 2006, 282 p.; Idem, *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertóriuma /Arhivele parohiale I. Repertoriul Arhivelor de Colecție din Alba Iulia, Sfântu Gheorghe, Gherla și Gheorgheni/*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak, 3, Alba Iulia-Budapesta, 2009, 384 p.

The Collection Centres of the Archdiocesan Archives of Alba Iulia

Abstract

This study presents the Collective Archives of the Archdiocese Alba Iulia established in the last eight years in: Alba Iulia, Gherla (one Catholic and one Armenian Catholic), Sfântu Gheorghe, Târgu Mureș, Gheorgheni, Odorheiu Secuiesc and Cluj. In this presentation one could find historical data of the deaneries and parishes, where the archival documents from the archival centres are collected.

It refers to the main creators of the Roman Catholic fonds of the Archdiocese Alba Iulia, preserving the written memory of the smaller ecclesiastical administrative structure. It provides definitions for research knowledge and history of ecclesiastical institutions, but also contributes to the archivology of Roman Catholic Church in Transylvania.

Serviciul Regional Arad al Arhivelor Statului (1951-1956)

Mircea Timbus

Keywords: *Arad County; State Archives; Alexandru Rusu*

Aradul, atestat ca reședință a comitatului cu același nume din anul 1740 și ca oraș liber regesc din 1834, s-a învrednicit târziu, abia în vara anului 1951, să adauge la zestrea instituțiilor sale publice și o unitate a Arhivelor Statului. Aceasta a apărut ca urmare a necesității concentrării documentelor celor mai valoroase din regiune, create de autoritățile administrative, judecătorești, ecleziastice, de numeroase școli, organizații, asociații, instituții bancare, unități economice, persoane care au ocupat poziții importante în viața politică, socială, culturală etc., cu scopul de a fi puse la dispoziția cercetării istorice și a servi nevoilor practice ale societății.

Dacă în Vechiul Regat instituția Arhivelor Statului se bucura de notorietate, fiind încă din 1831 în funcțiune la București, iar la Iași din 1832¹, în provinciile românești aflate, până la unirea cu România, sub stăpânire străină, înființarea unei asemenea instituții nu era încurajată. Doar Sibiul avea, începând cu anul 1870, o Arhivă publică², aparținătoare orașului și “națiunii” săsești, cum o indica și denumirea (*Archiv der Stadt und der Sächsischen Nation*). Prin anexarea Transilvaniei la Ungaria, în 1867, câteva dintre cele mai importante arhive ale sale, precum ale Guberniului, Cancelariei Aulice, Directoratului Fiscal, Capitlului din Alba-Iulia și Oradea, Conventului din Cluj-Mănăstur ș. a. au luat drumul Budapestei și au intrat în patrimoniul Arhivelor Statului de acolo (*Országos Levéltár*), înființate în 1875³. Abia după realizarea actului istoric al unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu Regatul Român a devenit posibilă organizarea Arhivelor ca instituție și în teritoriile integrate statului român. Clujul a fost primul centru urban atestat cu o asemenea instituție, Consiliul Dirigent desemnându-i conducătorul (Zenovie Paclișanu) prin hotărârea din 14 martie 1920. Cel care avea să îi pună însă bazele organizatorice a fost istoricul Ștefan Meteș, membru corespondent al Academiei Române, numit în funcția de director la 1 octombrie 1922⁴. Extinderea rețelei Arhivelor Statului pe teritoriul României Mari a avut loc după anul 1925, consecință a unificării legislative. Noua lege a Arhivelor Statului prevedea trecerea instituției în subordinea Ministerului Instrucțiunii și îi statua organizarea într-o direcție generală la

¹ *Arhivele Statului – 125 de ani de activitate 1831-1956*, București, 1957, p. 17.

² Monica Vlaicu, *Arhiva Sibiană – retrospectivă istorică*, în *Din istoria Arhivelor ardeleni*, Cluj-Napoca, 1995, p. 66.

³ David Prodan, *Arhivele noastre de la Budapesta*, “Gândul Românesc”, ianuarie-februarie 1934 și “Gazeta antirevizionistă” 12 (24 martie 1935).

⁴ Ioan Drăgan, *Arhivele Statului din Cluj – 75 de ani în serviciul științei istorice (1920-1995)*, în *Din istoria Arhivelor ardeleni* cit., p. 7-8.

București și patru direcții regionale la Iași, Chișinău, Cernăuți și Cluj⁵. Aceasta din urmă avea competență asupra arhivelor autorităților civile, bisericești și militare din cuprinsul fostului Principat al Transilvaniei, precum și asupra celor din Banat și părțile ungurene (inclusiv din județul Arad). Noi unități cu acest profil au fost mai târziu create și la Timișoara (1936), Năsăud (1937), Brașov (1938)⁶, iar Arhiva Națiunii Săsești din Sibiu a devenit parte structurală a Arhivelor Statului din România (1945)⁷.

În circumstanțele favorabile create dezvoltării pe multiple planuri a statului român între cele două războaie mondiale, o elită intelectuală a încercat să pună și în Arad bazele unei instituții publice profilate pe concentrarea și administrarea resurselor documentare răspândite în zonă. Un entuziast promotor al organizării unei "secții" a Arhivelor de Stat în acest oraș a fost Gheorghe Ciuhandu, preot și istoric, autor a unei impresionante opere teologice, istoriografice și culturale, care, cunoscând mai bine decât oricine valoarea arhivelor pentru cercetarea istorică, a pledat convingător cauza acestora la Congresul Federației Societăților Culturale Arădene, ținut la 30 ianuarie 1938⁸. Deși adoptată de Congres și susținută de presa vremii⁹, ideea creării instituției amintite în această parte a țării, cu toate argumentele aduse în sprijin, nu a prins atunci viață. Precipitarea ulterioară a evenimentelor pe plan intern și internațional, izbucnirea celui de al doilea război mondial cu întreg cortegiul său de consecințe, au impus amânarea îndeplinirii acestui deziderat.

Schimbările structurale petrecute în viața politică a țării prin intrarea acesteia, după război, în sfera de influență a Uniunii Sovietice, au dus la preluarea modelului sovietic de organizare administrativ-teritorială și instituțională. Legea Arhivelor Statului din 1925 a fost abrogată, iar Arhivele au trecut, în februarie 1951, de la Ministerul Învățământului Public la Ministerul Afacerilor Interne¹⁰. La București funcționa o direcție a Arhivelor Statului, integrată Ministerului Afacerilor Interne, având ca organe externe serviciile și secțiile regionale¹¹. Acestea au fost specificate prin Decizia nr. 278 din 5 iunie 1951 a aceluiași minister¹². Este documentul oficial care anunță înființarea Serviciului Regional Arad al Arhivelor Statului, alături de alte zece servicii regionale (Iași, Cluj, Dolj-Craiova, Rodna-Năsăud, Sibiu, Stalin – denumirea de atunci a Brașovului –, Suceava, Timișoara, Bihor-Oradea și Mureș-Târgu-Mureș); precum și înființarea unui număr de 16 secții regionale. Rețeaua unităților de acest fel a mai cuprins și depozitele, prevăzute să fie

⁵ *Legea pentru organizarea Arhivelor Statului*, "Monitorul Oficial", 151/11 iulie 1925.

⁶ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 9.

⁷ M. Vlaicu, *op. cit.*, p. 82-83.

⁸ Pavel Vesa, *Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947)*, Arad, 2011, p. 96-97; Mircea Timbus, *Un promotor al organizării Arhivelor arădene - protopopul dr. Gheorghe Ciuhandu*, "Revista de Arhivistică" 3 (1997), 1-2, p. 153-156.

⁹ Vezi "Ecoul", "Curentul" din 2 februarie 1938, "Biserica și Școala", Arad, 6 februarie 1938, "Timpul Provinciei", Arad, 6 februarie 1938.

¹⁰ Conform Decretului nr. 17, publicat în "Buletinul Oficial", 14/1 februarie 1951.

¹¹ Conform Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 472/29 mai 1951, publicată în "Buletinul Oficial", 67/16 iunie 1951.

¹² SJAN Arad, fond *Filiala Județeană a Arhivelor Statului Arad* [în continuare, *FJAS Arad*], inventar 52, ds. 1/1951, f. 2.

organizate în 34 orașe din țară¹³. Se cere făcută precizarea că drumul de la actul de constituire și până la punerea în funcție a celor mai multe dintre serviciile, secțiile și depozitele Arhivelor Statului a fost unul extrem de anevoios. Fac, desigur, excepție puținele unități înființate înaintea anului 1951, la care s-a făcut referire.

Cu îndeplinirea Deciziei privitoare la constituirea la Arad a serviciului public pentru Arhive a fost desemnat, pe data de 18 iulie 1951, Alexandru Rusu, arhivist, de la Arhivele Statului din Timișoara¹⁴. Originar din Steierdorf-Anina, județul Caraș, Alexandru Gheza Rusu s-a născut la data de 28 august 1908, într-o familie de intelectuali. Tatăl, Gheorghe Rusu, a fost profesor, iar mama, Eleonora Carolina era casnică. Cursurile școlii primare și secundare le-a urmat în localitatea de baștină, iar facultatea a absolvit-o la București, unde a obținut în 1935 licența în drept. Până la încadrarea la Arhivele Statului Timișoara (în noiembrie 1948), a fost juristconsult, tot în Timișoara, care îi devenise oraș de domiciliu. Căsătorit cu Edita Elena născută Kleman, a avut un fiu, pe Alexandru Antoniu (născut în ianuarie 1944). Nu a aderat la Partidu! Comunist, fiind membru al Frontului Plugarilor¹⁵. De numele său se leagă începuturile activității Arhivelor Statului Arad. Lipsit de sprijinul autorităților locale, nu a obținut locuință și a fost nevoit să facă naveta între cele două orașe, situate la distanță de 56 km. S-a înfățișat la post pe data de 28 iulie 1951, aducând cu sine, pe lângă decizia de numire, un pachet cu rechizite primit de la Direcția Arhivelor Statului din București¹⁶, dar și voința fermă, chiar cerbicia de-a reuși în misiunea încredințată. Și-a prezentat actul de acreditare la Sfatul Popular al regiunii Arad și a cerut concursul necesar în vederea demarării activității, în principal referitor la acordarea unui local de sediu adecvat. Nu s-a bucurat însă de o primire binevoitoare din partea oficialilor, oameni în al căror orizont profesional și cultural, Arhivele, ca izvoare de preț în legitimarea istorică a societății, nu își găsiseră încă locul. A fost nevoie de "insistențe și alergături", cum singur o mărturisea, până când, cu data de 15 august 1951, a obținut o primă repartitie de spațiu pentru instituție, într-un imobil din Bd. Republicii (azi Revoluției) nr. 90. Era un apartament la etajul I, compus din două camere și antreu, separat doar printr-o ușă de lemne de odăile vecine, ocupate de un chirieș. Putea servi cel mult pentru birouri, nu și ca depozit de documente. Mobila, primită cu titlul de împrumut, consta din două mese de scris, un dulap și patru scaune¹⁷, dintre cele scoase din uz. La început, fără personal în subordine. Alexandru Rusu a pornit solitar să sondeze împrejurimile, reușind chiar să convingă organele administrative să îi transfere primele arhive pe seama serviciului nou creat. Este vorba de fondurile Prefectura Județului (fostul Comitat) și Primăria Orașului Arad, ambele deosebit de importante pentru istoria regiunii, cu documente de la începutul secolului al XVIII-lea și până la începutul secolului al XX-lea. Cele două fonduri au intrat în custodia Arhivelor Statului, ele rămânând în vechile lor depozite. În administrarea instituției a trecut concomitent și o parte a subsolului clădirii din Bd. Republicii nr. 79, care adăpostea fondul Prefecturii. Tot atunci s-a

¹³ *Ibidem*, f. 3.

¹⁴ *Ibidem*, actele conducerii, ds. 1/1951-1958, f. 7-8.

¹⁵ *Ibidem*, ds. 10/1952, f. 52 și ds. 14/1952-1954, f. 8-10.

¹⁶ *Ibidem*, ds. 1/1951-1958, f. 7-8.

¹⁷ *Ibidem*, inventar 52, ds. 1/1951, f. 23 și ds. 1/1953, f. 62-63.

preluat un dulap cu o valoroasă colecție de sigilii și hărți. Pentru a putea proceda și la alte preluări de materiale arhivistice, instituția reclama o bază materială proprie. Nu a dobândit-o însă și a fost nevoită să accepte paliative la acest capitol. În noiembrie 1951, a obținut câteva încăperi, în suprafață totală de 250 m. p., la demisolul și subsolul clădirilor din strada Horia, nr. 2-3¹⁸.

Agenda de lucru a șefului de serviciu mai cuprindea la acea vreme și controale la unitățile creatoare și deținătoare de arhive de regiune¹⁹. În luna octombrie 1951, a început să cutureiere localitățile din cele șapte raioane aflate sub jurisdicția regiunii Arad (Arad, Pecica, Lipova, Ineu, Gurahonț, Chișineu-Criș, Sănnicolaul Mare), pentru a-și face o imagine asupra situației arhivelor. Această activitate i-a ocupat o bună parte din timp și avea să îi dezvăluie, nu o dată, crasa neglijență manifestată față de documente de către organele responsabile. Rapoartele sale de teren se constituie în probe elocvente în acest sens. Consemna, bunăoară, că a surprins un măcelar din comuna Săvârșin ambalându-și marfa în acte provenite din arhiva Primăriei locale. La întrebarea de unde și-a procurat acest “ambalaj”, măcelarul a răspuns că l-a cumpărat de la primar. O cantitate apreciabilă de înscrisuri de aceeași proveniență a fost găsită și la domiciliul cetățeanului. Deși documentele fuseseră confiscate și predate Sfatului Popular comunal în vederea prelucrării, cu ocazia repetării controlului, o lună mai târziu, a luat act cu consternare că acestea fuseseră nu prelucrate, ci predate ca maculatură unității locale de colectare a deșeurilor de hârtie (DCA)²⁰. Iar cazul de la Săvârșin nu avea să rămână singular. Controalele care au urmat au scos la iveală, din păcate, numeroase situații similare. La instalarea birourilor noii Gospodării Agricole de Stat din Bulci în conacul expropriat al contelui Teleki, atât arhiva domeniului și familiei, cât și biblioteca fuseseră aruncate de-a valma într-o magazie, printre lemne și carbuni, călcate în picioare și grav avariate. Când reprezentantul Arhivelor Statului a ajuns la fața locului, a mai găsit doar piese dispartate pe care le-a salvat, luându-le cu sine la Arad. În general însă, așa cum a rămas consemnat, actele și cărțile din conacele moșierești arădene, încăpute pe mâinile noilor stăpâni (gospodării agricole de stat, gospodării colective, stațiuni de mașini și tractoare ș. a.) au sfârșit prin a fi arse sau predate ca maculatură la DCA²¹. Și la Sfatul Popular al comunei Gurahonț avea să afle că documentele anterioare anului 1920 fuseseră incendiate de trupele ungare, cu ocazia retragerii lor [n. n., în aprilie 1919]. La Sfatul Popular al comunei Radna a descoperit arhivele fostelor primării Șoimoș, Radna și ale preturii Radna, abandonate în podul clădirilor și în magazine, printre bidoane cu petrol și unelte agricole²². O cantitate considerabilă de acte (circa 60 metri cubi) din secolul al XIX-lea, aparținând Tribunalului Regional Arad, era aruncată pe jos, printre rafturi, în subsolul palatului justiției, în totală dezordine, în încăperi deschise. Devenise accesibilă chiar și persoanelor străine de instituție și servea pentru recuperarea și refolosirea colilor de hârtie nescrise. În alte camere ale aceluiași uriaș subsol, putrezeau 30 m. c.

¹⁸ *Ibidem*, ds. 3/1951, f. 51; vezi și actele conducerii, ds. 1/1951-1958, f. 9-10.

¹⁹ *Ibidem*, inventar 52, ds. 1/1951, f. 24.

²⁰ *Ibidem*, actele conducerii, ds. 1/1951-1958, f. 2 și ds. 8/1952, f. 39.

²¹ *Ibidem*, ds. 8/1952, f. 43 și ds. 29/1954-1955, f. 39.

²² *Ibidem*, ds. 1/1951-1958, f. 2-6.

documente calamitate ca urmare a unor inundații anterioare²³. Și Sfatul Popular al comunei Ineu își ținea arhiva veche în dezordine pe dușumea, pradă rozătoarelor. În condiții identice a înțeles să “asigure” păstrarea actelor și Sfatul Popular al comunei Curtici. Alte rapoarte fac referire la incendierea, în septembrie 1944, a documentelor bisericii ortodoxe și școlii din Sâmbăteni, precum și a celor aparținând fostei primării și Școlii de Viticultură din Miniș²⁴. Sunt pierderi cauzate de invazia trupelor inamice [n. n., horthyste]. Prea numeroasele însemnări de acest fel nu pot fi toate amintite aici. Mijloacele de care dispuneau atunci salariații Arhivelor spre a limita distrugerea de valori documentare erau reduse. Lupta cu ignoranța și nepăsarea persoanelor chemate să le asigure integritatea a fost mereu inegală. În atare situație, arhiviștii arădeni, urmându-și neabătut crezul, au acționat în direcția salvării cât mai multor înscrisuri. Au intrat curând în patrimoniul instituției arhivele rămase de la băncile naționalizate. Fondul Banca “Victoria” S. A. Arad a fost preluat împreună cu depozitul propriu de la subsolul clădirii din strada Horia, nr. 2, iar alte arhive bancare (Casa Agricolă de Păstrare Arad-Cenădana, sucursalele arădene ale băncilor “Albina”, “Ardeleana”, Creditul Național Agricol) au fost aduse în depozitele din strada Horia nr. 3, de curând obținute și amenajate²⁵. O realizare notabilă a constituit-o centralizarea la Arad a registrelor de stare civilă, adunate de la 101 sfaturi populare comunale și 84 oficii parohiale²⁶ și puse sub protecția Arhivelor Statului.

Tot atunci s-a trecut și la organizarea bibliotecii documentare a instituției, înghebată cu ajutorul publicațiilor și cărților triate de Sfatul Popular Regional, Liceul “Moise Nicoară”, Liceul Comercial, alte unități de învățământ, în cadrul campaniei, aflate în plină desfășurare, de epurare a bibliotecilor²⁷. La fondul de carte documentară au contribuit și tomurile razlete culese de prin șoproanele conacelor expropriate, unde fuseseră aruncate cu “mânie proletară” de către exponenții noului regim, ca vestigii burghezo-moșierești, nocive și reacționare. Alexandru Rusu și-a asumat răspunderea de a strânge asemenea materiale, considerate proscrise, punându-le sub patronajul instituției, dovedind că se situa pe o poziție contrară curentului proletcultist în vogă în anii '50. Spre a nu trezi totuși suspiciuni în rândul pleiadei de activiști ai regimului, se căznea să salveze aparențele sub o mască a atașamentului față de comandamentele politice din epocă. A trăit și el, ca majoritatea intelectualilor de atunci, pe două planuri, unul politic și altul privat²⁸. zăvorând în lăuntrul său concepțiile proprii despre lume și viață. S-a supus dispozițiilor Direcției Arhivelor Statului din București semnate, până pe 26 iunie 1953, de directorul general Aurel Sacerdoțeanu și după acea dată de Vasile Maciu²⁹, personalități prestigioase ale arhivisticii românești, chiar dacă surprindea uneori orientări străine spiritului autohton, impuse de regimul ateu pro-sovietic. Astfel, avea să raporteze că munca în

²³ *Ibidem*, ds. 8/1952, f. 1 și ds. 24/1953-1954, f. 22.

²⁴ *Ibidem*, ds. 8/1952, f. 7, 9, 12, 20.

²⁵ *Ibidem*, inventar 52, ds. 3/1951, f. 10-11, 30, 51.

²⁶ *Ibidem*, actele conducerii, ds. 6/1952-1953, f. 42.

²⁷ *Ibidem*, ds. 1/1951-1958, f. 9-10, ds. 6/1952-1953, f. 42.

²⁸ Ion Rusu Sărățeanu, *Frânturi de viață*, în *Sub semnul marilor înaintași* (volum inițiat și realizat de Alexandru Matei), Cluj-Napoca, 2011, p. 510.

²⁹ SJAN Arad, fond FJAS Arad, inventar 52, ds. 1/1953, f. 42.

cadru serviciului din Arad s-a desfășurat potrivit cu ordinul primit în acest sens, adică “fără nici o zi liberă” pe parcursul ultimei săptămâni din anul 1951, până la 1 ianuarie 1952³⁰. Era limpede pentru oricine că o asemenea măsură urmărea să îi împiedice pe salariați să ia parte la cea mai mare sărbătoare a creștinătății, nașterea Mântuitorului Iisus Hristos. Cum altfel putea să răspundă decât favorabil și ordinului de a-l primi “cum se cuvine” pe consilierul sovietic Mihail Moiscievici Gabricidze, a cărui vizită la unitățile Arhivelor Statului din România trebuia folosită pentru a “face cunoștință mai adânc și mai direct cu știința arhivistică sovietică”³¹.

În rapoartele de activitate lunare și trimestriale înaintate forului central de la București, un capitol obligatoriu era rezervat implicării sindicatului în munca oamenilor. În lipsa unei organizații proprii de partid, sindicatului îi revenea rolul să vegheze la transpunerea în viață a liniei politice a Partidului Comunist. La Serviciul Regional Arad funcționa o grupă sindicală afiliată Sindicatului Salariaților Instituțiilor Administrative, care ținea bilunar ședințele sale și se îngrijea de “studierea individuală și colectivă a istoriei Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice”, precum și de funcționarea unui “cerc pentru cititul ziarelor și pentru gazeta de perete”³². Nu cred că mai trebuie dovedit cât de formală era o asemenea activitate. Cu ce anume contribuia aieva sindicatul la soluționarea problemelor ce își căutau atunci rezolvarea este greu de înțeles, de vreme ce pe lista sa de priorități erau prevăzute lucrări de pavoazare, de redactare a articolelor pentru gazeta de perete sau de mobilizare a colectivului în vederea întâmpinării cu “angajamente concrete” a zilelor de 1 mai sau 7 noiembrie³³.

Multe și grele au fost poverile pe care a trebuit să le poarte Serviciul Regional Arad al Arhivelor Statului pe toată durata funcționării sale. Între acestea se cere amintită și lipsa personalului doritor să lucreze într-un domeniu socotit periferic. Cât despre o specializare în arhivistică abia dacă putea fi vorba pe atunci. Pe de altă parte, dosarele celor interesați erau triate de către cadriștii Ministerului Afacerilor Interne după criterii sociale și politice exagerate, care, în multe cazuri, duceau la respingerea acestora. A fost în cele din urmă încadrat, an de an, un număr progresiv de salariați, până la 10 în anul 1955, inclusiv șeful, și anume:

- Petru Păcurar, îngrijitor la început (între 1 august 1951 și 30 iunie 1952)³⁴, iar apoi arhivar³⁵;
- Miron Ursu, îngrijitor (cu data de 1 decembrie 1951)³⁶;
- Elena Ucea, arhivist-șef, fără studii superioare (cu data de 15 ianuarie 1952)³⁷;
- Ioan Verșigan, arhivist-șef, absolvent al Facultății de Istorie din cadrul Universității “C. I. Parhon” București (cu data de 15 septembrie 1952)³⁸;

³⁰ *Ibidem*, ds. 1/1951, f. 133, 135.

³¹ *Ibidem*, f. 19.

³² *Ibidem*, actele conducerii, ds. 2/1951, f. 36, ds. 6/1952-1953, f. 5, ds. 9/1952-1956, f. 27.

³³ *Ibidem*, ds. 6/1952-1953, f. 44 și ds. 7/1952, f. 11-12.

³⁴ *Ibidem*, ds. 6/1952-1953, f. 5 și ds. 11/1952, f. 8.

³⁵ *Ibidem*, ds. 24/1953-1964, f. 19.

³⁶ *Ibidem*, ds. 11/1952, f. 2.

³⁷ *Ibidem*, f. 64-65.

- Ioan Fermendjin, arhivist-șef, licențiat în teologie și filosofie la Innsbruck, Austria (cu data de 1 aprilie 1953)³⁹;
- Ștefan Teretean, inspector, apoi referent tehnic, fără studii superioare (cu data de 1 aprilie 1953)⁴⁰;
- Magdalena Kovács, arhivist-șef, absolventă a Facultății de Istorie din cadrul Universității "Bolyai" Cluj; după încadrare (1 august 1954), și-a început activitatea ca șefă la nou înființata Filială a Arhivelor Statului Ineu, după care, ca urmare a decesului lui Ioan Fermendjin (survenit la 1 iulie 1955), să funcționeze câte patru zile săptămânal la Arad și două zile la Ineu⁴¹;
- Magdalena Spornic, arhivar principal, cu studii medii (din data de 1 ianuarie 1955)⁴²;
- Pavel Urban, îngrijitor, promovat ulterior arhivar (încadrat în anul 1955)⁴³;
- Cornel Stejan, arhivist-șef (încadrat cu data de 20 august 1955, transferat la Filiala Arhivelor Statului Zalău, în anul 1956)⁴⁴.

Personalul serviciului intra în categoria de "angajați civili", cu o retribuție inferioară în raport cu a militarilor. Din punct de vedere administrativ, Arhivele au trecut, începând cu data de 1 ianuarie 1953, în subordinea compartimentului de resort din cadrul Direcției Regionale Arad a Ministerului Afacerilor Interne, astfel că problemele ținând de salarii, chirii, decontări, dotări, aprovizionare cu combustibil etc. intrau în competența acestuia⁴⁵. Șeful serviciului, cu cei câțiva colaboratori ai săi, au fost nevoiți să se implice într-o activitate de pionierat. Cu oameni lipsiți de experiență în domeniul arhivistic, într-o societate care ignora rolul arhivelor, fără sprijin oportun din partea autorităților locale, este surprinzător că instituția arădeană, necunoscută până atunci, a reușit totuși să își găsească motivația. Programul de lucru al salariaților, stabilit printr-un ordin ministerial din decembrie 1952, este interesant, fie și numai pentru a releva diferența față de situația actuală. Săptămâna cuprindea șase zile lucrătoare (de luni până sâmbătă, între orele 8 și 16) și avea prevăzute obligații peste program, consacrate pregătirii politice și profesionale, în ziua de marți între orele 18 și 21. Prin același ordin, ședințele de partid, sindicat, ARLUS (Asociația Română pentru Legături cu Uniunea Sovietică), trebuia să fie ținute în zilele de luni, joi, vineri, iar bilanțurile în zilele de sâmbătă, după terminarea programului⁴⁶.

Dată fiind situația necorespunzătoare în care se aflau arhivele multor instituții, obiectivul privind îndrumarea și controlul acestora a rămas mai departe preponderent. În anul 1953 au fost verificate la fața locului 705 unități din trei orașe

³⁸ *Ibidem*, f. 8.

³⁹ *Ibidem*, ds. 19/1953-1954, f. 8-17 și ds. 24/1953-1964, f. 4.

⁴⁰ *Ibidem*, ds. 19/1953-1954, f. 8-17 și ds. 24/1953-1964, f. 19.

⁴¹ *Ibidem*, ds. 26/1954, f. 12 și ds. 33/1955-1957, f. 8-25.

⁴² *Ibidem*, ds. 26/1954, f. 12.

⁴³ *Ibidem*, ds. 24/1953-1964, f. 19.

⁴⁴ *Ibidem*, ds. 33/1955-1957, f. 29 și ds. 24/1953-1964, f. 19, 23.

⁴⁵ *Ibidem*, ds. 20/1953, f. 13 și ds. 10/1952, f. 92-93.

⁴⁶ *Ibidem*, ds. 10/1952, f. 92-93.

și 91 comune, iar în anul 1955, 305 unități din 72 localități ale regiunii⁴⁷. Volumul mare de prestații de acest fel l-a determinat pe locțiitorul șefului Direcției Arhivelor Statului, aflat în ianuarie 1955 în inspecție la Arad, să prevadă în procesul verbal de control dotarea cu o bicicletă a serviciului, “pentru a ușura deplasările pe teren”⁴⁸. Măsura, oricât de ciudată ne apare astăzi, a fost totuși una salutară, dacă avem în vedere că Aradul, la acea vreme, se mândrea cu faima de “oraș al bicicletelor”, iar la o eventuală înzestrare cu un autovehicul încă nu îndrăznea nimeni să spere. Controalele stăruitoare din anii 1951-1955, coordonate cu instruirii la care participau președinții și secretarii sfaturilor populare, șefii de servicii și alți funcționari publici⁴⁹, chiar dacă nu au dus la schimbări radicale în privința stării generale a arhivelor, au făcut totuși să se vorbească despre acestea și au determinat reconsiderarea atitudinii față de documente, măcar la nivelul organelor locale ale puterii de stat. A avut efecte benefice și posibila teamă de sancțiuni, în fapt neîntemeiată, deoarece Fondul Arhivistice de Stat nu era încă apărat printr-o lege coercitivă. Pe de altă parte, controalele au furnizat datele necesare pentru întocmirea unei evidențe a fondurilor de arhivă aflate la deținători, lucrare extrem de utilă pentru planificarea preluărilor de documente. Numai că despre o campanie susținută în această direcție nu putea fi totuși vorba, de vreme ce întârzia atribuirea localului necesar instituției. La doi ani după înființarea la Arad a serviciului regional, acesta își ducea amarul în aceleași condiții precare de la început. În concepția organelor de resort, locul arhivelor era în beciuri⁵⁰ și, ca atare, acolo trebuia să rămână în continuare. De aceea, în anul 1953, documentele Camerei de Comerț și Industrie, ale Camerei Agricole, Serviciului Agricol, Inspectoratului Școlar ș. a., organizații a căror activitate încetase în 1948/1949, au ajuns tot în pivniță, înghesuite în spațiile dintre rafturile cu arhiva Comitatului⁵¹. Este locul să precizăm că toate preluările de documente se făceau doar pe baza unor evidențe sumare, care nu aveau nimic comun cu inventarele arhivistice. Măsura era motivată de nevoia salvării de la distrugere a materialelor, urmând ca inventarierea acestora, potrivit cu normele existente, să intre în sarcina Arhivelor Statului. De altminteri, nicio instituție sau întreprindere arădeană nu dispunea la acea dată de inventare pentru dosarele și registrele proprii⁵². De aceea, una dintre prioritățile activității Arhivelor Statului a devenit, în anii care au urmat, prelucrarea “tehnic-științifică” (potrivit expresiei de atunci) a fondurilor și colecțiilor deținute.

Observând cât de anevoie avansau treburile la Arad în privința asigurării spațiilor de depozitare pentru arhive, iar, pe de altă parte, cât de multe înscrisuri se găseau în suferință și reclamau intervenții urgente pentru salvarea de la pieire, Alexandru Rusu a propus, încă în anul 1951, înființarea unor depozite raionale, la Ineu și Lipova, pregătite să preia aceste materiale. Recomanda, de asemenea, concentrarea documentelor de la instituțiile bisericești ortodoxe într-un depozit la

⁴⁷ *Ibidem*, ds. 19/1953-1954, f. 12, ds. 33/1955-1957, f. 8-25.

⁴⁸ *Ibidem*, ds. 24/1953-1954, f. 15.

⁴⁹ *Ibidem*, ds. 6/1952-1953, f. 43, 45 și ds. 33/1955-1957, f. 8-25.

⁵⁰ *Ibidem*, ds. 19/1953-1954, f. 14.

⁵¹ *Ibidem*, f. 11.

⁵² *Ibidem*, ds. 24/1953-1964, f. 24.

sediul Episcopiei Aradului⁵³. Propunerile și-au găsit ulterior, măcar în parte, rezolvarea, prin înființarea la Ineu, cu data de 1 iunie 1953, a unei filiale a Arhivelor Statului. Pusă în subordinea Serviciului Regional Arad, filiala și-a intrat abia după un an în atribuții, pe data de 1 august 1954, după ce fusese înzestrată cu un local compus din opt camere, amenajate adecvat. La conducere a fost numită Magda Kovács din Arad, salariat unic⁵⁴.

Dar marea "bătălie" trebuia purtată pentru obținerea unui edificiu al Arhivelor la Arad. Eforturile șefului de serviciu îndreptate în această direcție au fost susținute și de trimișii Direcției Arhivelor Statului din București. Inspectorul-șef Mihai Lăzărescu, aflat în 23-24 aprilie 1953 în prima sa misiune de control la Arad, avea să consemneze o realitate pregnantă și anume că spațiul din Bd. Republicii 90, deținut de unitatea arădeană, era vădit insuficient și necorespunzător⁵⁵. Fiind nevoite, în cele din urmă, să accepte că cerințele Arhivelor Statului erau întemeiate, organele locale de resort au trecut la acțiune, numai că au făcut-o într-o manieră neprofesionistă, care le era proprie, provocând, în toamna și iarna anului 1953, nu mai puțin de trei mutări succesive ale instituției, cu tot ce presupuneau asemenea mutări succesive. În urma eliberării unei clădiri (parter, etaj și subsol) din strada Crișan, nr. 8, ocupată până atunci de compartimentul administrativ al Direcției Regionale Arad a MAI, aceasta a fost atribuită la data de 12 septembrie 1953 Serviciului Regional al Arhivelor Statului. În așteptarea efectuării reparațiilor generale și amenajărilor ce se impuneau, noii locatari au folosit doar o singură încăpere, în care cu greu puteau funcționa. Curând însă, ca urmare a schimbărilor de decizie survenite, serviciului i-a fost repartizat un alt imobil, cel alăturat, din strada Crișan, nr. 10, rămas și el liber după plecarea Direcției Regionale MAI. Era un local ceva mai mare, format din parter și etaj, cu 20 de camere și un subsol cimentat, potrivit pentru amenajarea depozitelor. Suprafața utilă însuma 566 m. p. Mutarea la noua adresă a început la 19 octombrie 1953⁵⁶.

Totul lăsa să se întrevadă că pentru Arhivele Statului din Arad s-ar fi găsit, în sfârșit, locul potrivit. Numai că, din păcate, nu avea să fie așa. La data de 17 decembrie 1953, după ce birourile și depozitele erau de acum instalate, iar activitatea intrase pe un făgaș al normalității, la sediul unității au descins primul secretar al Regionalei de Partid (PMR) Arad, Ioan Beldeanu, președintele Sfatului Popular Regional, Gheorghe Duma, comandantul Direcției Regionale a MAI, maior Receu împreună cu predecesorul său, maior Gheorghe Postolache, pentru a-l anunța imperativ pe șeful serviciului că localul în care tocmai se stabilise a primit o nouă destinație, și anume avea să fie întrebuințat pentru locuințe. Alexandru Rusu a fost somat să evacueze în 24 ore camerele de la etaj, acestea revenind familiei comandantului unității de pompieri din Arad. Iată deci cum nevoile stringente ale unei instituții de stat puteau fi sacrificate în fața intereselor unor persoane influente.

⁵³ *Ibidem*, ds. 5/1952, f. 3.

⁵⁴ *Ibidem*, ds. 1/1951-1958, f. 13, ds. 24/1953-1964, f. 7-8, ds. 26/1954, f. 12, 13, ds. 33/1955-1957, f. 8-25.

⁵⁵ *Ibidem*, ds. 24/1953-1964, f. 1.

⁵⁶ *Ibidem*, inventar 52, ds. 1/1953, f. 67, 68, 72 80; vezi și actele conducerii, ds. 1/1951-1958, f. 11-12.

S-a făcut încă o dată dovada, dacă mai era nevoie, că Arhivele din Arad nu se bucurau de considerație din partea autorităților locale. S-a oferit în schimb localul din Bd. Republicii, nr. 74⁵⁷, cedat de Banca de Stat. Clădirea, cu parter și două etaje, aflată în centrul administrativ al municipiului, putea compensa pierderea suferită dacă ar fi fost pusă integral la dispoziția Arhivelor Statului. Erau însă doar 11 camere utilizabile⁵⁸, cele de la parter dinspre curte și stradă. Întrucât șeful serviciului, în speranța că va reuși să păstreze încăpătoarea clădire de curând dobândită, din str. Crișan, nr. 10, tergiversa mutarea, a fost convocat în ziua de 24 decembrie 1953 (ajunul Crăciunului), la sediul Regionalei de Partid, unde i s-a cerut ultimativ să părăsească în 24 de ore imobilul, în caz contrar fiind amenințat că va fi deferit justiției “pentru refuz de executare a dispozițiilor legale”. Constrâns să se supună, a organizat în cele din urmă mutarea, numai că acțiunea s-a produs nu în 24 de ore, ci în 14 zile⁵⁹, pe durata sărbătorilor de iarnă. Imobilul din Bd. Republicii, nr. 74 a trecut din proprietatea Ministerului Finanțelor în cea a Ministerului Afacerilor Interne și a fost înscris în Cartea Funduară, prin Decizia nr. 5396/1954 a Tribunalului Popular al orașului Arad, pe seama Serviciului Arhivelor Statului⁶⁰.

Așadar, în al treilea an de la înființare, instituția s-a văzut în “posesia” unui edificiu care de fapt nu i-a revenit niciodată în totalitate. Etajele I și II, precum și o clădire cu parter și etaj din interiorul curții, au rămas mai departe închiriate unui număr de nouă familii, care, în ciuda repetatelor intervenții, nu au putut fi mutate⁶¹. În această situație, acest sediu nu a rezolvat nevoia de spațiu a instituției, motiv pentru care nu s-a renunțat la depozitele de la subsol primite anterior, chiar dacă, igrasioase fiind, nu asigurau conservarea documentelor. Aici, în condițiile date, Serviciul Regional Arad al Arhivelor Statului și-a desfășurat în continuare activitatea încercând nu doar să adune, ci și să asigure păstrarea, evidența și utilizarea în scopuri științifice și practice a părții din Fondul Arhivistic de Stat care îi revenea spre administrare. Operațiile de prelucrare a însemnatei cantități de documente fără evidențe au demarat târziu și se desfășurau anevoie, limitându-se la diverse genuri de ordonare. Vasile Maciu, directorul general al Arhivelor Statului din București, cu ocazia controlului întreprins la 23 aprilie 1955, nu a găsit la Arad niciun singur fond de arhivă în întregime inventariat⁶². Totuși, instituția a început să fie căutată de cercetători, cu toate că, în lipsa inventarelor, accesul la documente era limitat. Primul inventar arhivistic s-a făcut, în cele din urmă, până la sfârșitul anului 1955. Privea fondul familiei Mocioni (Mocsony)-Stârcea-Bulci, care, la cererea Direcției Arhivelor Statului, a fost trimis la București (4169 scrisori)⁶³.

La data de 1 februarie 1956, ca urmare a desființării regiunii Arad, Serviciul Regional al Arhivelor Statului a încetat să funcționeze cu această denumire. Filiala Arhivelor Statului, care i-a succedat, a păstrat intacte obiectivele instituției, numai că

⁵⁷ *Ibidem*, actele conducerii, ds. 9/1952-1956, f. 9-11.

⁵⁸ *Ibidem*, ds. 24/1953-1964, f. 11-12.

⁵⁹ *Ibidem*, ds. 9/1952-1956, f. 9-11.

⁶⁰ *Ibidem*, ds. 26/1954, f. 10, ds. 1/1951-1958, f. 15.

⁶¹ *Ibidem*, ds. 24/1953-1964, f. 11, 16, 32.

⁶² *Ibidem*, f. 16, 18.

⁶³ *Ibidem*, ds. 33/1955-1957, f. 8-25.

avea competență teritorială limitată doar la orașul și raionul Arad, precum și la raioanele Lipova și Pecica. A intrat în subordinea Serviciului Arhivelor Statului Timișoara, care a preluat de la fosta regiune Arad și raionul Sânnicolaul Mare. Cât despre Filiala Arhivelor Statului Ineu, raioanele Ineu, Chișineu-Criș și Gurahonț, acestea au trecut la regiunea Oradea, respectiv în subordinea Serviciului Arhivelor Statului Oradea⁶⁴. La conducerea Filialei Arad a rămas, cu intermitențe, tot Alexandru Rusu, până la 15 octombrie 1958, când s-a întors la Timișoara, de unde a venit, funcția de șef de filială la Arad fiind încredințată tot unui timișorean, Tiberiu Moț⁶⁵.

Le Service Régional des Archives de l'État d'Arad (1951-1956)

Résumé

L'étude présente le début de la fondation des Archives de l'État du département Arad, ayant à l'époque le statut de service régional.

On y relève les moments difficiles du début, le manque de compréhension et d'appui de la part des autorités administratives et politiques du régime communiste, la difficulté d'obtenir un siège, les changements successifs de statut, suivant les changements administratifs du pays et, surtout, la ténacité du premier chef du service, le juriste Alexandru Rusu, dans ses démarches, afin que l'importance de la nouvelle institution soit reconnue par les autorités.

⁶⁴ *Ibidem*, ds. 1/1951-1958, f. 14. (Desființarea regiunii Arad, implicit a Serviciului Regional al Arhivelor Statului Arad și înființarea Filialei Arhivelor Statului Arad, sunt prevăzute în Decretul 12/1956 și Ordinul MAI nr. 1451/01.02.1956).

⁶⁵ *Ibidem*, f. 17.

Matrice sigilare cu stema țării individualizând Unirea Principatelor Române

Laurențiu-Ștefan Szemkovics

Keywords: *National Archives of Romania; Heraldic Figures; Matrices Seals; Coat-of-arms; Shields; Union of Romanian Principalities*

Odată cu Unirea Principatelor Române desăvârșită în 1859, o serie de instituții și persoane au adoptat steme prin care își exprimau adevărate fațade de noile schimbări. Astfel, noul stat înființat avea un însemn heraldic ce reunea stemele celor două principate din componența sa. În acest context, s-au gravat și sigiliile "adequate timpurilor noi", având în câmp o compoziție cu herburile celor două țări surori¹. Noua compoziție nu era inedită, deoarece stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești fuseseră deja reprezentate în trecut pe sigiliile domnești ale lui Mihai Viteazul (1600)², Vasile Lupu (1639)³, Gheorghe Duca (1672)⁴, precum și pe alte

¹ Maria Dogaru & Dan Berindei, *Stemele României moderne și contemporane*, "Magazin Istoric", serie nouă, 27 (1993), 1 (310), p. 4.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale [în continuare, ANIC], fond Mănăstirea Neamț, CXXX/10 bis; A. Sacerdoțeanu, *Iarăși sigiliul lui Mihai Viteazul*, "Revista Arhivelor" 6 (1944-1945), 2, p. 330-333; Dan Cernovodeanu, *Unirea în sigiliul lui Mihai Viteazul*, "Tribuna României" 4 (1975), nr. 166 (1 august), p. 15; Idem, *Din însemnele heraldice ale lui Mihai Viteazul*, "Biserica Ortodoxă Română" 94 (1976), 7-8 (iulie-august), fig. 4; *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, XI (1593-1600); *Domnia lui Mihai Viteazul* (ed. Damachin Mioc, Ștefan Ștefănescu, Marieta Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Sașa Caracaș, Ruxandra Cămărășescu, Olimpia Diaconescu, Coralia Fotino), București, 1975, p. 25; M. Dogaru, *Sur le sceau de Michel le Brave et le sceau personnel de Théophane-la mère du voivode*, "Revue des Études Sud-Est Européennes" 13 (1975), 3, p. 379-384; Eadem, *Simbolul Daciei și sigiliile lui Mihai Viteazul*, "Revista Arhivelor" 52 (1975), 2, p. 169-171; Eadem, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976, p. 60-61; Eadem, *Sigiliile de tip iconografic utilizate de domnii Țării Românești*, "Revista Arhivelor" 56 (1979), 3, p. 335; Laurențiu Ștefan Szemkovics & M. Dogaru, *Tezaur sfragistic românesc. I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856). Trésor sfragistique roumain. I. Les sceaux émis par la chancellerie princière de la Valachie (1390-1856)*, București, 2006, p. 106, 173.

³ ANIC, fond Episcopia Huși, XIII/12; V. A. Urechia, *Schițe de sigilografie românească*, 1891, p. 4; Const. Moisil, *Primele peceți cu stemele unite ale Moldovei și Țării Românești*, "Buletinul Societății Numismatice Române" 18 (1923), p. 8; Emil Vîrtosu, *Sigilii domnești rare din veacul al XVII-lea*, "Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice", seria III, 25 (1942-1943), p. 73-87; Mihai Berza, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, "Studii și Cercetări de Istoria Artei" 3 (1956), 1-2, p. 17-20; A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, "Revista Arhivelor" 11 (1968), 2, p. 11-68 (16); M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric* cit., p. 61; D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 310-311; M. Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*,

sigilii aparținând mai multor domnitori fanarioți din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, care au domnit succesiv în cele două principate românești⁵.

Colecția de matrice sigilare⁶ aflată în depozitele Arhivelor Naționale Istorice Centrale include și piese care individualizează evenimentul de la 1859: Unirea Principatelor Române. Aceste matrice au forme rotunde și ovale, prezintă dimensiuni variabile și sunt confecționate din alamă și gravate în incizie sau în excizie. În câmpul acestor vestigii sfragistice se disting stemele țării și legendele care evocă, de la caz la caz, instituția centrală, unități din cadrul său, denumirea țării sau a oficialului.

Reprezentările heraldice ale stemei oficiale din câmpul acestor matrice sigilare sunt variate ca înfățișare, putând fi încadrate, după elementele lor constitutive, exceptând deosebirile minore de detaliu, în două categorii distincte, după cum urmează:

1. stema unită cu ecusoanele accolat⁷ ale celor două țări, apărând diferit atât în privința formei și amplasamentului simbolurilor Moldovei și Țării Românești;

2. stema cu un singur scut, despica⁸, cuprinzând în cele două cartiere⁹ câte unul dintre simbolurile celor două principate¹⁰.

București, 1981, p. 38; L.-Șt. Szemkovics & M. Dogaru, *Tezaur sfragistic românesc. II. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Moldovei (1387-1856)*, Bucharest, 2006, p. 54, 99.

⁴ ANIC, fond *Mitropolia Țării Românești*, CLXXIII/47; V. A. Urechia, *Schițe de sigilografie românească* cit., p. 161; Idem, *Notice sur les armoiries du peuple roumain*, Maçon, 1901, p. 14; P. V. Năsturel, *Stema României. Studiu critic din punct de vedere heraldic cu numeroase figuri în text*, București, 1892, p. 113-114, fig. 35; G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 111; A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc* cit., p. 16, fig. 8; M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului* cit., p. 82-83, fig. 59; Eadem, *Însemne heraldice reflectând ideea unității naționale*, "Revista Arhivelor" 55 (1979) (supliment), p. 219, fig. 28; Eadem, *Aspirația poporului român* cit., p. 38-39; Eadem, *Din heraldica României. Album*, Brașov, 1994, p. 55, fig. 22 și p. 56; Natalia Drăghici & M. Dogaru, *Mulaje sigilare realizate de Arhivele Statului în sprijinul activităților cultural-educative*, "Revista Arhivelor" 64 (1987), 3, p. 340, 341, fig. 9; *România. Evoluție în timp și spațiu. Album*, București, 1996, p. 84; L. Șt. Szemkovics & M. Dogaru, *Tezaur sfragistic românesc* cit., p. 125-126, 178.

⁵ D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 140; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique d'Etat des Principautés Unies Roumaines (1859-1866)*, "Revue Roumaine d'Histoire" 16 (1977), 2, p. 319.

⁶ Denumim matrice sigilară obiectul confecționat din material dur care, având gravate o reprezentare și un text ce îl individualizează pe posesor, servește la realizarea amprenteii sigilare -- cf. Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, "Studii și Materiale de Istorie Medie" 1 (1956), p. 245; M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului* cit., p. 5; **matrice sigilară** = obiect confecționat dintr-un material dur (fier, oțel, alamă, aur, argint sau diferite pietre prețioase etc.) care poartă gravate pe suprafața sa, în negativ, un text și o reprezentare menite a individualiza posesorul, exprimând atributele sale în viața socială. Matricea este alcătuită din două părți: a) suprafața metalică (de obicei rotundă), pe care se află gravate emblema și legenda, și b) mânerul, confecționat din metal, os, lemn, pietre prețioase etc. Sin. **tipar sigilar**, (cf. *Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, București, 1982, p. 163).

⁷ **Acolat** = două mobile plasate una lângă alta. (cf. *Ibidem*, p. 12).

⁸ **Despicat** = termen care indică împărțirea în două părți egale, printr-o linie verticală, a unei suprafețe, scut, cartier sau mobile. (cf. *Ibidem*, p. 99).

Analizând separat elementele din stemele Principatelor Unite, distingem simboluri care transpun în imagini o parte din istoria poporului român¹¹:

Acvila Țării Românești figurează cruciată, singură sau alături de capul de bour, încoronată sau nu, cu zborul în sus sau în jos, uneori cu capul conturnat¹², ținând sau nu în gheare atributele puterii domnești, sceptrul și spada; celelalte variante în care apare respectiva pasăre privesc amplasarea la *dextra*¹³ sau la *senestra*¹⁴ a ecusonului ori a câmpului scutului unic, despicat, în care este inclusă. În multe cazuri, unele dintre atributele uzuale ale acvilei nu sunt figurate în totalitate¹⁵, alteori stă pe o făclie și o ramură de măsline, așezate în săritoare și având dedesubt o balanță cu talgerele în echilibru, sau pe două chei așezate, de asemenea, în săritoare și pe o pereche de cătușe cu lanțuri, ori broșând¹⁶ pe câmp albastru și auriu. Într-un singur caz, pasărea este reprezentată fără cruce în cioc.

Acvila cruciată¹⁷, stema heraldică a Țării Românești, evidențiază originea latină a poporului român și indirect ideea de unire¹⁸. Pasărea mai semnifică demnitate, curaj, zbor spre înălțimi. Prezentă și în emblema sigiliilor aparținând unor instituții și persoane, acvila cruciată a fost plasată deseori alături de capul de bour al Moldovei, făcând aluzie în ansamblu la aspirația spre unitate¹⁹.

⁹ **Cartier** = fiecare din compartimentele în care a fost împărțită suprafața scutului. Inițial, reprezenta una din cele patru părți ale scutului scartelat, ulterior definește fiecare din compartimentele scutului, indiferent de numărul acestora. (cf. *Ibidem*, p. 63).

¹⁰ J. N. Mănescu, *L'Héraldique d'État des Principautés Unies (1859-1866)*. "Revue Roumaine d'Histoire" 29 (1990), 1-2, p. 7; D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 141-142; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit., p. 320.

¹¹ P. V. Năsturel, *Nova Plantatio și regii României – moștenitori ai împăraților Bizanțului. Studii sfragistic din punct de vedere istorico-heraldic cu numeroase figuri în text*. "Revista pentru Istorie, Arheologie și Filozofie" 15 (1914), p. 1-80; J. N. Mănescu, *L'évolution historique des armoiries des Principautés Roumaines du XI-e au XIX-e siècle*. "Revue Roumaine d'Histoire" 27 (1988), 4, p. 315-338.

¹² **Conturnat** = termen care precizează poziția unor mobile în scut, respectiv reprezentarea unor animale sau păsări întoarse spre stânga (poziția corectă fiind spre dreapta) (cf. *Dicționar al științelor speciale* cit., p. 88).

¹³ **Dextra** = termen prin care se indică poziția unei mobile în scut, la dreapta; în heraldică poziția dreapta-stânga este inversă decât în accepțiunea curentă. Sin. **dreapta**. (cf. *Ibidem*, p. 100).

¹⁴ **Senestra** = termen indicând poziția spre stânga. În heraldică, noțiunea de stânga-dreapta se referă la poziția scutului, nu la cea a privitorului, deci invers decât în accepțiunea obișnuită. (cf. *Ibidem*, p. 212).

¹⁵ Vezi și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 152-153; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit., p. 330.

¹⁶ **Broșând** = poziție de suprapunere a unor piese sau figuri heraldice (cf. *Dicționar al științelor speciale* cit., p. 56).

¹⁷ **Acvilă cruciată** = pasăre heraldică purtând în cioc o cruce (cf. *Dicționar al științelor speciale* cit., p. 17).

¹⁸ M. Dogaru, *Însemne heraldice* cit., p. 206-222.

¹⁹ Petre Năsturel, *Asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul veacului al XVIII-lea*, "Studii și Cercetări de Numismatică" 2 (1958), p. 371-376; Constantin Moisil, *Primele peceți cu stemele unite ale Moldovei și Țării Românești de la începutul veacului al XVII-lea*, "Studii și Cercetări de Numismatică" 3 (1959), p. 371-375.

Capul de bour al Moldovei apare, în cazul de față, în stema de stat a Principatelor Unite, văzut din față, înfățișat cu o stea cu șase raze între coarnele sale curbate spre interior, amplasat în ecusonul din *dextra* sau *senestra*²⁰.

Capul de zimbru moldovean figurează singur sau alături de acvila cruciată, înfățișat cu o stea cu cinci sau șase raze între coarnele sale curbate spre interior sau spre extertor, amplasat în *dextra* sau *senestra* ecusonului ori a câmpului scutului unic, despicaț, sau broșând pe un câmp roșu-albastru²¹.

Scuturile în care sunt incluse simbolurile Moldovei și Țării Românești sunt, în cazul de față, de tip francez modern, ovale, dreptunghiulare, poloneze și sunt simple, acolate sau despicate.

Smalturile scutului unic (fără partițiuni sau despicaț) prezintă următoarele variante: a) scut tăiat, colorat în roșu în partea de sus și albastru în cea de jos; b) scut despicaț având în cartierul din dreapta tăiat – albastru în partea de sus și aur în cea de jos, iar în cartierul din stânga, de asemenea, tăiat – roșu în partea superioară și albastru în cea inferioară²².

Timbrul se prezintă în trei variante de coroane închise²³, terminate cu cruce sau glob cruciger²⁴, suprapunând fie simbolurile Moldovei și Țării Românești, libere, neincluse într-un scut, fie ecusoanele acolate, fie scutul unic (fără partițiuni, despicaț), și anume: boneta princiară, coroana princiară și coroana regală, figurată fără tocă de purpură între arcurile perlate²⁵.

Supportii sunt cei doi delfini aflați, înfățișați cu capetele în jos, ușor curbați, sinuoși, cu înotătoare de la cap, mijloc și dinspre coadă orientate în sus sau în lateral, cu expresie furioasă sau mirată, flancând scutul simplu cu capul de zimbru sau scutul despicaț conținând capul de zimbru și acvila cruciată²⁶. Cei doi delfini aflați provin din herbul moldav și evocă regiunea maritimă a țării. Ei au fost

²⁰ Vezi și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 153; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit., p. 330.

²¹ Vezi și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 153; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit., p. 330-331.

²² Vezi și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 153; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit. 2, p. 331.

²³ **Coroană închisă** = coroana formată dintr-un cerc frontal de care se prind mai multe arcuri ce se unesc în partea superioară; de obicei este dotată cu pietre prețioase și terminată printr-un glob cruciger. (cf. *Dicționar al științelor speciale* cit., p. 90).

²⁴ **Glob cruciger** = sferă suprapusă de o cruce care se găsește în vârful coroanelor închise, în mâna unor personaje sau deasupra unor scuturi; este însemn al puterii suverane, atribut al suveranității. În heraldica românească globul cruciger este întâlnit în stemele Țării Românești, în armele Moldovei și în armeriile statului român. (cf. *Ibidem*, p. 127).

²⁵ Vezi și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 155; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit., p. 332.

²⁶ Vezi și J. N. Mănescu, *L'Héraldique d'État* cit., p. 16; D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 156; Idem, *Contributions* cit., p. 332-333.

introduși de Gheorghe Asachi în 1816 pentru a aminti faptul că Basarabia, răpită de Rusia țaristă în 1812, aparține Moldovei²⁷.

Simbolurile puterii domnești, spada și sceptrul (terminat în floare de crin sau în cruce) sunt reprezentate ținute în gheare de către acvila valahă²⁸.

Panoplia este alcătuită din steaguri (cu flămuri de diferite dimensiuni și forme), țevi de tun, ghiulele, trompete, sulite, țevi de puști cu baionetă, tobe, săbii (din care se vede doar jumătatea superioară)²⁹.

Spre final, evidențiem că stema de stat, transpusă pe amintitele matrice sigilare, nu are fixitate, fapt ce s-a datorat concurenței între armele de stat moldovene și muntene, precum și lipsei de precizie, din punct de vedere heraldic³⁰. Difuzate către populație, aceste reprezentări vorbeau în limbajul specific artei blazonului despre marea înfăptuire istorică – Unirea Principatelor Române.

Astfel, stemele heraldice ale Moldovei, Țării Românești și stemele unite apar pe matricele aparținând Poliției capitalei Iași, Subprefecturii Ocol Zăbrăuți, Subprefecturii Ocol Moldovei, Ocolășiei de Cahulo Prut, Ministerului din Năuntru al Țării Românești, Temniței din Craiova, Comisiei de Culoare Roșie din capitala București, Poliției orașului Câmpulung jud. Mușcel, Plasei Vădeni district Brăila, Comisiei Culoarii Negre din București, Comisiei Culoarii Roșii din București, Comisiei Culoarii Albastre din București, Prefecturii Poliției capitalei București, Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice al României, Ministerului din Întru Direcția Generală a Serviciului Sanitar, Prefecturii Județului Prahova, Prefecturii Județului Vlașca, Subprefecturii Plășii Teleorman jud. Teleorman, Doctorului Districtului Ismail, sub următoarele aspecte:

1. Stema heraldică a Moldovei apare pe matricele sigilare provenind de la Poliția din Iași, două subprefecturi și unei ocolășii și datează din anii 1859 și 1860: a) matrice sigilară ovală (42 x 35mm), confecționată din alamă, gravată în incizie, în emblema căreia un scut francez modern, tăiat, partea superioară roșie, cea inferioară albastră, încărcat cu capul de zimbriu cu stea cu șase raze între coarne. Scutul, timbrat de o coroană închisă, terminată cu glob cruciger, are ca suporti doi delfini affrontați; dedesubt, 1859. În exergă, între două ovale liniare, legenda în limba română: *** PRINCIPATELE UNITE * Poliția Kapitaliei Echii**³¹;

²⁷ M. Dogaru, *Contribuția lui Gheorghe Asachi la dezvoltarea heraldicii românești*, "Memoria Antiquitatis. Muzeul de Istorie din Piatra Neamț" 19 (1994), p. 473-484; Eadem, *Tipare sigilare aparținând suveranilor României din perioada 1866-1947*, București, 1999, p. 39.

²⁸ Vezi și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 157; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit., p. 334.

²⁹ Vezi și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 157; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit., p. 334.

³⁰ Vezi și D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică* cit., p. 158; Idem, *Contributions à l'étude de l'héraldique* cit., p. 334.

³¹ ANIC, colecția *Sigilii*, nr. 384; L. Szemkovics, *Stema țării reprezentată pe matrice sigilare individualizând Ministerul de Interne (1848-1881)*, "Monitor Cultural-Educativ" 5 (2007), 1 (16) (ianuarie-martie), p. 107-108.

- b) matrice sigilară ovală (42 x 37 mm), având în câmp o reprezentare asemănătoare cu cea de mai sus. În exergă, legenda: * **PRINCIPATELE UNITE** * **Poliția Kapitaliei**³²;
- c) matrice sigilară ovală (43 x 37 mm), având în câmp o reprezentare asemănătoare cu cea de mai sus. În exergă, legenda: * **PRINCIPATELE UNITE** * **SubPrefekt: Okol Zăbrăuților Distrikt: Putna**³³;
- d) matrice sigilară ovală (42 x 36 mm), având în câmp o reprezentare asemănătoare cu cea de mai sus. În exergă, legenda: . **PRINCIPATELE UNITE** . **SubPrefekt. Okol. Moldovii distrikt. Roman**³⁴;
- e) matrice sigilară ovală (41 x 35 mm), având în câmp o reprezentare asemănătoare cu cea de mai sus; dedesubt, 1860. În exergă, legenda: * **PRINCIPATELE UNITE** * **Ocolășia de Cahulo Prut**³⁵.

2) Stema heraldică a Țării Românești apare pe mai multe piese.

- a) matrice sigilare rotunde (38 mm), confecționate din alamă, gravate în excizie, având în câmp acvila cruciată, încoronată, ținând în gheare iataganul și sceptrul. În exergă, legenda: * **PRINCIPATELE UNITE** * **MINISTERUL DIN NĂUNTRU AL ȚEREI ROMÂNEȘTI**³⁶.

³² ANIC, colecția *Matrice sigilare*, nr. 385; L. Szemkovics, *op. cit.*, p. 108.

³³ ANIC, colecția *Matrice sigilare*, nr. 125.

³⁴ *Ibidem*, nr. 149.

³⁵ *Ibidem*, nr. 1504.

³⁶ *Ibidem*, nr. 1764, 1785; L. Szemkovics, *op. cit.*, p. 106.

b) matrice sigilară rotundă (41 mm), confecționată din alamă, gravată în incizie, conținând o acvilă cruciată, cu capul spre aripa stângă, încoronată, cu aripile deschise, ținând în gheare însemnele puterii: în dreapta spada, iar în stânga sceptrul terminat în cruce. În exergă, legenda: * **PRINCIPATELE UNITE** * **MINISTERUL DIN NĂUNTRU AL ȚĂRII ROMÂNESCII**³⁷.

c) matrice sigilară rotundă (36 mm), confecționată din alamă, gravată în incizie, conținând o acvilă cruciată, cu capul spre aripa stângă, încoronată, cu aripile deschise, stând pe două chei, așezate în săritoare și peste care broșează o pereche de catușe cu lanțuri. În exergă, legenda: * **PRINCIPATELE UNITE** * **TEMNIȚA DIN CRAIOVA**³⁸.

³⁷ ANIC, colecția *Matrice sigilare*, nr. 95; L. Szemkovics, *op. cit.*, p. 105.

³⁸ ANIC, colecția *Matrice sigilare*, nr. 1963.

d) matrice sigilară rotundă (40 mm), confecționată din alamă, gravată în incizie, conținând o acvilă cruciată, cu capul spre aripa stângă, încoronată, cu aripile deschise, ținând în gheare însemnele puterii: în dreapta sceptrul, iar în stânga sabia; dedesubt, anul 1860. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE UNITE * COMISIA COLOREI ROȘIE DIN CAPITALA BUCUREȘT**³⁹.

e) matrice sigilară rotundă (41 mm), confecționată din alamă, gravată în incizie, conținând o acvilă cruciată, cu capul spre aripa stângă, încoronată, cu aripile deschise, ținând în gheare însemnele puterii: în dreapta iataganul, iar în stânga sceptrul; dedesubt, anul 1861. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE UNITE * POLIȚIA ORAȘULUI CÎMPU-LUNGU JUD. MUȘCELU**⁴⁰.

3. Stema unită, reunind stemele heraldice ale Moldovei și Țării Românești, apare astfel:

a) pe matricea sigilară rotundă (33 mm), confecționată din alamă, gravată în excizie, având în câmp, două scuturi dreptunghiulare, acolate la câte un colț din partea de sus, în cel din dreapta, capul de bour cu stea între coarne, în cel din stânga, acvila cruciată; dedesubt, 1859. Scuturile sunt timbrate de o coroană închisă, terminată cu glob cruciger. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE UNITE * SUB: ADM: PLASI: VADENI: DISTR: BRĂILA**⁴¹.

³⁹ *Ibidem*, nr. 1481.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 2036.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 1867.

b) pe matricea sigilară rotundă (40 mm), confecționată din alamă, gravată în incizie, având în câmp, două scuturi de tip francez modern, accolate la câte un colț din partea de sus, în cel din dreapta, acvila cruciată, încoronată, cu capul conturnat, ținând în gheare sceptrul terminat în cruce și spada, în cel din stânga, capul de bour cu stea cu opt raze între coarne. Scutul, timbrat de o coroană închisă, terminată cu glob cruciger, stă pe o panoplie formată din patru steaguri, două la dreapta, două la stânga; dedesubt, trei ghiulele, dispuse 1:2, două țevi de tun așezate în săritoare și anul: 18-59. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE = UNITE . COMISIA COLORI NEAGRĂ DIN BUCUREȘTI**⁴².

c) pe matricea sigilară rotundă (36 mm), confecționată din alamă, gravată în excizie, având în câmp două scuturi de tip francez modern, accolate la câte un colț din partea de sus, în cel din dreapta, capul de bour cu stea între coarne, în cel din stânga, acvila cruciată. Scutul, timbrat de o coroană închisă, terminată cu glob cruciger, stă pe o panoplie formată din patru steaguri, două la dreapta, două la stânga; dedesubt, două țevi de tun așezate în săritoare, două steaguri, o trompetă, o țeavă de pușcă cu baionetă și anul: 18-59. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE UNITE * PREFECTURA POLIȚII CAPITALI BUCUREȘTI**⁴³.

⁴² *Ibidem*, nr. 1489.

⁴³ *Ibidem*, nr. 1479.

d) pe matricea sigilară rotundă (36 mm), asemănătoare cu cea de mai sus. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE UNITE * COMISIA COLORI ROȘIE DIN BUCUREȘTI**⁴⁴.

e) pe matricea sigilară rotundă (36 mm), asemănătoare cu cea de mai sus. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE UNITE * COMISIA COLORI ALBASTRĂ DIN BUCUREȘTI**⁴⁵.

f) pe matricea sigilară rotundă (39 mm), confecționată din alamă, gravată în incizie, având în câmp un scut francez modern, despicat, în dreapta capul de zimbbru cu stea cu șase raze între coarne, în stânga acvila cruciată ținând în gheare spada și buzduganul. Scutul, timbrat de o coroană închisă, cu glob cruciger, are ca suport doi

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 1480.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 1487.

delfini afrontați. În exergă, legenda: * **PRINCIPATELE – UNITE** *
MINISTERIUL AFACERILOR DIN ÎNTRU⁴⁶.

g) pe matricele sigilare rotunde (39 mm) gravate în incizie și în excizie, având în emblemă un scut francez modern, despicat, în dreapta acvila cruciată, conturnată, în stânga capul de zimbriu cu stea cu șase raze între coarne. Scutul, timbrat de o coroană închisă, terminată cu glob cruciger, este așezat pe o panoplie formată din patru steaguri (2:2) și două săbii (1:1); dedesubt, un ansamblu format din două țevi de tun, un steag mai mic cu flamura terminată în coadă de rândunică, o lance, o trompetă, o țeavă de pușcă cu baionetă, o tobă și 12 ghiulele puse în două grămezi de câte șase, poziționate 1:2:3. În exergă, legenda: * **PRINCIPATELE UNITE ROMÂNE** *
PREFECTURA POLIȚII CAPITALEI BUCUREȘCI⁴⁷.

h) pe matricea sigilară rotundă (47 mm), confecționată din alamă, gravată în excizie, având în câmp două scuturi de tip francez modern, accolade la colțuri, în cel din dreapta capul de zimbriu cu stea între coarne, în stânga acvila cruciată, încoronată, cu capul conturnat, ținând în gheare iataganul și sceptrul. Scuturile sunt timbrate de o coroană închisă, terminată cu glob cruciger. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE UNITE MINISTERUL CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNII PUBLICE AL ROMÂNIEI**⁴⁸.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 6148; L. Szemkovics, *op. cit.*, p. 108-109.

⁴⁷ ANIC. colecția *Matrice sigilare*, nr. 1469, 1478; L. Szemkovics, *op. cit.*, p. 109.

⁴⁸ ANIC. colecția *Matrice sigilare*, nr. 474.

i) pe matricea sigilară rotundă (45 mm), confecționată din alamă, gravată în excizie, având în câmp un scut francez modern, despicaț, cu bordură subțire, în dreapta acvila cruciată, cu capul conturnat, în stânga capul de zimbru cu stea între coarne. Scutul este timbrat de o coroană închisă, cu glob cruciger. În exergă, legenda: * **MINISTERUL DIN ÎNTRU * DIRECȚIA GENERALĂ A SERVICIULUI SANITAR**⁴⁹.

j) pe matricea ovală (32 x 39 mm), confecționată din oțel, gravată în incizie, având în câmp două scuturi poloneze, albastre, accolat la două colțuri din partea de sus, în cel din dreapta acvila, cu capul conturnat, în cel din stânga capul de zimbru cu stea cu șase raze între coarne. Scuturile, timbrate de o coroană închisă, terminată cu glob cruciger, sunt așezate pe o panoplie compusă din șase steaguri (3:3), o sabie din care apare doar partea de sus, o țeavă de pușcă cu baionetă, două trompete (1:1), două țevi de tun (1:1), o tobă și șase ghiulele dispuse în două grămezi de câte trei (1:2). În exergă, legenda: * **PRINCIPATE: UNI: DOCTOR DISTRICTULUI * JSMAIL**⁵⁰.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 1986.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 2002.

k) pe matricea rotundă (42 mm), confecționată din alamă, gravată în excizie, având în câmp două scuturi poloneze, acolate, în cel din dreapta capul de zimbru cu stea cu șase raze între coarne, în cel din stânga acvila cruciată, încoronată, ținând în gheare sabia și sceptrul. Scuturile sunt timbrate de o coroană închisă, terminată cu glob cruciger; dedesubt este gravat anul 1861. În exergă, legenda: **PRINCIPATELE UNITE * PREFECTURA JUDEȚULUI PRAHOVA**⁵¹.

l) pe matricea sigilară rotundă (38 mm), confecționată din alamă, gravată în incizie, având în câmp un scut francez modern, despicat, în cartierul din dreapta, cu partea de sus albastră și cea de jos aurie, acvila cruciată, cu capul conturnat, în cartierul din stânga, cu partea superioară roșie și cea inferioară albastră, capul de zimbru cu stea între coarne. Scutul este timbrat de o coroană închisă, cu glob cruciger; dedesubt, 1862. În exergă, legenda: **PREFECTURA JUDEȚULUI VLAȘCA**⁵².

m) pe matricea sigilară rotundă (38 mm), asemănătoare cu cea de mai sus. Sub scut este gravat anul 1866. În exergă, legenda: **SUB-PREFECTURA PLAȘI TELEORMAN JUD. TELEORMAN**⁵³.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 1460.

⁵² *Ibidem*, nr. 1425.

⁵³ *Ibidem*, nr. 1426.

Prezentarea de față își propune să trezească interesul specialiștilor, istoricilor și marelui public pentru aceste matrice și, totodată, să constituie un îndemn pentru depistarea, cercetarea și introducerea în circuitul științific și a altor vestigii sfragistice de acest fel, rămase încă necunoscute.

**Matrices des sceaux aux armoiries du pays individualisant l'Union des
Principautés Roumaines**
Résumé

L'auteur présente plusieurs pièces qui proviennent des Archives Nationales Historiques Centrales de Bucarest, de la collection *Matrices sigillaires*. Ces matrices sigillaires à l'aide desquelles on imprime le sceau sur les documents, ont des formes ovales et rondes, sont confectionnées en laiton, sont gravées en excision ou en incision, ont des dimensions variables et ont sur leur emblème les armoiries héraldiques de la Moldavie, les armoiries héraldiques de la Valachie et les armoiries réunies des Principautés Roumaines. On analyse l'emblème des ces matrices sigillaires concernant: l'écu, les émaux, les meubles, les ornements extérieurs, les supports, la légende.

Statutul femeii în *Letopisețul* lui Ion Neculce

Mihai Dragnea

Keywords: *Ion Neculce; Women in History; Humanism; Moldavia; Wallachia*

Seria cronicilor moldovene se încheie cu *Letopisețul* lui Ion Neculce, numit *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*. Folosindu-și talentul natural, Neculce mizează pe o atitudine moralistă față de istorie. Spre deosebire de stilul erudit în care scrie cărturarul moldovean Miron Costin¹, stilul lui Neculce este unul simplu. Ca și predecesorul său Miron Costin, Neculce a primit o educație umanistă din partea unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino², în timpul șederii cronicarului în Țara Românească. Din punct de vedere cronologic, evenimentele prezente în lucrarea lui Neculce continuă seria evenimentelor descrise de către Miron Costin în *Letopisețul Moldovei*³. Astfel, narațiunea lui Neculce debutează odată cu înscăunarea domnitorului moldovean Eustratie Dabija (1661-1665) și se încheie în timpul celei de a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat (1731-1733). *Letopisețul* lui Neculce este de altfel și prima cronică ce nu a fost scrisă din porunca vreunui domnitor. Epoca surprinde procesul trecerii Țărilor Române la regimul fanariot, impus de către Poartă, fapt ce naște în sufletul cronicarului moldovean puternice sentimente antigrecești și antiotomane.

Anul nașterii cronicarului îl putem deduce chiar din scrierile sale, 1672, căci la 1732 el însuși spune că are 60 de ani⁴. Referitor la originea lui Neculce, se știe că, după mamă (Catrina), cronicarul se trăgea din Cantacuzinii împământenii⁵, iar după tată (Neculce, zis Vistiernicul) dintr-o familie de negustori aromâni din Constantinopol⁶. Documentele contemporane îl prezintă pe tatăl cronicarului ca fiind "grămătic" și "cămăraș de ocnă"⁷. Observațiile din cronică despre aspectele economice ale vieții sociale s-ar putea datora acestei ascendențe. Spiritul practic al scrisului său l-ar fi putut moșteni de la bunica sa, Alexandra, soția lui Iordache Cantacuzino, mare demnitar în timpul lui Constantin Duca Vodă (1693-1695, 1700-1703). După ce s-a întors din Țara Românească, unde a stat patru ani, cronicarul

¹ Umanist desăvârșit, cronicarul moldovean Miron Costin (1633-1691) este considerat ca fiind unul dintre primii scriitori și istoriografi ai literaturii române.

² Stolnicul Constantin Cantacuzino a fost un diplomat, istoric și geograf din Țara Românească (1639-1716), reprezentant al umanismului în spațiul cultural român.

³ Nicolae Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, II, București, 1993, p. 62-63.

⁴ Ion Neculce, *Texte alese din Letopisețul Moldovei* (ed. Mitu Grosu), 1950, p. 15.

⁵ Victor Țvircun, *Ion Neculce în emigrație (1711-1720)*, "Cogito" 3 (2011), 1 (martie), p. 66.

⁶ *Cartea cronicilor* (ed. Elvira Sorohan), Iași, 1986, p. 382.

⁷ Iulian Marinescu, *Documente relative la familia Neculce*, "Buletinul comisiei istorice" 4 (1925), p. 5.

moldovean ajunge la numai 21 de ani postelnic la curtea lui Constantin Duca. În 1705, Neculce era agă și se ocupa cu primirea solilor, iar în 1705, în timpul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir (1695-1700, 1705-1707), Neculce devenea spătar. În 1711, în lupta de la Stănilești, cronicarul moldovean era hatmanul oștirii și mult mai târziu, după întoarcerea din Rusia, Neculce ajungea mare vornic (1731). Cel mai probabil, autorul a început redactarea cronicii sale în 1733⁸. Succesiunea narațiunilor continuă până în anul 1743, când sunt consemnate ultimele evenimente⁹. Avansarea lui Neculce pe scara ierarhică a dregătorilor din Moldova se datorează înruderii acestuia cu familia Cantemireștilor. Legătura de rudenie a putut fi stabilită în iulie 1701, când a avut loc căsătoria lui Neculce cu Maria, fiica lui Lupu Bogdan și a Ruxandrei Cantemir, sora mai mare a lui Antioh și Dumitru Cantemir¹⁰.

Pentru Neculce, scopul istoriei era acela de a consemna faptele și evenimentele de la curtea domnească și de a ilustra raporturile adesea tensionate dintre boieri și domnitor. Din cei peste 70 de ani ai cronicii sale, 50 sunt evocați cu ajutorul propriilor amintiri. Nevoia autorului de a-și completa lucrarea l-a determinat pe acesta să așeze în fruntea *Letopiseșului Moldovei* prima antologie de legende populare, intitulată *O samă de cuvinte*. Aceste tradiții populare provin din letopisețele predecesorilor lui Neculce, cum ar fi letopisețul moldovenesc al lui Eustratie logofătul, sau din spusele bătrânilor¹¹. Sursa directă utilizată de Neculce, care menționa fapte înregistrate și de cronica atribuită lui Hermann, era un letopiseț moldovenesc bogat în povestiri¹².

La Neculce, universul uman nu se supune unui sistem de idei, pentru că nu are un sistem filozofic propriu. Opera sa rămâne o simplă povestire, fără a oferi cititorului o idee generală despre lume și existența ei. Narațiunea se reduce la o detaliere a experienței autorului, fără a se subordona intenției moralizatoare ca la Miron Costin. Lucrarea lui Neculce este o imagine a autorului ca reprezentant al unei clase sociale, politice și culturale (marea boierime). Dacă Grigore Ureche și Miron Costin făceau abstracție de condiția lor socială, compătimentându-i pe țărani și pe cei nevoiași, Ion Neculce nu își depășește mentalitatea de boier. Istoria Moldovei din *Letopiseșul* lui Neculce este o oglindă a personalității cronicarului. În toate paginile lucrării sale, autorul pune stăpânire pe universul imaginar al cititorului, în scopul de a-i oferi acestuia o lecție de viață și de demnitate umană. Ca scriitor, pe Neculce îl preocupă toate aspectele vieții: conflictele militare, intrigile pentru ocuparea tronului și a dregătoriilor sau abuzurile comise de către reprezentanții clasei conducătoare. Pe

⁸ Giorge Pasca, *Istoria literaturii române din secolul XVIII*. I: *Cronicari moldoveni și munteni*, București, 1926, p. 79.

⁹ La data de 2 februarie 1745 întâlnim pentru ultima oară semnătura lui Neculce pe un izvod. În același an, autorul se stinge din viață în localitatea Prigoreni Mici de lângă Târgu Frumos, de vreme ce la 12 ianuarie 1746 i se împarte averea. Vezi I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte* (ed. Iorgu Iordan), București, 1955, p. 9.

¹⁰ E. M. Russev, *Cronografie moldovenească din veacurile XV-XVIII*, Chișinău, 1977, p. 358.

¹¹ Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, București, 1968, p. 5.

¹² I. Șiadbei, *Cercetări asupra cronicilor moldovene*, I: *Evstratie logofătul, Grigore Ureche, Simion Dascălul, Ion Neculce*, Iași, 1939, p. 6.

lângă aceste aspecte, cronicarul ne face să asistăm la nunți, petreceri domnești sau la plimbările și vizitele domnilor prin țară.

Figurile evocate de Neculce în *Letopisețul* său provin din rândul domnitorilor, dregătorilor și boierilor. Alături de bărbăți, cronicarul moldovean acordă o atenție deosebită și femeilor. Dacă Miron Costin reținuse prezența în istorie a doamnei lui Ieremia Movilă (1595-1600, 1600-1606), care, în opinia lui, fusese cauza dispariției unei familii voievodale, Neculce acordă o atenție mai deosebită asupra personajelor feminine din scrierile sale. Acesta creionează chipul răsfățat al doamnei lui Constantin Duca, fata lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714) care, “bocia în gura mare, muntenește” când îi fusese mazilit soțul și amenința: “Aolo, aolo, că va pune taica pungă de pungă din București pân’ în Țarigrad și, dzău, nu ne va lăsa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt”¹³. Descrierea sarcastică a fetei lui Constantin Brâncoveanu este alimentată de ura dintre Cantemirești și Constantin Brâncoveanu, care a favorizat ocuparea tronului Moldovei de către ginerele său, Constantin Duca¹⁴. Pe fondul divergențelor dintre munteni și moldoveni și al sprijinului pe care Constantin Brâncoveanu l-a oferit Imperiului Otoman împotriva Rusiei țariste și a Moldovei, scrierile lui Neculce au căpătat un caracter ostil față de munteni¹⁵. Ostilitatea lui Neculce față de Cantacuzini și în mod special față de Brâncoveanu, are la bază convingerea cronicarului moldovean că politica familiei Cantacuzinilor a dăunat enorm nu doar Moldovei, ci și Țării Românești. De altfel, precum Cantemir, Neculce susținea o politică filorusă a Moldovei. În viziunea cronicarului moldovean, salvarea Moldovei din fața pericolului otoman putea veni numai din partea Rusiei și a conducătorului acesteia, împăratul Petru I “cel Mare” (1682-1725).

Neculce este de-a dreptul indignat față de moravurile decăzute ale clasei conducătoare, criticând aventurile domnitorului moldovean de origine greacă, Dumitrașcu Cantacuzino (1673-1674, 1674-1675) cu fata unei rachierite¹⁶ de pe Podul Vechi, pe nume Anița¹⁷. În opinia cronicarului moldovean, adulterul masculin ar fi pătruns în rândul clasei conducătoare moldovene prin intermediul grecilor, cărora Neculce le conturează un portret defavorabil: “Căutați, frați iubiți cetitori, de vedeți ce este omenia și curvia grecească! Că el (domnitorul), de bătrân, dinți în gură n-ave. Dimineața îi înclie de-i pune în gură, iar sara îi desclie cu încrop și-i pune pe masă. Carne în toate posturile cu turcii depreună mânca. Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ți-au cădzut!”¹⁸ Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, se ajunsese acolo încât la București “nu ești socotit om de lume dacă nu ai o amantă”, conform spuselor secretarului lui Alexandru Ipsilanti, care avea el însuși o amantă¹⁹.

¹³ I. Neculce, *op. cit.*, p. 202.

¹⁴ Dumitru Velciu, *Ion Neculce*, București, 1968, p. 43.

¹⁵ V. Țvircun, *op. cit.*, p. 67.

¹⁶ Fabricantă sau negustoreasă de rachiu.

¹⁷ I. Neculce, *op. cit.*, p. 166.

¹⁸ *Ibidem*, p. 167.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române*, XI/1 (ed. Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 2000, p. 434-435.

În *Letopisețul* său, Neculce scoate în evidență nechibzuiala domnitorului moldovean Constantin Duca, pe care îl acuză că ar fi secătuit vistieria domnească din cauza petrecerilor costisitoare. După nunta domniței Ileana, sora lui Constantin Duca, cu Nicolae Costin, feciorul lui Miron Costin, pe care Neculce o numește “nuntă domnească”²⁰, avem descrisă ceva mai detaliat căsătoria domnitorului moldovean cu Maria, fata lui Constantin Brâncoveanu. Conform spuselor cronicarului moldovean, înscrisirea celor doi domni a avut loc în toamna anului 1693²¹. Despre alaiul miresei, Neculce ne relatează că Maria sosise la Iași însoțită de mama ei, doamna Stanca, soția lui Brâncoveanu, de unchiul Constantin Cantacuzino stolnicul și de mulți boieri și jupânești din Țara Românească. Ceremonia s-a desfășurat conform tradiției populare românești, domnul însuși, îmbrăcat “ca un mire, împodobit și cu surguci în cap și cu mare alaiu”, s-a dus călare spre a-și lua mireasa de la casa unde fusese găzduită. Slujba religioasă a avut loc la mănăstirea Golia, unde mirii vor fi cununați de un fost patriarh de Constantinopol, pe nume Iacob²².

O altă nuntă la care Neculce a fost prezent, în calitate de sol al domnitorului moldovean Antioh Cantemir, este cea dintre Dinul, fiul cel mai mare al lui Constantin Brâncoveanu, și Ana, fata vornicului moldovean Ioan Balș. Despre această nuntă, ce avea ca scop apropierea celor doi domnitori, Neculce spune că a avut loc la București, în prezența multor boieri și rude venite din partea miresei. Dorind să evidențieze într-un mod critic bogăția lui Brâncoveanu, Neculce apreciază în legătura cu ceremonia că aceasta “nu era nuntă domnească, ce vom dzice că era crăiască”²³.

Pentru miri, căsătoria marca debutul unei perioade pline de schimbări în viața celor doi. După o nuntă care se putea prelungi de la câteva zile la câteva săptămâni, în funcție de starea socio-economică a căsătoritorilor, urma o schimbare radicală, deoarece mirii erau nevoiți să își asume grija unei gospodării și a copiilor și să stabilească diferite relații cu noile rude. Așadar, cele mai importante schimbări care rezultau în urma căsătoriei aveau loc în planul intim. Femeia primea în îngrijire gospodăria în clipa nunții, ceremonialul având loc în fața întregii comunități²⁴. O fată nu se putea mărita fără a dispune de o zestre, familia fetei fiind nevoită să întreprindă toate eforturile sociale și economice pentru a o procura. Valoarea zestreii nu ține de nicio cutumă sau lege, fiind stabilită de comun acord între familia miresei și cea a mirelui. Totuși, valoarea zestrei nu trebuia să fie inferioară rangului și averii familiei²⁵. Pentru a-și vedea fata căsătorită, tatăl acesteia face diferite promisiuni mirelui, pe care uneori nu le respectă. Prin urmare, ginerele este nevoit să facă presiuni asupra primirii zestreii, mergând până la reclamarea socrului în justiție. În Țara Românească, nerespectarea termenului de primire a zestreii aduce sancționarea

²⁰ *Ibidem*, p. 192.

²¹ D. Velciu, *op. cit.*, p. 43.

²² I. Neculce, *op. cit.*, p. 193-194.

²³ *Ibidem*, p. 240.

²⁴ Șarolta Solcan, *Căsătorie și divorț. Soțul și soția în Evul mediu românesc*, “Revista istorică” 20 (2009), 5-6, p. 533.

²⁵ Constanța Ghițulescu, *Forme juridice și practici de transmitere a patrimoniului. Femeia și zestre sa în Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, “Revista istorică” 14 (2003), 5-6, p. 199.

tatălui cu plata unei dobânzi de 4%²⁶. După căsătorie, tânăra soție devenea stăpâna casei, având dreptul de a dispune de zestrea ei după bunul plac. Astfel, zestrea rămânea în proprietatea sa, dar sub administrația soțului, care în caz de divorț sau văduvie, nu avea dreptul să o păstreze²⁷. Totuși, poziția soției în familie era modestă, ea trecând sub ascultarea soțului din momentul căsătoriei. Acest statut aducea cu sine o altă schimbare majoră în viața femeii, ce putea avea consecințe negative²⁸.

În vara anului 1701, cronicarul Ion Neculce se căsătorește cu Maria, fata hatmanului moldovean Bogdan Lupul. Căsătoria fusese stabilită, probabil, încă din ultimul an al domniei lui Antioh Cantemir, deoarece avem menționate la anul 1700 o serie de pregătiri, inițiate de Neculce, care privesc delimitarea unor drepturi ale Catrinei, mama cronicarului, din vechiul patrimoniu comun al familiei Cantacuzinilor. Astfel, la data de 8 martie 1700, se stabilesc, prin liste nominale, Țigani robii ce vin în partea “vărului” Dumitrașcu Ursachi stolnicul, a “unchiului” lordache Cantacuzino stolnicul, a “mătușii” Safta Lupășceasa și a “Catrinii visternicesii, maica dumisale Ion Neculce”²⁹. Prin foaia de zestre din 11 iulie 1701 semnată de tatăl miresei, “biv hatmanul” Lupul Bogdan, se stipulau următoarele “moșii, Țigani, bucate ce-am dat fiilor noștri, lui Ion aga și Marii, să știe”. Maria aducea astfel soțului Neculce o avere considerabilă: trei sate întregi și părți din alte sate, câteva pogoane de vie, precum și un număr considerabil de vite de muncă și de prăsilă³⁰. Putem observa din foile de zestre că femeilor le erau întărite și proprietăți funciare sau sălașe de robii Țigani, dar numai alături de soț, care dispunea de toată averea familiei. Acestuia îi erau întărite de domni atât moștenirile personale, cât și ocinile, satele, robii Țigani cumpărați împreună cu soția, precum și cele aduse de femeie prin intermediul zestre. Soțul era obligat să garanteze despăgubirea soției cu contravaloarea acestor bunuri în caz de divorț sau văduvie. Decesul soției aducea obligația bărbatului de a restitui zestrea socrilor. Soțul văduv poate păstra numai o treime doar în cazul în care au existat copii la mijloc, dar au murit între timp. Bărbatul mai poate păstra zestrea în cazul în care există copii minori, având obligația de a o trece în stăpânirea acestora³¹. Deși zestrea constituia numai o parte din bunurile familiei, era importantă pentru femeie deoarece îi asigura o anumită libertate de acțiune și siguranță în căsnicie³². Soții lăsați prin testament soțiilor satele și moșiile de cumpărătură, odoarele, vitele, Țigani și rumânii. Spre deosebire de femei, care nu le interziceau niciodată soților să se recăsătorească, există cazuri când unii bărbați, prin testament, condiționau păstrarea anumitor bunuri de către soție prin rămânerea acesteia în văduvie³³.

²⁶ *Eadem*, p. 207.

²⁷ *Eadem*, p. 215.

²⁸ Ș. Solcan, *op. cit.*, p. 534.

²⁹ Biblioteca Academiei Române, doc. rom. nr. CXX/63 a, CXX/63 b, CXX/64, CXX/66. Cf. parțial *Creșterea colecțiilor Academiei Române pe anul 1909*, p. 126.

³⁰ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 37-38.

³¹ C. Ghițulescu, *op. cit.*, p. 215.

³² Ș. Solcan, *op. cit.*, p. 540-541.

³³ *Eadem*, p. 544.

Zestrea reprezintă un indicator economic deosebit de important asupra civilizației materiale din epocă. Cu ajutorul foilor de zestre putem afla informații prețioase despre natura economică și societatea epocii. Existența numeroaselor foi de zestre și de testamente ne poate ajuta să elucidăm o serie de probleme legate de accesul copiilor la moștenire, femeia și poziția sa în transmiterea patrimoniului, relația dintre ea și zestrea sa, statutul zestreii în casa soțului sau văduvia și redobândirea zestreii.

Referitor la averea familiei Neculce, aflăm că la 15 iulie 1702 cei trei urmași ai Catrinei Neculce își împart averea părintească, urmând ca Ion să își rotunjească simțitor numărul proprietăților, adăugând zestreii primite din partea soției încă șapte sate, din diferite regiuni ale Moldovei³⁴. Distribuția averii părintești ar fi fost inițiată, se pare, de cei doi copii mai mari, Ion și Maria, în lipsa surorii mai mici, Sanda și fără consimțământul mamei³⁵. Referitor la sistemul de succesiune, în Moldova bărbații și femeile au drepturi egale în fața transmiterii patrimoniului patern³⁶.

După eșecul de la Stănilești, Dimitrie Cantemir și o parte dintre boierii săi, printre care și Neculce, vor fugi în Rusia. În acest timp, noul domn al Moldovei, Nicolae Mavrocordat (1709-1710, 1711-1716) îi confiscă averile lui Neculce, urmând a le oferi vornicului Costache Lupul. Abia în 1719, cu ajutorul domnitorului Mihai Racoviță (1703-1705, 1707-1709, 1716-1726), Neculce se întoarce în Moldova și intențază un proces împotriva văduvei lui Costache Lupul, care murise între timp. În urma acestui proces, cronicarul își va redobândi averea³⁷.

Consfințirea dreptului de proprietate a femeii asupra bunurilor imobile dobândite prin menționarea ei în actele de întărire se practica și în mediul urban. Astfel, în 1661, județul Bucureștiului întărea lui Cernica abagiul un loc de prăvălie cumpărat. Printre altele, actul mai stipula: "cartea orașului să fie de credință la mâna dumnealui și a fâmeii dumnealui și a coconilor dumnealui"³⁸.

Războaiele reprezentau un alt element care perturba mersul firesc al căsniciei, în special în rândul clasei conducătoare. Cu acest prilej, una dintre grijile cele mai mari ale bărbaților, de la domn la țaranul de rând, era adăpostirea soției și a copiilor. Așa s-a întâmplat în timpul celei de a treia domnii a lui Gheorghe Duca în Moldova (1678-1683), când, din cauza invaziei polone, doamna Anastasia se va refugia la Brăila și Focșani³⁹. Au fost însă cazuri când această problemă se discuta aprins chiar în sfatul domnesc, așa cum s-a întâmplat în ajunul luptei de la Stănilești din 1711, când "unii dzice să se de în gios spre Fălci, și doamna să o trimită pre Oituz. Alții dzice să trimită spre Bârlad, alții spre Focșani, pân' să vor bate turcii cu moscalii, și care parte a birui cu acee să fie. Și au rămas să trimită pre doamna cu giupănesele la Oituz, iar boierii cu vodă spre Fălci. Și cum s-au tocmnit acestu lucru, au și început a-și răschira casăle lor, cine cum pute, și ales unii a să agiunge cu

³⁴ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 39-41.

³⁵ *Ibidem*, p. 61-63.

³⁶ C. Ghițulescu, *op. cit.*, p. 197.

³⁷ I. Neculce, *Texte alese din Letopisețul Moldovei*, p. 19.

³⁸ *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)* (ed. G. Potra), București, 1961, nr. 44, p. 121-122.

³⁹ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, p. 157, 160.

moscalii, pre cum s-au pomenit.”⁴⁰ Nu întotdeauna avem parte de cazuri fericite în care cei adăpostiți scapă cu viață. Neculce menționează că la 1685, “tăiat-au atunci leșii pe doamna Rucsandra, fata lui Vasilie-vodă, la cetate la Neamțu, și pe Andrieșoia, și pe Enache gramaticul la o mână, și pe alții mulți.”⁴¹

În concluzie, putem afirma că autorii cronicilor moldovene au avut o înaltă idee despre misiunea scrisului lor. Deși prizonieri deplin ai mentalității premoderne, ei nu evită să privească la modul critic moravurile clasei din care fac parte. Nici personajele feminine nu sunt excluse de la această regulă, care se aplică simetric tuturor participanților activi la viața politică și socială a Moldovei. Din sutele de portrete umane prezente în letopisețele românești, foarte puține sunt acelea care întruchiează virtuți demne de urmat. Cronicarii mențin o conștiință a decăderii moravurilor omenești, cauzate de războaiele dese, care au asigurat o instabilitate în politica internă a Moldovei. Stilul critic pe care Ion Neculce îl adoptă face parte din rândul atitudinilor critice ale umanismului. Această etapă din istoria gândirii omenești reprezintă un domeniu de preocupări și în același timp o metodă de lucru. Invocând divinitatea în scrierile sale și criticând decadența umană din perioada în care a trăit, Neculce se încadrează în modelul umanist.

The Woman Status in Ion Neculce's *Letopiseț*

Abstract

This essay analyzes the status of woman in Moldova between the 17th and 18th centuries. The main source is the Moldavian chronicle *Letopisețul Țării Moldovei* [The Chronicle of the Land of Moldavia], written by Ion Neculce in 1733, covering events from 1661 to 1743. Being a representative voice of local boyars, Neculce knew the Moldavian society very well. Through his humanist writings, in which he adopted critical attitudes against the immorality of the noble class, he managed to emancipate it.

Along with the narratives of Neculce regarding the status of woman, the legal and administrative sources can help us to define real women's profile in the 17th and 18th centuries. As the documents prove, the dowry was a statutory element of a marriage, a real family obligation. The dowry was from the legal point of view the woman's property and the husband had only a beneficial right.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 264.

⁴¹ *Ibidem*, p. 175.

Crearea fondurilor grănicerești năsăudene

Cornelia Vlașin

Keywords: *Funds of Naszod Border Guard; Romanian Border Regiment II; School*

Nevoia de securitate a Imperiului Habsburgic a determinat organizarea completă a graniței militare. Militarizarea graniței estice a fost determinată de interesul Curții de la Viena și al administrației habsburgice de a crea o unitate teritorială cu caracter militar care să constituie un element de stabilitate în acest teritoriu, având în vedere situația social-politică din Transilvania și în particular a Văii Rodnei la mijlocul secolului al XVIII-lea (protestele și revoltele locuitorilor față de abuzurile magistratului de Bistrița, fenomenul bejeniei).

La 10 martie 1761, generalul Nicolae Adolf Buccow a fost numit comandantul trupelor imperiale din Transilvania, având și misiunea de a studia posibilitatea întemeierii regimentelor grănicerești în Principat. La 13 octombrie 1761, a înaintat deja un prim proiect cu propunerea înființării a 7 regimente. Se formau trei regimente de infanterie și unul de cavalerie (husari) ale secuilor și două regimente de infanterie și unul de cavalerie (dragoni) ale românilor. Dintre aceste unități, în zona Năsăudului urma să se înființeze, prin militarizarea a 23 de comune* cu o populație de 4.300 de familii, un regiment de infanterie cu 12 companii și unul de cavalerie (dragoni) cu 8 escadroane¹. În propunerea lui Buccow se stipula ca regimentele să se alcătuiască doar din greco-catolici, pe motiv că ortodocșii ar fi prea atașați de coreligionarii din Moldova și Muntenia.

Cu unele revizuirii, între care și reducerea regimentelor secuiești de infanterie la două, proiectul generalului Buccow a fost aprobat la 20 ianuarie 1762 de către Consiliul Aulic de Război, iar la 16 aprilie de către împărăteasa Maria Terezia, generalul fiind numit comisar pentru înființarea graniței militare transilvane. Teritoriul pe care se întindea odinioară districtul năsăudean era situat în nord-estul Transilvaniei, cuprinzând comunele de pe cursul superior al Someșului Mare și de pe afluenții acestuia: Valea Ilvei, Valea Rebrei, Valea Someșului și Valea Țibleșului.

La 21 aprilie 1762 au fost numiți de către Consiliul Aulic de Război comandanții și ofițerii pentru regimentul de infanterie și cel de dragoni de la Năsăud.

În anul 1764 s-a produs a doua etapă a militarizării districtului, prin încorporarea a cinci comune din Valea Șieului – Budacul Românesc, Gledin, Monor, Ragla și Șieut – și a două comune de pe Valea Mureșului – Morăreni și Rușii Munți. În același an, s-a procedat la fixarea limitelor dintre Valea Rodnei și teritoriile

¹ Vasile Bichigean, *Statutul grăniceresc*, "Arhiva Someșeană" 8 (1928), p. 78.

* Primele comune militarizate erau: Rodna, Maieru, Sângeorz Băi, Feldru, Ilva Mică, Leșu, Rebrîșoara, Rebra, Nepos, Năsăud, Salva, Telciu, Coșbuc, Bichigiu, Zagra, Poienile Zăgrii, Aluniș, Suplai, Mocod, Runcu Salvei, Mititei, Sântioana și Nușfalău (Mărișelu).

limitrofe, numindu-se în acest scop o comisie pentru efectuarea demarcației. La 15 ianuarie 1765, generalul Siskovich și Michael von Brukenenthal au propus Consiliului Aulic de Război ca terenurile preluate de la comunele săsești: Dumitra, Pintic și Iad (Livezile) să fie înglobate în teritoriul regimentului de graniță din vecinătatea malului stâng al Someșului Mare. Tot acum s-a executat prima hartă a districtului de către căpitanul Hohenhansen.

Normele de bază pentru conducerea Districtului de graniță au fost fixate prin **Patenta imperială din 16 martie 1764** și dezvoltate în **Regulamentul organizatoric**, adoptat în anul 1766. Încă din primul articol se prezintă îndatoririle grănicerești, intuindu-se astfel motivele care au stat la baza înființării regimentului: "Că atât în timp de război, cât și în timp de pace să se îngrijească de apărarea granițelor, să fie de strajă la garnizoane și la poteci, să mențină siguranța țării, prin urmărirea hoților și împiedicarea importului și exportului clandestin de mărfuri și de bucate prohibite, precum și prin prevenirea, în conformitate cu ordinele date de mai marii lor, a tuturor prevacațiilor de orice fel ar fi și a trecerii graniței."²

Ultima etapă a extinderii teritoriului regimentului de graniță a avut loc în anul 1783, când s-a efectuat militarizarea Văii Bârgăului. Familia Bethlen, în posesia căreia se aflau satele înainte de militarizare, a primit ca despăgubire 700.000 de florini, din care 300.000 plătiți în numerar, iar pentru 400.000 li s-a cedat domeniul fiscal Păuliș din Banat³.

Prin reorganizarea celor opt sate din Valea Bârgăului: Rusu Bârgăului, Josenii Bârgăului, Mijlocenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Prundu Bârgăului, Bistrița Bârgăului, Tiha Bârgăului și Mureșenii Bârgăului și a așezărilor din Valea Someșului când s-au creat încă șase sate noi: Șanț (Rodna Nouă), Ilva Mare, Măgura Ilvei, Poiana Ilvei (Sâniosif), Parva și Romuli, districtul Regimentului II de Graniță cuprindea 44 de localități. După anul 1815 s-a trecut la o nouă organizare a companiilor regimentului, care s-a menținut până la desființarea regimentului. Năsăudul a rămas în continuare sediul comandamentului regimentului și al statului major, iar regimentul a fost organizat în 12 companii, prima localitate fiind și sediul companiei:

- compania I : Monor, Rușii Munți, Gledin și Morăreni;
- compania a II-a: Budacul de Jos, Mărișelu, Șieut, Ragla și Sântioana;
- compania a III-a: Prundu Bârgăului, Tiha Bârgăului, Mureșenii Bârgăului și Bistrița Bârgăului;
- compania a IV-a: Josenii Bârgăului, Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului;
- compania a V-a: Rodna, Maieru, Ilva Mare și Șanț;
- compania a VI-a: Sângeorz Băi, Poiana Ilvei și Măgura Ilvei;
- compania a VII-a: Feldru, Ilva Mică și Leșu;

² *Ibidem*, p. 9.

³ Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud [în continuare, ANBN], fond *Administrația Fondurilor Grănicerești*, ds., 47, f. 15; *Pădurile județului Bistrița-Năsăud din cele mai vechi timpuri până astăzi* [în continuare, *Pădurile*], Bistrița, 2005, p. 80; Virgil Șotropa, *Militarizarea văii Bârgăului, "Arhiva Someșană"* 10 (1930), p. 1-30.

- compania a VIII-a: Rebrîșoara, Rebra, Nepos;
- compania a IX-a: Născăud și Salva;
- compania a X-a: Telciu, Coșbuc, Bichigiu și Romuli;
- compania a XI-a: Zagra, Poienele Zăgrii, Aluniș, Suplai;
- compania a XII-a: Mocod, Runcu Salvei, Mititei⁴.

Instituția care se născuse nu avea doar atribuții militare, ei revenindu-i un rol *π.αι* complex care includea organizarea și conducerea întregii vieți economice și sociale din regiment.

În scopul unei mai bune și mai ușoare administrări a regimentului, din anumite venituri provenite din administrarea averilor grănicerești sau din muncile prestate de populație, precum și din contribuția benevolă a acestora s-au înființat fondurile grănicerești – **de provente** (*Proventen Fond*)⁵, **de monture** (*Montur Fond*)⁶ și **fondurile școlare**.

Baza fondului de provente a constituit-o suma de 7.799 florini și 59 de creițari, sumă ce reprezenta “relaxarea de taxe” acordată de Maria Terezia la “plănsorile grănicerilor” pentru “concentrarea lor în tabără în anul 1763”. Neputând fi împărțită între contribuitori, prin **Rescriptul Consiliului de Război din 8 martie 1770**, s-a luat decizia ca suma să intre în fondul de provente⁷.

Principala sursă de venit a fondului de provente au constituit-o veniturile comunelor militarizate din drepturile “regaliene”, adică sumele rezultate din dreptul de cârciumărit, din vama târgurilor, din vinderea cărnii, din taxa morilor de măcinat⁸, negoț și de fereștrău precum și din taxa plătită pentru întrebuințarea lemnului din pădurile grănicerești de către jeleri⁹. **Regulamentul organizatoric** din 1766 prevedea la art. 75 instituția care administra aceste venituri: “am stabilit sursa veniturile alodiale ale acestui district și ale locurilor militare și am hotărât ca acelea să nu fie încasate în visteria noastră. Ca administrarea acestor venituri să se facă spre binele graniței și al statului, am înființat la fiecare trei regimente o comisie economică militară”¹⁰. În baza aceluiași act normativ s-a stabilit și una din sursele care vor alimenta fondul de provente, și anume sumele plătite de negustorii și comercianții care se așezau în district dar nu aveau posesiuni “în schimbul beneficiului ce-l au din locurile militarizate”¹¹, taxă stabilită de Comandamentul

⁴ ANBN, fond *Administrația fondurilor Grănicerești*, ds. 7, f. 20.

⁵ Cuvântul provine din latinescul *proventus* = câștig, venit.

⁶ Montur = haină, echipament.

⁷ Elena Darabont & Adrian Onofreiu, *Sorginta fondurilor grănicerești născădune. Mărturii documentare*, “Arhiva Someșană” 1 (2002), p. 141.

⁸ Dreptul regal de morărit din anul 1819 nu a mai adus venituri, deoarece între anii 1806 și 1818 morile au fost vândute sub asigurarea dreptului regal, iar veniturile au intrat în fondul de provente. (ANBN, fond *Administrația Fondului Grăniceresc*, ds. 220, f. 37.)

⁹ Jelerii deși erau supuși jurisdicției militare și nu puteau avea nicio posesie proprie. În afară de taxa pentru contribuția capului și a vitelor care intrau în visteria statului, se mai plătea o taxă protecționistă care intra în fondul de provente. (ANBN, fond *Administrația Fondului Grăniceresc*, ds. 47, f. 16).

¹⁰ V. Bichigean, *op. cit.*, p. 118.

¹¹ *Ibidem*, p. 121.

militar de la Sibiu. Sumele rezultate din veniturile regale între 1764 și 1861 (anul preluării averilor grănicerești) se ridicau la 970.000 de florini.

Pentru sporirea veniturilor alodiale sau a proventelor, conducerea regimentului a promovat numeroase măsuri, printre care: construirea în 1766 a unei mori de măcinat cu patru piue și a unui han la Năsăud, edificarea câte unei mori de tăiat lemne în Maieru și Parva, iar în 1777 a unui cuptor de var la Parva¹².

O importantă sursă de venit a reprezentat-o pădurea. În urma mandatelor primite de la autoritatea militară, grănicerii au primit și valorificarea lemnului prin plutărit, concomitent cu transportul sării pe râurile Someș și Tisa “de Dej până la Szolnok”. Astfel, între anii 1765 și 1780 s-au transportat 154.689 “cântare de sare”, venitul rezultat din această ocupație ridicându-se la 455.892 florini¹³.

În fondul de provente au intrat și banii de școală plătiți de grăniceri începând cu anul 1765, în decurs de 70 de ani, în valoare anuală de 819 florini și 57 creițari, fiecărei familii revenindu-i 1 și ½ creițari pentru un florin al “contribuției de pământ”. Această sumă a fost stabilită în urma scăderii sumelor plătite de grăniceri pentru școală, ca urmare a reglementării din **Regulamentul din 1766, art. 7**, prin care grănicerii erau scutiți de plata unei treimi din impozite pe vreme de pace, iar pe timp de război cei ce aveau membrii implicați în campanii să fie scutiți de întreaga sumă¹⁴. În anul 1769 a fost abrogată și capitația, astfel că suma rezultată din plata impozitelor a scăzut de la 13.604 florini la 11.021, fapt ce a dus la greutatea în susținerea școlilor¹⁵. Problema a fost luată în dezbatere în cadrul ședinței Comisiei Economice din 5 noiembrie 1770, prezidată de colonelul Enzenberg, la care au participat reprezentanții tuturor comunelor grănicerești. Delegaților sătești li s-a explicat că suma plătită de grăniceri adică “acum diminuându-se contribuția, suma destinată pentru școli nu va fi suficientă”, mai ales că obligațiile au sporit susținând “nu numai școlile valahe din Năsăud, Maieru și Monor, ci și școala germană din Năsăud”, dar și pentru plata unui călugăr “angajat pentru instrucția limbii latine”, la acestea adăugându-se “hârtia, penițele și cemeala, creta și alte ustensile” pe care copiii le primeau gratuit, cumpărate tot din impozitul plătit de grăniceri. De aceea, s-a propus plata “impozitului de 1 1/2 creițari după fiecare florin de contribuție” și plata a “5 creițari impuși gazdelor după fiecare florin din taxa capitală”¹⁶ pentru a “continua și lăși opera foarte necesară și folositoare începută”.

Fondul era alimentat și din banii primiți pe lemne de la zilierii străini, dar și din sumele reprezentând taxa forestieră plătită de grăniceri între 1804 și 1808, introdusă exclusiv pentru lemnele ce depășeau nevoile proprii și erau destinate vânzărilor¹⁷.

Veniturile rezultate din încasarea taxei pentru transportul corespondenței la cele două stații poștale (Prundu Bârgăului și Tihuța) situate pe drumul ce lega Sibiu

¹² Mihai Georgiță, *Încă o istorie a Regimentului de graniță*, “Arhiva Someșană” 4 (2005), p. 324.

¹³ ANBN, fond *Administrația fondurilor grănicerești*, ds. 16, f. 6.

¹⁴ V. Bichigean, *op. cit.*, p. 82.

¹⁵ Lazăr Ureche, *Fondurile Grănicerești Năsăudene* (1851-1918), Năsăud, 2001, p.18.

¹⁶ Virgil Șotropa, *Contribuții la istoria școlilor năsăudene*, “Arhiva Someșană” 11 (1929), p. 3-4.

¹⁷ Nestor Simon, *Vasile Nașcu. Viața și faptele lui*, Năsăud, 1911, p. 209.

de Bucovina, precum și cele pentru dezinfecție la carantină și pe pașapoarte, intrau tot în fondul de provente¹⁸.

Izvoarele minerale au reprezentat o importantă bogăție a zonei, pe care comanda regimentului a încercat să o valorifice. Încă din 1770 la Rodna au fost realizate fântâni cu apă minerală și băi de tratament¹⁹, vândute în 1824. Din dorința de a înființa o "întreprindere balneară" la Rodna, la 23 septembrie 1840 i-a fost arendat lui Iacob Kohl, șeful oficiului de poștă de la Prund, un teren pe locul "Dubăləri" de 274 stânjeni pătrați, împreună cu izvorul de apă minerală aferent. Obligația arendașului era de a plăti 3 florini anual, taxa fondului de provente și totodată să înființeze "băi de ape minerale pentru binele public", în care scop va ridica și clădirile necesare²⁰.

Jumătate din arenda plătită pentru terenul arendat din hotarul Rodnei pentru "industria montană" de către "erariul minier", pentru care se plăteau anual 600 florini, intra în fondul de provente²¹. Domeniul de la Rodna a fost constituit în anul 1806 "pentru scopurile industriei miniere", aici intrând o parte din zonele păduroase ale munților Beneș, Curățel, Gaura, Cișa, Corungiș și Saca, precum și muntele Crăciunel, ce aparținuse până atunci Rodnei. Între 1836 și 1866, venitul anual a fost de 240 florini, dintre care jumătate intra în fondul de provente și jumătate în fondul de mondire²². Cu prilejul formării "terenului montan", comanda regimentului a permis administrației miniere să își construiască și o varniță, lăsându-i totodată în folosință un joagăr, ambele numai pentru "interes propriu", în schimbul cărora aceasta trebuia să plătească fondului 20 de florini anual²³.

Muntele Poiana Rotundă a fost arendat orașului Bistrița, iar censul din arendă a fost vărsat până în anul 1848 în fondul de provente²⁴.

Alte sume care alimentau fondul de provente rezultau din închirierea și arendarea unor locuințe sau moșii grănicerești.

Între anii 1764 și 1851, veniturile fondului de provente obținute din sursele enumerate s-au ridicat la suma considerabilă de 1.508.279 florini. Fiind administrat de către Comisia Economică, în baza art. 75 din **Regulament**, și nu de către organele fiscului, acest fond a fost considerat averea regimentului, fiind destinat exclusiv pentru administrarea internă a districtului, constituind mai târziu un argument important în vederea recuperării averilor după desființarea regimentului.

Fondul de provente a fost folosit pentru edificarea de locuințe pentru ofițerii de la Statul Major și companii, pentru construcția de școli, clădiri

¹⁸ L. Ureche, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹ M. Georgiță, *op. cit.*, p. 324.

²⁰ L. Ureche, *op. cit.*, p. 20.

²¹ Încă din anul 1764, generalul Șișcovich a întocmit un proiect privind exproprierea unui teren pentru minele de la Rodna. Proiectul a rămas nerealizat până în anul 1806, când au fost expropriați munții de mai sus. Până în 1836, când comuna Rodna Veche a primit echivalentul pentru Crăciunelul, părți din munții Paluta și Poiana Coșnii, suma plătită de erariul montan intra în casa comunei Rodna Veche. Vezi ANBN, fond *Administrația Fondului Grăniceresc*, ds. 47, f. 16.

²² Florian Porcius, *Istoricul Districtului Năsăudean*, "Arhiva Someșeană", 1928, 9, p. 32.

²³ V. Șotropa, *Minele Rodnene*, "Arhiva Someșeană" 8 (1928), p. 47.

²⁴ ANBN, fond *Administrația Fondului Grăniceresc*, ds. 220, f. 39.

administrative, drumuri și poduri și amenajarea de spații comerciale, achiziționare de terenuri și grădini. În acest sens, în anul 1765 au fost cumpărate 24 de grădini pentru cultură, iar în cartierul Stabului din Năsăud a fost construită o velniță²⁵; de asemenea, în 1824, 14 grădini au fost cumpărate din fondul de provente și folosite pentru construirea grajdurilor regimentului²⁶. Plata cheltuielilor rezultate cu administrarea și protecția pădurilor se făcea tot din acest fond, în unele perioade din fondul năsăudean s-au ajutat regimentele secuiești, mult mai sărace.

Însă domeniul în care s-a manifestat fondul de provente rămâne cel al educației. Pentru români o evoluție pozitivă în ceea ce privește învățământul s-a făcut simțită de abia din deceniul al șaselea al secolului al XVIII-lea, când s-au înființat primele școli la Blaj. Momentul coincide cu inaugurarea politicii reformiste a curții de la Viena ce avea să conducă la o îmbunătățire a stării naționalităților din Imperiu²⁷. Decretele emise de Maria Terezia, care au culminat cu "*Ratio Educationes*", au stimulat dezvoltarea învățământului. Ele nu s-au oprit, ci au fost continuate și completate de către fiul și succesorul împărătesei, Iosif II, prin Edictul din 1781 – "*Norma Regia*".

Înființarea graniței avea să joace un rol decisiv în procesul educativ, atât prin programă cât și prin înființarea unui important sistem de edificii școlare. Românii grăniceri nu numai că aveau acces deplin la școală, dar erau încurajați și chiar obligați să urmeze diferite forme de învățământ, din necesitatea formării funcționarilor și cadrelor militare pentru Imperiu.

Prin dispoziția împărătesei Maria Terezia s-a dispus edificarea primelor clădiri școlare: Școala Normală din Orlat, Școlile triviale din Hațeg și Vaida Rece și Școala Normală din Năsăud.

Înființarea Școlii Normale este situată între 1770 și 1777²⁸, ea funcționând până în 1784 cu două clase, după care i s-a adăugat și o a treia, iar în anul 1826 a patra clasă, devenind Școală Normală Capitală²⁹. În același an limba latină a fost eliminată din procesul educațional, germana devenind limbă unică de predare.

Principală instituție de învățământ rămâne Institutul Militar. Ideea creării acestuia a aparținut împăratului Iosif II, care prin Hotărârea din 23 februarie 1782 încuviința construirea acestei instituții și alocarea sumei de 6.996 de florini din fondul de provente al regimentului³⁰, sumă pe care au plătit-o grănicerii în perioada 1782-1835, în valoare de 819 florini pe an³¹.

În 1783 construcția era finalizată, iar la 22 noiembrie 1784 a avut loc deschiderea institutului militar³², împăratul alocând în anul 1786 suma de 1.750 de

²⁵ M. Georgiță, *op. cit.*, p. 323.

²⁶ *Ibidem*, p. 325.

²⁷ Mirela Andrei, *La limita imperiului. Vicariatul Rodnei*, Cluj-Napoca, 2006, p. 210.

²⁸ V. Șotropa & N. Drăganu, *Istoria școlilor năsăudene*, Năsăud, 1913, p. 24 fixează înființarea acestei școli între 1770 și 1777, fără a oferi o dată certă, iar L. Ureche, *op. cit.*, p. 35 susține că la 1 noiembrie 1771 școala deja funcționa.

²⁹ M. Andrei, *op. cit.*, p. 264.

³⁰ V. Șotropa & N. Drăganu, *op. cit.*, p. 14.

³¹ ANBN, fond *Administrația fondurilor grănicerești*, ds. 88, f. 72.

³² V. Șotropa & N. Drăganu, *op. cit.*, p. 14.

florini din fondul de provenite pentru susținerea celor 50 de elevi acceptați în institut³³. Noul edificiu a găzduit și Școala Normală, între cele două instituții existând o intercorelare, elevii care urmau cursurile acestei școli învățând mai întâi obiectele de cultură generală în cadrul claselor normale, apoi în Institutul Militar primind instrucție militară. De altfel, exista o condiție obligatorie pentru cei ce doreau să urmeze institutul, aceea de a fi terminat școala normală. În institut se primeau fii de grăniceri care aveau împlinită vârsta de 10 ani și trebuia să stea în institut până la 18 ani. În afară de aceștia mai erau primiți pe cheltuiala proprie și alți elevi externi, care aveau locuințe în afara institutului și nu erau obligați a “cerceta” școala până la 18 ani³⁴. Începând cu anul 1826, în urma refuzului Regimentului I de la Orlat de a-și ridica un institut militar, s-a hotărât ca 25 de tineri să fie trimiși la învățătură la Năsăud, numărul elevilor grănicerilor năsăudeni fiind redus de la 50 la 25³⁵.

Mulți dintre cei ce au frecventat cursurile acestor instituții și-au desăvârșit formația intelectuală, continuându-și studiile în alte centre de cultură, precum Bistrița, Cluj, Blaj sau în străinătate, pentru ca apoi, odată reveniți în locurile natale, să contribuie la ridicarea culturală a regiunii. Potrivit unei statistici întocmite în anul 1832 de către secretarul comandai generale din Sibiu, în perioada 1784-1832, s-au format în instituțiile școlare năsăudene din rândul românilor: 46 ofițeri, 77 subofițeri, 49 preoți, doi directori și 18 învățători normali și triviali³⁶. În urma evenimentelor din 1848-1849, edificiul institutului a ars.

O altă formă de învățământ care s-a dezvoltat în teritoriul regimentului II de graniță a fost cel trivial. Datorită faptului că Institutul militar avea capacitatea limitată de școlarizare, învățământul trivial trebuia să completeze programul imperial de instrucție a unei cât mai mari părți din populație. Denumirea *școlilor triviale* pornea de la modul de organizare a învățământului bazat pe trei discipline – trivium –, punând accent pe citire, scriere și calculare. Acestea erau școli elementare cu durata de trei ani, cu un program de învățământ mai avansat decât al școlilor “poporale”.

Pe teritoriul regimentului au fost înființate, în două etape, cinci școli triviale. Se presupune că primele școli și-ar fi început activitatea între 1764 și 1770 (cele din Monor, Năsăud și Maieru)³⁷, în *Cartea Fundamentală* întocmită în deceniul 8 al secolului al XIX-lea înființarea celor trei școli fiind stabilită la 1766³⁸. Cele din Zagra și Prundu Bârgăului și-au început activitatea în anul 1785. Sediul a două școli a fost schimbat în 1816, școala din Maieru mutându-se în Sângeorz Băi, iar cea din Năsăud la Telciu. Cele cinci școli au fost ridicate în localități care erau și reședințele diviziilor regimentului, fiecare școlarizând la început 50 de elevi proveniți din rândul comunităților care țineau de divizia respectivă. Limba de predare a fost până în 1837 limba română, după această dată, datorită înființării școlilor comunale, limba de predare devenind exclusiv germana.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 22.

³⁶ M. Andrei, *op. cit.*, p. 264.

³⁷ Teodor Tanco, *Pagini alese din istoria Monorului*, Cluj-Napoca, 2001, p. 73 situează deschiderea școlilor triviale în anul 1764.

³⁸ ANBN, fond *Administrația fondurilor grănicerești*, ds. 379, f. 29.

Cărțile școlare și cele necesare scrisului erau acoperite de “erariu”, comunele trebuind să ia măsuri pentru buna funcționare a unei asemenea școli: clădire, grajduri pentru două perechi de vite împreună cu șura și lemnele de foc. Pentru cursurile practice de cultivare a pământului, grădinărit, pomicultură trebuia să se pună la dispoziția fiecărui profesor o grădină de cel puțin 2 iugăre, “trei sferturi să servească pentru folosul propriu al profesorilor și ultimul sfert pentru cursurile practice ale elevilor”³⁹. Cei mai buni elevi erau răsplătiți cu un număr de pomi de calitate. La înființarea acestor școli, dascăliilor li s-a stabilit un salariu de 60 de florini, locuință gratuită și 6 stânjeni de lemne de foc⁴⁰. În anul 1837, prin “**Ordinațiunea**” nr. 196 a Regimentului de Graniță, fiecărui profesor îi era plătit un salariu de 120 florini, “care după sânguință dovedită, activitatea deosebită și progresul arătat poate să se ridice la 150 florini”⁴¹.

Un rol important în procesul educativ i-a revenit **Școlii de fete**, înființată de către Consiliul de Război de la Viena în anul 1825, care avea drept obiectiv creșterea și educarea în conformitate cu cerințele timpului a fiicelor de ofițeri și de funcționari ai regimentului, dar și a fetelor de preoți învățători sau țărani înstăriți, întrucât acestea urma să devină viitoarele doamne ale societății grănicerești.

Școala de fete s-a organizat sub forma unei clase, funcționând astfel până în 1863. Conducerea era asigurată de o singură învățătoare, numită de către comanda din Sibiu, la recomandarea regimentului.

Potrivit **Regulamentului din 1766, art. 71**, grănicerii români erau obligați, până când se va introduce “uniformitatea în îmbrăcăminte”, să poarte hainele proprii, primind pe lângă solda obișnuită și “adaosul fixat pentru toți grănicerii în campanie”. În anul 1830 s-a luat decizia de a înființa **FONDUL DE MONTUR**, în același an, pentru ca soldații să nu aibă un echipament diferit, comandantul regimentului a luat decizia ca să se strângă de la comune necesarul de bani pentru echiparea grănicerilor și apoi a comandat echipamentele necesare de la Comisia Economică de Montură Cesaro-Crăiască de la Karlsburg⁴².

Baza fondului a fost pusă de o taxă repartizată pe casă și familie, precum și din 2/3 din sumele rezultate din arendarea pășunatului în munți și din 1/3 din banii aflați în casele comunale ale fiecărei localități grănicerești.

În acest fond intra rebonificația oferită de stat pentru folosirea “monturului propriu” pe care grănicerii l-au purtat și utilizat în timpul serviciului militar “în afara cercului regimentului”⁴³ în anii 1831-1832 la Cluj și în 1846 și 1847 în Galiția, precum și rebonificarea dată din partea erariului soldaților pentru încălțăminte economisită, care după regulament li se cuveneau în natură pentru serviciul intern – câte o pereche de bocanci pe an de fiecare cât se afla “în serviciul de garnizoană sau de tabără”⁴⁴.

³⁹ M. Georgiță, *op. cit.*, III, 2004, p. 435.

⁴⁰ V. Șotropa & N. Drăganu, *op. cit.*, p. 83.

⁴¹ M. Georgiță, *op. cit.*, III, p. 435.

⁴² ANBN, fond *Administrația Fondului Grăniceresc*, ds. 220, f. 37.

⁴³ Elena Darabant & Adrian Onofreiu, *Sorginta Fondurilor grănicerești născute. Mărturii documentare*, “Arhiva Someșeană”, 2002, I, p. 142.

⁴⁴ N. Simon, *op. cit.* p. 209.

Pentru a scăpa de contribuția impusă de “fumuri” în favoarea fondului de mondire, grănicerii au hotărât ca banii obținuți drept “recompensă pentru munca prestată”, pentru tăiatul și căratul lemnului de foc din pădurile grănicerești în folosul cadrelor militare ale regimentului, muncă plătită cu un florin și 20 de creițari pe “orgie”⁴⁵ să intre din 1830 în acest fond⁴⁶.

Cea mai importantă sursă a acestui fond a fost reprezentată de veniturile realizate din arendarea muntelui revendicat “Dosul Stănișoarei”, având o suprafață de cca. 6.000 de iugăre. Rămas, în urma stabilirii granițelor dintre Austria și Moldova⁴⁷, în folosința tuturor comunităților confiniere, acest munte a fost arendat în anul 1801 lui Manz de Mariensee, proprietar de mine în Bucovina⁴⁸, contractul a fost prelungit în 1808, 1837 și 1839⁴⁹, ultimul rămânând valabil până în anul 1869⁵⁰. Arenda obținută – în ultimii ani se ridica la 600 de florini – a intrat până în anul 1830 în casierile caselor comunale. Odată cu înființarea fondului de mondire, grănicerii au hotărât ca arenda să fie inclusă în acest fond, pentru a scăpa de “neplăcerea contribuției după fumuri la câștigarea monturului”. Tot în acest Fond a intrat, începând cu anul 1836, jumătate din arenda muntelui Crăciunelul.

La desființarea graniței nășăudene acest fond dispunea de 28.435 florini și 38 de creițari, dintre care 17.000 florini se aflau în hârtii de stat, iar 11.435 florini și 38 creițari în bani peșin⁵¹.

La această sumă trebuia să se adauge valoarea “rebonificării” și a “paușalelor monturilor” pentru anii 1848-1849, perioadă în care regimentul a participat la campaniile militare din timpul revoluției pașoptiste pentru uzarea veșmintelor proprii. Valoarea lor a fost apreciată la 30.000 de florini, dar de către erariu a fost stabilită la 14.000 florini, pentru ca în anul 1857 ele să fie reduse la 7.758 florini. Nu se știe dacă această sumă a fost plătită, deoarece prin **Emisul din 19**

⁴⁵ Orgie = stângen cubic de Viena, 6,83 m³.

⁴⁶ L. Ureche, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁷ În anul 1741, s-a stabilit de către Habsburgi și turci ca granița dintre Ardeal și Țările Române să urmeze cursul apelor. Problema a rămas în suspensie până în anul 1769, când Habsburgii, profitând de implicarea Turciei în războiul cu Rusia, au început demersurile pentru “regularea granițelor” în scopul lărgirii teritoriului. În urma păcii de la Șistov din anul 1769, Poarta a fost obligată să recunoască noua delimitarea a graniței, iar în anul următor s-a deplasat în teren o comisie pentru a marca granița. Terenul care a aparținut până atunci de Principate a primit denumirea de “munții revendicați”, munți împărțiți fiecărei comune, cu excepția a trei dintre ei: Crăciunelul, Dosul Stănișoarei și Poiana Rotundă (ANBN, fond *Administrația Fondului Grăniceresc*, ds. 220, f. 38). Cu această ocazie, a fost ocupată și o parte a teritoriului comunei Dorna Cândreni, care va constitui comuna Coșna, ai cărei locuitori, deși au rămas nemilitarizați, s-au aflat sub protecția militară. Acești locuitori plăteau taxa protecționistă (ANBN, fond *Administrația Fondului Grăniceresc*, ds. 47, f. 16.)

⁴⁸ În baza Ordinațiunii Comandei Generale de la Sibiu din 6 decembrie 1801, muntele Dosul Stănișoarei a fost dat în arendă familiei Manz. Arendatorul a colonizat teritoriul de lângă fluviul Bistrița Aurie cu muncitori, denumind cătunul Ludwigsdorf sau “Cârlibaba Transilvană” (ANBN, fond *Administrația fondurilor grănicerești*, ds. 88, f. 71).

⁴⁹ În anul 1839, Manz folosea 110 iugăre, la care se vor adăuga în anul 1848 încă 190 (ANBN, fond *Administrația fondurilor grănicerești*, d. 88, f. 71).

⁵⁰ L. Ureche, *op. cit.*, p. 28.

⁵¹ N. Simon, *op. cit.*

unie 1857 și prin Comunicarea din 8 mai 1857 se cerea Batalionului nr. 4, prin Regimentul nr. 50 al Marelui Duce de Baden, să returneze cei 6.643 florini și 21 creițari, depozitați în casa de război, pentru a fi vărsați în fondul de montur, și că se va da toată suma stipulată de despăgubire de 14.311 florini și 11 creițari “la casa principală din țară”⁵².

Toate veniturile care au alimentat acest fond au provenit de la grăniceri, statul necontribuind cu nimic la formarea sa, fapt care va fi recunoscut la 10 iunie 1839 și de către organele militare superioare⁵³.

La nivelul comunelor grănicerești existau **Fondurile școlare comunale** (*Gemeinde-Schulfond*), care, spre deosebire de celelalte două fonduri, acestea erau folosite de fiecare comună în parte și erau destinate susținerii școlilor primare.

În anul 1825, Consiliul de Război din Viena ordonă comandai regimentului născădean obligația de a lua măsuri pentru înființarea unor “școli populare”, în comunele mai mari ale districtului. Deja în anul următor se deschid mai multe școli, iar în anul 1827 se vor organiza “școlile de repetiție”, copiii fiind obligați a frecvența aceste școli prin utilizarea măsurilor de constrângere⁵⁴. Susținerea lor din fondul de provente devenea din ce în ce mai dificilă, drept pentru care Consiliul de război cerea ca aceste școli să fie susținute de fiecare comunitate în parte. La 18 august 1829, se cerea înființarea de școli confinare în fiecare sat, susținerea lor căzând în sarcina caselor comunale. Se preciza, de asemenea, ca ele să fie frecventate de către toți copiii între 7 și 12 ani, dintre care cei mai inteligenți având posibilitatea să treacă la școlile erariale, superioare celor populare, iar ceilalți, între 12 și 15 ani, erau obligați să urmeze școala de repetiție⁵⁵.

Greutățile ridicate în susținerea școlilor, generate în bună măsură de precaritatea condițiilor sociale și liberului arbitrar, a determinat pe vicarul Ioan Marian, în virtutea funcției pe care o deținea de director peste școlile grănicerești, să ceară înființarea unui fond special, cerere aprobată de Consiliul Aulic de Război, la 28 mai 1838.

Comunele erau anunțate prin Adresa nr. 2238 din 22 noiembrie 1838 a Comandamentului Regimentului II de Graniță despre obligația creării în fiecare comună a unui fond școlar comun. Sursa acestui fond o reprezentau sumele rezultate din arendarea dreptului de cârciumărit pe cele trei luni de vară (29 septembrie-31 decembrie). Pentru comunele din cercul Bârgău, acestor sume li s-au adăugat și banii oferiți de arhiducele Ferdinand d'Este în anul 1832 ca ajutor pentru grăniceri pentru recolta compromisă în vederea procurării semințelor. În alte localități în fondul școlar intrau și veniturile obținute din pășunat. De altfel, în ordinul de înființare se preciza că localitățile se vor îngriji “de găsirea altor surse” pentru sporirea fondurilor școlare comunale. Erau exemplificate chiar unele dintre aceste surse: împrumuturi din capitalul acestora acordate privaților cu dobândă de 5% pe an sau cumpărare de obligațiuni. Comunele capitalizau sumele de bani, iar

⁵² E. Darabant & A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 143.

⁵³ L. Ureche, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁴ M. Georgiță, *op. cit.*, IV, 2005, p. 327.

⁵⁵ V. Șotropa & N. Drăganu, *op. cit.*, p. 87.

când se atingea un prag de 200 de florini era obligatorie cumpărarea de obligațiuni de stat, dobânzile intrate anual fiind împărțite în două părți egale: una se depunea spre capitalizare și se investea alături de banii rămași din fondul școlar, iar cealaltă parte era folosită pentru acoperirea cheltuielilor școlare⁵⁶. Capitalul fondului școlar era obligatoriu să rămână intangibil până la 4.000 de florini pentru localitățile mari⁵⁷, 2.500 pentru cele mijlocii⁵⁸ și 2.000 de florini pentru cele mici⁵⁹. Până la acumularea acestor sume, cheltuielile școlare se acopereau din “taxele de școală” plătite de grăniceri și din a doua jumătate a dobânzilor fondului școlar, iar unde nu ajungeau “din surse proprii grănicerilor”⁶⁰. Banii școlii, precum și toate celelalte cheltuieli școlare anuale trebuia să fie calculate separat și fiecare utilizare trebuia “dovedită exact”⁶¹.

Numerarul se depunea în obligațiuni private și se ținea în casa companiei, iar comandantul participa la supravegherea ținerii unei evidențe, toate documentele fiind păstrate atât la Companie, cât și la sediul Regimentului din Năsăud. Nu a existat niciodată o contabilitate generală, ci în fiecare an se depuneau tot atâtea bilanțuri contabile câte comune grănicerești erau⁶².

La desființarea regimentului, fondul se ridica la 25.475 florini, din care: 1.083 florini și 28 creițari – bani gata, în chirii de stat: 13.191 florini, 8.831 florini și 25 creițari în obligațiuni de stat, iar în posturi active 2.369 florini și 12 creițari⁶³. La această sumă se adăuga venitul rezultat din plata restanțelor din timpul desființării granițelor în anul 1858, în valoare de 10.394 florini⁶⁴.

După desființarea Regimentului de graniță și cu ocazia introducerii administrației civile s-a pus cu acuitate și problema apartenenței fondurilor grănicerești care reprezentau *de jure* proprietatea foștilor grăniceri. De altfel, însuși guvernatorul Transilvaniei, Ludovic Wohlgemuth, prin **Ordonanța din 18 februarie 1851**, arată că fondul de monedă și fondurile școlare comunale au fost proprietatea comunelor grănicerești și acestea sunt în măsură să hotărască destinația acestora⁶⁵. Guvernatorul recomanda Comandei Regimentului ca “imediat să întrebe” comunele grănicerești destinația și scopul ce va fi atribuit acestor “capitaluri”⁶⁶. Totuși, administrația civilă a început să le perceapă ca o avere erarială, ceea ce a dus la o

⁵⁶ M. Georgiță, *op. cit.*, III, p. 433.

⁵⁷ În rândul localităților mari intrau: Sângeorzul Românesc, Rodna, Năsăud, Salva, Rebrîșoara, Maieru, Telciu, Feldru, Ilva Mare, Zagra, Mocod, Prundu Bârgăului, Bistrița Bârgăului, Josenii Bârgăului, Șieuț, Monor și Gledin. (vezi E. Darabont & A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 230).

⁵⁸ Aici se încadrau localitățile: Ilva Mică, Nepos, Rebra, Coșbuc, Bichigiu, Poieni, Mititei, Runcu, Mureșenii Bârgăului, Rusu Bârgăului, Rușii Munți, Budac (vezi *Ibidem*, p. 230).

⁵⁹ Ca localități mici erau considerate: Susenii Bârgăului, Rodna Nouă (Șanț), Poiana (Ilvei), Măgura Ilvei, Leșu, Parva, Găureni, Suplai, Morăreni, Ragla, Mărișelu, Sântioana (vezi *Ibidem*, p. 230).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 230.

⁶¹ M. Georgiță, *op. cit.*, III, 2004, p. 433.

⁶² ANBN, fond *Administrația Fondului Grăniceresc*, ds. 220, f. 39.

⁶³ N. Simon, *op. cit.*, p. 212.

⁶⁴ E. Darabont & A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 230.

⁶⁵ N. Simon, *op. cit.*, p. 34.

⁶⁶ *Pădurile*, p. 311.

împotrivire a populației grănicerești. La 3 martie 1851, vicarul Macedon Pop a trimis preoților din toate comunele grănicerești o circulară în care se făcea cunoscută hotărârea de desființare a regimentului și recomanda consultarea localnicilor în privința destinației banilor “pentru facerea veșmintelor militare se suie la 28.000 florini”; de asemenea, se cerea convocarea unei adunări la care să fie trimiși oameni de nădejde “din care să nu lipsească cei inteligenți”⁶⁷. În acest sens, reprezentanții celor 44 de comune au fost chemați să își exprime poziția față de situația creată în adunarea din 13 martie 1851⁶⁸, unde s-a hotărât ca:

- munții să rămână împărțiți între comune ca mai înainte și comunele să îi folosească în viitor ca mai înainte, pentru pășunatul vitelor. Trei munți: “Crăciunelul”, “Dosul Stânișoarei”, “Poiana Rotundă”, urma să fie dați în arendă, iar veniturile încasate să intre în fondul de burse;

- fondurile școlare urma să rămână și pe mai departe alocate scopului pentru care au fost înființate;

- fondul de monture, în valoare de 27.000 florini, depus spre păstrare în hârtii de valoare la stat cu o dobândă de 5%, urma să rămână întreg acolo, iar din dobânzile cuvenite să se repartizeze burse pentru fiii grănicerilor care vor urma să studieze la școlile mai înalte⁶⁹.

S-a hotărât ca aceste fonduri să fie administrate de către **Comisia Grănicerească**, alcătuită din opt persoane. Acestea erau: Macedon Pop, Moise Panga, Vasile Nașcu, Născuț, Domide Morar, Ioan Moldovan, Vasile Crăciun și Ioan Moroșan. La adunarea Comisiei Administrative a Fondurilor din 2 august 1851, a fost ales Comitetul format din câte un reprezentant al celor 12 companii, sub președinția vicarului Macedon Pop, secretar fiind numit Vasile Nașcu⁷⁰, iar 18 tineri au fost aleși să li se acorde burse pentru “cercetarea” unor instituții de învățământ.

Însă predarea averilor nu s-a realizat, erariul fiscal și familia Kemeny⁷¹ ridicând pretenții asupra bunurilor grănicerești.

⁶⁷ *Ibidem*; vezi și V. Șotropa, *După revoluția din 1849*, “Arhiva Someșeană”, 7 (1927), p. 22.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Revendicările familiei Kemeny au început odată cu înființarea Regimentului, în anul 1770, Iosif II a decretând că acei munți care nu vor fi lipsă pentru grăniceri să se restituie la acei pretendenți care își vor documenta dreptul de proprietate.

În anul 1775, deoarece familia Kemeny nu și-a documentat dreptul de proprietate, Maria Terezia a decis ca munții să rămână în posesia grănicerilor, posesie reconfirmată prin Rescriptul din 1783. Din cauza ocupării mai multor munți de către unii pretendenți, împăratul Iosif II a ordonat în anul 1786 ca grănicerii să fie puși necondiționat în posesiune, iar acelor pretendenți care vor proba posesiunea să li se dea o despăgubire. Pretențiile familiei sunt reactivate în timpul lui Leopold II, guvernul cerând și de această dată dovada deținerii acestor munți de către familia Kemeny. În anul 1805, directorul fiscal propune respingerea pretențiilor familiei Kemeny, deoarece în inventarul din 1692, pe baza căruia se cerea posesiunea, se făcea referire doar la munții Paltin și Tomnatecul, identitatea celorlalți munți nefiind probată. Opinia a fost confirmată și în 1813. În schimb, în anul 1825, ignorându-se decizia împăratului Leopold II și opiniile directorului fiscal, s-a decis restituirea munților preținși de către familia Kemeny și chiar acordarea unei despăgubiri.

Șirul de acțiuni întreprinse de grăniceri în apărarea și recunoașterea drepturilor asupra pădurilor, munților, fondurilor bănești și celorlalte bunuri grănicerești este impresionant. La 10 decembrie 1851, după o consfătuire avută la Năsăud, la care au participat fruntașii grănicerilor, Vasile Nașcu a întocmit un memoriu în limba germană, temeinic documentat, denunțând faptul că Oficiul Forestier de Stat punea pădurile grănicerești sub sechestru politic, “ca și când pădurile recunoscute și asigurate prin mai multe patente ale Împărătesei Maria Tereza și apoi a lui Franz Iosif ar fi ale statului”. Memoriul se încheia cu cerința grănicerilor de a se trimite o comisie de anchetă. Imediat după prezentarea memoriului au urmat presiuni asupra fruntașilor români, perchiziții la domiciliile lui Macedon Pop, Vasile Nașcu, Petru Tanco, sub pretextul existenței unor documente “revoluționare”⁷².

Abia în 1854 a fost trimisă o **comisie “separatoare”** însărcinată cu separarea bunurilor pretinse a fi ale fondurilor de cele comunale. Înainte de a-și începe lucrările, comisia a cerut comunelor să răspundă documentat la câteva întrebări care priveau drepturile și privilegiile acestora înainte de militarizare, precum și schimbările survenite în timpul graniței militare⁷³. Toate aceste chestionări au primit răspunsuri documentate, grănicerii arătând că, încă înainte de încorporarea la districtul Bistriței (1475), locuitorii acestora erau oameni liberi și chiar după această dată s-au bucurat de aceleași privilegii ca ale sașilor, putând cumpăra, vinde, dona și moșteni proprietățile, pășunile și pădurile care erau folosite în comun de locuitorii fiecărui sat, iar procurarea lemnului de foc sau construcții se făcea fără plățirea unei taxe. În baza acestor drepturi, grănicerii cereau să fie repuși în toate drepturile avute, să li se garanteze pe deplin toate proprietățile și bunurile imobile, inclusiv împărțeala munților făcută în 1807, când au fost atribuite păduri și pășuni fiecărei comune grănicerești, consemnate în CF. În același an, comitetul fondurilor grănicerești își reafirmă dreptul asupra fondului de monture, acordând 11 burse pentru gimnaziști și două burse pentru facultatea de drept, fiecare în valoare de 400 florini⁷⁴. Din păcate, organele financiare superioare nu au aprobat efectuarea plăților, în schimb Ministerul Finanțelor a cerut ca fondurile de monture și cele școlare să acorde un împrumut de stat de 16.000 florini și respectiv 4.000 florini⁷⁵.

Toate aceste abuzuri, precum și concluziile comisiei au determinat intensificarea activității petiționare. O delegație condusă de vicarul Macedon Pop i-a prezentat direct împăratului un memoriu în anul 1856, în care era explicată problema năsăudeană, însă, din păcate, memoriul a fost trimis spre rezolvare cabinetelor ministeriale, fără nicio soluționare.

Rezultatul acestor memorii a fost trimiterea judecării problemei grănicerești către un **comitet de superarbitri din Sibiu**, compus din funcționari politico-

Creându-se Consiliului Belic unele lămuriri, s-a decis înființarea unei noi comisii care să formuleze o decizie finală, însă cauza a rămas nerezolvată datorită izbucnirii Revoluției din 1848 și desființării Regimentului.

⁷² *Pădurile*, p.75.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Cei doi bursieri au fost Ioachim Mureșan și Ioan Florian.

⁷⁵ N. Simon, *op. cit.*

administrativi și financiari, care a funcționat din 23 martie 1857 până la 10 februarie 1858⁷⁶.

Comitetul a luat în dezbateră dosarele Comisiei separatoare care cuprindeau actele de apărare a dreptului la posesiunile comunale, situația proprietăților, privilegiile de care s-au bucurat grănicerii de-a lungul timpului și opiniile membrilor comisiei. În funcție de constatările din acte, dar luând mai ales în considerare “opiniile” comisiei, comitetul a acceptat “principiul *Statu-quo*-ului dinaintea militarizării”, stabilind că localitățile din văile Bârgăului și Șieului – cu excepția comunelor Nușfalău și Sântioana – au fost iobage înainte de înființarea instituției confiniare.

Cele zece puncte ale concluziilor Comitetului erau următoarele: moșiile militaro-grănicerești erau lăsate în posesia populației foste confiniare, iar cele aflate sub administrația militară exclusiv în proprietatea statului, munții și pădurile rămăneau întocmai ca la înființarea graniței, dreptul de folosire asupra terenurilor alodiale rămânea în folosința acestora, cu obligația aplicării legii forestiere în vigoare, crăsmăritul și morăritul se păstrau ca pe timpul graniței, vânatul era reglementat în baza legilor, pescuitul rămânea ca în timpul regimentului, măcelăritul și dreptul de negoț se abroga, taxele plătite de grăniceri pentru folosirea pământului în comunele foste iobăgești erau vărsate în casele comunale⁷⁷.

Aceste concluzii, împreună cu două propuneri ale guvernatorului Carol Schwarzenberg – redarrea dreptului de cârciumărit pentru comunele foste iobage pe motivul că sunt sărace și trecerea munților revendicați din posesia comunelor în cea a statului, cu despăgubirea acestora⁷⁸ – au fost înaintate Ministerului de Interne de la Viena. Luat în dezbateră în cursul lunii iunie 1859, s-a luat hotărârea ca decizia să fie adoptată pe baza principiului cum că a treia persoană nu poate câștiga și în consecință hotărâtoare era situația aflată la înființarea graniței, care nu s-a schimbat într-atât încât să se câștige drepturi noi.

Ministerul de Interne și cel de Finanțe au venit cu două proiecte ale hotărârii, cel al Ministerului de Finanțe ignorând orice modificare în domeniul proprietății pe timpul regimentului. Proiectul acestuia respingea dreptul de proprietate al foștilor grăniceri asupra terenurilor posedate *de facto*, chiar dacă erau trecute în anii 1770-1780 în cărțile funciare, și le refuza drepturile la pășunile și pădurile din terenurile foste alodiale în schimbul unei compensații⁷⁹.

Al doilea proiect, cel al Ministerului de Interne, deși era mai favorabil grănicerilor deoarece recunoștea drepturile câștigate în timpul graniței, lua în calcul *statu quo*-ul *ante*, făcând distincție între comunele iobage și cele libere, desconsiderând astfel Patenta din 1766, prin care toți locuitorii militarizați erau declarați “liberți”⁸⁰.

⁷⁶ L. Ureche, *op. cit.*, p. 63.

⁷⁷ F. Porcius, *Istoricul districtului Năsăudean*, p. 40.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 42.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 42-43.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 43.

Ministrul de interne, Bach, cu raportul din 20 august 1859, combate constatările făcute de către Ministerul de Finanțe, susținând cele înscrise în raportul ministerului său.

Tergiversarea rezolvării problemei grănicerești a încurajat organele statului să săvârșească noi abuzuri, între care și transpunerea averii fondului de montur “la casa cesaro regească de țară”. Comunele s-au opus atunci, reușind să păstreze capitalul fondului școlar comunal “în mâinile lor”⁸¹.

Toate intervențiile la organele locale și la cele provinciale nu au dus la rezolvarea problemei averilor grănicerești, de aceea s-a luat hotărârea, la inițiativa vicarului Grigore Moisil de a se trimite o delegație care să înmâneze un memoriu argumentat prin documente, direct la împărat. Delegația, formată din George Lica, Ioan Purcilă, Vasile Nașcu, la care s-a adăugat și Ioachim Mureșan, care de altfel a întocmit împreună cu Vasile Nașcu memoriul, a prezentat la 13 decembrie 1860 “**Petițiunea foștilor grăniceri români nr. 17**”⁸². Pe baza argumentelor de ordin istoric și juridic se demonstra dreptul exclusiv al grănicerilor asupra capitalurilor și asupra fondurilor grănicerești. Se amintea faptul că “în decurs de unsprezece ani, a patra oară cutează populația grănicerească a se ivi înaintea Înaltei Majestăți și Împăratului său [...] spre a încerca cu umilință, pe calea îndurării împărătești, un pas, cel mai din urmă, și cel mai sigur în cauza lor, încă nedecisă până acum în privința regulării averilor comunale și cercuale, care fu schimbată prin ridicarea miliției de graniță din Transilvania”⁸³. În încheiere se arăta faptul că “în fine, comunele grănițere au dat ordin împuterniciților săi deputați de față, să aștepte preaînalta hotărâre aici la Viena.”⁸⁴

Rezolvarea problemei nășăudene s-a lăsat așteptată chiar dacă Vasile Nașcu era optimist. Abia la 27 august 1861, s-a emis **Rezoluția Împărătească** prin care se elibera pământul foștilor grăniceri de consecințele principiului de uzufruct militar. Se consemna faptul că toate moșiile familiilor foste grănicerești, porțiunile bisericesti și preoțești le rămân “actualilor posesori drept de proprietate fără nici o despăgubire”. Drepturile regaliene s-au restituit doar celor 27 de comune din Valea Rodnei și comunelor Nușfalău (Mărișelu) și Sântioana din Valea Șieului, acestea fiind considerate comune libere, pentru celelalte 15 comune, considerate iobage, drepturile regaliene intrând în proprietatea statului⁸⁵. Tot în proprietatea fiscului intrau și clădirile ridicate în Nășăud din fondul de provenite, cu excepția celor ce serveau în scop școlar, precum și toate locurile de casă, ogrăzile și grădinile minerilor din Rodna. Comunelor considerate iobage le rămăneau ca proprietate doar terenurile comunale, considerate în conscripții ca atare. Munții, cu excepția celor revendicați, rămăneau în proprietatea comunelor. Cele mai importante prevederi se refereau la faptul că toate obligațiile fondurilor școlare comunale se restituiau comunelor, iar fondul de mondire rămânea proprietatea comună a comunelor grănicerești.

⁸¹ N. Simon, *op. cit.*, p. 156-157.

⁸² Fl. Porcius, *op. cit.*, p. 48.

⁸³ L. Ureche, *op. cit.*, p. 66.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Fl. Porcius, *op. cit.*, p. 50.

Reprezentanții grănicerilor s-au întrunit la Năsăud în 27-28 septembrie și 5-6 octombrie 1861 și apoi în 13-14 septembrie 1862 și au adoptat **“Învoirea”** prin care s-a decis ca “toate izvoarele fondurilor acestora de stipendii și scolastice precum și regaliile adică dreptul de cârciumărit dimpreună cu cârciumăritul așa numit de trei luni de toamnă, apoi munții și pădurile care până acum au fost destinate exclusiv spre sporirea acestor fonduri și apoi oricare alte izvoare [...] să se cumuleze așa cât acelea să formeze una complexă de bunuri foștilor comunități”⁸⁶, iar fondurile să nu se împartă între localități, ci să se administreze în comun pentru scopuri școlare. Potrivit **“Învoirii”** semnate de aceștia, “Fondul de provente” lua denumirea oficială de “Fondul Școlar Central”, în el fiind incluse $\frac{3}{4}$ din dreptul regaliene ($\frac{1}{4}$ rămânea în casele comunale pentru alimentarea fondurilor locale). El era atribuit întreținerii “de institute de învățământ și educative”, menționându-se cele cinci școli foste triviale, Școala Normală, pentru care se dorea reorganizarea “după planurile cele noi de învățământ din deceniul nostru și salariul docenților să se îmbunătățească”⁸⁷ și cea de fete din Năsăud⁸⁸. Se mai cerea “să se fundeze și să se ridice un gimnaziu complet național român. [...] Acest gimnaziu să fie institut public și să se numere între celelalte gimnazii complete ale patriei”⁸⁹, precum și un internat.

Fondul de monture își schimba și el denumirea în “Fond de Stipendii”, urmând să fie folosit pentru acordarea de burse și ajutoare pentru fiii și urmașii grănicerilor ce urmau “studii înalte”.

O altă cerință a grănicerilor era aceea de a muta Episcopia de Gherla la Năsăud, pentru aceasta fiecare comună urmând să contribuie după posibilități cu anumite sume de bani sau/și cantități de lemne, iar locul “unde să se edifice reședința episcopescă, biserica catedrală și seminarul clerical” să fie acordat gratuit⁹⁰. Sumele oferite de comunele de pe Valea Bârgăului, de confesiune ortodoxă, fiindcă “sunt dezinteresate ca să se transpună episcopia Gherlei la Năsăud”⁹¹, erau folosite exclusiv pentru construcțiile destinate adăpostirii instituțiilor de învățământ.

Ordonanța imperială privind reglementarea drepturilor de proprietate în fostul regiment de graniță a fost înaintată Ministerului de Finanțe. La 8 octombrie, acesta o trimite spre aplicare Direcției Financiare provinciale și este pusă în practică la 1 noiembrie 1861, prin reprezentantul ministerului, Michael Traugott. Atfel, se predau comunelor grănicerești “spre folosință proprie și administrare liberă” drepturile regaliene reprezentând venitul târgurilor din Năsăud și dreptul de crășmărit al localităților⁹².

Odată cu restituirea monturelor și cu transpunerea regalelor în posesia localităților au sporit și atribuțiile comisiei fondurilor. Dacă până acum fondurile erau administrate de către stat, Comisiei revenindu-i doar sarcina de a ține evidența,

⁸⁶ ANBN, fond *Julian Marțian*, ds. 326.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ ANBN, fond *Administrația fondurilor grănicerești*, ds. 52, f. 184.

⁸⁹ ANBN, fond *Julian Marțian*, ds. 326.

⁹⁰ ANBN, fond *Administrația fondurilor grănicerești*, ds. 14, f. 14.

⁹¹ *Ibidem*, f. 16.

⁹² L. Ureche, *op. cit.*, p. 68.

de la această dată se pune problema administrării lor eficiente în concordanță cu scopul pentru care au fost înființate.

La 15 decembrie 1861, reprezentanții celor 29 de comune s-au întrunit la Năsăud într-o conferință în care s-au analizat modalitățile de administrare corectă a fondurilor recent câștigate. Deschiderea conferinței a fost făcută de către vicarul Grigore Moisil care, într-o cuvântare scurtă, arată că “se cer spre împlinire schimbări și în modul administrării de până acum”,⁹³.

S-a decis ca administrarea fondurilor să se realizeze ca și până atunci, prin Comisia Administratoare. Deoarece juzii comunali “îngreunați cu îngrijirea feluritelor trebi comunale nu pot administra după cum se cere nici chiar fondul școlar local”⁹⁴, s-a hotărât ca cele trei fonduri să se concentreze în Năsăud. Pentru ducerea “manipulațiunii respective”, dar și pentru compunerea statutelor pe baza cărora să se administreze fondurile școlare, s-a ales o “comisie mai mică”, alcătuită dintr-un director, în persoana învățătorului Vasile Nașcu, un vicedirector⁹⁵, un percepător, un controlor, un actuar⁹⁶ și 12 asesori.

Se recomanda alegerea primilor cinci funcționari și a unei părți din cei 12 asesori dintre “acei indivizi care se află cu locuința în Năsăud”⁹⁷. Membrii manipulatori li s-a stabilit un onorariu provizoriu de 400 florini pentru director și câte 300 florini pentru vicedirector, percepător, controlor și actuar. Comisia a fost însărcinată cu “esarendarea” dreptului de cârciumărit.

Se poate spune că, prin deciziile adoptate la Conferința din 15 decembrie 1861, s-a proiectat prima modalitate de administrare efectivă a fondurilor grănicerești năsădene, prin comisia mai largă și prin comisia mai mică – cu atribuții mai degrabă administrative.

Fondurile grănicerești au reprezentat pentru zona năsăudeană un stimulator al vieții economice, dar mai ales a celei culturale și școlare. Importantele surse care contribuiau la dezvoltarea acestor fonduri au determinat obținerea unui capital important, pus în slujba luminării populației românești prin școală. În lupta pentru obținerea drepturilor lor, întotdeauna grănicerii au accentuat caracterul privat al fondurilor, fiind singurii care au alimentat aceste fonduri, statul necontribuind cu nimic. Totuși nu se poate neglija rolul statului care a avut meritul de a consolida aceste fonduri prin asigurarea unui cadru legislativ adecvat. Spre deosebire de celelalte comunități conflate din Transilvania, la desființarea instituției de granița năsăudenii au respins ideea divizării și împărțirii între comune a celor două fonduri și le-au pus sub o administrație unică, Comisia administratoare.

⁹³ ANBN, fond *Administrația fondurilor grănicerești*, ds. 88, f. 32.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 33.

⁹⁵ Vicedirector = director adjunct.

⁹⁶ Actuar = arhivar.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 31.

The Creation of Năsăud Border Regiments Funds

Abstract

Immediately after Năsăud bordering regiments were established, the Court of Vienna took several decisions in order to create the necessary funds for the administration of the bordering districts of Transylvania. These actions were confirmed by the Military Regulations of 1766.

Art. 75 of this act mentioned that the incomes of the Rodna Military District would be directed to the "welfare of Năsăud Regiment and the Province Fund was created and it would be the common property of the border guards".

Another fund created in Năsăud Military District was the Monture Fund, representing the common property of the bordering villages. It was directed to military clothes of the border-guards and included better materials. One should consider that until 1830, when the fund was created, they used to make their uniform at home.

The militarisation of Năsăud border had the greatest impact on education. These effects were most visible after the regiment was suppressed and especially after 1861, when the funds were given back one by one to their right owners.

The greatest defender of these rights was the teacher Vasile Naşcu and the deacon of Năsăud, Macedon Pop, and after 1858 his successor Grigore Moisil.

Prozelitismul în cadrul Protopopiatului Unit al Bistrei (1850-1900)

Elena Mușat

Keywords: *Greek-Catholic Church in the 19th Century; Proselitism; Protopopiat of Bistra*

Migrarea enoriașilor de la ortodoxie la “Sfânta Unire” și invers

O chestiune care a marcat în mod constant raporturile cotidiene dintre membrii unei comunități rurale românești mixte confesional, contribuind adeseori la împărțirea sătenilor în două tabere ostile, a constituit-o prozelitismul.

Prozelitismul presupune obligarea unei persoane (sau a unui grup), în general prin mijloace nereligioase (constrângere, profitarea de anumite ocazii, bani, avantaje materiale, șantaj etc.) de a se integra într-o biserică sau confesiune religioasă, alta decât cea proprie. Prin această practică, realitatea confesională legală este modificată, dar nu ca urmare a convingerii enoriașilor, ci prin beneficii materiale și pragmatice.

Acțiunea prozelită se poate face pe două căi: neagresiv, tolerant, într-un mod apropiat misionarismului, și agresiv, exteriorizat, violent¹. În general, în parohiile Protopopiatului Bistrei², prima modalitate de atragere a credincioșilor, adică cea pașnică, a reprezentat opțiunea parohilor uniți (sau ortodocși), dormici să își legitimeze păstorirea prin sporirea numărului de credincioși.

Trebuie spus că ambele Biserici românești din Ardeal (Ortodoxă și Greco-Catolică) s-au antrenat în egală măsură în această acțiune și adeseori inițiativa a aparținut preotului local și protopopului, și nu superiorilor lor, care după convertirea enoriașilor erau puși înaintea unui fapt împlinit³. Multe dintre aceste incidente au reprezentat o continuare a disputelor începute în primele decenii ale veacului al XIX-lea, într-o perioadă a unui prozelitism de mare succes, în timpul episcopul Ioan Bob⁴.

Acțiunile prozelite inițiate de Biserica Unită și de cea Ortodoxă din Ardeal ajung să îi separe pe români, care deseori omit că sunt vecini, rude, consăteni, membri ai aceleiași etnii. De la un anumit punct această tactică degenerază, iar inițiatorii ei omit un lucru esențial: omit să se respecte și, mai ales, să se tolereze unii pe alții. În domeniul religios, prin toleranță se înțelege îngăduința, permisiunea,

¹ Constantin Cuciuc, *Toleranța religioasă*, București, 2000, p. 56.

² Din anul 1880 Protopopiatul Unit al Bistrei devine Protopopiatul Unit al Roșiei.

³ Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873*, București, 1995, p. 225.

⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 280.

acceptarea ca ceilalți să creadă altfel. Altfel spus, se tolerează atunci când nu se constrânge, când nu se obligă, când nu se practică prozelitismul⁵.

La nivelul fiecărei comunități, al fiecărei comune religioase (parohii) ai cărei membrii sunt segregati confesional în uniți și ortodocși, gradul de toleranță evoluează diferit, dar în general în protopopiatul Bistrei, ca de altfel în majoritatea protopopiatelor care au în subordine parohii mixte din punct de vedere confesional, relația între cei doi preoți-parohi este una încordată, caracterizată în cele mai multe cazuri prin intoleranță, pentru că aceștia nu sunt capabili și nu doresc o altfel de realitate. Până la urmă, toleranța nu înseamnă nici egalitate, nici libertate, ci este o relație între parteneri inegali: unii acceptă și existența altora, sunt toleranți cu cei tolerați, iar motivele pentru care îi acceptă sunt variate, în funcție de conjunctură. Adesea îi acceptă pentru că nu îi pot înlocui sau asimila sau deoarece este nevoie de ei etc⁶.

Prozelitismul greco-catolic (și, desigur, și cel ortodox), reflectat în documente, apare ca o acțiune extrem de importantă sau, fără a exagera, un adevărat “plan de muncă” pe care preoții, sânguincioși, încercau să îl realizeze, de ambele părți. În dieceza Lugojului, dintre cele 159 de comune câte număra în 1891, nu mai puțin de 84 erau întoarse la “Sf. Unire” după anul 1830⁷.

Comunitatea rurală era spațiul cel mai propice pentru acest proces, în special pentru că locuitorii satelor manifestau o religiozitate mai puternică decât cei de la oraș, care tindeau spre laicizare. Țăranii priveau cu mai multă seriozitate religia lor decât intelectualii; pentru ei religia reprezenta o credință fundamentală, dominată mai mult de simboluri exterioare și tradiții populare decât de subtilități teologice, iar evlavia lor era profundă și statornică.

Omul simplu care locuia în mediul rural credea cu tărie în Dumnezeu, dar din păcate îi lipseau cele mai elementare noțiuni doctrinare și, cum diferențele dintre slujbele religioase ortodoxe și unite erau insesizabile⁸, el nu percepea gravitatea actului său atunci când părăsea confesiunea în care s-a născut, pentru o alta asemănătoare.

Amploarea pe care acțiunile prozelite o dobândesc în secolul al XIX-lea, în special în comunitățile rurale transilvănene, mixte din punct de vedere confesional, se explică prin faptul că românii din mediul rural erau în general săraci și în majoritate analfabeți. În consecință, eventualele promisiuni bănești sau avantaje materiale, corelate cu precara educație doctrinară a subiecților dădeau mari sorti de izbândă parohilor uniți/ortodocși care încercau să își atragă noi credincioși.

Deși cele mai multe acțiuni prozelite se desfășoară la nivel local, acestea au girul conducătorilor Bisericii Unite, așa cum reiese din corespondența purtată de mitropolitul Alexandru Șterca Șuluțiu cu Simeon Balint, protopopul Bistrei în anul

⁵ C. Cuciuc, *op. cit.*, p. 29.

⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁷ Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 70.

⁸ Biserica Greco-Catolică preia practica rituală de la cea Ortodoxă; deosebirile majore între cele două confesiuni se percep la nivel doctrinar.

1863: “punandu-te în cointielegere cu respectiva Superioritate Scolastică, a se concludi spre restaurarea Școlii din Feneș comune uniților, și neuniților, dară precum scrii, desolate de tot, sperând de la dexteritatea Prea Onor. Fr. Tale, ca pe câtă silința vei pune spre restaurarea învățământului comun, pe atâta vei priveghia ca să se înrădăcineze reverința și amorea religiunii noastre în fragedele anime a tinerimii fiilor noștri sufletești de acolo...”⁹. Școala mixtă confesional din Feneș reprezintă un teren propice așadar în lupta pentru atragere de noi credincioși.

Se întâmplă ca uneori, conștiinți de lupta ce se desfășoară între parohul unit și cel ortodox din sat pentru câștigarea a cât mai mulți enoriași, sătenii să îl șantajeze pe preotul greco-catolic, amenințându-l că dacă nu rezolvă o anumită chestiune în favoarea lor vor îmbrățișa ortodoxia. Astfel, Nicolae Coste îl amenință în 1856 pe Ioan Sicoe, parohul unit din Sohodol, că, dacă acesta nu îl va numi în funcția de crâșnic al bisericii locale, va trece la ortodoxie împreună cu toată familia sa¹⁰.

Motivele trecerii de la o confesiune la alta sunt de cele mai multe ori de-a dreptul banale; deseori, țăranii își părăseau confesiunea, fie nemulțumiți de stolele fixate de biserică (și trăind cu impresia că cealaltă biserică are taxe mai mici), fie în urma unui conflict cu preotul din sat, sau în urma comiterii unor abateri ce contraveneau canoanelor bisericești (adulterul, nașterea de copii nelegitimi, furtul, beția).

Trecerea de la o confesiune la alta presupunea ca persoana în cauză să dea o declarație în fața martorilor și a preotului, moment în care parohul își sfătuia enoriașul să rămână la legea în care s-a născut. În acest fel, Petru Napan, din satul Sohodol, “înainte neunit”, și-a anunțat preotul că părăsește “religiunea neunită”, îmbrățișând Sfânta Unire¹¹, “dimpreună cu toată casa sa”¹², respectând “modalitatea prescrisă de la Înalțul Guvern”¹³.

Conform aceleiași proceduri, un sat putea să treacă de la ortodoxie la greco-catolicism sau invers numai dacă fiecare membru al comunității își preciza această opțiune¹⁴.

Preoții uniți întocmeau anual situații cuprinzând numele și numărul enoriașilor care au “migrat” de la ortodoxie la greco-catolicism; uneori, se întâmpla ca în intervalul respectiv de timp să nu existe modificări la nivel confesional¹⁵, alteleori datele raportate constituiau motiv de mândrie și bucurie, încununând activitatea prozelită a slujbașilor bisericești: “suntem mai mulți cu 25 de suflete” prin “înmulțirea micii noastre turme” cu patru noi familii de enoriași, îi scrie Ioan Sicoe, parohul unit din Sohodol, protopopului său Grigore Mihali¹⁶.

⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale [în continuare, ANIC], colecția *Documente Istorice*, MDCXCVII/48.

¹⁰ *Ibidem*, MDCXCIV/116.

¹¹ *Ibidem*, MDCXCIV/63.

¹² *Ibidem*, MDCXCIV/216.

¹³ *Ibidem*, MDCXCIV/82.

¹⁴ Ioan Ciocian, *Biserica și societatea românească din Transilvania: Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Arad, 2000, p. 107.

¹⁵ ANIC, colecția *Documente Istorice*, MDCXCIV/70.

¹⁶ *Ibidem*, MDCXCIV/108.

În unele sate cu populație mixtă confesional, unde oficia și un preot ortodox și unul unit, se întâmpla uneori ca aceștia să se ajute reciproc și să își sprijine comunitățile în deplină armonie. În localitatea Geoagiu de Jos, lângă Sibiu, preoții unit și ortodox fac cu schimbul slujbele de duminică, înmormântările, dau împărțășaniile și îi vizitează pe bolnavi; mai mult decât atât, își botează unul altuia copiii¹⁷. Șaguna a încercat să oprească administrarea tainelor și alternarea preoților ortodocși și greco-catolici la serviciile religioase.

Acest tip de cooperare se bucura de aprobarea enoriașilor lor care nu discerneau nicio diferență între serviciile pe care cei doi prelați le săvârșeau. Șaguna condamnă însă această practică, considerând reciprocitatea o violare flagrantă a dreptului canonic și le interzice preoților săi să administreze tainele membrilor altei Biserici sau să îngăduie ca acestea să fie administrate enoriașilor proprii, chiar și în cazuri de necesitate maximă¹⁸.

Conflicte interconfesionale între ortodocși și greco-catolici

La jumătatea secolului al XIX-lea, resentimentul dintre mitropolitul unit Alexandru Șterca Șuluțiu și episcopul ortodox Andrei Șaguna, proiectat și la nivelul clericilor și credincioșilor lor, devine atât de mare încât multor intelectuali din cele două Biserici li s-a părut că, de fapt, românii au devenit două națiuni în loc de una. “Atâta e de stricat poporul nostru pe aici prin Popi, cât ori cu care națiune străină mai bine simpatizează, și mai curând se fac amici, ca ei între sine, adică: ca uniții cu neuniții, și viceversa. Ba nici că se mai numesc unii pe alții români, ci neuniții îi numesc pe uniți **papistași**, și uniții pe neuniți **mușcali** [s. n.]”¹⁹.

George Barițiu, el însuși fiu de preot, aprecia că în perioada absolutismului preoții și enoriașii celor două biserici românești “cu căsătoriile mixte și cu îngropăciunile ajunseseră la mare calamitate, de care însă sufereau și alte popoare de confesiuni catolice și se întâmplau multe scandaluri odioase”²⁰. Totodată, confesionalismul, “epidemie socială veche”, se extinsese și la români, influențând viața socială: “la denumiri în funcțiuni [...] își scotea la toată ocasiunea capul de pretendent, calificat ori nu cutare să fie înaintat în funcțiune numai pentru că ține de biserica cutare”²¹.

Afuriseniile pentru dezbinarea blocului confesional românesc vin de la cel mai înalt nivel – la început chiar din partea mitropolitului Țării Românești la adresa protopopilor semnatori ai actului de Unire cu Biserica Romei, iar ulterior din partea

¹⁷ Gh. Tulbure, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Opera literară. Scrieri pastorale. Circulări. Școlare. Diverse*, Sibiu, 1938, p. 410.

¹⁸ *Ibidem*, p. 411.

¹⁹ Paul Brusanowski, *Învățămintul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, 2005, p. 117.

²⁰ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, II (ed. a II-a), Brașov, 1994, p. 670.

²¹ *Ibidem*.

preoților confrunțați cu segregarea locală (atât greco-catolici, cât și ortodocși, deopotrivă)²².

Toate formele de coexistență socială se confruntă cu tendințe sau acțiuni conflictuale: o anumită predispoziție la agresivitate fizică, egoismul, rivalitățile ce decurg din gestionarea bunurilor, sexualitatea sau prestigiul. Plecând de la această constatare, Freud acorda culturii o “funcție represivă, de inhibiție sau de dresaj a impulsurilor antisociale”, fără a ajunge însă la anihilarea expresiei lor, cel puțin a celei punctuale (criminalitate, conflicte sociale, războaie).

Dacă societățile moderne, laicizate, încearcă să impună prin mijloace eficiente norme politice și de drept, prin care să instaleze relații sociale armonioase, s-a constatat că, dimpotrivă, “majoritatea societăților fondate pe supremația sacrului, cu toate că normau prin interdicții expresia sălbatică a dorințelor și a violenței, au acceptat un prag greu de înțeles al violenței și chiar au făcut din ea o componentă a sociabilității”²³. În secolul al XIX-lea, în Transilvania, Biserica ambelor confesiuni românești nu mai uzitează violența fizică, ci folosește o armă mult mai eficientă: inducerea asupra enoriașilor a unui tip de violență spirituală: refuzul administrării Sfintelor Taine²⁴.

Pavel Vasici, inspector al școlilor ortodoxe ardelen, întocmește în 1860 un raport în care face următoarea apreciere: “Zelotipia (dușmănia) mârșavă între greco-răsăriteni și greco-catolici prin care comunele (a)mestecate se împiedică și nimicesc cele mai frumoase întreprinderi”²⁵ caracterizează raporturile dintre membrii celor două confesiuni. Iată deci părerea unui martor ocular care contrazice teoria unei bune înțelegeri între românii ortodocși și uniți, locuitori ai aceleiași comunități rurale!

Disputele dintre ortodocși și uniți, la nivel de sat, sunt în general cauzate de chestiuni lumești, cum ar fi controlul asupra bisericii parohiale sau cheltuielile pentru întreținerea școlii locale, și nu de crize de conștiință. Cert este că religia preocupa marea masă de țărani și influența viața lor zilnică mult mai intens decât ideea de naționalitate.

Ignoranța ortodocșilor/uniților în materie de cunoștințe sacre îi făcea pe aceștia să depindă strict de preotul lor care, cu puțină autoritate, putea “să determine o comună ortodoxă să îmbrățișeze unirea și poate chiar o comună catolică să treacă la ortodoxie”²⁶.

Comunitățile românești de la jumătatea secolului al XIX-lea reprezentau încă, din cauza slabei instruirii, adevărate mase de manevră, ce puteau fi ușor trecute dintr-o tabără în alta dacă beneficiau de un conducător religios instruit.

După 1860, și mai ales după înființarea Mitropoliei ortodoxe (1864), această situație s-a mai remediat, creându-se un climat favorabil unei apropieri ortodoxo-unite.

²² Dan Horia Mazilu, *O istorie a blestemului*, Iași, p. 187-188.

²³ Jean-Jaques Wunenburg, *Sacrul* (trad. Mihaela Căluț), Cluj-Napoca, 2000, p. 75-76.

²⁴ B. Ștefănescu, *Sociabilitate rurală, violență și ritual. Cartea în practicile oblativ de răscumpărare a păcii comunitare, Transilvania, sec. XVIII-XIX*, Oradea, 2004, p. 183.

²⁵ P. Brusanowski, *op. cit.*, p. 116.

²⁶ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 670.

“Naționalizarea” confesiunilor și apariția celor două Mitropolii, Greco-Catolică, respectiv Ortodoxă, nu au fisurat, la nivelul comunităților rurale, separatismul confesional interetnic: trecerile de la o confesiune la alta s-au produs într-un cadru național bine delimitat în majoritatea covârșitoare a cazurilor. Greco-catolicii români, atunci când “migrează”, se îndreaptă spre ortodocșii de aceeași naționalitate și invers, nu spre confesiuni aparținând altor etnii conlocuitoare²⁷.

Cele mai multe probleme și conflicte interconfesionale apar în comunitățile rurale mixte confesional. În astfel de sate atitudinea celor doi parohi, ortodox și unit, imprimă la nivelul enoriașilor un comportament social bazat fie pe îngăduință și bună înțelegere cu semenii din celălalt cult religios, fie pe intoleranță: doi preoți de confesiuni diferite care trăiesc în același sat respectându-se reciproc creează un climat de bună înțelegere care se răsfrânge în mod pozitiv asupra fiecărui enoriaș în parte; dacă, dimpotrivă – cum se și întâmplă în cele mai multe din cazuri – relațiile dintre cei doi parohi locali se caracterizează prin lipsă de comunicare și rea voință, acest model negativ este transmis sătenilor, împărțiți în două tabere opuse, gata de atac la cel mai mic pretext.

Multe dintre conflictele dintre preoții uniți și cei ortodocși din comunitățile mixte se derulează, după perioade mai lungi sau mai scurte de acumulări, pe fondul unor momente speciale din viața satului: căsătorii, botezuri, înmormântări.

În 1853 Ioan Sicoe, parohul unit din Sohodol, se plânge protopopului că Anghel Marița, preot neunit, a înmormântat-o în mod forțat pe Anna Plicu, de religie greco-catolică.

Un alt scandal cu iz interconfesional izbucnește în anul 1850 în Certege, la moartea lui Petru Cotișel. În acest context preotul unit Constantin Mucea din localitate îi relatează lui Grigorie Mihali toată întâmplarea: Petru Cotișel, “înainte de a muri multă vreme a fost bolnav, la care pe mine m-a poftit a merge la el, de l-am spovedit și cuminecat cu S. Taine și încă în boala sa în mai multe rânduri m-a poftit de am mers la dânsul de i-am slujit și alte rugăciuni în boala sa, și înaintea familiei sale a spus și a lăsat ca la Biserica noastră unde-i sunt părinții și neamurile îngropați, prin mine să se îngroape”²⁸. Fiii decedatului îl roagă pe preot să îi lase să sape groapa în cimitirul unit și să tragă clopotele, iar preotul merge la priveghi, după obicei, unde “m-am aflat la spatele meu cu popa Mihail Cundra care a început a vorbi către mine că mortul ar fi al dânsului și dânsul trebuie să-l prohodească și să îngroape, după care am început la vorbe împotrivoare, zicând că dânsul nu întreabă de nime, nici de feciorii mortului, ci mâine dimineața, vor veni slujitorii bisericii ai dânsului și-l va duce unde va vrea”²⁹. Preotul ortodox se împotrivește ca decedatul să fie înmormântat în cimitirul greco-catolic din localitate, așa cum dorește familia, motiv pentru care preotul Constantin Mucea cere ajutorul comisariatului, care inițiază o anchetă; în acest interval, însă, “popa Mihai a îngropat mortul într-un deal la o cruce lângă drum până când a sosit porunca comisariatului și a zis că comisarul nu-i

²⁷ Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitatea națională*, București, 2006, p. 205.

²⁸ ANIC, colecția *Documente Istorice*, MDCXCVI/157.

²⁹ *Ibidem*.

poruncește. Și așa am rămas de batjocură cu groapa săpată în cimitir”³⁰. În această situație, preotul îi cere protopopului “a ruga pe cezarele comisariatului a investiga lui lucrul acesta să nu se zăbovească”³¹.

O “batjocură” asemănătoare pățește în decembrie 1857, tot în localitatea Certege, și preotul greco-catolic local, Nicolae Aranyasi, la moartea lui Iosif Plicu al lui Ioan, de confesiune unită după afirmația parohului: “tatăl răposatului Ioan Plicu cu soția sa Maria Buzgariu în anul 1827 ca gr. cat. s-au copulat de concernentele lor paroh greco-catolic [...], tatăl răposatului în anul 1845 prin preotul său greco-catolic s-a câștigat cu Sf. Taine și înmormântat, [...] se adevărește cum că Iosif Plicu lui Ioan, în anul 1838 tot prin parohul său greco-catolic s-a botezat, în aceeași religieune s-a crescut, în aceeași a și murit”³². Din plângerea pe care preotul o înaintază Preturii Abrudului, aflăm că, la moartea acestui enoriaș, preotul ortodox din localitate i-a făcut o mare nedreptate furându-i mortul și îngropându-l în cimitirul ortodox: „În sus pomenita zi 1 decembrie a. c. după ce a murit Iosif Plicu lui Ioan, fratele său cel mai mare Petru Plicu lui Ioan, cunoscându-și preotul și religieuna sa a venit la mine, unde chemând de față pe vicecampanatorul George Marcu a Marisei, și spuindu-i Petru Plicu lui Ioan vice campanatorului să tragă clopotele și să sape groapa lângă a lui tatăl lor Ioan Plicu, acesta s-a și întâmplat... Însă premenționatul preot Gr. Neunit Michael Cotețiu în a doua zi decembrie seara s-a dus la casa unde a fost mortul, și a în 3-a zi decembrie în zori, denumitul la Biserica sa gr. neunită, unde nu se trăsese clopotele și săpase groapa, lăsând mortul în cimitir și preotul gr. neunit Michael Cotețiu s-a băgat în biserică de a servit S. Liturghie, fiindcă în a 3-a zi decembrie e praznic oprit de la orișice fel de lucru nu am preotul cu cel mai mare scandal, și fapta criminală au dehonestat onoarea S. Praznic, poruncind ca până va servi S. Liturghie să se sape groapa, care s-au și plinit, și după ce a servit S. Liturghie a înmormântat mortul cu silnicie răpit, și așa întâmplându-se, trasul clopotelor și groapa săpată în cimitirul bisericeii g. c. au rămas în deșert...”³³. În consecință, preotul unit solicită Înaltei Judecătoria Cezaro-Craiești pedepsirea preotului ortodox, care se face vinovat de “scandal și faptă criminală prin honestațiunea religiei noastre g. c. și a S. Praznic, osteneala cu trasul clopotelor, și săparea gropii” și despăgubirea vicecampanatorului și a tovarășului său, pentru trasul clopotelor și săparea gropii în cimitir³⁴.

În acest context, Mitropolitul Alexandru Șterca Șuluțiu, înștiințat de Oficiul Cercual, cere protopopului Bistrei, Grigore Mihali să cerceteze, în colaborare cu “jeluitorul paroh”: “ori Iosif Plicu care a murit, și despre care s-a iscat controversa în adevăr fiind născut unit, nu cumva cu ocaziunea Conscriptiunei, s-a declarat și conșcris, ca trecut la neunire? Căci batăr noi acea conscripțiune nu o cunoaștem, nici nu am cunoscut a fi legiuită, totuși contrarii noștri neîncetat se apără cu dânsa, ca cu

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, MDCXCVI/32.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

arma lor concesa, până când se va anula... Așadar dorim să știm starea lucrului luminat, ca să nu umblăm pe calea care nu ne poate scoate la efect”³⁵.

În ianuarie 1858, parohul unit din Certege trimite o suplică similară și Arhiepiscopiei Unite, relatând cele întâmplate la moartea lui Iosif Plicu. Scandalul iscat în acest moment are însă acumulări mai vechi, potrivit lui Nicolae Aranyasi, care afirmă că “între mine și parohul neunit al Csertesii, Michael Cotețiu, mai multe certe s-au iscat, pentru funcțiunile religionare, din cauza nealegerii poporului csertesian care și de ce religiune voiește a se ține”³⁶. Preotul unit îi găsește așadar vinovați pentru conflictul cu omologul său ortodox pe săteni, care oscilează între cele două confesiuni.

Potrivit spuselor lui Nicolae Aranyasi, Michael Cotețiu, preotul ortodox, s-a amestecat în oficierea cultului religios și pentru alți enoriași uniți: “precum pe Zscursu Rafila, fiica lui Zscursu Sântion Csoba, în vârstă de 18 ani, Cotișel Sântion, Zscursu Iosif, și Iosif Plicu lui Ioan pe aceștia i-au înmormântat și mi-au răpit stola de la dâșii mie cuvenită, apoi pe Cicidea Dimitrie, l-au cununat în spița a doua de cuscrie de al doilea rând, precum și pe fiica lui Haiducu [...] în vârstă numai de 13 ani fără licență politică au copulat-o”³⁷. Așadar, în toate aceste cazuri preotul unit a avut de pierdut stola care i s-ar fi cuvenit de la acești enoriași, motiv pentru care el solicită “Prea Onoratul Oficiu Archipresbiterial, să se îndure a mijloci de la locul cuvenit ca stola de la funcțiunile sus arătate, și pentru preotul nuunit [n. n., neunit] Michael Cotețiu de la mine repede a mi le reîntoarce, pe vecie campanatoriu Nicolae Andres și Gheorghe Marcu pentru săpatul gropii și trasul clopotelor pe mortul Josif Plicu tot prin preotul neunit a se despăgubi și a se pofti pentru scandalul făcut în sanctul legilor a se pedepsi, totodată și aceiași a se pofti ca hotărâta comisiune cât mai în grabă să iasă și să se țină după modalitatea prescrisă în fața locului, și până aceasta s-ar întâmpla, a mijloci de la Inclita C. R. Pretură a Abrudului: ca acolo unde pe mine mă cheamă ca preotul lor să [...] și mi-ar conturba funcțiunea preotul neunit, să mi se rânduiască asistență de jandarmi, ca să nu mi se mai întâmple astfel de scandal, precum mi s-au întâmplat cu Josif Plicu lui Ioan [...]”³⁸.

Astfel de scandaluri se declanșează nu doar la înmormântări, ci și la căsătorii. Un caz interesant de ceartă între preoți izbucnește în contextul căsătoriei dintre Gervasia Avram, ortodoxă, cu un tânăr de confesiune greco-catolică; părintele Cimonea (preotul unit al mirelui) fură mireasa “și fără de a cere de la parohul respectiv al miresei carte de botez sau de vestiri” îi cunună pe cei doi tineri³⁹. Scandalul ia proporții, clericul unit adresând injurii grave omologului său ortodox și superiorului acestuia, iar incidentul este reglementat prin intervenția celor doi protopopi, ortodox și greco-catolic. În acest context protopopul ortodox îi recomandă omologului său “pe părintele Cimonea caută să-l patrotinedi [n. n., povățuiești] ca pe nepot și subordonat”, adăugând că “am cugetat a nu face sfoară în țară: căci bine

³⁵ *Ibidem*, MDCXCVI/35.

³⁶ *Ibidem*, MDCXCVI/36.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, MDCXCIV/232.

știm că procesul se începe din mic și se sfârșește în mare de multe ori”⁴⁰. Cazul în sine nu este deloc neobișnuit, prelatul ortodox remarcând că “românii în aceste timpuri critice au lipsă de concordie și frățească înțelegere”, dar este de preferat ca aceștia “să complaneze diferențele între sine, având de ajuns a se lupta cu străinii, apoi certele religioase știm bine unde ne pot duce”⁴¹. Prelatul ortodox mai adaugă că “religia nostra greacă ortodoxă încă a dobândit libertatea sa și [...] s-a recunoscut de religie receptă și egal îndreptățită cu toate altele religii din țară [...] nici părintele Cimonea mai are dreptul a se provoca la unele privilegii ruginite, ca ungurii, ci frățește se respecte pe alții ca să fie respectat”⁴².

Părintele Vasile Cimonea este însă un recidivist, după cum reiese din documentele vremii; în 1868 el este implicat într-un alt scandal, fiind acuzat de preotul ortodox din Siasa Lupșei, Ioan Ispas “pentru brutala tractare”, în timpul unei înmormântări⁴³.

În anul 1866, Ioan Patiția, administrator protopopesesc ortodox în Câmpeni îi relatează lui Simeon Balint că în anul 1852 Maria Ciapu a trecut de la confesiunea unită la cea ortodoxă; împreună cu ea a trecut la ortodoxie și fiica ei minoră “conform Naltului Decret Gubernial dto 20 febr. 1857 nro 2851, care suna că fiii se țin de religia părinților până la 12 ani”⁴⁴. În anul 1866, după cum îi scrie Ioan Patiția protopopului Simeon Balint, fiica Mariei Ciapu, Sofia dorește să se căsătorească și are nevoie de atestatul de botez care trebuie eliberat de preotul unit care o botezase, “însă parohul gr. catholic din Câmpeni, onoratul părinte Vasile Papp, nu voiește nici pe lângă plata a-l preda, de aceea cu oficioasă onoare vin a vă requira ca să binevoiți a demanda memoratului paroh ca să dea atestatul de botez pentru sus numita Sofia Ciapu, ca să nu fie prin aceea împiedicată de la norocirea sa”⁴⁵. Totodată, “parohul gr. catolic din Câmpeni, onoratul părinte Vasile Popp, nici atestatele cerute la căsătorii mestecate, nu voiește a ni le da, precum nici adeverință despre cele 3 vestiri împlinite, nu voiește a recunoaște egala îndreptățire a tuturor confesiunilor decretată prin Dieta din 1863 și sancționată de Maiestatea Sa pe bunul nostru Împărat”⁴⁶. Într-adevăr, Potrivit Decretului Gubernial nr. 2336 din 24 febr. 1850, “Trecerea de la o religie creștinească la alta stă fieștecăruia în voie carele au împlinit anul al 18-lea [...] Iar copiii mai jos de vârsta aceasta urmează religia primită din partea părinților”⁴⁷. În anul 1857 Guberniul emite un nou decret, potrivit căruia copiii îi urmează pe părinți, în confesiunea aleasă de aceștia, până la vârsta de 12 ani, după care pot alege singuri ce religie doresc să urmeze⁴⁸.

Vasile Pop Străjeru, parohul greco-catolic din Câmpeni, îi prezintă și el protopopului Simeon Balint propria variantă a derulării scandalului legat de căsătoria

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, MDCXCIV/265.

⁴⁴ *Ibidem*, MDCXCVI/87.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, MDCXCVI/88.

⁴⁸ *Ibidem*.

Sofiei Ciapu. Parohul unit susține că mama fetei, Maria Ciapu nu a trecut la confesiunea ortodoxă: “Eu de această trecere nu știu nimic deoarece menționatele persoane au umblat și la biserica noastră greco-catolică și au mers și la biserica greco-răsăriteană, precum ele singure au mărturisit înaintea mea, din care cauză s-au și vestit în biserica noastră până acum de două ori fiind botezată la noi; însă eu pe lângă toate acestea am poftit de la mama Sofiei ca să-mi producă documentul de trecere, și eu atunci fără de nici o opunere le voi împărtăși Extrasul de botez. Ce e drept ele s-au și dus la domnul protopop Ioan Patiția să le predea memoratul document de este, spre a mă convinge, însă Domnia Sa le-a răspuns că nu le produce la nime, ba a început pe fecior a-l amenința cu anatema de se va cununa la noi. Din acest punct de vedere eu am denegat estradarea literelor baptismale a Sofiei Ciapu până mi se va împărtăși în original documentul trecerii și atunci de va fi cu cale să se cunune acolo, eu voi servi cu extrasul Matriculei de botez”⁴⁹. Mai mult decât atât, parohul unit susține că preotul ortodox ar trebui să elibereze atestatele pentru “cununiile mestecate”, deoarece, “după cum sună și Ordinațiunea Excelsului Regesc Guvern de data 29 aprilie 1854 nr. 6632 în privința căsătoriilor mixte unde apriat zice că în cununiile mixte, partea neunită ori feciorul, ori fata, să producă cartea de botez și până atunci cununia să nu se ducă îndeplinire, până când din partea parohului neunit nu se va documenta cum că prescisele vestiri și pentru partea neunită în biserica aceleiași s-au îndeplinit, prin urmare nu pot lucra contra Naltelor Ordinațiuni”⁵⁰. În final, Vasile Pop îl ironizează chiar pe preotul ortodox Ioan Patiția: “eu am rezemat pe dreptul Bisericii mele până acum uzualele și îndeplina lor valoare; nu sunt îndreptătit de a produce asemenea atestate, ba chiar din contră, de frățiile lor se țin a ni le preda, fără dacă Domnia Sa Mult Onoratul Protopop Ioan Patiția îmi va produce vreo Ordinațiune a cărei putere să anuleze valoarea celor până acum uzate, atunci mă voi închina acelei Ordinațiuni și le voi preda toate atestatele, dară până atunci ba, și le zic să conceadă Domnia Lor compunerea legilor și Ordinațiunilor altor capete excelente, iar nu dâșii să-și facă drepturi, nefiind competenți”⁵¹.

Cu o asemenea atitudine inflexibilă, fără cea mai mică tendință de cooperare, ce îi caracterizează pe ambii preoți, este puțin probabil că Sofia Ciapu s-a mai căsătorit în anul 1866, așa cum intenționa.

La încheierea unei căsătorii mixte, cei doi miri promit în general parohilor lor că nu își vor schimba confesiunea după căsătorie; din păcate, de multe ori aceste aranjamente sunt încălcate; un astfel de episod se petrece în localitatea Sohodol, comitatul Cluj, când fiica crâșnicului greco-catolic Ioan Oniciu s-a măritat “după un fecior de religiune neunită și dând mirele scrisoare de la mâna sa cum că pe mireasă [...] nu o va opri de la trăire cu biserica noastră [...] acum de 4 săptămâni aceia nici a mai deschis biserica noastră”⁵². Lucrurile se complică și mai mult în momentul în care tânăra soție se îmbolnăvește grav și se pune problema: cine o va înmormânta în cazul unui deces, preotul ortodox sau cel unit din localitate? Însuși preotul greco-

⁴⁹ *Ibidem*, MDCXCVI/89.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, MDCXCIV/193.

catolic din localitate, Ioan Sicoe, afirmă că “mi se ține o mare neplăcere că togma pe fiica editului nostru să o înmormânteze în cimitirul Bisericii non unite preoți aceeași”⁵³.

Iată cum, în comunitățile românești mixte confesional, în care trăiesc laolaltă și ortodocși și catolici, micile animozități pot degenera în conflicte mult mai profunde. În același timp, din documente reiese și un alt tip de realitate în care românii, despărțiți din punct de vedere religios în două tabere, își duc viața zilnică laolaltă, participă la evenimentele satului cu toții, lăsând la o parte certurile confesionale; dincolo de liturghie și de preceptele religioase, ritmurile vieții lor zilnice urmau relativ același curs, toți trăind laolaltă aceleași evenimente⁵⁴. Adeseori, prin căsătoriile mixte, ce reprezintă o practică frecventă în satele românești, familii de confesiuni diferite ajung să se înrudească, reușind să depășească barierele bisericești.

În documentele vremii sunt consemnate multe astfel de incidente, fapt ce demonstrează că, de cele mai multe ori pe plan local, preoții ambelor confesiuni românești se găseau într-o stare conflictuală permanentă, folosindu-se de orice eveniment ce le necesita prezența pentru a-și plăti polițe mai vechi. Durerea sau bucuria enoriașilor nu mai conta în fața rivalităților ambilor prelați. Atitudinea neavenită pe care aceștia o au în astfel de cazuri afectează ambele instituții ecleziastice, nu doar pe cei ce le declanșează, și știrbesc încrederea enoriașilor în Biserică.

În comunitățile românești transilvănene conflictele interconfesionale sunt frecvente, adeseori alimentate sau chiar inițiate de cei doi parohi. Pe lângă aceste scandaluri ce zguduie *status quo*-ul cotidian, lumea satului se confruntă și cu certuri între membrii aceleiași confesiuni, pe care preotul are rolul de a le media. Un astfel de eveniment ce afectează relația celor implicați cu biserica unită locală pentru mai bine de trei ani se petrece în parohia Abrud: în anul 1864 Rozalia Cobori și Savina Tobias (sora parohului unit Alesandru Amos Tobias) se ceartă pentru ocuparea unui scaun în biserica locală.

Scandalul, ale cărui proporții zguduie întreaga comunitate rurală pentru mai bine de trei ani și în a cărei rezolvare se va implica atât protopopiatul cât și mitropolia, pornește de la o ceartă între două enoriașe, care își dispută ocuparea unui scaun în biserică, în timpul slujbelor religioase.

Motivul conflictului poate părea astăzi de-a dreptul banal, dar în secolul al XIX-lea, locul ocupat în biserică în timpul slujbei conta pentru enoriași; persoanele mai importante ocupau locurile din primul rând. Savina Tobias, sora parohului Alesandru Amos Tobias, deținea al treilea loc, pe o bancă formată din cinci locuri, situată pe primul rând în biserica locală. La moartea preotesei Eva Tobias, cu acordul Savinei, parohul Alesandru Amos Tobias oferă locul defunctei, primul de pe banca respectivă, unei nepoate a parohului și a surorii sale, Rozalia Cobori. Nepoata dorește să facă schimb de locuri cu Savina Tobias, dat fiind că aceasta era mai în vârstă și, ca

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Ana Victoria Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici vienezi în Transilvania (1855-1868)*, I, Cluj-Napoca, 2003, p. 37.

urmare, avea mai multe drepturi morale de a ocupa locul fruntaș deținut de răposata preoteasă, dar aceasta refuză. Timp de un an, cele două împart aceeași bancă în biserică, în timpul slujbelor, fără ca nimic să perturbe liniștea, după care, în urma unei certe inițiate de Savina Tobias, în anul 1864, chiar în Săptămâna Patimilor, aceasta – coalizată și cu celelalte “colege” de bancă – refuză să o mai lase pe Rozalia Cobori să ocupe locul răposatei preotese, sau oricare altul de pe banca respectivă, considerând-o depravată; preotul neagă însă această idee, considerând afirmația calomnioasă⁵⁵. La rândul său, aceasta din urmă nu dorește să renunțe la locul din primul rând din biserică, care o propulsa, într-un fel, în rândul protipendadei locale.

Parohul Alesandru Amos Tobias este depășit de amploarea acestui scandal, care se derulează cu prilejul fiecărei slujbe ținute în biserică, și intră în conflict cu sora sa. Din acest moment cearta capătă o amploare ce depășește cu mult granițele parohiale; Rozalia Cobori și Savina Tobias adresează petiții după petiții atât protopopului Simeon Balint, cât și mitropolitului Alexandru Șterca Șuluțiu⁵⁶, care încearcă să găsească o rezolvare agreeată de ambele părți aflate în conflict (acceptul Rosaliei Cobori de a se întoarce la scaunul avut înainte⁵⁷, ocuparea de către Savina Tobias a primului loc pe bancă și de către Rozalia Cobori a celui de-al treilea⁵⁸), dar eforturile sunt inutile.

În tot acest scandal, parohul local este prins la mijloc, imputându-i-se de către mitropolit împărțirea scaunelor din biserică după interese personale: “parohul Abrudului cât și ceilalți din eparhiași, au a se conteni de la conferiri arbitrare și fondate numai pe interesuri private, de scaune prin biserici, și a nu atâta ambițiunea și după aceea ura și alte patimi străine, de rea lege Domnului Christos în poporul ce au a-l conduce la pacea și liniștea spirituală⁵⁹. Parohul caută să se disculpe, trimițând protopopiatului o listă cu persoanele care au ocupat acea bancă din biserică; din cele cinci femei, două muriseră în ultimii doi ani, așa că, după spusele preotului “a rămas numai Tobias Savina, în locul a trei persoane, aici dară se pot așeza încă două persoane, fără a se incomoda Tobias Savina [...]”, în condițiile în care “scaunul e de 6 și de 7 <persoane> la timp de lipsă”⁶⁰.

Cea mai strălucită idee pentru împăcarea celor două personaje vine din partea parohului și este încuviințată de mitropolit: înlocuirea băncii cu pricina cu scaune “pentru fiecare din concertătoare”⁶¹; soțul Rozaliei, Alexandru Cobori, casierul bisericii unite locale, respinge acest demers nefiind mulțumit de schimbarea scaunelor, așa că mitropolitul cere ca diferendul să fie rezolvat de către Curatorul bisericii din Abrud⁶². Senatul bisericii se întrunește în data de 3 august 1867 și adoptă următoarea hotărâre: “Curatorul nu se află în stare de a conferi litigantelor exclusiv nici unul din locurile devenite sub ceartă, fără lasă în voia fiecăru

⁵⁵ ANIC, colecția *Documente Istorice*, MDCXCVI/84, 90.

⁵⁶ *Ibidem*, CMDXCVI/75,77, 84, 93.

⁵⁷ *Ibidem*, MDCXCVI/82, 83.

⁵⁸ *Ibidem*, MDCXCVI/96.

⁵⁹ *Ibidem*, MDCXCVI/76, 77.

⁶⁰ *Ibidem*, MDCXCVI/95.

⁶¹ *Ibidem*, MDCXCVI/100.

⁶² *Ibidem*, MDCXCVI/101.

credincios a bisericii de a ocupa loc după voință oriunde-i place; și va îngriji ca pricinuitorii de certuri în biserică [...] să fie constrânși la ordine ca unii conturbatori de religie”⁶³; această decizie, la fel ca și rezoluțiile mitropolitane menite să stingă conflictul din Abrud, nu este aplicată deoarece părțile aflate în conflict o resping.

Punctul culminant îl constituie refuzul Rozaliei Cobori de a mai participa la slujbele religioase ținute în biserica unită locală, dacă nu primește înapoi scaunul său. Ceea ce se și întâmplă, așa cum reiese dintr-o petiție adresată mitropolitului în anul 1867 de către soțul acesteia Alexandru Cobori, care solicită ca soția sa să își primească scaunul în biserică, unde nu mai călcase de trei ani, nici ea, nici alt membru al familiei sale: “Atâta însă știu că eu port povara în administrarea bunului bisericesc și văd că fără nici o crutare îmi este scoasă familia din S. Biserică, și de rușinea oamenilor este silită a-și afla mângâiere și nutriment spiritual pe la alte biserici greco-catolice de pe dealuri, acum de trei ani”⁶⁴; într-o altă suplică adresată mitropolitului în aceeași chestiune, acesta face aprecierea că “doar va fi destul de 3 ani de când familia mea nu a mai avut dumineci și sărbători...”⁶⁵.

Cu toate aceste neplăceri și lipsuri spirituale cauzate familiei sale, Alexandru Cobori îl asigură pe mitropolit că “pe mine de la biserica mea, unde am fost neam de neamul meu, nime nu mă va pute înstrăina, cu toate intrigile parohului fugente care e cauza tuturor suferințelor atât a mele cât și a familiei mele de trei ani”. Nu același comportament adoptă însă Savina Tobias, care împreună cu susținătoarele sale, încă din anul 1865 încearcă șantajul ce impresiona cel mai mult Biserica Unită, acela că dacă nu obține ce dorește, se vede nevoită să treacă la confesiunea ortodoxă, după cum reiese dintr-o scrisoare adresată de mitropolitul Alesandru Șterca Șuluțiu protopopului Bistrei, Simeon Balint: “Rosalia Cobori văzându-se preferată, în loc de a se împlânzi și a se face mai modestă prin sfaturile și învățăturile ca avea de a le primi de la prelăudatele Fr. Voastre ca sprijinitori dorințelor ei, necăutând pacea cu consediatoarele în scaunul fruntaș, după caracterul ce îl atribui Prea Onor. Fr. Ta de ambițioasă și arțăgoasă, cu purtarea sa pe acelea mai mult le-a supărat, ba le-a adus la cugete și tocmai serioasă determinațiune, de a-și părăsi Biserica și religiunea părintească”⁶⁶. Trecerea la confesiunea ortodoxă a surorii preotului greco-catolic ar fi fost un act neobișnuit, greu de înțeles și de acceptat de către membrii comunității unite locale.

Într-un final, după trei ani de scandal, cele două acceptă Rezoluția mitropolitană, prin care Savina Tobias ocupă primul loc, iar Rozalia Cobori pe cel de-al treilea pe una din cele mai bune bănci din biserică⁶⁷.

Un asemenea conflict poate părea astăzi ceva cu totul banal; implicarea întregii ierarhii a Bisericii Unite în rezolvarea sa în perioada 1864-1867 (așadar, pe un interval de trei ani!) demonstrează că în secolul al XIX-lea importanța scaunului ocupat în biserică, la slujbe, nu era nesemnificativă. Faptul că un banal scaun

⁶³ *Ibidem*, MDCXCVI/104.

⁶⁴ *Ibidem*, MDCXCVI/105.

⁶⁵ *Ibidem*, MDCXCVI/108.

⁶⁶ *Ibidem*, MDCXCVI/82, 83.

⁶⁷ *Ibidem*, MDCXCVI/111.

produce un asemenea scandal nu este însă de mirare; întreaga viață comunitară rurală gravitează în Ardeal în jurul Bisericii. Practic, în toate momentele cotidiene sau excepționale ale satului, biserica este prezentă. Participarea la slujbele religioase oficiate de preot în biserică este cel mai frecvent mod de socializare: la biserică te vede tot satul, de aceea este important locul pe care enoriașii îl ocupă în lăcașul de cult. Până la urmă războiul dintre Savina Tobias și Rozalia Cobori devine un conflict al orgoliilor ce împarte întreaga comunitate de credincioși în două tabere și perturbă buna desfășurare a slujbelor religioase: biserica, spre care oamenii se îndreaptă pentru curățirea propriilor suflete, devine un mediu încărcat de vrajbă.

În cadrul comunităților românești mixte din punct de vedere confesional din Protopopiatul unit al Bistrei, segregarea religioasă devine în a doua jumătate a secolului al XIX-lea atât de profundă încât certurile interconfesionale sunt subiecte la ordinea zilei, ce macină întregul sat; deosebit de gravă, în acest context, este atitudinea manipuloare a celor doi slujbași eclesiastici locali – preotul unit și cel ortodox – care, în loc să atenueze aceste diferențe, le alimentează; mai mult, în majoritatea cazurilor, conflictele sunt inițiate, așa cum am văzut, chiar de rivalitățile existente între cei doi parohi.

The Proselitism in the Uniat *Protopopiat* of Bistra (1850-1900)

Abstract

The article brings into discussion the policy promoted by the Romanian churches in Transylvania – Greek-Catholic and Orthodox – in order to entice new followers by using the proselitism with all its implications. The study focuses upon the Greek-Catholic *Protopopiat* of Bistra in the second half of the 19th century. However, the facts are available for each Romanian rural community segregated from the confessional viewpoint, whose parishioners were disputed by the priests and enticed by various means to join one of the two confessions. In the absence of an elementary religious education that would have been supported the people to understand the real doctrinary differences in which the religious ceremonial was not quite different between the two rites, the reasons for which the people chose their confession were many times of material nature. The rivalry between the local vicars – Orthodox and Uniat –, which had the enticement of new parishioners as main goal, generated instability and even conflicts that deteriorated the human relationship and affected the community life.

Biblioteci școlare românești din Bihor (secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) (I)

Mihai Georgiță & Radu Milian

Keywords: *School Libraries; Parish Libraries; 19th Century; Bihor County; Moral Education; Culturalization; Books; Textbooks*

De o mare însemnătate pentru educația școlară a tinerilor români a fost circulația cărții în mediul școlar. Trebuie menționat de la început că circulația cărților era restrânsă, în special în cadrul mediului sătesc. Cele două biserici românești au căutat prin toate mijloacele să difuzeze cu prioritate cărți de cult în comunitățile lor. Greutățile economice, dar și analfabetismul ridicat din rândul românilor au făcut ca doar o mică parte dintre preoți și învățători să comande cărțile recomandate cu multă insistență de către ierarhia bisericească. În aceste condiții, capii bisericilor românești au căutat alte mijloace pentru difuzarea cărții, mai cu seamă cea în limba română, văzută ca mijloc de ridicare culturală a românilor, într-un moment în care naționalismul maghiar se manifesta tot mai exacerbat. Astfel, apare ideea constituirii unor biblioteci parohiale în comunitățile rurale și a sporirii fondului de carte în bibliotecile școlilor de la oraș.

A. Biblioteci școlare ortodoxe

Inițiativele ierarhiei ortodoxe în procesul de organizare a bibliotecilor parohiale

Dacă preocuparea pentru înființarea unor biblioteci românești a fost plasată până către sfârșitul secolului al XIX-lea¹ pe un plan secund pe lista priorităților Bisericii Ortodoxe, odată cu intrarea în vigoare la 22 mai 1879 a legii învățământului, "Legea Trefort", clerul superior s-a văzut confruntat cu pericolul desnaționalizării instituționalizate a populației pe care o păstora. Pericolul era cu atât mai mare cu cât actul normativ în cauză se adresa elevilor din școlile elementare, cu alte cuvinte se încerca înstrăinarea copiilor tocmai în perioada de fundamentare a principalelor elemente definitorii ale identității lor. Ca atare, în ședința din 22 aprilie 1881, Sinodul Episcopiei Ortodoxe a Aradului a hotărât să cadă în sarcina Consistoriului sarcina de a interveni imediat pentru înființarea "cât mai multor reuniuni de cântări și biblioteci prin comune și pre învățători să-i constrângă a participa numeroși la reuniuni. Iar pre viitor, când se aprobă statutele cutărei

¹ Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*, București, 2000, p. 78.

reuniuni, Consistoriul să întrepună de acel înțeles că va trage la răspundere pre învățătorii cari nu vor lua parte la reuniunea ce-o constituiesc”².

Importanța transpunerii în viață a hotărârii se desprinde în mod vădit din partea finală a actului, în care Consistoriul era împuternicit să aplice sancțiuni celor care nu i se conformau. Un an mai târziu s-au și făcut primii pași către redactarea unor statute cadre, dar flexibile, în funcție de particularitățile locale ale fiecărei regiuni. Prin “Circulariul eparchial greco-oriental orădan” nr. 471 din 15/27 iulie, era din nou adusă în discuție problema “reuniunilor de cântări” și a bibliotecilor³. Sinodul eparchial întrunit la Arad hotărâse în cadrul ședinței a IV-a, desfășurată în același an, colaborarea cu Consistoriul din Oradea în vederea elaborării unui regulament referitor la înființarea celor două instituții “în uniformitate” pentru întreaga dieceză⁴. În acest sens, episcopul diecezan Iosif Goldiș recomanda forului arădean întocmirea proiectului de statut și supunerea lui “spre apăsare” forului din Oradea, urmând ca acesta să îl analizeze în termeni comparativi cu propriul proiect. Pe acest temei, Consistoriul din Oradea avea libertatea de opțiune, așa după cum se sublinia în clauză inserată în finalul documentului: “Venerabilul Consistoriu din Oradea, prin acestea este poftitu să aleagă care-i va conveni mai bine, iar despre rezoluțiunea ce va lua este recercatu să ne încunoșcinteză fără amenare”⁵.

Lucrurile se cerea a fi urgentate, deoarece administrația maghiară trecuse la aplicarea celei de a doua “Legi Trefort”, care se adresa de această dată învățământului secundar și era pornită să întreprindă acțiuni directe pentru aplicarea strictă a legislației școlare. Așa de pildă, la 6 mai 1883, Nicolae Zigre, locțiitorul vicarului episcopal, aducea la cunoștință protopopiatelor că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a retras din circulație “nu numai edițiunea a doua, ci și edițiunea prima din <Legendariulu> de I. Papiu” și că este hotărât să îi pedepsească pe învățătorii care nu se conformează⁶. Corespondența era adresată protopopului din Peștiș, căruia i se subordona Tractul Aleșdului, zonă unde se pare că aveau o mare circulație cărțile românești vizate de cenzură. Pas cu pas, cărțile românești urma să fie retrase din uzul școlar spre a fi înlocuite cu cele oficiale maghiare.

Un prim statut de organizare și funcționare a bibliotecilor rurale a fost inserat în conținutul unui act mai larg de înființare a “Reuniunii Învățătorilor de la Școalele Poporale” în 1883. Conform statutului, scopul “reuniunii” era acela de “promovare a educațiunei și instrucțiunei poporale și cultivarea științelor referitoare la educațiunea și instrucțiunea poporală”, printre mijloacele utile atingerii acestui deziderat fiind nominalizate “biblioteca centrală și bibliotecile din despărțămintele sale protopopești”⁷. Fiecare despărțământ protopopesesc funcționa sub directă îngrijire

² Apud Viorel Faur, *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești din Crișana. 1830-1940, Fundația Culturală “Cele Trei Crișuri”*, Oradea, 1995, p. 80.

³ SJAN Bihor, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 156/1882-1883, f. 5.

⁴ Idem, ds. 158/1882-1883, f. 1.

⁵ *Ibidem*, f. 2.

⁶ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, ds. 27/1882, f. 76.

⁷ Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 162 a/1882-1883, f. 31 – în art. 3 din “Statutele Reuniunii învățătorilor de la școalele poporale greco-ortodoxe române confesionale de

a unui comitet alcătuit dintr-un notar, un “cassariu” [n. n., casier], un bibliotecar și un controlor. Importanța acordată bibliotecilor apare subliniată pe parcursul întregului conținut al “statutelor”. În acest sens, adunarea generală verifica deopotrivă întreaga activitate a comitetului, a controlorului și a casierului, cât și pe cea a bibliotecarului, care era numit de drept membru al comitetului⁸. Printre “agende” comitetului, înțelegându-se prin acest termen evidențele scrise ale acestuia, figura și cea referitoare la “starea bibliotecilor” școlare.

Tot aici erau enumerate și atribuțiile ce cădeau în sarcina bibliotecarului, anume “îngrijește biblioteca, înregistrează opurile și face posibilă împrumutarea acelor”⁹. El era responsabil material, alături de casier, pentru eventualele pagube aduse patrimoniului bibliotecii¹⁰.

Discuțiile purtate la Sinodul eparhial ținut în 1882 nu au rămas fără ecou. Consistoriul a hotărât începerea demersurilor pentru înființarea unor “reuniuni de cantori și biblioteci”, ca organisme de propagare a culturii în mediul rural. În întâmpinarea acestei inițiative, pe parcursul anului, Protopopiatul Beiușului a organizat o serie de conferințe “învățătoresci” spre a-i consulta pe dascălii din satele plasei. Propunerea a fost primită cu entuziasm de întregul corp didactic, care – relatează protopopul – “sau angajat atâtu ca corporațiune, câtu și individualmente învețietorii, că din partea lor vor nisui și voru pune în lucrare, cu intervenirea directorilor locali și a comitetelor respective parohiale, ca reuniunile de cantori și de biblioteci să se înființeze”. Consistoriul a și transmis, în urma raportului, diferite proiecte de statut, lăsând liberul arbitru comunităților locale de a se orienta și a-și elabora propriile statute conform “împrejurărilor locale”¹¹. La corespondența purtată cu Consistoriul erau anexate și două modele de statut-cadru¹².

sub jurisdicțiunea Conzistoriului greco-ortodox român din Oradea Mare” [în continuare, “Statutele Reuniunii”].

⁸ *Ibidem*, f. 33 – în art. 15 din “Statutele Reuniunii”.

⁹ *Ibidem*, f. 33 – în art. 17 din “Statutele Reuniunii”.

¹⁰ *Ibidem*, f. 34 – în art. 23 din “Statutele Reuniunii”.

¹¹ *Idem*, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, ds. 27/1882, f. 72-72v.

¹² *Ibidem*, f. 74-74v: “Pentru înființarea bibliotecilor școlare de la școalele greco-ortodoxe române din comuna N.

§ 1. Reuniunea poartă titlul: «Reuniunea de cantori bisericesci și naționale din comuna N»;

§ 2. Scopul reuniunii este: «Desvoltarea semțiului moralu și naționalu prin cântările bisericesci și naționale»;

§ 3. Spre ajungerea acestui scopus, reuniunea va țienea ore regulate de deprindere în totă dumineca și sărbătoarea după amediez, eară după ajungerea unei deprinderi suficiente, reuniunea va esecuta în coru cântările bisericesci în totă dumineca și sărbători, sub decursulu servițiului divin, ear în cântările naționale se va produce la anumite ocațiuni;

§ 4. Reuniunea comunală stă sub supraveghiarea comitetului parochialu, eară tote reuniunile din inspectoratu stau sub inspecțiunea consistoriului gr[eco] or[todox] orădanu;

§ 5. Membrii deobligăți ai reuniunii sunt:

a) toți tenerii deobligăți a cerceta școla de repetițiune;

b) adulții benevoli de la 15-20 ani;

§ 6. Datorința membriloru este: A cerceta regulatu orele prefapte pentru țienerea cântărilorlu și a participa la esecutarea loru;

§ 7. Conducătorului reuniunii este: Învețietorul, ear unde sunt mai mulți, învețietorulu celu mai teneru;

§ 8. Pentru ca să se cerceteze orele regulatu, se vor porta protocolu în care se voru induce absențele;

§ 9. Membrii cari fără scusă nu vor participa la orele prefapte de trei ori, una după alta, se voru pedepsi în o sumă banală de la 50 crăitari [la] 1 florin, care sumă să se folosească spre înființarea bibliotecii școlare;

§ 10. Pentru încasarea sumelor de pedepse, comitetu parochialu va designa unii membrii din seșulu seu;

§ 11. Eventuala mortificare a acestoru statute se poate face numai cu consensulu venerabilului consistoriu eparchialu orădanu, compuse de Mihaiu Mărcuț m. pr[eot] înveț[ător] or[totodox] rom[ân], Elia Bochianu m. pr[eot] înveț[ător] or[totodox] rom[ân].¹²

Redăm în continuare conținutul celui de al doilea statut-cadru propus de către Consistoriu:

“Pentru înființarea bibliotecilor școlare de la școalele greco-ortodoxe române din comuna N.

§ 1. Bibliotecile șc[olare] se vor înființa în tote comunele bis[ericești] or[todoxe] rom[âne] și vor porta titlul: Societatea de lectură a tinerimei și poporului or[todox] rom[ân] din comuna N;

§ 2. Scopul societății de lectură este: Desvoltarea iubirei cătră școlă și învețământ și respective promovarea culturii populare;

§ 3. Societatea “și va realisa scopul prin acea că va împărți cărți folositoare spre citire între tinerime și popor, va coaduna poporul în dile de Domineci și serbetori în localitatea școalei, unde preotul și învețătorul le va ține vorbiri din ramurile sciințelor naturali și economice;

§ 4. Membrii deobligați ai acestei societăți sunt: Toți copiii deobligați a cerceta școla de tote dilele și cea de repetițiune, însă a fi membru onorariu, nu e eschis neci un poporen;

§ 5. Pentru ca să se potă procura cărți și jurnale pe seama bibliotecii, fieșcecare copil deobligat a cerceta școla de tote dilele și cea de repetițiune este îndatorat a solvi o tacsă anumită și anume:

- a) cei cu stare mai bună 8 crăitari la lună;
- b) cei cu stare mijlocie 6 crăitari la lună;
- c) cei mai săraci 4 crăitari pe lună;
- d) ear cei lipsiți de mijlocele materiale, cu totul vor fi primiți gratis
- e) în fine, membrii înscriși dintre popor, fără deoscbire vor solvi la luna tacsă de 10 crăitari;

§ 6. Înscrierile se pot face orișicând, însă cel înscriș odată e îndatorat a solvi tacsă de membru cât durează un an scolastic;

§ 7. Pentru încasarea tacselor de la membri se va alege un cassar dintre membrii înscriși;

§ 8. Cassarul la finea fiecărei luni va raporta despre sumele incurse;

§ 9. Dacă cutareva membru n-ar solvi tacsă regulat, cassarul e îndatorat a face cunoscut com[itetului] paroch[ial] care apoi va dispune ca cel restant în timp de trei dile să solvească;

§ 10. Personelor care vor face donațiuni pe sama bibliotecii școlare, li se va aduce mulțămintă pe cale jurnalistică;

§ 11. Președintele acestei societăți este preotul local, ear unde sunt mai mulți, cel mai bătrân în servi;

§ 12. Biblioteca stă sub îngrijirea învețătorului, unde sunt doi seu mai mulți, ear grijirea se încredințează celui mai tiner;

§ 13. Statutele aceste fiind întărite odată nu mai sufer nici o schimbare;

Compuse de Mihaiu Mărcuț m. pr[eot] înveț[ător] or[totodox] rom[ân], Elia Bochianu m. pr[eot] înveț[ător] or[totodox] rom[ân].”

Spre a contracara influența asociațiilor și societăților culturale românești, aflate într-o continuă creștere, la 18 august 1885 este înființată societatea EMKE [n. n., *Erdelyrészi magyar közművelődési egyesület*], pentru promovarea culturii maghiare în Transilvania. Aceasta se voia a fi un rival pe măsură în fața "Astrei". Guvernarea spera că în acest fel va obține o echilibrare a raportului de forțe de pe tărâmul cultural din lumea satelor¹³.

Inițiativa nu era lipsită de sprijinul autorităților care depuneau diligență maximă în direcția desnaționalizării prin intermediul școlii. Concomitent cu derularea procesului de luminare a maselor promovat de Biserica Ortodoxă, s-au înmulțit și acțiunile administrației maghiare de frânare a activităților întreprinse de preoțime pentru trezirea sentimentului național al românilor. Înaltul Minister Ungar al Cultelor și Instrucțiunii Publice făcea cunoscut vicarul episcopal al Oradiei, Heroteu Beleșiu, că în urma informațiilor primite din teritoriu a decis să interzică predarea în școli a unor manuale¹⁴.

Toate aceste cărți conțineau informații care contraveneau doctrinei oficiale cultivate de minister în școli. Dacă primele trei puteau fi bănuite de lipsă de obiectivitate în prezentarea temelor abordate, autorii lor fiind români, celelalte erau suspecte tocmai datorită obiectivității lor, chiar dacă erau semnate de autori străini. Erau vizate în principal acele manuale care pomeneau de originea și continuitatea românilor în Transilvania, cum a fost de pildă istoria scrisă de Georgiu Pop ori cea a lui A. J. F. Tóth, sau geografiile, inclusiv cea nemțească.

Decizia ministrului maghiar era însoțită și de un capitol ce conținea sancțiuni care urma să se aplice dascălilor și preoților ce nu se conformau. De aceea, vicarul Oradiei se adresa protoprezbiterului Peștișului, care coordona Tractul Aleșd și unde aveau cea mai mare circulație manualele citate, cu rugămintea de a emite urgent o circulară către parohiile din subordine spre a-i feri pe subalterni de rigorile legislației coercitive. Pentru a fi mai convingător, el citează din decizia oficială pasajul referitor la pedepse: "Cine întrebuințează o carte sau un instrumentu de învățământu ce este opritu de guvern, acela să fie pedepsitu după împrejurare, cu gloabă până la 300 florini și cu închisoare până la 2 luni, sau chiar cu pierderea oficiului"¹⁵.

În schimb, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Ungaria recomanda școlilor "elementare populare" românești achiziționarea unor manuale editate de tipografia Universității din Budapesta: "Mapa montană și hidrografică a țărilor, Cartea manuală a Ungariei și Cartea Palestinei pentru școlari"¹⁶.

¹³ Gh. Buluță, *op. cit.*, p. 7112.

¹⁴ "1. *Istoria universală*, [mai] alesu *Istoria națiunei românești și a Regatului Ungaria* de Dr. Georgiu Popa, Aradu;

2. *Geografia Ungariei și elemente din geografia generală* de DI Nicolau Pop Brătianu, 1881;

3. *Introducerea în geografia* de Ioanu Tuducescu, Aradu, 1881;

4. *Magyarország, Szervajdaság és Temesibanság, Erdely* de A.J.F. Tóth, Aradu, proprietatea Librăriei Bettelheim;

5. *Schulwarandkarte von Europa* de L. Holle Wolfenkatteln".

¹⁵ SJAN Bihor, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, ds. 8/1885, f. 10.

¹⁶ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, ds. 50/1893, f. 96.

Într-o societate sărăcită, cum era cea a românilor ardeleni în epoca respectivă, pierderea locului de muncă la stat nu era un lucru de neglijat, în cele mai multe cazuri acesta constituind singura sursă de subzistență a dascălilor de la sate. Nici perspectiva încasării unor amenzi nu era de dorit, ca să nu mai pomenim de potențiala pedeapsă a închisorii care sancționa posibilele abateri de la linia trasată de minister. De aceea, corpul didactic și cel preoțesc au fost puse în situația de a găsi soluții alternative pentru a nu priva tineretul de contactul cu valorile naționale românești. Dacă manualele citate deveniseră indezirabile pentru uzul școlar, sentimentul național a continuat să fie cultivat prin intermediul literaturii beletristice, în speță poezii patriotice, doine și balade populare cu conținut istoric ce preamăreau faptele eroilor români etc. În cele din urmă și această formă de camuflare a fost sesizată de către serviciile de informații maghiare care au contactat ierarhia Bisericii Ortodoxe.

O altă decizie, de natura celei dintâi, a fost emisă în iulie 1889, în virtutea căreia erau interzise și cărți beletristice¹⁷. De data aceasta, nu numai că era prohibită citirea acestor cărți în școli, dar era pedepsită și păstrarea lor în bibliotecile școlare. Teodor Filip, protoprezbiterul Peștișului, îi ruga pe dascălii satelor românești să adune aceste volume și să le predea arhivei protopopiatului spre păstrare. O astfel de măsură avea darul de a le salva de la distrugere și de a înlătura suspiciunile autorităților în privința utilizării lor în școli¹⁸. Ca instrument pentru continuarea activității de promovare a spiritului național era recomandată revista "Biserica și școala", cu scopul de a suplini lipsa lucrărilor interzise.

În plină criză a raporturilor dintre români și administrația maghiară ca urmare a "Memorandumului", aceasta din urmă, prin "grija" "Ministerului de Culte" a redactat un catalog al principalelor lucrări ce trebuia să figureze în bibliotecile școlare, sub forma unei recomandări adresate școlilor "poporale". Vicarului episcopal Iosif Goldiș i s-a trasat sarcina de a distribui tuturor oficiilor protoprezbiterale câte trei exemplare din acest material, urmând ca primul să fie păstrat în arhiva protoprezbiterală, al doilea în biblioteca despărțământului reuniunii învățătoarești și al treilea la fiecare dintre școlile care dispuneau de bibliotecă¹⁹. Repartiția nu era întâmplătoare, ci era menită să înlătore posibilele scuze întemeiate pe necunoașterea conținutului inventarului respectiv în eventualitatea sesizării nerespectării "recomandării".

În ciuda ingerințelor statului în viața școlilor românești, acțiunile de popularizare a cărților scrise de autori români a continuat. Despărțământul Reuniunii Învățătorilor din Tractul Beiușului a distribuit în luna iunie 1893 tuturor școlilor "poporale" din protopopiat Istoria pedagogiei, scrisă de profesorul Petru Pipoșiu²⁰ și

¹⁷ "1. *Dorulu românului*, colecțiune de cântece adunate și coordonate de N.D. Popescu (București);

2. *Arianu*, sau culegere de cântece naționale alese, arangiate de Hanu Dariu (Brașiovu);

3. *Cântece de irodî la Nascerea Domnului* (Brașiovu);

4. *Amoru și Patrie*, poesie de Brutu Catore Horia (Turinu, 1889)".

¹⁸ SJAN Bihor, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, ds. 8/1885, f. 23-32.

¹⁹ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 268/1882-1883, f. 166.

²⁰ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, ds. 50/1893, f. 171.

câte un exemplar din *Manualul curs practic de aritmetică*²¹. În același mod au fost perpetuate și acțiunile de perfecționare a activităților extrașcolare. În protocolul “*Congresului metropoliei ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*”, desfășurat în anul 1900, Dr. Borcianu a propus perfecționarea activității învățătoarești în sensul unei conlucrări mai strânse cu biserica. De la început, el a solicitat întocmirea unor lucrări statistice mai ample, care să reflecte și starea bibliotecilor. În ceea ce privește “reuniunile învățătoarești”, se avansa propunerea ca ele “să fie organizate astefel, ca lucrările întru perfecționarea în cele pedagogice și școlare să rămână în legătură cu biserica și autoritățile ei”, dar se atrăgea atenția ca acestea să fie în armonie cu “prescrierile legilor statului”²².

Un al doilea inamic al procesului de culturalizare a populației rurale a fost sărăcia. Lipsa fondurilor bănești a grevat în cel mai înalt grad efortul de dotare a bibliotecilor sătești cu fondul de carte necesar. În urma Congresului bisericesc, mitropolitul Ioan Mețianu a cerut Consistoriului să înainteze un material cu propuneri formulate de preoții și învățătorii din subordine, în vederea identificării posibilelor surse de finanțare a bibliotecilor²³.

După consultarea opiniilor formulate de către corpul învățătoresc român, Congresul a formulat un “conclus” referitor la identificarea surselor bănești utile înființării bibliotecilor. Alături de nominalizarea principalelor mijloace materiale, documentul puncta și acțiunile ce trebuia întreprinse pentru buna reușită a acțiunilor. Se recomanda ca “pentru înființarea, sporirea și consemnarea bibliotecii școlare din fiecare școală elementară confesională, învețietorul să fie îndătorat de la fiecare elev obligat la școală [...] a încasa la înscriere câte 50 de fileri [...] apoi, din sumele încasate, în coîntelegere cu Comitetul parochial, a procura cărți pentru biblioteca școlară”. Tot învățătorul era împuternicit să organizeze și colectă în același scop. Fondul de carte trebuia inventariat anual, iar evidențele erau expediate Consistoriului. Inspectorii școlari erau obligați ca cel puțin o dată pe an să se deplaseze la parohii spre a “censura” biblioteca, exercitând în acest sens un control permanent pe linia râvnei depuse de subalterni²⁴.

Protopopul Vasiliu Papp a comunicat Consistoriului în septembrie 1904 că la “conferința învățătoarească” din luna august s-a hotărât înființarea unei biblioteci centrale protopopești a “tractului Vașcăului”, pentru dotarea căreia să fie folosiți banii rezultați din “pedepsele pentru absenți”²⁵.

La aceeași conferință, prezbiterul Toma Păcală a mai sugerat și alte surse de finanțare, printre care încasarea unor taxe pentru activitățile extrașcolare desfășurate de elevi. Astfel, de la școlarii “îmbrăcați la mort” câte 4 fileri, de la cei ce umblau cu “Steaua la Crăciun” ori cu crucea la “Apăbotează” câte 10 fileri. De asemenea, școlarii ai căror părinți “sunt în mai bună stare”, adică mai bogați, urma să fie încasată lunar suma de 4 fileri.

²¹ *Ibidem*, ds. 45/1893, f. 35.

²² *Idem*, fond *Parohia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287/1882-1883, f. 22.

²³ *Ibidem*, f. 19.

²⁴ *Ibidem*, f. 8.

²⁵ *Ibidem*, f. 10.

La nivelul fiecărei comune, urma să fie alocate din bugetul bisericesc câte 10 coroane, destinate să servească achiziției de cărți “folositoare și corespunzătoare pentru școlarii de toate zilele, pentru adulți și pentru poporeni, iar cărțile cărțile procurate să se pună la dispoziție [...] în Dumineci și sărbători”. În felul acesta – considera autorul – “s-ar deștepta, pe de o parte dorul de cetit, iar pe de altă parte voia de contribuire pentru scopul îmbogățirii bibliotecelor școlare”²⁶.

Protopopul din Micherechiu a avansat la rândul său propunerea ca fiecare comună să colecteze 50 de coroane anual, din care preotul local să cumpere cărțile recomandate de Consistoriu²⁷. Preotul Petru Șerb din Girișu Negru a solicitat la “conferința învățătoarească cercuală”, ținută la Miersig în iulie, repartizarea periodică a unor sume mai mici, pe întreg cursul anului, provenite din donații²⁸.

Chiar și după identificarea posibilelor surse materiale utile înzestrării bibliotecilor, rezultatele nu au fost întotdeauna pe măsura așteptărilor. Societatea românească se afla încă într-o perioadă a “copilăriei” în ceea ce privește perceperea eforturilor depuse de fruntași în direcția luminării ei prin intermediul cărții. După cum aminteam, la această stare de inerție se adăuga și mizeria cruntă în care se zbăteau majoritatea satelor românești, ai căror locuitori erau interesați prioritar să își asigure traiul familiilor lor. Nu puține au fost și cazurile în care cei chemați să întrețină și să cultive instituția bibliotecii s-au arătat neglijenți. Din aceste motive, ierarhia bisericească a revenit periodic cu instrucțiuni și norme menite să combată fenomenele negative înregistrate în teritoriu.

Pe ordinea de zi a Congresului bisericesc desfășurat în 1906 a figurat și problema redactării unui nou “conclus” privitor la “înființarea, aranjarea, îngrijirea și conservarea bibliotecilor parohiale”²⁹. Odată elaborat, acest normativ urma să fie repartizat gratuit fiecărui oficiu protoprezbiterial și fiecărui oficiu parohial, fiind investit cu atributul de coordonare uniformă a activităților în domeniu. Fiecare “parohie organizată” era abilitată să organizeze câte o bibliotecă “pentru folosul școlarilor și a poporenilor din parohie, a ajusta și a îngriji bine biblioteca [...] cu deosebite a purta grijă ca biblioteca să fie întrebuințată cu folos din partea poporenilor și a tinerimei școlare”³⁰.

Textul normativului a ieșit de sub teascul tiparului în luna noiembrie, un număr de 250 de exemplare fiind destinate uzului Consistoriului orădean în vederea distribuirii lor în teritoriu, așa cum se hotărâse în ședința Consistoriului mitropolitan de la Sibiu³¹. Documentul venea în întâmpinarea proiectului “Legii Appóny”, votată în anul următor, pe 19 martie 1907. Acesta prevedea desființarea tuturor școlilor confesionale ale românilor, sârbilor și slovacilor din imperiu. Măsurile antiromânești dictate de administrația maghiară s-au materializat și prin Legea XLVI din 1908, care prevedea sistarea acordării oricărui “didactru pentru școalele populare”, alături de sistarea colectării celor 30 de fileri destinați către “fondul regnicolar de pensie-

²⁶ *Ibidem*, f. 11.

²⁷ *Ibidem*, f. 12.

²⁸ *Ibidem*, f. 13.

²⁹ *Ibidem*, f. 3.

³⁰ *Ibidem*, f. 3.

³¹ *Ibidem*, f. 6.

învățătorescă”. Încă o dată se încerca blocarea oricăror fonduri bănești ce puteau fi utilizate pentru înzestrarea bibliotecilor românești. Guvernanții sperau ca prin aceste metode să orienteze școlăria românească strict către sursele oficiale maghiare de finanțare.

În aceste condiții, Consistoriul a hotărât ca învățătorii să încaseze câte 50 de fileri de la fiecare elev, iar cu banii colectați să achiziționeze cărți pentru bibliotecile școlare, urmând ca la finele fiecărui an să înainteze câte un raport comitetului parohial cu privire la modul de cheltuire a respectivelor sume³².

În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp și M. Popovici³³, de modul în care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înființarea bibliotecilor parohiale în protopopiatele pe care le păstoreau.

Nicolae Oiescu, protopopul cercului Mecherechiu (n. n., azi în Ungaria) se plânga de lipsa mijloacelor bănești necesare achiziționării cărților. Se reușise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog și Mecherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – “nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace”. După părerea sa, principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost “poporul” din comunele respective, care nu agreea ideea unor contribuții suplimentare îndreptate în direcția culturii. Parohul sublinia faptul că “dăruirile benevole le denegă, de repartiere și de a augmenta acestu scopu din alte venit bisercesci nici nu voiescu a auzi”³⁴.

Rezultate pozitive s-au obținut totuși într-o serie de parohii din Tractul Beiușului, care i-au atras protopopului cuvinte de laudă din partea Vicariatului Oradiei. Acesta era felicitat pentru sânguinta depusă și în același timp era încurajat să depună aceeași râvnă și pe mai departe, pentru a evita îndepărtarea de carte a absolvenților școlii după terminarea instrucției lor. Tocmai sub acest aspect era subliniată importanța bibliotecii în viața culturală a satelor³⁵.

³² Idem, fond *Parohia Ortodoxă Brusturi*, ds. 1/1908-1910, f. n.

³³ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287/1882-1883, f. 1 – “Ordinul circular de sub nr. 400 din 1/14 martie 1907”.

³⁴ *Ibidem*, f. 2.

³⁵ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, ds. 98/1909, f. 9: “Pentru a nu se reîntoarce la ignoranță acele elemente dintre credincioșii noștri, cari au trecut prin școala sătenească și cu scopul de a dezvolta cunoștința de carte, s-a dat privilegii desfășurării unei acțiuni culturale prin întemeierea bibliotecilor parohiale, ordonată prin circularul nostru cu nr. 400/45-1907, comunicându-se cu același ordin și conducerea altor biblioteci. Rezultatele obținute prin aceste biblioteci, după cum se constată din rapoartele intrate la acest Consistoriu, sunt foarte neînsemnate, ceea ce însă nu ar justifica lăsarea în părăsire, ci din contră impune căutarea mijloacelor care au să conducă la rezultate mai însemnate, la rezultate reale. În vederea marelui interes și atât de multei simțitei trebuințe a luminării poporului nostru, acest Consistoriu dispune a se dezvolta în cadrele bibliotecilor parohiale, prin prevederea cu cărți de specialitate pentru învățător și cărți de popularizare a învățării și cunoștințelor folositoare pentru elevi, despre ce vei aviza comitetele parohiale și pe învățători, ca să se îngrijească de prevederea și dezvoltarea bibliotecii parohiale în sensul arătat și în conșiderarea normativului citat; iar despre dele efectuate vei raporta în cadrele dispozițiunilor aceluiasi normativ”.

Pentru a impulsiona înființarea bibliotecilor parohiale în cât mai multe localități, vicarul episcopal Roman Ciorogariu a redactat la 2 iulie 1908 o circulară adresată tuturor oficiilor parohiale. În nota de fundamentare a actului, acesta ținea să sublinieze că formarea moral-religioasă a tinerilor nu este posibilă fără aportul bibliotecilor școlare și parohiale³⁶.

O altă pledică principală apărută în calea dezvoltării bibliotecilor parohiale a fost nivelul ridicat de analfabetism ce afecta întreaga lume a satelor. Aspectul a fost în repetate rânduri subliniat în rapoartele venite de la parohii, în care era reiterată în permanență inutilitatea înființării acestor instituții într-o mulțime de neștiutori de carte. Așa se face că, în urma analizării observațiilor de această natură, Consistoriul a elaborat în anul 1911 un program de alfabetizare a populației adulte și ulterior antrenarea acestei categorii în șezători literare³⁷. Pentru atragerea unui număr cât mai mare de participanți, s-a propus recompensarea cu premii a celor mai silitori, “de pildă abonament la <Biblioteca poporului> a Asociațiunii” – se sugerează în regulament³⁸.

Întrucât rapoartele din parohiile Beiușului indicau o slabă dezvoltare a bibliotecilor tocmai din acest motiv, Consistoriul a trecut la studierea motivelor care au frânat procesul. O serie de preoți reclamau diverse priorități care susțineau amânarea achiziției de cărți, alții motivau prin sărăcia credincioșilor, iar alții indicau pur și simplu refuzul credincioșilor de a oferi bani pentru înzestrarea bibliotecilor.

Pe un ton cât se poate de ferm, Toma Păcală, protopop-asesor al vicarului, cerea în 1912 administratorului protopopesc al Beiușului, Victor Fildan, să introducă din oficiu în bugetul fiecărei parohii suma de 10 coroane necesare bibliotecilor, pentru a evita în acest felul orice fel de deviere către situații penibile³⁹.

După parcurgerea materialelor ilustrative pentru activitatea desfășurată de forurile ecleziastice pe parcursul celor trei decenii analizate în studiul de față, pot fi conturate o serie de trăsături care au caracterizat implicarea acestora în procesul de emancipare culturală a populației ortodoxe din Bihor. Esențială rămâne consecvența cu care ele au militat pentru cauza națională. Dacă la început acțiunile demarate au fost mai stângace și nu s-au bucurat întotdeauna de cea mai largă audiență în sânul poporului de la sate, cu timpul acestea s-au perfecționat și au câștigat în consistență, reușind ca în pragul secolului al XX-lea să înregistreze și o serie de rezultate pozitive. Meritul este cu atât mai mare cu cât, lucru ce se impune subliniat încă o dată, între nivelul de culturalizare a frunțașilor români și oamenii pe care erau

³⁶ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Sânicolau Român*, ds. 26/1908, f. n.: “Manualele singure nu sunt suficiente la instrucțiunea religioasă-morală, fără cărți auxiliare de lectură religioasă-morală, cum sunt biblia și bibliotecile de popularizare. Catihetul se va îngriji să se procure aceste cărți auxiliare pentru biblioteca școlară și să supravegheze lectura religioasă-morală a elevilor. Deolaltă cu lista manualelor vi se recomandă și cărțile auxiliare. N-ar fi însă complet sistemul de educație religioasă-morală a tinerimei dacă ne-am opri numai la instrucția în școala de toate zilele [...] drept aceea se insistă la înființarea bibliotecilor parohiale, în jurul cărora să se formeze cercul de lectură a adulților și conferințele”.

³⁷ Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, ds. 150/1911-1912, f. 400.

³⁸ *Ibidem*, f. 399.

³⁹ *Ibidem*, ds. 130/1912, f. 415.

chemați să îi instruiască se deschidea o prăpastie marcată în primul rând de înaltul grad de analfabetism atins de societatea rurală, alimentat și de sărăcia cruntă în care se zbateau majoritatea românilor.

Sugestiv ni s-a părut pentru zugrăvirea epocii și a efortului clerului nostru, *Apelul Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român* lansat în anul 1912 [vezi Anexa 1]⁴⁰.

Percepția bibliotecii în lumea rurală

Modul în care a fost percepută prezența bibliotecilor de către populația satelor românești poate fi analizat în funcție de reacțiile acestora în raport cu inițiativele de înființare și organizare a lor, promovate de preoții din parohiile ortodoxe cuprinse în zona de studiu. Rapoartele înaintate ierarhiei Vicariatul Oradei de către aceștia, pentru întreaga perioadă supusă discuției, scot în evidență o gamă largă de reacții manifestate de către credincioși, mergând de la cele de respingere a ideii de constituire a unor astfel de așezăminte și până la atitudini de larg entuziasm.

Pentru o mai riguroasă descifrare a fenomenelor înregistrate și pentru o cât mai corectă apreciere a motivațiilor care au generat paleta de manifestări, în ecuație trebuie introduse toate elementele care au concurat la conturarea atitudinilor sesizate pe marginea procesului de geneză a fondului de carte rural.

Pentru început, vom prezenta reacțiile negative ale populației, urmând să analizăm critic valabilitatea motivațiilor invocate în rapoarte, referindu-ne aici la cauze ținând de situația economică a localităților, dar și la cele de natură umană, izvorâte în cele mai multe cazuri din nepăsarea sau neglijența parohilor sau a mirenilor.

Așa de pildă, însuși debutul activității de organizare instituționalizată și sistematică a organismelor de emancipare culturală a țăranimii a cunoscut dificultăți. Transpunerea în viață a programului de înființare a “reuniunilor de cântări” și a bibliotecilor a demarat anevoios. Printre piedicile ivite s-au numărat, după cum spuneam, și ignoranța de care a dat dovadă o serie de preoți. Raportul întocmit în iunie 1883 de către inspectorul Cercului Meziad, Elia Moga este edificator în acest sens. Acesta constata că “reuniuni de cântări și biblioteci, ca să fie înființate în cutare parohie din acest inspectoratu, nici vorbă. Apoi cine le-ar fi înființia pe aici, că nici singuri preoții și învețietorii, cu puține excepțiune, nu știu cântările, apoi bibliotecile, dacă li s-ar ținea prelegeri mai multe dzile, apoi vomu pricepe că ce suntem”⁴¹.

De vină era, în acest caz, nu atât lipsa de cultură a poporului, cât slaba pregătire a celor chemați să îl păstorească. Nu trebuie să omitem însă din calcul faptul că acțiunea se găsea într-o fază de pionierat. Totuși, raportul este punctat și de o notă de optimism, enunțată în finalul corespondenței, unde inspectorul își exprima convingerea că printr-o activitate consecventă de lămurire a populației s-ar putea ajunge la rezultatele scontate.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 394-396.

⁴¹ *Idem*, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 158/1882-1883, f. 61v.

O primă testare a modului în care au fost aplicate în teritoriu hotărârile Sinodului a fost pusă în mișcare prin Ordinul 539. Ea s-a desfășurat sub forma unei anchete în vederea cunoașterii dotării bibliotecilor școlare. În martie 1883, învățătorul Gașpar Popovici din Tulca raporta că școala din localitate nu are bibliotecă, însă nu motiva cauza neînființării acesteia⁴². Aceeași situație era semnalată și de parohul din Gurbediu. Acesta suplinea și postul învățătorului, de unde se putea trage concluzia că era depășit de sarcinile ce îi reveneau prin cumulul de funcții îndeplinit⁴³. De asemenea, nici la școala din Tăut nu exista bibliotecă⁴⁴.

Școala din Căușd avea în inventar numai șapte cărți, toate sub forma manualelor, compoziție ce nu argumenta ideea unui început de formare a bibliotecii: "Istorie biblice, unu catichismu, o gramatică română, una istorie naturală, Istoria patriei, Geografia și drepturile civile"⁴⁵. Școlile din Berechiu și Bicaciu erau dotate cu manuale, însă nu avea bibliotecă, iar cea din Batăr avea 40 de "cărți școlare", care serveau tot ca manuale⁴⁶. În zonă, numai școala din Jaca avea bibliotecă. Cele mai multe dintre parohii invocau lipsa mijloacelor bănești necesare înzestrării bibliotecilor. Nu știm cât de veridică era o asemenea scuză, dacă luăm în calcul plasamentul tuturor acestor localități în câmpie, unde locuitorii beneficiau de surse de venit superioare altor zone ale județului.

Comparativ cu Tractul Salontei, o stare de lucruri mai bună era înregistrată în zona Beiușului, în ciuda faptului că întregul areal se întindea peste o morfologie colinară, săracă în arabil, și ca atare vitregită de mijloace materiale. Aici existau biblioteci în Beiușele, Vașcău, Bărești⁴⁷, Criștior⁴⁸ și Hidiș⁴⁹. Este posibil ca la succesul înregistrat în Tractul Beiușului să fi contribuit și prezența instituțiilor similare gestionate de Biserica Greco-Catolică, atât ca model cât și din spirit de concurență pozitivă.

Chiar dacă în anii care au urmat situația s-a mai ameliorat, numărul bibliotecilor crescând încetul cu încetul, amenințările venite din partea politicii de desnaționalizare dusă de guvernanți au condus la luarea unor măsuri de accelerare a ritmului de proliferare a bibliotecilor în mediul sătesc.

În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp și M. Popovici⁵⁰, de modul în care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înființarea unor noi biblioteci parohiale. Nicolae Oiescu, protopopul cercului Mecherechiu [n. n., azi în Ungaria] se plânga de lipsa mijloacelor bănești necesare achiziționării cărților. Se reușise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog

⁴² *Ibidem*, ds. 162/1882-1883, f. 98.

⁴³ *Ibidem*, f. 100.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 102.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 101.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 204.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 217.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 218.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 213.

⁵⁰ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287/1882-1883, f. 1 – *Ordinul circular de sub nr. 400 din 1/14 martie 1907*.

și Mecherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – “nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace”. După părerea sa, principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost “poporul” din comunele respective, care nu agreea ideea unor contribuții suplimentare îndreptate în direcția culturii. Parohul sublinia faptul că “dăruirile benevole le denegă, de repartiere și de a augmenta acestu scopu din alte venite bisercesci nici nu voiescu a auzi”⁵¹.

Situația pare paradoxală, parohiile din Tractul Mecherechiului fiind printre cele mai bogate din județ. Aici avem de a face însă cu un alt fenomen, care își va face simțită prezența și mai târziu, anume tendința de apropiere de cultura maghiară a românilor din câteva sate. Este lesne de observat că s-au constituit biblioteci aproape exclusiv în satele care gravitau în jurul comunei Cefa, important centru economic românesc al protopopiatului, în vreme ce satele din jurul reședinței protopopiale, și am nominaliza aici Jaca, Apateul, Ugre, Săcal etc. [n. n., toate astăzi în Ungaria] erau racordate la rețeaua economică ungurească, mai apropiată. Grație acestui *status quo*, locuitorii lor nu vedeau necesară perpetuarea expresă a identității lor prin cultura de carte. Vom vedea mai târziu că nici întrebuințarea limbii române nu li se va mai părea utilă.

Din aceeași zonă, protopopul Andrei Horvath informa Consistoriul în 1912 asupra faptului că întâmpină dificultăți în acțiunea de înființare a unor biblioteci, întrucât – după cum subliniază acesta – “afacerea bibliotecilor fiind un lucru nou, numai cu greu înaintează”⁵². Mai dificilă era situația în comuna Săcal [n. n., azi în Ungaria], unde preotul sesiza că tineretul era “copleșit de duhul maghiarizării [și] n-are voie să citească în românește”, după care adăuga că “nici în ungurește”. Din aceste motive el susținea ideea extinderii bibliotecii, care până la acel moment servise numai trebuințelor parohiei⁵³.

Preotul Georgiu Pinte din parohia Mezöpeterd [n. n., azi în Ungaria] comunica Consistoriului că în localitate sunt numeroși știutori de carte, iar tineretul este chiar pasionat de citit. Cu toate că erau români, nu știau citi în limba maternă datorită lipsei de interes manifestat de învățători, care “nu propune nici scriere, nici cetirea română”. Din această pricină, nu a fost posibilă constituirea bibliotecii⁵⁴. Nici preotul din comuna Darvaș [n. n., azi în Ungaria] nu izbutise înființarea bibliotecii, în ciuda numărului mare de știutori de carte, din pricina nivelului ridicat de maghiarizare a populației românești. “Tineretul – spunea acesta – cetește gazete și novele ungurești din biblioteca comunală și din biblioteca Casinei țărănești”⁵⁵. Din păcate, nu se putea prognoza o îndreptare a stării de lucruri, deoarece, se spune în raport, “tineretul, care limba mamei sale n-o pricepe, n-are lipsă de bibliotecă românească, astfel bibliotecă școlară cu cărți în românește scrise, a se înființa e superfluă”.

Fenomenul maghiarizării nu era prezent însă numai în flancul vestic al județului, ci își făcuse simțită prezența și spre interior. În comuna Hidișel populația

⁵¹ *Ibidem*, f. 2.

⁵² *Ibidem*, f. 24.

⁵³ *Ibidem*, f. 25.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 70.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 72.

se afla foarte aproape de maghiarizarea completă. “Întreg poporul este necsciutor de carte – relatea preotul Florian Hajoleu – afară de o câțiva copii care știu ceti, dar numai unguresce, pentru că învăță în școala de stat, unde nu le este permis a învăța limba română, afară de istoria biblică și catechism, dar numai [și acelea] în două ore pe săptămână. În ultimii șase ani numai” – se plângea preotul – “abia am în școală 5-7 copii cari cetesc și în limba română [...] ceea ce merge foarte greu”, după care accentua asupra faptului că “biblioteca școlară este dar toate [cărțile] sunt unguresci de cetit [dar] nu le cetește nimenea”⁵⁶.

Ioan Beșan, preotul din comuna Sârbi, pe lângă faptul că “pruncii știu numai unguresce”, semnală și atitudinea negativă a episcopului, care refuza să aloce suma de 10 coroane de la buget, chiar dacă aceasta era destinată expres pentru procurarea cărților⁵⁷.

Cele mai penibile situații au fost generate de atitudinile negative afișate tocmai de cei care trebuia să aducă cultura în casele țăranilor. În Suiug nu s-a putut înființa biblioteca din cauza nepăsării învățătorilor care s-au perindat pe la școala din sat. Preotul Mihai Caba sublinia faptul că toți aceștia aveau “închinări spre patima beției”, cu toate că “șapte dintre copiii cari știu ceti mai bine, au mare plăcere de a ceti cărți românești”⁵⁸. Preotul din Fâncica, Gheorghe Petroviciu, a raportat Consistoriului în ianuarie 1913 că nu a reușit achiziționarea cărților necesare bibliotecii în ciuda faptului că învățătorul a încasat câte 50 de fileri de la fiecare elev, acesta neputând justifica scopul în care a cheltuit banii⁵⁹.

Protoprezbiterul Tractului Tileagd, Alexandru Munteanu, descoperise că în parohiile păstorite de el banii alocați bibliotecilor fuseseră utilizați în alte scopuri. “Mă voi convinge și pe mai departe – spunea el în raportul transmis Consistoriului – câte și ce fel de cărți s-au procurat. Aceasta se va putea urma temeinic cu prilejul vizităților școlare și a examenului din anul curent”⁶⁰.

În Săldăbagiu, preotul Anton Bica era certat cu învățătorul Cosma în așa măsură încât nu mai comunicau între dânsii. Situația trena negativ asupra inițiativei de îmbogățire a bibliotecii locale⁶¹. Preotul din Criștior a reproșat eșecul învățătorilor care nu și-au dat interesul pentru organizarea bibliotecii. Cu sprijinul sătenilor adunase 10 coroane pentru dotarea bibliotecii, însă fără niciun rezultat⁶². În Lelești au fost adunați banii, dar nu exista școală⁶³.

Știrile din Tractul Beliului scoteau la lumină faptul că bibliotecile figurau într-un plan secund al listelor de priorități ale parohiilor, sau reaua-voință a mirenilor. Protopopul Petru Sârb din Giriș a întocmit o dare de seamă asupra situației bibliotecilor din jurisdicția sa, care cuprindea 15 “comune bisericești”. Se reușise organizarea bibliotecilor numai în satele Cheșa, Chișlaca, Girișu Negru și Petid. În

⁵⁶ *Ibidem*, f. 51.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 79.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 80.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 29.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 287.

⁶¹ *Ibidem*, f. 30.

⁶² *Ibidem*, f. 112.

⁶³ *Ibidem*, f. 120.

celelalte localități populația nu își achita contribuția, fie din cauza sărăciei, fie din nepăsare și tot mai des “constrânsă numai de execuție”. Oricum, odată colectați, banii erau dirijați către asigurarea salariilor învățătorilor⁶⁴.

Parohia din Agriș reușise să cumpere numai trei cărți în cursul anului⁶⁵. Parohia din Archiș avusese norocul să primească 22 de cărți de la “asociațiune”⁶⁶. Preotul Georgiu Molnariu din Beliu motiva neputința înființării biblioteci pe seama cheltuielilor mari ocazionate de edificarea școlii confesionale, lucrare care absorbise toate fondurile bănești⁶⁷. Satele Botfeiu și Socaciu nu beneficiaseră de cele 10 coroane destinate bibliotecilor⁶⁸. O situație similară raporta și preotul Ivan Cosman, care alocase toți banii în reparația școlii din Cărăsău⁶⁹ și cel din Rohani, Zaharie Moga, cu ridicarea bisericii⁷⁰.

La toate acestea se adăuga adesea și reaua voință manifestată de credincioși. Revenind cu un nou raport în februarie 1914, Petru Sârb descria tensiunea ce domnea în diferite comune din pricina colectării banilor pentru biblioteci. “Din oficiu preoții nu cutează a face repartiții și a lua în buget suma din cestiune, pentru mânia poporului – relate acesta – căci încasându-se [...] și-ar descărca furia lor chiar și asupra bisericei strămoșești”. Pentru argumentarea celor prezentate, protopopul a oferit ca exemplu momentul colectării unor sume pentru ajutorarea orfanilor, când populația a refuzat să doneze cei 6 fileri preținși, amenințând că “își lasă legea”⁷¹. Preotul din Păușa reclama lipsa de apetit a mirenilor pentru citit. De “mai multe ori – spunea el – am cercat și îmbiatu cu cetirea bibliotecii pe cetitorii noștri, carii mi-au luat în nume de rău, zicându-mi «că ce le mai trebuie lor ‘povești’ căci de poveste sunt eu»”. Din această pricină, nici nu a mai considerat necesar să sporească zestrea bibliotecii⁷².

Preotul din Săldăbagiu adăuga, alături de dificultățile alimentate de conflictul avut cu învățătorul satului, și pe cele generate de lipsa de interes a populației pentru lectură. După cum relatează, oamenii invocă diverse pretexte pentru a ocoli cititul. În corespondența cu Consistoriul, preotul se plângea că “voie de cetit, atât bătrânii cât și tineretul nu are; ziua zic că umblă la lucru, vara, seara se culcă; iarna, iar, ziua la lucru, seara pe la babe, sau cum e zicala «pe la șezătoare», apoi duminica la joc (danț), apoi la birt”⁷³.

În coordonate asemănătoare se încadra și descrierea făcută de Alesandru Mărcușiu, preotul din Margine. “E foarte greu – spunea parohul – a putea satisface cu deosebire, cum e și aici la noi [unde] cârciuma satului [e] vecină cu casa parohială; în

⁶⁴ *Ibidem*, f. 84.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 85 – “*Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul* de Nicolae Bălcescu, *Povestiri din copilărie* de Boureanu și *Trimful crucii – povestiri creștine* de Caion.”

⁶⁶ *Ibidem*, f. 86.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 87.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 88.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 90.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 97.

⁷¹ *Ibidem*, f. 142.

⁷² *Ibidem*, f. 26.

⁷³ *Ibidem*, f. 31.

tot momentul convin cu bețivii [...] nu pot închide birtul nici la un caz, nici chiar duminica, apoi în sărbători cu atât mai vârtos; m-am luptat, am bătut la toate ușile, zadarnică mi-a fost strădania”⁷⁴. După cum reiese din inventarul bibliotecii, anexat corespondenței, preotul și învățătorul comunei și-au dat sânguința a o dota cu un număr cât mai mare de opere. Aceasta dispunea de două fonduri de carte, cel școlar, cu 38 de lucrări și “biblioteca tineretului și diverse” cu 24 de lucrări⁷⁵.

Am rezervat cea de a doua parte a analizei de față prezentării factorilor economici care au trenat procesul de evoluție a bibliotecilor satești. Dacă în cazul celor de natură umană, soluționarea pozitivă a situațiilor nu reprezenta o dificultate, în cazul celor economici rezolvarea necesita implicarea autorităților, în sensul adoptării unor proiecte de eliminare a sărăciei. Este posibil ca tocmai menținerea unui standard de viață scăzut în zonele compacte românești să fi reprezentat unul dintre punctele strategiei politicii de maghiarizare. Lipsa acută de fonduri bănești din partea populației din aceste locuri atrăgea după sine neputința edificării școlilor confesionale românești și bibliotecilor aferente, în consecință analfabetismul. Or, o asemenea vacanță intra în conflict cu prevederile legii învățământului, care automat reclama concursul statului pentru înființarea unor școli cu predare în limba maghiară.

Acest punct de vedere este confirmat de realitățile zugrăvite în rapoartele trimise de parohii pe adresa Consistoriului. Preotul Georgiu Popoviciu din parohia Ciuhoi nu dispunea de spațiu pentru găzduirea unei biblioteci, fiindcă în sat nu exista școală confesională, ci numai de stat. Aici exista o bibliotecă bogată înființată de către autorități, dar “în abandonare”, întrucât nimeni nu o frecventa. În finalul corespondenței, parohul mărturisea că nu vede nicio cale de reușită: “dacă am voi noi

⁷⁴ *Ibidem*, f. 39.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 40-41 – “*Călimdarul practic. Călimdarul asociațiunei, Icoane din istoria grecilor vechi* de Victor Lascu, *Lucrarea pământului* de A. Cosciuc, *Poșta, telegraful și telefonul* de Gavril Todica, *Despre testament* de Dr. V. Moldovan, *Istoria marelui împărat Alexandru Macedon* de Mihail Sadoveanu, *Cântece din bătrâni* de V. Alecsandri, *Povestea lui Arap Alb* de Ion Creangă, *De demult* de I. Lupaș, *Povestiri din viața țăranilor* de Ioan Pop Reteganul, *Floarea soarelui* de Ștefan Cacoveanu, *Din viața sfinților* de Ioan Gură de Aur, *Ionel de un an și Ionel de șase ani* de Borgovan, *Grădina de legume și Cultivarea cucuruzului* de I. Negruțiu, *Comuna viitorului* de Romul Suciu, *Povestiri* de Octavian Goga, *Poezii alese* de Horațiu Ghendi, *O samă de cuvinte* de Octavian Goga, *Cum să trăim* de Aurel Dobrescu, *Fabule alese* de Ghendi, *Mistrețul măiestrit* de Ioan Negruțiu, *Regulele ortografiei* – Academia Română, *Nuvel istorice* de I.A. Lăpădatu, *Vulcanismul* de Gavril Todica, *Împărțirea, lucrarea și îngrășarea moșiei* de I. Negruțiu, *Astra*, *Ionel la școala vieții și Ionel la școală* de Borgovan, *Învățătura* de M. Beșan, *Poezii populare* de E. Hodoș, *Poesii* de Octavian Goga, *Din putere proprie* de Petrescu, *Nuvel istorice* de Lăpădatu”, iar în a doua bibliotecă “*Tușa Oana*, *Doi bătrâni și Balaurul* de I. Agârbiceanu, *Darul lui Christos* de Popoviciu Bănățan, *Doi călărași* de Sandu Aldea, *Vestiitorii* de Sadoveanu, *Tovarăși de școală* și *Un cuvent* de Aurel Bratu, *Biblioteca* de V. Aron Pop, *Versuri și proză* de G. Coșbuc, *Moisă Păcurarul* de Dr. Dionisie Stoica, *Țara noastră* (foerie) de Octavian Goga, *Vatra familiară* de Klain Micu, *Un raiu industrial* de Cosciuc, *Dietetica populară* de Stoica, *Popoarele Austriei și Blajul* de M. Anagnoste, *Apele de la Karlsbad* de Dr. Mera, *Amintiri* de Alexandru Ciura, *Religiunea și știința* de Alexandru Mucziony, *Predica despre sudalme* de Dr. Cristea, *Studii științifice* de Gr. Todica, *Apărea viilor* de N. Pop și *Cântece din lumea veche* de Gh. Tulbure.”

să ne câștigăm bibliotecă română, n-avem loc unde să ne adunăm pentru citirea aceluia, și ori și cât ne zdrobim capul, nu se poate”⁷⁶.

Culmea este că până și în Oradea erau semnalate cazuri de acest gen, așa după cum reiese din raportul înaintat de V. Popovici, preotul parohiei “Oradea-orăș”⁷⁷. Aceeași stare de lucruri putea fi întâlnită și în satul Iteu. “Despre bibliotecă școlară nici nu putea fi vorba, deoarece – așa după cum relatează preotul [n. n., Georgiu Șerbu] – fiind poporul îngreuit, dimpreună cu Biserica, nu am putut procura [cărți] fiind unul de tot slab și neroditor poporul, fiind disperat, nu cetește”⁷⁸.

Preotul Teodor Pop din Rontău raporta că nu a reușit să înființeze bibliotecă în comună “cu toată bunăvoința și stăruința, precum și capacitatea parohienilor”⁷⁹. Parohia din Buntești nu a putut da curs indicațiilor primite de la Consistoriu deoarece populația nu alocase niciun ban pentru bibliotecă, din cauza sărăciei⁸⁰. La fel stăteau lucrurile în localitățile Vărzarii de Sus⁸¹, Cociuba, Pietroasa⁸² și Chișcău, în aceasta din urmă în pofida efortului de a se colecta cele 5 coroane destinate bibliotecii⁸³. Situații similare se înregistrează în comunele Gurani⁸⁴, Hinchiriș⁸⁵, Lazuri de Beiuș⁸⁶, Lunca-Hotar⁸⁷, Mierag⁸⁸, Poiana⁸⁹, Poienii de Sus⁹⁰, Rieni-Sudrigiu⁹¹, Săliște de Vașcău⁹², Sohodol⁹³, Vașcău⁹⁴, Șebiș⁹⁵, Valea Neagră. Preotul din Valea Neagră încerca să explice superiorului său că solicitarea sumei de 10 coroane de la mireni “ar aduce cu sine o neplăcere în popor”⁹⁶. Nici parohia din comuna Câmp nu a avut mai mulți sorți de izbândă. În localitate numai câțiva tineri erau știutori de carte, dar și aceștia erau absenți aproape întreg anul, fiind plecați la “lucru de stângeni” [n. n., exploatare forestieră]⁹⁷. În parohiile Ștei, Șeghiște și Hârșești nu existau știutori de carte⁹⁸.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 71.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 50.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 49.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 44.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 106.

⁸¹ *Ibidem*, f. 109.

⁸² *Ibidem*, f. 111.

⁸³ *Ibidem*, f. 110.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 117.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 118.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 119.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 121.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 122.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 123.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 124.

⁹¹ *Ibidem*, f. 125.

⁹² *Ibidem*, f. 126.

⁹³ *Ibidem*, f. 131.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 133.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 128.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 132.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 108.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 129.

În Bucuroaia nu s-a putut înființa biblioteca din lipsa banilor necesari achiziționării cărților și a numărului mare de analfabeți⁹⁹. Ioan Pop, preotul din Cresuia și-a dat toată silința pentru strângerea celor 10 coroane necesare bibliotecii. În acest sens a ridicat problema și a supus-o discuției sinodului parohial, dar fără succes, deoarece – spune el – “bugetul nice cum nu e în stare să poată suporta și acea sarcină, fiind poporul tare seracu, iar pe de altă parte, în sat nu știe nimeni ceti”¹⁰⁰. Preotul din Dușești, Leontin Popovici, se confrunta cu aceeași situație. Atât comitetul parohial, cât și cel sinodal se opuseseră inițiativei de a colecta sumele necesare bibliotecii. Pus în fața refuzului, preotul reclama că nu poate “lucra contra deciziunilor acestor corporații”¹⁰¹. Stări de lucruri identice puteau fi înregistrate în parohiile Coșdeni¹⁰², Josani-Gurbești-Goila¹⁰³, Roșia¹⁰⁴ și Săucani¹⁰⁵.

Cornel Tempelean, preotul din Drăgoteni își exprima amărăciunea pentru faptul că nu putuse strânge banii pentru bibliotecă și că la cursurile de alfabetizare nu se prezentase niciun satean¹⁰⁶. Preotul din Sitani, Ioan Christea, motiva la rândul său sărăcia în care se zbăteau mirenii și, ca atare, și parohia. El considera efortul financiar prea mare și de aceea declara că “să ne înființăm bibliotecă parohială nu vom împrumuta din lada bisericii”. Cu alte cuvinte, prioritare erau cheltuielile legate de buna desfășurare a activităților legate de cult¹⁰⁷. Sărăcia era și mai cruntă în satul Nanhidișel [n. n., Hidișelu de Dobrești]. Astfel, “În anul 1913 nu s-au putut înființa [bibliotecă] - relatea preotul – nici cele 10 coroane ce au fost preliminate nu s-au putut încasa de la credincioși, fiindcă la noi tot anul au bântuit o miserie nemaipomenită”, după care încerca să justifice inoportunitatea efortului, “97% [dintre săteni] sunt analfabeți. La cine să înființăm ?”¹⁰⁸. Preotul din Rotărești deplângea și el lipsurile materiale ale țărânimii din sat, alimentate de recoltele slabe înregistrate de doi ani ca urmare a secetei ce a bântuit regiunea. “Credincioșii, – spunea el – în urma recoltei slabe a acestor 2 ani din urmă, nici să audă nu au voit de așa ceva”¹⁰⁹.

Credincioșii din parohia Corbești se chinuiau să își ridice o biserică nouă, “avem trebuință de tot filerul ca să ne putem rădica biserica deocamdată”, spunea preotul Vasiliu în raportul către protopopiat¹¹⁰. Nici preotul Alexandru Popovici din Beliu nu a reușit să achiziționeze vreo carte în anul 1912 deoarece recolta fusese foarte slabă și ca atare țărânii nu au putut să își achite spesele destinate acestui scop¹¹¹.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 69.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 154.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 155.

¹⁰² *Ibidem*, f. 159.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 161.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 168.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 169.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 158.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 164.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 165.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 166.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 167.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 99.

În ciuda dificultăților cu care au fost confrunțați în parohiile peste care păstureau, o serie de preoți au reușit să își îndeplinească cu succes misiunea de a înființa biblioteci confesionale. Exemplul lor este încă o dovadă a veridicității zicalei populare care spune că “omul sfințește locul”. Nu mai puțin adevărat este și faptul că aceste succese au fost înregistrate în comunele bogate, în special în cele de câmpie, care dispuneau de pământ roditor, principalul capital economic al lumii rurale. Așa era Parohia din Sânicolau Român, care făcea parte din categoria celor avute, satul fiind așezat în Câmpia Orășii, foarte roditoare. În plus, oamenii se îndeletniceau cu grădinăritul, activitate care le aducea importante foloase. Chiar dacă în anul 1907 nu se putuse înființa biblioteca, credincioșii având cheltuieli mari cu ridicarea casei parohiale, în anul următor cumpăraseră și dăruiseră mai multe volume pentru înzestrarea ei. Printre ele era amintită o “evanghelie-lux în preț de 180 coroane”. De asemenea, a fost colectată și suma de 10 coroane, utilizată pentru abonamente la “foaia oficială «Biserica și școala»”¹¹².

În august 1909 Toma Păcală înștiința Consistoriul că pe parcursul anului a depus eforturi pentru înființarea unor noi biblioteci, precum și pentru sporirea patrimoniului de carte a celor deja existente, în ciuda “anului vitreg”. Erau nominalizate bibliotecile parohiilor din Mierlău, Oradea și Vechedr [n. n., azi în Ungaria] care reușiseră achiziționarea mai multor cărți¹¹³. O situație mai bună putea fi întâlnită în comuna Varviz, unde biblioteca parohială dispunea de 50 de cărți “alese conform gradului de pricepere al copiilor” și o parte din “biblioteca populară a Tribunei din Sibiu”. Preotul Ioan Popa aprecia faptul că peste 30 de tineri citiseră deja toate cărțile¹¹⁴.

În Satu Barbă, preotul Alexandru Drimba reușise și el să constituie un fond de carte ce conținea 51 de lucrări¹¹⁵. Parohul era fericit că tineretul începuse să manifeste interes pentru citit, în special – spune el – “pentru cărțile populare și instructive, cu deosebire cărți de conținut literar”. Pe parcursul anului, 28 de copii frecventaseră biblioteca. În schimb, în filia Spurcani situația era mai dificilă. Nu s-a putut organiza o bibliotecă datorită efortului financiar depus de mireni în vederea zidirii “casei bisericești” și a noii școli¹¹⁶.

Rezultate pozitive au fost înregistrate și în comuna Girișu de Criș. Preotul Romul Mangra anunța cu bucurie că 12 credincioși frecventau periodic biblioteca

¹¹² Idem, fond *Parohia Ortodoxă Sânicolau Român*, ds. 26/1908, f. n.

¹¹³ Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287/1882-1883, f. 23.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 27.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 45 – “De demult, Din viața sfinților, Povestea lui Harap Alb, Lucrarea pământului, Cântece din bătrâni, Alecsandru Macedon, Calendarul asociațiunii, Despre testament, Poștă, telefon, telegraf, Icoane din istoria grecilor, Grădina de legume, Cultura cucuruzului, Ionel (IV opuri), Regule ortografice, Vulcanismul, Îngrijirea unei moșii, Nuvele istorice (II), Poezii populare, Comuna viitorului, Povestiri, Poezii culese, Cum să trăim, Fabule alese, Mistrețul măiestrit, Din putere proprie, Floarea soarelui, Poezii de Goga, Versuri și proză (IV), Vestitorii, Un raiu industrial, Predica despre sudalme, Meșterul orb, Darul lui Christos, Doi călărași, Doi bătrâni, Tușa Oana, Balaurul, Vasile L. Baron Pop, Amintiri, Tovarășii școlari, Discurs ocazional, Vatra familiară, Religione și știință, Blajul, Cântece din lumea veche, Pentru țărani, Calendar practic și Institutul pedagogic greco-ortodox român din Arad”.

¹¹⁶ *Ibidem*.

parohială¹¹⁷. Appetitul pentru citit al oamenilor a sporit după ce parohul a popularizat lucrarea “*Călăuza creștinului*”, citind pasaje din carte în mai multe duminici, după terminarea liturghiei “poporului adunat la Sfânta biserică [...] lucruri folositoare și trebuință pentru fieștecările creștin, ca să le știe”. Corespondența este redactată într-un ton optimist, preotul amintind că este în așteptarea unui pachet de 30 de cărți comandate la Librăria Diecezană din Arad, la recomandarea Consistoriului mitropolitan¹¹⁸. Preotul din comuna Chiraleu reușise înființarea bibliotecii cu sprijinul despărțământului Marghita al “Astrei”. Ea număra 62 de volume, iar învățătorul din satul vecin Rogeiu izbutise să convingă tineretul asupra necesității lecturii¹¹⁹. Câteva rezultate bune au fost înregistrate și în “comunele bisericești” ale tractului Beliu, aflate sub ascultarea protopopului Petru Sârb din Girișu Negru. Biblioteca din Cheșa dispunea de 13 lucrări¹²⁰, cea din Chișlaca de 27 lucrări. Preotul Simeon Leucuța era fericit că ultima dintre acestea, “*Ruga de la Chișeteu*” fusese învățată și cântată de către opt coriști a doua zi de Rusalii¹²¹. Majoritatea cărților făceau parte din colecțiile recomandate de către “asociațiune” sau Consistoriu, respectiv “Biblioteca Universală”, “Biblioteca pentru toți” și “Biblioteca teatrală”. Girișenii achiziționaseră în cursul anului 1912 șapte noi cărți¹²², iar parohia din Petid cumpărase 12 volume noi¹²³.

O situație fericită se putea întâlni în Apateul Românesc [n. n., azi în Ungaria]. Biblioteca “parohială-școlară” sporise cu 49 de “cărțicele” care completau

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 48 – “*Anecdote de Speranția, Cum să trăim de Dobrescu, Creșterea porcilor, Alexandria, Povestea unei coroane, Cultura cucuruzului, Sfaturile unui plugar, Povestiri de ketegan, Cântece de Ciorogariu, Teatrul școlarilor, Povestiri răzeșe, Lucru manual, Cum să trăiești, Poveste despre păstrarea sănătății, Călăuza creștinului, Malima, Pentru părinți și copii, Teatrul pentru copii, Viața și pildele lui Esop, Visul Preacurarei, Războiul românilor, Robinson, Istoricul școalelor române din Bihor, Institutul pedagogic greco-ortodox român din Arad*”.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 47.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 78.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 91 – “*Quo Vadis de Sienkievics, Mergi Isuse de Alexandru A. Rusenescu, Trimful crucei de Caion, Cerșetoarea de la podul artelor de Ioan Nicoară, Tinera siberiană de Xavier de Maistre, Coliba indiană de Al. Piere, Isoarele crimelor, Știința, credința și postul de V. Prodan, Eroii noștri de I. Moța, Apostolul de Petöfi, Sfârșitul lumii de Stamarion, Balade populare de P. C. Damaschin, Alexandria*”.

¹²¹ *Ibidem*, f. 92 – “*Isoarele crimelor (din Biblioteca Universală), Tinera siberiană, Coliba indiană, Cerșetoarea de la podul artelor, Patriotul (din Biblioteca pentru toți), Făclia sub obroc, Doctorul fără voie, Căinii, Fântâna Blanduziei, Femea îndărătnică, Oedip (tragedie), Medea, Ecuba, Sic cogito, Veduva, Hero și Leandru, Carte de desfăcut farmecile, Descântece, vrăji și rugăciuni, Cu verful penei – scrieri satirice de A. Papp, Idil la țară (Biblioteca teatrală), Un om buclucaș, Unde dai și unde crapă, Sore cu ploe, Pentru ochii lunii, O ședință comunală, Nicolae Vulpea, Ruga de la Chișeteu*”.

¹²² *Ibidem*, f. 94 – “*Novele de Caragiale, Revoluția lui Horea (Editura Minerva), Speranța – anecdote populare, De ale noastre de Nicolae Iorga, La cărările vieții și Seri Albastre de L. Bolcaș, Fără suflet de Victor Eftimiu*”.

¹²³ *Ibidem*, f. 96 – “*Ruga de la Ghizău de Iosif Vulcan (comedie populară), Vine vlădica de Antoniu Papp (comedie în 3 acte), Doine și strigături de Ștefan Muntean, Halima de Szarac, Povești alese de Stancescu, Satul cu comorile de Petra Petrescu, Moara din vale de I. Rusu Șirianu, Îndreptarul poporului de I. Roman, Notarul și banditul de Teochar Alexi, Fabulele lui Cichindeal, Pasărea măiastră – poem populară de G. Baronzi, Cum să trăim ? de Dr. Aurel Dobrescu*”.

zestrea de 164 “dăraburi de cărți cari sunt cetite și pontate [n. n., preferate]¹²⁴ de tineret cu plăcere”¹²⁵. Biblioteca din Vekerd [n. n., azi în Ungaria] prezenta o stare de lucruri și mai bună. Aici existau două secțiuni, “biblioteca parohială” cu 10 lucrări și “biblioteca școlară” cu 36 de lucrări¹²⁶. Preotul Demeter Hașăș se mândrea cu faptul

¹²⁴ *Ibidem*, f. 54 – “Din bătrâni, Ce n-a fost și nu va fi, Cenușotca, Lumea proștilor, Codreana Sânziana, Povești poprale, Legenda ȝiganilor, Robinson, Povești de Crăciun, Cu ce trăiesc oamenii, Povești morale, Povești populare (II, III), Penes Curcanul, Tolpa și Ștefan Vodă, Toma lui Moș, Nan Bolovan, Fulgerul, Fata bărbată, Povestea găserii, Patru frați, Oprisanul, Isteață și pace, Ariciul și vulpea, Copilul cerșetor, Torișan, ȝăganu și popa, Bătrânii săraci, Coste ciobanu, Pleșcuța, Omul frumos, Armeanul neguțator, Norocul și mintea, Bernușca, Doi frați și două surori, Picătura de apă, Movila lui Burcel, Ioniță, Bătălia de la Călugăreni, Sandra, Angheluș, Îndreptarea școlariului stricat, Copila de omenie, Sentinela română, Capra și trei iezi, Teatru școlar, Din puterile proprii, Cele zece pisicușe, Copiii de la ȝiară, Clara Miliu novelă, Spice de aur, Blăstăm de mamă, Musciu-împărat (poveste), Păcală în satul lui, Căldărușe cu trei picioare, Strigoica, Fiica a nouă mame, Fata craiului din Cetini, Zâna margaretelor, Croitorul și trei feciori, Fata stăleriiului, Alipat, Povești, Judecata, Petrea pășitul, Îndărătnicul, Lumea proștilor, Povești, Vecinici, Mica fodeță, Balade populare, Sgărcitul (comedie), O partidă în patru, Sfântu Nicolae, Un idil în Ruseni, Pe pământul turcului, Despre recunoștință, Se ne iertem păcatele, Peștiorii, Cine sapă groapa altuia, Pretenul adevărat, Roma învinsă, Sâmbăta morșilor, Taina unei vieți, Jucării și jocuri de copii, O sută de ani, Căntece bătrânești, Chipuri de la Mahala, Vulturii, Calendarul Minervei, Pe plaiu, Andrei Șaguna, Sava Brancoviciu, Higiena populară, Florile inimei, Promemoria, Cultura română, De la sate (novelă), Despre comune (art. XXII 2886), Principatele române, Chestiunea autorității Bisericii Unite, Articul de lege XXVII 1967, Convorbiri, Icoane din istoria grecilor, Gărgăuneii dragostei, Vorbirea Mitropolitului Meșian, Regule ortografice, Poesii alese, Nici minte nici noroc, Ruga de la Chișeteu, Îndreptar pentru ..., Ștefan Vodă cel Tiner, Respuns magarilor, Contabilitatea, Vorbirea vicarului Mangra, Drepturile învățământului, Epistular civil, Protocoalele Sinodale Eparhiale 1887, 1888, 1891, Protocoalele Sinodale Eparhiale 1893, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, Protocolul Congresual 1900, Protocoalele Sinodale Eparhiale 1900-1909, Regulament pentru parochii 1891-1909, Procedura judecătorească 1889-1909, Organizarea învățământului 1909, Găcituri și cimilituri, Englischen sprachen, Unter haltung unde Wiscuz, Homoki szölő müvelés, Gyümölcs fajt, Máheszetráll, Ejfel, Eletipályak, Pesti Kronoka, Repül az ember, Moșul de flori, Zuia împărăteasă, Vântură ȝiară, Scăpărătoarea, Baba iadului, Dragă mamă, Ce a fost și nu va fi, Păcală și Tândală, Rusalim păcurariul, Princesa fermecată, Pipăruș Petru, Povestea lui Ignat, Carte de învățatură, Dudue Margareta, Vulcanismul, Anuarul reuniunei Învățătorești 1907, Mireasa capitanului, Oglinda inimei, Frumosul, Istoria literaturii române, Istoria populară, Anuarul Institutului Seminarului Pedagogic, Căntece din lumea veche, Perde vară, Notaru și banditu, La Alina (povești), Liturghia lui I. Christos, Paza Maicii Sfinte, Palatul misterios, Teiu legănat”.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 53.

¹²⁶ *Ibidem*, f. 74 – biblioteca parohială: “Istoria bisericii românești de Nicolae Iorga, Paremiile lui Solomon (de la anul 1688), Știința, credința și postul de V. Predeanu, Mergi Issuse de Alexandru Rusenescu, Convorbiri între un cercător și incredințat de Filaret, Predicile ȝinute la metropolie de Antim Irvireanu, Predicatorul de Ioan P.Ținoca, Legendele lui Isus Hristos de D.N. Ciortori, Stareșul Neonil de Hurmuzachi și Andrei Șaguna și De-ale noastre”; biblioteca școlară: “Halima – 1001 nopți (4 volume) de Ioan Barac, Floarea ofilită de Mihail Sadoveanu, Dor pustiu de I. Bârseanu, Vagabondul de Maxim Gorki, Scrieri pentru popor de I. Groșoreanu, Merinde de școală de Dr. G. Popa, Proverburi de Antoniu Pann, Spre ruină de Dr. Vrâncescu, Pe Dunăre de Carmen Silva, Povești populare de G. Cătană, Unirea Principatelor de Nicolae Iorga, Făt Frumos din lacrimă de Mihai Eminescu, Povestirile unei regine de Carmen Silva, Hamlet (traducere de Victor Anestiu), Despot vodă de Vasile Alecsandri, Hera și Leandru (traducere de Lecca), La gurile văii de Rădulescu N., Harap Alb de Ioan Creangă, Gruia lui Novac, Fiice vii de Dogariu,

că în cursul anului 1912 nu mai puțin de 32 de tineri frecventaseră biblioteca și citiseră 78 de cărți.

Printre parohiile de frunte se număra cea din Voivozi. Biblioteca de aici număra 145 de lucrări¹²⁷, iar în privința frecvenței cititorilor preotul raporta cu mândrie cifra de 52 de persoane care împrumutaseră 112 cărți. Succesul se datora efortului conjugat depus de către o serie de mecenafi, cum ar fi Iosif Diamandi, care donase 10 coroane în scopul achiziționării unor noi lucrări și Vasile Stroiescu, care donase 21 de cărți, "Asociațiunii din Sibiu", care oferise la rândul său 30 de cărți și preotului local, George N., cu zece cărți. De asemenea, Epitropia participase și ea cu 10 coroane în același scop¹²⁸.

În comuna Diosig, preotul Zaharie Moga reușise să pună bazele unei biblioteci românești după ce alocase anual câte 10 coroane în acest scop. Populația românească din localitate era deprinsă cu gustul lecturii, dar din păcate luase contact numai cu literatura maghiară – după cum remarcă parohul – "datorită mediului în care trăiește aici"¹²⁹. El nutrea speranța îmbogățirii fondului de carte românească pentru contrabalansarea procesului de maghiarizare, cu atât mai mult cu cât constata

Capra cu trei iezi de Ioan Creangă, Fiul bucătăresei de Dogariu, Vlad hoțul de Dogariu, Însurătoarea soarelui de Dogariu, Codreana Sânziana de Pompiliu, Moș Toma Bădiceanu de Dogariu, Păcală și Tândală de Cătană George, Hanul tătar de Panțu, Pipăruș Petru de Botetzatu, Nopti de eamnă de Mihail Sadoveanu, Soacra cu 3 nurori, Institutul pedagogic de Botiș I."

¹²⁷ *Ibidem*, f. 76 – "100 doine și strigături, Doine și strigături, Halima, Anecdote împănate, Istorioare morale, Crucea de lemn, Miorița, 1877 – schiță din război, Versuri și prosă de George Coșbuc, Nicolae Vulpea, Cine-i ucigașul?, Teatru școlar, Din popor, Istorioare biblice, Lucrarea pământului, Nutrețurile, Sămânța plantelor agricole, Moș Stoica, Istoria poporală a românilor, Ștefan cel Mare, Păstrarea sănătății, Războiul românilor pentru neatârănare, Istoria lui Mihai Viteazul, Revoluția lui Horea, Paserile noastre și legendele lor, Căruța poștei, O rugăciune, La răscurci, Povești de crăciun, Oameni și fapte, Satul Grivița, Opșaguri, Genoveva, Arghir și Elena, Sfaturile uni plugar, Cărticia plugarului, Povești de Ioan Slavici, Povești ardelenesti, Țiganiada, Făt Frumos din lacrimă, Tânăra siberiană, Istorioare religioase, Viețile sfinților, Țigani, Basmele românilor, Anecdote populare, Ilie Marin, Vătajelul, Piram și Tisbe, Codreana Sânziana, Vârful cu dor, Căntece, versuri de Stea, Orațiuni la nuntă, Cazania Țiganilor, Gruia lui Novac, Povestiri de petrecere, Pentru jărani, Povestiri, Povești alese, Din putere proprie, De demult, Floarea soarelui, Căntece din bătrâni, Calendarul asociațiunii 1912, Din viața sfinților, Povestea lui Harap Alb, Lucrarea pământului, Povestiri din viața țăranilor, Alexandria, Cum să trăim?, Din lume pentru lume, Din faptele străbunilor, Căntece și povești, Eroii noștri, Musca, Moșul, Întăia scrisoare de dragoste, Poesii populare din Banat, Poesii de Goga, Înmormântările unui trecător, Tovărășii de școlari, Maestrul orb, Darul lui Christos, Doi călărași, Doi bătrâni, Tușa Oana, Balaurul cel cu 7 capete, Cum se întorc rândunele, Versuri și proză, Un ram industrial de sprijinit, Despre Testament, Poșta, telegraful și telefonul, Icoane din istoria grecilor, Cultura cucuruzului, Ionel – familia, Ionel – de un an, Ionel – de 7 ani, Ionel – la școală, Astra, Regule ortografice, Vulcanismul, Împărțirea lucrului și îngrijirea pământului, Novele istorice, Poesii populare, Comuna Viitorul, Povestiri, Poesii alese, Ionel – căsătorit, O samă de cuvinte, Fabule alese, Mistrețul măiestrit, Din putere proprie, Floarea soarelui, poesii, de demult, Căntece din bătrâni, Povestiri, Alexandru Machedon, Calendarul asociațiunii 1913, Ercule, Din isprăvile lui Păcală, Creșterea pomilor, Institutul pedagogic greco-ortodox Arad, Date și documente, Carte de căntece, În sat la Tânguești, Povestea lui Stan Pățitul, Călăuza creștinului la biserică".

¹²⁸ *Ibidem*, f. 75.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 65.

că existau foarte puțini analfabeți. Biblioteca conținea 16 titluri, dintre care o parte în mai multe exemplare¹³⁰.

Biblioteca parohiei din Alparea dispunea de 41 de cărți, care au fost citite de 20 de tineri, chiar dacă, după spusele preotului, erau puține “de interes popular”¹³¹. Destul de bogată era biblioteca parohiei din Toboliu¹³². Cele 50 de lucrări erau editate sub egida “Bibliotecii populare Minerva” și aveau un puternic caracter național. Preotul era mulțumit de frecvența cititorilor, dar nu și de comportamentul acestora, despre care spunea că “are voie de cetit, însă dacă duce din cărți nu le mai aduce până oi merge după ele”¹³³.

Eforturile Mitropoliei de a introduce metode noi de organizare a bibliotecilor au început să dea roade în anul 1913. Către sfârșitul anului, Consistoriul orădean a

¹³⁰ *Ibidem*, f. 66 – “Cărți de rugăciuni (8 exemplare), piesele teatrale *Vrăjitoarea*, *Tinerețe nebunește* și *Bărbatul cu muiere* de Gheorghe Catană, piesa teatrală *Și ne iartă nouă păcatele noastre* de Maria Drăgan, ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București: *Poesii și Fabule* de Grigore Alexandrescu, *Dumbrava Roșie* de Vasile Alecsandri, *Mihai Vodă cel Rău* de Vasile Alecsandri, *Poesii populare* de A.I. Odobescu; *Poesii* de Gavril Bodnar, *Carte fermecată* (comedie) de Elena Fabian (după Hajotamann), *Buchetul* (monolog) de Ene (după Rod. Benedix), *Curs practic despre cultivarea pomilor* de Ion Pop-Reteganul, *Biblioteca Minerva* (13 numeri) și *Istoria școalelor românești din Bihor* de Nicolae Firu”.

¹³¹ *Ibidem*, f. 67 – “Drepturile și datorițele învățătorilor, Date și documente cu privire la istoria școalei românești, Datorițele și drepturi în Constituțiunea civilă și bisericească, Activitatea literară a mitropolitului Andrei Șaguna, Slujba Sfintei Biserici, Articolul de lege XXVII din 1907, Mitropolitul Sava II Brancoviciu, Momente memorabile la alegere de mitropolit, Convorbiri între un cercător și un credințat, Protocoalele Congresului 1879 – 19 august, Protocoale despre școală și sinod eparchial, Diferite regulamente 1879-1906, Statute fond preoțesc, Statutul organic, Instrucțiuni spre a prevedea școalele populare conform articolului de lege 1907, Biblia Bunului Păstor la centenarul Seminarului Andrău, Biblia Bunului Păstor la clerul și chestiunea alcoolismului, Chestiunea autonomiei Bisericii Unite Române, Scrieri și vorbiri de Dr. G. Popa, În jurul păcii de Vedeot, Date și documente cu privire la istoria bisericii ortodoxe române din Oradea-Mare, Institutul greco-ortodox din Arad, Cultura de frăgari, Dialogul de Iuliu Groșoreanu, Scrieri pentru popor, Circulara nr. 1080 a Prea Sfinției Sale Ioan Meșianu 1884, Boala de tuberculoză și remedii în contra ei, Ființa epilepsiei și vindecarea ei (medicație), Mediiune contra trahomă, Căldindare 1898-1913, Biserica și Școala, Diferite formulare, Inventare, Tolstoi (mici povestiri), Sienkievicz (novele), Capra cu trei iezi, Animalele domestice, Moldoveanu (anecdote și povestiri), *Ce n-a fost și nu va fi. Un împărat și fetele lui. Cenușoara*”.

¹³² *Ibidem*, f. 68 – “Leonard și Gertrudă, Cântarea României, Predarea Basarabiei, Unirea Principatelor, Mihailu Viitezul, Revoluția lui Horea, Răpirea Bucovinei, Păstrarea sănătății, Ce să cetim, 10 Maiu (ediția a II-a), Războiului Romanilor, (vol. I, II și III), Veniamin Costachi, Aritmetica (ediția a II-a), Femeile din Revoluția din Rusia, Cărticica plugariului de Sandu Aldea, Domnului Tudor din Vladimir-Biblioteca Steaoa, Românii de peste Carpați, Satului Grivița, Boalele molipsitoare. Pământului și țara noastră, Al vremurilor profet – Zorile poporiului român, Apicultura, Darea generală de câștig, diferite transgresiuni, Darea de Cassa, Cultura paserilor de casă, Impozitul pe pescuit, Impozitul pe arme, Gresierea cailor, Gresierea vitelor cormute, Sfaturi în orice afacere de impozit, Ercule în Biblioteca asociațiunii, Cum să trăim, Isprăvile lui Păcală, Comuna viitoriului, Creșterea pomilor, Povestiri de Petra Petresculu, Mistrețul măiestrit, În satu la Tânguiești, Călăuza creștinului în biserică, Povestea lui Stan Păpituș, Dedemult de Ioan Lupaș, Lucrarea pământului de Cosciuni, Căntece din bătrâni, Alesandru Macedon (partea I și II), Cartea Ioan Gură de Aur”.

¹³³ *Ibidem*, f. 68.

cerut întocmirea unor dări de seamă, pentru a analiza modul în care au fost transpuse în viață recomandările sale. Preotul Traian Milea din Călugări cumpărase romanul “Quo Vadis de Sienkievics” și lucrarea “Cuvântări la Sfântul botez, cununii și înmormântări de Petru Popa”. Acesta se arăta dispus să facă și alte achiziții și cerea sfatul superiorilor săi în privința acelor “opuri care să le poată ceti și prin care să se poată recrea și întări sântul religios al parochienilor știutori de carte, căroră – sublinia el – nu le-ar cădea cu greu jertfa pentru biblioteca parochială”¹³⁴. Doritori de carte erau și credincioșii din Drăgănești, unde existau 25 de cititori. Ei primeau lunar broșuri de la “Asociațiune” și tot prin intermediul ei cumpăraseră 10 exemplare din lucrarea “Îngrășarea pământului” scrisă de A. Cosciuc¹³⁵. Parohia din Săud avea banii adunați, dar nu primise dispoziție decât pentru cumpărarea “protocoalelor congresului și sinodului”, nu și pentru cărți școlare¹³⁶.

O situație laudabilă putea fi întâlnită în satul Cusuiș, ai cărui locuitori alocaseră suma de 30 de coroane pentru îmbogățirea bibliotecii. Fondul de carte a fost suplimentat și printr-o donație făcută de preot, care dăruise 27 de cărți în valoare de 11 coroane și 60 de fileri¹³⁷. Aceeași situație se înregistrează în cazul preotului parohiei din Ferice, care în anul 1912 cumpărase cărți în valoare de 10 coroane și 3 fileri, iar un an mai târziu, în valoare de 4 coroane și 30 de fileri. În ansamblu, avea în bibliotecă 44 de volume pentru care cheltuisese 14 coroane și 33 de fileri¹³⁸.

În martie 1914, vicarul protopopesec al Tractului Vașcău, Vasile Nicoruția, raporta că în parohiile aflate sub jurisdicția sa se înființaseră biblioteci numai în

¹³⁴ *Ibidem*, f. 107.

¹³⁵ *Ibidem*, f. 137.

¹³⁶ *Ibidem*, f. 126.

¹³⁷ *Ibidem*, f. 113-114 – “Ioan Gură de Aur, Arap Alb de Ion Creangă, *Lucrarea pământului* de A. Coșciuc, *Cântece din bătrâni* de V. Alexandri, *Povestiri din viața țăranilor* de I.P. Reteganul, *Calendarul Asociațiunii pe 1912*, *Musa Someșană* de I. Budnariu, *Lira mea*. *Poesii* de Iosif Vulcan, *Sfaturile unui plugar luminat* de Sandu Aldea, *Scrieri pentru popor* de T. Groșoreanu, *Datoranțe și drepturi* de Dr. G. Popa, *Îngrijirea contra tuberculozei*, *Nicolae Zsiga* de Gheorghe Tulbure, *Părintele Nicolae* de G. Simu, *Ioan Pipoș*, *Benjamin Franklin* de Dr. G. Popa, *Vatra părăsită* de Ion Slavici, *Băncele populare* de V. Osvadă, *Corbe haiducul*. *Literatură populară*, *Nuștii împărat*, *Levnat și Dosofata*, *Comasație*. *Ediția foaiei poporului*, *Lăcrămioare* de V. Alexandri, *Doine* de V. Alexandri, *Din bătrâni* de Ion Slavici”.

¹³⁸ *Ibidem*, f. 115 – “*Păstrarea sănătății*, *Cum să ne creștem copiii*, *Despre cărțile fondare* de V. Moldovan, *Despre testament* de V. Moldovan, *Poșta, telegraf, telefon* de G. Todica, *Cultura cucuruzului* de G. Todica, *Ionel* (5 volume) de V. Gr. Borgovanu, *Astra*, *Vulcanismul* de G. Todica, *Lucrarea unei moșii* de F. Negruțiu, *Notarii publici* de M. Beșan, *Începutul neamului românesc* de I. Lupaș, *Comuna viitorului* de R. Simu, *Fabule alese* de Țichindeal, *Donici*, *Ionel* cartea a VI-a de V. Borgovan, *Ercule* de Petre Ispirescu, *Alexandru Macedon* (2 volume) de Mihail Sadoveanu, *Sfaturile unui plugar* de Sandu Aldea, *Povești* de S. Moldovan, *Domnul Tudor* de Nicolae Iorga, *În livadă* de I. Rosignon, *Povestea trăsnetului* de I. Dragoslav, *Stan Păpădu* de Ion Creangă, *Călătoria lui Stanley* de A. Bărsanu, *Răvașele unui doctor* (3 volume) de A. Ihesca, *Moș Călin* de Dobrin, *A fost odată*. *Povești pentru tineret* de E. P., *La cruci* (nuvele populare) de M. Lungianu, *Povestiri* de P. Petrescu, *Cum să trăim* de R. Dobrescu, *Viețile sfinților* de Dositheiu, *Robinson Crusoe* de Daniel Foe, *Costea ciobanul* de D. Lăpădat, *Oprișanul* de V. Alexandri, *Toma a lui Moș* de V. Alexandri, *Leonard și Gertruda* de Pestalozzi”.

comunele Buntești, Criștior (pentru ambele școli), Cusuș și Săud. În celelalte localități demersul nu putuse fi realizat din cauza lipsei de bani¹³⁹.

Dr. Fildan, administratorul protopopesc al Tractului Beiuș, comunica Consistoriului că distribuise la parohiile din subordine “îndrumările” prevăzute în protocolul sinodal și că demersul avusese ecou. Toți preoții se angajaseră să adune suma de 10 coroane necesare înzestrării bibliotecilor. El se arăta bucuros că nu fusese nevoit să recurgă la “a le aplica mijloacele coercitive recomandate de Venerabilul Conzistor”¹⁴⁰.

După cum era și firesc, parohia orașului Beiuș înregistra o situație bună, comparativ cu satele plasei. Puterea economică a localității și-a pus amprenta și asupra conținutului bibliotecii, care număra 60 de titluri¹⁴¹. Și parohia din Răbăgani a înregistrat rezultate pozitive. Preotul Elia Moga făcuse comandă pentru cele mai importante titluri indicate de Consistoriu¹⁴². La Pocola, altă comună bogată, preotul Petru Pop realizase o bibliotecă ce număra 130 de volume. Bunăstarea miren timer se reflecta și sub acest aspect, încât preotul și-a putut permite să dirijeze cele 10 coroane către sprijinirea “Asociațiunei”¹⁴³. Parohia din Mizieș, satul natal al episcopului Miron Romanul, nici nu utilizase fondul bănesc alocat, deoarece biblioteca fusese înzestrată prin donațiile făcute de către “Asociațiune”. Aceasta număra 143 de volume¹⁴⁴.

Trebuie să remarcăm faptul că prezența unui mitropolit născut în părțile Beiușului a influențat benefic toate comunele vecine cu satul său de baștină, nu numai în privința dezvoltării școlilor și bibliotecilor de aici, ci și în mobilizarea populației în vederea edificării unor noi lăcașuri de cult în satele respective. Majoritatea bisericilor de aici sunt construite în perioada în care mitropolitul a păstorit destinele ortodocșilor transilvăneni.

Circulația și frecvența cărților în bibliotecile confesionale

Dacă în capitolele anterioare am pus accentul asupra eforturilor de înființare, organizare și înzestrare a bibliotecilor confesionale, insistând pe marginea aspectelor legate de dinamica procesului, am socotit necesar să dedicăm partea finală a studiului

¹³⁹ *Ibidem*, f. 145.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 150.

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 151 – “Câteva piese teatrale de Ant. Pop și M [n. n., indescifrabil], *Articolul*] de *Lege XXVII din 1907, Purtarea socoșilor* de Dr. Barbu, *Cântările Liturgiei* de T. Popovici, Mai multe regulamente pentru parohii: disciplinar, matrimonial, alegerea de protopop, alegerea de deputați sinodali și congresuali, plan de învățământ, *Statutul organic, Cuvent la actul festiv «Șaguna»* de Dr. Darcian, *Dicționar universal* de Săineanu, Mai multe anuare gimnasiale, *Date și documente* de Nicolae Firu, *Carte de cetire* de I. Popea, *Sciere comemorativă despre metropolitul Șaguna* de Lupaș, *Politica română din Ungaria* de D. A., *Vestitorii* de Mihail Sadoveanu, *Meșterul orb* de C. Negruzzi, *Cărțile funduare* de D. Moldovan, *Sfaturi bune* de Ungureanu, *Despre testament* de D. Moldovan, *Grădina de legume* de Negruzzi, Mai multe opuri de la asociațiune, *Dietetica pastorală* de S. Stoica, *Activitatea lui Șaguna* de Tulbure, *Colecțiune de cântări bisericești* de A. Lipovan, *Căsătoria a doua a preotului* de Dr. Iacob, Câteva protocoale sinodale și congresuale”.

¹⁴² *Ibidem*, f. 160.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 162.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 163.

categoriilor de lucrări care au poposit pe rafturile bibliotecilor și care au fost utilizate în procesul de învățământ, în special, și pentru culturalizarea maselor largi ale țărănimii ortodoxe.

Considerăm firesc să prezentăm pentru început lucrările dedicate cultivării limbii și istoriei românești, deoarece aceste două categorii de scrieri erau chemate să formeze, să contureze și să alimenteze permanent conștiința națională a tineretului și în general a oamenilor de la sate. Gama acestor lucrări a fost destul de diversă și tot atât de neuniform răspândită în teritoriu. De pildă, apropiate ca și conținut erau “abecedarele”, în ciuda faptului că se deosebeau ca titlu. În biblioteca parohiei din Apateul Românesc figura sub numele de “*Carte de învățătură*”¹⁴⁵, la Vecherd purta numele de “*Merinde pentru școală*”¹⁴⁶, scrisă de Dr. G. Popa (din seria Biblioteca Școlară), la Margine, “*Învățătura*”¹⁴⁷ avându-l ca autor pe M. Beșan, în vreme ce la Beiuș se numea “*Carte de cetire*”, întocmită de I. Popea¹⁴⁸. Acestea erau însoțite adeseori de lucrări de specialitate, gramatică, în scopul însușirii corecte a regulilor limbii române. Cea mai răspândită carte de gen a fost lucrarea “*Regule ortografice*”, prezentă în bibliotecile din Satu Barbă¹⁴⁹, Apateul Românesc¹⁵⁰, Voivozi¹⁵¹ și Margine¹⁵², în inventarul acesteia din urmă figurând cu mențiunea “Academia Română”. La parohiile din Vecherd¹⁵³ și Alparea¹⁵⁴ mai exista și lucrarea “*Scrieri pentru popor*”, elaborată de I. Grofșoreanu (Seria Biblioteca Școlară), adresată grupelor de elevi avansați, iar Beiușul deținea un “*Dicționar universal de Săineanu*”¹⁵⁵. Biblioteca din Satu Barbă¹⁵⁶ avea în patrimoniu lucrarea “*Discurs ocazional*” pentru deprinderea școlarilor cu arta oratoriei, iar cea din Apateul Românesc dispunea de un curs de limba engleză, “*Englischen sprache*”¹⁵⁷. La Toboliu exista și un manual de aritmetică.

Paleta lucrărilor ce abordau istoria națională a românilor era mult mai vastă. Ea cuprinde atât lucrări de specialitate, cât și alte forme de propagare a istoriei, ascunse în spatele unor nuvele sau poezii ce evocau diferite momente din evoluția poporului român de pe ambii versanți ai Carpaților.

Lucrări de istorie generală a românilor, aduse de la București, Iași, Chișinău ori scrise în Ardeal, puteau fi întâlnite în majoritatea bibliotecilor parohiale¹⁵⁸.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 53.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 74.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 40-41.

¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 151.

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 45.

¹⁵⁰ *Ibidem*, f. 53.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 76.

¹⁵² *Ibidem*, f. 40-41.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 74.

¹⁵⁴ *Ibidem*, f. 67.

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 151.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 45.

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 53.

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 57-76: la Apateul Românesc – “*Bătălia de la Călugăreni*”, “*Istoria literaturii române*”, “*Istoria poporală*”, “*Principatele române*”, “*Promemoria*”, “*Cultura română*”, “*Movila lui Burcel*”, “*O sută de ani*”, “*Vecinici*”, “*Sentinela română*”, la Alparea – “*Date și documente cu*

Toate titlurile enumerate mai sus erau secondate de studii sau cărți referitoare la istoria locală a transilvănenilor¹⁵⁹.

După cum se poate constata, pentru perioada respectivă nu se poate vorbi despre o dirijare și o distribuire unitară și uniformă a școlii. Cu toate acestea, au existat preocupări din domeniul biblioteconomiei, dovadă fiind în acest sens îndrumătoarele "*Ce să cetim*", inventariată la parohia Toboliu¹⁶⁰ și "*Biblioteca*" de V. Aron Pop, prezentă la Margine¹⁶¹.

În vederea coordonării pe criterii științifice a programului de culturalizare prin carte, Consistoriul mitropolitan al Sibiului a întocmit în ședința senatului școlar ținută la 22 august-4 septembrie catalogul cărților necesare bibliotecile școlare. El cuprindea un număr de 115 titluri, grupate pe categoriile de vârstă ale școlarilor, mergând de la opere literare până la cele mai diverse genuri ale beletristicii [vezi Anexa 2].

Nu toate lucrările erau însă agreate de către autorități, motiv pentru care Consistoriul a gândit și un program de ordonare sistematică a bibliotecilor parohiale, însă selectiv. Un prim obiectiv viza dotarea cu un minim de 55 de "cărți admise și recomandate", pe structura căruia să se dezvolte ulterior fondul de carte [vezi Anexa 3].

privire la istoria școlii românești", la Beiuș – "*Date și documente*" de Nicolae Firu, la Cheșa – "*Eroii noștri*", la Chișlaca – "*Patriotul*" (din Biblioteca pentru toți), la Chișirid – "*Dumbrava Roșie*" de Vasile Alecsandri, "*Peneș Curcanu*" de V. Alecsandri, la Diosig¹⁵⁸ – "*Dumbrava Roșie*" de Alecsandri, "*Mihai Vodă cel Rău*" de Vasile Alecsandri (ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București), la Girișu de Criș – "*Povestea unei coroane*", "*Războiul românilor*", la Girișu Negru – "*De ale noastre*" de Nicolae Iorga, "*Revoluția lui Horea*" (Editura Minerva), la Șumugiu – "*Istoria bisericească*" de C. Coca – Cernăuți, "*Date și documente*" de N. Firu – Arad, "*Sbuciumări politice*" de I. Slavici, "*Comoara dorobanșului*" de M. Sadoveanu – București, la Toboliu – "*Cântarea României*", "*Predarea Basarabiei*", "*Unirea Principatelor*", "*Mihaiu Viteazului*", "*Revoluția lui Horea*", "*Răpirea Bucovinei*", "*10 Maiu*" (ediția a II-a), "*Războiul Romanilor*" (vol. I, II și III), "*Domnului Tudor din Vladimir-Biblioteca Steaoua*", "*Românii de peste Carpați*", "*Satul Grivița*", "*Pământului și țara noastră*", "*Al vremurilor profeți*", "*Zorile poporului român*", "*Dedemult de Ioan Lupaș*", la Vecherd – "*De-ale noastre*" de Hurmuzachi și Andrei Șaguna, "*Despot vodă*" de Vasile Alecsandri (biblioteca școlară), "*Unirea Principatelor*" de Nicolae Iorga (Biblioteca Școlară), "*Istoria bisericii românești de Nicolae Iorga*", la Voivozi – "*Istoria poporală a românilor*", "*Ștefan cel Mare*", "*Războiul românilor pentru neatarnare*", "*Istoria lui Mihai Viteazul*", "*Revoluția lui Horea 1877 – schiță din război*", "*Oameni și fapte*", "*Satul Grivița*", "*Gruia lui Novac*", "*De demult*", "*Din faptele străbunilor*", "*Eroii noștri*", "*Date și documente*", "*O samă de cuvinte*".

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 40-67: În biblioteca de la Alparea se găseau lucrările "*Activitatea literară a mitropolitului Andrei Șaguna*", "*Mitropolitul Sava II Brancoviciu*", "*Momente memorabile la alegere de mitropolii*", "*Date și documente cu privire la istoria bisericii ortodoxe române din Oradea-Mare*", la cea din la Cheresig – "*Istoria pedagogiei de D. T. Botiș*", "*Date și documente*" de Nicolae Firu, "*Biserica din Bihor în luptă cu ...*" (indescifrabil), la Diosig – "*Istoria școalelor românești din Bihor*" de Nicolae Firu, la Margine¹⁵⁹ – "*De demult de I. Lupaș*", "*O samă de cuvinte de Octavian Goga*", "*Nușele istorice*" de I. A. Lăpădatu, la Satu Barbă – "*De demult*", "*Nușele istorice*", la Girișu de Criș – "*Istoricul școalelor române din Bihor*", la Voivozi – "*Nușele istorice*".

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *Ibidem*.

Toate aceste lucrări puteau fi procurate de la librăria diecezană a Aradului ori de la cea arhidiecezană a Sibiului. Pentru a fi evitată pierderea cărților, materialul menționa clar faptul că ele “se manipulează de paroh, ajutorat de învățător în strictă conformitate cu dispozițiile cuprinse în normativul despre bibliotecile parohiale”¹⁶².

În comparație cu numărul destul de mare de lucrări ce asigurau învățarea istoriei naționale, cunoașterea istoriei universale era limitată la un număr restrâns de cărți¹⁶³. Optând pentru cultivarea spiritului național, pe baza relației general-particular, truditarii din slujba bibliotecilor au căutat să păstreze vie memoria tribunilor ardeleni care au luptat pentru opera de emancipare a poporului român. În biblioteca din Girișu Negru puteau fi întâlnite lucrările “*La cărările vieții*” și “*Seri albastre*”, scrise de fostul student al Academiei de Drept din Oradea, L. Bolcaș, monitorizat de oficialii maghiari pentru atitudinea sa naționalistă¹⁶⁴. La Apateu Românesc existau monografiile ce evocau viața și activitatea unor personalități ai vieții bisericești, cum ar fi titlurile de “*Andrei Șaguna*” ori “*Sava Brancovici*”¹⁶⁵, ambii dedicați cauzei naționale, sau lucrările “*Activitatea literară a mitropolitului A. Șaguna*” de Gheorghe Tulbure și “*Viața și faptele mecenatului N. Zsiga*” de același autor, la Șumugiu¹⁶⁶, “*Scriere comemorativă despre metropolitul Șaguna*” de Lupaș, “*Andrei Șaguna*”, “*Viața și faptele lui Nicolae Jiga*” și “*Sava Brancovici*” de Gheorghe Tulbure la Cheresig¹⁶⁷.

Din aceeași gamă făceau parte lucrările de popularizare a instituțiilor de învățământ românești¹⁶⁸. Altele îmbrăcau forma reportajului, elaborate cu scopul de a conduce imaginația cititorului către locurile admirate de autorii lor sau sentimentele față de plaiurile natale¹⁶⁹.

¹⁶² Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Beiuș*, ds. 130/1912, f. 421.

¹⁶³ Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287, f. 45-68: Cea mai răspândită pare să fi fost “*Istoria vieții lui Alecsandru Macedon*”, nume sub care figurează în inventarul bibliotecii din Satu Barbă, “*Alexandru Machedon*” la Voivozi, “*Alesandru Macedon*” la Toboliu și “*Alexandru Macedon*” de Mihail Sadoveanu la Margine, cunoscută și sub numele de “*Alexandria*”, prezentă pe rafturile bibliotecilor din Cheșa, Girișu de Criș și Voivozi. La fel de răspândite, aparținând tot istoriei antichității, sunt lucrările “*Ercule*”, la Voivozi și Margine, precum și “*Icoane din istoria grecilor*”, la Apateul Românesc, Voivozi și Margine, aici fiind inventariată sub numele “*Icoane din istoria grecilor* de Victor Lascu”. Biblioteca din Chișlaca deține și alte lucrări de gen, “*Hero și Leandru*”, “*Medea*”, “*Ecuba*, cea din Apateul Românesc”, lucrarea “*Roma învinsă*”, iar în inventarul celei din Toboliu figura o lucrare de istorie mai recentă, anume “*Femeile din Revoluția din Rusia*”.

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 94.

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 53.

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 34.

¹⁶⁷ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Cheresig*, ds. 1/1917.

¹⁶⁸ Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287, f. 40-74: Monografia “*Blajul*” în biblioteca din Satu Barbă, “*Institutul pedagogic de Botiș I.*” la Veherd, “*Institutul greco-ortodox din Arad*” la Alparea și Șumugiu.

¹⁶⁹ *Ibidem*, f. 53-76: Aici se înscriu cărțile “*Pe pământul turcului*” din biblioteca parohiei Apateul Românesc, “*La gurile văii*” de Rădulescu N. (biblioteca școlară) și “*Pe Dunăre*” de Carmen Silva (biblioteca școlară), aflate în biblioteca din Veherd, ori mozaicurile “*Din lume pentru lume*” și “*Însemnările unui trecător*” din biblioteca parohiei Voivozi, “*Pe plaiu*” din biblioteca Apateului Românesc, “*Vârful cu dor*” din biblioteca de la Voivozi, “*Amintiri*” de Alexandru Ciura din

O mare importanță a fost acordată păstrării și perpetuării creației literare populare, investită cu valoare de garant în efortul de conservare a simțămintelor românești. Perioada asupra căreia ne-am aplecat oferă proba dăruirii cu care s-a lucrat pentru culegerea și propagarea folclorului autohton. În aproape toate bibliotecile puteau fi întâlnite colecțiile de *“Balade populare”* și *“Povești populare”* culese de P. C. Damaschin, *“Găcituri și cîmilituri”*, *“Miorița”*¹⁷⁰, la care se adaugă *“Povestea vorbii”* de Anton Pann la Cheresig¹⁷¹.

Pentru dezvoltarea apetitului pentru citit, tineretului i-a fost rezervată o bogată listă de povești. O parte dintre ele provin tot din filonul etos-ului popular, în vreme ce altele sunt preluate din comorile creației universale. Prezența masivă a acestui gen de carte dovedește o generalizare a fenomenului lecturii în mediul sătesc, acestea înscriindu-se în segmentul rezervat cititului de plăcere, de relaxare. Din panoplia titlurilor care înzestrau rafturile bibliotecilor rurale am reținut pe cele care încântau copilăria școlarilor din Apatcu Românesc¹⁷².

Apropiată ca număr de volume dedicate copiilor, dar și inventar, era biblioteca parohiei Vecherd¹⁷³. Biblioteca din Voivozi deținea și ea o frumoasă

biblioteca parohiei Margine. Majoritatea dintre ele aveau în inventar și volumele *“Copiii de la țară”* și *“În satul la Tânguiești”*, cu foarte mare circulație în epocă. Interesantă era și prezența unor lucrări de o ținută intelectuală superioară. Apatcu Românesc deținea o colecție a ziarului *Pesti Kronika*, la Margine exista un exemplar al monografiei *“Popoarele Austriei”* de M. Anagnoste, iar la Cheresig o lucrare cu caracter sociologic și statistic, intitulată *“Emigrarea în America”*.

¹⁷⁰ *Ibidem*, f. 40-91: amintim aici bibliotecile din Cheșa și Apatcu Românesc, apoi culegerile *“Din bătrâni”*, *“Cântece din bătrâni”*, *“Cântece din lumea veche”*, *“Poesii populare”* în Satu Barbă și Toboliu, *“Doine și strigături”* de Ștefan Munteanu, *“Satul cu comorile”* în Petid, *“100 doine și strigături”*, *“Doine și strigături”*, *“Anecdote populare”*, *“Miorița”*, *“Paserile noastre și legendele lor”* în biblioteca din Voivozi. De o largă circulație s-au bucurat și operele *“Legenda țiganilor”* și *“Toma lui Moș”*, semnalate la biblioteca din Apatcu Românesc, *“Proverburile lui Antoniu Pann”* (biblioteca școlară) la Vecherd, *“Cântece din bătrâni”* de V. Alecsandri, *“Cântece din lumea veche de Gh. Tulbure”*, *“Poezii populare de E. Hodoș”*, *“Poesii”* de Octavian Goga la Margine.

¹⁷¹ *Idem*, fond *Parohia Ortodoxă Cheresig*, ds. 1 / 1917.

¹⁷² *Idem*, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287, f. 53: *“Baba iadului”*, *“Capra cu trei iezi”*, *“Căldărușe cu trei picioare”*, *“La Alina (povești)”*, *“Povestea găserii”*, *“Povestea lui Ignat”*, *“Povești”*, *“Povești de Crăciun”*, *“Povești morale”*, *“Prietenul adevărat”*, *“Princesa fermecată”*, *“Cele zece pisicuțe”*, *“Cenușotca”*, *“Codreana Sânziana”*, *“Copila de omenie”*, *“Copilul cerșetor”*, *“Coste ciobanu”*, *“Croitorul și trei feciori”*, *“Doi frați și două surori”*, *“Fata bărbată”*, *“Fata craiului din cetini”*, *“Fata stălerului”*, *“Fiica a nouă mame”*, *“Mica fodelă”*, *“Moșul de flori”*, *“Nusciu împărat (poveste)”*, *“Nan Bolovan”*, *“Nici minte nici noroc”*, *“Oglinda inimei”*, *“Omul frumos”*, *“Patru frați”*, *“Petrea Pățitul”*, *“Păcală în satul lui”*, *“Păcală și Tândală”*, *“Pipăruș Petru”*, *“Pleșcuța”*, *“Rusalim păcurariul”*, *“Scăpărătoarea”* [n. n., *Fetița cu chibrituri*], *“Strigoaica”*, *“Teiu legănat”*, *“Torifan, țăganu și popa”*, *“Zăna margaretelor”*, *“Zăna împărăteasă”*, *“Norocul și mintea”*.

¹⁷³ *Ibidem*, f. 74: *“Capra cu trei iezi de Ioan Creangă”* (biblioteca școlară), *“Codreana Sânziana de Pompiliu”* (biblioteca școlară), *“Făt Frumos din lacrimă”* de Mihai Eminescu (biblioteca școlară), *“Fiice vii de Dogariu”* (biblioteca școlară), *“Fiul bucătăresei de Dogariu”* (biblioteca școlară), *“Floarea ofilită”* de Mihail Sadoveanu (biblioteca școlară), *“Gruia lui Novac”* (biblioteca școlară), *“Halima – 1001 nopți”* (4 volume) de Ioan Barac (biblioteca școlară), *“Hanul tătar de Panțu”* (biblioteca școlară), *“Harap Alb de Ioan Creangă”* (biblioteca școlară), *“Pipăruș Petru de Botezatu”* (biblioteca școlară), *“Povești populare de G. Cătană”* (biblioteca școlară), *“Soacra cu 3*

colecție de cărți de povești¹⁷⁴. Și în alte biblioteci figurau cărți pentru copii, însă nu într-o măsură atât de mare ca în cazurile prezentate¹⁷⁵. Un alt gen literar foarte gustat de cititori, de astă dată adresat unei categorii mai mari de vârstă, era cel al nuvelor și povestirilor. Și în această privință se poate vorbi despre o listă a titlurilor, destul de bogată, cu autori români din Ardeal și adesea din Regat. Cel mai bine se prezenta biblioteca din Voivozi¹⁷⁶. De asemenea, înregistrăm situația din bibliotecile din Apatiu Românesc¹⁷⁷, din Margine¹⁷⁸ și Cheresig¹⁷⁹. În schimb, literatura universală nu era foarte bine popularizată prin intermediul fondului de carte, titlurile fiind destul de puține¹⁸⁰. Genul liric avea mare trecere în rândul cititorilor de la sate. Titlurile

nurori” (biblioteca școlară), “*Păcală și Tândală de Cătană George*” (biblioteca școlară), “*Însurătoarea soarelui de Dogariu*” (biblioteca școlară).

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 76: “*Halima*”, “*Povești de crăciun*”, “*Povești*” de Ioan Slavici, “*Povești ardelenesti*”, “*Făt Frumos din lacrimă*”, “*Basmele românilor*”, “*Codreana Sânziana*”, “*Povești alese*”, “*Povestea lui Harap Alb*”, “*Balaurul cel cu 7 capete*”, “*Cântece și povești*”, “*Povestea lui Stan Pățitul*”, “*Din isprăvile lui Păcală*”.

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 45-76: Biblioteca din Satu Barbă avea în dotare cărțile “*Balaurul*”, “*Povestea lui Arap Alb*” și “*Meșterul orb*”, cele din Cheșa și Chișlaca “*Cerșetoarea de la podul artelor*” de Ioan Nicoară, la Petid “*Povești alese de Stăncescu*”, la Alperea “*Un împărat și fetele lui*”, “*Cenușotca*” și “*Capra cu trei iezi*”, la Toboliu “*Isprăvile lui Păcală*” și “*Povestea lui Stan Pățitul*”, la Margine “*Povestea lui Arap Alb*” de Ion Creangă, la Chișirid “*Cele zece pisicuțe*”, “*Capra cu trei iezi de Creangă*”, “*Povești alese de Andersen*”, “*Povești de Crăciun*” și “*Bărnușca*” (10 broșuri).

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 74, 76: Printre operele puse la dispoziția publicului se numărau: “*Nicolae Vulpea*”, “*Cine-i ucigașul?*”, “*Moș Stoica*”, “*Căruța poșter*”, “*La răscruce*”, “*Țigani*”, “*Ilie Marin*”, “*Vătăjelul*”, “*Povestiri*”, “*Povestiri de petrecere*”, “*Povestiri din viața țăranilor*”, “*Musca*”, “*Moșul*”, “*Maestrul orb*”, “*Doi călărași*”, “*Doi bătrâni*” și “*Tușa Oana*”. Aceasta era secondată de biblioteca din Veherd, care păstra cărțile: “*Dor pustiu de I. Bârseanu*”, (biblioteca școlară), “*Povestirile unei regine de Carmen Silva*” (biblioteca școlară), “*Moș Toma Bădiceanu de Dogariu*” (biblioteca școlară), “*Nopti de eamnă de Mihail Sadoveanu*” (biblioteca școlară) și “*Vlad hoțul de Dogariu*” (biblioteca școlară).

¹⁷⁷ *Ibidem*, f. 5.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 40-41: se bucurau de o bună dotare: “*Armeanul neguțător*”, “*Bătrâni săraci*”, “*Bărnușca*”, “*Ionia*”, “*Isteață și pace*”, “*Îndărătnicul*”, “*Chipuri de la mahala*”, “*De la sate*” (nuvelă), “*Duduie Margareta*”, “*Palatul misterios*” și “*Peștorii*”, respectiv “*Povestiri*” de Octavian Goga, “*Tușa Oana*”, “*Doi bătrâni și Balaurul*” de I. Agârbiceanu, “*Doi călărași*” de Sandu Aldea, “*Vestitorii*” de Sadoveanu, “*Tovărăși de școală*” și “*Un cuvent*” de Aurel Bratu. Mai puține ca număr, dar interesante erau și cărțile din patrimoniul altor biblioteci: “*Povestiri de Retegan*” și “*Povestiri răzlețe*” la Girișu de Criș, “*Veduva*” la Chișlaca, “*Novele*” de Caragiale la Girișu Negru, “*Moara din vale*” de I. Rusu Șirianu la Petid, “*Povestiri de Petra Petresculu*” la Toboliu, “*La răscruce*” de Slavici, “*Povestiri*” de Mihail Sadoveanu, “*Doi frați două surori*” (10 broșuri), “*Novele de Sienkievic*”, “*Legenda ȣiganilor de Dulfu*” la Chișirid, “*Vestitorii*” de Mihail Sadoveanu, “*Meșterul orb*” de C. Negruzzi la Beiuș.

¹⁷⁹ *Idem*, fond *Parohia Ortodoxă Cheresig*, ds. 1 /1917: “*De la sate*” de Ion Agârbiceanu, “*Popa Tanda*” de Ioan Slavici, “*Povestiri*” de I. P. Reteganu și “*Pavel Cătană de Dr. Iamik*” la Cheresig.

¹⁸⁰ *Idem*, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287, f. 48, 68-91: Ne vom limita la o succintă enumerare a lor: “*Robinson*” la Girișu de Criș, “*Coliba indiană*” de Al. Piere, “*Quo Vadis de Sienkievics*”, “*Tinera siberiană*” de Xavier de Maistre la Cheșa și Chișlaca, “*Halima de Szarac*” la Petid, “*Clara Miliu*” (nuvelă), “*Robinson*” la Apatiu Românesc, “*Hera și Leandru*” (traducere de Lecca – biblioteca școlară), “*Vagabondul*” de Maxim Gorki (biblioteca școlară) la Veherd, “*Genoveva*”, “*Arghir și Elena*”, “*Tânăra siberiană*”, “*Piram [sic!=Priam] și Tisbe*” la Voivozi,

înscrise în listele de inventar confirmă preferința țăranilor pentru poezia de dragoste, cea patriotică și cea umoristică. Erau gustate mai ales creațiile poetilor ardeleni, așa cum reiese din inventarul bibliotecilor din Voievozi, Satu Barbă, Girișu de Criș, Cheșa, Chișlaca, Diosig și Chișirig¹⁸¹.

Cărțile de factură umoristică erau și ele bine apreciate de cititorii epocii. Din inventarele bibliotecilor parohiale prezentate în rapoartele înaintate Consistoriului am putut selecta principalele titluri ale cărților cu acest tip de conținut¹⁸².

Pentru dezvoltarea mișcării teatrale școlare, înspre bibliotecile parohiale au fost dirijate o serie de lucrări de îndrumare a tineretului în arta dramatică, alături de piese de teatru adecvate vârstei școlare. Cele mai multe cărți de această natură se găseau în biblioteca din Diosig¹⁸³ – *“Vrăjitoarea”*, *“Tinerete nebunește”* și *“Bărbatul cu muiere* de Gheorghe Catană (piese teatrale)”, *“Carte fermecată* (comedie) de Elena Fabian (după Hajotamann)” și *“Buchenul* (monolog) de Ene (după Rod. Benedix)”, urmată de cea din Apateul Românesc¹⁸⁴ – *“Gărgăunei dragostei”*, *“Ruga de la Chișeteu”*, *“Sgârcitul* (comedie)”, *“Teatru școlar”*, *“Un idil în Ruseni”*, din Chișlaca¹⁸⁵ – *“Idil la țară* (Biblioteca teatrală)”, *“Oedip* (tragedie)”, *“Ruga de la Chișeteu”*, și Petid¹⁸⁶ – *“Ruga de la Ghizătău* de Iosif Vulcan (comedie populară)” și *“Vine vlădica* de Antoniu Papp”. Printre alte titluri figurau: *“Teatru pentru copii”* și *“Teatrul școlarilor”* la Girișu de Criș¹⁸⁷, *“Hamlet* (traducere de Victor Anestiu –

“Tolstoi (mici povestiri)”, *“Sienkievicz (novele)”* la Alparea și *“Leonard și Gertruda [sic!=Gertruda]”* la Toboliu.

¹⁸¹ *Ibidem*, f. 32-99: *“Versuri și proză”* de George Coșbuc, *“Poesii populare din Banat”*, *“Poesii de Goga”*, *“Poesii populare”*, *“Poesii aleș[e]”*, *“Versuri și proză”*, *“Poesii, de demult”* și *“Țiganiada”*, iar în cea de la Apateul Românesc *“Blăstăm de mamă”*, *“Florile inimii”*, *“Frumosul”*, *“Fulgerul”*, *“Dragă mamă”*, *“Peneș Curcanul”*, *“Poesii alese”*. Celelalte biblioteci aveau un număr mai mic de cărți de poezie. Printre titlurile frecvent întâlnite pot fi enumerate: *“Poezii”* de Goga, *“Poezii culese”*, *“Versuri și proză”*, *“Vestitori”* în Satu Barbă, *“Cântece de Ciorogariu”* la Girișu de Criș, *“Apostolul de Petőfi”* la Cheșa, *“Fântâna Blanduziei”* la Chișlaca, *“Fără suflet* de Victor Eftimiu” la Girișu Negru, *“Paserea măiastră poemă populară”* de G. Baronzi la Petid, *“Poesii populare* de A. I. Odobescu”, *“Poesii”* de Gavril Bodnar (ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București) la Diosig, *“Poezii alese”* de Horațiu Ghendi, *“Versuri și proză”* de G. Coșbuc, *“Țara noastră (foerie)”* de Octavian Goga, *“Țiganiada* de Deleanu” la Chișirid.

¹⁸² *Ibidem*: Cel mai bine stătea la acest capitol biblioteca din Chișlaca, cu volumele *“Cu verful penei – scrieri satirice de A. Papp”*, *“Doctorul fără voie”*, *“Sic cogito”*, *“Sore cu ploe”*, *“Unde dai și unde crapă”*, *“Un om buclucăș”*, urmată de cea din Apateul Românesc, cu volumele *“Ariciul și vulpea”*, *“Lumea proștilor”*, *“Cine sapă groapă altuia”*, *“Notarul și banditul”*, *“Perde vară”*, *“Vântură fiară”*. Alte cărți umoristice mai puteau fi întâlnite în Satu Barbă (*“Fabule alese”*), la Girișu de Criș (*“Anecdote de Speranța”* și *“Viața și pildele lui Esop”*), la Girișu Negru (*“Speranța – anecdote populare”*), la Petid (*“Fabulele lui Chichindeal”*, *“Notarul și banditul* de Teochar Alexi”), la Voievozi (*“Anecdote împănate”*, *“Fabule alese”*), la Diosig (*“Poesii și Fabule* de Grigore Alexandrescu”) (ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București), la Alparea (*“Moldoveanu (anecdote și povestiri)”*) și la Margine (*“Fabule alese* de Ghendi”).

¹⁸³ *Ibidem*, f. 66.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 53.

¹⁸⁵ *Ibidem*, f. 92.

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 96.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 48.

biblioteca școlară) la Vecherd¹⁸⁸, “Teatru școlar” la Voivozi¹⁸⁹ și Chișirid¹⁹⁰ și “Câteva piese teatrale de Ant. Pop și M [n. n., indescifrabil]” la Beiuș¹⁹¹.

O deosebită importanță a fost acordată popularizării metodelor moderne de agrotehnică, dat fiind faptul că majoritatea populației românești locuia la țară. Numărul lucrărilor cu caracter agro-științific era apropiat de cel al cărților de limba română și de istorie națională. Anumite cărți se ocupau de introducerea normelor manageriale moderne utilizate în Occident, altele vizau introducerea în agricultura țăranilor români a unor specii de plante cu randament sporit, cerute pe piața industriei alimentare sau a celei ușoare, iar altele veneau în sprijinul crescătorilor de animale. Toate erau orientate către aceeași țință, anume să contribuie la propășirea materială a populației rurale. Prima categorie se ocupa cu organizarea judicioasă a gospodăriilor țărănești¹⁹². Altele, după cum spuneam, explicau pe larg modalitățile de cultură ale unor plante ce se înscriau în tradiția agricolă românească¹⁹³. Printre ramurile agricole mai noi, care se regăseau în diferite cărți din rafturile bibliotecilor, sunt de menționat “Apicultura” în biblioteca din Toboliu¹⁹⁴ și “Cultura de frăgari” la Alparea¹⁹⁵, ultima încercând să îi familiarizeze pe țărani cu creșterea viermilor de mătase. Zootehnia era încurajată printr-o altă serie de lucrări: “Animale domestice” la Chișirid¹⁹⁶ și Alparea¹⁹⁷, “Cultura paserilor de casă”, “Gresierea cailor”, “Gresierea vitelor cornute” la Toboliu¹⁹⁸ și “Creșterea porcilor” la Girișu de Criș¹⁹⁹. La Chișlaca²⁰⁰ putea fi întâlnită o lucrare cu titlul: “Câinii”.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 74.

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 76.

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 32.

¹⁹¹ *Ibidem*, f. 151.

¹⁹² *Ibidem*, f. 45-151: “Grădina de legume”, “Îngrijirea unei moșii”, “Lucrarea pământului” de A. Cosciuc, “Pentru țăranii”, “Sfaturile unui plugar” la biblioteca din Satu Barbă și Voivozi, aceasta din urmă deținând în plus și lucrările “Nutrețurile”, “Sămânța plantelor agricole”, “Sfaturile unui plugar”, “Cărticica plugarului” de Sandu Aldea și “Împărțirea lucrului și îngrijirea pământului”. Apropiate ca și conținut erau și lucrările “Împărțirea, lucrarea și îngrășarea moșiei” de I. Negruțiu, “Din putere proprie de Petrescu”, aflate în biblioteca din Margine, “Din putere proprie”, “Sfaturile unui plugar de Sandu Moca” la Chișirid sau “Sfaturi bune de Ungureanu” la Beiuș.

¹⁹³ *Ibidem*: Cartea “Cultura cucuruzului” putea fi întâlnită în bibliotecile din Satu Barbă, Girișu de Criș, Voivozi și Margine, însoțită în cele mai multe cazuri de lucrarea “Floarea soarelui” de Ștefan Cacoveanu. Viticultura figura și ea printre temele avute în vedere de formatorii de biblioteci. Prin intermediul unor studii de specialitate, cum ar fi “Cultura viei pe nisipuri (Homoki szőlő művelés)” întâlnit în biblioteca de la Apatelul Românesc sau “Apărea viilor” de N. Pop, întâlnită la Margine, se urmărea ameliorarea soiurilor de vie autohtonă. La fel s-a procedat și în cazul pomiculturii. Biblioteca din Apatelul Românesc avea în inventar lucrarea “Soiuri de fructe (Gyümölcs fait)”, cea din Toboliu și Voivozi “Creșterea pomilor”, iar la Diosig exista lucrarea “Curs practic despre cultivarea pomilor” de Ion Pop-Reteganul (ediții școlare aprobate de Ministerul Instrucției Publice și Cultelor București). O singură lucrare era dedicată cerealelor, intitulată “Spice de aur”, întâlnită la Apatelul Românesc.

¹⁹⁴ *Ibidem*, f. 68.

¹⁹⁵ *Ibidem*, f. 67.

¹⁹⁶ *Ibidem*, f. 32.

¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 67.

¹⁹⁸ *Ibidem*, f. 68.

¹⁹⁹ *Ibidem*, f. 48.

În ceea ce privește dezvoltarea meșteșugurilor, o singură carte atingea acest aspect, respectiv *“Lucru manual”*, întâlnită la Girișu de Criș²⁰¹. Însă nu se poate afirma că nu erau prezente alte lucrări, destul de multe la număr, care promovau noile cuceriri ale tehnicii²⁰².

Un accent deosebit a fost pus pe educația sanitară a populației de la țară, atât în privința prevenirii și combaterii bolilor cu incidență frecventă la sate, cât și în privința adoptării unei diete sănătoase. În majoritatea bibliotecilor putea fi întâlnită lucrarea *“Cum să trăim de Dr. Aurel Dobrescu”* și *“Dietetica populară de Stoica”* (Satu Barbă²⁰³, Girișu de Criș²⁰⁴, Petid²⁰⁵, Voivozi²⁰⁶, Toboliu²⁰⁷, Margine²⁰⁸) sau *“Cu ce trăiesc oamenii”* la Apelele Românești²⁰⁹ și *“Poveste despre păstrarea sănătății”* la Girișu de Criș²¹⁰. Alte lucrări conțineau noțiuni de diagnosticare și tratament ale bolilor infecțioase sau ale afecțiunilor neurologice. La Alperea²¹¹ existau lucrările *“Boala de tuberculoză și remedii în contra ei”*, *“Ființa epilepsiei și vindecarea ei (medicație)”*, *“Medițiune contra trahomă”*, la Girișu de Criș²¹² – *“Malima”* [n. n., molima], la Toboliu²¹³ – *“Boalele molipsitoare”*, la Cheresig²¹⁴ – *“Boalele lipicioase de I. Chitul”*. Câteva titluri abordau problema generală a păstrării sănătății, cum ar fi *“Higiiena populară”* la Apelele Românești²¹⁵, *“Păstrarea sănătății”* la Voivozi²¹⁶ și Toboliu²¹⁷, dar și o lucrare mai amplă, cu conotație sociologică, anume *“Mizerie, boală, crimă, degenerare de D. Voniga”*, întâlnită la Cheresig. O singură lucrare se ocupa de problema tratamentului balnear, *“Apele de la Karlsbad de Dr. Mera”*, întâlnită la Margine²¹⁸.

²⁰⁰ *Ibidem*, f. 92.

²⁰¹ *Ibidem*, f. 48.

²⁰² *Ibidem*: Așa de pildă, cartea *“Comuna viitorului”* de Romul Suciu putea fi găsită în bibliotecile din Satu Barbă, Voivozi, Toboliu și Margine. La fel, lucrarea *“Un raiu industrial de Cosciuc”* sau lucrarea *“Un ram industrial de sprijinit”*, care erau întâlnite la Apelele Românești. O mare frecvență aveau cărțile *“Poștă, telefon, telegraf”* și *“Vulcanismul”* de Gavril Todica prezente la Satu Barbă²⁰², Apelele Românești, Voivozi și Margine. La biblioteca din Chișlacă exista un studiu privitor la utilizarea energiei electrice, *“Făclia sub obroc”*, la Voivozi un alt studiu privitor la aviație, *“Repük az ember”* la Margine, *“Studii științifice de Gr. Todica”*, iar la Chișirid și Alperea, mai multe lucrări din genul științifico-fantastic, *“Ce n-a fost și nu va fi de J. T. Mera (7 broșuri)”*.

²⁰³ *Ibidem*, f. 45.

²⁰⁴ *Ibidem*, f. 48.

²⁰⁵ *Ibidem*, f. 96.

²⁰⁶ *Ibidem*, f. 76.

²⁰⁷ *Ibidem*, f. 68.

²⁰⁸ *Ibidem*, f. 40-41.

²⁰⁹ *Ibidem*, f. 53.

²¹⁰ *Ibidem*, f. 48.

²¹¹ *Ibidem*, f. 67.

²¹² *Ibidem*, f. 48.

²¹³ *Ibidem*, f. 68.

²¹⁴ Idem, fond *Parohia Ortodoxă Cheresig*, ds. 1/1917.

²¹⁵ Idem, fond *Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, ds. 287, f. 53.

²¹⁶ *Ibidem*, f. 76.

²¹⁷ *Ibidem*, f. 68.

²¹⁸ *Ibidem*, f. 40-41.

Foarte frecvente au fost și cărțile cu conținut juridic. În inventarele bibliotecilor puteau fi întâlnite numeroase lucrări de drept canonic, penal, civil, procedural, succesoral, administrativ, precum și legislație specială pentru reglementarea anumitor activități²¹⁹. Tot în scopul instruirii populației, pentru a nu cădea victimă abuzurilor organelor de stat sau propriei ignoranțe, au fost introduse în biblioteci și lucrări referitoare la perceperea taxelor și impozitelor și de contabilitate. Cea mai bogată era biblioteca din Toboliu²²⁰, cu lucrările “*Darea generală de câștig, diferite transgresiuni*”, “*Darea de Cassa*”, “*Impozitul pe pescuit*”, “*Impozitul pe arme*”, “*Sfaturi în orice afacere de impozit*”. Beiușul²²¹ deținea lucrarea “*Purtarea socoșilor de Dr. Barbu*”, iar Apatoul Românesc²²² scrierea “*Contabilitatea*”.

După cum se poate observa din analiza amănunțită a titlurilor și din frecvența acestora în spațiul ortodox bihorean, factorii de cultură ai bisericii și ai corpului învățătoresc românesc s-au îngrijit să doteze bibliotecile cu o gamă cât mai largă de lucrări, mergând de la cele de stringentă necesitate, și am menționa aici manualele de limba română și cărțile de istorie a românilor, până la cărți și studii cu caracter tehnic sau de educație civică. În totalitatea lor, acestea au constituit instrumentele sau chiar armele cu care populația românească s-a opus procesului de desnaționalizare, pe de o parte, iar de pe altă parte ele au servit emancipării economice și culturale a lumii rurale românești.

(to be continued)

Rumänische Schulbibliothek in Biharer Gespanschaft (19.Jhd.-Anfang des 20ten Jhts) Zusammenfassung

Eine grosse Bedeutung für die Schulerziehung der rumänischen Jungen hatte der Buchsverkehr im schülerischen Milieu. Zuerst lässt sich es bemerken, dass der

²¹⁹ *Ibidem*: Alparea, cu lucrările “*Drepturile și datorințele învățătorilor*”, “*Articolul de lege XXVII din 1907*”, “*Datorințele și drepturi în Constituțiunea civilă și bisericească*”, “*Diferite regulamente 1879-1906*”, “*Statute fond preoțesc*”, “*Statutul organic*”, “*Instrucțiuni spre a prevedea școalele populare conform articolului de lege 1907*”, “*Circulara nr. 1080 a Prea Sfinției Sale Ioan Meșianu 1884*”; Beiuș, cu lucrările “*Articolul de Lege XXVII din 1907*”, “*Mai multe regulamente pentru parohii: disciplinar, matrimonial, alegerea de protopop, alegerea de deputați sinodali și congresuali, plan de învățământ*”, “*Statutul organic*”, “*Cărțile funduare de D. Moldovan*”, “*Despre testament de D. Moldovan*”; Apatoul Românesc cu lucrările “*Isvoarele crimelor* (din Biblioteca universală)”, “*Articul de lege XXVII 1967*”, “*Judecata*”, “*Procedura judecătorească 1889-1909*”, “*Despre comune (art. XXII 1886)*”, “*Drepturile învățământului*”, “*Epistular civil*”, “*Organizarea învățământului 1909*”. Alte biblioteci nu dispuneau de un prea mare număr de astfel de lucrări, de pildă Chișlaca poseda doar studiul-model “*O ședință comunală*”, adresat administrației locale, Satu Barbă și Margine lucrarea succesorală “*Despre testament de Dr. V. Moldovan*”, iar Cheșa lucrarea de drept penal “*Isvoarele crimelor*”.

²²⁰ *Ibidem*, f. 68.

²²¹ *Ibidem*, f. 151.

²²² *Ibidem*, f. 53.

Buchsverkehr ziemlich beschränkt war, besonders in der dörflichen Umgebung. Die zwei rumänischen Kirchen (bzw. orthodoxe und griechisch-katholische) suchten durch alle Mitteln auf, kirchliche Bücher vorwiegend ihren Gemeindemitgliedern zu verbreiten. Sowohl die wirtschaftlichen Schwierigkeiten als auch die hohe Analphabetismus-Quote unter Rumänen bewogen nur eine Minderheit der Geistlichkeit und des Lehrkörpers die von der kirchlichen Hierarchie beharrlich empfohlenen Bücher zu bestellen. Deswegen suchten die zwei rumänischen Bistümer andere Mitteln für das Buchsdiffusion auf, insbesondere dasjenige in der rumänischen Sprache, das als ein kulturelles Fortschrittmittel betrachtet wurde, wenn sich das ungarische Nationalismus immer erbitterter manifestiert hat. Derart tritt ins Dasein die Idee manch parochialer und schulerischer Bibliotheke.

Die ersten Statuten der Organisierung der parochialen und schulerischen Bibliotheke sind in 1882 abgefasst worden. Bis zum Ende des 19then Jahrhunderts wurden Bibliotheke in der Mehrheit der orthodoxen und griechisch-katholischen Pfarrgemeinden begründet. Der Buchsbestand dieser Bibliotheke hat trotz der wirtschaftlichen Schwierigkeiten und der politischen Begrenzungen konstant zugenommen. Die Anzahl und die Vielfältigkeit der von diesen Bibliotheken besessenen Bücher waren ein entscheidender Faktor zur kulturelle Emanzipierung des rumänischen Volks.

“Un puternic curent” la sate¹: mecanismele mobilizării politice ale mișcării legionare în lumea rurală 1933-1937. O primă schiță a unei istorii sociale a Gărzii de Fier*

Oliver Jens Schmitt

Keywords: *Legionary Movement; Social History; Rural History*

În ciuda faptului că mișcarea legionară a constituit unul dintre cele mai importante și controversate fenomene ale istoriei românești contemporane, cercetarea bazată pe documente de arhivă se află la începuturi, precum cea pe tema național-socialismului german sau a fascismului italian. Lucrările de referință existente provin din sfera ideologică a dictaturii comuniste sau din partea unor cercetători care nu au avut acces la arhivele române înainte de 1989. După înlăturarea dictaturii comuniste, rolul intelectualilor de vază în cadrul Legiunii a devenit unul dintre subiectele de cercetare favorite ale istoricilor și publiciștilor. Ideologia legionară a fost de asemenea în mod intens analizată și discutată². Cele mai multe lucrări se bazează pe

¹ Citatul, “un puternic curent”, în ANIC, fond *Direcția Generală a Poliției* [în continuare, *DGP*], ds. 9/1937, f. 118.

* Versiunea în limba germană a prezentului articol a apărut sub forma “*Eine mächtige Bewegung auf den Dörfern*”: *Mechanismen der politischen Mobilisierung der rumänischen Legionärsbewegung im ländlichen Raum (1933-1937). Vorskizze zu einer Sozialgeschichte der “Eisernen Garde”*, în *Nation, Nationalitäten und Nationalismus im östlichen Europa. Festschrift für Arnold Suppan zum 65. Geburtstag* (ed. M. Wakounig, W. Mueller, M. Portmann), Viena, 2010, p. 389-418.

² Lucrări de referință sunt Armin Heinen, *Die Legion “Erzengel Michael” in Rumänien – soziale Bewegung und politische Organisation*, München, 1986 și Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941*, București, 1993; pentru interpretarea oficială a istoriografiei din epoca comunistă, a se vedea M. Fătu & I. Spălățelu, *Garda de Fier, organizație teroristă de tip fascist*, ediția a doua, București, 1980; dintre lucrările mai recente: Radu Ioanid, *The Sword of the Archangel. Fascist Ideology in Romania*, Boulder, 1990; Constantin Iordachi, *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the “Archangel Michael” in Inter-war Romania*, Trondheim, 2004; a se vedea și Dragoș Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelul Mihail de la mit la realitate*, București, 1997; Adrian Gabriel Lepădatu, *Mișcarea legionară: între mit și realitate*, Chișinău, 2005; Grigore Traian Pop, *Mișcarea legionară: idealul izbăvirii și realitatea dezastrului*, București, 2007; A. Heinen, *Rituelle Reinigung. Politische, soziale und kulturelle Bedingungsfaktoren faschistischer Gewalt in Rumänien*, în *Faschismus und Faschismen im Vergleich. Wolfgang Schieder zum 60. Geburtstag* (ed. Christof Dipper, Rainer Hudemann, Jens Petersen), Köln, 1998, p. 263-272; Idem, *Rumänien. der Holocaust und die Logik der Gewalt*, München, 2007; Mihai Chioveanu, *Fetele fascismului. Politică, ideologie și scrisul istoric în secolul XX*, București, 2005; dintre lucrările mai vechi, a se vedea Eugen Weber, *Rumania*, în *Varieties of Fascism* (ed. Eugen Weber), Princeton, 1964, p. 96-105; Idem, *Romania*, în *The European Right* (ed. H. Rogger, Eugen Weber), Londra, 1965, p. 501-574; Idem, *The Man of the Archangel*, “*Journal of Contemporary History*” 1 (1966), 1, p. 101-126; Zigu Ornea, *Anii Treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995; P. Bollon, *Cioran der*

același corp de texte format din scrieri legionare, memorii și presa contemporană, completate pe alocuri de fragmente documentare din arhive. În unele lucrări recente este folosit însă și material din arhive, spre exemplu în legătură cu poziția Bisericii Ortodoxe față de mișcarea legionară³ sau în primele studii orientate spre istorie regională⁴. Un număr de articole din presă și selecția unor acte ale Jandarmeriei și ale Siguranței au fost introduse în edițiile de izvoare istorice⁵. Acestea formează însă numai vârful icebergului, materialul arhivistic existent fiind mult mai vast.

Într-un alt domeniu important al istoriei contemporane, cel al istoriei orale (*oral history*), s-a realizat un progres vădit prin publicarea unei colecții de interviuri cu martori oculari legionari de către radiodifuziunea română⁶.

Concluzia este însă că, în momentul de față, cercetarea mișcării legionare pe bază de arhive se află încă la începuturi. Acest fapt este valabil în special pentru acele domenii despre care cercetările de până acum și izvoarele care stau la baza acestor cercetări – în special presa contemporană – nu oferă informații satisfăcătoare: structura socială a mișcării legionare și activitatea sa în afara capitalei București.

Lucrarea de față se dorește ca o primă schiță, care își propune să abordeze o nouă perspectivă și să pună întrebări diferite de cele de până acum fenomenului reprezentat de mișcarea legionară. Lucrarea se bazează din punct de vedere metodologic pe următoarele elemente:

- material arhivistic, în special actele Jandarmeriei, Poliției și ale serviciului special de Siguranță;

Ketzer, Frankfurt pe Main, 2006; A. Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionescu: L'oubli du fascisme. Trois intellectuels roumains dans la tourmente du siècle*, Paris, 2003; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation-Building and Ethnic Struggle*, Ithaca, 1995; L. Volovici, *Nationalist Ideology and Anti-Semitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930's*, Oxford, 1991; Sorin Lavric, *Noica și Mișcarea legionară*, București, 2007; Florin Müller, *Nae Ionescu, ideologia totalitară și mișcarea legionară 1934-1940*, "Revista istorică" 8 (1997), 1-2, p. 119-123; Idem, *Metamorfoze ale politicului românesc 1938-1944*, București, 2006; Marta Petreu, *An Infamous Past. E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania*, Chicago, 2005; D. Popovici, "Falimentul verde"... : dialoguri în legătură cu activitatea Gărzii de Fier și interferențele acesteia cu intelectualitatea din România, București 2000; Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, București, 1994; I. Livezeanu, *A Jew from the Danube: Cuvîntul. The Rise of the Right and Mihai Sebastian*, in *SHVUT Jewish problems in Eastern Europe. First International Conference on the History of the Jews in Romania* (ed. L. Rotman), Tel Aviv, 1993, p. 297-312.

³ Hans Christian Maner, *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumanien zwischen den Weltkriegen (1918-1940)*, Wiesbaden, 2007; Mirel Bănică, *Biserica ortodoxă română. Stat și societate în anii '30*, București, 2007.

⁴ Viorica Nicolenco, *Extrema dreaptă în Basarabia (1923-1940)*, Chișinău, 1999; Puiu D. Bordeiu, *Mișcarea legionară din Dobrogea între 1933-1941*, Constanța, 2003.

⁵ *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție 1919-1927* (ed. Ion Scurtu et al.), București, 1996; *Ideologie și formațiuni de dreapta în România* (ed. Ion Scurtu), 3 volume, București, 2000-2003; Radu-Dan Vlad, *Procesele lui Corneliu Zelea Codreanu, 1: 1923-1934; 2: 1938*, București, 1999-2000; Kurt W. Treptow & Gheorghe Buzatu, *Corneliu Zelea Codreanu în fața istoriei*, Iași, 1994; *Legiunea în texte originale și imagini* (ed. Lucian Borleanu), București, 2001.

⁶ Mariana Conovici, Silvia Iliescu, Octavian Silvestru, *Țara, Legiunea, Căpitanul. Mișcarea legionară în documente de istorie orală*, București, 2008.

- se interesează de structurile și mecanismele sociale în cadrul cărora a avut succes mobilizarea legionară;
- prin aceasta creează o punte spre istoria socială deocamdată necercetată a mișcării legionare⁷;
- punctul de concentrare este pe provincie. Într-un stat atât de întins ca România Mare, unul dintre cele mai mari state europene ale perioadei interbelice, o analiză concentrată numai pe capitală este nereprezentativă.

Astfel sunt sugerate două schimbări de paradigmă:

- în primul rând, distanțarea de la o istorie pur ideologică și trecerea la o istorie socială a mișcării legionare, bazată pe cercetarea materialului de arhivă;
- în al doilea rând, renunțarea la o analiză redusă la București și încadrarea provinciei românești atât de variată din punct de vedere socio-cultural.

Acest schimb de paradigmă are scopul de a conferi o descoperire științifică care să completeze într-o sinteză domeniile mai bine cercetate, precum: ideologia legionară, fenomenele de istorie culturală și situația din capitala București. O asemenea sinteză rămâne însă, la stadiul actual al cercetărilor, un proiect de viitor. Câștigul științific propus de această lucrare este de natură variată: despre structura socială a mișcării legionare știm foarte puțin. Numai Armin Heinen a întreprins o asemenea analiză, bazându-se pe un material restrâns – împușcarea fără proces a fruntașilor legionari în toată România în septembrie 1939⁸. După el nu a mai încercat niciun istoric să cizeleze această analiză socială pe bază de material documentar. Accentul pus pe o istorie socială a mișcării legionare va permite punerea în lumină a acestui fenomen. Cercetarea social-istorică va avea loc în cadrul cercetării internaționale a fascismului, care, în cazul Italiei, dovedește lacune în analizele sociale regionale și locale datorită situației precare a izvoarelor istorice⁹. Conform cercetării internaționale a fascismului, o generalizare a mișcărilor fasciste este imposibilă din cauza dinamicii lor, a fluctuației membrilor și a dezvoltării de proporții – abordarea corectă ar fi astfel analiza mutabilității acestor mișcări¹⁰. Toate acestea sunt valabile și pentru mișcarea legionară, care a stat sub presiunea autorităților între anii 1927 și 1938, fiind și interzisă, respectiv în imposibilitate de a-

⁷ Cât de puține cunoaștem despre marea masă a legionarilor este demonstrată de descrierea în lucrările comparative pe tema fascismului european, ca la Michael Mann, *The Fascists*, Cambridge, 2004, p. 272 ș. u., care se bazează numai pe literatura secundară, ale cărei analize provin din listele legionarilor judecați, respectiv executați – prin aceasta este cuprinsă însă numai grupa activiștilor aflați în vârful ierarhiei. A se vedea și Detlef Mühlberger, *The Social basis of European fascist movements*, Londra, 1987, p. 299 ș. u. (bazat pe cercetările lui Eugen Weber) (312 "[...] there is practically no reliable data on the forces that shaped the villagers' outlook and political allegiance in the various areas of the country").

⁸ A. Heinen, *Die Legion "Erzengel Michael"* cit., p. 381-396.

⁹ Sven Reichhardt, *Faschistische Kampfbünde. Gewalt und Gemeinschaft im italienischen Squadrismus und in der deutschen SA*, Köln, 2002; pentru România lipsesc lucrări în stilul: Anne Becker & D. Mühlberger, *The Sociography of the Nazi Party in a Catholic County: The 1939 Census of the Membership of the NSDAP in County Aachen*, "Totalitarian Movements and Political Religions" 6 (2005), 2, p. 243-269.

¹⁰ Robert O. Paxton, *Anatomie des Faschismus*, München, 2006, 307 ș. u.

și desfășura activitatea, pentru ca apoi să fie încurajată și susținută. Mai mult decât atât, o privire asupra documentelor arată că, deși fiind un stat centralizat, aplicarea deciziilor luate la nivel central nu poate fi generalizată pentru tot teritoriul țării, acesta fiind cazul și în poziția autorităților locale față de mișcarea legionară, poziție care nu poate fi simplificată într-o formulă nici din punct de vedere diacronic, nici din perspectiva spațiului. Relația cu cercetarea internațională a fascismului devine prolifică din punct de vedere metodologic atunci când nu este aleasă efectuarea unei comparații, ci, într-un prim pas, aplicarea metodelor și întrebărilor sale asupra mișcării legionare, lăsând la o parte rezultatele și categorizările fixe. Până la urmă, unei sinteze îi este rezervat rolul de a încadra mișcarea legionară în contextele istorice ale Europei.

Programul de cercetare prezentat va fi supus în această schiță unei prime probe, chiar dacă situația cercetării nu permite mai mult de un început. Aceste prime încercări vor deschide însă drumul cercetărilor aprofundate. În lucrarea de față se va căuta un răspuns la întrebarea: cu ce mijloace a reușit mișcarea legionară să găsească simpatizanți în lumea rurală și în orașele mici ale "României profunde"? În acest context, vor fi accentuate formele de agitație introduse într-o societate nefamiliarizată cu mobilizările politice în masă, mai ales în zonele rurale ale Vechiului Regat, votul universal devenind abia după primul război mondial o experiență personală pentru populația sătească din Țara Românească și Moldova. Important este raportul dintre tradiție și noutate în mobilizarea politică a unei mișcări care apărea ca entitate românească, dar percepea fascismul italian și național-socialismul german ca modele. Tocmai analiza mecanismelor de mobilizare poate demonstra caracterul românesc al Legiunii, care s-a folosit însă de unele tehnici preluate din exterior, nu numai în ceea ce privește ideologia, ci și în practica politică. Lucrarea trebuie privită ca un prim pas spre o istorie socială a mișcării legionare în lumea rurală, un prim pas deoarece nenumărate probleme importante vor putea fi atinse doar în treacăt, în timp ce altele nu vor fi deloc menționate. Este de remarcat și faptul că dinamica temporală propusă în titlu va fi cuprinsă parțial; acest fapt se datorează izvoarelor, care se vădesc a fi mai solide decât corpul de texte de până acum, lăsând totuși anumite aspecte în întuneric.

Contextul socio-cultural al României interbelice nu poate fi redat aici în amănunt – marile discrepanțe dintre provinciile alipite în 1918, problemele minorităților, diferite în fiecare dintre aceste provincii (acute în Basarabia și Dobrogea, de importanță majoră în Transilvania, Banat și Bucovina, inexistente în Țara Românească, special conotate în Moldova), efectele crizei financiare mondiale, în special situația precară a populației sătești, gradul de educație al acestora diferit de la regiune la regiune, urcarea socială în sistemul de învățământ a tinerilor proveniți din mediul rural după 1918, gradul diferit de industrializare, modernizarea infrastructurii și a sistemului de comunicare și în cele din urmă marile dezbateri de identitate în România Mare, care stătea în fața unor provocări grele datorită nevoii de integrare a teritoriilor nou alipite.

Aici va fi analizată perioada dintre anii 1933 și 1937, acest interval reprezentând înflorirea mișcării legionare, care a profitat de șocul resimțit de

societatea românească din cauza crizei financiare și a "parlamentarismului de fațadă" (conform expresiei lui H. Chr. Maner).

În anul 1933 a avut loc o prîină mare mobilizare, de asemenea și represii puternice din partea statului, iar în final asasinatul primului-ministru I. G. Duca de către o grupă de legionari și dizolvarea Gărzii de Fier. În anul 1934, comportamentul Gărzii a devenit mai prudent pînă în momentul când a revenit sub forma partidului Totul pentru Țară (TPT). În 1935 și 1936 a avut loc o mobilizare masivă, care a dus la extinderea partidului pe tot teritoriul țării. Alegerile din 1937 i-au adus Gărzii cel mai mare succes la urmă, punând-o – aparent – în fața puterii. În februarie 1939 a urmat însă dictatura regală, care a luptat împotriva mișcării legionare, reușind să o distrugă în forma sa marcată de C. Z. Codreanu.

Rezumat al structurii organizatorice a mișcării legionare

Mișcarea legionară a trecut printr-o dezvoltare organizatorică furtunoasă în anii '30: pînă în 1937 s-a extins din ținutul de obârșie din nord-estul României în toată țara; aceasta s-a realizat prin nenumărate dispozitive – de asemenea, prin împletirea complicată dintre Legiune și partid politic, în special când de la jumătatea anilor '30 creșterea puternică a pretins o grupare corporatistă (legionari muncitori, studenți, avocați, "Legiunea Sportivă" etc.)¹¹. Nu este locul aici pentru a descrie amănunțit aceste structuri complicate. Important este că principiul conducătorului a fost păstrat în ciuda mai multor conflicte interne (concurența lui Mihai Stelescu și a lui Ion Moța cu C. Z. Codreanu) și Legiunea a fost astfel condusă centralizat. În 1936 a fost stabilită organigrama următoare, care interesează aici numai în ceea ce privește regiunile și lumea rurală¹²: cea mai mică unitate era constituită din cuib, care se împărțea atunci când avea un număr de 10-13 membri. Mai multe cuiburi formau o plasă, care se subordona unui șef de plasă. Următoarea unitate în rang era județul. Tot teritoriul țării era împărțit în 13 regiuni, ai căror conducători răspundeau direct în fața lui Codreanu. În 1935, acestea erau: 1. Rădăuți; 2. Chișinău; 3. Galați; 4. Iași; 5. Râmnicu Sărat; 6. Constanța; 7. Cluj ("regiunea moților"); 8. Oradea; 9. Sibiu; 10. Caransebeș; 11. Craiova; 12. București (județele Olt, Argeș, Teleorman, Vlaşca, Muscel, Dâmbovița, Prahova, Ialomița), 13. București (capitala și județul Ilfov)¹³. Legionarii dețineau diferite grade: membru, legionar, instructor legionar, comandant ajutor, comandant legionar, legionar al Bunei Vestiri, membru al senatului Legiunii și comandantul Legiunii. Gradele corespundeau de regulă funcțiilor de comando în cuib, județ sau regiune¹⁴. Elevii erau organizați în frății de cruce, femeile în cetățui¹⁵. Regiunile erau reprezentate și în organele de consiliu, precum consiliul suprem și senatul legionar. Această organizare care pătrunde aparent în toată țara nu trebuie să eclipseze însă diferențele regionale ale influenței legionare. La nivelul actual al

¹¹ A. Heinen, *op. cit.*, p. 272 ș. u.

¹² ANIC, fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei* [în continuare, *IGJ*], ds. 11/1936, f. 190.

¹³ *Ibidem*, ds. 232/1935, f. 84, 214.

¹⁴ *Ideologie și formațiuni de dreapta în România* (ed. Ioan Scurtu), 4: 7 iulie 1934-30 martie 1938, București, 2003, p. 164. •

¹⁵ ANIC, *DGP*, ds. 116/1933, f. 50. *Amintirea organizării extremei de dreapta*, 8.10.1934.

cercetărilor pot fi făcute anumite supoziții, afirmații generale nefiind posibile până la o mai concretă conturare a bazei de date.

Scopul mijloacelor de propagandă prezentate în cele ce urmează l-a constituit formarea cuiburilor legionare în sate, adică înrădăcinarea mișcării în lumea rurală. Metodele mobilizării legionare și formele de comunicare vor constitui următoarele capitole. Cum ajung legionarii în satele izolate, în lumea aceasta de sine stătătoare, în care noul stat național român a reușit să pătrundă numai puțin câte puțin? Lucrarea de față se concentrează pe mijloacele mobilizării legionare și mai puțin pe conținutul acesteia. Astfel, se va analiza etapa care a dus la înființarea cuiburilor, dar nu și activitatea acestora, care ducea de obicei la înmulțirea și apoi împărțirea cuiburilor deja existente. Numai prima fază a mobilizării legionare va fi luată în considerare. Conținuturile regional specifice ale propagandei, spre exemplu privațiunile sociale sau antisemitismul, dar și întrebarea centrală în legătură cu straturile populației din mediul rural care formau simpatizanții Legiunii va trebui să fie lăsate altor analize aflate deja în desfășurare.

Cuprinderea lumii rurale: Grupe și indivizi – coloane de marș și automobile

Într-un stat atât de întins ca România, caracterizat de diferențe regionale de infrastructură, în care multe sate erau izolate din punct de vedere al drumurilor, având astfel un stil de viață independent, partidele politice care căutau simpatizanți în mediul rural aveau să înfrunte dificultăți logistice considerabile. Cu această ocazie, trebuie amintit faptul că Legiunea a luat ființă în anii '20 ca o mișcare studențească regională cu centre în orașele Iași și apoi Cluj, în timp ce membrii și simpatizanții se trăgeau în mare parte din sate. Plecând de la o bază regională limitată, legionarii aveau să cuprindă întreaga Românie rurală. Pentru a mobiliza populația din sate, legionarii au recurs la diferite mijloace pentru a pătrunde în spațiile izolate: marșuri, propagandă prin grupuri mici călătorind pe jos, folosirea automobilelor și a căilor ferate¹⁶. Mobilitatea Legiunii era adesea limitată de autorități, transportul în masă stându-le la dispoziție doar în anumite cazuri (ca în situația marelui congres studențesc de la Târgu Mureș din 1936). Conducerea gărilor a fost somată în repetate rânduri să oprească activitatea legionară din gări și trenuri, precum în august 1935 în Teiușul transilvănean¹⁷.

Marșurile Legiunii, datorită caracterului lor militar, au început în faza incipientă pentru a ajunge la populația rurală: mobilizarea simpatizanților și îndoctrinarea paramilitară a acestora se îndeplineau cu recrutarea de noi simpatizanți în sate. Astfel de marșuri puteau însă să aibă loc numai cu toleranță din partea autorităților. Actele arată clar că marșurile eșuau atunci când autoritatea statală intervenea prin intermediul Jandarmeriei. Atunci când autoritățile stăteau deoparte, mulțumindu-se să țină evenimentele sub observație, marșurile erau de un succes ieșit din comun în anii '30. Formațiunile de marș s-au deplasat astfel sistematic în

¹⁶ A. Heinen, *op. cit.*, p. 253.

¹⁷ ANIC, *DGP*, ds. 116/1933, f. 69.

localitățile rurale din primăvară până toamna. Autoritățile au descris în nenumărate rapoarte desfășurarea acestor marșuri propagandiste: în august 1933 au trecut elevii aromâni din Brașov prin satele din apropiere intonând cântece legionare.

Comandant Legionar în Băile Bănele

La băile din Bicsad, lângă Satu Mare au apărut 50 de legionari în port popular¹⁸. În Bihor au mers în anul 1935 legionari din Oradea cu trenul și apoi cu autobuzul la țară, în localitatea Marghita, unde s-au strâns și au mărșăluit 10 km în satul Tria. În gări și în tren au împărțit manifeste, în sate au încercat să întemeieze cuiburi. Această regiune fiind una de graniță, cu o populație maghiară vastă, ținta legionarilor au constituit-o satele românești¹⁹. La 25 august 1935 au fost observați de către Jandarmerie legionari care au mers cu șase căruțe la tabăra lor de muncă din Târnava. La intrarea în localitate au format coloane de marș și au cutreierat satul cântând până la biserică, unde s-au rugat pentru ca apoi să fie primiți la masă în casa preotului. După aceasta s-a dansat o horă. La marginea localității Silinida au fost opriți câțiva legionari de către Jandarmerie, dar au mărșăluit apoi cântând și cu brațul ridicat în forma salutului roman până la primărie, unde s-au ținut discursuri și s-au adus omagii conducătorilor Legiunii. Au urmat o slujbă religioasă și o horă²⁰. După un an și jumătate, în februarie 1937, câștigaseră teren considerabil: duminica și în zilele de sărbătoare mărșăluiau cântând prin sate și țineau discursuri în fața țăranilor,

¹⁸ *Ibidem*, ds. 102/1933, f. 49.

¹⁹ ANIC, *IGJ*, ds. 20/1935, f. 76, 82, 165.

²⁰ *Ibidem*, ds. 29/1935, f. 7-9.

în sânul cărora circula zvonul că la următoarele alegeri vor sprijini Legiunea, respectiv partidul acesteia, Totul pentru Țară²¹.

Puternicul efect mobilizator al marșurilor este descris într-un raport al poliției din Bucovina din ianuarie 1936: "«Legiunea sportivă» în coloane și în cântece legionare cutreieră satele pe jos făcând propagandă prin împărțirea de manifeste și călindarul partidului [...] cu mare entuzism de elemente tinere, totuși față cu măsurile dictate de Minister pătrunde cu greu în păturile sătenilor."²² Marșurile aveau țelul de a intimida adversarii și de a demonstra puterea Legiunii în toată țara: în toamna anului 1937 au mărșăluit 200 legionari pe străzile orașului Piatra Neamț, o cetate legionară; autoritățile i-au oprit din drum, îndrăznind însă să aresteze cele două căpetenii numai în timpul nopții²³. La încercarea autorităților de a limita marșurile, legiunea a găsit modalități de eschivare: Codreanu a ordonat în martie 1936 ca marșurile din Rădăuți să fie mutate seara și propaganda să aibă loc în casele țăranilor²⁴. O importanță simbolică deosebită – în sensul acoperirii teritoriale românești și al acordării sprijinului moral la adresa populației românești – au avut-o marșurile în regiunile în care trăiau minorități: astfel, în vara anului 1937, 400 de simpatizanți ai fraților de cruce au străbatut tot Cadrilaterul locuit de bulgari, turci și tătari pentru a-i sprijini pe aromânii de acolo, care conform rapoartelor poliției ar fi simpatizat în proporție de 90% cu Legiunea, împotriva iredentei bulgare²⁵. Marșurile aveau pentru intelectualii legionari din orașe un caracter romantic: Mircea Nicolau, care a efectuat propagandă în satele județului Ialomița alături de filosoful Mircea Eliade, în anul 1937, își amintește în discuțiile cu radioul românesc: "[...] căruța era un mijloc mult prea prozaic, prea mediocru, nu, ... era o treabă burgheză! Noi porneam pe jos și porneam din Lehliu, să zicer ... șapte persoane și prin comunele treceam, cântam."²⁶ Legionarii și-au dat seamă de vreme, ca și fasciștii italieni, de importanța automobilelor: cu acestea sporea mobilitatea grupelor propagandiste și astfel se putea pătrunde în satele izolate. Situația financiară precară a Legiunii nu a permis însă o automobilizare rapidă. Prin urmare nu surprinde faptul că C. Z. Codreanu a înscenat achiziția unui automobil propriu ca un eveniment de propagandă, sfîșțirea mașinilor legionare bucurându-se de o importanță majoră²⁷. În cursul anilor '30 s-a intensificat propaganda bazată pe automobile în cadrul satelor: propaganda în Bucovina a avut loc în satele din jurul Cernăuțiului după ce conducătorul legionar regional, farmacistul Vasile Iașinschi, cumpărase un automobil cu care a întreprins curse în afara orașului²⁸. Autoritățile au observat în județul Covurlui că mai marii Legiunii mergeau duminica în sate cu mașinile. În iulie 1933, 40 de studenți au ajuns în localitatea moldovenească Arbore cu două autovehicule; ca

²¹ *Ibidem*, ds. 20/1935, f. 206.

²² ANIC, *DGP*, ds. 5/1936, f. 31-33.

²³ *Ibidem*, ds. 15/1937, f. 18.

²⁴ *Ibidem*, ds. 4/1936, f. 22.

²⁵ *Ibidem*, ds. 11/1937, f. 115.

²⁶ M. Conovici et alii, *op. cit.*, p. 120.

²⁷ ANIC, *IGJ*, ds. 14/1933, f. 123-129: Codreanu a vrut să sfințească un camion în catedrala Sf. Ilie din Craiova în iulie 1933.

²⁸ *Ibidem*, ds. 10/1933, f. 71.

urmare, în curtea unei case private s-au strâns 200 de oameni; mobilizarea se făcuse repede și spontan²⁹. În aceeași vară, Codreanu a călătorit cu un automobil la sărbătorile de sfințire a bisericilor și la târgurile Moldovei³⁰. La începutul lui august 1935, proeminentul legionar Gheorghe Clime a mers împreună cu 30 de gardiști prin satele Valea Româneștilor, Schitul-Golești, Cotești și Capul Părului (Muscel), luând parte la sărbătoarea de sfințire a bisericii din Bughea de Jos³¹.

Anumiți prefecți nu numai că au ținut aceste inițiative sub observație, ci le-au și oprit prin intermediul Jandarmeriei³². Astfel, a fost oprit comandantul regional legionar deosebit de activ Vasile Iașinski în vara anului 1933 să întreprindă ieșiri propagandistice din Cernăuți³³. Legionarii se bucurau însă de sprijinul autorităților în alte localități: când 36 de studenți legionari au ridicat o cruce în drumul Măghereni-Sărățenu, ajutați de doi preoți, la 29 iulie 1936, Jandarmeria a notat că veniseră cu un automobil al comunității Târgu Mureș³⁴. Mai puțin evidentă, dar mai productivă era munca grupelor mai mici: în mai 1933, mai mulți studenți la Drept din Cernăuți au mers în satele de pe lângă Plaiul Cosminului și Voloca și au participat la horele satești, după ce au făcut propagandă antisemită³⁵. În campania electorală din toamna anului 1937, autoritățile din Chișinău au raportat prezența propagandiștilor legionari în sate; era vorba de studenții de Teologie ai facultății locale, care, împreună cu membrii din zonă, încercau să recruteze simpatizanți; în Tighina activa o grupă de zece legionari sub conducerea lui Ion Simion, care venise din București. În Basarabia, unde partidul antisemit PNC (Partidul Național-Creștin) era deosebit de puternic, Legiunea s-a folosit de grupuri din Chișinău, dar și de echipe din București și din alte orașe universitare³⁶: în județul Bălți activau șase legionari bucureșteni sub

²⁹ *Ibidem*, ds. 9/1933, f. 90 ș. u.

³⁰ *Ibidem*, f. 66.

³¹ *Ibidem*, ds. 8/1935, f. 49 ș. u.

³² ANIC, *DGP*, ds. 11/1937, f. 56, 287.

³³ ANIC, *IGJ*, ds. 9/1933, f. 63.

³⁴ *Ibidem*, ds. 26/1935, f. 132.

³⁵ *Ibidem*, ds. 9/1933, f. 27.

³⁶ "Partidul «Totul pentru Țară» din Chișinău a deschis campania electorală cu începere dela 15 Septembrie a.c. primul semnal al luptei fiind reparația ziarului «România Creștină», iar legionarii cu jurământul depus se consideră mobilizați. D-l Colonelul Diaconescu Ion a fost special însărcinat cu conducerea și organizarea propagandei în județul Lăpușna, iar avocatul Traian Cotigă – șef regional și preotul Gh. Tudorache cu organizarea propagandei în județul Orhei, unde se găsesc în prezent, luând contact cu preoții și învățătorii, cărora li se dau instrucțiuni pentru înființare de cuiburi și directive asupra activității ce urmează să desfășoare în mijlocul țăranilor. Totodată s-au format 20 echipe de propagandă puse sub conducerea unui legionar, comandate de Lt. Colonel Diaconescu Ion, cari vor servi la îndeplinirea programului campaniei electorale în județ și anume:

Echipa I. I Marinescu Ioan – absolvent al facultății Agronomice; 2. Stoenescu Ion – absolvent al facultății Agronomice; 3. Tudorache Ion – preot comuna Budești; 4. Tudorache Ion – student teologie; 5. Baer Boris – învățator comuna Mereni; 6. Chiparis Vasile – pictor Chișinău; 7. Moldoveanu Ion – student teologie; 8. Filip Grigore – student teologie; 9. Kicighinși – învățator com. Zubrești; 10. Popescu Ioan – student teologie. Primele echipe sunt formate din intelectuali și în ele s-au prevăzut mai mulți studenți, cari nu se găsesc în localitate, urmând a li se da ordine la sosirea lor în Chișinău.

conducerea unui fiu de preot localnic, în Soroca activa o echipă de șase capete sub un conducător din Constanța, în Orhei zece legionari printre care și niște nou veniți³⁷. Activiștii din Țara Românească se trăgeau însă în cea mai mare parte din regiune: în județul Gorj, un învățător și 13 legionari au colindat satele Tulburea, Șipot și Bibești; în Mehedinți, grupa propagandistă era formată din 35 legionari; în județul Romanați, 14 legionari împărțeau broșuri electorale; în Vâlcea, 15 legionari erau conduși de cunoscutul poet Radu Gyr și de un preot³⁸. La fața locului activau și persoane individuale, îndeosebi localnici, împărțind material electoral și făcând propagandă pe cale orală, de pildă în satele județului Cahul (în Tigheci, Vulcănești și Colibași)³⁹. În anul 1933, Jandarmeria a arestat un student într-un sat moldovenesc din cauză că adunase o duzină de băieți și îi învățase cântece legionare; în satul Pomârla un sătean a citit altor țărani manifeste legionare⁴⁰. Nenumărate arestări au avut loc împotriva persoanelor individuale, care aprobeau în discuțiile din crâșmă asasinarea primului-ministru Duca și îi omagiau pe asasini⁴¹. În iulie 1935, în satul Toporu (Vlașca) a fost arestat fiul preotului, deoarece făcuse propagandă pentru Legiune în biserică. În septembrie 1935, trei studenți legionari au împărțit broșuri locuitorilor din Ghirdoveni și au mobilizat 60-80 de tineri pentru Legiune. În Țigănești (Muscel), un student din sat a vorbit cu tineretul țărănesc și i-a învățat cântece legionare; același student a activat și în cadrul sătenilor înaintați în vârstă⁴². În ianuarie 1936, în Azuga (Prahova), Legiunea a fost condusă de către șeful biroului telefonic local, acesta fiind sprijinit de un vânzător de bilete al CFR. El a folosit telefonul pentru propagandă; zilnic veneau tineri la el pentru a se lăsa îndoctrinați. Învățătorul din Stâlp (Buzău) purta un lanț legionar. În Olteni și Odaia (Teleorman) erau 27 de legionari (studenți și țărani), printre care se numărau preotul și notarul. În decembrie 1935, în Florești (Prahova) 50-60 de legionari s-au întâlnit în magazinul unui negustor, în timp ce un angajat al firmei de petrol "Astra Română" făcea propagandă legionară⁴³. Aceste exemple arată că, pe lângă activitatea cuiburilor și a grupurilor numeroase, persoanele individuale au servit ca puncte de cristalizare a activității legionare, mai ales în perioadele în care Legiunea era pusă sub observație de către autorități. Activitatea acestor persoane era primejdioasă, deoarece cele mai multe dintre cazurile amintite au dus la arestări.

Echipa II. 11. Zeliși Boris – practicant judecăt. I. Chișinău; 12. Sfedu Gheorghe – muncitor Chișinău; 13. Costiniuc Trifan – muncitor Chișinău; 14. Lozovan Justin – muncitor Chișinău; 15. Ceșnevșchii – muncitor Chișinău; 16. Cula Simion – muncitor Chișinău; 17. Cneaziuc A. – muncitor Chișinău; 18. Catargă Petre – muncitor Chișinău; 19. Hancu Teodor – muncitor județ; 20. Savco Petre – muncitor județ.

D-nele Florescu, Russo, Diaconescu și Dr. Mures, formează deasemenea un comitat de doamne, însărcinat cu propaganda și organizarea de cuiburi femești, având deocamdată o activitate pasivă."

³⁷ ANIC, *DGP*, ds. 15/1937, f. 96.

³⁸ *Ibidem*, f. 4 ș. u.

³⁹ *Ibidem*, f. 10.

⁴⁰ ANIC, *IGJ*, ds. 9/1933, f. 28.

⁴¹ *Ibidem*, ds. 10/1933, f. 5 ș. u.

⁴² *Ibidem*, ds. 8/1935, f. 18-22, 90, 95.

⁴³ *Ibidem* (ordinea exemplurilor), f. 274, 243, 287.

Din exemplele de mai sus reiese că propaganda legionară nu a avut loc fără rezistență, ea fiind hotărât combătută nu numai de către Jandarmerie, ci și de către serviciul secret și de partidele istorice, cel liberal și cel național-țărănesc, precum și de către partidul antisemit al lui A. C. Cuza (Liga Apărării Național-Creștine; din 1935, Partidul Național-Creștin). Astfel, în multe sate s-au produs acte de violență, deoarece toate grupările politice se foloseau de bătăuși înarmați⁴⁴.

Așadar, legionarii nu erau primiți în sate în prealabil, mai ales acolo unde nu aveau o bază socială (studenți legionari proveniți din acel sat, sprijinul preoților sau învățătorilor locali). În multe locuri le era interzis accesul nu numai de către jandarmi, ci și de către populație: conducătorul regional Iașinski a fost dat afară din satul moldovenesc Arbore de către țărani pe 10 septembrie 1933; în Uidești, localnicii au atacat zece legionari veniți să facă propagandă⁴⁵; în Gronetul-Cricov, în iulie 1936 legionari din Nicovani (Prahova) au încercat să mășăluiască, dar au fost arestați de jandarmi cu ajutorul activ al țăranilor⁴⁶; agenții Siguranței din județul Severin au raportat că în 1937 au fost împiedicate anunțuri legionare în satele Hauzești, Fârdea, Gladna Montană, Rocinești, Mânticul Mic și Surducul Mic. În Mihai Vodă (Alba) țăranii au izgonit zece legionari⁴⁷. În noiembrie 1937, în Mitreni (Ilfov) nenumărați localnici s-au plâns de simbolurile electorale desenate de activiștii legionari⁴⁸. Atâta timp cât propaganda legionară rămânea retorică, aceasta era respinsă de către țăranii sătui de partide și politică⁴⁹.

Însă dușmanii principali ai echipelor legionare erau Siguranța, Jandarmeria și Poliția. În unele regiuni, altercațiile cu Jandarmeria luau forma unor mici războaie⁵⁰. Chiar dacă printre agenții Siguranței se aflau simpatizanți ai extremei drepte, legiunea nu a reușit să se infiltreze în rândurile acestei autorități. Jandarmii ieșeau de regulă învingători, precum în Pogoanele (Buzău), unde legionarii au bătut trei jandarmi în noiembrie 1935, urmând ca apoi să fie arestați nouă dintre ei⁵¹. Mărturii despre altercațiile dintre Jandarmerie și legionari se găsesc în amintirile activiștilor legionari, precum cele ale lui Nicoale Crăcea pentru județul Teleorman. Acesta descrie campania electorală din 1937 în sate, după cum urmează: "[...] deși era libertate și partidul «Totul pentru Țară» era admis, când intram în orice sat, eram opriți de jandarmi, puși pe fugă, bătuți, ne-adunam cum puteam, până când, în mijlocul satelor s-a făcut o apropiere între țărani și noi eram primiți pe furiș, pe-acasă, noaptea, cum puteam... Nu puteam să dormim nicăieri, eram urmăriți mereu de jandarmi, și totuși, cu toate aceste greutăți, campania am dus-o până la sfârșit"⁵². În anumite cazuri s-a ajuns la incidente grave, mai ales după alegerile din noiembrie

⁴⁴ ANIC, *DGP*, ds. 19/1937: "Tablou de răniri și crime săvârșite cu ocazia campaniei electorale din iulie-decembrie 1937".

⁴⁵ ANIC, *IGJ*, ds. 9/1933, f. 164 ș. u.

⁴⁶ ANIC, *DGP*, ds. 284/1936, f. 24.

⁴⁷ *Ibidem*, ds. 15/1937, f. 34.

⁴⁸ *Ibidem*, ds. 264/1937, f. 98.

⁴⁹ *Ibidem*, ds. 232/1935, f. 355.

⁵⁰ A. Heinen, *op. cit.*, p. 203.

⁵¹ ANIC, *DGP*, ds. 232/1935, f. 239.

⁵² M. Conovici et alii, *op. cit.*, p. 119.

1937, precum un atac armat în satul Bogați (Dâmbovița), unde 20 de legionari s-au refugiat în pădure⁵³. De regulă era însă suficient un control aspru pentru a-i pune la punct pe legionari: prezența agenților Siguranței a constrâns acțiunile publice ale gardiștilor în Moldova în toamna anului 1933 și i-a obligat să se retragă în domeniul privat⁵⁴. În aprilie 1937, Poliția a observat că măsurile luate împotriva activiștilor și studenților legionari au dus la intimidarea acestora; participarea partidului Totul pentru țară la alegerile locale și județene a fost redusă corespunzător⁵⁵. Părți ale elitei sătești, în regiunile cu moșii chiar și moșierii, notabilii partidelor politice clasice, Jandarmeria, dar și populația satească au opus rezistență împotriva mobilizării legionare în sate – și acest subiect, doar menționat aici, trebuie aprofundat: numai cercetările vor expune cu adevărat mecanismele puterii în lumea rurală.

Instrumentalizarea tradiției și a culturii populare

Mai de succes decât aplicarea formelor moderne de agitație politică a fost propaganda făcută în cadrul societății tradiționale, în familie, la sărbătorile familiale și bisericești. Aici s-a dovedit proveniența mișcării legionare din mijlocul societății românești, nereprezentând deci mișcarea unor oameni dezrădăcinați social. Sărbătorile tradiționale nu puteau fi interzise de autorități; în cerul familiei interveneau mai puțin decât în public. Propaganda era efectuată deseori în discuții personale la nunți. Legionarii mergeau sistematic la nunți în regiunea Lugoj, unde erau primiți de regulă cu simpatie⁵⁶. Nunțile deveneau rar evenimente întru totul legionare, în aceste cazuri era vorba de conducători legionari care urmau exemplul nunții lui Codreanu. Codreanu era un oaspete frecvent al nunților, precum în regiunea Câmpulung în mai 1934, unde mirii au fost fotografiați cu carismaticul conducător⁵⁷. Legionarii se mai foloseau de tradiția ortodoxă foarte importantă a naștitului. Codreanu era un naș foarte iubit. Când boteza copii combina ritualurile religioase tradiționale și formele tradiționale ale apartenenței sociale cu extinderea și consolidarea grupului de simpatizanți în ființa mișcării legionare. Împreună cu mentorul său de atunci, A. C. Cuza, Codreanu a invitat lumea la un botez în masă pe Câmpia Dreptății de pe lângă Focșani pentru data de 16 august 1925⁵⁸.

⁵³ ANIC, *DGP*, ds. 15/1937, f. 41.

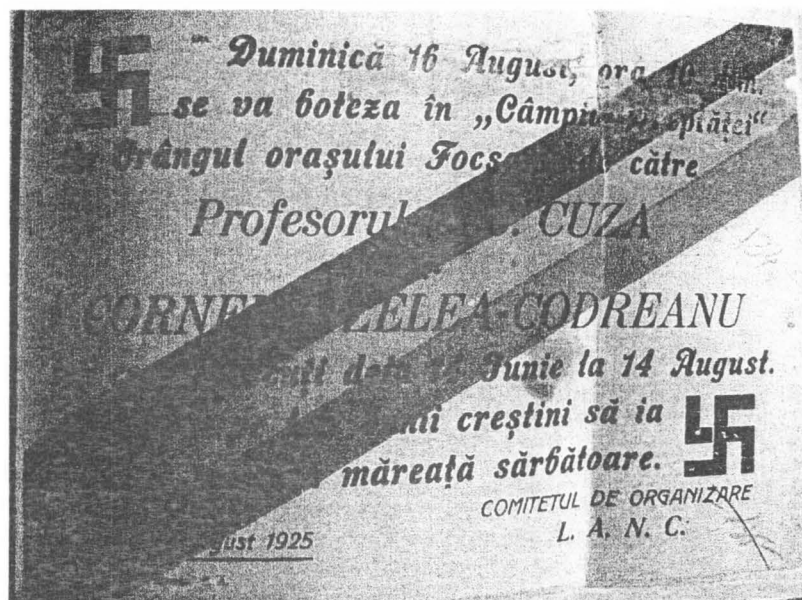
⁵⁴ ANIC, *IGJ*, ds. 9/1933, f. 240.

⁵⁵ ANIC, *DGP*, ds. 8/1937, f. 11.

⁵⁶ *Ibidem*, ds. 17/1937, 104 ș. u.

⁵⁷ ANIC, *IGJ*, ds. 10/1933, f. 185.

⁵⁸ ANIC, *DGP*, 16/1923, f. 134 (izvor oferit de W. Niess, Viena).

Sursă: ANIC, DGP, ds. 16/1923, f. 134 (fotografie: W. Nieß)

Legionarii găseau adunări de oameni și la târguri anuale și sfințiri de biserici (hramuri) unde se întâlneau țăranii, aceștia fiind deschiși către propaganda legionară cu tentă religioasă, în special când se aflau la hramuri: din acest motiv, mici grupuri de legionari luau parte la sfințirea bisericilor în multe părți ale țării. În Poiana Negrii au împărțit foi volante, în Corovia lângă Cernăuți un student a vorbit țăranilor, apoi alți gardiști au intonat cântece legionare⁵⁹.

Târgurile anuale, îndeosebi cele din Moldova, care erau frecventate de negustori evrei, erau ținta grupurilor de bătăuși legionari, ca în Mihăieni și Herța, după cum a avertizat Jandarmeria în 1933⁶⁰. La alte târguri săptămânale, precum în Pașcani, luau parte studenți (în acest caz, din Iași) ținând discursuri și împărțind broșuri⁶¹.

Și slujba de duminică devenise un punct fix al propagandei legionare, mulți preoți fiind membri, simpatizanți ai Legiunii sau tolerând-o pur și simplu. Conducerea legionară prețuia mult acțiunile de propagandă legate de mersul la biserică; așa trebuia să se ajungă la țăranii⁶². În primăvara anului 1936, în Banat propaganda de duminică ajunsese la proporții care nelinișteau autoritățile⁶³.

În primele săptămâni ale anului 1937, mobilizarea ajunsese la punctul culminant al propagandei pe tot cuprinsul țării, prin slujbe religioase legionare pe tot cuprinsul țării, datorită aducerii și perindării trupurilor neînsuflite ale lui Vasile

⁵⁹ ANIC, *IGJ*, ds. 9/1933, f. 313.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 27.

⁶¹ ANIC, *DGP*, ds. 4/1936, f. 40.

⁶² *Ibidem*, ds. 5/1936, f. 204.

⁶³ *Ibidem*.

Marin și Ion Moța, care căzuseră în războiul civil din Spania. Astfel, s-au ținut slujbe religioase în nenumărate locuri, impresionându-i pe țărani prin caracterizarea celor doi legionari căzuți ca fiind "martiri pentru Isus Christos"⁶⁴.

Înmormântările legionarilor erau des folosite în scopuri politice, spre exemplu cea a studentului la Teologie Grigore Gheorghe din Cernăuți, eveniment la care s-au adunat în august 1936 8.000 de oameni⁶⁵. Acest fapt corespundea unei vechi linii de propagandă legionară în cadrul țăranilor, cărora li se prezentau ca "martiri ai națiunii", ca de exemplu în 1934 în județul Lăpușna⁶⁶.

O cantitate importantă de capital se aduna la sfințirea sau renovarea bisericilor construite de legionari, ca și la ridicarea crucilor și troițelor, acestea fiind efectuate de către preot în prezența multor săteni. Preoții jucau astfel un rol central, deoarece aceste sărbători devenau imposibile în lipsa lor. Legionarii, ajutați de clerul sătesc, transformau aceste sărbători tradiționale în evenimente politice și legau religiozitatea lor încărcată politic cu evlavia tradițională a "României profunde". În 1933, 150 de țărani au participat la Sebeșeni, lângă Vântul (în Transilvania) la sfințirea unei fântâni și a unei cruci; autoritățile au susținut că era vorba în mare parte de curioși⁶⁷. Totuși, tocmai aceasta arată succesul Legiunii: acțiunile lor întrerupseseră rutina monotonă a țăranilor și infiltraseră politica în sate sub forma ceremoniei religioase; astfel, începuse mobilizarea legionară într-un mediu străin de politică. În zilele de 29-30 decembrie 1935, la Drămbar s-au strâns 100 de oameni la sfințirea unei fântâni și a unei cruci⁶⁸. În Orbic (comuna Coștișă, Neamț) s-au adunat 4.000 de oameni din Buhuși și alte sate din apropiere la sfințirea unei biserici la care luau parte 70-80 de legionari, un preot și un călugăr din regiune⁶⁹. O provocare pentru autorități a reprezentat sfințirea unei fântâni în Rășinari (Sibiu) în noiembrie 1935, efectuată de preotul Emil Dancaș în prezența a 80 de persoane: fântâna purta un portret al arhanghelului Mihail și inscripția "Nicadori" – astfel preotul sfințea și pe cei trei asasini ai lui I. G. Duca⁷⁰. Prezentarea legionară – marșul în coloane – s-a împletit cu ritualul bisericesc la sfințirea unei troițe în satul Ostrița în septembrie 1937⁷¹.

Autoritățile erau conștiente de pericolul reprezentat de instrumentalizarea ritualurilor religioase: Poliția a raportat în 1937 că populația sătească din Moldova fusese impresionată de pompa religioasă, nutriend astfel simpatii față de legionari⁷².

⁶⁴ *Ibidem*, ds. 9/1937, f. 113, 116, 117, 121, 123, 10/1937, f. 41, 48. A se vedea și Valentin Sândulescu, *Sacralised Politics in Action: the February 1937 Burial of the Romanian Legionary Leaders Ion Moța and Vasile Marin*, "Totalitarian Movements and Political Religions" 8 (2007), 2, p. 259-269; cf. ANR, DGP, ds. 239/1935, f. 4: "în lupta pentru Christos împotriva satanei, au căzut morți".

⁶⁵ *Ibidem*, ds. 4/1936, f. 56. A. Heinen, *op. cit.*, p. 303-305 indică 12.000 de participanți, conform izvoarelor germane.

⁶⁶ ANIC, DGP, ds. 102/1933, f. 15.

⁶⁷ ANIC, IGJ, ds. 19/1932, f. 489.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 516.

⁶⁹ ANIC, DGP, ds. 264/1937, f. 34.

⁷⁰ *Ibidem*, ds. 232/1935, f. 238.

⁷¹ *Ibidem*, ds. 11/1937, f. 182.

⁷² *Ibidem*, f. 285 ș. u.

Din exemplele amintite reiese rolul important al preoților: aceștia susțineau de multe ori acțiunile legionare, mobilizau țăranii, le vorbeau acestora ajutați de conducătorii regionali ai Legiunii. De aici reiese clar înrădăcinarea locală a legiunii. În unele cazuri, preoții au preluat conducerea locală, respectiv regională a activității legionare. Preotul B. Boldescu, șef de județ al legiunii, a organizat în Ploiești patru tabere de muncă în vara anului 1935⁷³. În același an, preoții Doară, fost șef de județ în Vâlcea, și Stoinac din Tomșani, împreună cu legionari din tabăra de muncă Arnota, au luat parte la o slujbă religioasă și au spus țăranilor prezenți că național-țărăniștii și liberalii ar fi hoți, amenințând: "când voi veni la putere, îi voi tăia cu sabia de foc"; legionarii au mărșăluit apoi la casa preotului Doară și au strigat: "Jos jidanii și străinii!"⁷⁴. Tabăra Arnota a fost aprovizionată cu alimente cu ajutorul arhidiaconului Cristescu⁷⁵. Petre Andonescu, profesor la seminarul de preoți, a desfășurat propagandă legionară în același an în Galați și județul Covurlui⁷⁶. Radu Gyr a raportat din Oltenia că legionarii reușiseră să ajungă în sate izolate⁷⁷ cu ajutorul PS Vartolomeu, episcopul Râmnicului – "un adevărat părinte pentru legionari" (cf. Gyr), care era desemnat să conducă Biserica Ortodoxă într-un stat legionar⁷⁸.

Faptul că legionarii s-au adaptat intereselor regionale și tradițiilor, respectiv religiozității tradiționale, incluzând acestea în ideologia lor și în practica politică, este incontestabil: legionarii purtau des portul popular, hora era confesiunea apartenenței la poporul român și mijloc de agitație, slujba religioasă însemna evlavie ostentativă și parte din ideologia legionară. Succesul Legiunii în multe dintre sate se datorează faptului că nenumărați țăranii nu considerau pe legionari ca pe un element străin, ci drept niște oameni de la țară, de regulă tineri, care trăiau conform tradițiilor și a identității religioase adânc înrădăcinate. Situațiile de zi cu zi erau de multe ori politizate spontan în spațiul public, ca în satul Dăbuleni (Romanați), când țăranii, întorcându-se cu căruța cu fân de pe câmp în noaptea de 21 spre 22 august 1934, au preamărit Legiunea⁷⁹. Tocmai acesta era scopul Legiunii: la mijlocul lui iulie 1935 s-a hotărât o strategie de acaparare a populației sătești. Aceasta presupunea ca legionarii să se apropie cât mai mult posibil de țăranii, să le vândă poza lui Codreanu, respectiv să o dăruiască celor săraci, să le vorbească mai întâi de teme generale ale națiunii și abia apoi să propage învățătura legionară. Mai important decât discursurile era ajutorul practic, pe câmp, pentru văduve de război, toate acestea trebuind să aibă loc sub motto-ul: "Dacă Garda de Fier ar fi liberă, ei, țăranii, ar avea mai mulți tineri români care să-i ajute la nevoie"⁸⁰.

Cercetări mai aprofundate trebuie să dea un răspuns la întrebarea: cum s-a făcut trecerea de la folosirea formelor tradiționale de sociabilitate la infiltrarea propagandei legionare în lumea rurală? Această trecere a fost, în orice caz, fluentă.

⁷³ *Ibidem*, ds. 232/1935, f. 306.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 312.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 346.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 313.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 320.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 305.

⁷⁹ *Ibidem*, ds. 102/1933, f. 35.

⁸⁰ *Ibidem*, ds. 232/1935, f. 351.

Propaganda pe calea orală și zvonuri

La trecerea de la societatea rurală la publicul naționalist în formare mai poate fi adăugat un domeniu: importanța propagandei pe cale orală și a zvonurilor – într-o țară cu presa cenzurată și manipularea acestora de către elita politică și economică, informațiile demne de încredere erau greu de găsit chiar și în orașe. În sate, unde nu ajungeau ziarele și nu existau aparate de radio, rapoartele orale și zvonurile reprezentau cele mai importante surse de informație, respectiv mijloace de propagandă. Agenții Siguranței raportau pentru toată țara zvonurile care ar fi meritat o examinare. Zvonurile, în contrast cu manifestele, erau imposibil de controlat de către autorități. În decembrie 1933, într-un sat de lângă Rădăuți, Bucovina, un student a povestit că ar fi ajuns la putere un guvern național-tărănesc, acesta fiind în favoarea Gărzii de Fier, susținând acțiunile legionarilor. Prin aceasta, se urmărea mobilizarea simpatizanților Legiunii care se temeau de represaliile conducerii liberale⁸¹.

În timp ce zvonurile erau nesigure și imposibil de controlat, fiind astfel problematice ca mijloc de propagandă, propaganda pe cale orală a fost folosită de către Legiune încă de la începuturi: ea se sustrăgea represiunii din partea autorităților, care erau în stare să distrugă toate mijloacele materiale ale propagandei și aveau puterea de a dizolva adunările – și totodată se folosea de tradiționalul mijloc

⁸¹ ANIC, *IGJ*, ds. 9/1933, f. 339.

de a împrăștiia vești în sate. Întotdeauna când Jandarmeria împiedica marșuri sau excursii legionare, activitatea se muta în case sau în discuții personale⁸². În septembrie 1937, poliția din Brăila a raportat că legiunea făcea propagandă orală "de la om la om", același lucru fiind raportat și de autoritățile din părțile rurale ale Moldovei⁸³.

Cântecul legionar: cheia succesului mobilizării

Importanța limitată acordată alfabetizării și a publicității burgheze este și mai evidentă când se ia în considerare cel mai important instrument al mobilizării legionare, cântecul legionar. Conducătorii legionari cunoșteau mentalitatea țărănească întru totul: chiar dacă propagandiștii legionari împărțeau broșuri și în sate – scrierile pentru țărani conțineau un limbaj specific⁸⁴ –, cântecele aduceau un succes mult mai mare: cântecul poate fi privit ca cel mai important mijloc al mobilizării legionare, unind clasele sociale și regiunile țării. Conducerea legionară a înființat coruri "pentru a atrage oameni"⁸⁵. La țară, unde gradul alfabetizării era foarte scăzut și scrierea rar întrebuintată, cântecele legionare au pătruns la cea mai mare parte a populației. Cântecele alungau monotonia rutinei și de acest fapt erau conștienți legionarii: "Cântând, fapt neobișnuit pentru o organizație care făcea propagandă – toată lumea ieșea din curți, ieșea în drum și asculta cântecul și luau act de prezența Mișcării Legionare", spune un legionar despre satele din jurul Bucureștiului⁸⁶. Cântecele foloseau teme și melodiile muzicii populare, foloseau însă și muzică de marș; tradiții românești stăteau lângă influențele lumii războiului mondial și a sistemelor totalitare. Cântecele erau scrise atât de către legionari proeminenți, cât și de către țărani, fiind răspândite pe cale orală⁸⁷. Autoritățile îi urmăreau pe toți cei care cântau astfel de cântece. Aflate din nou în legalitate, cântecele erau monitorizate. În martie 1936, poliția din Orhei a raportat că în localitate s-au lansat cântecele "Visul legionarului" și "Crezul legionarului" și că satele, îndeosebi tineretul, ar fi antisemite⁸⁸. "Mărșăluiam în grupuri mici cu cântecele noastre. Nu țineam discursuri! Cetățenii ne vedeau, se interesau de noi", descrie legionarul Lauric Filon campania electorală din Rădăuți de la 1931⁸⁹ – și indică astfel un element central al propagandei prin cântec: țărani erau sătui de retorica partidelor clasice.

⁸² ANIC, *IGJ*, ds. 40/1937, f. 180; ANIC, *DGP*, ds. 8/1937, f. 11.

⁸³ *Ibidem*, 11/1937, f. 56 și 285.

⁸⁴ Cel mai bun exemplu este succinta cânticică a conducătorului legionar transilvănean Ion Banea, *Ce este și ce vrea Mișcarea legionară? Cânticică pentru săteni*, Sibiu, 1937.

⁸⁵ ANIC, *DGP*, ds. 102/1933, f. 83.

⁸⁶ M. Conovici et alii, *op. cit.*, p. 120.

⁸⁷ Pe această temă, a se vedea Oliver Jens Schmitt, "Heilige Jugend der Legion" – *Lieder als Instrument rechtsextremer Massenmobilisierung im Rumänien der Zwischenkriegszeit*, în *Das politische Lied in Osteuropa* (ed. Ștefan Michael Newerklă, Fedor B. Poljakov, Oliver Jens Schmitt) [sub tipar] [versiunea în limba română: *Sfânta tinerețe legionară. Cântecul ca mijloc și esența a mobilizării politice de extremă dreaptă în România interbelică*, "Archiva Moldaviae" 3 (2011), p. 163-184].

⁸⁸ ANIC, *DGP*, ds. 4/1936, f. 33, 34.

⁸⁹ M. Conovici et alii, *op. cit.*, p. 117.

Forme moderne de propagandă

Legiunea era o mișcare a generației tinere, care, cu toată conștiința tradițională și istorică, nu reșpingea mijloacele contemporane de propagandă folosite de către toate partidele însemnate. Și legionarii profitau de creșterea alfabetizării populației sătești, împărțind ziare, cărți, broșuri și folosind manifeste. Faptul că manifestele legionare erau îndepărtate de către autorități, iar activiștii erau urmăriți făcea ca operațiunile acestora să aibă loc noaptea: în august 1935, studenți care veniseră cu trenul au lipit manifeste în Comarnic (Prahova). Jandarmeria a prins într-o noapte trei studenți care vroiau să lipească afișe în Râșvadul de Sus. În Teleorman au fost găsite manifeste pe stâlpii de telegraf⁹⁰.

Presa legionară era grupată regional, fiind concepută așadar după nevoile regionale, iar organele legionare centrale erau împrăștiate în provincie prin intermediul curierilor⁹¹. Revistele "Iconar" și "Însemnări sociologice" erau privite de poliția din Cernăuți ca mijloace de propagandă⁹². Pentru a evita confiscarea lor de către autorități în timpul represiunii, conducerea Legiunii pune în circulație scrisori precum "Scrisoarea deschisă către toți elevii din țară" (numită și "scrisoarea verde"), care circula în februarie 1935⁹³. Mare succes în rândul țăranilor a avut instrumentalizarea unei vechi forme de scriere în casele țărănești, calendarul, sub forma calendarului legionar, acesta pătrunzând în case, de cele mai multe ori conținând portretul lui Codreanu și al altor conducători legionari. Legionarii vindeau sau împărțeau la târguri pozele conducătorilor sau ale asasinilor lui Duca. În septembrie 1934 au împărțit în Basarabia scrieri antisemite precum "Evreii pământeni și subpământeni" sau "Evreii din România"⁹⁴.

Afișele legionare ar merita o analiză proprie – un început arată că erau împânzite de texte. În cele ce urmează vor fi deslușite câteva exemple.

⁹⁰ ANIC, *IGJ*, 8/1935, f. 90, 95, 139.

⁹¹ Pe tema presei, a se vedea A. Heinen, *op. cit.*, p. 284 ș. u. și V. Săndulescu, "Sământa aruncată de diavol": Presa legionară și construirea imaginii inamicilor politici (1927-1937), "Studia Universitatis Petru Maior (Historia)" 7 (2007), p. 153-174.

⁹² *Ideologie și formațiuni de dreapta cit.*, 4, p. 165.

⁹³ *Ibidem*, p. 83.

⁹⁴ ANIC, *DGP*, 102/1933, f. 223.

Tănărul Codreanu: între "Sfânta Scriptură" și îndemnul lui Eminescu "La arme".

Sursă: ANIC, DGP, ds. 49/1925 (fotografie W. Nieß)

"De ce am cerut în Parlament pedeapsa cu moartea pentru trădătorii care manipulează banii publicii". Un afiș electoral din anul 1931.

Sursă: ANIC, DGP, ds. 62/1930 (fotografie: W. Nieß)

ANIC, DGP, ds. 239/1935 Afișe electorale din anul 1935 (fotografie: W. Nieß)

O analiză proprie merită și discursurile legionare, deoarece Legiunea a dezvoltat un limbaj pe înțelesul populației sătești. "Eu nu am auzit un orator de talia lui, pentru că nu poți vorbi maselor, țăranilor, nu poți vorbi abordând probleme de politică externă, sau știu eu, de filozofie, înseamnă să fii un caraghios! El avea darul să combine probleme de gospodărie personală, gospodărie județeană cu sentimentul religios al țăranului, care atunci era dominant", spune un legionar despre tatăl lui Codreanu⁹⁵. Acest citat poate fi privit doar ca începutul unui fir roșu al cercetării; el

⁹⁵ M. Conovici-et alii, *op. cit.*, p. 123.

conferă o primă stimulare în încercarea de a înțelege cum se deosebea propaganda politică legionară de cea a altor partide politice și cum au instrumentalizat orizontul social și ideologic al țințelor din lumea rurală.

Lucrurile materiale erau, pe lângă cuvinte și muzică, de importanță majoră: primul loc este ocupat de cămașa verde a partidului. A purta această cămașă era un risc în special atunci când uniformele au fost interzise de către conducerea țării. Chiar și Codreanu a limitat portul uniformei partidului, iar la 17 februarie 1937 l-a interzis, deoarece se temea că violențele comise de legionari în uniforme vor fi generalizate pentru toată Legiunea⁹⁶. Nenumărați legionari purtau cămașa verde sub îmbrăcăminte; doi tineri din Storojineț au fost acuzați din această cauză, dar achitați la tribunal⁹⁷. Dușmanii Legiunii foloseau de asemenea cămașa verde, dar ca mijloc de a discredita Legiunea acolo unde nu era destul de puternică: în Bazargic, bulgari și evrei s-au îmbrăcat demonstrativ în cămașă verde, ceea ce i-a afectat profund pe aromânii de acolo, simpatizanți ai Legiunii⁹⁸. Ca semn distinctiv pentru legionari mai erau folosite săculețe cu pământ și portrete ale sfinților purtate la gât – și purtătorii acestor simboluri erau urmăriți de autorități⁹⁹. De importanță majoră pentru legionari era și împărțirea pozelor conducătorilor lor, îndeosebi ale lui Codreanu și ale generalului Cantacuzino Grănicerul¹⁰⁰.

Stadiul actual al cercetării arată că în sate aveau loc puține adunări politice – aceasta fiind în contrast cu instrumentalizarea ritualelor bisericești și a obiceiului – din cauza rezistenței autorităților. Scena demonstrațiilor erau orașele mici și târgurile, în care probabilitatea succesului legionar era mare. În data de 26 februarie 1936, "Legiunea sportivă" ținea în Rădăuți o adunare cu 600 de participanți sub pretextul unui eveniment sportiv¹⁰¹. Adunările spontane nu trebuie subestimate, ele fiind imposibil de împiedicat de către autorități: astfel s-au adunat în noaptea de Anul nou din 1933 100-120 de locuitori din Săscior (Alba) pentru a face o demonstrație, în cadrul căreia au fost aduse omagii lui Codreanu, pe când partidul țărănesc și conducerea țării au fost insultate. Prezenți au fost și 16 gardiști din sat sub conducerea comandantului local Ilie Colhan. În urma investigațiilor, autoritățile au stabilit că această demonstrație a fost un mod de exteriorizare a disperării țăranilor cauzată de situația economică precară și de iarna grea: proviziile erau pe terminate, iar animalele mureau¹⁰². Satul a devenit un focar al activității legionare din care se făcea propagandă și în comunele vecine¹⁰³. În aprilie 1933, în Alba autoritățile au semnalat prezența a 138 de legionari cunoscuți¹⁰⁴. Aceștia au instrumentalizat sărbătoarea tradițională a Rusaliilor (4-5 iunie 1933) în Săscior, transformând-o într-un eveniment legionar: pe un câmp se adunaseră 200 de oameni cu primarul, când

⁹⁶ ANIC, *DGP*, ds. 9/1937, f. 8.

⁹⁷ *Ibidem*, ds. 8/1937, f. 13.

⁹⁸ *Ibidem*, ds. 102/1933, f. 261 (330).

⁹⁹ *Ibidem*, ds. 8/1937, f. 13.

¹⁰⁰ *Ibidem*, ds. 232/1935, f. 268, 351.

¹⁰¹ *Ibidem*, ds. 5/1936, f. 55.

¹⁰² ANIC, *IGJ*, ds. 19/1932, f. 147 ș. u.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 175, 182, 184

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 182.

legionarii au început să își omagieze conducătorii; la încercarea primarului și a șefului Jandarmeriei de a-i alunga pe legionari, populația a intervenit, protejându-i pe aceștia din urmă; numai intervenția notabililor satului în favoarea autorităților a putut dezamorsa situația¹⁰⁵. Conducătorii locali încercau să își asigure succesul printr-o relație strânsă cu centrala: în iunie 1933 a apărut C. Z. Codreanu în regiune. Vroia să folosească târgul din Teiuș ca adunare politică; înainte de aceasta, legionarii cutreieraseră satele amenințând locuitorii evrei cu moartea în cazul în care nu părăsesc România. La 25 iunie, Codreanu a ținut în fața a 700-800 ascultători un discurs pe tema "Legea jertfei în înțelesul creștin"; aproximativ 500 de legionari au marșăluit, găsindu-se însă față în față cu 1.000 de adepți ai Partidului Național-Tărănesc. Încercarea lui Codreanu de a ocupa cinematograful "Urania" pentru a ține un discurs acolo a fost împiedicată de jandarmii care au evacuat sala, Codreanu fiind rănit ușor la frunte; trei duzine de legionari au fost arestați; în schimb, Codreanu a călătorit înapoi la București¹⁰⁶. Exemplul arată jocul dintre inițiativa locală și conducerea centrală: prezența charismaticului conducător a jucat un rol foarte important chiar și după plecarea acestuia la București. Codreanu călătorea foarte des în provincie pentru a întâlni conducători legionari și a inspecta cuiburile¹⁰⁷. După jumătatea anilor '30 era rar întâlnit în vârful evenimentelor majore – vorbitor moderat, Codreanu impresiona mai mult prin prezența sa fizică.

Exercițiile paramilitare serveau și ele mobilizării, fiind însă urmărite de către autorități: în septembrie 1934 au fost arestați mai mulți gardiști în Frășari (Durostor), urmând ca trei dintre ei să fie puși în libertate în urma procesului¹⁰⁸. În centrul mobilizării legionare stătea ocuparea spațiului public: la aceasta serveau în mediul rural marșurile. Des discutată temă a violenței legionare – dincolo de cunoscutele atentate asupra oamenilor politici – trebuie să fie cercetată în amănunt pentru întreg teritoriul țării, inclusiv din punct de vedere cantitativ¹⁰⁹.

Gările, aceste avanposturi ale modernizării, unde se aduna o mulțime de oameni, erau locuri foarte potrivite pentru acțiuni de propagandă: pe 12 septembrie 1937, în gara Coțofenii (Dolj) au apărut 20 de legionari și au cântat; conducerea gării nu a intervenit, doar șeful postului de jandarmi a dizolvat adunarea¹¹⁰. Cu un an înainte de aceasta, legionarii arseseră în gări ziarele "Adevărul" și "Dimineața". În gara din Vișeu de Sus (Hunedoara) se adunaseră țărani și intelectuali sub conducerea

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 197.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 199.

¹⁰⁷ ANIC, *DGP*, 4/1936, f. 20.

¹⁰⁸ *Ibidem*, ds. 102/1933, f. 258 (325).

¹⁰⁹ Cazuri izolate oferă o primă impresie, dar nu pot fi cotate ca fiind reprezentative: atacurile unei grupe de bătauși legionari sub conducerea studentului Vasile Carciu în cârciumi evreiești în Straja (Rădăuți) sau o bătaie între legionari și membri ai grupeii evreiești de autoapărare la pârăurile Sucevița și Posena lângă Rădăuți unde obișnuiau să se scalde evreii vara (ambele cazuri în iulie 1936; cf. *Ibidem*, ds. 284/1936, f. 52 și 66). În aceeași lună au marșăluit legionari din Dolj prin Craiova și au amenințat "zioniștii" și pe alți dușmani care s-ar fi aflat pe "Listele Negre" (*Ibidem*, f. 62).

¹¹⁰ *Ibidem*, ds. 264/1937, f. 172.

lui Ioan Kiș pentru a lua ziarele la venirea trenului; când a intervenit Jandarmeria, demonstrații au cumpărat ziarele, pentru ca apoi să le ardă (1 iulie 1936); în Gura Humorului, 300 de țărani sub conducerea învățătorului Maftei Popa și mai mulți studenți au dat buzna în depozitele de ziare Brandman și Rorec și au ars 100 de exemplare ale ziarului "Dimineața"; la Pitești, un soldat pensionat a smuls unui vânzător patru exemplare ale ziarului "Dimineața" și le-a rupt; la Călărași, patru ofițeri ai gamizoanei au ars zece exemplare ale ziarului "Dimineața" (14 iulie 1936); la Roșiorii de Vede, negustorul de cărți M. Stănculescu a instigat împotriva vânzătorilor de ziare (27 iulie 1936). Când s-a ajuns la arestări, au protestat 100 de oameni în favoarea celor care arseseră ziarele¹¹¹.

Taberele legionare de muncă

Activiștii legionari mergeau în mijlocul poporului, adică la țăranii din sate. Într-o primă fază, au încercat să câștige simpatii prin discursuri și adunări, ca și celelalte partide politice. Strategia legionarilor s-a schimbat însă în anii '30; ei reacționau astfel la saturația de politică a țăranilor și la indignarea populației sătești vis-a-vis de nenumăratele scandaluri de corupție puse pe seama partidelor politice¹¹². La jumătatea anilor '30, așa numitele "tabere de muncă" s-au dovedit a fi cele mai productive elemente ale mobilizării legionare¹¹³. Legionarii mergeau în sate pentru a efectua lucrările de construcție de care nu se ocupa statul (străzi, poduri, diguri, repararea școlilor și bisericilor etc.), respectiv pentru a ajuta țăranilor săraci (la construirea caselor, la adunarea recoltei). Legionarii foloseau taberele ca mijloc al propagandei, dar țineau și să își dovedească ideologia printr-o politică a faptelor; știau că țăranii sceptici vor prețui numai rezultate concrete. Taberele sunt o apariție multilaterală, atât din punct de vedere social, cât și regional. Cert este că s-au dezvoltat într-un fenomen ce a cuprins întreaga țară și că într-o primă fază – și apoi mai departe în unele tabere – participanții veneau de departe, pentru ca apoi taberele să adopte un caracter regional, respectiv local prin organizarea țăranilor înșiși la munci colective în taberele legionare¹¹⁴. Taberele foloseau și ca puncte de plecare a

¹¹¹ *Ibidem*, ds. 284/1936, f. 109; 99, 85, 55, 107.

¹¹² ANIC, IGJ, ds. 14/1933, f. 92 (Gorj); f. 96 ș. u.; f. 112: populația ar susține că "numai bărbați noi ar putea aduce principii și metode noi în conducerea țării"

¹¹³ Importanța necesară au găsit-o la sociologi contemporani și mai târziu la istorici; a se vedea A. Heinen, *op. cit.*, p. 282-284; M. Bănică, *op. cit.*, p. 177 ș. u.; V. Săndulescu, "Taming the Body": Preliminary Considerations regarding the Legionary Working Camp System (1933-1937), "Historical Yearbook" 5 (2008), p. 85-94.

¹¹⁴ ANIC, IGJ, ds. 29/1935, f. 22. În cele trei județe (Arad, Bihor și Sălaj) existau următoarele tabere:

1. Traian/Ineu, 22 iulie-15 septembrie 1935, cu 34 de participanți, condus de Teofan Herbei, Ioan Tocănița din Ineu și Andronic Bulhac din Arad.
2. Hălmașiu/Arad, 9 septembrie-29 septembrie 1935, cu 17 participanți conduși de Aurel Hadrea din Poiana (Turda), de protopopul Ștefan Bogdan din Hălmașiu. În fiecare seară se țineau prelegeri în casa preotului și a avocatului Vasile Roșu, iar legionarii erau îndemnați spre disciplină și încredere.
3. Călugări/Bihor, 18 iulie-18 septembrie 1935, unde au fost produse 32.000 de cărămizi pentru mănăstirea Izbuc. Cei 13 participanți au fost conduși de învățătorul Ioan Cruceanu din Oradea.

mobilizării: din aceste puncte de sprijin ale "României profunde" misionau legionarii în satele vecine prin marșuri, cântece, participarea la slujbe religioase și hore¹¹⁵.

Metoda este ilustrată de exemple: în vara anului 1933, Codreanu a întocmit o tabără pe muntele Rarău în Bucovina. Prințul Nicolae și membrii ai elitei din cercul acestuia l-au sprijinit pe Codreanu. Acesta plănuia construirea a trei biserici și a unor case de odihnă. Un program militar disciplina participanții. Conducătorul legiunii a profitat de șederea lui la țară pentru a întâlni lideri politici, printre care și pe cei ai nemților din Cernăuți¹¹⁶. Elita legionară plănuia pentru vara lui 1935 construcția unei case naționale în județul Alba, în satul Laz, al cărui preot era o rudă a activistului legionar Ilie Colhan. Preotul a convins parohia și țăranii ca aceștia să sprijine lucrările de la jumătatea lui iulie. Conducerea tehnică aparținea unui angajat al autorității de construcții din capitala județului. Pe 20 iulie, protopopul Oană a sfințit fundația în prezența a 300-400 de țărani din satele apropiate. Legionari transilvăneni importanți au ținut discursuri. Pe șantier s-a ridicat steagul țării completat de simbolul partidului Totul pentru Țară și svastica. Curând au început 10-15 legionari să construiască o casă unui țăran sărac. Pe 20 august a venit conducătorul TPT, generalul în retragere Alexandru Cantacuzino-Grănicerul pentru o vizită de 40 de minute pe șantier – toate acestea s-au petrecut sub ochii unei Jandarmerii indifferente. Jandarmii au primit ordinul de a nu permite terminarea cu succes a lucrărilor numai atunci când oratorii legionari au lăudat pe asasinii primului-ministru Duca¹¹⁷.

O privire de ansamblu asupra județelor Timiș-Torontal, Arad și Bihor, deci în regiunea de graniță cu Ungaria, arată înrădăcinarea regională crescândă a taberelor. La Bărateaz (Timiș-Torontal), 20 de studenți sub conducerea profesorului Ștefan Stoicănescu din Timișoara lucrau la o casă națională, pentru care materialele de construcție fuseseră donate de locuitori; în Micalaca (Arad) erau 14 legionari la muncă, în Arad-Nou 23, în Ineu 12 legionari, la Șiclău autoritățile au numărat 64 de adepți ai lui Codreanu, în special localnici. Câțiva erau veniți din alte părți: unul din Brașov, unul din Craiova, unul din județul Dîmbovița și unul din Satu Mare. La marginea orașului Oradea au fost raportați în mai și iunie 30 de participanți, iar în iulie și august între 100 și 200, în județul Severin (în Băile Herculane) între 20 și 28 de legionari sub conducerea viitorului conducător al legiunii Horia Sima¹¹⁸. În noiembrie 1937 s-a format o grupă de legionari în comuna Fundulea (Ilfov) care s-au

Legionarii îmbrăcați în port popular mergeau duminica și în zilele de sărbătoare în satele dinprejurul mănăstirii, unde erau întâmpinați cu simpatie, primind bani și alte donații. În Călugări au luat ființă astfel patru cuiburi noi: Avram Iancu, Horea, Traian Miclea și Dr. Ciordași, cu câte 12 membri.

4. Marca/Sălaj, 7 iulie-8 septembrie 1935, sub conducerea preotului unit Teofil Balinab și a avocatului Emil Pop din Cluj.

¹¹⁵ ANIC, *IGJ*, ds. 29/1935, f. 22.

¹¹⁶ ANIC, *DGP*, ds. 102/1933, f. 46.

¹¹⁷ ANIC, *IGJ*, ds. 19/1932, f. 420, 446, 451, 453.

¹¹⁸ ANIC, *DGP*, ds. 4/1936, f. 105.

oferit în plină campanie electorală să construiască o casă unei văduve sărace¹¹⁹. În 1935, la Vârfuri (Dâmbovița), 11 studenți au zidit două fântâni¹²⁰.

Mersul legionarilor în mijlocul poporului a avut în România cu totul alte efecte decât activitățile narodnicilor în Rusia. Elevii și studenții care formau o centură de transmisie cu centrele intelectuale ale Legiunii în centrele universitare proveneau de regulă din același mediu social ca și grupele spre care ținteau: erau ancorați social în acel mediu și se adresau populației în funcție de necesitățile și abilitățile de receptare ale acesteia.

Numeroși fii de țărani din licee și universități erau obișnuiți cu munca și astfel i-au ajutat într-adevăr pe țărani, nu numai simbolic. Valoarea simbolică nu trebuie însă subestimată, dar rapoartele autorităților arată reacțiile pozitive ale țăranilor la munca efectivă, nu numai la îndoctrinare. În contrast cu narodnicii "verii nebune", în cazul legionarilor există o apropiere socială și mentală între agitatorii politici și țintele lor. Legionarii au găsit calea spre lumea țăranilor – aceasta înțelegeau și autoritățile alarmate. În județele Arad, Bihor și Sălaj, autoritățile au raportat că legionarii câștigaseră mulți simpatizanți prin munca lor la sfârșitul verii anului 1936. În 1935, în Vâlcea studenți și studente au întemeiat trei tabere de muncă la mănăstirea Arnota, în Drăgășani și Dobrota, conferind astfel Legiunii, până atunci firave, imboldul decisiv pentru o creștere puternică în anii 1936 și 1937¹²¹. O astfel de situație a constatat și poliția din Orșova¹²². Țăranii s-au arătat impresionați de munca în colectiv a legionarilor și au preluat această formă: ajutor sătesc existase și înainte, însă legionarii au reușit ca țăranii să combine această veche formă de muncă a comunității cu învățătura legionară și să întemeieze tabere de muncă legionare din proprie inițiativă. În 1935, 60 de legionari au mers în Mihalț, fiind găzduiți de către țărani; 50 de țărani din localitate s-au alăturat muncii lor¹²³. În septembrie 1936, într-un sat de lângă Cernăuți a fost sfințită o școală clădită de legionari în prezența autorităților într-un sat de lângă Cernăuți: la acest eveniment a vorbit un conducător legionar dintr-o cunoscută familie de notabili, Neagoe Flondor, spunând țăranilor să nu se aștepte la prea multe din partea statului. 200 de oameni – dintre care 50 erau legionari – au auzit acest mesaj¹²⁴. Eșecul statului, care era incapabil să întrețină infrastructura din sate, devine aici foarte clar¹²⁵.

Taberele de muncă plănuite central s-au dovedit a fi de succes, servind ca modele și fiind imitate pe plan local, ceea ce a contribuit la înrădăcinarea Legiunii în lumea rurală. Legionarii au pătruns astfel în domeniile controlate de Partidul Național-Țărănesc, în estul țării și de partidul antisemit Național-Creștin, care a încercat zadarnic să contracareze mobilizarea legionară prin tabere de muncă

¹¹⁹ *Ibidem*, ds. 264/1937, f. 101.

¹²⁰ ANIC, *IGJ*, ds. 8/1935, f. 219.

¹²¹ *Ibidem*, ds. 20/1935, f. 256.

¹²² *Ibidem*, ds. 29/1935, f. 13; ANIC, *DGP*, ds. 17/1937, f. 110.

¹²³ ANIC, *IGJ*, ds. 19/1932, f. 482 ș. u.

¹²⁴ ANIC, *DGP*, ds. 4/1936, f. 90.

¹²⁵ O cercetare a plângerilor din acest motiv ar atrage după sine toată nemulțumirea populației rurale, a se vedea ANIC, *IGJ*, ds. 14/1933, f. 142 ș. u.: plângeri din Gorj în legătură cu nerepararea străzilor și a podurilor.

proprii¹²⁶. Legionarii au explicat țăranilor din Basarabia că nu PNC îi ajută, ci Legiunea, fiind astfel o mișcare cu adevărat naționalistă¹²⁷. Intervenția autorităților a dus în unele regiuni la o scădere temporară a agitației legionare¹²⁸. În 1937, directorul general al Poliției a cerut chiar și tabere de stat pentru a-i submițea pe legionari și pentru a recâștiga încrederea țăranilor, aceasta fiind o mărturisire a eșecului autorităților și în același timp o dovadă a succesului Legiunii în sate¹²⁹. Cât de mică era încrederea țăranilor în stat arată un exemplu din satul Buhăești (Vaslui). Acolo, prefectul le oferise cărămizi țăranilor pentru a concura cu o tabără de muncă legionară. Țăranii au refuzat cu motivația că "ei își fac politica satului lor" (iulie 1936)¹³⁰. Dependența acțiunilor de propagandă de calendarul agrar este un important element al vieții satești, indicat în repetate rânduri, și trebuie privit mai îndeaproape în cele ce urmează. Iarna reprezenta, în primul rând, o barieră naturală pentru marșuri și acțiuni ample, iar în al doilea rând țăranii se arătau nereceptivi la propagandă pură în timpul muncilor pe câmp (ajutorul practic primit prin intermediul taberelor de muncă era privit altfel). Autoritățile care țineau sub observație atmosfera din sate raportau și legătura dintre munca agricolă și propaganda legionară în funcție de anotimpuri. Țăranii din Prahova erau mult prea ocupați cu recolta în iulie 1935, neavând astfel timp pentru propagandă politică¹³¹. Un raport din Bihor pentru perioada dintre 15 martie și 1 aprilie 1937 exemplifică în mod clar acest fapt: partidele politice nu făceau propagandă în sate, numai niște activiști ai partidului Totul pentru Țară s-au aflat pe drum în regiunea Sălard pentru a vedea dacă terenul era propice pentru acțiuni de propagandă, rămânând însă fără succes. În satul Săliște legionarii ridicaseră o cruce¹³².

Al doilea calendar important era cel al anului universitar, deoarece în timpul semestrului studenției – grupuri importante pentru misionarea legionară – erau legați de centrele universitare. În vacanțe sau de sărbători erau trimiși de către conducerea legionară în sate (în special în satele de proveniență); exemple concludive există din belșug, astfel pentru Buzău, unde 20 până la 25 de studenți trebuia să meargă la țară pentru a face propagandă îndată ce se terminaseră examenele¹³³.

Lucrarea de față are caracterul unei prime analize a materialului arhivistic, deosebit de vast, pe tema istoriei sociale a mișcării legionare. Cercetarea mecanismelor de mobilizare dovedește caracterul independent, distins românesc al mișcării legionare: slujbe religioase, sfințirea bisericilor, nunți și botezuri formau terenul principal al mobilizării legionare în lumea rurală; cântece și zvonuri acționau

¹²⁶ ANIC, *DGP*, ds. 5/1936, f. 287.

¹²⁷ *Ibidem*, f. 315 (în Orhei).

¹²⁸ ANIC, *IGJ*, ds. 19/1932, f. 226, 236, 246: la procesul lui I. Colhan au asistat puțini simpatizanți. Colhan a călătorit în octombrie la București. Spre sfârșitul anului își reveniseră activiștii locali (*ibidem*, f. 269, 272, 277).

¹²⁹ ANIC, *DGP*, 15/1937, f. 35.

¹³⁰ *Ibidem*, ds. 284/1936, f. 64.

¹³¹ ANIC, *IGJ*, ds. 8/1935, f. 27.

¹³² ANIC, *DGP*, ds. 264/1937, f. 35.

¹³³ *Ibidem*, ds. 232/1935, f. 266.

mobilizator în societatea sătească. Pe lângă acestea erau folosite marșuri, propagandă automobilizată, broșuri și manifeste. Un fenomen specific legionar, care a reușit să pătrundă în cadrul populației sătești, erau taberele de muncă organizate pe timpul verii, care aveau scopul de a le demonstra țăranilor sceptici politica faptei în locul celei a cuvintelor ("populația dela sate nu vroiește să mai audă de partide"¹³⁴). Taberele de muncă s-au dezvoltat ca poli mobilizatori în lumea rurală. Tensiunea dintre tradiția populară românească și modernitate nu se regăsește numai în ideologia legionară : ea este vizibilă îndeosebi în practica politică și propagandistă în mediul rural. Legionarii au sensibilizat populația sătească tradițional pasivă politic prin instrumentalizarea tradiției populare și folosirea formelor rurale ale sociabilității, ceea ce nu le-a căzut greu din cauza apartenenței la acest mediu. Pe de altă parte, activiștii legionari au preluat forme ale agitației politice apărute și în alte țări europene după primul război mondial. Forma de organizare în mici unități locale, începând de la cuib, a dus la o ancorare locală rapidă și la prețuirea principiului conducătorului unic și în regiuni izolate. Chiar dacă forma de organizare era nouă, mobilizarea la sate a fost efectuată pe căi tradiționale: unde se adunau țăranii, în spațiu privat sau public, legiunea era prezentă și căuta să găsească influență asupra țăranilor încrezători în autoritate, prin elitele sătești, învățători și preoți. Sondajul efectuat în arhive românești duce astfel la prime descoperiri privitor la mobilizarea legionară în „România profundă”. Materialul foarte vast și diferențiat pune însă mai multe probleme, pe care nu poate sau nu vrea să le rezolve. Prin urmare, de aici ar trebui să pornească alte drumuri în cercetarea uneia dintre cele mai importante mișcări de extremă dreaptă din perioada interbelică europeană.

“Eine mächtige Bewegung auf den Dörfern”: Mechanismen der politischen Mobilisierung der rumänischen Legionärsbewegung im ländlichen Raum (1933-1937). Vorskizze zu einer Sozialgeschichte der “Eisernen Garde”

Zusammenfassung

Der Aufsatz unterzeichnet Mobilisierungsmechanismen der Legionärsbewegung im ländlichen Raum (1933-1937) und möchte damit einen Beitrag zur Sozialgeschichte einer der wichtigsten politischen Massenbewegungen der rumänischen Geschichte leisten. Methodisch steht dabei die Abkehr von einer überwiegend auf die intellektuellen Kreise Bukarests zentrierten Forschungsdebatte im Vordergrund. Besondere Aufmerksamkeit gilt der Analyse von Formen ländlicher Soziabilität (Märkte, kirchliche Feiern, Reigentänze), die von den Legionären zur Mobilisierung in dörflichen Gesellschaften verwendet wurden.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 355. Aceasta se îndrepta și împotriva TPȚ.

Cooperativele Agricole de Producție în lumina fondurilor deținute de Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale

Lucian Petraș & Antoniu Martin

Keywords: *Arad County; Communism; History of the Archives; Collectivization; Socialist Agriculture*

Programul de transformare socialistă a agriculturii are ca punct de plecare luna iunie a anului 1948, când a fost adoptată rezoluția Kominformului prin care Kremlinul impunea colectivizarea agriculturii în statele satelit din estul Europei¹. Decizia sovietică de a împinge “partidele frățești” către colectivizare făcea parte dintr-un plan de ansamblu care viza accelerarea asimilării partidelor comuniste din răsăritul Europei, în contextul cristalizării războiului rece. După “schisma iugoslavă”, elita de la Kremlin a considerat necesar să ia măsuri care să blocheze alte inițiative centrifuge, să disciplineze elitele locale și să le aducă sub controlul strict al centrului moscovit, întrerupând politica “democrațiilor populare” și impunând modelul stalinist de “dictatură a proletariatului”².

În România, semnalul de începere a colectivizării a fost dat de Plenara Comitetului Central din 3-5 martie 1949, a cărei rezoluție constituia textul de bază în chestiunea colectivizării. Partidul Muncitoresc Român devenea ultimul partid comunist est-european care intra într-o operațiune de proporții împotriva țărănimii³. Forul PMR pornea de la teza leninistă, conform căreia socialismul nu putea fi construit numai la oraș, iar la sate să se mențină proprietatea privată. Rezoluția plenarei arăta că exploatările agricole de 5 ha erau nerentabile și nu puteau asigura bunăstarea familiei țărănești. În plus, ele erau divizate în numeroase parcele situate la distanțe relativ mari de locuința proprietarului. Or, acești țărani, pe care plenara îi considera “săraci”, ar fi preferat în opinia liderilor comuniști, o formă diferită de producție. Țăranii mijlocași erau considerați proprietarii care dețineau între 5 și 10 ha și, potrivit ideologilor partidului, aceștia trebuia să fie principalii aliați de la sate ai clasei muncitoare. Urma ca ei să fie atrași în acțiunea de “transformare socialistă a agriculturii”, deoarece gospodăriile lor puteau reprezenta puncte de sprijin pentru preconizatele gospodării agricole colective. Chiaburii constituiau o altă categorie de

¹ Antoniu Martin, *Colectivizarea agriculturii în județul Arad: între rezistență și acceptare*, Timișoara, 2008, p. 122-164; Petre Guran, *Colectivizarea între mit și realitate*, în *Miturile comunismului românesc*, București, 1995, p. 124.

² Joseph Rotschild, *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei centrale și de est după al doilea război mondial*, București, 1997, p. 185.

³ A. Martin, *op. cit.*, p. 122-164; Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Georghiu-Dej 1948-1965*, București, 1998, p. 73..

proprietari agricoli. Stabilirea statutului lor nu se făcea după suprafața de pământ deținută, ci avea în vedere faptul că aceștia foloseau muncă salariată⁴.

Pornind de la această clasificare a tipurilor de gospodării agricole, plenara a stabilit strategia care trebuia urmată de partid pentru socializarea agriculturii. Raportul Biroului Politic a subliniat în mod deosebit faptul că partidul nu pomena către o colectivizare de masă, preferând un proces gradual. Totodată, plenara a adoptat principiul liberului consimțământ și a recunoscut necesitatea unor măsuri practice pentru a-i atrage pe țărani. De aceea, se preconiza înființarea unor întovărășiri simple de cultivare a pământului, ca o etapă preliminară pentru țărani săraci și mijlocași care nu doreau să intre în GAC și se intenționa constituirea drept modele a unui număr limitat de colective (similare colhozurilor sovietice), cu ajutorul cărora partidul putea duce muncă de lămurire despre avantajele agriculturii collectivizate. Pentru a li se asigura succesul, noile colective beneficiau de scutire de taxe și de 20% reducere la cota obligatorie, în primii doi ani⁵.

În cadrul procesului de colectivizare, 96% din suprafața arabilă a țării a fost inclusă în gospodăriile agricole concepute după model sovietic. Colectivizarea agriculturii s-a realizat prin depozitarea forțată a țăranilor de pământ, însoțită de terorizarea celor care se împotriveau, prin confiscarea averilor și arestări, deportări etc. Peste 80.000 de țărani au fost închiși în închisorile comuniste, purtându-se o luptă acerbă cu chiaburimea care trebuia desființată. Primele unități au fost inaugurate la 24 iulie 1949, printre ele numărându-se și Gospodăria Agricolă de Producție "Drum Nou" din comuna Zăbrani, județul Arad⁶. Crescând în mod constant, numărul gospodăriilor agricole create de statul comunist în județul Arad a ajuns în anul 1962 la 160. De la înființare și până în anul 1965, aceste forme asociative s-au numit Gospodării Agricole Colective⁷, dată după care vor primi denumirea de Cooperative Agricole de Producție.

Transformarea socialistă a satului a parcurs o perioadă îndelungată, de peste un deceniu, timp în care țăranimea "a fost convinsă" să pășească pe calea cooperativizării. Acțiunea s-a încheiat în primăvara anului 1962, marcând propagandistic "[...] victoria deplină a revoluției agrare socialiste [...] crearea economiei socialiste unitare, triumful relațiilor noi, socialiste, atât la orașe, cât și la sate, izbânda definitivă a socialismului în România, în toate sectoarele de activitate⁸." Prin subordonarea agriculturii, statul putea să impună tipurile de culturi ce urma să

⁴ Gheorghe Surpă, *Semnificația Istorică a plenarei C.C. al P.C.R. din 3-5 mai 1949 în organizarea și dezvoltarea pe baze socialiste a agriculturii românești*, "Anale de istorie" 25 (1979), 1, p. 22-23; Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social politice, în Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Iași, 2005, p. 53.

⁵ Mihail Russenescu, *Procesul colectivizării agriculturii în România (1949-1962)*, "Revista de Istorie" 32 (1979), 3, p. 433; Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Iași, 2002, p. 85-86.

⁶ *Decretul nr. 319/1949 cu privire la înființare de gospodării agricole colective*, "Monitorul Oficial", nr. 51/1 august 1949.

⁷ M. Russenescu, *op. cit.*, p. 431.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 9, București, 1974, p. 894.

fie cultivate și prețurile produselor agricole. Productivitatea agricolă scăzută a majorității cooperativelor agricole, munca inefficientă, inventarul agricol precar, la care se adaugă dezinteresul țăranilor și migrarea acestora la oraș, au avut ca efect agravarea problemelor economiei românești.

Colectivizarea agriculturii românești a avut efecte profunde și de durată pentru societatea românească, care s-au făcut simțite și în perioada postcomunistă. Deși avea ca scop declarat modernizarea agriculturii românești, colectivizarea nu a condus, în decursul anilor, la "recuperarea decalajelor" nici în raport cu celelalte state europene, nici în comparație cu cele socialiste. Mai presus de toate, cu puținele excepții ale unor gospodării colective model, precum cea de la Sântana, județul Arad, ea nu a adus țăranilor colectivizați bunăstarea materială promisă, ci, din contră, a condus la înfometarea lor, mai ales în condițiile crizei economice generalizate de la sfârșitul anilor 1980, când, în unele zone, țăranii erau nevoiți să își procure unele alimente de strictă necesitate de la oraș⁹.

Bazată pe o concepție mecanicistă și anacronică despre modernizare, colectivizarea agriculturii a bulversat lumea rurală, a afectat-o din toate punctele de vedere. În ciuda propagandei comuniste în favoarea colectivizării, nostalgia după vechile proprietăți private a fost o realitate a lumii rurale în timpul comunismului. Desființarea colectivelor și restituirea proprietăților agrare după 1989 au fost probabil singurele soluții de ieșire dintr-un sistem inefficient și lipsit de etică. Chiar dacă nu au scăpat de subdezvoltare, țăranii au beneficiat de o reparație mai mult decât simbolică, una din puținele de care au avut parte vreodată¹⁰.

* * *

Având în vedere că unitățile agricole cooperatiste au concentrat cea mai mare parte a populației rurale, documentele create de aceste instituții reprezintă izvoare prețioase pentru cunoașterea destinului acestor locuitori și a multiplelor aspecte ale agriculturii românești din anii regimului comunist. În condițiile în care astăzi niciuna dintre aceste societăți agricole nu mai funcționează, documentele din fondurile cooperativelor agricole au o deosebită valoare istorico-documentară, întrucât, pe lângă memoria colectivă, ele reprezintă dovezi ale constituirii și funcționării acestor creații aparținând unei epoci revoluate.

Pentru asigurarea bazei documentare necesare cercetării istorice, Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale a procedat în ultimele decenii la preluarea documentelor de sinteză de la aproape toate unitățile de acest gen din județ. Au intrat în administrarea instituției documente de la 162 cooperative agricole de producție, constituindu-se tot atâtea fonduri de arhivă. S-a urmărit preluarea înscrisurilor începând cu anul constituirii unităților respective (1949-1962) și până în anul 1968 inclusiv, considerându-se că după această dată, funcționând direcțiile generale agricole județene, activitatea Cooperativelor Agricole de Producție se reflectă în

⁹ Comisia Prezidențială Pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final*, București, 2006, p. 440.

¹⁰ *Ibidem*.

informările și situațiile statistice aflate la acest for. În unele cazuri însă, preluarea arhivelor a depășit limita amintită, mergând până în anul 1970 și chiar 1975.

Au făcut obiectul predării-preluării un număr relativ redus de dosare și registre de la fiecare unitate (în medie 34 u. a.), cunoscând că, din volumul nu prea mare al arhivelor de CAP, doar o parte întrunește criteriile valorice necesare pentru a fi incluse în Fondul Arhivistic Național. Amintim în acest sens procesele-verbale încheiate în ședințele de constituire a cooperativei agricole de producție sau a unor întovărașiri agricole care le-au precedat, situații despre țăranii intrați în gospodăriile colective și bunurile mobile aduse de aceștia, registre de evidență a terenurilor devenite proprietate cooperatistă, registre de procese-verbale încheiate la adunările generale și în ședințele consiliilor de conducere, dările de seamă contabile și statistice anuale, planurile anuale de producție, statute și regulamente de organizare și funcționare, instrucțiuni și rapoarte de la și către forurile agricole județene etc¹¹.

Pentru orientarea asupra arhivelor preluate de la cooperativele agricole de producție, cercetătorilor le stau la dispoziție inventare complete și, desigur, documentele preluate de la aceste unități. O trecere în revistă, chiar și sumară, a celor peste 5.000 de dosare și registre, aparținătoare fondurilor la care ne referim, ar fi pe cât de dificilă, pe atât de lipsită de sens, dacă avem în vedere că nu ne propunem decât să îi orientăm pe cercetători asupra câtorva direcții ce pot fi investigate cu ajutorul documentelor.

De un unanim interes pentru cei preocupați să cunoască începuturile agriculturii socialiste sunt, fără îndoială, dosarele de constituire a cooperativei agricole de producție. Ele înregistrează momentele ce au marcat profunda cotitură, de câteva decenii, din istoria agriculturii noastre. Trebuie reținut faptul că socialismul s-a construit peste tot prin campanii "mobilizatoare" specifice unui regim care, pentru a crea noul, voia să se debaraseze mai întâi de tot ceea ce se realizase anterior¹². În România, tactica campaniilor de propagandă, de atragere și de "lămurire", a preluat experimentatul model sovietic și a fost aplicat încă din momentul preluării puterii de către comuniști (6 martie 1945), pentru a deveni mai apoi o constantă a regimului, un element indispensabil pentru menținerea și consolidarea acestuia¹³. Cum miza în procesul colectivizării era mare, s-a considerat că propaganda de tip demagogic persuasiv va avea, în cazul lor, succes. Astfel, bunăoară, dosarul cu actele înființării GAC Zăbrani evocă triumfalist împrejurările în care a avut loc constituirea asociației. În ziua de 24 iulie 1949, în sala căminului cultural din Zăbrani, în prezența delegaților Comitetului Central al partidului, Comitetului Provizoriu Județean, a reprezentanților autorităților locale, trimișilor presei, cu participarea țăranilor, care și-au dat adeziunea de a se înfrăți în munca pământului, cât și a unui număr mare de cetățeni ai comunei, s-a ținut ședința, catalogată istorică de propaganda vremii, de constituire a primei gospodării agricole colective din județul Arad¹⁴. Fondată de 42

¹¹ Mircea Timbus, *Cooperativele Agricole de Producție* (manuscris), p. 1-10.

¹² St. Tănase, *op. cit.*, p. 58.

¹³ *Ibidem*, p. 60.

¹⁴ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale [în continuare, SJAN Arad], fond CAP Zăbrani, ds. 2/1949, f. 1-3.

de familii de țărani, gospodăria și-a început activitatea dispunând de 213 ha de pământ și de un sumar inventar agricol, din care tractoarele lipseau cu desăvârșire¹⁵. Se păstrează scrisori prin care semnatarii adresau gospodăriei colective din Zăbrani felicitări și îndemnuri la muncă. Presa centrală și locală a marcat cu scop persuasiv constituirea primelor gospodării colective. Redacția ziarului "România Liberă" din București a încurajat printr-o scrisoare, la 15 august 1949, inițiativa celor de la Zăbrani: "Vă felicităm tovarășește pentru hotărârea voastră curajoasă de a rupe cu trecutul de mizerie și lipsuri a gospodăriei individuale și de a păși sub conducerea Partidului nostru pe drumul agriculturii socialiste"¹⁶.

În cursul anului 1949, la nivelul întregii țări, strategia partidului de a stimula intrarea benevolă a țăranilor în gospodăriile colective nu a dat rezultatele scontate, în acest an înființându-se doar 56 de astfel de asocieri¹⁷. Acest fapt a determinat conducerea PMR ca, la plenara din 23-25 ianuarie 1950, să renunțe la prudență în favoarea unei strategii radicale: "transformarea socialistă a agriculturii nu merge de la sine, această sarcină revine partidului, proletariatului"¹⁸. Pentru a optimiza acest demers, autoritățile locale au primit controlul total asupra procedurii de constituire a noilor forme de asocieri agricole. De asemenea, s-a dispus ca peste 25.000 de muncitori să ia drumul satelor pentru a impulsiona colectivizarea¹⁹. Legat de acest context, materialul arhivistic deținut de instituția noastră permite surprinderea modului de acțiune a autorităților locale din acest an. Relevant este "Planul de Acțiune" al Biroului de Plasă PMR Chișineu-Criș pentru pregătirea și constituirea GAC "Crișul" din comuna omonimă care, conform hotărârii județenei de partid, trebuia să aibă loc la 18 iunie 1950²⁰. Astfel, pe 3 iunie, membrilor celor trei organizații de bază și ai organizațiilor de masă din comună (Frontul Plugarilor, Uniunea Femeilor Democrate din România, Uniunea Tineretului Muncitoresc, Uniunea Populară Maghiară) li s-a prelucrat statutul-model al gospodăriilor colective. În cadrul cursului duminical, membrii de partid au primit sarcina de a lămuri "țăranimea muncitoare", fiecare trebuind să convingă cel puțin un țăran să intre în colectivă. La ședința desfășurată la comitetul provizoriu comunal, în 8 iunie 1950, cei 60 de țărani prezenți au fost informați despre importanța "transformării socialiste a agriculturii". La 10 iunie, țăranii recent înscrși au făcut o deplasare la GAC "Viață Nouă" din Sântana, unitate model. Celor mai greu de lămurit, mijlocașilor, le-au fost făcute "vizite" la domiciliu de către activiștii birourilor de plasă. Membrii organizațiilor de partid și cei înscrși deja în GAC au decorat, în 16 iunie, căminul cultural și sediul GAC, pregătind astfel momentul festiv de inaugurare a gospodăriei²¹.

¹⁵ *Ibidem*, ds. 5/1949, f. 480-481.

¹⁶ *Ibidem*, ds. 6/1949, f. 467.

¹⁷ Robert Levy, *Primul val al colectivizării: politici centrale și implementare regională, 1949-1953, în Țărănimea și puterea cit.*, p. 67.

¹⁸ *Ibidem*, p. 72.

¹⁹ *Ibidem*, p. 73.

²⁰ SJAN Arad, fond CAP "Crișul" Chișineu-Criș, ds. 1/1950, f. 2.

²¹ *Ibidem* f. 4.

Mobilizarea activului de partid din raion a dus la înființarea, în cursul anului 1950, a unui număr de zece gospodării agricole în localitățile: Chișineu-Criș, Sântana, Olari, Sinteia Mare, Pădureni, Caporal Alexa, Zerind, Țipari, Frățeni și Vârșand²². La nivelul întregului județ, numărul gospodăriilor colective înființate în anul 1950 a fost de 44.

Documentele acestor fonduri permit surprinderea dinamicii interne a gospodăriilor agricole colective. Numărul membrilor cooperatori este relevat de înscrisurile păstrate la SJAN Arad. Observăm, spre exemplu, în cursul anului 1952, la GAC "Crișul" Chișineu-Criș, faptul că au intrat 38 familii, dintre care: 21 fără pământ, opt sărace și nouă mijlocașe. Din cei fără pământ, majoritatea nu aveau niciun fel de inventar agricol, fiind acceptați pentru că aduceau brațe de muncă²³.

Anul 1952 a constituit un moment de cotitură în dezvoltarea GAC "Viața Nouă" Sântana. Dintre cele 348 familii intrate, 150 erau mijlocașe, 159 sărace, iar 39 nu aveau deloc pământ²⁴. În acel an, în doar șase săptămâni, instituția își dublează numărul de membri. Mijlocașii care au intrat în toamna lui 1952 depășeau ca număr totalul celor aflați în gospodărie la acea dată, triplând terenul agricol al colectivei. Din punct de vedere social, intrările din toamna lui 1952 au fost dominate de țăranii care practicaseră deja de câțiva ani o agricultură de subzistență în condițiile sistemului de cote. Impactul cotelor pe produsele agricole a fost imens asupra familiilor cu recolte mici. S-a declanșat un mecanism tip cascadă. Odată înscris grupul cel mai afectat de presiunea cotelor, alte familii urmau acest exemplu. Sub impactul comasărilor care aveau loc ori de câte ori gospodăria colectivă își mărea numărul de membri²⁵, unii preferau să se înscrie decât să le fie atribuite loturi de pământ aflate departe de vatra satului. În anul înființării, în GAC "Înfrățirea" Șepreuș au intrat nouă familii, șapte sărace și două fără pământ, numărul acestora ajungând, la sfârșitul lui 1952, la 66²⁶.

Și în cursul anului 1957, atragerea de noi membri a reprezentat preocuparea principală a comitetului de conducere al GAC "Crișul" Chișineu-Criș. Au intrat în acel an 28 de familii: una mijlocașă, 19 sărace și opt fără pământ²⁷. Nu toate cererile țăranilor au fost admise de adunarea generală. De exemplu, Cornel Raitan, meseriaș, dorea să intre în gospodărie, dar să nu își aducă uneltele. În condițiile în care, în vara lui 1957, terenul gospodăriei era insuficient pentru a asigura subzistența colectivităților, forul deliberativ al GAC a decis amânarea primirii țăranilor fără pământ²⁸. Diminuarea presiunii asupra țăranimii, proprie politicii "noului curs" s-a resimțit și în GAC "Viața Nouă" Sântana. În ultimul an de "relaxare" (1957), au intrat doar 19 familii: 18 fără

²² Idem, fond *Comitetul Raional de partid Chișineu Criș*, ds. 2/1950, f. 133.

²³ Idem, fond *CAP "Crișul" Chișineu-Criș*, ds. 3/1952, f. 3.

²⁴ Idem, fond *CAP "Viața Nouă" Sântana*, ds. 4/1951-1961, f. 151.

²⁵ Călin Goia, *Ce poști face azi nu lăsa pe mâine: cazul colhozului-model "Viața Nouă" Sântana, în Țărănimea și puterea cit.*, p. 378.

²⁶ A. Martin, *op. cit.*, p. 147-149; SJAN Arad, fond *CAP "Înfrățirea" Șepreuș*, ds. 1/1952, f. 7.

²⁷ Idem, fond *CAP "Crișul" Chișineu-Criș*, ds. 3/1957, f. 1.

²⁸ A. Martin, *op. cit.*, p. 147-149; SJAN Arad, fond *CAP "Crișul" Chișineu-Criș*, ds. 4/1957, f. 128.

pământ și una mijloacă²⁹. De altfel, începând cu 1954, numărul familiilor fără pământ din GAC îl depășește constant pe cel al celorlalte categorii: mijlocași sau săraci³⁰. În GAC "Înfrățirea" Șepreuș au intrat, în acel an, 12 familii: nouă sărace și trei fără pământ³¹.

GAC "Crișul" Chișineu-Criș a înregistrat, în anul în care s-a încheiat oficial procesul de colectivizare în regiunea Arad, intrarea a 19 familii: zece fără pământ, șase sărace și trei mijlocașe³². Cum în anul 1959, în GAC Sântana a intrat un număr foarte mare de familii – 272, dintre care 149 fără pământ, 140 mijlocașe și 83 sărace –, în anul următor nu s-a consemnat nici o primire³³. Un număr semnificativ de intrări au avut loc însă, în 1960, la GAC Șepreuș: 64 familii, din care 59 sărace, trei fără pământ și două mijlocașe³⁴.

Înscrierile masive în gospodăriile colective, din anii 1959-1960, au reflectat schimbările majore care au avut loc în societatea românească în deceniul cinci. Dacă în primii ani ai colectivizării, proprietarii individuali puteau evita alte cerințe ale regimului predându-și cotele, mai târziu acest lucru nu a mai fost posibil. Șicanele făcute celor neînscrși în colectiv s-au extins, deoarece acum partidul-stat controla mai eficient și mai profund societatea. Spre sfârșitul procesului de colectivizare, devenise vulnerabilă întreaga populație a satului, presiunile nu mai erau doar economice sau ideologice, ci se aplicau în aproape orice domeniu³⁵.

Demersurile de atragere a țăranilor au reprezentat o preocupare constantă a conducerii gospodăriilor. În pofida propagandei intense, realizată sub diverse forme, numărul țăranilor înscrși a fost relativ redus. Abia spre finalul procesului de colectivizare s-a înregistrat o creștere semnificativă a cererilor de primire în colective.

Alte documente vorbesc despre situația forței de muncă. În anul 1952, principala problemă a GAC "Crișul" Chișineu-Criș a reprezentat-o forța de muncă insuficientă, din cauză că numeroși țărani colectivști nu se prezentau la lucru, unii dintre ei fiind salariați în diferite întreprinderi și instituții. Pentru a remedia situația și a asigura buna desfășurare a campaniei agricole de primăvară, consiliul de conducere a hotărât, la 16 martie 1952, că bărbații colectivști trebuie să realizeze cel puțin 80 zile-muncă pe an, iar femeile 40, în caz contrar urmând să li se taie toate zilele lucrate. S-a mai decis ca niciun colectivst să nu mai muncească în afara gospodăriei colective³⁶.

În pofida acestor decizii, participarea la muncă nu s-a îmbunătățit, unii colectivști preferând să își lucreze loturile personale. Acest fapt a determinat consiliul de conducere să treacă la măsuri ferme. La 26 aprilie 1952 au fost excluși

²⁹ Idem, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 83.

³⁰ C. Goina, *op. cit.*, p. 379.

³¹ SJAN Arad, fond CAP „Înfrățirea” Șepreuș, ds. 9/1956-1960, f. 15; A. Martin, *op. cit.*, p. 147-149.

³² *Ibidem*, p. 147-149; SJAN Arad, fond CAP "Crișul" Chișineu-Criș, ds. 3/1960, f. 1.

³³ Idem, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 42.

³⁴ Idem, fond CAP "Înfrățirea" Șepreuș, ds. 9/1956-1960, f. 56.

³⁵ C. Goina, *op. cit.*, p. 380.

³⁶ A. Martin, *op. cit.*, p. 150-153; SJAN Arad, fond CAP "Crișul" Chișineu-Criș, ds. 4/1952, f. 22.

din GAC, pentru neparticipare la muncă, Ioan Gruia și Traian Cociuban. De asemenea, cei care mai erau salariați au fost șterși din evidența brațelor de muncă³⁷. O lună mai târziu, forul de conducere a condiționat primirea la creșă a copiilor de participarea mamelor la muncile colectivului. Excluderile și sancțiunile nu au modificat atitudinea membrilor față de munca în GAC. Astfel, în timpul campaniei de treierat, mai mulți țărani părăseau batozele sau chiar le defectau. Recolta «labă din vara lui 1952 i-a pus pe mulți colectiviști în situația de a nu-și putea asigura subzistența. De aceea, mulți au plecat să își caute de lucru în afara gospodăriei colective, fiind indiferenți la repercursiuni. De exemplu, Petru Brândaș care, deși era membru de partid și deputat raional, a părăsit colectivul pentru a-și putea întreține familia³⁸. Ca urmare a acestei situații, la 1 octombrie 1952, consiliul a propus adunării generale excluderea a 13 țărani pentru «sabotarea gospodăriei colective»³⁹.

Nici campania agricolă de toamnă nu s-a desfășurat sub auspicii mai bune. În fața chemărilor de a participa la lucru, numeroși membri afirmau că nu au ce mânca și cu ce se îmbrăca⁴⁰. În cursul anului 1952, la GAC «Crișul» Chișineu-Criș, au participat la muncă 135 colectiviști, care au realizat 18.115 zile-muncă. Gospodăria colectivă și-a constituit o brigadă de câmp cu șase echipe în care lucrau 120 brațe de muncă și o brigadă legumicolă cu 14 colectiviști⁴¹.

În 1952, au participat la muncile GAC «Viață Nouă» Sântana 385 membri – 196 bărbați și 189 femei –, realizând un total de 53.969,34 zile-muncă. Colectiviștii care lucrau în agricultură au fost împărțiți în patru brigăzi de câmp, cu 24 echipe care conțineau 305 brațe de muncă. Mai existau o brigadă mixtă cu trei echipe, totalizând 69 membri, trei brigăzi zootehnice cu opt colectiviști și cinci brigăzi profilate pe munca în atelierele gospodăriei⁴². GAC Sântana a reprezentat un caz special în cadrul colectivizării din raion, prin aceea că a înregistrat un număr semnificativ de membri care au părăsit colectivul. Deși s-a petrecut în anumiți ani o veritabilă «hemoragie» de membri, acest fapt nu s-a repercutat asupra desfășurării muncii⁴³. Adunarea generală a aprobat, în 1952, nouă cereri de ieșire: patru țărani mijlocași, trei săraci și doi fără pământ⁴⁴.

Participarea la muncă în GAC «Înfrățirea» Șepreuș, în anul 1952, a fost modestă: 20 bărbați au realizat 600 zile-muncă, iar șapte femei 298,62 zile-muncă. Numărul mic al colectiviștilor nu a permis organizarea unei brigăzi de muncă⁴⁵.

În anul 1957, GAC «Crișul» Chișineu-Criș și-a organizat activitățile în două brigăzi de câmp, cu șase echipe formate din 156 membri și o brigadă

³⁷ Idem, fond CAP «Crișul» Chișineu-Criș, ds. 4/1952, f. 30.

³⁸ *Ibidem*, f. 47.

³⁹ A. Martin., *op. cit.*, p. 150-153; SJAN Arad, fond CAP «Crișul» Chișineu-Criș, ds. 4/1952, f. 52.

⁴⁰ Idem, fond CAP «Crișul» Chișineu-Criș, ds. 4/1952, f. 53.

⁴¹ *Ibidem*, ds. 3/1952, f. 3.

⁴² A. Martin, *op. cit.*, p. 150-153; SJAN Arad, fond CAP «Viață Nouă» Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 152.

⁴³ C. Goina, *op. cit.*, p. 385.

⁴⁴ SJAN Arad, fond CAP «Viață Nouă» Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 151.

⁴⁵ A. Martin, *op. cit.*, p. 150-153; SJAN Arad, fond CAP «Înfrățirea» Șepreuș, ds. 1/1952, f. 7.

zootehnică cu zece brațe-muncă. Opt colectivști lucrau în atelierele gospodăriei. Cei 150 colectivști care au muncit au efectuat 26.429 zile-muncă⁴⁶. Deși era gospodărie fruntașă pe raion, numeroși membri nu respectau statutul, neparticipând la muncile obștești. La 6 iunie 1957, președintele constata că porumbul a rămas neprășit din cauza slabei prezențe la lucru a colectivștilor. Existau și cazuri de șefi de echipe care refuzau să muncească. De pildă, Alexandru Takacs a fost sancționat cu tăierea a cinci zile de muncă pentru că nu a manifestat "o atitudine justă față de lucru"⁴⁷. Deficitul de forță de muncă a persistat și în timpul campaniei de seceriș, fapt ce a determinat conducerea gospodăriei să recurgă la secerători din afară. Nici vizitele efectuate de președinte la domiciliul membrilor absentești nu au fost în măsură să schimbe situația⁴⁸.

Fiind organizați în șase brigăzi de câmp, o brigadă legumicolă, o brigadă de construcții, o brigadă de furaje și trei brigăzi zootehnice, cei 727 colectivști care au muncit în GAC "Viață Nouă" Sântana, în 1957, au efectuat un total de 161.240 zile-muncă⁴⁹. Numărul mare de colectivști a permis desfășurarea în bune condiții a muncilor obștești din gospodărie⁵⁰.

La GAC "Înfrățirea" Șepreuș, preocuparea constantă a conducerii, în 1957, pe lângă atragerea de noi membri, a constat în mobilizarea la muncă a colectivștilor. Aceasta deoarece absenteismul a atins cote alarmante. Spre exemplu, în mijlocul campaniei agricole de vară, din 60 de membri apti de muncă, au participat regulat la întreținerea culturilor doar 16-18 persoane zilnic. Pentru recoltarea ovăzului, cosirea trifoiului, culesul porumbului s-a recurs la țărani din afara gospodăriei⁵¹. Cei care au participat regulat la lucru pe tot parcursul anului – 54 persoane – au efectuat un total de 8.931 zile-muncă. Gospodăria și-a organizat activitățile agricole într-o brigadă de câmp cu patru echipe, cuprinzând 54 brațe de muncă⁵².

În anul 1960, la GAC "Crișul" Chișineu-Criș, cei 450 colectivști care și-au îndeplinit normele au efectuat un total de 110.108 zile-muncă. Activitățile lucrative ale gospodăriei erau organizate în patru brigăzi de câmp și o brigadă zootehnică⁵³. Organizați în șase brigăzi complexe de muncă, cei 1.351 colectivști ai GAC "Viață Nouă" Sântana, care și-au îndeplinit în întregime normele, au efectuat un total de 278.702 zile-muncă⁵⁴. Participarea la muncă în GAC "Înfrățirea" Șepreuș a cunoscut o creștere în acest an. Cu toate că un număr de 370 membri au realizat 61.002 zile de muncă, s-au înregistrat și pierderi la culturile agricole datorate absenteismului. Pentru ameliorarea situației, consiliul de conducere a stabilit sancțiuni economice⁵⁵.

⁴⁶ Idem, fond CAP "Crișul" Chișineu-Criș, ds. 3/1957, f. 3.

⁴⁷ Ibidem, ds. 4/1957, f. 27.

⁴⁸ Ibidem, f. 28.

⁴⁹ Idem, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 83-84.

⁵⁰ A. Martin, op. cit., p. 150-153; SJAN Arad, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, f. 83.

⁵¹ Idem, fond CAP „Înfrățirea” Șepreuș, ds. 11/1957, f. 29-35.

⁵² Ibidem, ds. 9/1956-1960, f. 11-13.

⁵³ A. Martin, op. cit., p. 150-153; SJAN Arad, fond CAP "Crișul" Chișineu-Criș, ds. 3/1960, f. 1.

⁵⁴ Idem, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 44.

⁵⁵ A. Martin, op. cit., p. 150-153; SJAN Arad, fond CAP "Înfrățirea" Șepreuș, ds. 16/1960, f. 56.

Imposibilitatea gospodăriilor colective de a asigura tuturor membrilor un trai decent i-a determinat pe unii dintre aceștia să recurgă la munca în alte locuri. Totodată, refuzul de a participa la muncile GAC a reprezentat și o formă de protest la îndemâna țăranilor, care nu se puteau împăca ușor cu regimul proprietății colective.

Investigarea documentelor cooperativelor agricole de producție permite reconstituirea evidenței dotărilor tehnice și edilitare ale acestora. La 31 decembrie 1952, în GAC "Crișul" existau următoarele construcții: o casă pentru administrație, o bibliotecă, un grajd pentru vaci, un grajd pentru animale de muncă, un saivan, două magazine pentru cereale, o remiză, o cocină și un coteț. Toate acestea au fost realizate înaintea acestui an⁵⁶.

Cum, în primii doi ani, statul a donat către GAC Sântana mai multe clădiri și hambare care aparținuseră unor familii germene⁵⁷, la 31 decembrie 1952 existau pe raza colectivei: o casă pentru administrație, o grădiniță, o bibliotecă, o magazie de cereale, un saivan, o maternitate pentru scroafe, două cocini, un grajd pentru vaci, un grajd pentru animale de muncă, două remize, un pățul și două magazine pentru diverse⁵⁸. De asemenea, gospodăria agricolă mai dispunea de următoarele mijloace de muncă: 40 pluguri, 40 grape, 32 semănătoare pentru păioase, 20 semănătoare pentru porumb, 19 prășitoare, o batoză de treierat, 68 care și căruțe, două camioane, șase trioare etc.

Deși nu a început nicio construcție în 1957, GAC "Crișul" dispunea, la 31 decembrie, de o casă de administrație, două remize, o clădire pentru ateliere, un pățul, un saivan, o îngrășătorie porci, o maternitate scroafe, un grajd pentru vaci și unul pentru animale de muncă⁵⁹. Colectiviștii dispuneau de 13 pluguri, 13 grape, 13 prășitoare, patru autocamioane, un tractor, o remorcă, 21 care și căruțe, două bascule, un selector, două greble mecanice etc.

Spriinul constant din partea statului a permis gospodăriei colective din Sântana să își sporească dotările edilitare. S-a ajuns astfel ca, la 31 decembrie 1957, gospodăria să dețină patru case de administrație, trei silozuri, două remize, trei ateliere de fierărie, două ateliere de rotărie, un atelier mecanic, patru pățule și două grajduri pentru animale de muncă. În acel an s-a început construirea unui grajd pentru cai, a unei magazine de cereale și a unei remize⁶⁰. Mai mult, gospodăria a inaugurat în stațiunea Moneasa, Casa de Odihnă Sântana, un hotel – primul din țară construit și aflat în posesia unui GAC, în care membrii cooperatori se puteau odihni și trata⁶¹. Muncile în GAC au fost efectuate cu 18 pluguri, 55 grape, 27 semănătoare, 70 care și căruțe, două bascule, trei tractoare, patru autocamioane, nouă greble mecanice și trei remorci.

⁵⁶ A. Martin, *op. cit.*, p. 157-158; SJAN Arad, fond CAP "Crișul" Chișineu-Criș, ds. 3/1952, f. 9.

⁵⁷ Idem, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 158.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 157.

⁵⁹ A. Martin, *op. cit.*, p. 157-158; SJAN Arad, fond CAP "Crișul" Chișineu-Criș, ds. 3/1957, f. 10-11.

⁶⁰ C. Goina, *op. cit.*, p. 383; SJAN Arad, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 92.

⁶¹ A. Martin, *op. cit.*, p. 157-158; SJAN Arad, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 92.

Pe raza GAC Șepreș existau, la 31 decembrie 1957, o casă de administrație, trei grajduri de animale de muncă, o maternitate pentru scroafe, două saivane, o magazie pentru cereale, trei crame, două remize, două pătule și un siloz⁶². Colectiviștii dispuneau de opt pluguri, șase grape, șase care și căruțe, o basculă, șapte prășitoare, o semănătoare pentru păioase și o semănătoare de porumb.

Anul 1960 a fost unul în care GAC "Crișul" s-a consolidat din punct de vedere edilitar. Acum au fost terminate: un grajd pentru vaci, unul pentru animale de muncă, două saivane și o magazie de cereale. La 31 decembrie, GAC deținea două grajduri pentru vaci, două pentru animale de muncă, cinci saivane, patru magazine pentru cereale, cinci remize, o casă de administrație, trei pătule, o maternitate pentru scroafe și o îngrășătorie de porci⁶³. Ca dotări tehnice, existau 55 pluguri, 50 prășitoare, zece semănători păioase, 58 care și căruțe, două autocamioane, două bascule, o remorcă și două greble mecanice. Și în GAC Sântana s-au realizat unele construcții: un grajd pentru vaci și o maternitate pentru scroafe. S-a ajuns ca la sfârșitul anului să existe trei grajduri pentru vaci, două pentru animale de muncă, două maternități scroafe, trei saivane, patru pătule, cinci cotețe de păsări, două magazine pentru cereale, o îngrășătorie pentru porci și două magazine diverse⁶⁴. Lucrările în gospodărie se realizau cu 43 pluguri, 51 semănătoare pentru păioase, 31 semănătoare pentru porumb, 111 prășitori, 138 care și căruțe, patru tractoare, șase remorci, șase autocamioane, două bascule și o batoză de treierat.

GAC Șepreș a construit în 1960 un grajd pentru vaci, două saivane și un coteț pentru păsări. La sfârșitul anului, sectorul edilitar cuprindea: două grajduri pentru vaci, două saivane, o magazie pentru cereale, două pătule, două remize, trei crame, o casă de administrație, două grajduri pentru animale de muncă și un coteț de păsări⁶⁵. Membrii cooperatori dispuneau de 29 pluguri, 17 prășitoare, 28 care și căruțe, o batoză, un autocamion, două trioare, o cositoare și o greblă mecanică⁶⁶.

În această prezentare a începuturilor colectivizării din județul Arad, ne oprim și asupra situației din comuna Pecica, localitate în care se constată anvergura deosebită atinsă de acest proces dirijat de către stat. Cooperativele agricole de producție din Pecica sunt printre primele înființate în județ. Aici, datorită întinderii mari a terenurilor agricole, s-au constituit două gospodării, din care ulterior, în urma reorganizării, s-au mai desprins două, astfel că, începând cu anul 1961, Pecica dispunea de patru gospodării.

Documentele preluate de la acestea fac posibilă investigarea dezvoltării lor. Înființat la 25 iunie 1950, GAC "Petöfi Sandor" (numită din 1963 GAC "Avântul") a atras la început 93 familii de țărani, cu o suprafață totală de doar 108 ha pământ. Treptat, în câțiva ani, asociația se supradimensionează și ajunge să cuprindă 1.868 de familii, cu 5.432 de persoane, iar terenul agricol de care

⁶² Idem, fond CAP "Înfrățirea" Șepreș, ds. 9/1956-1960, f. 23-24.

⁶³ Idem, fond CAP "Crișul" Chișineu-Criș, ds. 3/1960, f. 3-5.

⁶⁴ A. Martin, *op. cit.*, p. 157-158; SJAN Arad, fond CAP "Viață Nouă" Sântana, ds. 4/1951-1961, f. 42-43.

⁶⁵ Idem, fond CAP "Înfrățirea" Șepreș, ds. 9/1956-1960, f. 55.

⁶⁶ A. Martin, *op. cit.*, p. 153-156; SJAN Arad, fond CAP "Înfrățirea" Șepreș, ds. 9/1956-1960, f. 55-56.

dispunea gospodăria însuma 6.355 ha⁶⁷. Cealaltă unitate agricolă cooperatistă din Pecica, GAC "Vasile Roaită" (redenumită ulterior GAC "Timpuri Noi"), constituită la 9 iulie 1950, avea la înființare 106 familii de țărani și 301 ha teren agricol. Propaganda de stat și întreaga paletă de măsuri persuasive aplicate în scopul colectivizării au avut ca rezultat mărirea considerabilă până în anul 1959 a acestei gospodării: 2.086 familii de țărani români, maghiari, slovaci, sârbi și de alte naționalități, și un total de 6.211 ha de pământ⁶⁸.

Cele două gospodării cunosc în anul 1961 reorganizări. Comitetul raional Arad al PCR hotărăște, la 8 februarie 1961, divizarea GAC "Vasile Roaită" Pecica în două gospodării de sine stătătoare⁶⁹, anume GAC "Vasile Roaită" (devenită la 2 octombrie 1963 GAC "Timpuri Noi" Pecica)⁷⁰ și GAC "Filimon Sârbu" (devenită de la 1 octombrie 1963 GAC "Ogorul" Pecica)⁷¹. O zi mai târziu, la 9 februarie 1961, prin decizia Comitetului Executiv al Sfatului Popular Raional Arad, a fost dezarondată GAC "Petofi Sandor" Pecica, din vastul său teren rezultând două gospodării independente, anume GAC "Petofi Sandor" (căreia i se va schimba denumirea în GAC "Avântul") și GAC "Gheorghe Doja" (devenită ulterior GAC "Steagul Roșu")⁷². SJAN Arad păstrează documentele care informează asupra împărțirii propriu-zise a bunurilor acestor gospodării. Ele relevă situația existentă spre sfârșitul campaniei de colectivizare a agriculturii, când conducerea partidului își punea problema dimensionării raționale a unităților agricole cooperatiste, în vederea consolidării lor economico-organizatorice.

Dările de seamă anuale regăsite în aceste fonduri informează în detaliu atât despre folosința terenurilor, cât și cu privire la organizarea muncii în cooperativele agricole. Cercetându-le, ne edificăm asupra diferitelor forme și metode pe care le-a cunoscut organizarea muncii de la o etapă la alta. Menționam în prezentarea de mai sus, privitoare la dinamica forței de muncă, organizarea acesteia pe brigăzi de producție la primele gospodării înființate în județul Arad. Ele reprezentau forme organizatorice de bază, care marchează debutul colectivizării. Ineficiența înregistrată de majoritatea unităților cooperatiste în privința realizării indicatorilor de plan au determinat factorii de decizie politică să caute soluții pentru redresarea organizării și conducerii agriculturii socialiste. Astfel, după Congresul al X-lea al PCR, s-a pus accentul pe nevoia îmbunătățirii eficienței muncii și a creșterii producțiilor. În acest scop, au fost create fermele de producție, subunități ale cooperativelor agricole, cu gestiune economică proprie. Printre primele unități din județul Arad care au trecut la noua formă de organizare a muncii, amintim CAP Aradul Nou, cu ferma sa legumicolă înființată în anul 1970⁷³.

Documentele preluate de la cooperativele agricole de producție permit teoretic cercetarea evoluției înregistrate an de an în dezvoltarea fiecărei unități. Spre

⁶⁷ Idem, fond CAP "Avântul" Pecica, ds. 1/1950, f. 1-5; M. Timbus, *op. cit.*

⁶⁸ SJAN Arad, fond CAP "Ogorul" Pecica, ds. 5/1961, f. 58-60.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 51-52, 61-62.

⁷⁰ Idem, fond CAP "Timpuri Noi" Pecica, ds. 55/1963, f. 14-15; M. Timbus, *op. cit.*

⁷¹ SJAN Arad, fond CAP "Ogorul" Pecica, registrul 2/1962-1964, f. 65.

⁷² Idem, fond CAP "Steagul Roșu" Pecica, ds. 1/1961, f. 1.

⁷³ M. Timbus, *op. cit.*; SJAN Arad, fond CAP Aradul Nou, ds. 5/1950-1960, f. 4.

exemplu, referindu-ne la CAP "Ogorul" Pecica, unitate care în toamna anului 1984 a fost distinsă prin decret prezidențial cu titlul de "Erou al muncii socialiste" pentru producția de 8.365 kg grâu la hectar, putem observa o evoluție ascendentă considerabilă la producția de grâu la hectar în decurs de 20 de ani. În anul 1964 unitatea obține o producție 1.448 kg grâu la hectar⁷⁴. După patru ani, folosindu-se semințe cu valoare biologică ridicată, însămânțând îndeosebi grâu din soiul "Bezostaia", se reușește o producție de 2.043 kg la hectar⁷⁵, pentru ca în anul 1984 să obțină performanța mai sus menționată.

Aceleași dări de seamă înregistrează pașii făcuți de cooperativele agricole la a doua cultură cerealieră ca răspândire în județul Arad, anume producția de porumb. Astfel, bunăoară, CAP "Tractorul" Felnac obține în anul 1984 producții de porumb cuprinse între 9.500 și 12.000 kg⁷⁶ știuleți la hectar, după ce realizase în anul 1952 o medie de 892 kg porumb boabe la hectar⁷⁷, în anul 1965 a ajuns la 1.850 kg boabe la hectar, iar în anul 1970 la 2.340 kg la hectar⁷⁸.

Acest gen de izvoare pot fi utile în elaborarea viitoarelor monografii despre agricultura României. Cercetătorii însă trebuie să fie rezervați și să dea dovadă de spirit critic în valorificarea istoriografică a acestor surse de informare, dată fiind lipsa de veridicitate a unor cifre regăsite în documentele acestor fonduri. Avem în vedere investigațiile legate de surprinderea creșterii producției vegetale în raport cu suprafețele cultivate. Implicarea cooperativelor agricole de producție în "întrecerea socialistă" a fost în măsură să determine conducerile acestor unități economice să ia măsuri pentru creșterea producției agricole, prin eficientizarea muncii și introducerea de noi tehnologii. S-au înregistrat creșteri de producție, datorate acumulării de experiență, perfecționării bazei tehnico-materiale a cooperativelor, utilizării judicioase a îngrășămintelor, buneii mobilizări a membrilor cooperatori și a îndrumării date de specialiștii din domeniu. Pe de altă parte, accentuarea propagandei de stat și febra statisticilor legate de depășirile de plan din ultimele două decenii ale regimului comunist au avut ca efect raportarea unor producții supraevaluate, exagerate, care nu aveau legătură cu realitățile obiective de pe teren.

Fostele instituții cooperatiste au creat o bază documentară valoroasă pentru cercetarea istorică în domeniul agriculturii județului Arad, ce face parte din Fondul Arhivistic Național. La Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale sunt depozitate și date în cercetare 162 de fonduri arhivistice ale gospodăriilor și cooperativelor agricole de producție:

⁷⁴ Idem, fond CAP "Ogorul" Pecica, ds. 4/1964, f. 106.

⁷⁵ *Ibidem*, ds. 1/1968, f. 10.

⁷⁶ "Flacăra Roșie", nr.11984, Arad, 12 decembrie 1984.

⁷⁷ SJAN Arad, fond CAP "Tractorul" Felnac, ds. 3/1952, f. 2.

⁷⁸ M. Timbus, *op. cit.*; SJAN Arad, fond CAP "Tractorul" Felnac, ds. 18/1961-1970, f. 70-88, 202-225.

Nr. crt.	Denumirea fondului	Nr. fond	Anii extremi	m.l.	Nr. u.a.	Nr. Inv.	Data constituirii unității
1	CAP Adea	244	1955-1973	0,36	12	341	03.07.1955
2	CAP Agrișul Mare "7 Noiembrie"	191	1961-1968	0,44	16	270	22.10.1961
3	CAP Agrișul Mic "Secerișul"	425	1962-1968	0,13	22	520	09.02.1963
4	CAP Almaș "Viață Nouă"	503	1961-1972	0,85	107	608	17.12.1961
5	CAP Aluniș "Flamura Roșie"	275	1950-1970	0,84	37	360	06.1950
6	CAP Aradul Nou	236	1950-1970	0,96	44	317	05.08.1950
7	CAP Archiș "Archișana"	415	1959-1968	0,36	19	509	11.02.1962
8	CAP Bârșa "Crișul Alb"	360	1961-1973	0,36	15	448	04.06.1961
9	CAP Bârzava	404	1950-1968	0,40	21	497	19.07.1950
10	CAP Bata "Unirea"	225	1962-1968	0,72	36	306	14.01.1962
11	CAP Beliu "23 August"	448	1961-1968	0,17	10	545	23.07.1961
12	CAP Berechiu "Pământ Destelenit"	403	1950-1968	0,52	30	496	10.08.1950
13	CAP Birciș	521	1950-1968	1,20	101	628	16.07.1950
14	CAP Bocsig	506	1959-1969	0,20	11	611	14.08.1959
15	CAP Bodroglul Nou	249	1959-1963	0,12	5	328	1959
16	CAP Bodroglul Vechi	250	1953-1962	0,24	9	329	1953
17	CAP Bontăști	587	1962-1968	0,84	51	700	11.02.1962
18	CAP Brazii "Unirea"	274	1962-1972	0,98	67	359	19.11.1961
19	CAP Bruznic	369	1956-1970	0,60	25	457	22.07.1956
20	CAP Bujac	233	1950-1968	1,02	36	314	06.1950
21	CAP Buteni "Steagul lui Lenin"	198	1950-1969	0,48	24	279	28.03.1959
22	CAP Caporal Alexa	213	1950-1968	0,96	59	294	09.07.1950
23	CAP Călugăreni	248	1952-1962	0,12	3	327	1952
24	CAP Căpâlnaș "Drumul Socialismului"	239	1953-1968	0,48	54	320	14.06.1953
25	CAP Căprioara	230	1962-1968	0,36	12	311	01.05.1961
26	CAP Cărand "Teuz"	406	1962-1973	0,22	12	499	16.01.1962

27	CAP Cermei "Drumul Păcii"	209	1952-1970	0,87	51	290	16.10.1952
28	CAP Chelmac	279	1950-1968	0,72	24	364	03.09.1950
29	CAP Chereluș "9 Mai"	228	1950-1968	0,48	34	309	04.06.1950
30	CAP Chesinț	286	1952-1970	0,49	25	373	22.06.1952
31	CAP Chier "Înfrățirea"	331	1962-1968	0,33	28	418	27.01.1962
32	CAP Chisindia "Măgura"	246	1961-1968	0,24	9	340	03.12.1961
33	CAP Chișineu Criș "Crișul"	124	1950-1960 1961-1970	2,22	128	178 272	18.07.1950
34	CAP Chișineu- Criș-Pădureni	197	1950-1969	0,72	34	278	16.07.1950
35	CAP Cil	431	1962-1972	1,55	145	527	1962
36	CAP Cinteț "Crișul Alb"	190	1952-1975	0,96	65	269	20.10.1952
37	CAP Covăsânt "30 Decembrie"	200	1952-1968	0,60	23	281	20.12.1952
38	CAP Craiva	426	1950-1970	1,00	36	521	22.07.1950
39	CAP Cruceni "Iacob Schmeltzer"	257	1952-1970	0,80	31	337	13.04.1952
40	CAP Curtici	414	1962-1969	0,35	18	507	1962
41	CAP Curtici "Lumea Nouă"	231	1950-1968	0,60	30	312	06.1950
42	CAP Cuveșdia "Al Treilea Congres al P.M.R."	541	1960-1970	0,60	15	651	17.03.1960
43	CAP Cuvin	705	1950-1968	0,65	31	869	1950
44	CAP Dieci "Soarele"		1950-1972		85	375	07.1950
45	CAP Dorgoș	321	1953-1968 1962-1963	0,43	33	408 409	
46	CAP Drauț "Victoria"	222	1956-1968	0,24	9	303	21.10.1956
47	CAP Fântânele "1 Mai"	317	1952-1970	0,52	22	404	20.04.1952
48	CAP Felnac "Tractorul"	314	1952-1970	0,88	34	401	16.03.1953
49	CAP Firiteaz	253	1953-1968	0,72	29	332	1953
50	CAP Fiscut "Partizanii Păcii"	243	1950-1970	0,96	33	338	26.07.1950
51	CAP Frumușeni "Solidaritatea"	276	1950-1970	0,84	35	361	09.1950
52	CAP Gai "Unirea"	254	1959-1970	0,61	19	333	02.1959

53	CAP Gai-Sălașe "Mihai Eminescu"	255	1961-1963	0,12	6	334	-
54	CAP Gașa "24 Ianuarie"	376	1959-1970	0,33	19	465	24.01.1959
55	CAP Grăniceri "1 Mai"	265	1957-1959	0,10	7	350	1957
56	CAP Grăniceri "Drapelul Roșu"	264	1954-1968	0,77	68	349	01.1954
57	CAP Gurahonț "Drum Nou"	283	1960-1972	1,00	61	370	12.11.1961
58	CAP Gurba "Lupta pentru Pace"	216	1960-1968	0,24	10	297	25.11.1960
59	CAP Hășmaș "Codrul"	359	1962-1968	0,21	28	447	18.02.1962
60	CAP Horia	278	1952-1970	0,48	21	363	16.03.1952
61	CAP Hunedoara Timișană	256	1960-1970	0,60	25	335	19.04.1960
62	CAP Iermata- Neagră "Unirea"	217	1958-1968	0,60	37	298	01.02.1958
63	CAP Ilteu "Victoria"	391	1962-1968 1960-1968	0,64	33	480 1028	14.01.1962
64	CAP Ineu "Republica"	316	1950-1968	0,38	26	403	15.03.1950
65	CAP Iratoș	206	1953-1968	0,60	31	287	1953
66	CAP Labasiniț "Unirea"	535	1960-1963	0,20	7	645	27.02.1962
67	CAP Lalașiniț	392	1962-1973	0,20	14	481	21.01.1962
68	CAP Lipova	211	1952-1972	0,34	20	292	30.03.1952
69	CAP Lipova II	212	1960-1970	0,42	19	293	03.04.1960
70	CAP Luguzău	195	1956-1968	0,36	13	275	07.04.1962
71	CAP Macea	294	1950-1968	0,91	33	381	06.1950
72	CAP Mailat "Înainte"	184	1950-1968	1,75	70	262	08.1950
73	CAP Măndruloc "3-5 Martie"	218	1952-1968	0,48	24	299	11.02.1953
74	CAP Mănerău	407	1961-1970	0,15	9	500	30.04.1961
75	CAP Măsca "Libertatea"	413	1959-1970	0,41	21	506	03.1959
76	CAP Măderat	349	1960-1970	0,27	16	436	1960
77	CAP Mănaștur "8 Martie"	344	1952-1969	0,51	29	431	08.04.1952
78	CAP Măraș "Rogozana"	320	1962-1970	0,28	19	407	1962
79	CAP Micălaça- Arad "Mureșul"	189	1959-1970	0,33	25	268	03.1959

80	CAP Miniș	203	1952-1970 1950-1967	0,79	37	284 870	28.12.1952
81	CAP Minișul de Sus "Dezrobirea"	350	1962-1971	0,11	8	438	08.02.1962
82	CAP Mișca	460	1959-1968	0,28	15	55	12.01.1959
83	CAP Moroda "Unirea"	284	1962-1972	0,74	39	371	31.01.1962
84	CAP Munar "Secera și Ciocanul"	355	1952-1970	0,70	26	443	16.12.1952
85	CAP Nădab "Progresul"	237	1959-1968	0,72	49	318	25.01.1959
86	CAP Nădlac "Mureșul"	205	1962-1968	0,36	24	286	10.01.1962
87	CAP Nădlac "Victoria"	220	1950-1968	0,60	38	301	06.1950
88	CAP Neudorf	224	1951-1968	0,24	8	305	01.04.1951
89	CAP Odvoș	202	1961-1968	0,36	18	283	17.12.1961
90	CAP Olari "Secera și Ciocanul"	430	1950-1968	0,50	28	525	18.05.1950
91	CAP Pâncota "Răsăritul"	544	1952-1979	0,70	44	655	29.06.1952
92	CAP Păuliș	192	1956-1968	0,48	20	271	17.06.1956
93	CAP Pecica "Avântul"	208	1950-1968	0,72	22	289	25.06.1950
94	CAP Pecica "Ogorul"	193	1961-1968	0,72	34	273	08.02.1961
95	CAP Pecica "Steagul Roșu"	238	1961-1968	0,48	28	319	09.02.1961
96	CAP Pecica "Timpuri Noi"	262	1950-1968	0,52	22	347	09.07.1950
97	CAP Peregu Mare "1 Mai"	417	1954-1968	0,72	30	511	09.05.1954
98	CAP Peregu Mic "Zorile Roșii"	315	1953-1968	0,48	32	402	09.04.1953
99	CAP Pescari	282	1950-1972	1,72	156	369	25.07.1950
100	CAP Petriș	390	1962-1968	0,22	11	479	1962
101	CAP Pîlu "Dezrobirea"	194	1952-1970	0,90	13	274	23.11.1952
102	CAP Pleșcuța "Livada"	432	1962-1972	1,40	151	528	18.02.1962
103	CAP Revetiș "Zorile Roșii"	354	1962-1969	0,45	25	442	27.12.1961
104	CAP Sâmbăteni	234	1950-1970	0,96	38	315	04.06.1950
105	CAP Sâncleani	324	1963-1968	0,12	23	411	1953

106	CAP Sânmartin "3-5 Martie"	186	1950-1968	0,95	47	265	18.06.1950
107	CAP Sânpetru German "Veac Nou"	313	1950-1968	0,80	26	400	26.07.1950
108	CAP Sântana "Comlăuş"	277	1956-1968	0,36	15	362	22.12.1955
109	CAP Sântana "Viața-Nouă"	346	1950-1968	0,84	56	433	26.02.1950
110	CAP Satu Nou "Progresul"	416	1954-1970 1957-1968	0,84	33	510 519	21.02.1954
111	CAP Satu-Mare "Drumul Socialismului"	141	1950-1960 1961-1968	1,47	69	210 313	16.03.1950
112	CAP Săvârşin	219	1962-1968	0,60	35	300	12.1961
113	CAP Sebiş	235	1953-1968	0,48	27	316	27.09.1959
114	CAP Secusigiu "Descătuşarea"	356	1952-1969	0,70	34	444	30.03.1952
115	CAP Sederhat	261	1955-1968	0,72	25	346	18.09.1955
116	CAP Seleuş "Unirea"	221	1961-1968	0,24	10	302	25.06.1961
117	CAP Semlac "Semlăcana"	263	1950-1968	0,53	19	348	06.1950
118	CAP Sinteza Mare "Mureşul"	201	1950-1970	1,16	62	282	21.07.1950
119	CAP Sinteza Mică "Steaua Roşie"	429	1953-1968	0,30	12	524	11.01.1953
120	CAP Somosheş "Viață Nouă"	252	1952-1968	0,72	51	331	28.11.1952
121	CAP Susag "Dezrobirea"	447	1950-1968	0,62	39	544	23.12.1950
122	CAP Şagu "Scânteia"	318	1952-1970	0,52	27	405	22.08.1952
123	CAP Şeitin "Scânteia"	299	1961-1970	0,60	18	386	1961
124	CAP Şeitin "Unirea"	298	1950-1970	0,90	36	385	07.1950
125	CAP Şepreuş "Înfrățirea"	187	1952-1968	0,84	53	266	06.09.1952
126	CAP Şiclău "Victoria Socialismului"	215	1955-1969	0,48	15	296	23.03.1955
127	CAP Şicula "Înfrățirea"	199	1960-1968	0,36	18	280	11.09.1960
128	CAP Şilindia "Drumul Nou"	418	1962-1972	0,25	14	512	31.01.1962

129	CAP Șimand	486	1952-1970	0,48	30	590	16.03.1952
130	CAP Șiria "Podgoria"	345	1959-1969	0,30	16	432	20.10.1962
131	CAP Șiria "Șiriana"	297	1950-1970	0,80	38	384	18.06.1950
132	CAP Șistarovăț	226	1952-1968	1,20	89	307	28.12.1952
133	CAP Șofronea "Unirea"	295	1950-1968	0,98	49	382	07.1950
134	CAP Târnova	223	1960-1968	0,44	17	304	11.09.1960
135	CAP Tăgădău "6 Martie"	389	1962-1971	0,19	13	478	08.09.1962
136	CAP Turnu "Tractorul Roșu"	204	1950-1968	0,96	47	285	09.07.1950
137	CAP Țela	287	1962-1972	1,28	73	374	-
138	CAP Țipar I "Înfrățirea"	188	1950-1975	0,60	41	267	16.01.1950
139	CAP Țipar II "Biruința"	240	1958-1968	0,48	31	321	11.02.1959
140	CAP Valea Mare	777	1962-1966	0,01	2	1031	-
141	CAP Vânători	229	1958-1968	0,36	20	310	17.05.1958
142	CAP Variașul Mare	241	1952-1970	0,60	22	322	14.12.1952
143	CAP Variașul Mic	207	1952-1965	0,12	5	288	-
144	CAP Vărădia de Mureș "Vărădia"	323	1962-1970	0,48	18	410	11.01.1962
145	CAP Vârșand	227	1950-1968	0,60	39	308	13.08.1950
146	CAP Vinga	214	1951-1969	0,72	71	295	09.1950
147	CAP Vladimirescu "Grivița Roșie"	258	1950-1968	0,70	42	343	03.1950
148	CAP Zăbalț "Drumul Socialismului"	368	1962-1970	0,31	14	456	1962
149	CAP Zăbrani "Drumul Nou"	183	1949-1968	0,90	33	261	24.07.1949
150	CAP Zădăreni		1950-1972		36	330	06.1950
151	CAP Zărand	312	1956-1968	0,12	15	399	08.04.1956
152	CAP Zerind "Drumul Nou"	196	1950-1971	1,44	63	277	13.08.1950
153	CAP Zerindu Mic "Libertatea"	281	1962-1968	0,24	15	368	15.01.1962
154	CAP Zimandu Nou	333	1953-1963 1963-1968	0,66	30	420 422	25.09.1952
155	GAC Andrei Șaguna "Victoria"	332	1952-1963	0,10	5	419	1952

156	GAC Arad – Grădiște “Secera și Ciocanul”	327	1959-1962	0,12	8	414	1959
157	GAC Livada “Drumul lui Lenin”	325	1953-1962	0, 12	20	412	1953
158	GAC Ostrov	520	1962	0,15	10	627	-
159	GAC Sâtleani “Oțelul”	326	1953-1962	0,24	34	413	1953
160	GAC Sântana “Dr. Petru Groza”	347	1958-1959	0,04	3	434	1958
161	GAC Șimand	488	1961-1963	0,05	3	592	-
162	GAC Zimand Cuz “Iosif Ranghet”	334	1953-1963	0,22	14	421	1953

Les fonds des Coopératives Agricoles de Production appartenant au Service du Département d'Arad des Archives Nationales

Résumé

Cette étude présente des aspects de la transformation socialiste de l'agriculture roumaine, et offre une perspective sur contenu des fonds d'archives créés par les Coopératives Agricoles de Production dans le département d'Arad à partir de 1949.

La métamorphose socialiste du village a parcouru une longue période, plus d'une décennie, période dans laquelle les villageois ont été convaincus d'inscrire leurs terres dans les coopératives agricoles. Cette action a été accomplie au printemps de l'année 1962, marquant d'une manière propagandiste la victoire totale de la révolution agraire socialiste. L'étude met en évidence la richesse d'informations à caractère agricole contenues dans ces documents, sources précieuses pour connaître les habitants du milieu rural et, également, pour d'autres aspects de l'agriculture roumaine dans le régime communiste. Dans le contexte actuel, quand aucune de ces sociétés ne fonctionnent plus, les extraits des fonds des archives appartenant aux coopératives agricoles acquièrent une importance historique particulière: ils représentent des preuves de la fondation et du fonctionnement de ces créations appartenant à une époque révolue.

Povestea copiilor spărgători.

Fotografii din dosarele Securității: cazul Templului Coral

(20 septembrie 1963)

Anca Ciuciu

Keywords: *Rabbi Moses Rosen; Choral Temple; Romanian Jewry Emigration during Communism; Anti-Semitism*

Studiul de față se bazează pe reconstituirea devastării Templului Coral făcută de organele Procuraturii și Securității, găsită în dosarul de urmărire al rabinului Moses Rosen¹, actualmente la CNSAS. Imaginea acestui eveniment se compune din fotografiile detaliate, din informațiile sau chiar ecourile despre acesta culese de diverse surse ale Securității (agenți, surse interne², tehnică operativă³).

O vastă rețea înconjură obiectivul Templul Coral, cu agenți⁴ infiltrați pe toate nivelele. Conform Directivei despre munca operativă de investigații a Organelor Securității Statului din 1953, “Sursele și metode de obținere a datelor ce ne interesează sunt: a). informatorii și rezidenții, b) persoanele nerecruitate, dar verificate anterior, c) materiale de la Serviciile de Cadre ale instituțiilor și întreprinderilor, d) materiale de arhivă [în mod excepțional, acces la Arhivele Ministerului Securității Statului].”⁵ O analiză a acestor nivele de informare relevă importanța informatorilor utilizați în munca de investigații (care furnizează note informative), a rezidenților (selectați prioritar din rândul membrilor de partid verificați sau “aparținând categoriei sociale mai apropiate de clasa muncitoare”)⁶, care coordonau activitatea a 5-10 informatori, a persoanelor nerecruitate, care puteau furniza informații conștient sau nu, reprezentând sursa de informații a agenților sub acoperire, dar și a Serviciilor de Cadre. Unii dintre agenți acționează vizibil în mod ostentativ. Roza Frenkel, șefa de Cadre a Comunității Evreilor din București și secretară a PMR din aceeași instituție în această perioadă, este amintită de rabinul Moses Rosen în memoriile sale: “ridică la rangul de Sherlock Holmes [...]”

¹ ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19 (dosarul are 37 de volume).

² UM 0123 – Direcția I (Investigații).

³ Totalitatea mijloacelor tehnice de urmărire și supraveghere a unei persoane sau a oricărui obiectiv vizat de Securitate, ce constă în folosirea mijloacelor de interceptare. [www.cnsas.ro/main.html/publicatii/studii_si_articole/glosar]

⁴ Termenul de agent este folosit pentru o persoană care colaborează cu Securitatea, indiferent de calitatea acesteia: informator, colaborator, rezident, persoană de sprijin etc. [Cristina Anisescu, *Glosar de termeni utilizați de Securitate*, în Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, “Partiturile” Securității. Directive, ordine, instrucțiuni (1947-1987) (ed. Cristina Anisescu, Silviu B. Moldovan & Mirela Matiu), București, 2007, p. 681].

⁵ *Ibidem*, p. 310.

⁶ *Ibidem*, p. 312.

pătrundea ziua în amiaza mare în biroul meu, în văzul lumii, și îmi forța sertarele, cotrobăind prin hârtii.”⁷ Supravegherea căpăta și un caracter de atenționare. În nota din 25 martie 1954 se poate citi că “în fața sălii Dalles din București, șeful rabin [...] a fost oprit de două persoane civile care s-au legitimat că sunt de la securitate, întrebându-l unde se duce, iar șeful rabin le-a arătat ordinul de serviciu.”⁸

Anii '60 produc o revenire la linia naționalistă oficială a partidului, dar și o serie de manifestări de antisemitism “popular”, pornind de la acuzații de omor ritual, ce readuc stereotipuri medieval, și până la profanarea cimitirelor evreiești părăsite sau devastarea templelor și sinagogilor în zile de sărbătoare. Încurajarea emigrărilor, profitabilă pentru statul român – prin compensațiile din partea statului Israel și prin proprietățile evreilor, cedate sau vândute sub prețul pieței – devine și o luptă deschisă cu rabinul șef, care dorea să amâne cât mai mult emigrarea rabinilor și a hahamilor, intenționând să păstreze pe cât posibil o comunitate religioasă. Atacuri directe, cum este cel din 1962, în timpul sărbătorii de Hanuca, asupra rabinului Tobias din Piatra Neamț, sau aruncarea de pietre în credincioși, la aceeași sărbătoare, la templul Fraterna din București⁹ produc emoții puternice în rândul evreilor.

În Raportul Departamentului Cultelor din 9 iulie 1963, privind rezultatele verificărilor în cazul manifestărilor împotriva unor deservenți, sinagogi și cimitire ale cultului mosaic, se preciza că, în cazul rabinului Tobias, vinovați de incident au fost niște muncitori beți, dar în egală măsură și fiii rabinului, iar, în cazul Templului Fraterna, vinovații sunt minori etc. Raportul citat număra zece cazuri: șase devastări de sinagogi (cinci în București și unul în Oradea), două atacuri asupra unor deservenți și două devastări de cimitire (în Cluj și București). Anchetele autorităților se încheie sec, fără a găsi vinovaților vreo culpă, de cele mai multe ori autorii sunt minori, iar cazurile încep să semene izbitor. Pe marginea raportului sunt notate “ironiile șef rabinului (dacă sunt majori sunt bețivi)”¹⁰. Concluzia oficială era că:

“Din cele arătate mai sus, rezultă că aspectele ridicate de sesizarea Departamentului Cultelor se verifică în sensul că manifestările în cauză s-a[u] petrecut în realitate.

În ce privește calificarea acestor manifestări ca acțiuni organizate în scop antisemit, menționăm că din măsurile întreprinse nu a rezultat acest lucru. Dealtfel din informațiile furnizate de agentura existentă în problema cultului mosaic nu deținem date care să semnaleze existența unei activități pe această linie.”¹¹

Într-o audiență din aprilie 1964 la Procurorul General al României rabinul Rosen relatează 18 devastări la diverse sinagogi în perioada 1962-1963¹².

⁷ Șef rabin Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, 1991, p. 103.

⁸ ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 3, f. 46- 47.

⁹ L. Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă 1944-1965*, [Iași], 2004, p. 167.

¹⁰ *Ibidem*, p. 197.

¹¹ ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, f. 189-197.

¹² M. Rosen, *Memoriul către Procurorul General al României*, aprilie 1964.

Profanarea Templului Coral¹³ are loc în ziua de 20 septembrie 1963, de Rosh Hashana (Anul Nou evreiesc 5723), ceea ce produce emoție și revoltă în rândul credincioșilor, iar comentariile lor devin din ce în ce mai dure. Moses Rosen rememorează evenimentul:

“Era într-o vineri, a doua zi a anului nou. Rugăciunea s-a terminat în jurul orei 14 (două d.a.). La ora 5, când m-am întors la serviciul divin de Șabat, templul era devastat, suluri sfinte scoase din lada sfântă și profanate, podoabele de argint sfărâmate, cărți de rugăciuni rupte ferfeniță. Un “amănunt” pe care-l păstrez. Tocmai în cartea mea de rugăciuni și tocmai la pagina la care se află ruga pentru pace și aceea că «să ne ferești Doamne de dușmani ... căci Tu, ești paznicul nostru, salvatorul nostru», se afla o pată de sânge. Am oroare de a scrie **ce fel de sânge**. Pata se mai află și azi acolo și de câte ori ajung la această rugă, sângele meu îngheță în vine... Am decretat pentru duminică zi de post general și adunare la Templul Coral. O mulțime imensă a umplut galeriile și parterul. Am purtat în mijlocul acesteia Sulul Sfânt profanat. Fiecare l-a sărutat cu pioșenie. Bărbați și femei cu ochii înlăcrimați și parcă se simțea un clocot de revoltă ce străbătea Lăcașul sfânt, de la om la om. Parcă dispăruse frica și în locul ei apărea revolta, indignarea.

A doua zi – lovitură de teatru. Făptașii au fost prinși. Erau două fete, una de 12 și cealaltă de 14 ani. Ele ar fi devastat Templul!... Pentru mine era clar că versiunea este falsă și că autorii reali, precum și motivele care i-au îndemnat și cei care se află în spatele lor trebuiau să fie acoperiți de aceste două fete.”¹⁴

Figura 1. Forțarea cu ranga a ușii de acces spre sinagogă (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 3, f. 130)

¹³ Una dintre cele mai importante clădiri ale cultului mozaic din România.

¹⁴ ACSIER, Fond VII MR, ds. 85, f. 5; documente inedite. M. Rosen, *S-a pângărit și Templul Coral*, “Revista Cultului Mozaic”, nr. 775-776 (februarie-martie 1994), p. 11.

Figura 2. Sulurile sfinte în Aron Kodesh (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 7, f. 131)

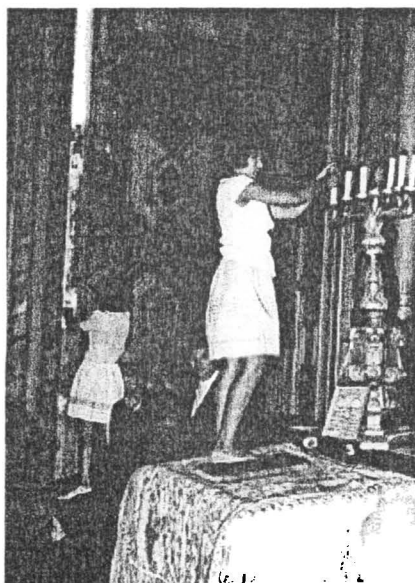

Figura 3. Devastări în interiorul templului (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 13, f. 133)

Figura 4. Cărți din biblioteca Templului Coral (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 18, fila 134)

Figura 5. Deschiderea seifului Templului Coral (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 23, f. 136)

Acuzate de devastarea Templului, deschiderea Aron Kodeshului¹⁵ cu uși foarte grele, ruperea de pergamente cu texte sfinte, devastarea Bibliotecii Templului Coral, folosirea unei răngi, jefuirea unor obiecte de cult, printre care un lanț de aur etc. sunt două fete de 10 și 14 ani (vârsta din raportul oficial). Ca într-un roman polițist sau într-un film cu comisari interbelici, ele lasă un mesaj care să deruteze anchetatorii: "Nu ne căutați că nu ne găsiți, Mișu și Belu".

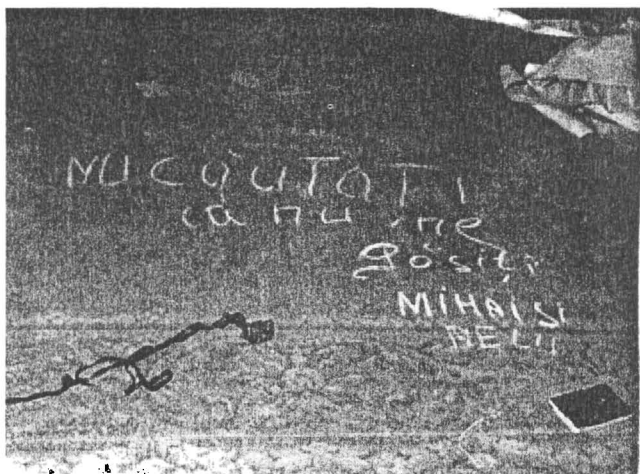

Figura 6. Mesajul "autorilor" devastării (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 38, f. 140)

Georgeta (Jeni) Rădulescu și Daniela Enescu proveneau din familii sărace și dezorganizate și locuiau în apropierea Templului, așa cum arată referatul MAI din 26 septembrie 1963¹⁶. Mai mult, Georgeta Rădulescu este de etnie romă, iar Daniela Enescu este evreică. Stereotipurile, mediul lor familial și chiar faptul că una dintre ele este evreică ajută ancheta să se îndepărteze de acuzația de atac deliberat. În afara unui lanț de aur, rupt din ornamentația unei cărți și a câtorva obiecte mici nu se iau lucruri din Templu. Cele mai valoroase lucruri, Sulurile Sfinte sunt rupte și aruncate în bucăți în incintă, în curte și chiar peste gard.

Organele de anchetă consideră însă esențial furtul lăntșorului și precizează că, după tot acest efort de devastare în Templu, după ce au amestecat într-un pahar vin, țuică și rachiu de drojdie, fetele au intrat prin efracție și în școala profesională nr. 74, de unde au furat câteva fuste și bluze. Mai mult, se precizează că sunt "elemente decăzute", practică vagabondajul și în seara de 3 septembrie, "au pătruns prin forțarea unei uși în cofetăria «Terasa Primăverii» din București Bdul 1848, unde au consumat bere, au mâncat înghețată și prăjituri, fiind găsite acolo de organele de miliție, în stare de ebrietate."¹⁷ Aceste detalii sunt menite să spulbere orice idee de

¹⁵ Locul care adăpostește sulurile sfinte în sinagogă, considerat locul cel mai sfânt din casa de rugăciune.

¹⁶ ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, f. 125-129.

¹⁷ *Ibidem*.

accident și să da chiar impresia că sunt infractoare cu experiență. Concluzia referatului este că: “Din analiza faptelor, din cele relatate de minorele în cauză, cât și din cele constatate la locurile infracțiunilor, rezultă că RATULESCU GEORGETA și ENESCU DANIELA **nu s-au introdus în templul coralei în scopuri antisemite** și că ele au provocat dezordinea de acolo la fel ca și în cazul celorlalte infracțiuni comise.”¹⁸

Figura 7. Sticle cu alcoolul “consumat” (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 32, f. 138)

Au loc mai multe reconstituiri, dintre care prima se desășoară la scurtă vreme de la prinderea “infractoarelor”, la ora 2 noaptea. Astfel, este evitată prezența rabinului șef, care făcuse o cerere în acest sens. Este de față Filip Stopler, președintele Templului, membru de partid. Atunci s-a făcut o serie de 52 fotografii, care prezintă indirect detalii legate de vârsta, statura, chiar forța fetițelor. Se observă că deschid cu greu ușile de acces în templu, ușile dublu metalice ale Aron Kodesh-ului din Templu. Multe dintre pagubele produse necesitau însă forță: ruperea unui pieptar de argint al Sulului sfânt, spargerea unui grilaj al altarului, chiar un seif din camera alăturată unde se aflau ornamente de Tora din argint, de valoare, pe care nu le iau...

Ce motiv puteau să aibă aceste fete să rupă elementele decorative din lemn ale amvonului, care nu puteau să le aducă vreun câștig imediat?

O altă componentă importantă a acestei reconstituiri este atitudinea degajată a “infractoarelor” și chiar a anchetatorilor care par binedispuși la găsirea lăncșorului de aur. Fetițele zâmbesc și aproape pozează fotografului, în fața unei anchete oficiale a Miliției, Procuraturii și Securității. Totul pare aproape un joc.

¹⁸ *Ibidem*.

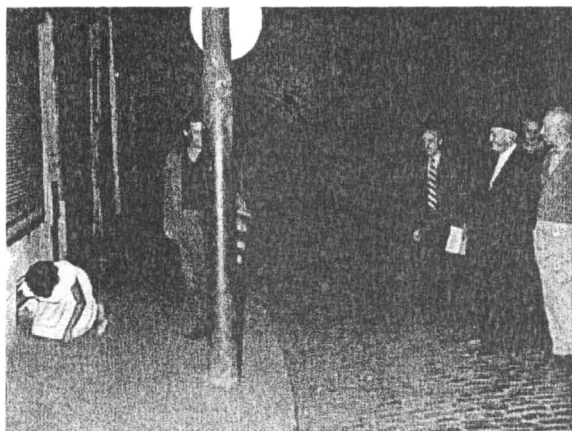

Figura 8. Recuperarea lăntișorului de aur (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 49, f. 143)

Figura 9. Idem (ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, foto 51, f. 144)

Dacă ne este permis să emitem o ipoteză, “micii infractori” care nu puteau fi trași la răspundere nu ar fi putut să facă fără ajutor pagube atât de mari, fără să fie deranjați de nimeni și mai ales să distrugă fără teamă simboluri religioase care să facă legătură cu sărbătoarea în cauză. Aceasta presupune premeditare și ajutorul cel

puțin al unui adult. Probabil că acoperirea era răsplătită cu mici atenții, reducerea pedepsei, poate chiar cu o viză pentru familia evreiască.

În jur de 18 agenți¹⁹ se ocupă de reflectarea devastării Templului Coral relatând de la discuții în tramvai, între vecini, până la cele din interiorul biroului vicepreședintelui Comunității Evreiești din București sau înregistrări. Zeci de note adună orice comentariu, iar distanța în timp și spațiu distorsionează tot mai mult evenimentele relatate, schimbând vârsta fetelor sau chiar relatând despre grupuri înarmate. Ceea ce coincide în note este percepția evreimii că aceasta este o provocare legată de emigrări, iar momentul ales are o semnificație aparte.

Una dintre cele mai mari comunități evreiești din Europa de după cel de al doilea război mondial a emigrat în mare parte în Israel, iar cei care plecau din “lagărul păcii” deveneau “indezirabili”, pentru că puteau să semnalizeze lumii libere că în România există probleme economice. În același timp, “problema evreiască” devine o chestiune de imagine, iar dreptul de a emigra și libertatea religioasă devin sinonime cu garantarea drepturilor minorităților și servește promovării externe a României. Aversiunea față de acești cetățeni, care obțin controlat dreptul de a emigra, devine treptat publică. Vechile teme antisemite sunt reactivate și Securitatea supraveghează zvonurile, comentariile, până și discuțiile de la croitor.

Notele informative ale agenților Securității, ochii și urechile sistemului de supraveghere, reflectă o serie de interpretări și zvonuri în rîndul populației evreiești, unde există câteva interpretări dominante: autorii sunt fie legionari (interpretări legate de amintirile pogromului din București, dar și de campania șef rabinului împotriva lui Horia Sima și Valeriu Trifa), sioniști/antisioniști (stimularea/oprirea emigrărilor), fie tineri de la o școală (versiunea oficială a infractorilor minori); acestora li se adaugă alte interpretări legate de situația evreilor din URSS, de Legația Statului Israel și presiunile care se făceau asupra celor care doreau să emigreze (după o serie de rețineri ale persoanelor care vizitau legația, aceasta se închide temporar pentru vizitatori; de asemenea, membrii legației trebuia să fie prezenți la ceremoniile de la Templul Coral).

20 septembrie 1963: “guvernul încurajează antisemitismul”²⁰ (afirmație Segal, șef de secție la fabrica de săpun din Buda)

¹⁹ Nume de cod (în ordinea în care apar înregistrate în ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19): “MIȘU”, nota din 22 septembrie 1963, “VIRGIL POPESCU”, nota din 21 septembrie 1963/27 septembrie 1963/8 noiembrie 1963; “BĂDULESCU”, nota din 30 septembrie 1963, “MÂNDRILĂ”, nota din 8 octombrie 1963, “MARIN ȘTEFĂNESCU”, nota din 23 septembrie 1963, “IONESCU”, nota din 28 septembrie 1963/26 septembrie 1963; “ANGELESCU”, nota din 26 septembrie 1963, “OTTO”, nota din 25 septembrie 1963, “DIMA RAUL”, nota din 23 septembrie 1963, “SANDU”, nota din 20 septembrie 1963, “SCARLAT”, nota din 2 octombrie 1963, “SZASZ” (Tg. Mureș), nota din 4 octombrie 1963, “VOICU”, nota din 12 octombrie 1963, “VASILE ANDREI”, nota din 30 septembrie 1963, “BRÎNDUȘA”, nota din 27 septembrie 1963, “FRIMU”, nota din 9 octombrie 1963, “FLOREA”, nota din 30 octombrie 1963/4 octombrie 1963; în ACNSAS, ds. 4378, vol. 20: “VALERIU”, nota din 21 ianuarie 1964/25 ianuarie 1964.

²⁰ *Ibidem*, vol. 19, f. 168 (“Sandu”).

21 septembrie 1963: act de încurajare a emigrărilor ("astfel de întâmplări vor face să se înscrie pentru emigrare și restul evreilor neînscrisi până acum."²¹)

25 septembrie 1963: "act de diversiune [...] a făcut o paralelă între închiderea sinagogilor și cimitirelor din URSS și întâmplarea prezentă." (afirmație Jules Carniol)²²

26 septembrie 1963: "act ce ar avea legătură cu un fel de excese religioase din partea fanaticilor din Israel"²³; autoarele ar fi "două studente, dar [...] două femei nu ar putea face așa ceva." (afirmație Naumian Rubin)²⁴

27 septembrie 1963: "un act de vandalism, chiar dacă nu a fost făcut cu complicitatea unor autorități se datorește totuși toleranței manifestate de multe cadre de conducere, care încurajează tendințele antisemite."²⁵ (Dr. Leopold Lupu, directorul Centrului de Stomatologie din str. Stelea), "conducerea statului caută să facă jocul elementelor naționaliste", pe care "încearcă acum să le capete."²⁶; vinovați ar fi "evreii sioniști, în scopul de a discredită țara în străinătate, mai ales în fața ONU."²⁷

28 septembrie 1963: "lumea era foarte agitată, unii au ajuns să spună că în țările socialiste există o problemă evreiască." (afirmație Horovitz Michel, locuia vis-a vis de Templul Coral)²⁸

30 septembrie 1963: un "act al elementelor legionare"²⁹, "act [...] provocator și demonstrativ, deoarece se cunoștea că vor participa la slujbă și reprezentanții Legației Israelului din București [...] ministrul Israelului a fost foarte contrariat de cele petrecute" (afirmație Graif Izi)³⁰; circulă, chiar și în provincie, trei versiuni despre făptași, care ar putea fi în viziunea masei evreiești: legionari, sioniști sau tineri de la o școală.³¹

4 octombrie 1963: Ipoteza legionară prinde contur în relatările mai îndepărtate ca timp și distanță. "La ora 14.30 pe când personalul de deservire a cultului se pregătea să închidă sinagoga un grup de tineri înarmați cu pistoale și cu alte unelte de distrugere, au închis pe cei prezenți în încăperea alăturată și sub amenințarea de omor și năvălitorii au început să facă o distrugere în incinta sinagogeii." (afirmație Lang Izso, Tg. Mureș)³²

8 octombrie 1963: "furtul și devastarea au fost organizate de stat [...] relatările au fost identice, această idee este creată în întreaga comunitate."³³

30 octombrie 1963: "opera evreilor care sunt împotriva plecărilor, adică antisioniști."³⁴

Încă de la început, populația adunată pentru slujbă este marcată la auzul acestor devastări și este de înțeles reacția emoțională, legătura pe care o face cu devastările rebeliunii legionare din 21-23 ianuarie 1941, când mai multe sinagogi din

²¹ *Ibidem*, f. 152 ("Virgil Popescu").

²² *Ibidem*, f. 161 ("Otto").

²³ *Ibidem*, f. 159 ("Angelescu").

²⁴ *Ibidem*, f. 160 ("Ionescu").

²⁵ *Ibidem*, f. 146-148 ("Mișu").

²⁶ *Ibidem*, f. 177 ("Brîndușa").

²⁷ *Ibidem*, f. 179 ("Virgil Popescu").

²⁸ *Ibidem*, f. 158 ("Ionescu").

²⁹ *Ibidem*, f. 151 ("Bădulescu").

³⁰ *Ibidem*, f. 163 (sursă internă).

³¹ *Ibidem*, f. 176 și verso ("Vasile Andrei").

³² *Ibidem*, f. 170-172 ("Szasz").

³³ *Ibidem*, f. 154 ("Mândrilă"),

³⁴ *Ibidem*, f. 185-186 ("Florea").

București au fost jefuite sau arse, iar unii din enoriașii Templului Coral au fost arestați în timpul slujbei³⁵. Salvarea Sulurilor sfinte din Sinagoga Mare a fost considerată un simbol al rezistenței spirituale în timpul rebeliunii și un semn divin, deoarece, aruncate în sus de către legionari, se prinseseră de candelabru. Folosirea acestor elemente în incidentul din 1963 trece de o simplă coincidență și treptat opiniile populației evreiești ajung spre ideea că furtul și devastarea au fost organizate pentru a induce teama și obediența față de organele oficiale.

O nouă posibilă interpretare apare prin nota informativă din data de 10 octombrie 1962, care atestă că, după terminarea serviciului religios de Yom Kippur de la Templul Coral, în corpul din fund, lângă biroul lui Moses Rosen s-a aruncat cu pietre și au fost sparte geamuri. Înainte de producerea acestui incident, "spre deosebire de anii precedenți, șeful rabin ROZEN MOZES în cuvântările sale a scos în evidență cu o deosebită remarcă activitatea fugarilor legionari ca HORIA SIMA, VIOREL TRIFA peste hotare cât și a diferitelor organizații cu caracter antisemit îndemnând credincioșii să fie vigilenți"³⁶. Responsabili pentru această "avertizare" adresată rabinului sunt minori, care au aruncat în joacă și cu totul întâmplător o cărămidă. Și în călătoria de la începutul anului 1962 în America și Israel, Moses Rosen declarase "că în statele socialiste nu sunt apărați criminalii și antisemiții ca HORIA SIMA, TRIFA VIOREL și alții, care se adăpostesc în țări cu conducere fascistă, ca Spania și alte țări."³⁷

Figura 10. Vandalizarea amvonului (ACNSAS, ds. 4378, vol. 19, foto 11, f. 132)

³⁵ O parte dintre ei au fost executați în pădurea Jilava, precum cantorul Osias Kopstuck.

³⁶ ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 19, p. 251.

³⁷ *Ibidem*, vol. 4, f. 303-305.

La un an diferență, incidentul din 21 septembrie 1963 este, din nou, executat de către minori, și între spațiile devastate se numără biroul rabinului și amvonul de la care își ținea predicile. În nota T. O.³⁸ din 23 septembrie 1963, sunt redată următoarele afirmații ale lui Moses Rosen: “Aici nu este o chestiune simplă. Aici este o bandă militară a MAI-ului, direct antisemită. R. M. explică că chestiunea asta n-a început acum. Asta a început de anul trecut, cam pe același timp când s-au spart geamurile la o sinagogă. Atunci au fost prinși doi oameni dar nu li s-a făcut nimic. R.M. afirmă că el a sesizat în scris cele întâmplate.”³⁹

După închiderea anchetei, șef rabinul face o serie de presiuni pe mai multe canale: memoriul șef rabinului din 4 noiembrie 1963 către Emil Bodnăraș, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri⁴⁰, intervenția presei internaționale (presa franceză a publicat articole în legătură cu devastarea Templului Coral – “știrile provin de la emigranți evrei, plecați din RPR”⁴¹), întrevederea șef rabinului cu E. Bodnăraș. Sursa “Frimu” relatează o vizită foarte interesantă a procurorului Romet la sediul Federației Comunităților, în luna decembrie 1963:

“Discuția a fost auzită de salariații Federației, întrucât șeful rabin vorbea agitat și pe un ton ridicat. Din discuții rezulta că șeful rabin a adus încredințări de felul cum rezolvă autoritățile problemele ce li se încredințează.

Ca urmare a acestei discuții, tov. Procuror Romet a început reanchetarea cazului de devastare a Templului Coral, anchetând și confruntând pe salariații Șuteu Fabian, Braunștein Bernard, Stopler Froim și Badea Nistor, chemându-i la Procuratura Generală.

De data aceasta cercetările au început de la unele probe și indicații date de șeful rabin [!]. În acest sens șeful rabin a prezentat un lănișor ce era legat de o carte de rugăciuni și care – spunea el – a fost rupt. Această probă adusă Procuraturii urma să demonstreze că ruperea acestui lănișor nu putea fi făcută de cele două fete, întrucât lanțul „abia” a fost rupt de mecanicul Federației, Șuteu Fabian, în fața procurorului.”⁴²

O a doua reconstituire a avut loc la începutul lunii ianuarie 1964, “efectuată de un procuror din Procuratura Generală. Cu această ocazie fetițele infractoare nu au mai reușit să deschidă una din uși, în modul în care pretindeau că au făcut-o și atunci

³⁸ Tehnică operativă.

³⁹ ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 21, f. 47 verso.

⁴⁰ “Îmi iau îngăduința de a vă supune alăturatul memoriu privitor la devastarea și profanarea Templului Coral din București, din ziua de 20 septembrie 1963 [...] Problema este de o deosebită importanță și principalul este să cunoașteți adevărul. Aceasta va fi suficient pentru ca situația actuală, păgubitoare din toate punctele de vedere și în vădită contradicție cu politica generală a regimului, să înceteze iar cei vinovați să-și plătească pedeapsa. [...] Vă rog însă să fiți convins că aceste rânduri pornesc din dorința de a sprijini regimul care, o cred fără reticente, este împotriva celor ce se întâmplă în legătură cu populația evreiască”. (ACSIER, Fond VII MR, ds. 85, f. 4.)

⁴¹ ACNSAS, Fond Informativ, ds. 4378, vol. 21, f. 175 (“Voicu”).

⁴² *Ibidem*, vol. 20, p. 71-74.

procurorul a emis părerea că cineva a schimbat sau modificat broasca, deși lăcătușii chemați de procuror au afirmat că nimic nu este modificat.”⁴³

Este evident că șef rabinul exploatează în favoarea sa acest incident în raporturile sale cu puterea și chiar în raport cu proprii credincioși. Ilustrativ este că provoacă agenților infiltrați de securitate reacții de la admirație și până la dorința de a demisiona din actuala poziție: “Agentul «SOLOMON» a mai relatat că îi este evident faptul că organele de stat nu au nici o putere în fața eminenței sale, Dr. Rosen Mozes. Aceași poziție și-a manifestat-o și agentul «FLOR», care exasperat de acțiunile șefului rabin militează pentru a demisiona din actualul său serviciu.”⁴⁴

Principalul suspect este omul de serviciu, membru de partid, care a lăsat ușa de acces deschisă. Acesta locuia în curtea Templului Coral și “colaborează activ în timpul anchetei”. În plus, ranga cu care fetele au devastat Templul a dispărut și se pare că aparținea aceluiași paznic. Drept urmare, este dat afară în fața bănuielii de a fi agent infiltrat. Loialitatea față de PMR constituia un posibil motiv de racolare de către Securitate și, întâmplător sau nu, după numirea sa ca președinte al FCERPR în 1964, Moses Rosen începe imediat o acțiune de epurare a membrilor PMR din funcțiile de conducere ale Federației, motivând că unei minorități religioase îi trebuie o conducere religioasă și nu una cu apartenență politică.

Fenomenul “copiilor spărgători” reapare la scurtă distanță și la 21 februarie 1964 are loc o devastare foarte asemănătoare cu cea de la Templul Coral, la sinagoga “Poradim”⁴⁵ din București. Autorii: un grup de copii, care sparg lăcățul sinagogii și rup cărți sfinte. În martie 1964, șef rabinul face din nou o serie de sesizări la Procuratura Generală cu privire la ancheta incidentului de la Templul Coral și devastarea unor cimitire evreiești din țară, în regiunea Baia Mare și la Timișoara. În cazul de la Baia Mare, principalele suspecte sunt vitele aflate la păscut prin cimitirul părăsit, dar incredibil este că în alt caz luarea unei pietre funerare din cimitirul evreiesc și folosirea ei la acoperirea unei gropi este considerată o necesitate și lipsită de orice importanță. “Toate plângerile au fost verificate amănunțit de proc. ROMECI VIRGIL, TIGLEA ALEX și POPESCU VICTOR din Procuratura Generală și s-a constatat că nu este vorba de o manifestare de antisemitism, ci de fapte izolate inerente, de cazul cimitirelor neîmprejmuite și neîngrijite ca în spețele reclamate când vitele dintr-o comună din Regiunea Baia Mare au intrat în cimitir și au răsturnat pietrele funerare sau când colectivității dintr-o altă comună din regiune au pus o piatră funerară dintr-un cimitir evreiesc pe care au găsit-o răsturnată [n. n., în cimitir] sub roțile unei mașini încărcată de cartofi pentru a scoate mașina dintr-un șanț. [...] Acest fapt nu a fost făcut cu intenția de a profana cimitirul ci a fost un fapt dictat de împrejurări astfel că în mod just miliția a refuzat pornirea procesului penal.”⁴⁶ Nota mai relatează că, după scoaterea camionului din noroi, piatra a fost lăsată în continuare în șanț.

⁴³ *Ibidem*, f. 199.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 192-193.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 165-166.

Devastările de cimitire vor apărea din ce în ce mai mult ca niște provocări, autorii fiind considerați minori sau lipsiți de discernământ. Mai mult decât incidentele relatate, explicațiile Securității și ale Procuraturii din notele informative interne sunt cele care decriptează poziția puterii, aceea potrivit căreia **nu există antisemitism în RPR**. Indiferent de incident, concluzia rămâne aceeași. În replică, rabinul Rosen răspunde în declarațiile din vizitele sale în străinătate: “Nu există antisemitism în RPR, dar există antisemiți!...”

Toate aceste incidente legate de sărbători, locuri sacre sau pur și simplu problemele care apar la locul de muncă pentru cei care depun cererea de viză pentru Israel produc noi valuri de emigrare a evreilor. Incidentul de la Templul Coral naște mai multe întrebări decât certitudini. Ne întoarcem din nou la interpretarea șef rabinului: “Care era interesul ca să se facă o astfel de provocare? Aici intrăm pe fâgașul presupunerilor... În orice caz, în socialism inițiativele și înfăptuirile nu sunt particulare. Într-un fel sau altul, ele aparțin «forței conducătoare în stat».”⁴⁷

În acest context, comentariul evenimentelor din 20 septembrie 1963 al unui anume Leicand Mihail, înregistrat de securitate, capătă noi înțelesuri: “chiar dacă basmul cu fetițele-spărgătoare ar fi adevărat, cazul nu constituie decât o anticipare a viitoarei orientări naționaliste a politicii de stat.”⁴⁸

The Story of the Burglar Kids.

Photos from the State Security's Files: The Case of the Coral Temple (September 20, 1963)

Abstract

The fact that the devastation from 1963 of the Choral Temple – the most important Jewish temple in Bucharest – took place before the celebration in the temple of Rosh Hashanah, Jewish New Year 5723, an event which all the community must participate in, makes us think that this was a message of intimidation intended not only for Chief Rabbi Moses Rosen, who became too vocal in his last visits in America and Israel, but also for Romanian Jewish community whose members were thinking to emigrate into the Free World. Images of the investigation from 1963 are very close to the images of the devastation during the Legionary pogrom on January 21-23, 1941 (including the desecration of the Holly Scrolls, prayer books and destruction of the religious symbols), an event still very present in the memory of the parishioners, as the surveillance documents states. For many it was a strong signal to emigrate from a place where religious Jews were no longer desirable. The phenomenon of children robbers, a generalized official explanation about the cases of vandalism of synagogues, indicates the lack of consequences and of interest to investigate them.

⁴⁷ Documente inedite. M. Rosen, *S-a păngărit și Templul Coral* cit., p. 11.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. 19, p. 177.

“Dioariul vieții mele” – însemnările lui Ștefan Moldovan despre revoluția de la 1848-1849 din Transilvania

Maria Vertan

Keywords: *Transylvania; 1848; Romanian National Guard; Romanian National Committee; Prefectura Cetatea de Baltă Prefect's Office; Mediaș Prefect's Office*

Ștefan Moldovan s-a născut în Ciugudul de Câmpie în anul 1813 într-o familie greco-catolică. Urmează studii de filozofie și teologie la Blaj, în anul 1838 devenind preot paroh la Grindeni. Din anul 1847 este preot și protopop unit de Mediaș. A fost căsătorit cu Ana Porescu, ai cărei frați s-au implicat în acțiunile revoluționare din Transilvania asemenea cumnatului lor. Ștefan Moldovan a participat la cele mai importante acțiuni revoluționare din zona Mediașului și Cetății de Baltă. În 3 noiembrie 1848, a fost numit viceprefect al scaunelor Mediaș și Sighișoara și peste 32 sate din desființatul comitat Alba Superioară, încredințându-i-se totodată sarcina de a se ocupa de recrutarea în garda națională în aceste zone. La 17 noiembrie, la recomandarea generalului Puchner, comandantul general al armatei imperiale din Transilvania, a fost numit ajutor *ad latus* al administratorului militar la comitatul Cetatea de Baltă, pentru populația românească, alături de Ștefan Ludwig Roth, care ocupă funcție similară, dar pentru populația săsească. În aceste calități, Ștefan Moldovan a fost implicat în eforturile dirijate de Comitetul Național Român de la Sibiu pentru pacificarea țării și pentru nrecunoașterea unirii Transilvaniei cu Ungaria. În situația ocupării celei mai mari părți a Transilvaniei de către generalul Bem, Ștefan Moldovan a fost obligat să se refugieze în Țara Românească, ajungând în 15 martie la Pitești. Revine la Mediaș în aceeași funcție de paroh și protopop până în anul 1852, când îl găsim în funcția de vicar foraneu episcopal al diecezei Lugoj. În anul 1857 a devenit canonic al aceleiași dieceze, iar apoi, până în anul 1883, a fost prepozit al capitlului Lugoj¹. A murit la 4 noiembrie 1900 la Lugoj².

În anii viețuirii sale la Lugoj, Ștefan Moldovan se preocupă, între altele, de publicarea documentelor privind istoria Transilvaniei, copiate de el din arhiva comitelui Josef Kemény de la Grindu înainte de revoluție³. În anul 1875 publică în numerele 7-15 ale revistei “Transilvania”, apărută la Brașov sub redacția lui George Bariț, “dioariul” vieții sale din perioada septembrie 1848-martie 1849. Acest memorial, trimis chiar de Ștefan Moldovan spre publicare lui G. Bariț, este împărțit în 15 capitole și este precedat de mărturisirea autorului privind nevoia sa de a lăsa posterității informații exacte despre desfășurarea evenimentelor la care el a fost

¹ Episcopia Greco-catolică Lugoj, fond propriu, neinventariat (biografiile canonicilor bisericii unite din Lugoj scrise în anul 1890 de Șt. Moldovan).

² SJAN Timiș, colecția *Registre de stare civilă*, Parohia gr.-cat. Lugoj, reg. nr. 2, f. 264.

³ Vezi revista “Transilvania”, apărută la Brașov, din anii 1871-1874.

martor sau a participat, ca și de o scurtă prezentare a evenimentelor din Transilvania din perioada martie-septembrie 1848 și a motivelor care l-au determinat să se implice în aceste evenimente. Memorialul trebuie să fi fost realizat de autor până cel târziu în anul 1874, după care a copiat și a trimis spre publicare cele 15 fragmente.

La Arhivele Naționale din Timișoara se păstrează manuscrisul acestui memorial sub formă de *ciornă*⁴. Acest manuscris nu conține introducerea și capitolul despre evenimentele din perioada martie-septembrie 1848 publicate în revista "Transilvania", ci numai capitolele referitoare la perioada septembrie 1848-martie 1849. El conține 39 pagini, textul fiind organizat în șapte capitole. În ceea ce privește conținutul, textul publicat diferă puțin de cel original, în sensul că se omit, se adaugă sau se reformulează unele pasaje.

Manuscrisul prezintă, bineînțeles, inconvenientele de rigoare ale oricărei redactări primare. Astfel, autorul intercalează numeroase pasaje în textul inițial, folosind diverse semne indicatoare, care uneori se suprapun, folosește reguli gramaticale aproximative, specifice limbii române scrise din vremea sa. Frazele sunt deseori lungi și complicate, ceea ce face ca textul să fie greoi pentru cititorul de astăzi.

Având în vedere dificultatea celor interesați de a cerceta acest izvor istoric în forma sa publicată, datorită numărului redus de exemplare ale revistei "Transilvania" care s-au păstrat în biblioteci, dar nu în ultimul rând și datorită faptului că documentul este greu accesibil din cauza lexicului și formelor gramaticale învechite, considerăm că o republicare a acestuia este binevenită.

Din această cauză, am optat pentru o transcriere parțial adaptată la regulile ortografice actuale ale limbii române, păstrând totuși și forme gramaticale sau expresii specifice epocii. De asemenea, pentru o mai bună accesibilitate a textului, atunci când a fost cazul am schimbat economia frazelor foarte lungi în sensul că aceste fraze au fost împărțite în altele mai scurte, introducând, bineînțeles, semnele de punctuație sau cuvintele de legătură necesare. Am simțit totodată nevoia să explicăm sensul unor cuvinte devenite arhaice sau de circulație regională, motiv pentru care am realizat un glosar la sfârșitul textului. Parantezele unghiulare sunt folosite pentru întregirea textului cu cuvinte sau părți de cuvinte care lipsesc în original, iar parantezele rotunde aparțin în toate situațiile autorului. Am precizat în notele de subsol numele actuale ale localităților, în cazurile în care aceste nume diferă de cele existente în document, precum și pasajele pe care autorul le-a barat în textul său, considerându-le probabil neimportante.

Dioariul vieții mele

I. Începutul mișcărilor revoluționare

Cu începutul lunii lui sept. 1848 lăundu-se faima că banul Croației, Jellacici, se apropie cu oastea de Pesta unde era dieta țării adunată, ministrul Szemere transmite un emis la deregătoriile transilvane întru care arătând că Transilvania întrunită cu Ungaria e

⁴ SJAN Timiș, colecția de documente *Cotoșman Gheorghe*, doc. nr. 143.

în pericol, provoacă ca toți să concurgă cu ajutorul necesar în bani și miliție pentru apărarea patriei comune. În urma acestui emis ministerial națiunea română din Transilvania, după exemplul sașilor și al ungarilor colocutori, a răspuns cu înarmarea generală a gloatelor. Iar "în specie" comunitatea română din cetatea Mediașului, coadunându-se în 15 sept., s-a determinat ca, în puterea provocățiunii de către Universitatea Națiunii Săsești cu datu 30 mart. 1848 n. 443 făcută – care atunci n-a aflat răsunsetul intenționat de către sași în anemile românilor, ca adecă românii cu sașii laolaltă să formeze una gardă națională – acum să iee asupra-și greutatea de a primi arme pentru apărarea vieții proprii și a familiei lor și pentru scutirea căminului și a bunurilor lor, însă sub numele de Garda Națională Română.

Această determinațiune a românilor din Mediaș magistratul, în ședința sa din 16 sept. n. 2334 o a primit cu bucurie și a concretizat judelei cetății să despusă conscrierea românilor abili de a purta arme. În urma acestei rezoluțiuni, conscriindu-se cei abili, dintre români s-au aflat 180 inși buni de a purta arme, iar aceștia și-au ales din sânul lor căpitan pe Achim Bunea, magistrul de vigilia în pensiune, și s-au deprins în exercițiul militar. Românii dar din Mediaș, mai înainte de adunarea de la Blaj care a ținut de la 16 până la 28 sept., s-au constituit pe sine în „Guardia Națională”, căci Adunarea de la Blaj numai în 27 sept. în numele poporului român a emis declarațiunea de a se înarma și a forma Guardia Națională, precum au format sașii și secuii încă de la 15 mart. 1848.

Iar împăratul Ferdinand, cu datu din Schönbrunn 22 sept., spre încetarea resbelului civil între sârbi și revoluționarii maghiari și împăcarea spiritelor întăritate, a trimis la Pesta pe plenipotențiul său, comitele Francisc Lamberg mareșal general. Însă pe acesta, mai înainte de a-și fi putut împlini misiunea la Pesta, pe strata publică, în dreptul podului de peste Dunăre, o mulțime de fanatici l-au agresat și în modul cel mai înfiorător l-au omorât.

În urma acestei cruzimi împăratul Ferdinand, cu datu Schönbrunn 3 oct. declară dieta de închisă, despune pe baronul Josef Jellacici de plenipotențiul său peste toată Ungaria și părțile ei încorporate, și pe baronul Adám Récsei de ministru președinte cu însărcinarea de a compune alt nou minister. Atunci și canonicul Timotei Cipariu ca deputat dietal și episcopul Lemény s-au retras din Pesta, acesta la Cluj, iar acela la Blaj. Însă ministerul și dieta, ascultând de Kossuth și partida lui, nu s-au desființat, ci au ridicat flamura revoluțiunii în toată țara. În urma căreia secuii – adunați la Maros Oșorhei⁵ sub președinția comitelui Toldalagi – cu datu 5 oct. au emis o proclamațiune în care spun verde că sunt vrăjmași tuturor acelor care vor îndrăzni pe acest pământ maghiar a lucra în contra Uniunii... sau în contra planurilor țării maghiare și jură asupra lor sângeroasă izbândă. După care proclamațiune în opt (joi la 4 ore după masă) au și spânzurat în Maros Oșorhei⁶ pe feciorul părintelui din Nasna (Sânt Laszlo ?)⁷, după cum înștiințează părintele și viceprotopop din Sarosu Mic⁸ Ioan Costa cu datu 4 oct. (probabil după stil vechi). Iar cu datu 1 oct. calendar vechi sau 13 oct. calendar nou îmi notifică din Blaj d. Axente Sever cum că în 27 sept. vechi sau 9 oct. calendar nou au prins maghiarii voluntari (önkéntes) pe tribunul Vasile Pop cu 11 concetățeni, îi bătură hoțește și-i

⁵ Tg. Mureș.

⁶ Idem.

⁷ Așa în text.

⁸ Deleni.

închiseră în Maros Oșorhei⁹, și pe o față o au tăiat cu săbiile; și că în 28 sept. stil vechi sau 10 oct. stil nou au prins pe d. Bătrâneau, prefectul Câmpiei, împreună cu Simonis, omorâră 6 români și mai mulți răniri și că pe cei dintâi i-au dus la Cluj ... la furci?!

Nota bene: Peste 11 sate din comitatul Cetății de Baltă, vecine cu scaunul Mediașului, a fost esmis de tribun organizator al gloatelor clericul Petru Bonta. Acesta, ajungând și la Haranglabu, nobilii de acolo erau să-l ucidă și a scăpat acoperit printre mulțimea românilor adunată, acoperit cum a putut, însă spaima aceasta i-a turburat mintea. Popoarele însă îl ascultau ca pe un trimis de la Domnul Dumnezeu. Deci <Petru Bonta> a adunat pe lăncierii de la Blăjiu¹⁰, Păucea și Dârlos, ca la 400 inși, și în ordine militară sub sunetul tobelor în 14 oct. calendar nou i-a condus la Mediaș. Eu, văzând aceasta tocmai când mergeam cu preotul din Proștea ca să îngropăm un mort, m-am uimit de acea apariție neștiută și, întrebând pe conducătorul Petru Bonta că unde merg, el a răspuns că la Mediaș. Eu am mai adăus că pentru ce? El a răspuns: „ca să vestim păcatele ungarilor și să jurăm pe oameni”. După aceasta l-am întrebat că „cui ați dat de știre?” El a răspuns că „nu-i de lipsă pentru că sașii is a împăratului și noi <suntem> a împăratului”. Eu, din aceste și alte răspunsuri ale lui, cunoscându-l că nu are mintea la loc, i-am îndreptat în piață și, fiind atunci comandantul cetății maiorul Clococeanu, am intrat la dânsul și i-am pregătit anema pentru intențiunea <cu care> au venit aceștia de a depune jurământul. Însă consulul cetății era gata a-i împrăștiu cu rușine, totuși însă a despus ca notarul magistratului să fie de față pe lângă d. maior, și așa le-am cetit jurământul și s-au ridicat vivate pentru împăratul constituțional, pentru guvernul țării, consulul cetății și oficialii lui, pentru d. Clococeanu și notarul cetății. Și aceștia au fost rugați ca să raporteze fidelitatea acestor români la superiorii lor, <ceea> ce s-a și apromis.

Acesta <Petru Bonta> a fost despus ca gloatele din celelalte sate să se adune pe 15 oct. (dumineca) la Dârlos. S-au și adunat ca la 1000 inși <și> Györfi Antal, deregătorul curții Halleriene din Dârlos a venit și l-a poftit a merge la popor, căci e pericol fără conducător. Eu, cunoscând că și în Mediaș îl pândesc ungurii să-l omoare și văzându-l ieșit din minte, pe trimișii popoarelor i-am capacitat și s-au reîntors și fără de el, iar pe dânsul pe ascuns l-am trimis la Blaj. Însă din Blaj iarăși l-au dimis la satele lui. El cu oamenii săi, ieșind la lagăr pe Mureș la Ogra unde, mergând cu oarecâtiva de a cerca terenul, s-a întâlnit cu anteposturile de călăreți ale rebelilor și pășind mai tare înainte către aceia, l-au înconjurat și l-au tăiat cu săbiile. Asemenea soartă au avut și alți mai mulți pe care i-au pus pe fugă, iar pe 20 inși ascunși într-o casă în câmp de pe șesul Sânt Paulului, aprinzând pe ei casa, i-au ars.

Între acestea aristocrația maghiară cu secuii împreună s-a adunat la Agyagfalu¹¹ în scaunul Odorheiului, 3 mii spre est de la Sighișoara, și acolo în 15 și 16 oct. sub prezidiul comitelui Emeric Miko interimar vicepreședinte gubernial, au decretat răsturnarea monarhiei austriece prin revoluțiune publică și extirparea tuturor care nu vor ține cu dânsii și deodată au declarat de depus pe comandantul militar din Sibiu, generalul Anton baron Puchner și în locul lui au denumit pe comitele Baldacci.

⁹ Tg. Mureș.

¹⁰ Blăjel.

¹¹ Lutița.

II. Comitetul de pacificațiune al Națiunii Române

Comandantul armiei imperiale, generalul Anton baron Puchner, înțelegând despre mișcările revoluționare ale maghiarilor, în 16 oct., nr. prezidențiale 1328, a recunoscut și întărit Comitetul de pacificațiune în suplica de către deputații și secretarii adunării naționale ținute în Blaj la comandantul general dată, a cărui scop a fost "ținerea păcii și a liniștii și mai deaproape înțelegere cu celelalte națiuni ale țării". Acest comitet s-a așezat cu reședința la Sibiu, iar membrii comitetului au fost: Nicolae Bălășescu, Simeon Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, Timoteu Cipariu, Florian Micheș și Ioan Bran, iar din partea militară s-a despus intrevenitor maiorul Riebel. Acest comitet în 17 oct. a despus mai întâi ridicarea gloatelor armate pentru dezarmarea rebelilor.

Iar maghiarii în număr de 18 inși, sub protecțiunea prefectului Axente Sever la Blaj adunați, înțelegând cum că cosângenii lor la Cluj și la Maros Oșorhei¹² din români pe unii îi țin prinși, iar pe alții i-au dejusțițiat, emit și ei cu datu Blaj 17 oct. 1848 o proclamațiune către maghiari și secui și către deregătoriile lor ca să nu se contrarieze românilor spre a nu se putea organiza militărește, și să demită pe românii cei prinși.

Iar comandantul general Puchner în 18 oct. a emis proclamațiune către toate jurisdicțiunile și locuitorii Ardealului în care declară că, în puterea manifestului împărătesc din 1 oct. prin care Ungaria cu părțile ei împreunate se pune sub legea de război, ia <în> mână în numele împăratului frânele ocârmuirii Transilvaniei, asculează tuturor locuitorilor țării susținerea libertății constituționale și egalitatea tuturor naționalităților. Tot în 18 oct. emite proclamațiune și la toate trupele militare cezaro-regești în Transilvania aflătoare, provocându-le a rămâne fidele flamurei împărătești sub care au jurat.

Dar și Comitetul de pacificațiune în 19 oct. a emis o proclamațiune către națiunea maghiară și secuie din Transilvania al cărei cuprins pe scurt e acesta: ca să nu țină cu facțiunea rebelă a cărei caracteristică sunt vanitatea, trufia și năzuința de a domni, lipsită de toată bunaițelegere și de toată amoearea de dreptate și umanitate, <ci> să se unească cu românii pentru împărat, patrie, lege și libertate. Însă, totuși, dacă n-ar asculta de cu-vântul minții celei sănătoase, ajungând treaba la luptă cu românii, să deie grație celor învinși, celor prinși, precum și muierilor, pruncilor și bătrânilor și să nu deprădeze țara fără scop sau, dacă nu sunt de un principiu politic cu românii, să respecte totuși principiul umanității. Și dacă acestea nu vor observa, atunci ei se vor arăta către românii tirani și românii cu durere vor fi constrânși, pentru apărarea patrii lor, asemenea a face.

Tot într-o zi a pregătit comitetul și proclamațiunea cu datu 20 oct. tipărită și cu comitiva sa din 19 oct. nr. 10 în toate laturile la bărbații de încredere ai românilor trimisă. Cuprinsul acestei proclamațiuni atâta e de luminat și adevărat încât s-ar cuveni ca fiii românilor să-l prefacă într-o sine, așazicănd în carne și sânge. În acestea se spune pe scurt istoricul suferințelor românilor de când locuiesc împreună cu ungurii, atingând că viața lor în tot decursul timpului aceuia n-a fost alta fără numai o vale de lacrimi, o stare mai rea decât moartea și decât iadul însuși mai nefericită; românii de atunci până în ziua de astăzi n-au avut zi bună, n-au avut dreptate nici milă înaintea domnilor ungurești. Înălțatul împărat a dat o constituțiune sănătă... ca să fie toate națiunile întocmai cinstite... și să nu mai asuprească una pe alta... Însă domnii ungurești nu vreau să știe nici de o naționalitate română, ei nu vreau să cunoască cum că sunt și alte națiuni afară de cea ungurească, nici nu vreau să știe de o constituțiune ca aceea care dă drept nu numai

¹² Tg. Mureș.

națiunii ungurești, ci și altor națiuni... Ei s-au sculat chiar împotriva împăratului... și au adus țara la primejdie de pierire prin nelegiuiri și <faptele> cele înfiorătoare care le-au făcut și le fac în toate zilele...(Acum românilor) numai un mijloc <le> este de a-și apăra dreptul, și acesta este puterea. Deci provoacă pe românii tineri la arme ca, după ce s-au luptat destul pentru străinii cei nemulțămitori, să se lupte acum odată și pentru neamul lor. Apoi le aduce aminte cum a ucis la români toată vara o ceată de unguri turbați..., cum orașele cele mai de frunte ale ungarilor întru care ar trebui să fie cultura cea mai mare, au ajuns la cea mai adâncă răutate. Așa Pesta a omorât pe chipul împăratului pe mareșal camp. locotenent comitele Lamberg, cum Clujul și Oșorheiul¹³ spânzură oameni nevinovați și călcară în tină Santa Cuminecătură... Iar în comitivă arată comitetul că după măsurile luate la fiecare turmă de garda națională s-au despus și comandă militară, deci garda nimic să nu întreprindă numai de capul ei fără povața comandantului militar, căci acesta lucrează după un plan și garda numai ajută și sprijinește operațiile resbelice.

Împăratul Ferdinand, cu datu Olmütz 20 oct. declară de rebeli pe cei din partida lui Kossuth Lajos și, ca să pună capăt turburărilor, toată ostășimea din Ungaria, Transilvania, Croația și Dalmația s-a pus sub un conducător general și i-a dat puterea să înarmeze atâtea brațe câte vor fi de lipsă pentru înfrângerea resbelului dinlăuntru și pentru restatornicirea păcii, a libertății constituționale, securității publice și a rân-dului celui bun. Și deodată asigură pe popoare cum că acele concesiuni care le-a dat în 11 apr. 1848 pentru ștergerea iobăgiei se vor susține pe viitor ca sinte. Cheamă pe cei amăgiți de către rebeli la ascultare și le publică amnistia și despune ca manifestele sale din 22 și 25 sept. 1848 să se publice la toate popoarele tipărite în limba lor proprie.

Iar în 21 oct. baronul Vaj Miklos din Cluj emite înștiințare cum că el fiind rânduit comisar regesc peste toată Transilvania încă în 19 iunie, să nu asculte popoarele de baronul Puchner, ci numai de el și de deregătoriile de el despuse; și oprește aspru orice adunare și notifică că națiunea secuiască adunată la Agyagfalu¹⁴ s-a înarmat contra turburărilor păcii și e încredințată despuerilor sale.

Tot în 21 oct. cu datu în Sibiu emite și Comitetul Național Român un intimat către români în care demandă strâns a se feri de toată nedreptatea, și anume viața și averea oricărui cetățean, fie de ce neam va fi, să fie sântă; pe cei ce depun armele să nu le facă supărare, ci să-i apere, pe călătorii pașnici să nu-i împiedice; de mai marii comunităților lor cei legiuți să asculte, iar mai marii să privegheze ca oamenii să nu se dedea la beție și alte excese și că fiecare sat e dator a răspunde pentru toate pagubele care se fac în sat, care, altcum făcându-se, vor supune ori indivizi ori comunități întregi sub legea marțială și fiecare după mărimea vinei sale aspru se va podepsi.

Iar baronul Puchner în 22 oct., după înaltul decret al Majestății Sale din 8 sept. 1848, publică Pardon general tuturor militarilor, de la stegar în jos, care au dezertat, spre a se întoarce la steagurile lor până în 21 faur. 1849. Tot în 22 oct. și Comitetul Național Român emite provocațiune la români ca să adune colecta de bani pentru ținerea guardiei, care e formată pentru apărarea vieții și spesele acesteia.

Maghiarii nobili și cu secuii înarmați au pornit asupra pașnicilor locuitori români și s-au împărțit în două părți. Una a luat calea pe albia Mureșului, iar cealaltă, ca la 6000 inși, a pornit pe Târnava Mică și, ajungând la Dej și Ganfalău¹⁵ în 24 oct. pe

¹³ Idem.

¹⁴ Lutița.

¹⁵ Gănești.

seară, s-a așezat în Saroșul Mic¹⁶ cu propus ca să treacă prin Mediaș la Blaj pentru spargerea cuibului puterii românilor concentrați acolo.

III. Bătăia de la Saroșu Mic¹⁷

Luând aceasta întru cunoștință comandantul miliției naționale în Mediaș, maiorul Kleiser, cu o companie de grenadieri a căpitanului Brucker și cu 2 tunuri și 2 hanbite [?] și cu 2 companii de iagheri săsești din loc și cu 1 companie de români toți din loc, conduși de negociatorul George Porea, au pornit seara în 24 spre 25 oct. în liniște mare spre Saroșu Mic¹⁸ și în dimineața venitoare în zori de ziua pe rebeli i-au cuprins de trei laturi, ajutându-i la aripi și gloatele armate din satele vecine Blăjel, Velt și Dârlos. Așa, începând a bubui cu tunurile, i-au turburat din somn și i-au încurcat pe toate stratele comunității. Și înaintând miliția și grenadirii în sat, și cu aceștia guardia, au lovit în masele rebelilor fără cruțare și în grabă au ucis ca la 300 inși din ei, și deschizându-le calea către Sân Martin¹⁹ numai până la un loc mai jos de Saroș²⁰, pe drumul mare i-au urmat. După aceasta miliția și guardia s-au întors la Mediaș luând de la rebeli o mulțime de care și un tun mic pus pe o teleagă cu 2 roțile ca de plug.

Această luptă a fost începutul durerilor, în care nici unul din cei împărătești nu a căzut, însă rebelii, prin toate locurile pe unde au ajuns în retragerea lor, nu au cruțat nici pe locuitorii pașnici nici însuși curțile domnești, ci au ars și deprădat tot ce au putut. Asemenea au ucis, deprădat și ars pe albia Mureșului celălalt despărțământ de secui, conduși de George Apor, însă pe acolo aceia au cruțat curțile domnești. Însă cu atât mai furioși au fost cu românii, precum se cunoaște de la investigațiunea la fața locului împlinită și aici în jumătatea a 2-a a lunii lui dec. 1848 însemnată.

Începându-se acum revoluțiunea, comanda generală s-a îngrijit de recrutare pentru întregirea armatei. Deci sașii, ca niște circumspecți au luat inițiativa și cetățenii din Sibiu în 24 oct. au ridicat flamura împărătească și au emis proclamațiune către tinerimea săsească ca să se înroleze de bunăvoie pe 3 ani la miliție, în care înfățișează pe împărat ca pe tatăl lor, și propunându-le exemplul românilor care de bunăvoie se înarmează, îi împintenează ca să nu se lase nepăsători, ca nu cumva la împărțirea binelui împăratul să dea ce e mai bun românilor care se sacrifică pentru tron și patrie. Însă și Comitetul Național Român, primind despunerea mareșalului camp. Pfersman din 26 oct. în care se despoartă întregirea armatei de infanterie nr. 31, 51 și 62 cu 3745 feciori de român, iar dintre sași 1253 feciori care să formeze un batalion de iagheri, destinând locuri de asentațiune în Sibiu, Brașov, Mediaș, Szász Sebeș²¹ și Hațeg, îndată a despus ca tribunii cu antistiile comunităților cu toată graba să împlinească asentațiunea nu numai pentru feciorii prescriși, ci încât se va putea de mulți. Pentru scaunul Mediașului au fost pe partea românilor aruncați 100 feciori, iar pe partea sașilor 146. (Cum s-a împlinit recrutațiunea în părțile Mediașului voi însemna mai jos).

Tot în 28 oct. a emis comitetul și o proclamațiune în care, pentru încunjurarea cruzimilor care nu folosesc nimărui, ci aduc numai răzbunare și întârțare, a despus ca în

¹⁶ Deleni.

¹⁷ Idem.

¹⁸ Idem.

¹⁹ Târnăveni.

²⁰ Delenii.

²¹ Sebeșu Săsesc.

fiecare garnizoană să fie un ofițer cu 4 membri din deosebitele naționalități aleși care să cerceteze asupra tuturor cruzimilor care le-ar veni la cunoștință și pe cei vinovați să-i dea sub judecata legiuită spre pedepsire. Asemenea să facă și ofițerii care sunt împărțiți la osebitele împărțiri ale gardei naționale pentru paza ordinii și a disciplinei. Însă fiindcă garda națională română de la Mediaș acum a fost în foc la Saros²², precum am arătat mai sus, batâr că nu au avut conducător militar, așa comitetul cu data 28 oct. înștiințează cum că pentru gardele din părțile Mediașului s-a despus povătuitor căpitanul Ackner ca să-i îndrepteze și să-i apere de toate relele, deci pentru fericirea lor de el toți să asculte.

Între acestea rebeliunea aprinzându-se și la Viena și dând mâna cu cei din Ungaria, iar banul Croației, Jellacici, împreunându-și corpul său de armată cu al marelui camp. principele Windischgrätz în vecinătatea Vienei, aceștia, de la 19 până la 31 oct. pe maghiari – care în număr de 30000 după Schwechat, la 2 mile aproape de Viena în pozițiune tare erau asediați - i-au respins peste apa Fischa până la marginile Ungariei și au nimicit în Viena pe rebeli și au supus cetatea și împrejurimea în stare de asediu.

În părțile bănățene s-a emis o proclamațiune fără dată și subscriere către români ca aceștia să nu țină cu sârbii, că aceia îi înșală, ci să țină cu ungurii, că numai ei sunt prietenii noștri cei adevărați, fiindcă ei voiesc a mijloci pacea și fericirea în toată țara.

Asemenea și episcopul Lemény a emis din Cluj o proclamațiune în care cu cuvintele Sântului Spirit îndeamnă pe credincioșii săi români ca să țină cu ungurii și în caz contrar îi amenință că vor veni mii de mii asupra lor din țara ungurească și-i vor prăpădi. În consunanță cu acestea și baronul Váj Miklos emite o proclamație din 25 oct. către români îndreptată în care-i îndeamnă ca să țină cu ungurii și cu ministerul lor, pentru că ungurii au slobozit pe români din iobăgie. Iar Comitetul Național Român, cu datu 1 noem., într-o proclamațiune corespunzătoare momentarității cauzei, îi îmbărbătează ca să nu creadă minciunilor lui Kossuth, ale lui Vaj, ale lui Lemény că Jellacici și ceilalți generali împărătești ar fi bătuți, căci aceștia pretutindenea sunt învingători, ci să se încredințeze în dreptatea lor și să spereze în Dumnezeu Națiunilor...

Pe la 21 oct. ungurii, cei ce s-au dus de la Oșorhei²³ pe Mureș în sus, dincoace de sudul Reghinului s-au lovit cu românii grănițași de la Năsăud conduși de Urban și, respingându-i pe aceștia, au ars Reghinul și au omorât ca la 100 inși nevinovați. Iar honvezii care au ajuns până în Aiud au purces în contra românilor până la Cracheu²⁴, între Ighiu și Teiuș, însă aici în 28 oct. cu mare pierdere fiind respinși, s-au retras. Iar comandantul general a emis pe comandantul de divizie Gedeon încă din 22 oct. ca să opereze contra rebelilor. Gedeon a luat mai întâi calea către Făgăraș, socotind poate că acolo vor inunda secuii, și a emis o proclamațiune către maghiarii transilvani arătându-le că numai pentru restabilirea păcii, iar nu pentru alt scop, începe operațiunile militare. Toți dară cei coa-dunați să se întoarcă la casele lor, fiind încredințați că nu vor fi scurtați în libertățile constituționale <pe> care Majestatea Sa le-a extins în măsură egală peste toate popoarele sale. Care, dar, nu vor asculta de această proclamațiune, se vor arăta ca

²² Deleni.

²³ Tg. Mureș.

²⁴ Cricău. Urmează text tăiat de autor: "Rebelii cei ce au ajuns până la Saros, fiind bătuți și alungați, iar acelor de pe Mureș, honvezii cei ce au ieșit din Aiud, fiind respinși în 28 oct. cu mare pierdere la Cracheu lângă Teiuș, s-au retras către Maros Oșorhei și s-au concentrat la una acțiune comună".

contrarii ai păcii și ai securității publice. Iar de la Făgăraș, luând cu sine și garda națională de pe acel ținut cu 4000 inși, în 30 oct. a sosit la Mediaș cu 6000 miliție, 2 baterii de tunuri și cu puțini sași și s-a așezat în castre peste Târnava în vestul cetății sub Vinț. În 31 oct. s-a adunat garda națională română din ținutul Mediașului ca la 3000 care s-a predat conducătorului căpitan Ackner și a lui George Porescu și în murgitul serii au pornit în liniște către Maros Oșorhei²⁵.

Eu, având la Bogaciu²⁶ cumpărate trei buți de vin, în 1 noem. m-am dus în dosul armatei cu carele după dânsule, cu cugetu ca de nu cumva să le bea rebelii. Când m-am reîntors cu buțile de pe dealul Bogaciului m-am întâlnit cu generalul Gedeon care cu ștabul său și cu o comitivă mică se ducea la armată, acum înaintată de la Dej înainte.

IV. Bătaia de la Maros Vászrhely²⁷

În 3 noem. (vineri) s-au întâlnit cei împărătești cu rebelii pe șesul Nirașteului (Nyáradtő)²⁸ și a Megiesfaleului²⁹ de către sud-vest de la Maros Oșorhei³⁰. Rebelii – ca la 20000 – sub conducerea colonelului Zsombory, aveau în plan a-și îndrepta calea către Aiud, pe linia Târnavei Mici, fiindcă au fost deprădat tot mai înainte, sub Apor, pe linia Mureșului. Însă aici au aflat stavilă puternică, căci cum au început a bubui tunurile și a pași înainte anteposturile, îndată după întâia rezistare au și început a se retrage și apoi a fugi înainte pe lângă Maros Oșorhei³¹ și a-și lăpăda armele. Câți au căzut din rebeli în bătaia aceasta nu poci cu securitate a însemna. Atâta însă mi s-a spus că cu ocaziunea primei confruntări de către miliție – prin niște rupturi de ape de-a dreapta drumului și printr-o pădure așezate – s-au șters mulți. Sub timpul acesta revărsându-se teroarea <și> panica peste secuime, <aceasta> toată s-ar fi putut dezarma, însă dânsul încă fiind secui, a socotit ca să-i dezarmeze cu latea și așa dând un despărțământ de miliție, a despus gărzile naționale de pe la Sighișoara și Făgăraș ca să-i dezarmeze.

Aici însemnez cum că între protopopii cei mai devotați episcopului Lemény, cu zelul și activitatea sa la apărarea onoarei și auctorității acestuia, locul cel dintâi se cuvine protopopului de la Cătina, Vasile Turcu. Acesta și-a educat feciorul și fetele sale la institutele ungurești din Cluj și o fată a sa cu numele Lila o a căsătorit după un ungur, Fekete. Și pe lângă toate aceste precedenteții măgulitoare de a fi cruțat la casa sa, totuși guvernul revoluționar din Cluj, din o simplă delațiune că cum acesta ar fi suferit la casa sa tribuni de ai poporului român, fără a comunica lucrul cu episcopul Leményi (care a fost cu totul addictu cauzei ungarilor, ce a documentat și cu trimiterea circularului său cu puține zile mai înainte la clerul și poporul diecezei sale deja preamintită), pe la 29 oct. au trimis honvezii la Cătina ca să-l prindă și să-l aducă la Cluj ca cu dânsul să reverse terorismul între români cu ocaziunea târgului de toamnă de la începutul lui noem. Deci honvezii trimiși au și pornit și pe noapte au mas în Mocui. Parohul greco-oriental din Mocui, înțelegând misiunea honvezilor, cu grabă a trimis la Cătina nunțiu ca numitul protopop să-și apere capul cum va putea. Și spun că acel nunțiu a sosit la el mai degrabă decât hon-vezii, însă dânsul ar fi răspuns că până nu-și va bea cafea nu se va da în lături.

²⁵ Tg. Mureș.

²⁶ Băgaciu.

²⁷ Tg. Mureș.

²⁸ Mirășteu.

²⁹ Mureșeni.

³⁰ Tg. Mureș.

³¹ Idem.

Într-aceasta [în acest timp] honvezii au sosit și l-au luat din locuința sa ca pe o pasăre din cuibul ei. Și cu protopopul împreună au mai prins și 12 săteni ca sacrificiu al delațiunii, pe toți aceștia ducându-i la Cluj. Acolo, în curtea casei comitatului i-au legat de pari anume împlântați în pământ. Aici un servitor de la comitat, când a tras încălțămintele din picioarele protopopului ca să le pună în fiare, pentru că protopopul l-a atins cu mâna ca să nu-l desculțe, s-a aprins de mânie și luând una din încălțămintele așa de tare a dat cu ea în fața protopopului peste un ochi, <încât> deîndată i s-a îmflat și învinetit ochiul foarte tare. În 3 zile cât au fost legați a mers mulțime nenumărată de popor curios ca să-l vadă, iar el în gura mare zicea către privitori: "*vicam pro vice seddam tibi amice*"³², care cuvinte neînțelegându-le muierile de ungur, zicea una către alta: *néze az ebbadtát még azt mondja a magyarnak: "ice pro pice"*³³.

Când a fost provăzut cu cele sfinte prin protopopul greco-catolic al Clujului, Ioan Fekete, s-a rugat Turcu de acesta ca să-i cedeze grația, după proviziunea creștinească. Îndată i s-a cetit și sentința de moarte în care i s-a imputat că a ținut la sine tribuni și a agitat asupra ungarilor și altele. Protopopul Fekete, după cetirea sentinței a și cerut grația pentru sentențiat de la judele primar, baronul Inczédi, însă acesta în auzul tuturor a răspuns: "*nem lehet mert szét törtük a fát fellelte*"³⁴, adică după cetirea sentinței judele Inczédi a fost rupt în două un lemn și l-a aruncat asupra protopopului Turcu.

Episcopul Lemény, înțelegând că pe vechiul său amic l-au dus la Cluj spre dejustițiere, a scris la judecători pentru dânsul ca să-l agrațieze, însă în deșert, pentru că, după cum se vorbea atunci, poporul a amenințat pe judecători că dacă nu-l vor judeca la moarte, poporul își va răzbuna de judecători. Această faimă se poate socoti ca o prinsătură fără nicio bază, pentru că judecătoria a avut miliția la îndemână și a putut să impună poporului și să-l împrăstie. Însă așa se întâmplă când e anarhie. Câtă durere și imputațiune a chinuit ...³⁵ episcopului Leményi văzându-se disprețuit de toți aceia pentru care, după conceptul său, s-a sacrificat pe sine, făcându-le toate pe voie. Pe protopopul Turcu, în locul parohului local l-a petrecut până la locul de veci din Bociu Alexandru Arpadi, conscolarul episcopului Leményi, care tocma atunci a fost venit la episcop, fiindcă pe parohul și protopopul Fekete, la rugarea sa, fiind morbos din bătaia ce a suferit din senin nevinovat în 21 oct. de la honvezi și cetățeni, comitele suprem Paul Macskási l-a dispensat de această sarcină înfiorătoare³⁶.

V. Denumirea mea de viceprefect peste Prefectura Mediașului

În 8 noem. am primit deodată mai multe oficioase de la Comitetul Național Român din Sibiu trimise, și anume:

1) cu datu 3 noem. n. 93 și 98 denumirea mea de viceprefect peste prefectura Mediașului și a Sighișoarei și peste 32 sate din desființatul comitat al Albei Superioare, care acestor scaune prin decretul comandantului general din aceeași zi n. 4432 s-au fost îngremiat și anume la scaunul Mediașului: Also Gezés³⁷, Boja sau Bell (Bolya)³⁸,

³² "Unul pentru celălalt, dar ție îți voi da prietenște".

³³ "Ia uită-te la puiul de cățea că-i mai spune ungurului «ice pro pice»".

³⁴ "Nu se poate pentru că am rupt bățul deasupra lui". În maghiară, prin a rupe bățul deasupra cuiva se înțelege a-l judeca fără apel.

³⁵ Cuvânt ilizibil.

³⁶ Urmează textul tăiat de autor: "ca să vadă cum omoară pe cel nevinovat oamenii fanatizați".

³⁷ Ghijasa de Jos.

³⁸ Buia.

Bürkös³⁹, Felső Gezés⁴⁰, Hidegviz (Kaltwasser)⁴¹, Ingodálly (Mighindoala), Ystina (Stâna), Kövesd (Tiuesdu)⁴², Martonfalva ((Metisdorf)⁴³, Martontelka ((Motisdorf)⁴⁴, Mihályfalva (Boarta), Oláh Istvánfalva (Igisdorf)⁴⁵, Peterfalva (Petersdorf)⁴⁶, Rovás (Răvășel), Salko (Sielcheșu)⁴⁷, Saldorf (Șoala), Veseud (Szász Vesszöd), Vecserd⁴⁸, Szász Zalakna (Slagna); la scaunul Sighișoarei: Almakerék (Malenkrav), Bese (Beșia)⁴⁹, Fejéregyháza (Birchișu)⁵⁰, Magyar Felek (Feleacu)⁵¹, Földzsintelke (Feltia)⁵², Hejásfalva (Hașfalău)⁵³, Keresd (Criș), Szent Rudally (Rondola)⁵⁴, Sárpaták (Siarpotoka)⁵⁵, Szászfalu (Uifalău)⁵⁶, Szederjes (Sidriuș)⁵⁷, Volkány (Vâlcani), Zoltány (Zoltani)⁵⁸.

2). cu datu 3 noem. n. 98 și 174 ale comitetului mi se încredințează conducerea recrutațiunii în preatinsele două scaune după prescrișul de recrutațiune din 26 oct. n. 2 luna aceasta aici mai sus la 26 oct. amintit.

3). ca în urma ordinațiunii comandantului general din 6 noem. n. com. 97, la arătarea generalului Gedeon din Maros Oșorhei⁵⁹ în 5 noem. făcută – în care se pune cum că românii din scaunul Mediașului după căderea Oșorheiului⁶⁰ și-au pierdut răbdarea și fără a mai asculta de mai marii lor au părăsit lagărul – să mă duc (amăsurat despusațiunii Comitetului Național din 8 noem. n. 174) la Oșorhei⁶¹ spre a încuraja pe cei de față cu orațiuni înfocate <spre> a rămâne statornici și a despune pe cei fugiți a se reîntoarce acolo în lagăr.

Eu, primind acestea, m-am înfiorat de o sarcină așa grea cu care e împreună responsabilitate strânsă și cuprinde în sine pericolul de onoarea națiunii și a vieții mele și a celor ce vor sau nu vor asculta de mine. Deci eu:

ad.1) mai întâi am scris comitetului cum că eu nu mă retrag de a lucra pentru binele Patriei și al Națiunii noastre după priceperea și puterea mea, însă fiindcă eu sum cu parohie mare în care se recer multe funcțiuni și capelan nu am, așa eu bucuros las această sarcină să o poarte altul care să steie numai de acest oficiu, precum e Axente, Eliseu și

³⁹ Bârghiș.

⁴⁰ Ghijasa de Sus.

⁴¹ Călvasăr.

⁴² Cuieșd.

⁴³ Metiș.

⁴⁴ Motișul.

⁴⁵ Ighișu Vechi.

⁴⁶ Petiș.

⁴⁷ Salcău.

⁴⁸ Vecerd.

⁴⁹ Stejăreni.

⁵⁰ Albeștii Bistriței.

⁵¹ Feleag.

⁵² Florești.

⁵³ Vânători.

⁵⁴ Roandola.

⁵⁵ Glodeni.

⁵⁶ Noul Săsesc.

⁵⁷ Mureni.

⁵⁸ Mihai Viteazul.

⁵⁹ Tg. Mureș.

⁶⁰ Idem.

⁶¹ Idem.

alții. Totuși însă ca să conduc cu consiliul și cu scrisoarea despusului comitetului, fiind sănătos mă leg, însă a lua parte activă în treburile militare ale Gardei Naționale nicicum nu mă leg;

ad. 2). am despus comisarii pentru recrutațiune și anume:

a) pentru satele din comitatul Albei Superioare încorporate scaunului Sighișoarei mai sus însemnate și pentru cele din scaunul Sighișoarei: Beia (Benna), Daneș, Archita (Erked), Hundorf⁶², Holdvilág⁶³, Seleuș (Nagy Szöllös)⁶⁴, Nethus⁶⁵, Prodt⁶⁶, Radeș⁶⁷, Schas (Segesd)⁶⁸, Sighișoara (Segesvár), Sasu Budă⁶⁹, Sasu Daia⁷⁰, Sasu Chizdy⁷¹, Sasu Laslea (Szász Szent Laszlo)⁷², Țielena (Pusztá)⁷³, Trapold⁷⁴ – s-au numit pe partea de câtră vest a Sighișoarei: Ioan Velteanu, parohul Brateiului, cu Ioan Thille, cleric din Bazna, iar pe partea de către est a Sighișoarei Zacharie Boiu, protopopul din Sighișoara și Emanuel Calugheru, părintele din Sasu Chezdu⁷⁵;

b) pentru satele din comitatul Albei Superioare încorporate scaunului Mediașului s-au despus Dumitru Dopu, părintele Agârbiciului și Nicolae Medghieșianu, cleric din Ibisdorf⁷⁶;

c) în scaunul Mediașului în tribunatul lui Vasile Axente – el însuși cu ai săi și anume : în Frâua (Asszonyfalva)⁷⁷, Vorumloc (Baromluka)⁷⁸, Agârbiciu, Hassag⁷⁹, Copșa Mică, Șeica Mare și cea Mică, Moardăș, Siola Alma Săsească. În tribunatul lui George Porescu s-a despus de ajutor Achim Bunea și cu cei ai săi și anume în: Mediaș, Moșna, Ibisdorf⁸⁰, Proștea Mare și cea Mică, Bazna, Velț, Bogaciu⁸¹ și Curciu, și în tribunatul lui Ioan Chendi din Saroș⁸² prin părțile din sus ale scaunului: Berthan⁸³, Buz⁸⁴, Atiel⁸⁵, Bortia Mare⁸⁶, Nemșa, Brateiu, Richisdorf (Riomfalva)⁸⁷, Saroș⁸⁸, Tobnsdorf (Tobias)⁸⁹, Valdhit⁹⁰.

⁶² Viișoara.

⁶³ Hoghilag.

⁶⁴ Seleușu Mare.

⁶⁵ Netuș.

⁶⁶ Prod.

⁶⁷ Roadăș.

⁶⁸ Șaeș.

⁶⁹ Bunești.

⁷⁰ Daia.

⁷¹ Saschiz.

⁷² Laslău Mic.

⁷³ Țelina.

⁷⁴ Apold.

⁷⁵ Saschiz.

⁷⁶ Ighișu Vechi.

⁷⁷ Axente Sever.

⁷⁸ Valea Viilor.

⁷⁹ Hașag.

⁸⁰ Ighișu Vechi.

⁸¹ Băgaciu.

⁸² Delenii.

⁸³ Biertan.

⁸⁴ Buzd.

⁸⁵ Ațel.

⁸⁶ Bârcea Mare.

Comisarilor pentru recrutațiune despuși, pe lângă instrucțiunea în tipar de la comitet trimisă, li s-a mai intimat a urma și aceste dispozițiuni:

1) în tot locul se poștește pe parohii locali ca să le fie de ajutor;

2) de la parohi să receară numărul sufletelor din comunitate și să compute la 150 suflete un recrut;

3) adunându-se poporul, să publice alăturată în 3 limbi proclamațiunea excelenței sale comandantul general cu datu 26 oct.;

4) să îndemne cu cuvinte pline de zel ca oamenii, la această provocare a înaltului împărat, să-și dea feciorii la miliție cu toată iubirea;

5) dacă nu se vor îndupleca, să se arunce sorți, ținând cumpătul dreptății și al cuviinței;

6) să nu se restrângă numai la numărul prefapt, ci pentru onoarea sa și a națiunii să câștige cât de mulți recruți;

7) ca recruții însemnați să-i trimită la Mediaș pentru asentațiune, însă tot de două ori mai mulți ca câți cad pe comunitatea anumită;

8) ca, în puterea mandatului comandei generale din 30 oct. 1848 n. 4429 prin Comitetul Național cu datu 5 noem. n. 119 trimis, pentru ținerea rândului celui bun în fiecare comună să se aleagă de către popor 4 bătrâni și 1 președinte de care toți să asculte, ca aceștia pe cei greu vinovați, pe potențieri tâlhari, omorători și aprinzători să-i lege și să-i trimită la Mediaș la judecătorie pentru asemenea cazuri înființată;

9) ca să se nevoiască ziua și noaptea cât mai în grabă a împlini această comisiune spre al cărui scop <ca> înlesnire li se dă consiliu ca să trimită pregătitori la fiecare comună mai înainte de ce ar sosi întrânsa;

10) plata ostenelii fiecărui comisar se defige pe zi câte un florin numai, și acela îl va primi pe lângă cuită din lada satului, iar unde ar afla împotrivire să iee adeverință în scris și să o trimită la Comitetul Național din Sibiu.

Iar în 18 sate din comitatul Cetatea de Baltă am îndrăznit a trimite comisari de recrutațiune pe părintele Almei Ungurești, Ioan Pop și pe viceprotopopul neunit din Păucea, Ioan Montanovici.

În puterea acestor <acte oficiale> comisarii esmiși s-au apucat de recrutațiune cu toată puterea, însă în grabă [repede] au dat și de piedici mari și din partea deregătorilor sași și din partea mai multor preoți neuniți. Iar pentru delăturarea acestor piedici s-a scris la comitet și așa s-a îndeplinit recrutațiunea până la 25 noem. cu rezultat îmbucurător, căci în scaunul Mediașului de la 30 sate în loc de 100 feciori s-au dat 180 inși; singur în Mediaș a ieșit un contingent de 31 feciori. Dar a mai fost și altă piedică, că popoarele din satele prenumite din desființatul comitat Alba Superioară și împreunate scaunelor Mediaș și Sighișoara, precum și din scaunul Sighișoarei, pe timpul acesta au fost duse cu prefectul Eliseu Armatu la Odorhei pentru dezarmarea secuilor, încât numai bătrânii, pruncii și partea femeiască au rămas pe acasă.

În 9 noem. am scris Comitetului Național pe lângă prememoratele despueri și acestea: a) că magistratul scaunal din Mediaș, primind decretul despre încorporarea celor 19 sate din comitatul Alba Superioară cu scaunul <Mediaș>, îndată a pus un inspector de

⁸⁷ Richișul.

⁸⁸ Deleni.

⁸⁹ Dupușul.

⁹⁰ Valchid.

sas peste ele și că a trimis un asesor magistratual cu un ofițer militar, tot sași, ca să le organizeze după sistema săsescă și că aceștia să adune și darea. Și am întrebat că ce ar fi de făcut după ce românii, scoși de sub jugul ungarilor se bagă sub cel săsesc? b) că cu ocaziunea trimiterii comisarilor de recrutațiune am cerut de la consul ordinarea cartei pentru cărăuși și bani pentru plățirea acestora; acesta vidimarea s-a făcut, însă despre bani a răspuns că nu au, ci să deie comitetul care îi trimite; c) că popa Roth e trimis la satele din jurul Hașfalăului⁹¹, care până acum s-au ținut de comitatul Cetății de Baltă – și sunt amestecate cu sași, ca să le încorporeze cu scaunul Mediașului sub titlu ca să aparțină "la 7 județe" și să aibă magistrat "*utiq*" săsesc în Hașfalău⁹²; d) că după căderea Maros Oșorheiului⁹³ să mă duc acolo spre a îmbărbăta pe garda din scaunul Mediașului ca să rămână statornică în lagăr, și de această afacere mi s-a înfățișat a fi cu pericolul vieții împre-unată, totuși încredințându-mă în Dumnezeu și urgența cauzei din mai multe puncte de vedere cumpănindu-o, după ce de la comanda militară locală am dobândit 3 feciori cu 2 căruțe am pornit la Oșorhei⁹⁴ în 10 noem.

În această cale am văzut între Nirașteu⁹⁵ și Megieșfalău⁹⁶ pe lângă cale, în șanțuri zăcând, cei căzuți în bătaie după mai multe zile încă neînmormântați. Iar în 11 noem. după amiazi și în 12 dimineața mi-am împlinit misiunea aducând toată Garda Națională între fortăreață și oraș - și am aflat a fi de față câte 300 inși și am cercetat în cauza absentării celor duși și despre starea celor de față. Când am trecut prin piață înainte și îndărăt auzeam cum mă înjură maghiarii de prin fereștile caselor ca pe un „olah tribun”. În cetate gneralul Gedeon abia s-a înduplecat a plăti cărăușii, batâr că la provocarea lui am fost despus.

În 13 noem. pe după amiazi am sosit cu pace la Mediaș, însă aici am aflat mai multe lucruri de împlinit și așa în 14 noem. mai întâi am despus peste tribunatul dintre Târnave tribuni pe Alimpie Blăjjanu și pe Nicolae Pop, ambii din Blăjel. Am emis ordinațiune la cele 19 sate încorporate scaunului Mediașului ca în urma ordinațiunii comandantului general cu datu 6 noem. n. 2715 să aducă 60 orgii lemne la profontaria din Mediaș.

Am mai trimis spre publicare: a) patenta împărătească cu datul Olmütz din 7 noem. către toți lucrătorii de pământ ai țărilor de sub coroana Ungariei întru care se defăima oarbele încercări ale lui Kossuth și ale partizanilor săi și având încredere în regele lor că le va apăra libertățile constituționale, să se alipească de armata împărătească care pentru restituirea păcii și securității publice a început lucrările sale resbelice; b) decretul comandantului țării, Puchner cu datu 9 noem. n. prezidențiale 1590 priu care se suspinde din deregătorie episcopul greco-unit Ioan Lemény și că a despus în locul lui de vicar provizoriu pe canonicul (prepozit) Simeon Crainic; c) despunerea comandantului țării din 6 noem. n. 1597 și al comitetului n. 145 prin care să circuleze descrierea personală a unui secu E. T. – care, îmbrăcat în vestimente românești, e însărcinat de către ai săi a prăda și aprinde satele – că unde-l vor afla să-l prindă; d) despunerea comitetului din 6 noem. n. 136 făcută în urma ordinațiunii comandantului general din 5 noem. n.

⁹¹ Vânători.

⁹² Idem.

⁹³ Tg. Mureș.

⁹⁴ Idem.

⁹⁵ Mireșteu.

⁹⁶ Mureșeni.

1585 prin care se notifică Gardei Naționale că o parte a rebelilor, călărași și pedestrimi, pentru a înșela ochii românilor, s-a îmbrăcat în uniforma miliției împărătești și anume a escadronului de Chevaux legers și a batalionului de infanterie din regimentul arhiducelui Carl Ferdinand care i-au oprit în Cluj.

Tot în 14 noem. am primit încunoștiințare de la comitet cu datu 6 luna aceasta cum că Olteanu Marin și Manfi sunt arestați în Blaj pentru că s-au arătat reacționari. Asemenea am primit de la comitet cu datu 11 noem. n. 226 că în urma ordinațiunii comandantului general datu 9 noem. n. 1621 de la opidul Hașfalău⁹⁷ să nu se facă nici o rechizițiune pe sama lagărului fără scrisa d. general comandant sau a mareșalului locotenent Gedeon care s-a și strapus tribunilor vecini cu opidul spre observare. În ziua următoare 15 noem. am mai despus unele comisiuni pentru apărarea persoanelor și a averilor singuraticilor, de către Comitetul Național mie conezute.

Între acestea, comandantul Gedeon, pornind de la Maros Oșorhei⁹⁸ cu trupele împărătești pe linia Mureșului la oficialatul cetății și a scaunului Mediașului, a scris din Kerölő Szent Pál⁹⁹ cu datu 14 noem. n. 159 că din garda prefecturii Mediașului numai 46 inși s-au mai aflat în lagăr, pe care îi și trimite acasă și îndatorează pe oficialat ca pe 19 noem. să iasă la Mihalț înaintea corpului de armată 1400 armați români și să fie provăzuți cu pâne și sare pe 3 zile. Această ordinațiune străpunându-o mie magistratul, în grabă am despus cele de lipsă la tribuni tot în 15 noem. (miercuri) ca pe 17 noem., adevă pe vineri dimineața să se concentreze cei din sus de Mediaș la Mediaș, și cei din jos de Mediaș la Frâua¹⁰⁰ încât pe noapte toți să fie în Tiapu¹⁰¹ și în 18 noem. în Blaj și de acolo în 19 noem. la Mihalț.

Iar în 16 noem. am referat comitetului cauzele pentru care părăsesc românii lagărul, și anume:

1) că atunci în 29 și 30 oct. când s-au chemat românii la lagăr prin căpitanul Ackner, comandantul lor cel militar, nu li s-a spus că pentru ce să adună și așa nefiind încă organizați au pornit toți la lagăr fără proviziune de mâncare și de vestimente;

2) că ținându-i în lagăr mai întâi la Boian două zile, la mulți nici pânea goală nu le-a ajuns pentru alinarea foamei și așa au trăit cum au putut, iar de acolo pornindu-i către Oșorhei¹⁰² tot așa le-a mers treaba. Iar sașii conșoni lor au avut multă omenie. Așa, bagajele sașilor și pe ofițerii acestora îi purtau cu carele și fiecare sas căpăta pe zi 15 crăițari, iar de ei nime nu grijește; și la lagăr însă dintre sașii organizați numai o parte au mers la Sighișoara, însă din timp în timp s-au înșchimbă cu alții;

3) că însuși sașii organizați și provăzuți cu toate comoditățile încă au părăsit lagărul încât la 12 noem. s-au aflat în Oșorhei¹⁰³ numai ca la 200 sași, care faptă a sașilor încă a dat exemplu rău românilor ca și ei asemenea să facă. Iar pentru românii din Mediaș a fost și acea prinsătură apăsătoare că cele 4 companii de sași din loc au rămas acasă, iar pe români i-au dus la lagăr;

⁹⁷ Vânători.

⁹⁸ Tg. Mureș.

⁹⁹ Sănpaul.

¹⁰⁰ Axente Sever.

¹⁰¹ Țapu.

¹⁰² Tg. Mureș.

¹⁰³ Idem.

4) că, în fine, de la românii care au adunat armele de prin curțile rebelilor din Oșorhei¹⁰⁴ le-au luat pușcile și acelea parte le-au pus în armamentar, parte le-au împărțit pe la sașii de pe sate care au fost în lagăr, iar la români n-au dat nicio pușcă. Așa sașii aducând acasă pușcile adunate de români se laudă că tot ei au învins și câștigat.

Deci am recercat pe Comitetul Național ca să mijlocească la comandantul general ca și românii din scaune să aibă intendențiune ca sașii și să li se deie și românilor diurne și bani ca și sașilor, și să li se deie și arme ca să-și poată și ei desfășura activitatea militară pentru tăria tronului și pacea și prosperarea patriei tuturor comune.

Împlinind acestea au venit la mine tribunii și mi-au notificat cum că popoarele gardei lor subalterne chiar și nestrămutaveru s-au declarat că fără de mine nu vor merge la lagăr ca să nu li se mai întâmple ca în expedițiunea de la Maros Oșorhei¹⁰⁵ unde nime n-a grijit pentru susținerea lor.

Ce era dar de făcut decât ca să mă supun la dorirea lor, și așa am pornit în fruntea lor și după programul de mers preatins i-am dedus până la Blaj. Aici, în conțelegere cu primarii românilor acolo aflători, garda prefecturii acesteia o am concretizat tribunului în disponibilitate Ioan Maior ca să-i conducă până la Mihalț și acolo să-i predece d. Ackner și tribunului Ioan Porescu. Din Blaj cu grabă m-am întors la Mediaș pe Sinții Arhangheli (luni). Garda națională a prefecturii Mediașului ajungând în Aiud, prin comandantii de acolo, cel național Ratkovici și cel¹⁰⁶ din Blaj August, cu datu 20 și 21 noem. se dimitte acasă.

La arătarea lui Horvath Marton, prefectul curții Halleriene din Dârlos tot în 16 noem. am despus apărarea curților și a bunurilor posesorilor din Dârlos și din Blăjel.

În 21 noem. am împlinit comisiunea Comitetului Național din 13 noem. n. 333 pentru apărarea pădurilor erariale din teritoriul Păucei de devastațiune, <comisiune> emanată în urma pârsei din 8 noem. a dișmașului mare din Mediaș prin cezaro-regescul tezaurariat cu datu 11 noem. n. prezidențiale 11227 la comandantul general înaintată, și de către acesta în 13 noem. n. 6796 Comitetului Național străpusă.

În 22 noem. am primit de la comitet cu datu 17 noem. n. 371: a) cum să lucrez asupra purtării rușinoase a lui Ioan Chendi din Saroșu Săsesc¹⁰⁷; b) subsemnatul ca să nu mă depart de Mediaș, pentru împlinirea mai cu înlesnire a feluritelor comisiuni; c) împărțirea prefecturii în tribunate din est-sudul Târnavei, iar pentru alte tribunate din vest-nordul Târnavei îmi lasă loc gol de împlinit; d) <să> întetesc terminarea recrutațiunii.

Deci mai întâi am trimis comisarilor pentru recrutațiune în scaunul Sighișoarei esmiși răspunsul Comitetului Național din 16 noem. n. 329 la pâră presidentelui magistratului din Sighișoara Carol Kornheim dat și le-am alăturat și instrucțiunea de la comitet în 3 noem. emisă. Instrucțiunea aceasta stă din tema că fiecare tribun militar e deodată și tribun a poporului, că tribunul militar e dator:

- 1) să conscrie câți oameni dintr-o comună pot purta arme;
- 2) să aleagă pentru cei conscriși un centurion și un vicecenturion (căpitan);
- 3) să știe câte arme de foc sunt și ceialalți, până în 3 zile, să-și facă o lance, pentru cei săraci plătindu-o din lada satului sau de la comunitate;

¹⁰⁴ Idem.

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ Urmează cuvânt tăiat de autor: "local".

¹⁰⁷ Saroșu pe Târnave.

4) 10 înși cu puști fac o decurie; cei mai avuți să fie constrânși a-și cumpăra puști ca să complinească 1-2 sau mai multe decurii cu puști.;

5) centurionii din fiecare decurie vor alege pe unul de decurion;

6) decurionii vor îngriji de cei 9 feciori de sub comanda lor și pentru trebuințele lor vor refera centurionilor, aceștia tribunilor și tribunii prefecților despre orice lucru mai momentos;

7) unde va fi cu puțință să se formeze cel puțin o decurie <de> călăreți cu 2 pistoale și lance și pe toți îi vor jura înaintea bisericii după forma jurământului în Câmpia Libertății depus și-i vor îndatora ca să țină cu împăratul și cu românii;

8) din fiecare sat numaidecât să trimită pe câte 10 înși la prefectură spre a se deprinde în arme și 10 să iee cu sine din sat în sat pentru paza sa; ca tribuni ai poporului să-i învețe pe oameni despre lucrurile politice, însă să nu decidă, ci să păzească modestia; să tracteze cu oameni cât se poate mai delicat; să-și susțină auctoritatea care e legată de funcțiunea sa foarte ponderoasă; să-i învețe despre folosul gardei naționale, arătându-le că numai așa se pot apăra și mântui de cei ce vreau să-i asuprească, făcând totdeauna deosebirea între miliție și gardă, provocând că pe lângă toate neîndemânările să silească a termina lucrul recrutățiunii cu onoare, terminând ordinațiunea cu cuvintele comitetului cu datu 17 noem. n. 371 către mine îndreptate că: "recrutarea să se îngrijească cu toată severitatea, pentru că bine vedem că venitorul nostru este asigurat mai mult prin brațe bine deprinse și regulate sub arme".

La provocățiunea comandantului Ackner am despus tribunilor ca să înșchimbe pe cei din lagăr cu altă jumătate din gardiști și aceștia cu pâne și sare pe 3 zile provăzuți să se adune la locurile centrului pe 25 noem. unde apoi li se va despune că ce au de făcut mai departe.

În urma arătării magistratului din Mediaș cu datu 31 oct. n. 2652 că în satele din Alba Superioară și din comitatul Cetății de Baltă, vecine scaunului, s-ar deprăda curțile și s-ar omori oamenii pacinici, mi se conrede de la Comitetul Național cu datu 17 noem. a cerceta și a raporta adevărul.

Tot pe acest timp mi s-a trimis de la Comitetul Național cu n. 294 o ordinațiune care apoi prin Florian Mișă, prefectul legiunii a III-a cu datu 20 noem. mi se trimite din lagărul de la Grindu Cristur¹⁰⁸ pe judele comunal din Adămuș, în care mi se comite că, oriunde aș fi, să mă întorc la Mediaș și de aci să mă duc ca comisar al comitetului la cele 13 sate din apropierea Hașfalăului¹⁰⁹ ca să armez câți români și câți sași să află în fiecare din ele și așa să paraliziez pe popa Roth care se nevoiește acum, eliberați de la unguri, a-i supune jugului săsesc.

În urma acestora mai întâi am împărțit garda din Mediaș în prescisele centurii și decurii, cu care ocaziune, învățându-i a se păzi de beție și alte păcate, mai ales de jefuire, un gurăsarbădă a întăritat pe mai mulți să sară contra mea să mă omoare. Atunci, apărut de gardiști, pentru încunjurarea unui rău mai mare, m-am încuiat în casa căpitanului Achim Bunea până ce căpitanii au împrăștiat poporul. Apoi am raportat comitetului în 23 noem. cum că românii din Păucea nu au prevaricat în pădurea erarială, căci în tot satul lor nu se află un car de lemne, ci acea arătare a fost numai precautivă și pădurea e neatinsă, precum eu însumi în fața locului m-am convins, și asemenea că la curțile posesorilor de pe la sate numai cu ocaziunea dezarmării ici-colea la cei nesupuși s-a făcut stricăciune,

¹⁰⁸ Grindeni.

¹⁰⁹ Vânători.

iar în comitatul Cetății de Baltă de la Ganfalău¹¹⁰ și Haranglabu în sus au deprădat și ars curțile și casele secuii în retragerea lor după bătaia de la Saroșu Mic¹¹¹.

Tot cu datu 23 noem. s-a trimis la toate comisiunile pentru asentare intimat că până în 3 zile să se termine lucrul și unde contingentul de tineri nu s-a împlinit și cu execuțiune să se constrângă a <se> face destul.

VI. Denumirea mea de ajutor "ad latus" administratorului militar în comitatul Cetății de Baltă

Terminând aceste, tot în 23 noem. pe la zece și jumătate ore a. m. mi-a venit cu grabă oficioasă încunoștințare de la Comitetul Național cu datu 19 noem. n. 388 că eu de la înalta comandă generală cu decretul cu datu 17 noem. 1848 sub nr. 4543, 4575 și 4607 ieșit, sum denumit pe partea românilor de ajutor "ad latus" administratorului militar la comitatul Cetății de Baltă. despus în persoana lui Carol Comendo, pensionar căpitan și vecin al meu din Mediaș, fiind și pe partea sașilor cu această calitate Stefan Ludwig Roth, pastor evanghelic din Moșna. Această înaltă despunere mi-a apăsât anema foarte și, cugetând la chemarea mea preotească, la răspunderea pentru gardanat și la noua prea apăsătoare și cu cei mai grea răspundere împreună deregatorie, mă înfioram. Însă din nou m-am întărit din comitiva comitetului care se conchide cu următoarele cuvinte: "Comitetul, convins că acest oficiu nu se poate încredința în mâni mai demne, sperează... că vei desfășura acea activitate prin care să meritezi încrederea ce Înalt General Commando a avut în persoana d-tale și să iustifiezi așteptarea comitetului de a reprezenta națiunea română cu demnitate și de a-i apăra drepturile și interesele cu bărbăție". Eu, despre denumirea mea, aceasta pe cale privată am știut încă în 19 noem., deci în grabă am și răspuns comitetului că mulțamesc de deregatorie și rog ca să treacă de la mine pocalul acela. De acolo mi s-a răspuns în 22 noem. că Înaltul Comandant General caută pe omul de lipsă în aceste cercustări extraordinare ori în ce stat care dacă voiește a rămâne fidel împăratului să primească sarcina impusă, altcum să mă declar că cu cine țin: cu împăratul sau cu rebelii¹¹².

Asemenea am scris la comitet cum că cu administratorul Comendo ne-am înțeles ca după ce în scaunul Martin Dicso Szent Marton¹¹³ pretoriul e deprădat de rebeli, să înainteze cerere ca pretoriul provizoriu să fie strămutat la Cetatea de Baltă. Iar pentru cele 13 sate din vecinătatea Ibașfalăului¹¹⁴ numite săsești și anume: Czikmantor¹¹⁵, Domald, Fületelke¹¹⁶, Hétur¹¹⁷, Jovedics¹¹⁸, Kund, Magyaros¹¹⁹, Sasu Nados¹²⁰, Szász

¹¹⁰ Gănești.

¹¹¹ Deleni.

¹¹² Urmează textul tăiat de autor: "În aceste cercustări m-am declarat că pe viață și pe moarte de la prefiptul scop al Înaltului Comandant General și al Comitetului Național întru nimic nu mă voi abate îndată cum voi primi oficioasa denumire".

¹¹³ Dumbrăveni.

¹¹⁴ Idem.

¹¹⁵ Ticmandru.

¹¹⁶ Filitelnic.

¹¹⁷ Hetiur.

¹¹⁸ Idiciu.

¹¹⁹ Măgheruș.

¹²⁰ Nadeș.

Orményes¹²¹, Szász Szent Ivan¹²², Szász Szent László¹²³, Szena-Verős¹²⁴ și Zagor¹²⁵, am notificat că acum e prea târziu spre a controla pe popa Roth, fiindcă acesta și-a terminat operatul și l-a susternut la locurile mai înalte, precum documentează scrisoarea lui cu datu Ibasfaleu¹²⁶ 22 noem. nr. 63 către mine îndreptată, ca răspuns la scrisoarea mea din 21 noem. în care-l întrebam că nu i-a sosit decretul de numire "ad latus" administratorului comitatului Cetății de Baltă. Și am proieptat comitetului că dacă cumva până acum s-a și decretat încorporarea aceloră cu scaunele vecine a Mediașului și a Sighișoarei, în cazul acesta – fiindcă mai sunt alte 6 sate de comitatul Cetății de Baltă ținătoare și anume Nagy Bun¹²⁷, Oláh Andrásfalva¹²⁸, Oláh Hidegkút¹²⁹, Oláh Zsákord¹³⁰, Saard¹³¹ și Pipe care prin presupusă încorporare a prenumitelor sate se află izolate cu totul de celălalt corp al comitatului și așa administrarea aceloră ar fi grea foarte – atunci comitetul să mijlocească încorporarea și a acestora cu scaunul Sighișoarei, ca așa să se aducă acolo în bilanția sașii cu românii.

Tot în acea zi mi s-a trimis de la magistratul din Mediaș: a) proclamațiunea (graiul) marelui principe Windischgrätz cu datu Schönbrunn 13 noem. 1848 către locuitorii Ungariei și ai Transilvaniei îndreptată, în care nota că pășește cu armată imperială în Ungaria și provoacă pe popoarele credincioase împăratului a-i da mâna de ajutor pentru debelarea rebelilor. b) copia scrisorii de către comitetul din Trei-Scaune cu datu Sepsi Szent Gyorgy¹³² 12 noem. 1848, subscrisă de Horváth Albert suprem jude regesc și către comandantul general Puchner îndreptată, precum și răspunsul acestuia cu datu 16 noem. n. prezidențiale 1658/2 către comandantul cetății din Brașov îndreptat. În acest răspuns luminat se expune că la agitațiunile lui Berzenczei și a unor juriști s-a făcut adunarea nobililor la Agyagfalu¹³³ din care s-a aprins revoluțiunea, că acești fanatizați pe partea kossuthiană au deprădat și nimicit mai mult de 100 sate românești, că au ars Reghinul și au ucis mai mult de 100 locuitori pacinici de ambe sexe; pentru aceea pofteste supunere necondiționată.

Și, în fine, peste garda națională a prefecturii Mediaș, am despus la îndegitirea comitetului de viceprefect suplinitor pe Nicolae Medieșianu. Iar agendele oficiului protopopesesc ținându-le mie, administrarea parohiei Mediașului am concretizat popii Iuon celui bătrân din Șomoștelnic, în lipsă mai are să-l ajute parohul din Proștea Mare, Ambrozie Blăjjanu. Și așa, după buna înțelegere avută cu administratorul Comendo, s-a defipt ziua pentru ocuparea oficiului la comitatul Cetății de Baltă pe 25 noem. (sâmbătă) când, cu ajutorul lui Dumnezeu, am și pornit. Moment dureros a fost acesta pentru mine ca paroh că mă despărțesc de biserică și poporul meu cel amat. Iar ca tată de familie căci

¹²¹ Ormeniș.

¹²² Sântioana.

¹²³ Laslău Mic.

¹²⁴ Senereuș.

¹²⁵ Zagaru.

¹²⁶ Dumbrăveni.

¹²⁷ Boiu Mare.

¹²⁸ Săcel.

¹²⁹ Vidacutu Român.

¹³⁰ Jacul.

¹³¹ Șardu.

¹³² Sf. Gheorghe.

¹³³ Lutița.

chiar la lăsarea de dulce pentru postul Nașterii Domnului care a fost în ziua următoare duminică – pentru oficios politic m-am despărțit de soția mea împovărată și de 4 prunci mici ai mei, acum întâiași dată, la zi însemnată.

În 25 noem. seara, sosind cu pace cu administratorul dimpreună în Cetatea de Baltă, ne-am așezat în curtea Bethleniană. În ziua următoare (26) am ținut I-a ședință în care mai întâi ne-am constituit în noua deregătorie și apoi s-a decis a se emite proclamațiune către popoarele comitatului: români, maghiari și sași, tipărită în limba fiecăruia, în care: 1) se notifica tuturor că suntem însărcinați cu administrarea comitatului și așa cei credincioși supuși ai Majestății Sale să ne cunoască de propușii lor și să ne cuprindă cu cuvenita ascultare. Deci, se demandă tuturor: a) ca persoana fiecăruia și a dușmanului dezarmat să nu o vatăme, nici averea altuia sub niciun pretext să nu iee; b) că cele luate de la alții cu ocaziunea turburărilor din zilele trecute să le păstreze și la comisiunea despunendă să le predee; c) că de aci înainte să se poarte bine, ca lui Dumnezeu și mai marilor lor să fie plăcuți – prin urmare demni de libertatea lor; d) că cei ce vor lucra în contra se vor supune legilor militare și aspru se vor pedepsi. 2) pentru alegerea oficialilor comitatensi se convoacă spre consultare la pretoriu pe 4 dec. (luni) toată inteligenția și toți foștii oficiali cari nu și-a vătămat credința către Înalțul împărat. 3) că preoții tuturor confesiunilor dimpreună cu bătrânii comunelor să conscrie familiile și sufletele, separat ale românilor, ungurilor și sașilor. 4) că juzii comunelor să aducă cărțile de dări ilisii până la 3 dec. spre lămurirea acelor. Iar circularul, ca mai cu grabă să meargă, s-a trimis în 12 părți ale comitatului.

Tot în acea ședință s-a despus straportarea proviziunei de pâine de la Mediaș la Maros Oșorhei¹³⁴ și anume comitatul de la Dej până la Oșorhei¹³⁵ pe 1 ¼ statime – cu 12 monedă convențională după o vită. Pentru apărarea pretoriului s-a cerut un despărțământ de miliție și din gardele săsești și românești <și> s-au înștiințat administrațiile vecine din Blaj, Mediaș și Sighișoara despre începerea funcțiunei.

În 27 noem. am mers cu popa Roth la fostul pretoriu în Sânt Martin și, cercetându-l cu de-amăruntul, s-a despus repararea celor dărăpănate și am adus cu noi sigilul comitatului spre oficioasă ușare.

Iar administratorul a trimis prefectilor pentru acest comitat despuși o serioasă admonițiune, fiindcă unii s-au abătut de la scopul națiunei, ca să nu se îmbrace în natura lupilor răpitori precum fac rebelii, ci să stăruiască a împiedica lățirea demoralizării politice.

Tot atunci, după înștiințarea primită de la Blaj de la administratorul George Popa cezaro-regeșc căpitan și Petru Manu cum că de la Comitetul Național cu datu 14 noem. n. 285 mai întâi, fiind ei însărcinați ca administratori ai comitatului Cetății de Baltă, acum fiind noi despuși acolo, precum cunosc din înștiințarea Comitetului Național cu datu 17 noem. n. 378 către administrația districtului Blajului îndreptată, să se contramandeze și despușerile pentru adunare la Blaj făcute.

Comitetul, cu datu 25 noem. n. 456 notifică că a primit cu plăcere raportul despre așezarea noastră în Cetatea de Baltă, apromite că va veni unul sau doi reprezentanți ai comitetului la adunarea comitatensă pe luni, 4 decembrie prefiptă, înșiră câți oficiali provizorii ar fi de lipsă și mai dă și alte instrucțiuni. Asemenea, trimite comitetul în 27 noem. n. 482 instrucțiune pentru alegerea oficialilor.

¹³⁴ Tg. Mureș.

¹³⁵ Idem.

Tot comitetul, cu datu 26 noem., fără nr, trimite mie că să circulez la tribuni și la toate comunitățile prefecturii Mediaș: a) că comandantul general, cu datu 18 luna curentă n. 6944 a despus ca, nefiind puști de ajuns pentru recruți, toate acele puști care le-au luat românii de la rebeli să le trimită la magazin în Sibiu, care e pus sub îngrijirea lieutenantului Böheim; b) că comandantul general cu datu 18 luna curentă n. 4557 declară Comitetului Național că nu e în stare încă a ajuta pe cei nenorociți, de către rebeli deprădați, ci a despus ridicarea unui fond din taxele ce se vor aduna de la orașele rebele, deci până atunci se încrede la îndurarea creștinilor vecini nedeprădați; c) că comandantul general cu datu 22 noem. n. pr. de oper. 200, până la pregătirea unui regulament definitiv pentru scularea generală a defipt următoarele principii care trebuie strâns să se observeze, și anume: I) scularea generală din satele vecine adunată în ținuturile mai amenințate de vrăjmaș va ocupa acele puncte ale ținutului său pe care le va despune comandantul său militar; II) că scularea generală care vine din ținuturi mai depărtate se va împărți după naționalități - și după trebuință comandantul militar va despune din aceea jumătate sau a treia ori a patra parte ca să vină la punctele de ocupațiune; III) deregătoriile ținuturilor precum și Comitetetel Național Român de la care sunt numiți prefectii n-au influență asupra modului tactic și strategic al lor, ci numai asupra sculării, schimbării în termeni otărâți, asupra denumirii ducturilor, organizării dinlăuntru a armării și provizionării lor la plecare; IV) deocamdată nu se fac alte schimbări decât cele ce purced de la comandanții militari.

Deci, legiunile care s-au pus în mișcare către Cluj vor primi ordinațiunile de la general maior baron de Wardener, cele unite cu corpul de la nord de la vicecolonel Urban, cele din comitatele Zarand și Unidoara¹³⁶ de la maiorul Riebel de la I regiment de români; pe linia Sighișoarei și a Cohalmu <?> de comanda cetății Sighișoara, cele de pe la Homorod și Micloșia¹³⁷ împreună cu scularea generală din țara Oltului și a Bârsei de la colonelul baron Stutterheim și maiorul Riebel de la regimentul de infanterie Leiningen. Când vor fi cauze fundate, acum numiții comandanți nu vor pregeta a încuviința orice ușurare a sculării generale, precum schimbarea, micșorarea sau slobozirea care va fi cu putință fără periclitarea binelui public.

Aceste toate ordinațiuni mai înalte le-am trimis cu grabă viceprefectului Medieșianu în 29 noem. spre publicare și spre strânsa direcțiune. Și ca între mine și Mediaș să fie grabnică și punctuală comunicațiune am despus ca în toată ziua dimineața să vină un om cu poșta până în Bazna la căpitanul gardei de acolo; acesta neîncetat să aibă un om de îndemână care îndată să ducă poșta la Boian, iar în Boian s-a despus un călăreț la căpitanul gardei, și când va fi lipsă, ziua și noaptea, să curgă cu iuteală potențioasă depeșele urgente.

Tot în 29 noem. am comis viceprefectului că de la comisia de asentare se ernează câți s-au asentat la miliție și care comunități ar fi care încă nu și-au dat contingentul, și la acestea să se demande aspru, și în lipsă să se execute prin garda locală. Asemenea ca fiecare căpitan din toată prefectura Media până în 6 zile să conscrie cu numele pe gardiștii săi, deosebind care-s cu puști și pistoale și care cu bani, care apoi se va induce într-un protocol anumit spre acest scop gătit și se va refera la Comitetetel Național, și să-i deprindă în arme, că iar e pericolul la ușă.

¹³⁶ Hunedoara.

¹³⁷ Nicoleşti.

Cu datu l dec. mi-a referat Medieșianu cum că cele comise lui și mai sus amintite le-a despus întocma. Însă arată că prota neunit din Mediaș a dermentat pe subalternii săi preoți ca să nu asculte de noi cei uniți dacă nu le despune Comitetul Național, mai mari dintre dânsii, și că sașii din Mediaș, ca la 50 inși, cu mai puțini grenadiri au mers în satul vecin Dârlos asupra românilor ca să dea ce au luat de la curți și că i-au dezarmat și a răpit de la ei tot ce au putut – și așa încărcăți s-au întors în Mediaș, din care faptă s-a ațâțat ură mare între acești vecini.

Despre aceste ambe întristătoare evenimente am raportat comitetului, trimițând și suplica dârlosienilor și am proieptat ca Comitetul Național: a) să se exopereze la comesul săsesc și printr-ânsul de la Universitatea Națiunii Săsești ca sașii să urmeze pacea și amoarea împromutată cu românii; b) ca să mijlocească la comandantul general o adunare a reprezentanților din ambele națiuni care să pregătească un proiect despre organizarea dinlăuntru pe temeiul libertății, egalității și frățietății, căci altcum sero medicina paratur.

Pe ziua pentru adunarea intelighenței și a foștilor oficiali prefiptă (4 dec.) din partea Comitetului Național a fost de față ca comisar esmis d. Ioan Bran. Adunarea a fost numeroasă. Eu, după ce am servit în capela curții Sânta liturghie cerând ajutorul lui Dumnezeu, îmbrăcat după datoria mea în costumul preoțesc, am ieșit pe balcon în fața adunării, având lângă mine pe servitorul cu sabia în mână, și am ținut o cuvântare la înțeles și pătrunzătoare, desfășurând scopul adunării. Apoi, ținându-se ședința, s-au ales oficialii și s-au propus înaltului comandant al țării spre întărire, și anume: <ca> asesori comitatensi care să fie și inspectori cercuali: românul Ioan Decei din Sânt Martin (Dicso Szent Marton)¹³⁸, fost concepist la tezaurariat, românul Vasilie Bianu din Făget (Oláh Bükkös), cancelist la Tabla regească, sasul Martin Malmer din Bălcaciu, abs. filosof în gimnaziul din Sibiu, românul Samuilă Rațiu din Valea Sasului (Szászvölgy), abs. jurist, maghiarul Elekes Farkas din Daia (Szászdalya), avocat la comitat și până acum aplicat, românul Ioan Orosz din Vidraszeg¹³⁹, cancelist la Tabla regească, românul Ioan Thille din Bazna, abs. teolog de Blaj, <iar> pentru un asesor maghiar s-a lăsat loc gol. <Ca> notar <a fost numit> Vasile Moldovan din Kerülő¹⁴⁰, abs. teolog de Blaj, <ca> arhivar Vasile Duca din Nirasteu¹⁴¹, abs. teolog de Blaj, <ca> protocolist Grigorie German din Sânt Iacob de Mureș, abs. teolog de Blaj, <ca> perceptor regesc pentru părțile de sus ale comitatului maghiarul Carol Pataky din Dej (Déesfalvi Pataki Károly), fost și până acum perceptorul comitatului, bărbat cu toată acurătatea în oficiul său, precum arată cărțile de dare ale lui. Iar pentru părțile de jos ale comitatului <s-au numit>: românul Augustin Ladaț din Petrifăleu¹⁴², jurat la Tabla regească, posesor cu ipotecă de ajuns, <ca> fiscal maghiarul Stefan Györfi din Săuca, fostul de până acum avocatul săracilor <și> românul Ioan Bârlea din Fodorháza¹⁴³, avocat și inspector "Jurium Episcopaliūm" în Blaj. S-au mai propus rectificatori comisarii: maghiarul Ladislau Györfi din Hosszuseu¹⁴⁴, care și până acum a funcționat la comitat în această calitate, Iohan Andréș din Cerghidu Mic¹⁴⁵

¹³⁸ Dumbrăveni.

¹³⁹ Vidrasău.

¹⁴⁰ Chirileu.

¹⁴¹ Mărașteu.

¹⁴² Petrisat.

¹⁴³ Fodora.

¹⁴⁴ Husasău.

¹⁴⁵ Cerghizel.

<care> a frecventat gimnaziul evanghelic în Sibiu și în colegiul reformat din Aiud, Nicolau Moroșianu din Turda, jurist, și s-a lăsat loc gol pentru un maghiar

Terminându-se actul alegerii s-au dimis adunarea și cu d. Ioan Bran am mai petrecut în consultări amicale niște ore neuitavere. Protocolul alegerii s-a trimis la comandantul general spre întărire, iar o parte a aceluia Comitetului Național. Mi s-a adus și mulțămită pentru esmisul din senul meu comisariu [?].

În 6 dec. s-a primit decretul comandantului general datat 29 noem. n. 4769/2 prin care se despune ca Cetatea de Baltă să fie scaunul administrațiunii. Acum, pentru organizarea provizorie a comitatului se mai recereea întărirea oficialilor și încuviințarea salariului din care să se poată susține pe sine, ca așa, cu toată voia și acurătatea, să-și împlinească oficiul încredințat. Deci am scris și Comitetului Național că să stăruiască pentru întărirea oficialilor ca așa și putem sistematec lucra și pe popoare mângâia.¹⁴⁶

Aci mai însemnez cum că întru punerea în ordine a comitatului, partea cea mai grea s-a venit mie. Deci eu cât am petrecut în Cetatea de Baltă niciodată mai înainte de miezul nopții nu m-am putut culca și dimineața la 4 mă sculam. Iar în prefectura Mediaș s-au desfășurat multe încurcături, căci voind a o organiza cu toată acurătatea am dat de piedici grele și anume: Comitetul Național cu datu 17 noem. n. 371 a fost împărțit prefectura aceasta în partea de către est-sud de Târnava în 7 tribunate între care erau mestecate și cele 32 sate din desființatul comitat al Albei Superioare. Însă peste acestea încă mai înainte de desființare a fost pus prefect Eliseu Armatul, precum și peste cele din scaunul Sighișoarei, iar peste cele din vest- nordul Târnavei vrea a despune prefect <pe> Vasile Moldovan din Chirileu, și la satele din jos de Mediaș <pe> Vasile Axente, fratele lui Axente Sever, ținându-se cu cele de prefectura Blajului. Deci, am cerut cu datu 8 dec. de la comitet ca să defigă marginile fiecărei prefecturi și să demande tribunilor a asculta de perfecții lor, altcum nu se va putea organiza prefectura Media, prin urmare ordinea și disciplina va slăbi, iar eu nu voi putea lua răspunderea despre tribunii de alții puși și despre popoarele de sub mâna lor.

Am mai trimis comitetului și suplica românilor din Moardăș care se plâng asupra nedreptăților cu care se asupresc de cătră sași, punându-i la poverile satului când comandantul militar îi cheamă la lagăr. Apoi am despus viceprefectului Medgieșianu că pe cei de sub mâna sa să-i deprindă în arme și să le impună ca ziua-noaptea când le va sosi mandatul să meargă fără amânare la lagăr, și picheturi să despună ziua-noaptea, ca străinii să nu poată spori.

VII. Rezultatul esmisiunei mele de la comitat și de la Comitetul Național în jumătatea a 2-a a lunii lui dec. 1848

Comitetul cu datu 8 dec., fără nr., îmi trimite instrucțiune ca precum până aci am păzit oficiul, drepturile și datoriile de prefect să le păzesc și de aci înainte, ascultând numai de ordinațiunile comandantului general și de ale comitetului. Castele să le țin cu toată ordinea și disciplina, coîntelegându-mă și lucrând în armonie cu comandantul militar care mi s-a asignat. Garda va rămâne înarmată... și armele nu le va depune numai la expresa ordinațiune a comandantului general și a comitetului, și să demandez

¹⁴⁶ Urmează text tăiat de autor: "Notă: această întărire a urmat numai în 12 ian. 1849 nr. 116, 122 și 192, și forma jurământului e subscrisă cu datu 15 ian. 1849, de unde aceste acte, urmând zilele bătăliilor la Sibiu cu ungureni și transilvănenii sub conducerea lui Bem, nu s-au mai trimis la comitat".

centurionilor ca să nu se mestece în trebile civile ale judeului și ale juraților. Iar cu datu 10 dec. n. 647 tot Comitetul Național, din incidentul că cutare adunare a gloatelor în 14 noem., după cum arată comandantul cetății Sighișoara, a făcut rechizițiuni și excese pe unele sate, trimite și acum proclamațiunile din 28 și 30 noem. spre a doua circulațiune și strânsă observare. Deci aceste erori din nou s-au circulat, batâr că în prefectura Mediașului astfel de excese nu s-au fost întâmplat.

În 11 dec. n. 680 trimite comitetul specificarea tribunatelor care se vor ține de aci înainte de prefectura Mediaș și că a demandat tribunilor din tribunalele V, VI și VII din scaunul Sighișoarei și anume lui Ilariu Sacelliu Popeiu, Ioan Ianovici și lui Onoriu Ovidiu Maronian ca să asculte de prefectul Mediașului, iar cele 6 sate de peste Târnava să rămână la prefectura Chirileanului.

Comitetul, cu datu 15 dec. n. 724 a mai emis un circular către prefecți în care arată cu mare durere cum unii prefecți, tribuni și centurioni s-au abătut de la scopul cel sânt, petrecând în beții, jăfuind și jucând în cărți, iar oamenii în grija lor dați îi părăsesc și, ce e mai rău, cu purtarea lor cea rea îi demoralizează mai rău decât maghiarii și secuii care s-au măsurat a stânge toată vârtutea din români din interesul său, ca să-i poată ține mai bine subjugăți. Deci, fiincă aceștia să află acum în castre, mai nainte de ce i-ar trage comitetul la răspundere pentru purtarea lor vrednică de toată pedeapsa... să se nisnească prin curagiu și bărbăție în lupta cu anemicul a șterge pata numelui său și în tot locul și timpul să fie exemplu de virtute poporului pe care ei îl cârmuesc. Prefecților dar li se impune ca pe tribunii, centurionii și decurionii care părăsesc castrele și îmblă după jafuri sau cu purtarea lor dau exemplu rău la popor, să-i arate numaidacă la comitet, căci toți prefecții, tribunii notați cu orice purtare vinovată nu numai nu vor avea drept de a pretinde vreo deregătorie în oficiile țării, ci vor fi trași la dare de samă și supuși la pedepsele ce meritează.

Acest circular l-am comunicat fără întârziere tuturor subalternilor spre cunoștință și cino-sură. Asemenea, primind de la Blaj cu datu 15 dec. circularul în care, în urma ordinațiunei Înalțului Comandant General din 12 dec. se publica cum că împăratul Ferdinand I s-a lăsat de tronul împărăției și în 2 dec. și i-a urmat în tron nepotul de frate Francisc Iosif care asemenea din aceea zi emite manifest călduros la toate popoarele imperiului, întru care între altele zice: „Pe temeiul adevăratei libertăți, pe temeiul împărțirii drepturilor întocma între po-poarele împărăției... se va renoi patria... într-o lăcuință largă pentru deosebitele naționalități”.

Acestui manifest și Comitetul Național, cu datu 12 dec. îi adaugă o comitivă călduroasă în care, amintind de suvenirile cele dulci care sunt unite în anemile tuturor românilor cu numele Iosif! îi provoacă pe români să se adune împrejurul tronului și, apucând armele pentru apărarea acestuia și a lăsa după sine peste tot urme de fapte nobile mari, naționale, patriotice și legale.

Și iar în 15 dec. Comitetul Național a mai emis alt circular în care se demandă: 1) ca să nu mai ducă la Blaj pe ungurii prinși în alte districte și comitate, ci pe fiecare la jurisdicțiunea sa; 2) ca să nu ducă la Blaj bucate și alte naturalii, ci acelea să se administreze după dispozițiunile făcute la jurisdicțiuni de către comandantul general; 3) ca să nu îndrăznească nime a înstrăina de la curți oi țiegăre sau a le beli, sub grea pedeapsă, și cele înstrăinate să se reîntoarcă proprietarilor lor; 4) ca toți caii înstrăinați din stavele și curțile domnești să se dee îndărăpt, căci comandantul general cu datu 15 dec. n. 5132/2 a despus cercetare și apoi înstrăinătorii ca furi vor fi pedepsiți.

Mai încolo arată comitetul că comandantul general a întărit 15 legiuni ale românilor și așa a învrednicit pe toată națiunea română ca să se poată oști ca națiune alături cu oștile împărătești în contra vrăjmașului care s-a sculat cu arme asupra împăratului, a patriei și a națiunii noastre..., și că comandantul general în acest război civil a purtat cea mai mare grijă ca să apere pe români de turbarea vrăjmașului, gardelor române a dat comandanți militari pricepători de trebile războiului și nicăiri nu le-a pus singure înaintea vrăjmașului, ci numai cu ajutorul oștilor împărătești. Pentru aceea îndeamnă ca prefectii și tribunii să învețe pe români ca să fie mulțumitori, cu credință către Înalțul Împărat, cu bărbăție luptându-se contra vrăjmașului și ferindu-se de jafuri și asuprirea celor nevinovați.

Publicându-se acestea, am primit de la Comitetul Național cu datu 16 dec. n. 728 aceea cu nespusă măhnire a animei făcută însărcinare că din neprivegherea ofițerilor români s-a prădat biblioteca comitelui Samu Kemény în Grindu și că mai ales unele monumente scrise le-au rupt și le-au călcat în picioare, <fapt> ce ne poate înfiera în ochii străinilor de barbari și vandali, după ce acolo este și altă bibliotecă a comitelui Josef Kemény cu mult mai prețioasă – care ambe sunt mai de aproape mie cunoscute – fără amânare să ies în fața locului și să cercetez starea de față a acelor biblioteci și pentru asigurarea lor pe venitoriu să despun cele necesare și să referez la comitet

Iar de altă parte și administrațiunea comitatului m-a însărcinat ca, luând lângă mine de ajutori doi oficiali de comitat¹⁴⁷ să mă duc¹⁴⁸ prin părțile deprădate și dearse de rebeli și mai întâi în comunitățile de pe Mureș pentru întocmirea rândului celui bun, asigurarea bunurilor primejduite și mângâierea celor lipsiți, spre care scop cu datu 20 dec. mi s-a dat plenipotenția și instrucțiune ca în toată comunitatea să cercetez și conscriu:

1) statul bunurilor la proprietarii absenți;

2) statul comunității în cât a damnicat prin rebeli, în persoane și avere. După acestea:

3) să pun prin alegere deregători: jude, subjude, casier, econom, divizor, tata săracilor, notar și orator, și să despun alegerea comitetului la 50 inși unul;

4) să despun a se aduna din casă în casă pe sama săracilor deprădați și arși oferte gratuite în bani, bucate, vestimente etc, după un formular prescris și apoi subscris de deregători, preot și căpitan;

5) să le public proclamațiunile de la comandantul general și Comitetul Național din 30 noem. pentru păzirea ordinei și a disciplinei, pentru încunjurarea jafurilor, a deprădării pădurilor și a orice exces, sub grea pedeapsă, intimând că fiecare comunitate va fi răspunzătoare „in solidum” pentru orice jăfuire și prevaricațiune. Deci,

6) să le intinez a păzi ziua-noaptea comunitatea, și pe streinii călători a-i prezenta la judele sau notarul comunei, să opresc pentru pușcat sau pipat sub gloabă¹⁴⁹.

7) și deodată mi s-au predat în original: a) ordinațiunea Înalțului Comandant General din 3 dec. n. 1420 și traducțiunea românească tipărită; b) ordinațiunea Înalțului Comandant General din 30 noem. n. 1142 ca în toată comuna să se aleagă oameni de încredere care, cu auctoritatea și reputațiunea lor, să împiedece orice fapte potențarii; c) ordinațiunea Înalțului Comandant General datată 2 dec. n. 4797/2 pentru conscrierea

¹⁴⁷ Urmează cuvintele tăiate de autor: "pe un asesor și un cancelist".

¹⁴⁸ Urmează cuvintele tăiate de autor: "din comună în comună".

¹⁴⁹ Urmează text tăiat de autor: "Cel ce va pușca în comună sau va îmbla pipând fiecare să se globească de un florin".

celor dearși; d) proclamațiunea tipărită din 30 noem. că toată comunitatea e răspunzătoare despre tot ce se întâmplă întrânsa, că garda e datoare a succurge cu ajutorul său administrațiunei și a se împărți pentru securitatea publică în coloane ambulante.

Așa, prevăzut cu toate cele necesare, încă în acea zi în 20 dec. am pornit din Cetatea de Baltă și pe seară am ajuns în Bethlen Sânt Miclăuș¹⁵⁰. Aici în 21 dec. dimineața, venind parohul locului, George Filip, pastorul unitariu Beniamin Barabás și provizorul curții comitelui Ladislau Bethlen, Martin Stengel cu alți bătrâni ai satului ca 30 inși, fiindcă poporul era dus la lagăr către Huedin, întrebați au răspuns cum că în acea comunitate sunt 4 curți: 1) a lui baron Crh. Brückenthal (din sus) cu magazin în care se află ca la 30 mii merțe în grăunțe și la 3 șuri 40 stoguri; 2) (din jos) curțile comiților Josef și Ladislau Bethlen junior, acesta în cetate, și a lui Ladislau Bethlen senior – sub tutoratul baronului Kemény Farkas, toate pline de bunătați. Și au mărturisit cu bucurie și îndestulare și din partea curților și din partea poporului că nu s-a făcut nici o pradă, ci toată averea curților stă neatinsă. Această îngrijire mai ales o ascriu parohului susnumit care cu arma în mână puternic a apărât toate și i-au deșteptat pe toți cu învățături luminate și cu dojene părintești, de unde și în prezența mea răsunau de toate părțile apreciațiunile cordiale "Dumnezeu să-l ție că bine ne-a deșteptat!" Apoi, împlinind după instrucțiune toate cele comise, prin aclamațiune au ales de notar pe părintele greco-catolic căruia i s-a concretizat lista de colecta benevolă pentru cei jăfuiți și dearși.

De aici până la Vama Seacă am aflat toate în liniște. În Aleucuș¹⁵¹ răsunau campane la biserică unde se făcea rogațiune pentru sătenii care au ieșit la lagăr, ca să fie osteneala lor pentru întărirea tronului și pacea țării. De la Vama Seacă până la Noșlac¹⁵² casele de pe lângă cale mai toate erau arse și ici-colea câte un mormânt. Iar la Noșlac¹⁵³ și în vecinul Captalan¹⁵⁴ toate casele românilor erau arse, dar și cele ale ungarilor erau deprădate de rebelii consângenii lor. La Noșlac¹⁵⁵ zac osemintele ca la 200 români nevinovați, prin rebeli uciși. Aici, lipsind podul umblător, nu am putut trece Mureșul la Cucearde¹⁵⁶ și ne-am întors pe la Uioara¹⁵⁷. Aici, cu ochii plini de lacrimi am trecut printre ruine de arsură acoperite cu neaua, oamenii arși erau așezați în curtea Mikeșiană unde se lupta cu lipsă și cu amarul vieții.

În 22 dec. dimineața la 10 ore am fost în Grindu și mai întâi am cercetat biblioteca comitelui Josef Kemény și dacă am văzut manuscrisele neprădate m-am mai înseninat. Însă trecând în camera secretă unde erau așezate monumentele cele vechi, monetele, vidici penati, și văzând tecele goale și totu hârbe pe jos, m-am înfiorat foarte și îmi îmbla pe limbă să blestem pe tribunii acei nebuni care au suferit acea pagubă nereparabilă! După ce însă mi-au spus că printre martenii de la lagăr s-au mestecat și oamenii din Grindu și din satele vecine, m-a nutrit acea sperare că batăr o parte din acelea se va recăștiga. Și așa, cu grabă am adunat poporul din Grindu și l-am provocat ca să estradeie acele scule care poate pentru jucării la pruncii lor le-au dus din curte și am

¹⁵⁰ Sânmiclăuș.

¹⁵¹ Alecuș.

¹⁵² Năjlac.

¹⁵³ Idem.

¹⁵⁴ Căptalan.

¹⁵⁵ Năjlac.

¹⁵⁶ Lunca Mureșului.

¹⁵⁷ Ocna Mureș.

trimis înștiințare în scris la preoții vecini din Hadareu¹⁵⁸, Ketia¹⁵⁹, Sânt Martin, Vaidașegu¹⁶⁰ și Luna și i-am recerut ca să intravină la poporeni lor pentru readucerea sculelor celor înstrăinate.

De aci m-am dus la curtea comitelui Samu Kemény. Acolo în toate saloanele și chiliile lipseau ferești și uși și pe jos nu erau decât cărți, gazete și alte manuscrise care se călcau în picioare, ba și pe afară prin nea erau ici-colea grămezi de cărți acoperite cu nea. Iar în 2 chilii era împrăștiată pe jos colecțiunea menaralologică. Îndată dar am despus 3 care și cu acelea în acea zi am străpus în curtea comitelui Josef Keményi de 2 ori cărțile adunate și le-am depus într-o chilie mare goală, curățită spre acest scop, iar în următoarea zi (23 decembrie) am mai dus alte 4 care de cărți, cu totul 10 care și o ladă mare de stofe mineralogice. Scrisorile și gazetele, ca la 4 care de povară, le-am adunat acolo în 2 odăi laterale la care au mai rămas uși. Se dă cu socoteala ca a 3-ia parte din bibliotecă, tot cărțile cele mai mari și mai voluminoase, le-au ars făcând foc cu ele 3 zile și 3 nopți, și unele lăpădându-le pe apă. Iar în celar mai era 9 buți mari pline cu vin, iar ca la 9000 urne s-au prăpădit. Deci, în 24 dec. (dumineca seara), sosind în Grindu de la lagăr prefectul Vlăduț, ne-am înțeles ca pentru paza curților și păstrarea a tot ce mai este să despună pe toată ziua câte 24 feciori, <ceea> ce s-a și legătuit. Iar parohului din Hadareu¹⁶¹ i s-a dat comisiune ca cu deregătoriile comunităților prespecificate să îmble din casă în casă spre a aduna numismele și alte antichități, specificându-i unele prețioase, mie de mai nainte cunoscute. În 25 dec. am conscris manuscrisele și unele cărți mai însemnate, pentru comitet. Până ce am fost acolo, Suciul Ion ca căpitan a mijlocit de unul a adus un ban de aramă, alți 2, 8 frule [?] cărți și altul o Tasia [?]. Și deodată mi s-a notificat că sacramentul din capela comitelui Josef Kemény se află la Prodan probu. prefecturii. din Măgina, 2 săbii de argint ale comitelui le-a luat popa Ștefan din Grindu și le-a dus la Blaj pentru nepoții săi Josif și N. Gerendi, asemenea și o pușcă cu 2 țevi drotală tot popa Ștefan <le-a dus> la Blaj.

După acestea, tot în 25 dec. m-am dus la părinții mei în Arieș-Ghiriș¹⁶² ca să-i mai văz odată, și de acolo în Turda la comitele Josef Kemény care, pentru că n-a ținut cu revoluționarii și, din Pesta, ca să nu se ducă la Dobrișin¹⁶³, îmbrăcat în vestimente femeiești a scăpat, a fost constrâns a ședea ascuns într-o căsuță laterală la ospătarul Oláh János. Acesta s-a bucurat foarte despre dispozițiunile ce am făcut pentru apărarea curții și a bibliotecii sale. Din Turda, tot în acea zi după amiază cu grabă m-am întors la Ghiriș. În momentul plecării mele din Turda tot orașul fierbea fiindcă ungerii, sub comanda lui Bem, acum au fost intrat în Cluj și puțin a lipsit de n-au pus mâna și pe mine, ci Dumnezeu și iuteala celor 4 cai ce mă poartă i-au reținut de am scăpat în pace.

În Ghiriș am văzut mai pe urmă pe tatăl meu și încredințându-mi pe mama ca să vină cu mine, și-a luat rămas bun de la mine. Eu l-am rugat ca și dânsul să vină cu mine, însă mi-a răspuns că oare mai bine îl voi putea eu apăra decât Dumnezeu și, însuflețindu-se cu ton mai înalt, a zis către mine: "au putea-va încunjura paharul <pe> care i l-a rânduit Tatăl să-l beie?" Deci eu, sărutând încă odată pe tata, iar el binecuvântându-mă,

¹⁵⁸ Hădăreni.

¹⁵⁹ Chețani.

¹⁶⁰ Gura Arieșului.

¹⁶¹ Hădăreni.

¹⁶² Câmpia Turzii.

¹⁶³ Debreczen (Ungaria).

am luat pe mama în căruță și în iuteala cailor m-am dus la Grindu – și de acolo în murgitul serii trecând Arieșul – prin Hădăreș¹⁶⁴, Ketia¹⁶⁵ și Ludoș¹⁶⁶ pe 10 ore noaptea am sosit la Iernot¹⁶⁷. Parohul din Ludoș¹⁶⁸ Ioan Graur mi-a comunicat în scris cum că rebelii au omorât pe oamenii nevinovați aflători pe câmp 37 români și au ars 46 case.

În Iernot¹⁶⁹ am petrecut 2 zile, în 26 și 27 dec. și am ermit că în 24 oct. rebelii au ucis săteni 20, au ars 12 case, au jefuit de tot 71 case, iar în parte au prădat 119 case. Aceasta atestază parohul Iosif Lăzărescu și antistia comunală în conscripțiunea nominală a poporenilor și specificațiunea obiectelor jefuite la fiecare casă. Am conscriis toate bunurile ce s-au aflat la curtea văduvei comitelui a lui Josef Bethlen. Din acestea însemnez aici: cai 61, vite cu coarne: boi, vaci, bivoli 71, oi comune 313, oi birce 1993, porci 149; în maga-zin în grăunțe: grâu curat 716 merțe, 535 <merțe> secară, 60 <merțe> cucuruz, 580 merțe alte semințe: în, fasole, mazăre, linte, sâmburi floarea-soarelui, semințe de cânepă 144 merțe, prune corobețe 45 merțe, semințe de brad 26 merțe, vin de la anii 1834-1848 1508 vedre, adunături 73 vedre, oțet 65 vedre, vinars 11 vedre (căci cel mult l-au băut rebelii), stoguri la 3 șuri 20 stoguri și un secastru de 1000 clăi grâu, 8 coșere de cucuruz, fân 13 secastre (sierezi) și 5 clăi, precum arată inventarul. Și așa aici nu s-a jăfuit nimic, iar provizorul curții, Kastal Károly, cu scrisoarea sa din 28 dec. s-a legătuit că pentru cei cu totul lipsiți, în numele principatului său, dăruiește mai în grabă 100 merțe (50 grâu mestecat și 50 cucuruz) spre împărțire, <ceea> ce s-a și întâmplat. Acestea le-am extras numai pentru ca să se păstreze memoria bunurilor de la curți [pe] care românii le-au adunat și ca un depozit neatingiveru le-au considerat.

Tot în acest timp am trimis la Ogra și în Cipău ca preoții cu comunitățile locale să con-scrie pe cei uciși, arși și jăfuiți. După această conscriere în Ogra s-au aflat uciși 15, arși 7 și jăfuiți 57 de bani, vite, haine și bucate, precum a mărturisit notarul satului, Deac Vasilie, cu judele și antistia comunală. În Cipău: 23 împușcați, 22 arși de tot, 5 nu de tot arși și 71 jăfuiți de vite, haine și bucate, precum adeverează George Alghia, parohul local, Mihail Popa cantor cu antistia comunală. În Ogra la curtea comitelui George Haller nu s-a deprădat nimic, precum arată inventarul luat în 29 dec. prin Ioan Andreiș, adjunctul meu. În Cipău la 21 curți nobilitare nimic nu s-a deprădat, precum se cunoaște din inventarul luat în 28 dec. 1848.

În Sicilia¹⁷⁰ s-au conscriis în 29 dec. și s-au aflat 5 uciși, arși de tot 28, arși în parte 12 și deprădați 55, precum adeverează George Popa parohul și Gavrilă Oltean cu antististia comunală. Tot în 29 dec. de către seară am mers în Sânt Paul și ne-am încortelat la curtea (numită din sus) a contelui Ignatz Haller. Acest domn cu sentimente dinastice era acasă, retras, a suferit multe de la ai săi și pe noi ne-a primit cu bunăvoință; și s-a luat inventar despre bunurile lui. Tot într-această zi în 29 dec. s-a luat inventar în Vidraseș¹⁷¹ la curțile comiților Haller Ignatz și George și la a lui baron Sz. Kereszti.

Pe lângă acestea în toate comunitățile preînsemnate precum și în Chirileu, comuna vecină cu Sânt Paul s-au ales deregătorii comunali după cum mi-a sunat

¹⁶⁴ Hădăreni.

¹⁶⁵ Chețani.

¹⁶⁶ Ludoș.

¹⁶⁷ Iernut.

¹⁶⁸ Ludoș.

¹⁶⁹ Iernut.

¹⁷⁰ Siculeni.

¹⁷¹ Vidrasău.

instrucțiunea. Și am despus că pentru cei cu totul lipsiți, pe lângă obligațiune, de la curțile domnești să cumpere bucate și lemne, care apoi, mai târziu de la înaltul comandant al țării se va despăgubi.

În următoarea zi, 30 dec., înțelegând mama mea de la un tânăr de român care era servitor la popa cel unguresc de acolo cum că se apropie ungurii de cătră Maros Oșorhei¹⁷² și că pe amiazi vine popa cel unguresc de acolo ca căpitan la unguri cu oarecâtiva feciori înainte și-l așteaptă cu prânzu și că a trimis pe ascuns la comitele Haller ca să ne țină cu momelile până ce vor sosi, ca să ne ucidă, mama în grabă a demandat ca să prindă caii și venind înlontru mi-a spus pericolul, și așa în grabă am încărcat toate. Comitele ne roagă ca să nu grăbim, iar servitorul lui voia ca să-mi iee pușca din mână cu de-a sila, însă eu cu asprimea și tăria recerută o am smucit și i-am zis că "sum harnic a purta ale mele fără ajutor", însă el din nou s-a apucat de pușcă. Atunci oamenii mei au strigat că "să nu îndrăznească, că de loc îl taie tot darabe", iar comitele i-a demandat să se retragă. Și așa cu grabă am pornit de acolo la 10 ore dimineata, petrecut de 4 călăreți români. Când am ieșit din sat ne-a acoperit o negură deasă și am mers cu grabă până la Beșineu¹⁷³, de acolo la Adămuș.

În Adămuș era către apusul soarelui. Acolo maghiarii acum știa că vin frații lor și-s aproape <și> ulița era plină de oameni. Eu la casa satului am oprit puțin caii și adunându-se ai noștri în giurul căruței i-am îndemnat "să fie în pace și iubire cu frații lor unguri". Atunci un ungur din dosul căruții, cam beat, zice către altul: "*Ez a... szentyű jo lenne meg lönni*"¹⁷⁴. Eu mi-am luat ziua bună de la adămușeni și de la cei 4 călăreți care ne-au petrecut din Sânt Paul până aici și în iuțea cailor am venit pe cină la pretoriu în Cetatea de Baltă.

Despre acești călăreți care m-au condus din Sânt Paul și cu ajutorul lui Dumnezeu m-au scăpat de moarte, mai târziu am înțeles că i-au ucis rebelii unguri. Dar și aceea mi s-a nunciat a 3-a zi la Mediaș cum că popa cel unguresc din Sânt Paul, adevărat, îndată după ieșirea mea din Sânt Paul a sosit acolo și înțelegând cum că numai acum am pornit, s-au suit pe cai și s-au luat pe urma noastră. Însă împiedecându-i negura de a ne vedea în oarecare depărtare, de la un loc s-au întors îndărăpt și anume de la locul unde mai nainte a fost o ospătărie în câmp, care în 23 oct. pe mai mulți de 20 lăncieri din lagărul tribunului Petru Bonta o au aprins.

În Cetatea de Baltă în seara din 30 dec. acum știa și oficialii curții Bethleniene despre prefacerea lucrurilor, că adevărat se apropie Bem, și au început a ataca la cină pe popa Roth și a fi chiar insolenți. Eu, după cină, am conversat în secret cu administratorul Comendo și apoi m-am dus și la popa Roth și acestuia pentru toată întâmplarea i-am proieptat că în caz de pericol să nu rămână față cu maghiarii, că aceia, după cum sunt înfuriați, nu-l vor cruța. Însă el mi-a zis: "că el ține și cunoaște pe națiunea maghiară cu mult mai nobilă decât să-și păteze numele său cu uciderea unui popă săsesc ca el". Eu, deosebind între starea pacinică și <cea> turburată a indivizilor și a corpurilor de armate în timpuri de rebel civil una altele opuse, până a treia oară i-am repetat rugarea, însă continuu mi-a refuzat consiliul.

¹⁷²Tg. Mureș.

¹⁷³Valea Izvoarelor.

¹⁷⁴"Ăsta este. Pe sfântul lui... ar fi bine să-l împuște".

Nota bene: După revoluțiune cu lacrimi mi-a spus jinerile lui, Ludvig Rosenau, locuitor în Mediaș, cum și în ora morții când în Cluj, în Felegvár¹⁷⁵, l-au împușcat, și-a adus aminte de cuvintele mele și a zis: "Îmi pare rău că n-am ascultat sfatul ce mi-a dat colega meu protopopul din Mediaș, deci, întru suvenire să-i predai lui lada cu cărțile «Noul Testament» tipărit în Smirna ca să le folosească după plac între coreligionarii săi". <Ceea> ce am și primit.

Tot atunci, în seara aceea, ieșind de la popa Roth am primit prin estafeta de la Mediaș cum că soția mea e bolnavă rău și să mă duc acasă. E de însemnat că în înștiințarea scrisă de popa Luon din Șomoștelnic era însemnat că oriunde mă va afla înștiințarea, de mai sum în viață, să viu acasă mai înainte de ce ar muri soția mea care mă vede în aparințele sale de boală că aș fi în pericol de moarte. Eu dar am despus altă căruță cu 4 cai și luând doi tribuni pe lângă mine pe la 11 ore noaptea am pornit din Cetatea de Baltă și la 3 ore dimineața am fost în Mediaș. La mine în casă era lumină care, văzându-o, mi-a răcit anema, iar intrând înăuntru m-am spăimântat, spunându-mi popa Luon cum că soția mea de-aseară s-a întors către părete și nu mai vrea a vorbi cu nime, fără numai tot strigă după mine. Soția mea, cum a auzit cuvântul meu, s-a întors cu fața către mine și silindu-se a se ridica, a plâns de bucurie că mă mai vede în viață. Și această bucurie atâtă strămutare a cauzat în trupul ei încât până a 3-a zi a fost ca sănătoasă.

Sărbătorile Nașterii Domnului le-am petrecut acasă. Aici am primit de la comitat cu datu 22 dec. n. 784 50 exemplare de exerciții militare pentru gardă. Tot cu datu 22 dec. n. 776 mi s-a trimis mandatul comandantului general din 16 dec. n. 1472/5 că să despun [poruncesc], din cele 19 sate din desființatul comitat al Albei Superioare la scaunul Mediașului încorporate, la 14 sate care încă n-au adus partea lor, ca fără amânare să aducă cuantul său de lemne la profontaria din Mediaș.

Iar cu datu 26 dec. n. 816 trimite în copie comitetul ordinațiunea comandantului general din 15 dec. n. 1440/5, conform ordinațiunii dinaintea din 9 dec. n. 4866/2, ca să se facă recuiștiuni de farină sau bucate și de lemne pe la curți pentru susținerea lagărului și proviziune de fân în fiecare pentru călărirea regulată, dând cuită provizorilor curților în fața judeului și a parohului locului.

<Îmi trimite> și alta cu datu 29 dec. n. 827 că toți cei hamici de a purta arme, cât de bine armați și îmbrăcați, să stee gata în satele lor ca în timp de lipsă fiind provocați, să iasă cu oștile împărătești spre <a> înfrânge <pe> rebelii maghiari care s-au adunat la Cluj și <care>, împreunându-se cu secuii rebeli, vreau să iee calea către Mediaș. Și alta, cu aceea împreunată, ca strâns să privegheze despre străinii călători și orice mișcare a inamicului știută să o facă cunoscută, în lipsă și cu estafeta.

Însă și generalul Bem cu datu 27 dec. a emis din Cluj un manifest în 3 limbi către locuitorii Ardealului în care notifica că tabăra ungurească vine ca să-i mântuiască de sub jugul reacției și a tiranismului catunesc și provoacă la dezarmare și întreținerea taberei și purtarea fortponturilor. În urma preatinselor am despus poruncit la toți tribunii prefecturii cele prescise și la tribunii din scaunul Sighișoarei am impus mai strâns a priveghea asupra mișcărilor secuilor și ce vor ști adevărit să trimită în grabă. Iar la comitet, cu datu 31 dec. am scris <despre> intențiunea maghiarilor și calculul lor secur [sigur] despre învingere, după cum mi le-au descoperit comiții Josef Kemény și Ignatz Haller.

¹⁷⁵ Cetățuie.

În 1 ian. 1849 Comitetul Național sub nr. 9 la 9 ½ seara expediește știrea că mâine, în 2 ian. va veni general comandantul Puchner la Mediaș; dă instrucțiune pentru primirea și făcând vizită la el <și> comemorează despre intrarea muscanilor de ajutor celor împărătești. Generalul Puchner a venit și i-am făcut vizita. Dar și administratorul Comendo, după vorbirea mea în secret cu el în Cetatea de Baltă avută, s-a bolnăvit și a venit acasă.

Între acestea de către Maros Oșorhei¹⁷⁶ fugea românii persecutați la Mediaș cu mulțimea; dintre aceștia protopopul Ilie Farago în 3 ian. a venit la mine și cu dânsul mai mulți clerici și preoți s-au așezat la mine. Eu cu protopopul Farago m-am dus la Mikesasa¹⁷⁷ pentru conscrierea bunurilor de la curtea lui baron Ștefan Radák. Aici, pe lângă altele, am aflat neatinse bucatele și stogurile și ca la 4000 urne de vin. Iar curtea maiorului Hegyi o am aflat tare pustiită de către miliția staționată acolo în finea lui dec. 1848. Conscripțiunea s-a făcut în fața parohului Ioan Piștea și <a> protopopului reformat Botz Samuel și a comunității adunate. Aici s-a aflat de lipsă a se face mai multe despuneri serioase, precum arată protocolul în fața locului luat. Apoi am așezat deregătorii satești după instrucțiunea dată. Asemenea am lucrat în Lunca și Lodroman, în Glogovăț și Hossuseu¹⁷⁸, iar în comunitățile Kezler¹⁷⁹, Făget și Crăciunelu a împlinit parohul din Kezler, Ilie Ionaș, precum se cunoaște din raportul lui din 4 ian. 1849.

Am mers de aici și la Blaj, însă protopopului Farago i s-a plecat spre rău și așa ne-am întors la Mediaș. În Mediaș întorcându-ne am aflat acasă scrisoarea de la popa Roth cu datu 5 ian. care acum, fiind singur la pretoriu, mă recerca să merg și eu acolo.

Iar comandantul cetății, baronul Uracca, chemându-mă la sine, mi-a comis ca îndată să scriu prefectului Legiunii a III, Vasile Moldovan, ca să-și adune lagărul și să-l staționeze în Cetatea de Baltă; aceasta am împlinit în 3 ian. seara. În 5 ian. din nou mi-a concredut să scriu ca lagărul din Cetatea de Baltă să se pună în comunicațiune cu lagărul din Iernot¹⁸⁰ al lui Vlăduț și cu cel din Blaj al lui Axente și să spiculeze spre Maros Oșorhei¹⁸¹, însă fără miliția împărătească să nu facă agresiune asupra dușmanului.

Iar de la comitet, cu datu 5 ian. n. 40 am primit în 6 ian. <la> 3 ore dimineața comisiune că transportul de făină care s-a oprit la Zau¹⁸² să se aducă la Mediaș, dacă n-a devenit în mâinile rebelilor, pentru care cauză ordinațiunea comandantului general din 5 ian. n. 62/5 să o trimit în grabă prin estafetă. Cu această ocaziune am scris prefectului Moldovan că cindere în grabă va dobândi 1000, că se scrie mișcarea maghiarilor și despunerea fortposturilor și că va dobândi comandant militar.

Iar în 8 ian. în numele prefecturii Mediașului s-au cerut de la comandantul general arme de foc pentru cei ce le știu manua. Asemenea, mi-a sosit de la comitet cu datu 10 ian. n. 159 că în urma decretului prezidențial din data 28 dec. nr. 5062, 5180 și 5233, ca prefectii și tribunii să îndemne pe români a administra la perceptori toate resturile de dare.

¹⁷⁶ Tg. Mureș.

¹⁷⁷ Micășasa.

¹⁷⁸ Valea Lungă.

¹⁷⁹ Chesler.

¹⁸⁰ Iernut.

¹⁸¹ Tg. Mureș.

¹⁸² Zaul de Câmpie.

Deci eu, despunând cele comise despre transportul farinei am și primit răspuns de la prefectul Vasile Moldovan cum că mergând carele de la Oșorhei¹⁸³ spre Cluj până la Zau¹⁸⁴, oarecine le-a întors spunând că vine vrăjmașul, și întorcându-se în Mezö Band¹⁸⁵ au staționat, unde ungurii le-au prins 4 care. Iar celelalte, mergând de acolo prin Nasna la Oșorhei¹⁸⁶ de unde maiorul Clococeanu a fost ieșit, au devenit în mâna inamicului dimpreună cu 4 soldați care providențialmente au scăpat și s-au dus la Sibiu. Acesta mai notifică că în Turda au sosit 5000 gubași și că la Oșorhei¹⁸⁷ până în 6 ian. au fost puțini. Mai trimite o altă epistolă în care notifică că gubașii de la Turda au înaintat până la Hădăreu¹⁸⁸ și că lagărul lui Vlăduț nu e în Iernot¹⁸⁹, ci s-a concentrat la Ațintiș și iarăși cere comandant militar. Mai alătură două epistole ale lui Dobolyi Lajos scrise din Oșorhei¹⁹⁰, una lui Fagarasi Samu și alta lui Doctzi István, inspectorul curții sale în Ganfalău¹⁹¹. În cea dintâi spune că un corp foarte mare unguresc a intrat în Transilvania pe trei locuri, din care un despărțământ sub generalul Bem îl așteaptă pe toată ora la Oșorhei¹⁹². La acest despărțământ se află Katona Miklos și Teleky Sándor. Ei înaintează lin, pentru că în tot locul explică la popor venirea lor și pe agitatori aspru îi pedepsesc. Spun că un despărțământ de 8000, toți români, îl conduce Murgu, și cu el e și comisarul regesc Mihályi Gábor. Spun și aceea că aceștia sunt cei mai sălbateci în contra românilor pentru că n-au dat mâna cu ungurii. Notează și aceea că generalul Wardener între Turda și Vinț fugind, l-a lovit guta și a căzut mort. Cealaltă e de natură privată în care cu amerințare despune trimiterea a 36 merțe de grâu.

În 9 ian. la miezul nopții trimite înștiințare că ungurii au intrat în Oșorhei¹⁹³ și alătură o copie a proclamațiunii comitelui suprem Bánffy János din 31 dec. către popoarele din comitatul Cetății de Baltă îndreptată; în aceasta spune că s-a devins reacțiunea și flămurile ungurești vâlfăie dincoace de Dealu Mare (Királyhago) și că armata ungurească va trece și prin comitatul Cetății de Baltă. Deci preînștiințează ca nime să nu absenteze de la casa sa, pentru că aceea se va pustii, și că cei fără căpătâi și ascunși se vor prinde și pedepsi aspru, iar cei de pe acasă, împlinind datoriile cetățenești care li se vor impune, vor dobândi pace. Despre toate acestea am raportat maiorului Teusch și la Comitetul Național, în care am arătat că Teusch s-a exprimat că nu mai au trebuință de români și nu e de unde să le dea arme; că sașilor acum a 4-a oară li s-au împărțit arme luate de la secui; că sașii au adunat din tot satul câte 6-10 rânduri de îmbrăcăminte românească cu scopul, precum zic, ca să îmbrace pe gardiștii lor și să-i trimită a spiona printre români, în care n-au încredere; că sașii, auzind despre arderea și deprădarea Aiudului, vorbesc de rău despre români și că ar trebui desființată înarmarea lor; că comitetul să grijească despre unele scrisori care sună despre sași, ca nu cumva acești prudenți și circumspecți să se folosească oarecând cu ele în contra românilor.

¹⁸³ Tg. Mureș

¹⁸⁴ Zaul de Câmpie.

¹⁸⁵ Bandu de Câmpie.

¹⁸⁶ Tg. Mureș.

¹⁸⁷ Idem.

¹⁸⁸ Hădăreni.

¹⁸⁹ Iernot.

¹⁹⁰ Tg. Mureș.

¹⁹¹ Gănești.

¹⁹² Tg. Mureș.

¹⁹³ Idem.

Am mai notificat că de la 10 până la 12 ian. am fost la Blaj la Adunarea Națională Religioasă și că în 12 ian. a pornit miliția împărătească din Mediaș cu 10 tunuri către Boian. Acestora au urmat în 13 și 14 ian. și alte despărțăminte de către Sibiu venite și s-a pus cortelul general în Sidvei¹⁹⁴. La Ibasfalău¹⁹⁵ s-au adunat gloatele române din satele Hundorf¹⁹⁶, Giacoșu¹⁹⁷, Szász Emye¹⁹⁸, Szász Almas¹⁹⁹, Szász Saroš²⁰⁰ și Valdhit²⁰¹, sub comanda căpitanului Ad. Wachsmann. Și la tribuni și gloate au trimis instrucție cuviincioasă, mai ales: a) că să asculte de comandant și mandatele lui să le împlinească cu acurătate; b) ca cei la posturi despuși să fie privighetori cu ochi ageri, cu minte întreagă și cu credința bună; c) ca să se ferească ca de foc de beție, de prădăciuni și răpiri; d) ca până la terminul de înșchimbare să fie cu răbdare. Iar la Mediaș s-a despus comandant <al> cetății maiorul Ioan Clococeanu.

În 14 ian. s-a pus comandant peste Garda Națională din prefectura Mediașului maiorul Andr. Schuster din loc. Acesta m-a provocat ca: 1) să despun la Valdhit²⁰² și Copșa Mare din sus, și la Șeica Mică și Hassag²⁰³ din jos picheturi sub conducerea a bărbați înțelepți ca să păzească hotarele și din timp în timp să înștiințeze la Mediaș; 2) că la Mediaș tot pe 3 zile să despun câte 50 feciori pentru pază, punându-i în gazde, și să rânduiesc câte 6 picheturi ziua-noaptea spre Blăjel; 3) ca la generalul comandant aflător în Mediaș să trimit un ordonanțiu care la 12 ore în amiazi să se schimbe și un centurion care să poarte mandatele de la comandantul de brigadă. La satele marginale din sus s-a pus superinspector Moise Florea din Berthan²⁰⁴, la cele din jos Ioan Coman din Șeica Mică. Pentru 50 feciori s-a trimis la Buz²⁰⁵ și Brateiu ca să vină câte 25 inși dintr-un sat cu căpitanii lor pe mâne la amiazi; asemenea ca din Bertan²⁰⁶ și Saroš²⁰⁷ <să vină> 35 gardiști armați la Ibasfalău²⁰⁸ în case pe 8 zile.

În 15 ian. popa Roth iar m-a chemat la pretoriu spunând cum că rebelii îi aproape de el și nu poate învinge singur cu cârma. Însă în 15 ian. după masă când a sosit scrisoarea lui în Mediaș se auzea bubuitul tunurilor, când cei împărătești s-au lovit cu rebelii la Ganfalău²⁰⁹, de unde cei împărătești de către seară s-au retras. Acest atac s-a renoit în 16 ian. până la 11 ore a. m., bătăndu-se cu rebelii la Săuca și pe șesul Sânt Martinului și al Șomoștelnicului, de unde cei împărătești s-au retras.

În 16 ian., când ieșeam de la Verpere²¹⁰, am auzit din nou bubuind tunurile, însă acum mai aproape, ele era pe dealul Velțului. În 16 ian. s-a despus de către comandantul

¹⁹⁴ Jidvei.

¹⁹⁵ Dumbrăveni.

¹⁹⁶ Vișoara.

¹⁹⁷ Giacș.

¹⁹⁸ Ernea.

¹⁹⁹ Alma.

²⁰⁰ Saroșu pe Târnave.

²⁰¹ Valchid.

²⁰² Idem.

²⁰³ Hașag.

²⁰⁴ Bertan.

²⁰⁵ Buzd.

²⁰⁶ Bertan.

²⁰⁷ Deleni.

²⁰⁸ Dumbrăveni.

²⁰⁹ Gănești.

²¹⁰ Vurpăr.

Schuster ca, fiindcă miliția rămasă în Mediaș și cu garda națională, din mandatul comandantului general din 13 luna curentă trebuie să formeze trupele de rezervă ale armatei împărătești care acum e în foc, eu cu grabă să despun căpitanilor din Șeica Mare, Agârbiciu, Frâua²¹¹, Copșa Mică, Vorumloc²¹², Șioala și Moardăș ca pe mâne seară să se adune în Frâua²¹³ cu proviziune de 8 zile și să aștepte despusețiunile comandanților; ca în tot satul să fie minimum 2 călăreți pentru comunicare grabnică. Aceste toate le-am despus întocmai și cu iuteala cea mai mare în noaptea aceea am ajuns punctual în tot locul și s-a pornit garda la Frâua²¹⁴.

VIII. Fuga mea din Mediaș dinaintea rebelilor

Seara pe la cină am primit înștiințare de la maiorul Clococeanu cum că ungurii is aci și încă poate în noaptea aceea vor intra în Mediaș, deci eu să-mi scutesc capul cu grabă, că pentru mine nu e grație la rebeli. Așa cu grabă am încărcat soția și 4 prunci pe căruța protopopului Farago, iar pe carul meu am pus ceva vestminte de pat și de îmbrăcat și puțină proviziune. Toate stratele acum pe la miezul nopții era în mișcare, toți în toate laturile căuta refugiu. Noi încă am lăsat casa cu toate cele încărcată sub pază. În podurile curții la mine era 200 merțe grâu curat, 180 merțe ovăs, iar cucuruz cu tuleu 24 care, așezate în celarii; aveam 12 buți cu 600 urne vin vechi și nou, 3 buți de vinars, în curte 10 orgii lemne și 8 rămători, la Maieru²¹⁵ în câmp o vacă cu vițel, 2 junci frumoși și un coșier cu 8 care de cucuruzi. Ospătare-se care l-o puie în căsuța noastră cea de lângă poartă fără nici o grijă, fără nici un suspin, că cum am merge la un ospăț am ieșit din curte și am mers toată noaptea până la Agârbiciu la parohul de acolo, Nicolae Dopp, cusrul nostru. Aici, în 17 ian. cu parohul am simțit apă în ajunul Botezului și ne-am stropit cu dânsa. După amiază am văzut că vine avangarda celor împărătești de către Mediaș, de la care am știut că ungurii azi la 10 ½ dimineata au intrat în Mediaș. Și noi dar dimpreună cu părintele din Agârbiciu ne-am dus pe noapte în Șeica Mare. De aici, de către ziua în 18 ian., sărbătoarea Sântului Botez, ne-am dus cu miliția laolaltă până în Sibiu unde am sosit de către seară.

La Sibiu am fost la Comitetul Național și la cancelaria comandai generale și mi-am scos pasu pentru toată întâmplarea pe un an întreg. De la cancelaria comandai generale am primit decretul despre întărirea oficialilor din comitatul Cetății de Baltă cu datu 12 ian. 1849 nr. 116, 122 și 192. În puterea acestui decret administratorului Comendo, pe lângă pensiunea sa de 600 florini i se mai aplacidează 300 florini; mie și lui Roth până când vom fi de lipsă lângă administratorul <ni> se dă diurnu de 2 florini, iar oficialilor provizorii și celor stabili se aprobează 2/3 din proiectata plată anuală, și anume pentru notar 466 florini 40 crăițari, pentru perceptori și asesori care deodată să fie și inspectori, câte 400 florini; medicul și fiscalul 266 florini 40 crăițari, pentru forestier, protocolist și arhivar cite 200 florini. Și aceasta o motivează cu aceea că contribuțiunea anuală a comitatului Cetății de Baltă până acum a fost cca 55.000 florini, iar acum, după separarea celor 13 sate săsești a scăzut la 42000, din care numai a șasea parte, adică 7.000 florini se pot emite pentru solvirea [plata] anuală a oficialilor comitatului.

²¹¹ Axente Sever.

²¹² Valea Viilor.

²¹³ Axente Sever.

²¹⁴ Idem.

²¹⁵ Aluniș.

Iar asupra proiectatei Casa domesteca răspunde că aceasta în adevăr până la anul 1702 a fost în usu, și după fiecare florin de contribuțiune militară se mai arunca 20 crăitari din cari 13 crăitari se computau la Casa domesteca, iar 7 crăitari la Casa provincială. Însă din cauza mai multor abuzuri și a nesuficienței acești 20 crăitari s-au indus în Casa provincială. Acum însă Casa provincială e în multe chipuri esauriată și eroğațiunile suie peste 100.000 florini pe lângă percepțiuni. Totuși, concede ca Administrațiunea să se îngrijească de înființarea Casei domestece și prevede a fi bun proiectul că din dreptul crășmuitului bine-precis și esarendat 1/10 poate să deservească de succurs la Casa domestecă, numai toate planurile spre acest scop bine lămurite și în consunantă cu posesorii din comitat aduse să se sustearnă la înaltul guvern spre aprobare. Adaugă, în fine, că forma jurământului întru respectarea principiului egalei îndreptățiri o trimite în 3 limbi: ungurește, nemțește și românește și că oficialilor de la ziua depunerii jurământului le va îmbla plata. Laudă și acea lucrare a administrațiunei că a ales de oficiali bărbați calificați și că a respectat după proporțiune pe toate trele naționalitățile. Toate acestea era bine pregătite, însă pentru noi acum era prea târziu a se pune în lucrare și așa eu, urmând consiliul unui dn înțelept de la cancelaria comandai generale, până ce se va alege lucrul cu turburările revoluționare în 21 ian. m-am retas la Racovița. Întru această zi de la 8 ore dimineața până la 3 după amiazi s-au bătut la Sibiu cei împărătești cu rebelii, când aceștia s-au retras.

În Racovița, după ce ne-am încortelat la văduva preoteasa, fata lui Erdelyi a parohului greco-catolic din Orlat, a 3-a zi în 23 ian. soția mea a născut cu pace fecioru și botezându-l prin parohul de acolo Ioan Moldovan i s-a dat nume Josif. În această casă am șezut 1 lună de zile, plătind pe toată ziua 1 florin de argint, în pace, și apoi n-a voit să ne mai țină. Deci, în 18 febr., sub protecțiunea locotenentului Ursu, am intrat în școala comunității și am petrecut acolo până în 8 martie 1849. Aici în școală mi-a adus cumnatul meu, George Porescu, nunciul că până când a fost Bem în Mediaș 14 zile casa parohială s-a ținut sub paza militară și așa a fost neatacată.

Între acestea, în 27 ian. (sâmbăta) și în 3 febr. (sâmbăta) au intrat rușii pe la Turnu-Roșu în Transilvania. Și așa, în 4 febr. (duminica) s-a ținut bătaie cruntă la Ocna Sibiului, însă după ce s-a depărtat Bem de acolo unii cetățeni: sași, români și țigani, însoțiți cu oarecâtiva honvezi încortelați pe la vecinii mei, mi-au prădat casa. Însă d. George Duldner senator venerand și vecin de peste stradă, înțelegând aceasta a venit cu ai săi și au cărat la sine din cărțile și scrisorile mele câte au putut și mi le-a păstrat și străpus cu îndestulare a anemei că a putut a concurge încâtva la mângâierea mea.

După aceasta au urmat altele mai ales tot duminica, până când în 4 martie 1849 i-au gonit <pe rebeli> pe la Mediaș până la Sighișoara. Noi, înțelegând acestea, în 6 martie m-am decis că pe soție și pruncii să-i duc la Mediaș, iar eu sângur, mai pe ușor, să-mi scutesc capul, și așa în 8 mart. am pornit din Racovița către Mediaș. În 9 martie seara am mas la părintele din Slimnic și în 10 dimineața am trecut dealul până la ospătăria Veședului. Acolo ne-a întâmpinat un dragon cu sabia scoasă și stropită de sânge, și după el feciorul lui Schaffer iagheru din Mediaș care, cunoscându-ne, a strigat să mă reîntorc că ungurii ajung la Șeica Mare. Noi în grabă ne-am întors și când am intrat în Slimnic ne-au ajuns și 4 companii de miliție împărătească și de la un cunoscut în secret am știut că generalul Puchner trage cu corpul armatei de la Sighișoara către Făgăraș și celelalte.

Acum noi ne-am silit în fruntea miliției a intra în Sibiu. Aici neaflând airea cortel, ne-a primit Ioan Decei în cortelul său la un semlar pe strada Morii. La această casă nu era poartă, ci numai ușa de intrat, deci carele le-am așezat în vecini la o ospătărie.

Rușii – 2 batalioane și un escadron de călăreți, dimpreună cu miliția ce s-a aflat în Sibiu, duminică în 11 mart. des de dimineață au ieșit pe șesul Sibiului și s-au pus în ordine de bătaie. Noi la prânz ne-am înțeles că, după ce în Sibiu nu aflam fân de vite, să scoatem trăsurile la un sat și mama să aibă grijă de servitori, iar noi să ne întoarcem îndărăpt la Sibiu. Pornind noi cu carele, cosacii muscălești ne strămtoreau să ducem fânul la lagăr afară, însă după ce le-am spus că noi suntem popi, ne-au dimis. Eu, prevăzând pericolul, iarăși m-am întors la soția mea ca să ieșim cu totul din cuibul pericolului. Însă, după ce Ioan Decei a zis că vine cu mine, iar protopopul Farago a spus că o iapă i-i bolnavă și nu poate să o mai poarte în căruța sa, soția mea nu s-a mai putut îndupleca ca să vină cu mine, ci a zis că rămâne acolo la rudenia sa, la fratele lui Decei clericul romano-catolic și sora lui, fată mare, cu 5 prunci micuți ai noștri, iar pe mine mă încredințează lui Dumnezeu și dorește în grabă ca să ne vedem sănătoși. Așa eu, cu suspinul pe anemă și cu sperarea că mâine iar ne vom mai vedea, m-am despărțit de ai mei. Timpul acesta a fost două ore după masă.

Când eram deasupra în partea de către sud a cetății, am văzut cu Decei dimpreună cum se ivesc de către Șura Mare și se întind pe deal ungurii, și deodată am zis amândoi: «Semn rău pe noi, în grabă nu <ne> vom putea întoarce la Sibiu».

Când am ajuns la poarta cazarmei am voit a intra în cetate ca orișicum să-mi iau soția și pruncii, însă poarta palisadelor era încuiată și așa am pornit mai departe. La 3 ore când eram pe la Selenberg²¹⁶ se auzea bubuind tunurile și opusețiunea a ținut până la 9 ore când apoi maghiarii au intrat în Sibiu. Noi, ținând linia drumului către Turnu-Roșu, când eram în dreptul ruinelor cetății Tâlmăciu, soarele apunea scaldat în nori roșieteci și răsuna până acolo bubuitul tunurilor și îndărăptul nostru venea mulțime de care și oameni fugind din Sibiu și de prinregiur.

Pe noapte ne-am așezat în Boița la parohul I-iu, el încă se gătea de ducă. Miliția încă de către ziua ne-a ajuns cu recruții încă nearmați, și așa, o mulțime de care și de oameni trecând unii pe lângă alții care de care mai tare. Când ieșea soarele în 12 martie am trecut pe lângă Turnul-Roșu în strămoare până ce am ajuns în Căineni – cea dintâia comunitate în România. Aici am petrecut de luni seara până sâmbătă dimineață din cauză că toți ne spunea că vin rușii mii de mii ca să între în Transilvania și să bată pe rebeli, iar turcii vin după ei ca să apere marginile. Însă după ce am cunoscut cum că nu e nimic din acelea faime, iar cei împărătești cu toate deregătoriile civile și militare se strecoară înlăuntrul țării, iar în altă parte lipsa de nutrement a crescut așa de mare încât o mămăligă cernută cu ciuru și o pogace de mălai fiecare e câte un vigesimariu și acum nici așa nu se capătă, sâmbătă, în 17 mart. am pornit către Râmnic. Mai întâi am ajuns la Ciuciulești, de aici am trecut pre lângă schitul Cornetu la Călinești și Proieni, apoi, trecând apa Lotru²¹⁷, am ajuns la Monastirea Cozia. Aici n-au voit a ne primi în cortel și așa, prin Cuciulata²¹⁷, am ajuns noaptea târziu în Călimănești. În Călimănești ne-am nimerit într-un cortel cu general Pfersman; acesta, cunoscându-mă, mi-a insuflat sperare cu încredere în tactica guvernului.

Oarecine furând din căruța protopopului Farago un sac cu ovăs și eu cu grabă dând după el și <acela>, lăsând sacul s-a dus, nu am mai putut dormi, ci am prins la trăsuri și trecând Gura Văii am ținut drumul prin Bogdănești, Olteni și Bosiorenii²¹⁸. Aici,

²¹⁶ Șelimbăr.

²¹⁷ Căciulata.

²¹⁸ Bujoreni.

de la Monastirea Fedeleșoiu cu egumenul vine în trăsură cu 4 cai și ieromonahul Barițiu și m-am bucurat de dânsul. De aici prin Cetațuie duminică a. m. în 18 martie am ajuns la Râmnic. Aici știe-ne Dumnezeu cum am trăit, căci până nici pe bani n-am căpătat, până luni după amiazi când prin întreprindere putând cumpăra 6 pituțe, la 4 ore după masă am pornit către Pitești și trecând Oltul am mas în Bodești. Marți am călătorit prin Blidari, Valea Dealului Negru, Cosoroage, Milcoiu și Topologu; aici e stație poștală. De aici pe lângă Valea Luminilor, pe dealul Glomanului unde în culme e o ospătărie, am poposit la Monastirea Maicilor și am ajuns în Drăganu; aici încă e stație poștală. De aici pe noapte am mas în Bucovu. Miercuri în 21 martie înainte de amiazi am sosit în Pitești. Aici mai întâi am fost siliți a depune armele la Agenția austriacă. În cancelaria agenției erau mai mulți orășeni ca să primească pe străini, însă auzind că noi ne-am mărturisit a fi greco-catolici, nime nu voia să ne primească, ci un sunet mestecat cu râs de batjocură se auzea la toate laturile până când un orășean cu numele George Petrescu a pășit la mijloc și a zis: «Eu, fraților, numai în zilele trecute am scăpat din prinsoare pentru apărarea libertății patriei noastre, deci pe aceștia, care pentru libertate au ajuns expatriați, îi voi primi eu la mine».

GLOSAR

Abil - apt	A dejustiția - a judeca
Acurățate - conștiinciozitate	A demite - a elibera
Ad latus – înlocuitor	Deodată - totodată
Addictu - devotat	A deprăda - a devasta, a jefui
A administra - a preda	A depune - a înlătura din funcție
Admonițiune - muștrare, admonestare	Despărțământ - corp, unitate
Agende - lucrări	A despune - a hotărî, a numi
Amăsurat - potrivit	Despunendă - dispusă, hotărâtă în acest scop
A aplacida - a completa	Determinațiune - hotărâre
Armamentar - depozit de arme	A deveni - a cădea în
A ascrie - a recunoaște, a atribui un merit	A devinge - a învinge
A asenta - a recruta	A dimite - a închide, a termina, a trimite
A beli - a tăia	Din loc - de acolo
Cercustări - împrejurări	A erna - a afla, a întreba
Chevaux legers - cavalerie ușoară	A esmite - a numi
Circumspect - prevăzător	Esmisiune - numire
Comisiune - însărcinare	A estrăda - a înapoia
A comite - a comunica	Esauriată - detezaurizată
Comitivă - comunicare, înștiințare	Faimă - veste, zvon
A concrede - a încredința	Gloabă - amendă
A concurge - a contribui	Incident - întâmplare
A conscrie - a înregistra	A intima - a înștiința, a face cunoscut
Cuită - chitanță	Intimat - adresă
A cuprinde - a primi	A încunjura - a evita, a opri
A damnifica - a suferi	Îndegitură - recomandare
Dears - incendiat	A induce - a consemna
Debelare - pacificare	Între acestea - în acest timp
A defige - a stabili	

Întru - în
A jura - a supune jurământului
Lagăr - cazarmă
Magazin - magazie
Marteni - luptători, combatanți
Minister - guvern
Momentos - urgent
Naturalii - provizii
A se nisni - a se strădui
A observa - a lua în seamă
Oficioasă - oficială
Oficiu - serviciu
Ordonanțiu – ordonanță
Pardon - grațiere
Potențiară - abuzivă
Preatins - amintit, menționat
Precedenție - avantaj
A se preda - a se pune la dispoziție
A prefige - a fixa, a stabili
A prescrie - a înregistra
Prescris - ordin
Presupusă - plănuită
A prevarica - a devasta
Proieptat – propus
Propus - plan
Propuși - reprezentanți
Prota - protopop
Provăzut - asistat
Provizor - administrator
A provoca - a chema
A recere - a pretinde, a ruga
A refera - a raporta
Scrisoare - scris
A sentenția - a condamna
Spese - cheltuieli
Stat - stare, situație
Stavel - staul
Straportare - transportare
A subscrie - a semna
A succurge - a contribui
A susterne - a înainta, a prezenta
A trapune - a transmite
Țiegăre - țigări
Usuare - folosire
Venitoare - următoare

Inventarierea averii familiei regale române.

Primele măsuri ale noului regim (I)

Mirela Tîrnă

Keywords: *Romanian Royal House; King Mihai of Romania; Communist Romania*

După 1944, Partidul Comunist Român preia treptat, dar sigur frâiele puterii politice în România printr-o serie de măsuri evidente: epurări din armată și din aparatul de stat – legea nr. 461, înființarea tribunalelor populare, impunerea guvernului Petru Groza la 6 martie 1945, judecarea mareșalului Antonescu, adoptarea unei noi legi electorale, Parlament unicameral prin desființarea Senatului, alegerile parlamentare din noiembrie 1946, naționalizarea Băncii Naționale, desființarea PNT și înlăturarea PNL-Gh. Tătărașcu din guvern. Totul a culminat cu momentul 30 decembrie 1947 – abdicarea regelui Mihai și proclamarea Republicii Populare Române.

Membrilor familiei regale li s-a retras cetățenia română și li s-au confiscat averile. În februarie 1948 i s-a retras cetățenia lui Carol al II-lea și a încă 34 de persoane aflate în afara țării: Constantin Vișoianu, Grigore Gafencu, Al. Crețianu, N. Rădescu, Pamfil Șeicaru etc., iar în luna mai regelui Mihai.

Pe 27 mai 1948 se publică în “Monitorul Oficial” Decretul 38, prin care bunurile regelui Mihai și ale membrilor familiei regale intrau în proprietatea statului, fapt urmat de o decizie a Consiliului de Miniștri care hotăra măsuri pentru administrarea acestor bunuri. Potrivit Deciziei Consiliului de Miniștri nr. 905, publicată în “Monitorul Oficial” nr. 140 din 19 iunie 1948, bunurile au fost trecute în administrarea și folosirea diferitelor ministere.

Vorbind de averea familiei regale trebuie făcută o distincție clară între bunurile aparținând Domeniului Coroanei și averea personală a membrilor acesteia.

Domeniul Coroanei s-a constituit conform unei legi votată la 10/22 iunie 1884. Potrivit acesteia, moșiile Sadova și Segarcea (jud. Dolj), Rușefu (jud. Brăila), Cocloc (jud. Ilfov), Gherghița (jud. Prahova), Domnița (jud. Râmnicu Sărat), Dobrovăț (jud. Vaslui), Mălini, Borca, Sabașa-Farcașa (jud. Suceava), Bicăz (jud. Neamț) și Bușteni cu M-ții Clăbucetului Taurului și Caraiman (jud. Prahova) au constituit Domeniile Coroanei.

Moșiile din componența Domeniilor Coroanei au fost declarate inalienabile și imprescriptibile. Potrivit legii, pământurile lor erau proprietate a statului și numai veniturile obținute prin exploatarea lor intrau în posesia Coroanei. Bunurile nu puteau fi vândute, schimbate, dăruite sau ipotecate și nu erau supuse la plata dărilor către stat. De asemenea, bunurile membrilor familiei regale erau scutite de impozite sau beneficiau de scutiri și reduceri de taxe.

Printr-un decret-lege din octombrie 1940, proprietățile imobiliare personale, ca și cele în folosință, bunurile mobile, veniturile de orice fel, actele și faptele

juridice au fost supuse regimului fiscal, cu excepția listei civile a regelui Mihai și dotația reginei-mamă Elena.

Prin Decizia 232 din 10 martie 1948 cu efect retroactiv din 1 ianuarie 1948 s-au abrogat legile privind scutirile sau reducerile de impozite sau taxe de care beneficiau membrii familiei regale, aceștia fiind taxați ca toți contribuabilii, iar Domeniul Coroanei impozitat ca toate bunurile statului.

Inițial, demersul nostru a urmărit reunirea într-un volum a tuturor documentelor privind inventarierea averii familiei regale române, nu numai cea realizată în primii ani de după abdicarea regelui Mihai, ci și măsurile întreprinse în deceniile următoare. Din păcate, nu dispunem încă decât de documentele din anii 1947-1949, ele existând, dar, nefiind neprelucrate arhivistic în totalitate, nu pot fi date în cercetare.

* * *

1. 1947, decembrie, 30. Actul de abdicare a regelui Mihai.

MIHAI I –IU

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională, rege al României.

La toți de față și viitori sănătate:

În viața statului român s-au produs în ultimii ani adânci prefaceri politice, economice și sociale, care au creat noi raporturi între principalii factori ai vieții de stat,

Aceste raporturi nu mai corespund astăzi condițiilor stabilite de pactul fundamental – Constituția țării – ele cerând o grabnică și fundamentală schimbare,

În fața acestei situațiuni, în deplină înțelegere cu factorii de răspundere ai țării, conștient și de răspunderea ce-mi revine, consider că instituția monarhică nu mai corespunde actualelor condițiuni ale vieții noastre de stat, ea reprezentând o piedică serioasă în calea dezvoltării României.

În consecință, pe deplin conștient de importanța actului ce fac în interesul poporului român,

Abdic

pentru mine și pentru urmașii mei de la tron, renunțând pentru mine și pentru ei la toate prerogativele ce le-am exercitat ca rege al României.

Las poporului român libertatea de a-și alege noua formă de stat.

Dat în București la 30 decembrie 1947.

MIHAI I

(“Monitorul Oficial”, nr. 300 bis din 30 decembrie 1947, p. 11414)

2. 1947, decembrie, 30. Legea pentru constituirea Statului Român în Republica Populară Română nr. 363.

Art. 1 – Adunarea Deputaților ia act de abdicarea Regelui Mihai pentru el și urmașii săi.

Art. 2 – Constituția din 1866 cu modificările din 29 martie 1923 și acelea din 1 septembrie 1944 și următoarele, se abrogă.

Art. 3 – România este Republică Populară.

Denumirea Statului Român este: “Republica Populară Română” (R.P.R.).

[...]

Data în București la 30 decembrie 1947.

(“Monitorul Oficial”, nr. 300 bis din 30 decembrie 1947, p. 11414)

3. 1948, ianuarie, 7. Decizia Comisiunii Ministeriale pentru redresarea economică și stabilizarea monetară nr. 164.

Art. 1 – Pentru a realiza identificarea și a se asigura păstrarea și administrarea bunurilor de orice fel care la data de 30 decembrie 1947 constituiau Domeniul Coroanei, potrivit legii publicată în Monitorul Oficial nr. 53 din 10/22 iunie 1884; a acelor care formau patrimoniul fostei Coroane Regale a României, precum și a acelor care aparțineau fostului Rege Mihai I sau a membrilor fostei Familii Regale, se instituie pe data publicării prezentei deciziuni o comisiune compusă din:

Avram Bunaciu, ministru subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri, ca președinte;

Mihail Levente, secretar general la Ministerul Industriei și Comerțului, ca secretar;

Alexandru Voitinovici, secretar general la Ministerul Afacerilor Străine;

N. Celac, secretar general la Ministerul Agriculturii și Domeniilor;

M. Maievski, secretar general la Ministerul Finanțelor și

Stelian Tănăsescu, director general la Ministerul Afacerilor Interne, ca membri.

Comisiunea funcționează pe lângă Comisiunea ministerială pentru redresarea economică și stabilizarea monetară.

Art. 2 – Comisiunea are atribuțiunea de a organiza, conduce, coordona și controla operațiunile de inventariere și conservare a bunurilor prevăzute în art. 1 din prezenta decizie, precum și de a supraveghea administrarea lor, având dreptul, în acest scop, să numească organe de inventariere, conservatori, custozi, supraveghetori sau mandatar specialii.

Art. 3 – Comisiunea lucrează și ia hotărâri valabile cu majoritatea celor ce o compun.

Art. 4 – Hotărârile Comisiunii sunt obligatorii pentru departamentele și instituțiile publice, precum și pentru orice instituție sau persoană particulară.

Data în 5 ianuarie 1948.

Președintele Comisiunii pentru redresarea economică și stabilizarea monetară, ministrul industriei și comerțului, Gh. Gheorghiu-Dej

Ministrul agriculturii și domeniilor, prof. Traian Săvulescu

Ministrul finanțelor, Vasile Luca

Ministrul minelor și petrolului, ing. Tudor Ionescu

Ministru subsecretar de stat la Departamentul industriei și comerțului, Ion Gh.

Maurer.

(“Monitorul Oficial”, nr. 5 din 7 ianuarie 1948, p. 90)

4. 1948. Referat pentru repartizarea și atribuirea definitivă a bunurilor inventariate care au aparținut sub diferite forme familiei regale.

REFERAT

Propuneri pentru repartizarea și atribuirea definitivă a bunurilor inventariate care au aparținut sub diferite forme fostei familii regale

Toate bunurile mobile și imobile, care au aparținut sub diferite forme fostei familii regale, au fost inventariate și predate provizoriu, în custodie, pentru a fi conservate.

Tabelul alăturat cuprinde toate aceste bunuri, identificate până acum.

Pentru ca repartizarea și atribuirea lor să fie cât mai rațională și mai utilă intereselor obștești, în propunerile ce urmează, am ținut seama, în primul rând, de natura bunurilor inventariate, adică:

A. – Toate bunurile constituind mijloace de producție, care se pot exploata în continuare sau pot fi puse în valoare productivă, am propus a fi repartizate unităților administrative care, prin legile lor de organizare se ocupă în prezent cu activitatea economică respectivă și care vor putea astfel, să le exploateze rațional și cu cele mai bune rezultate pentru economia generală.

Prin mijloace de producție înțelegem domeniile agricole și forestiere și instalațiile industriale cu toate clădirile, inventarul viu și mort, necesare exploatării.

B. – Imobilele urbane sau rurale, care nu ar mai fi necesare exploatării mijloacelor de producție de mai sus, întrucât sunt proprii sau mai pot fi echipate pentru spitale, sanatorii, casa de odihnă, cămine sau locuințe, am propus a fi repartizate Ministerului Afacerilor Interne și instituțiilor publice, care să le dea utilizarea cea mai bună din punct de vedere a intereselor obștești.

Am mai propus a fi atribuite Ministerului Afacerilor Interne, clădirile de importanță locală și terenurile virane cu suprafață redusă, care și până acum au folosit intereselor locale, cum sunt : școlile, băncile, băile, parcurile, cimitirele.

Terenurile, clădirile, instalațiile și obiectele, care pot constitui mijloace de educație intelectuală și sportivă, propunem a fi repartizate instituțiilor respective care să le pună la dispoziția maselor.

C. - Obiectele, medaliile și monedele de aur, argint, aramă și bronz, vechi și mobilierul de valoare deosebită, propunem să fie catalogate aparte și repartizate de către o comisiune formată din reprezentanți ai Ministerului Educației Naționale și Artelor.

D. – Bijuteriile, medaliile jubiliare și monedele de aur cu putere de circulație, acțiunile, participațiunile, scrisurile, obligațiunile, efectele publice și părțile de fondator,

românești sau străine, creanțele asupra valorii mașinilor din parcul fostei case regale atribuite diverselor instituții, precum și soldul casei administrațiilor centrale a fostelor domenii regale – la data apariției legii de repartizare a acestor bunuri – propunem a fi repartizate Ministerului Finanțelor, care să poată astfel să preia și pasivul acestor administrații în vederea lichidării.

Având în vedere principiile de mai sus, unele din bunurile care până acum au fost unități de sine stătătoare, urmează a fi împărțite după utilitate și necesități.

Pentru o cât mai bună coordonare a propunerilor noastre la fiecare caz în parte ne vom referi la numerele curente din tabelul anexat.

Față de cele expuse mai sus propunem :

A. – I. Următoarele domenii agricole și forestiere, fermele, utilajul industrial pentru prelucrarea lemnului, crescătoriile de animale cu toate clădirile, terenurile, inventarul viu sau mort, precum și materialele existente la exploatarea respectivă (mai puțin acelea căroră prin raportul de față li se dă o altă destinație) necesare unei bune exploatare, să se repartizeze Ministerului Agriculturii și Domeniilor.

1. Domeniul Periș din județul Ilfov (vezi tab. anexă nr. 1).

2. Domeniul Cocioc din județul Ilfov (idem nr. 2).

3. Domeniul Gherghița din județul Prahova (idem nr. 3) în suprafață totală de 390.03 ha teren arabil și 3.146 ha pădure, foste domenii ale coroanei

4. Domeniul Rușetu din județul Brăila, exploatare agricolă și forestieră, fost domeniul coroanei (idem nr. 4)

5. Domeniul Bușteni, Azuga, Predeal din județul Prahova, fost domeniul coroanei, exploatare forestieră cu instalații de industrializare a lemnului, cu excepția bunurilor de la punctele : B. – I.a, B. – I.r (1-7), B. – I.s.2, B. – I.t.1 și 2, B – IX.a și b de mai jos (idem nr. 5).

6. Domeniul Bușteni – Azuga – Predeal din județul Prahova, fost proprietatea Mihai, domeniul forestier în suprafață de 11.971,15 ha cu excepția de la punctele: II.1 și 2, B.I.b.c. și d, B.I.r.8, B.I.s.1, B.i.ț.1, B.VI.a și b de mai jos (idem nr. 6).

7. Domeniul Segarcea din județul Dolj, în suprafață de 2.179,89 ha arabil și 2.621,80 ha pădure fost domeniul coroanei (idem, nr. 7).

8. Domeniul Sadova din județul Dolj, în suprafață de 214,85 ha arabil și 4.418,06 ha pădure, fost domeniul coroanei (idem nr. 8).

9. Domeniul Dobrovăț din județul Vaslui, în suprafață de 325,63 ha arabil și 4.555,69 ha pădure, fost domeniul coroanei (idem nr.9).

10. Bicăz din județul Neamț, pădure în suprafață de 11.863 ha fost domeniul coroanei (idem nr. 10).

11. Borca din județul Neamț, pădure în suprafață de 21.262,43 ha fost domeniul coroanei (idem nr. 11).

12. Mulin din județul Baia, pădure în suprafață de 22.431,70 ha, fost domeniul coroanei (idem nr. 12).

13. Livada de pomi fructiferi în suprafață de 10 ha de la castelul din Curtea de Argeș, proprietatea Statului care a fost în folosința casei regale. (idem nr. 14).

14. Pădurea în suprafață de 4.669 ha și teren arabil împreună cu cele două case de administrație, moara, clădirile de la fermă și via cu tot inventarul respectiv, de la castelul Săvârșin din județul Arad, fost proprietatea Mihai (idem nr. 17).

15. Căpâlnaş din judeţul Severin, pădure în suprafaţă de 2.731,46 ha, fost proprietatea Mihai (idem nr. 18).

16. Ferma Copăceni din judeţul Ilfov, în suprafaţă de 118,10 ha, teren arabil, fost proprietatea Elisabeta (idem nr. 22).

17. Domeniul Măneşti din judeţul Prahova, în suprafaţă de 98,16 ha, teren arabil şi vie, fostă proprietatea Elisabeta, cu excepţiile de la punctele B. – I.j. de mai jos (idem nr. 23).

18. Domeniul Banloc din judeţul Timiş, fost proprietatea Elisabeta în suprafaţă de 772,18 ha arabil şi 536,90 ha pădure cu tot inventarul necesar exploatării, afară de obiectele de artă şi mobilele de valoare stabilite de comisia de experţi de artă. (idem nr. 24).

19. Domeniul Cocargeaua din judeţul Ialomiţa, fost proprietatea Elisabeta în suprafaţă de 7.454 ha, în Valea Dunării inundabilă, necesitând lucrări de îndiguire (idem nr. 25).

20. Domeniul Iersig din judeţul Caraş, fost proprietatea Elisabeta, pădure în suprafaţă de 709 ha. (idem nr. 26).

21. Domeniul păduros, fâneţele şi păşunile în suprafaţă totală de 127.83 ha inclusiv casa de administraţie cu tot inventarul viu şi mort al exploatării şi sera de flori fostă proprietatea Ileana, de la castelul Bran din judeţul Braşov, cu excepţiile de la punctul B.I.k de mai jos (idem nr. 28).

22. Ferma Stupini din judeţul Braşov, teren arabil în suprafaţă de 28.70 ha, fost proprietatea Ileana (idem nr. 29).

23. Ferma Hălchiu din judeţul Braşov, teren arabil în suprafaţă de 15.20 ha, fost proprietatea Ileana (idem nr. 30).

24. Domeniul Poeni din judeţul Iaşi, pădure în suprafaţă de 2332,13 ha, fost proprietatea Ileana (idem nr. 31).

25. Lotul Raznic din judeţul Dolj, în suprafaţă de 50 ha, fost proprietatea Ileana, donaţia Ana Săulescu pentru spitalul din Bran (idem nr. 32).

26. ferma Băneasa din judeţul Ilfov în suprafaţă de 28,43 ha, teren arabil, fostă proprietatea Carol II (idem nr. 36).

27. Moşia Mănăstirea din judeţul Ilfov, în suprafaţă de 3165,87 ha arabil şi 596,20 ha pădure, fostă proprietatea Carol II (idem nr. 37).

28. Scroviştea din judeţul Ilfov în suprafaţă de 17,38 ha, fostă proprietatea Carol II, cu tot inventarul necesar exploatării, în vederea comasării cu domeniul Periş-Cocioc, afară de castelul Scroviştea şi anexele lui prevăzute la punctul x de mai jos (idem nr. 38).

29. Domeniul Broşteni din judeţul Neamţ, fost proprietatea Nicolae, pădure, fâneţe, păşuni şi prundiş în suprafaţă totală de 39.885,38 ha (idem nr. 43).

30. Ferma Snagov din judeţul Ilfov, teren arabil, vie şi livadă de pomi fructiferi în suprafaţă de 29,50 ha adecvată pentru şcoală de agricultură (idem nr. 44).

31. Ucea de Sus din judeţul Făgăraş, fostă casa regală, trei cabane de vânătoare cu 6 încăperi construite pe proprietatea ministerului Agriculturii şi Domeniilor (idem nr. 47).

32. Ferma de vulpi argintii, sere de flori şi casa veche a grădinii de la castelul Peleş din Sinaia, judeţul Prahova, fostă proprietatea Mihai, cu toate instalaţiile şi inventarul viu şi mort necesar exploatării, inclusiv inventarul agricol aflat la castel (idem nr. 48).

33. Administrația colonel Stavăr, fost Carol II, grajdul cu cai de curse de la hipodromul Băneasa și materialele aflate în magazinele și încăperile aflate în strada gl. Anghelescu nr. 140 (idem nr. 529).

34. Grajdurile foste regale, situate într-o aripă a clădirilor Regimentului de Gardă Călăre, cu caii, trăsurile, vehiculele și harnașamentele, inclusiv atelierile de curelărie, potcovărie, instrumentele și medicamentele veterinare, cu excepția trăsurilor de gală a la Daumont cu atelajele și harnașamentele lor prevăzute la punctul VI de mai jos (idem nr. 53).

35. Moșia Zorleni din județul Tutova, în suprafață de 136 ha teren arabil, donație făcută de moștenitorii defunctului Ferdinand prin actul autentic al tribunalului Ilfov nr. 45012 din 29 decembrie 1928 orfelinatului agricol Ferdinand, instituție de drept privat constituită cu actul nr. 56 din 20 iunie 1926 (idem nr. 56).

36. Inventarul și uneltele necesare exploatării agricole ca: butoaie, sticle, pompe de vin etc., aflate în imobilul din str. Budișteanu nr. 16, București și la magazinul de desfacere din Bd. Brătianu, fostă proprietatea Mihai (idem nr. 21).

37. Inventarul din depozite ca : butoaie, sticle, pompe de vin, trăsurile, căruțe, harnașamente, motoare, unelte și scule necesare exploatării agricole, inclusiv sera de flori cu toate instalațiile aflate la palatul Cotroceni, fostă casa regală (idem nr. 50).

38. Mărfurile și obiectele de inventar agricol aflate în magazinele din subsolul palatului de la Șos. Kiseleff, fostă proprietatea Elisabeta, palatul din Calea Victoriei și locuințele regale din Splaiul Independenței colț cu str. Gl. Anghelescu 140, fost casa regală (idem nr. 49 și 50).

39. Mobilierul de birou inventariat la administrațiile centrale ale fostelor domenii ale coroanei, cu necesar exploatării agricole.

40. cartușele de vânătoare aflate la castelul Săvârșin din județul Arad și armele de vânătoare colectate de la domeniile foste regale aflate în depozitul de la palatul din Calea Victoriei inclusiv accesoriile respective, pentru Direcția Vânătoarei.

II. Următoarele întreprinderi industriale cu toate clădirile și terenurile din inventar, cu toate instalațiile, mașinile și uneltele și cu toate materiile prime, semifabricate și produse finite inventariate, propunem a fi repartizate Ministerului Industriei și Comerțului pentru industria de Stat.

1. Fabrica de salam din Azuga de pe domeniul Bușteni-Azuga-Predeal, din județul Prahova, fostă proprietatea Mihai (idem nr.6).

2. Fabrica de sticlărie din Azuga de pe domeniul Bușteni-Azuga-Predeal, fostă proprietatea Mihai (idem nr. 6).

3. Instalația de întreținere a garajului cu stația de benzină, compresoarele, aparatele de verificat, sculele și accesoriile de la castelul Peleş din Sinaia, fostă proprietatea Mihai, în vederea dotării unei întreprinderi de Stat de specialitate (idem nr. 48).

4. Garajul și anexele sale de la palatul din Calea Victoriei, fostă casa regală, proprietatea Statului, în același scop ca mai sus (idem nr. 49).

B. Imobilele urbane sau rurale și bunurile mobile proprii unor întreprinderi de interes obștesc, propunem a fi repartizate după cum urmează:

I. Ministerul Afacerilor Interne

a). Cele 11 vile cu 46 încăperi și dependințele, mobilierul din ele, conform inventarului, inclusiv terenul afectat lor, aflate pe domeniul Bușteni-Azuga-Predeal, fost domeniul coroanei (idem nr. 5).

Clădirile necesită unele reparațiuni de zidărie, tâmplărie și acoperiș.

b). Casa Simalex și Casa Severinus, două corpuri cu 26 camere din Azuga, aflate pe domeniul Bușteni-Azuga-Predeal, fostă proprietatea Mihai (idem nr. 6).

c). Casa Roth din Bușteni, compusă din 3 corpuri de clădiri cu 8 încăperi și dependințe aflate pe același domeniu de mai sus.

d). Casa Crivăț, fostă administrație, casa Golf, casa fostă cârciuma "La piatra arsă", toate din Poiana Țapului compuse din 6 corpuri cu 42 încăperi aflate pe aceleași domenii de mai sus.

e). Palatul Cetatea pe Nisip de la Eforia, județul Constanța, proprietatea Statului, fostă în folosința casei regale, compus din 2 corpuri cu 40 încăperi cu tot inventarul din clădiri (idem nr. 15).

f). Castelul de vânătoare din Poiana Ițcani, județul Câmpulung, fostă proprietatea Mihai, compus din 5 corpuri cu 40 camere și un parc de 50 ha cu tot inventarul din clădiri (idem nr. 16).

g). Imobilul din strada Caragiale nr. 32, București, fost proprietatea Mihai, în prezent închiriat Soc. Medicotehnica, compus din 17 încăperi și dependințe (idem nr. 19).

h). Imobilul din strada Andrei Mureșanu nr. 3, București, fostă proprietatea Mihai, compus din 6 încăperi și dependințe (idem nr. 20).

i). Imobilul din strada Budișteanu nr. 16, București, fost proprietatea Mihai, compus din 3 corpuri cu 46 încăperi, ocupat în prezent de fosta administrație a domeniilor coroanei (idem nr. 21).

j). castelul de la domeniul Mănești, județul Prahova, fost proprietatea Elisabeta, compus din 21 camere, numai cu parcul în suprafață de 12.16 ha, cu mobilierul necesar afară de obiectele de artă și mobilele de valoare deosebită stabilite de comisia propusă la punctul C. de mai sus (idem nr. 23).

k). casa Nouă în construcție, cu toate materialele pe șantier, Casa de Oaspeți, Casa Mare fostă a Asociației Creștine a Femeilor Române, adică trei corpuri cu 45 camere, cu tot mobilierul și parcul din jurul Castelului Bran, fost proprietatea Ileana (idem nr. 28).

l). Imobilul din strada mareșal Averescu nr. 31, Brașov, fost proprietatea Ileana, în prezent închiriat, compus din 10 camere și dependințe (idem nr. 33).

m). Imobilul din strada Dr. Capșa nr. 10, București, fost proprietatea Ileana, în prezent închiriat, compus din 6 camere și dependințe (idem nr. 34).

n). Imobilul din strada Gr. Mora nr. 42, București, fostă locuința personală a Ilenei, compus din 12 camere, cu tot inventarul afară de obiectele de artă și mobilele de valoare stabilite de comisiunea propusă la punctul C. de mai sus (idem nr. 35).

o). Castelul Lăpușna din județul Mureș, fost proprietatea Carol II, compus din 7 corpuri de clădire cu 35 camere, împreună cu parcul în suprafață de 4,05 ha (idem nr. 39).

p). anexele castelului Peleș din Sinaia, fost proprietatea Mihai, și anume:

- aripa nou construită compusă din parter, mezanin, etajul I și mansarda I și II	66 camere
- Castelul Pelisor.....	99 camere
- Casa Cavalerilor.....	21 camere
- Castelul Foișor.....	43 camere
- Clădirea Economat.....	52 camere
- Garajul nou.....	7 camere
- Garajul vechi.....	31 camere

- Uzina electrică.....	6 camere
- Grajdul de jos.....	19 camere
- Casa nouă a grădinii.....	17 camere
- Cazarma și spălătoria.....	72 camere
- Arhitectura.....	8 camere
- Garda de la Poartă.....	5 camere
- Total.....	459 camere,

cu întreg parcul de 60 ha și cu mobilele de folosință curentă, afară de obiectele de artă și mobilele de valoare inventariate ca atare de comisiunea experților de artă.

Menționăm că pentru întreținerea acestor clădiri și a instalațiilor de apă, gaz și electricitate, este nevoie să se mențină și atelierele în funcțiune astăzi, de tâmplărie, dulgherie, tinichigerie și mecanică idem nr. 48).

q). Castelul Curtea de Argeș, proprietatea Statului, fost în folosința casei regale, compus din trei corpuri de clădiri cu 64 camere, împreună cu parcul în suprafață de 3 ha și mobilierul din camere, afară de obiectele de artă și mobila de valoare stabilite de comisiunea prevăzută la punctul C de mai sus (idem nr. 14).

Imobile de importanță locală și terenuri virane propuse a fi atribuite tot Ministerului Afacerilor Interne:

r). Comuna Bușteni – Prahova.

1. Clădirea farmaciei fost Guguianu.

2. Clădirea Soc. Distribuția cu stația de benzină și locuința personalului.

3. Cazarma Japi a fanfarei militare care cântă vara în parc.

4. Chioșcul pentru muzică din parc, împreună cu tot inventarul și terenul ocupat

de el.

5. Parcul orașului în suprafață de 2,88 ha inclusiv obiectele de joc.

6. Locul cimitirului în suprafață de 0,60 ha.

7. Biserica și clădirile anexe : cancelaria parohiei și locuința preotului și

dascălului.

Toate aflate pe domeniul Bușteni-Azuga-Predeal, fost domeniul coroanei.

8. Terenuri virane din Bușteni :

- 0,40 ha în str. Al. Mihăileanu,

- 0,05 ha în Bd. Ureche,

aflate pe teritoriul fost proprietatea Mihai.

s). Comuna Azuga – Prahova.

Terenuri virane :

- 0,39 ha în Bd. Independenței,

- 0,25 ha pentru biserică,

- 0,18 ha pentru școală,

- 0,12 ha pentru primărie,

- 0,39 ha pentru cimitir,

- 0,17 ha locul cimitirului eroilor din Azuga,

- 0,06 ha pentru abator.

1,56 ha aflate în Azuga pe domeniul fost proprietatea Mihai.

t). Comuna Predeal – Prahova

1. Clădiri :

- Casa Goma, ruinată, nelocuibilă.

- Restaurantul din parcul oraşului, inclusiv dependenţele şi casa grădinarului din Valea Joitei, în total 7 corpuri cu 14 încăperi.

2. Terenuri :

- Parcul comunal în suprafaţă de 2,35 ha cu toate instalaţiile şi amenajările.
- 0,26 ha în str. Cercului
- 0,65 ha Casa Roşie
- 0,60 ha în str. Susai
- 0,06 ha restaurant C.F.R.
- 0,10 ha casa grădinii
- 0,32 ha loturi fost Carol II.

2,35 ha aflate pe teritoriul fost proprietatea Mihai.

- 2,20 ha teren pentru şcoala primară.
- 7,94 ha teren la Mănăstirea Predeal

10,14 ha aflate pe domeniul fost proprietatea coroanei.

ţ). Comuna Poiana Țapului – Prahova.

Terenuri :

- 1,59 ha pentru parc comunal,
- 0,40 ha pentru şcoală,
- 0,25 ha pentru biserică.

2,24 ha aflate pe teritoriul fost proprietatea Mihai.

u). Comuna Merii Petchii – Ilfov.

Casă ţărănească în satul Sudiţi, compusă din 4 încăperi cu grajd de vite şi teren în suprafaţă de 1.183 m.p. fost domeniul coroanei (idem nr. 13).

v). Comuna Bran – Braşov.

1. Uzină electrică,
2. Parcul din faţa castelului, peste râu,
3. Bazinul de înot,
4. Biseriçuţa de lemn,

toate aflate pe teritoriul castelului Bran, fost proprietatea Ileana (idem nr. 24).

w). Comuna Medieşu Aurit – Satu Mare.

Castelul Medieşu Aurit în ruină cu teritoriul ocupat de el în suprafaţă de 2,25 ha, fost proprietatea Carol II (idem nr.40).

x). Oraşul Constanţa

Lotul Mamaia în suprafaţă de 2,66 ha proprietatea fost Carol II (idem nr. 41).

y). Comuna Mangalia – Constanţa.

Lotul Mangalia în suprafaţă de 0,31 ha fost proprietatea Elena, donat de consiliul comunal prin decizia nr. 14 din 22.III.1925 (idem nr. 46).

z). Municipiul Bucureşti.

1. Lotul parcelarea Blank din Parcul Jianu, în suprafaţă de 506 m.p. fost proprietatea Carol II (idem nr. 42).

2. Lotul parcelarea Blank din Parcul Jianu în suprafaţă de 1.293 m.p. fost proprietatea Mihai (idem nr. 45).

Escadrila fostei case regale compusă din 5 avioane cu materialul de zbor şi utilajul de aerodrom.

II. Ministerul Educaţiei Naţionale

a). Palatul Cotroceni, fost casa regală, proprietatea Statului, compus din 5 corpuri cu cca 150 camere și un parc de cca 40 ha. Clădirile sunt vechi, în parte deteriorate de cutremurul din 1940, în ultima vreme au folosit ca depozite și pivnițe de vinuri ale fostului domeniu al coroanei.

În starea în care se află, clădirile nu pot fi folosite în totul, dar cu un plan bun de refacere s-ar putea construi aici un palat al copiilor, un palat al tineretului sau o parte din cetatea universitară.

Biserica din incinta palatului, construită de Șerban Cantacuzino în anul 1689, propunem să rămână monument istoric (idem nr. 50).

b). Locuințele din Splaiul Independenței, colț cu strada Gl. Anghelescu nr. 140, cunoscute sub denumirea de grajdurile regale, compuse din 8 pavilioane, cuprinzând :

113 apartamente cu cca 1100 încăperi,

19 săli mari,

1 sală de teatru,

3 magazine

Și toate dependențele, uzina, bucătării moderne, spălătorie și uscătorie mecanică, aparate medicale pentru cabinet, cabină cinematografică și un mic stadion sportiv.

Este cea mai mare clădire construită în ultimii 10 ani în Capitală.

În prezent 2/3 din clădire sunt ocupate de Centrul ortopedic nr. 1 și Institutul de Ortopedie nr. 327, fost Spitalul Z.I. 303, cu un număr de 436 bolnavi, din care cca 118 mari mutilați, restul putându-se trata la oricare alt spital din București.

Pentru îngrijirea celor 436 bolnavi, în această clădire locuiesc și 332 salariați și membrii lor de familie.

Pe lângă acest număr neobișnuit de salariați în raport cu paturile, delegații însărcinați cu inventarierea au constatat că localul nici nu corespunde unei instituții spitalicești.

În schimb, putând caza cca 3000 studenți în condițiuni optime de confort, în apropierea celor mai multe facultăți, clădirea este ideală pentru realizarea unei cetăți universitare (idem nr. 51).

III. Președinția Consiliului de Miniștri

a). Castelul Săvârșin din județul Arad, fost proprietatea Mihai, compus din 14 corpuri cu 37 încăperi, împreună cu tot mobilul existent și parcul înconjurător, în suprafață de 19,50 ha, ca loc de agrement și vânătoare întru înalții oaspeți ai Republicii (idem nr. 17).

b). Palatul din Calea Victoriei, proprietatea Statului, fost casa regală, compus din 4 corpuri cu cca 300 camere și dependențe (idem nr. 48).

IV. Ministerul Artelor

a). Castelul Bran, fost proprietatea Ileana, numai castelul vechi cu drumul de acces și Casa de ceai pentru locuința îngrijitorului, adică 2 corpuri de clădiri cu 57 încăperi, cu tot mobilierul și obiectele de artă stabilite de comisia experților de artă, pentru înființarea unui muzeu (idem nr. 28).

b). Castelul Peleş, fost proprietatea Mihai, numai clădirea veche compusă din 100 camere, cu tot aranjamentul interior, urmând ca experții Ministerului să găsească posibilitatea înființării unui muzeu, în care să se adune și celelalte obiecte de artă, aflate în clădirile anexe și inventariate de comisia de experți, precum și acelea care vor mai fi clasate ca atare de comisiunea propusă de noi la pct. c de mai sus (idem nr. 48).

V. Ministerului Afacerilor Externe :

Palatul de la Șoseaua Kiselef, fost proprietatea Elisabeta, compus din 47 camere și anexe, cu tot mobilierul interior pentru a folosi drept casă de oaspeți ai Republicii (idem nr. 27).

VI. Ministerului Apărării Naționale :

a). Clădirile din Valea Leuca – Predeal, de pe domeniul Bușteni-Azuga-Predeal, fostă proprietatea Mihai, folosite ca tabără de vară de Colegiul Militar Nicolae Filipescu (idem nr. 6).

b). Cabanele fost Voievodul Mihai, de pe același domeniu, folosite de Batalionul IV Vânători de Munte (idem nr. 6).

c). Ambarcațiunile fostei case regale, yahturile “Libertatea” fost Taifun și “Răsăritul” fost Luceafărul, aflate în rada portului Galați, cu tot inventarul lor (idem nr. 4).

d). Trăsurile de gală a la Daumont cu atelajele și harnașamentele lor, aflate în grajdurile fost regale din str. Virgiliu nr. 44, București (idem nr. 53).

e). Avionul tip U. 2 YR aflat în hangarul Giulești al Direcției Generale a Controlului Economic (idem nr. 55).

VII. Ministerului Sănătății :

a). Spitalul din Bran, fost “Inima Reginei” de pe domeniul castelului Bran, fost proprietatea Ileana, compus din 3 corpuri de clădire, cu 50 încăperi și dependințe, inclusiv mobilierul și medicamentele (idem nr. 28).

b). Articolele de îmbrăcăminte, medicamentele și instrumentele chirurgicale în valoare de 34.049.1172 lei, inventariate la Palatul Cotroceni (idem nr. 50).

c). Stâna regală și cabanele fost Voievodul Mihai, de pe teritoriul castelului Peleş, fost proprietatea Mihai, cu tot inventarul existent în ele și necesar scopului pentru care se atribuie, precum și tot materialul sportiv aflat în castelul Pelișor, conform inventarului (idem nr. 48).

C. Obiectele de artă și mobilele de valoare inventariate până acum de comisia de experți de artă, precum și acelea care se vor mai putea stabili de comisiunea propusă de noi la punctul C. de mai sus, propunem a fi colectate ca și monedele cu valoare numismatică pentru a fi atribuite muzeelor ce se vor crea la Castelul Bran și Castelul Peleş.

D. Valorile mobiliare arătate de noi la punctul D. de mai sus, propunem a fi repartizate Ministerului Finanțelor.

1). Titluri românești :

a. 3.983.797 acțiuni în valoare nominală de lei vechi 3.587.176.250.-

b. Scrisuri și efecte publice în valoare nominală de lei vechi 17.344.200.-

c. 100 părți fondator S.A.R. Banloc (10% din beneficiul net).

2). Titluri străine :

a. 150 acțiuni Bank of Roumania, valoare nominală L 900

90 acțiuni Soc. Financiare pour la France et L Etranger, valoare nominală Fr. Frs. 20.475.

90 acțiuni Minerva Motors Co (Banca de Credit român depozitară, nu ne-a indicat valoarea nominală)

3 acțiuni Royal Dutch în valoare nominală Fl. 01. 3000.

20 acțiuni Erste Ungarische Versicherungs A. G. Pgo 2000.

b. Obligațiuni în valoare nominală rm. 3.388,03.

c. 50 părți de fondator rangul II Andre Citroen.

80 părți de fondator Goetz & Co.

3). Acțiunile care figurează în registrele de acționari ale diverselor societăți pe numele membrilor fostei familii regale, conform situației alăturate, ale căror titluri nu s-au găsit, urmează să se facă publicațiile cerute de lege, în vederea obținerii duplicatelor respective.

4). Sub formă de creanțe, dreptul de a încasa valoarea totală de 16.650.000 lei, a mașinilor parcului fostei case regale repartizate diverselor instituții după cum urmează :

1.	– Înaltul Prezidium	6 turisme în val. de lei	4.100.000
2.	– M.I.C.	5 //	1.200.000
3.	– APACA	1 //	300.000
4.	– M. Externe	4 //	3.400.000
		2 camioane	//
5.	– M. Lucrărilor Publice	1 turism	400.000
6.	– M. Cooperăției	1 //	250.000
7.	– M. Agriculturii	2 //	820.000
		1 camion	
8.	– M.I.C. – I.M.S.	3 turisme	1.050.000.
9.	– M. Sănătății	1 turism	2.750.000
		2 camioane	
		1 ambulanță	
10.	– Președ. Cons. Min.	3 turisme	1.280.000
11.	– M. Af. Interne	1 //	550.000
12.	– M. Informațiilor	1 //	550.000
-----			-----
35			16.650.000

5). Soldul Casei Administrațiilor fostelor domenii regale la data apariției legii de repartizare a bunurilor.

6). Bijuteriile reținute de la ex principesa Elisabeta în valoare de lei 33.015.850, aflate în seif-ul B.N.R., ca și acelea găsite în domeniul Banloc, în valoare de lei 190.003.

7). Cele 708 medalii jubiliare și monede de aur în greutate totală de circa 15 kg, aflate în seif-ul B.N.R.

Toate aceste bunuri ar urma să acopere suma de lei 15.000.000 avansată de Ministerul Finanțelor pentru înșămânțarea domeniilor foste proprietatea Elisabeta și Carol II, precum și pasivul administrațiilor foste domenii regale, preluate de același minister pentru lichidare.

Afară de bunurile enumerate mai sus, în seif-ul B.N.R. se mai găsesc și bijuteriile în valoare de 1.033.700 lei, reținute în tren de la însoțitorii membrilor fostei familii regale.

În fine, propunem ca valorile imobiliare, acțiuni în valoare nominală de 719.500 lei vechi și efecte publice în valoare nominală de 91.285.375 lei vechi afectate fondurilor casei de Pensuni a personalului fostei case regale, să fie atribuite Ministerului de Finanțe, care să hotărască în viitor situația pensionarilor fostei case regale.

Având în vedere că majoritatea contractelor încheiate de fostele administrații ale domeniilor regale cu diverse întreprinderi sau particulari sunt oneroase, propunem ca o dată cu legea de repartizare să se prevadă și posibilitatea ca departamentele cărora li s-au repartizat bunurile respective să poată anula contractele socotite oneroase

PREȘEDINTE,
A. Bunaciu

SECRETAR,
M. Levente

MEMBRI :

A. Voitinovici
N. Celac
M. Maievschi
St. Tănăsescu

Anexă la Referat

În completarea inventarierii bunurilor fostei case regale, ne-au mai fost semnalate în ultimul timp următoarele proprietăți care nu au fost trecute în Situația Generală, după cum urmează :

1. Iași, str. Codrescu nr. 2 un imobil compus din 2 corpuri de casă, parter și etaj cu un teren de 9982 m.p., proprietatea fostului rege Mihai, fost succesiunea reginei Maria.

2. Mamaia, jud. Constanța, teren viran 2000 m.p. (careul 45 b de la plajă) donat de Primăria Municipiului Constanța, fost proprietatea fostului principe Nicolae.

3. București, teren viran 8000 m.p. la Șoseaua Kiseleff (lângă vila Minovici) fost proprietatea fostului principe Nicolae.

Propunem ca aceste bunuri să fie atribuite M.A.I.

În legea de repartizare a bunurilor fostei familii regale este necesar să se prevadă și posibilitatea viitoarelor atribuirii de bunuri care nu au fost identificate până în prezent, ținând seama de aceleași norme de repartizare după natura bunurilor așa cum s-a stabilit în tabloul general de repartizare.

PREȘEDINTE,
A. Bunaciu

SECRETAR,
M. Levente

MEMBRI:
A. Voitinovici
N. Celac
M. Maievschi
St. Tănăsescu

Averea mobilă a familiei regale

Moșii: 15.190,47 ha teren arabil
= 6.773.747.842 lei

136.993,40 ha pădure

29 de palate și castele cu 1081 camere evaluate la 1.790.704.440 lei.

39 de clădiri rurale cu 231 camere evaluate la 57.917.954 lei.

75 de clădiri urbane cu 1748 de camere, evaluate la 313.290.503 lei.

9 case de vânătoare cu 58 de camere evaluate la 10.046.300 lei.

7 cabane de turism cu 30 de camere evaluate la 5.650.000 lei.

5 întreprinderi industriale evaluate la 82.276.015 lei.

2 yahturi evaluate la 110.000.000 lei.

Averea lui Mihai

- 19.571,61 hectare de pădure.
- 6 clădiri rurale cu 42 camere evaluate la 28.005.080 lei.
- 21 clădiri urbane cu 83 camere evaluate la suma de 17.443.395 lei.
- 2 întreprinderi industriale – Fabrica de salam Azuga și Fabrica de sticlărie Azuga – în valoare de 65.963.925 lei.
- 4 terenuri urbane în valoare globală de 60.969.400 lei.

(ANIC, *fond Casa Regală. Carol I. Acte de stare civilă*, ds. 4/1947, f. 1-23)

5. 1948, București. Numirea membrilor comisiei de inventariere, identificare și evaluare a obiectelor de artă aparținând fostului rege Mihai, casei regale, domeniilor coroanei și membrilor fostei familii regale: Teodora Voinescu, director al secției de artă veche românească la Muzeul de artă și arheologie; Mihail A. Constantinescu (MAC), sculptor; prof. George Oprescu, director general al Muzeului Național de artă și arheologie.

MINISTERUL INDUSTRIEI ȘI COMERȚULUI
CABINETUL SECRETARULUI GENERAL
“M. L.”

MINISTERUL ARTELOR

Avem onoare a vă ruga să binevoiți dispune delegarea pe lângă Comisiunea instituită conform Deciziei Nr. 164/1948 a C.R.E.S.M. cu începere de la 18 Februarie a. c. pe timp de o lună a Dnei. Teodora Voinescu.

Dsa. Va lua parte la lucrările de inventariere, identificare și evaluare a obiectelor de artă aparținând fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și membrilor fostei familii regale.

SECRETAR GENERAL
MIHAIL LEVENTE

18.II. 1948

REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
MINISTERUL ARTELOR
DIRECȚIUNEA ARTELOR
CONSILIUL SUPERIOR AL MUZEELOR

Domniei Sale

Domnului Ministru al Industriei și
Comerțului

Cabinetul Domnului Secretar General “M. L.”

F. Urgent

No. 2.714/1948
26 Feb. 1948

DOMNULE MINISTRU,

La adresa Domniei Voastre No. 131, 143/1948 :

Avem onoare a vă aduce la cunoștință că, Ministerul Artelor aprobă delegarea – propusă de Domnia - Voastră – pe timp de una lună, cu începere de la 18 Februarie a.c., a D-nei Teodora Voinescu, Director de Secție la Muzeul Național de artă și arheologie, pentru a lua parte la lucrările Comisiei instituită – conform Deciziei No. 164/1948 a C.R.E.S.M. – în vederea identificării, inventarierii și evaluării obiectelor de artă ce au aparținut fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și membrilor fostei familii regale.

Primiți, vă rugăm, Domnule Ministru, asigurarea înaltei noastre considerațiuni.

MINISTRU
ss/indescifabil

DIRECTOR
ss/indescifabil

**REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
MINISTERUL ARTELOR
DIRECȚIUNEA ARTELOR
CONSILIUL SUPERIOR AL MUZEELOR**

Domniei Sale

Doamnei Teodora Voinescu, Directoarea

Secției de artă veche românească

Muzeul Național de artă și arheologie

No. 2.714/1948

DOAMNĂ DIRECTOARE

Avem onoare a vă aduce la cunoștință că Departamentul nostru – la propunerea Ministerului Industriei și Comerțului – vă delegă pe timp de una lună cu începere de la 18 Februarie a.c., să luați parte la lucrările Comisiunii instituită – conform Deciziei 164 a C.R.E.S.M. – în vederea identificării, inventarierii și evaluării obiectelor de artă ce au aparținut fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și membrilor fostei familii regale.

MINISTRU
ss/indescifabil

DIRECTOR
ss/indescifabil

**REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
MINISTERUL ARTELOR
DIRECȚIUNEA ARTELOR
CONSILIUL SUPERIOR AL MUZEELOR**

**MINISTERUL INDUSTRIEI ȘI COMERȚULUI
CABINETUL SECRETARULUI GENERAL**

“M. L.”

Către

MINISTERUL ARTELOR

Avem onoare a vă ruga să binevoiți a dispune delegarea pe lângă Comisiunea instituită conform Deciziei 164/948 a C.R.E.S.M. cu începere de la 18 Februarie a.c. pe timp de o lună a D-lui Mihail A. Constantinescu (MAC).

Dsa va lua parte la lucrările de inventariere, identificare și evaluare a obiectelor de artă aparținând fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și membrilor fostei familii regale.

SECRETAR GENERAL
MIHAIL LEVENTE

18.II.1948

**REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
MINISTERUL ARTELOR
DIRECȚIUNEA ARTELOR
CONSILIUL SUPERIOR AL MUZEELOR**

Domniei Sale
Domnului Ministru al Industriei și
Comerțului
Cabinetul Domnului Secretar General "M. L."

No. 2.715/1948

DOMNULE MINISTRU

La adresa Domniei Voastre No.121, 144/1948

Avem onoare a vă aduce la cunoștință că Departamentul nostru aprobă delegarea – propusă de Domnia Voastră – pe timp de una lună, cu începere de la 18 Februarie a.c., D-lui Mihail A. Constantinescu (MAC), sculptor, pentru a lua parte la lucrările Comisiei instituită – conform Deciziei No. 164/1948 a C.R.E.S.M. – în vederea identificării, inventarierii și evaluării obiectelor de artă ce au aparținut fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și fostei familii regale.

Primiți, vă rugăm, domnule Ministru, asigurarea înaltei noastre considerațiuni.

MINISTRU
ss/indescifrabil

DIRECTOR
ss/indescifrabil

**REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
MINISTERUL ARTELOR
DIRECȚIUNEA ARTELOR
CONSILIUL SUPERIOR AL MUZEELOR**

Domniei Sale
Domnului Mihail A. Constantinescu (Mac)
Sculptor

No. 2.715/1948

DOMNULE SCULPTOR,

Avem onoare a vă aduce la cunoștință că Departamentul nostru – la propunerea Ministerului Industriei și Comerțului – vă delegă pe timp de una lună, cu începere de la

18 Februarie a.c., să luați parte la lucrările Comisiei instituită – conform Deciziei No. 164/1948 a C.R.E.S.M. – în vederea identificării, inventarierii și evaluării obiectelor de artă ce au aparținut fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și fostei familii regale.

MINISTRU
ss/indescifrabil

DIRECTOR
ss/indescifrabil

MINISTERUL INDUSTRIEI ȘI COMERȚULUI
CABINETUL SECRETARULUI GENERAL
“M.L.”

Către

MINISTERUL ARTELOR

Avem onoare a vă ruga să binevoiți a dispune delegarea pe lângă Comisiunea instituită conform Deciziei Nr. 164/1948 a C.R.E.S.M. cu începere de la 1 Februarie a.c. pe timp de o lună a D-lui Profesor G. Oprescu.

Dsa va lua parte la lucrările de inventariere, identificare și evaluare a obiectelor de artă aparținând fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și membrilor fostei familii regale.

SECRETAR GENERAL
MIHAIL LEVENTE

18. II. 1948

REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
MINISTERUL ARTELOR
DIRECȚIUNEA ARTELOR
CONSILIUL SUPERIOR AL MUZEELOR

Domniei Sale
Domnului Ministru al Industriei
Și Comerțului
Cabinetul Domnului Secretar General
“M.L.”

F. Urgent

No. 716/1948

DOMNULE MINISTRU,

Ca urmare la adresa Domniei Voastre No. 121, 145/1948, avem onoare a vă aduce la cunoștință că Ministerul Artelor aprobă delegarea – propusă de Domnia Voastră – pe timp de una lună, cu începere de la 18 Februarie a.c., a D-lui Prof. G. Oprescu, Director General al Muzeului Național de artă și arheologie, pentru a lua parte la lucrările Comisiunii instituită – conform Deciziei No. 164/1948 a C.R.E.S.M. – în vederea identificării, inventarierii și evaluării obiectelor de artă ce au aparținut fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și membrilor fostei familii regale.

Primiți, vă rog, domnule Ministru, asigurarea înaltei noastre considerațiuni.

MINISTRU
ss/indescifrabil

DIRECTOR
ss/indescifrabil

**REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
MINISTERUL ARTELOR
DIRECȚIUNEA ARTELOR
CONSILIUL SUPERIOR AL MUZEELOR**

Domniei Sale

Domnului Profesor G. Oprescu
Director General al Muzeului Național de
artă și arheologie

No. 2.716/1948

DOMNULE DIRECTOR GENERAL,

Avem onoare a vă aduce la cunoștință că Departamentul nostru – la propunerea Ministerului Industriei și Comerțului – vă delegă pe timp de una lună, cu începere de la 18 Februarie a.c., să luați parte la lucrările Comisiei instituită – conform Deciziei No. 164/1948 a C.R.E.S.M. – în vederea identificării, inventarierii și evaluării obiectelor de artă ce au aparținut fostului rege Mihai I, casei regale, domeniilor coroanei și membrilor fostei familii regale.

MINISTRU
ss/indescifrabil

DIRECTOR
ss/indescifrabil

(ANIC, fond *Ministerul Artelor și Informațiilor. Direcția Arte Plastice*, ds. 150/1948, f. 4-12)

(to be continued)

REVIEWS, BIBLIOGRAPHICAL NOTES

Ioan Iosep, Constantin-Emil Ursu & Simona Palagheanu, *Plans des Bukowiner Districts in 72 Sections welche in denen Jahren 1773, 1774 und 1775 von einem Departement des Kay's: Königlicher General Staabs geometrisch aufgenommen worden / Planul Districtului Bucovina în 72 secțiuni, întocmit după ridicări geometrice în anii 1773, 1774, 1775 de Departamentul Chezaro-Crăiesc al Statului Major General, Suceava, Karl A. Romstorfer, 2011, 56 p. + 74 pl.*

Într-o perioadă în care documentele cartografice sunt foarte puțin editate și, implicit, studiate, semnalăm apariția unei importante colecții de asemenea izvoare referitoare la istoria și geografia Bucovinei în perioada imediat următoare ocupării acestui teritoriu de către trupele chezaro-crăiești. Este vorba de o hartă intitulată *Plans des Bukowiner Districts in 72 Sections welche in denen Jahren 1773, 1774 und 1775 von einem Departement des Kay's: Königlicher General Staabs geometrisch aufgenommen worden*, care se păstrează la Biblioteca Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București sub nr. de inventar 782/1966. Aceasta este alcătuită din 72 secțiuni (foi) propriu-zise, la care se mai adaugă încă două planșe: una cuprinzând titlul și legenda, iar cealaltă reprezentând schema dispunerii planșelor. Singulară în România, această hartă face parte din categoria așa-numitelor "hărți iosefine", nume sub care sunt cunoscute reprezentările cartografice austriece ce au fost realizate în timpul domniei împăratului Iosif al II-lea.

Academicianul Nicolae Docan este primul cercetător român care a studiat-o la *Kriegsarchiv* din Viena (1912). Probabil, tot lui datorăm aducerea în țară a acestui prețios exemplar, știut fiind faptul că, în urma stăruințelor sale, *Kriegsarchiv* din Viena a dăruit statului român mai multe hărți militare din veacul al XVIII-lea¹. Din păcate, această hartă a fost introdusă în circuitul științific mult mai târziu, de către Alexandru Ungureanu de la Universitatea "Al. I. Cuza" din Iași, care a semnalat existența exemplarului aflat la Biblioteca Arhivelor Naționale Istorice Centrale², unde era inventariată încă din anul 1966. Chiar și după 1980, această hartă a rămas puțin cunoscută, așa încât informațiile istorice, toponimice, geografice și cartografice pe care le cuprinde nu au fost valorificate la adevărata lor însemnătate. Acest lucru a fost cauzat și de faptul că majoritatea celor care au studiat-o i-au citat titlul incomplet sau cu greșeli, adeseori omițând locul în care se păstrează.

Până în 2011, au mai fost făcute reproduceri demonstrative ale unor secțiuni ale acestei hărți (V. Cucu și E. I. Emandi în 1981³; E. I. Emandi și C. Șerban în 1983⁴; V.

¹ Aurel Golimas & Aurică Smaranda, Nicolae Docan. 24 iunie 1874-25 aprilie 1933, "Buletinul Societății Numismatice Române" 77-79 (1983-1985), 131-133, p. 456-457.

² Al. Ungureanu, *Orașele din Moldova. Studiu de geografie economică*, București, 1980.

³ V. Cucu & E. I. Emandi, *Geografia istorică a Nordului Moldovei în lumina izvoarelor cartografice. Secolul al XVIII-lea*, "Revista Muzeelor și Monumentelor Istorice. Seria Muzeu" 10 (1981), p. 61-76.

Băican în 1996⁵ și M. Andronic în 1997⁶), însă acestea au fost monocrome și puternic micșorate, ceea ce le-a făcut aproape ilizibile, așa încât nu au putut reține atenția cercetătorilor interesați.

Fiecare dintre aceste 72 de planuri ale acestei hărți au fost realizate manual, pe hârtie pânzată, cu cerneluri policrome de o foarte bună calitate. Aceste elemente tehnice au făcut ca harta amintită să ajungă până la noi într-o perfectă stare de conservare, iar finețea desenelor și a scrierii surprinde în mod plăcut cercetătorul care se apleacă asupra ei.

Fiecare plan este înscris într-un chenar. Acest chenar este dublat în partea superioară și în dreapta sa de alte două chenare foarte înguste.

În chenarul îngust din partea superioară a planșei se precizează denumirea întregului ansamblu format din cele 72 de planuri – *“Theil des Bukowiner Districts, und Galicien [Partea districtului Bucovina, și Galiția]”* – și scara fiecărui plan. Această scară este reprezentată sub forma unui segment ce trebuia să corespundă în teren cu 6.000 de pași (*“Maasstab von einer halben Meile oder 6.000 Schritten”*), adică jumătate de milă austriacă. La rândul său, acest segment era împărțit în șase subdiviziuni egale; cea dintâi subdiviziune având marcat intervalul care corespundea distanțelor de 100, 200, 300, 400 și 500 de pași pe teren.

În schimb, în cadrul din partea dreaptă a planșei au fost menționate numele localităților ce se regăsesc în planul respectiv sub forma unui tabel intitulat: *“Dessignation derer in dieser Section Befindlichen Ortschaften [Denumirea localităților găsite în această secțiune]”*, cu următoarele rubrici: *“Nahmen der Ortschaften [Numele localităților]”, “Anzahl der: Burger und Bauern; Gärtner und Häusler; Pferde [Numărul: orașenilor și țăranilor; grădinari și slujitori; cai]”*. Precizăm că, din acest tabel, doar numele localităților a fost înscris, celelalte coloane urmând să fie completate după un prognostic recensământ al provinciei de către autoritățile habsburgice.

În afara cadrului, în colțul superior stâng a fost trecut numărul planului (de exemplu, *Sectio I*) însoțită de anul 1778, probabil data când harta a fost finalizată. În schimb, în colțul superior drept se regăsește nr. 8, care poate fi numărul seriei exemplarului hărții păstrate la Arhivele Naționale, ceea ce duce în mod firesc la concluzia că harta a fost realizată în mai multe exemplare. La mijlocul marginii superioare, între cele două numere amintite a fost inscripționată cifra 34, care pare a fi numărul fusului sau al coloanei de longitudine.

În afara chenarelor, la mijlocul fiecărei laturi au fost trecute numerele planșelor care completează informațiile din planul respectiv.

Probabil pe baza unor informații din interiorul arhivelor vieneze, cunoscutul numismat și cartograf Nicolae Docan a atribuit această hartă maiorului austriac Fr. Von Mieg.

Din păcate, dintr-o scăpare regretabilă, Ioan Iosep, Constantin-Emil Ursu, Simona Palagheanu nu au menționat pe coperta mapelor în care se găsesc cele 72 de

⁴ E. I. Emandi & C. Șerban, *Contribuții de geografie istorică la cunoașterea fenomenului demografic din Nord-Vestul Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, “Suceava. Anuarul Muzeului Județean Suceava” 10 (1983), p. 511-520.

⁵ V. Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documente cartografice ale Moldovei din secolul al XVIII-lea*, București, 1996.

⁶ M. Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1997.

planşe faptul că sunt editorii acestui prețios izvor cartografic, ceea ce lasă impresia greșită că ar fi autorii săi.

Apoi, într-o notă făcută pe coperta interioară a mapei în care se găsesc hărțile, editorii își exprimă regretul că, din motive tehnice-tipografice, reproducerea *Plans des Bukowiner Districts in 72 Sections welche in denen Jahren 1773, 1774 und 1775 von einem Departement des Kaÿs: Königlicher General Staabs geometrisch aufgenommen worden* la scara originală (1:28.000) nu a fost posibilă. Ca atare, editorii au fost siliți să accepte o reducere a reproducerilor cu aproximativ 7%. Din acest motiv, a fost micșorată și scara numerică a reproducerilor la o valoare de aproximativ 1:30.000. Din păcate, în urma acestei micșorări, dimensiunile acestor planuri nu mai sunt identice, ele situându-se în jurul valorilor de 665x430 mm $\pm$ 1-2 mm, deși dimensiunile planșelor pe care au fost reproduse aceste planuri sunt identice, având valoarea de 690x492 mm. Dat fiind faptul că această micșorare a fost făcută neuniform, marginile celor 72 de planuri nu se mai suprapun perfect ca în harta originală.

Mapa cu cele 72 de planşe este precedată de un amplu studiu introductiv, redactat în germană și română, ce se întinde de-a lungul a 56 coli de hârtie format mare (345x495 mm) și intitulat modest: *O «radiografie» a peisajului Bucovinei de la începutul Epocii Moderne: Planul Districtului Bucovina în 72 secțiuni (1778)*. Cele câteva greșeli de tehnoredactare ce se pot observa în această secțiune – precum Iosif I în loc de Iosif al II-lea (p. 2) sau anul 1970 în loc de 1790 (p. 53) – nu afectează valoarea științifică de ansamblu a acestui studiu.

Conținutul acestei hărți (relieful, sistemul hidrografic, vegetația, așezările omenești – indiferent dacă acestea sunt compacte sau izolate, permanente sau temporare –, mănăstirile, schiturile, bisericile, hanurile, rețeaua căilor de comunicații, resursele subsolului, instalațiile tehnice de pe cursul apelor curgătoare – mori, pive, poduri, podețe, poduri plutitoare – prisăcile, livezile, semnele de hotar ale Bucovinei, elementele de strategie militară, toponimia veche) este foarte bogat și redat cu foarte multe detalii, constituind, pe bună dreptate “o «radiografie» foarte realistă și completă a peisajului bucovinean de acum două secole și jumătate”. Pentru reprezentarea detaliilor geografice ale terenului, harta este color și utilizează semne convenționale și culori identice sau foarte apropiate de cele folosite pe hărțile actuale. Din acest motiv, această hartă a stat la baza realizării, în perioada imediat următoare, a planurilor cadastrale și a hărților topografice austriece.

În același timp, prin elementele redate, se poate remarca faptul că *Plans des Bukowiner Districts in 72 Sections welche in denen Jahren 1773, 1774 und 1775 von einem Departement des Kaÿs: Königlicher General Staabs geometrisch aufgenommen worden* este cu mult superior reprezentărilor cartografice moldovenești, rusești sau austriece anterioare sau chiar sincrone, realizate de Dimitrie Cantemir, Bawr, Mieg sau harta anonimă din 1774, descoperită la Berlin de M. Popescu-Spineni și publicată în 1943⁷.

Așadar, prin vechime, cromatică, acuratețea desenului cartografic, lizibilitate, mărimea scării de proporție, bogăția, varietatea și detalierea elementelor și informațiilor conținute, această hartă prezintă o prețioasă sursă de documentare pentru istorici, geografi, cartografi, filologi, demografi sau pentru studiile interdisciplinare. Bogatele și

⁷ M. Popescu-Spineni, *Harta Bucovinei din anul 1774*, “Revista istorică Română” 11-121 (1941-1942).

valoroasele informații pe care ea le conține pot fi valorificate atât la elaborarea unor studii referitoare la întreaga Bucovină, cât și la alcătuirea unor lucrări monografice, cu caracter local.

Prin toate aceste elemente, *Planul Districtului Bucovina în 72 secțiuni* se impune drept cea mai valoroasă hartă a părții de nord-vest a Moldovei, numită după 1775 Bucovina. Ca atare, este neîndoielnic că prezentul demers științific va rămâne una dintre cele mai importante ediții de documente cartografice publicate în spațiul românesc.

Arcadie M. Bodale

Diana Mandache, *Dearest Missy. The Correspondence between Marie, Grand Duchess of Russia, Duchess of Edinburgh and of Saxe-Coburg and Gotha and Her Daughter, Marie, Crown Princess of Romania 1879-1900*, Sweden, Rosvall Royal Books, 2011, 472 p.

Istoric specializat în istoria regalității, Diana Mandache s-a remarcat de-a lungul timpului prin lucrări inedite dedicate familiei regale: "Later Chapters of My Life. The Lost Memory of Queen Marie of Romania" (2004), "Marie of Romania. Images of the Queen" (2007), iar în 2012 cartea "Patrie și destin. Principesa moștenitoare a României". A studiat în arhivele britanice și nu numai și este expert în patrimoniu regal. Pe 31 mai 2010, Diana Mandache a primit din partea MS Regele Mihai, brevetul și Medalia "Regele Mihai I pentru Loialitate".

Maria Alexandrovna a fost fiica țarului Alexandru al II-lea și a țarinei Maria Alexandrovna (născută prințesă de Hessa-Darmstadt). S-a născut la 17 octombrie 1853, iar la 23 ianuarie 1874 s-a căsătorit la St. Petersburg cu Prințul Alfred, Duce de Edinburgh, cel de al doilea fiu al Reginei Victoria a Marii Britanii. Au avut împreună cinci copii: Alfred, Maria, Victoria Melita, Alexandra și Beatrice. În august 1883, Maria devenea ducesă de Saxa-Coburg-Gotha, când soțul ei a preluat conducerea ducatului, în urma morții lui Ernst de Saxa-Coburg-Gotha. În Anglia, familia de Edinburgh a locuit la Clarence House în Londra și la Eastweell Park în comitatul Kent.

Cartea reunește corespondențadiîntre Maria Alexandrovna și fiica sa cea mare, Maria sau Missy, căsătorită cu prințul moștenitor al României, Ferdinand. Este vorba despre corespondența din anii 1879-1900, în total 419 scrisori, aflate în Arhivele Naționale ale României și structurată de Diana Mandache în nouă capitole. Tot la Arhivele Naționale se află și corespondența din perioada 1901-1920, anul morții ducesei și va face obiectul unei alte cărți, după cum mărturisește autoarea.

Redactarea scrisorilor a fost pentru Maria Alexandrovna un riguros exercițiu. Scrisa întotdeauna dimineța, făcându-și un obicei din a i se confesa fiicei sale. Intrând prin căsătorie în familia regală engleză, Maria Alexandrovna a participat la evenimentele Curții și familiei și, datorită personalității sale puternice, a reușit să se facă apreciată de însăși regina Victoria, chiar dacă i s-a opus acesteia în nenumărate rânduri. Astfel de momente au fost cele privind aranjamentele și negocierile pentru căsătoria fiicelor familiei Edinburgh, când opiniile celor două femei puternice s-au ciocnit. Frecvența apariției numelui Reginei Victoria în corespondență – sub diferite forme: "Grandmamma", "Granny", "the capricious old lady", "the Queen", "Grand Mere", "la

Reine" (de 119 ori) – dovedește prezența și influența puternică a reginei în viața familiei Edinburgh până la sfârșitul vieții.

Ceea ce regina Victoria a constituit pentru Maria Alexandrovna regele Carol I a reprezentat pentru fiica ei Maria, acesta fiind numit în corespondență "*tyrannical Uncle*" sau "*Under Granny's Pantoffel*". Regele Carol I a jucat un rol central în viața lui Missy la curtea României, pe fondul scandalurilor și conflictelor legate de infidelitățile ei, dar și ale soțului ei, principele Ferdinand.

De asemenea, Alfred, duce de Edinburgh și Saxa-Coburg-Gotha ("*Papa*"), Ferdinand, prințul moștenitor al României ("*Nando*"), prințul Alfred ("*Bruderle*"), Regina Elisabeta a României ("*Aunt*"), Victoria Melita ("*Ducky*"), Alexandra ("*Sandra*"), Beatrice ("*Baby*") și prințul Carol al României ("*Boisy*", "*Bubchen*", "*Bubelchen*") sunt frecvent menționați în paginile acestui volum de corespondență. Alte nume care apar amănunțat sunt: marele duce de Rusia – Vladimir ("*Uncle Vladimir*"), Sergiu ("*Uncle Serge*"), Paul ("*Uncle Paul*"), împărăteasa Maria Feodorovna ("*Minny*", "*Aunt Minny*") și marea ducesă Elisabeta Feodorovna ("*Ella*").

Activități cotidiene și pasiuni reies din paginile corespondenței. Maria Alexandrovna era pasionată de teatru, dans și jocul de tenis, în timp ce fiica sa era preocupată de citit, jocul de cărți Whist, cai și ciclism. Societatea balurilor și dansurilor este un factor constant în descrierile făcute de mamă și fiică. Vremea și alte evenimente ale naturii sunt prezente în corespondență. De exemplu, Missy descrie prima experiență a unui cutremur petrecut în România, iar cuvântul "vreme" este folosit de 300 de ori, reflectând preocuparea pentru starea vremii în epoca victoriană. Și regele Carol I avea o preocupare pentru vreme, pe care o analiza la minut, realizând un adevărat buletin meteo. Un alt subiect prezent în scrisori este cel al stării de sănătate – boli, vaccinuri, probleme dentare, tratamente, doctori, discuții despre cancerul care a afectat-o pe ducesa de Saxa-Coburg-Gotha.

Pentru Missy, căsătorită într-o țară străină și îndepărtată, mama sa a fost un adevărat sprijin. Deviza Mariei Alexandrovna în viață a fost "răbdare și resemnare" și și-a îndemnat fiica în acest sens. De altfel, destinele lor au fost asemănătoare – prințese exportate prin căsătorie în țări străine, cu mentalități și culturi diferite și atent urmărite de ochii unor regi puternici și intransigenți (regina Victoria și regele Carol I). Puterea caracterului Mariei Alexandrovna este amplu demonstrată în scrisorile către fiica sa, către regele Carol I și Ferdinand, pe fondul restricțiilor care îi erau impuse fiicei sale la curtea României, a discuțiilor privind un eventual divorț al Mariei de Ferdinand și al nenumăratelor divergențe din primii ani de căsătorie a cuplului princiar: "*my daughter has a same character as myself [...] at her age one cannot exist for duty and politics alone and you must allow her natural feelings of love for her own country and former life; allow her to leave Romania with her husband and immerse herself in a European setting once again*" (p. 71). A călătorit mai în toată Europa, de la Moscova și St. Petersburg la București, Cetinje, La Valletta, Atena, Londra, Berlin, Coburg. După moartea soțului ei, ducele Alfred de Saxa-Coburg-Gotha, viața ei s-a schimbat complet.

Capitolul I este intitulat *Călătorii 1879-1892*, dat fiind că acoperă perioada în care Maria Alexandrovna și-a însoțit soțul, pe ducele Alfred, în calitatea lui de amiral al Marinei Regale. În 1886, acesta a devenit comandantul șef al flotei din Mediterana cu baza în Malta. Pentru Maria Alexandrovna a fost o oportunitate pentru a vizita mai multe orașe europene și de a participa la o serie de evenimente sociale și de familie – și-a vizitat mama, pe împărăteasa Rusiei, soacra, pe regina Victoria, la Windsor și a participat la

nunțile fraților săi, Sergiu și Paul, marii duci ai Rusiei. De asemenea, asistă la Atena la manifestările jubileului de 25 de ani de domnie ai regelui Greciei, George I. La aceste evenimente se adaugă alte activități ale ducesei: participarea la spectacole de operă, balet, teatru, dar și baluri ale înaltei aristocrații din epoca victoriană.

Capitolul II este intitulat sugestiv *Identitate națională și dorul de patrie 1893*. Acest an a fost unul plin pentru ducesa de Edinburgh. Fiica sa Maria s-a căsătorit la Sigmaringen cu prințul Ferdinand de Hohenzollern, moștenitorul tronului României. Tot acum, Alfred de Edinburgh devine duce de Saxa-Coburg-Gotha, succedându-i unchiului său. Se naște primul copil al cuplului princiar Ferdinand-Maria, prințul Carol. În acest capitol predomină scrisorile Mariei către mama sa cu descrieri din România. La sosirea în România, tânăra prințesă îi scrie mamei sale o telegramă: "Have arrived at last; tremendous reception. Thousands of people; weather fine and cold; rooms very pretty and not so small. Much love, Missy" (p. 73). De aici pornește lungul drum în România al principesei și mai apoi reginei Maria.

Capitolul III se numește *Între Unchiul tiran și Bunica Pantofel* și reunește corespondența din anul 1894, un an al evenimentelor familiale: în aprilie, "Ducky" se căsătorește la Coburg cu Ernst Ludwig de Hessa-Darmstadt, cei doi fiind urmați de un alt cuplu, prințul Karl Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, fratele principelui Ferdinand al României, cu principesa Josephine a Belgiei. Missy naște cel de al doilea copil, principesa Elisabeta, la al cărei botez participă și Maria Alexandrovna. Când țarul Alexandru al III-lea, fratele ducesei, a murit la 1 noiembrie la Livadia, în Crimeea, ea descrie în scrisori sumbrul eveniment. Tronul Rusiei a fost ocupat de fiul lui Alexandru al III-lea, Nicolae, căsătorit cu Alix de Hessa, sora lui Ernst Ludwig.

Ducesa o sfătuiește pe fiica sa încă o dată să se confrunte cu regele Carol I, pentru a obține permisiunea de a participa la evenimentele din societate. Maria Alexandrovna se arată iritată de atitudinea regelui Carol I și vine în apărarea fiicei sale, dat fiind că, după cum spune ea, "*the Romanian constitution will not suffer from your going to balls*" (p. 150).

Corespondența din anul 1895 este reunită sub titlul *Întâlniri* în capitolul IV. Anul este marcat de evenimente fericite în familie, cum ar fi nașterea celui de-al treilea nepot al ducesei, prințesa Elisabeta de Hessa-Darmstadt. Scrisorile principesei Maria către mama sa conțin numeroase detalii despre familia regală română. Ducesa, la rândul ei, se referă la planurile de căsătorie dintre fiica sa Sandra și Ernst de Hohenlohe-Langenburg. Scrisorile conțin interesante busturi ale reginei Victoria, ducelui de Saxa-Coburg-Gotha și a fiicei celei mici, prințesa Beatrice, Ferdinand al României, marele duce Paul al Rusiei, mama lui Ferdinand, Antonia de Hohenzollern-Sigmaringen. Viața socială, mersul la teatru, cititul, dansul, patinajul și ciclismul, precum și starea vremii sunt subiecte ale vieții de zi cu zi în anul 1895.

Evenimente de familie din anul 1896 sunt descrise în capitolul V: nunta Sandrei cu Ernst de Hohenlohe-Langenburg în aprilie și încoronarea țarului în mai. Corespondența conține multe detalii despre pregătirile pentru ceremoniile de la Moscova. De asemenea, în acest an a avut loc la Sinaia vizita marilor duci ai Rusiei, Boris și Andrei, dar și a prințului Alfred. Mamă și fiică au fost ocupate pe tot parcursul anului cu pregătirile în familie la Coburg, Sigmaringen și St. Petersburg.

Capitolul VII, *Almanach de Gotha* (1898) reunește schimbul de scrisori dintre ducesă și fiica sa cu referire la rudele din Rusia, Germania și Marea Britanie. Inevitabila deteriorare a stării de sănătate a celor doi Alfred, ducele de Saxa-Coburg-Gotha și fiul

său, și tratamentele medicale urmate sunt un alt subiect al corespondenței. Cele două femei discută și despre problemele maritale ale surorilor lui Missy. În septembrie are loc o întâlnire a familiei de Hohenzollern-Sigmaringen la Winburg, la care participă și Missy; se află atunci despre căsătoria prințului Christian al Danemarcei cu prințesa Alexandrine de Mecklenburg-Schwerin la Cannes și despre ceremonia inaugurării monumentului dedicat țarului Alexandru al II-lea la Moscova.

Capitolul VIII se axează pe anul 1899 și pe cele două evenimente care au dominat acest an: "Nunta de Argint" a ducelui și ducesei de Saxa-Coburg-Gotha, sărbătorită pe 23 ianuarie la Schloss Friedenstein în Gotha, și moartea prințului Alfred în Tirol, pe 6 februarie. Au urmat problemele legate de succesiunea Coburg-ului. Pe 30 iunie s-a anunțat oficial că prințul Arthur, duce de Connaught, împreună cu fiul său, alt prinț Arthur, au renunțat la pretențiile la "tronul" Coburg-ului în favoarea prințului Charles Edward, Duce de Albany, fiul prințului Leopold.

"Afacerea Miss Winter", așa cum a numit ducesa scandalul generat la Curtea României de guvernanta Miss Winter¹, care a "raportat" legătura dintre Missy și ofițerul român Zizi Cantacuzino, a fost un alt eveniment ce a dominat corespondența acestui an. Maria Alexandrovna a avut o atitudine dură și intransigentă, propunând ca fiica sa, însărcinată cu cel de-al treilea copil, să meargă și să nască la Gotha, tocmai pentru a o scoate din situația dificilă în care intrase. Mai mult decât atât, o sfătuia să renunțe la drepturile sale la succesiune în favoarea fiului ei, Carol, o atitudine aspru criticată de prințul Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen și considerată ca fiind prostească.

Ultimul capitol este dedicat anului 1900, *Necazuri*. Missy a născut-o pe principesa Maria la Schloss Friedenstein în Gotha pe 8 ianuarie 1900, iar micuța a fost alintată "Mignon". Principele Ferdinand a sosit la Gotha cu miniștrii săi pentru a emite certificatul de naștere, recunoscându-și astfel copilul. Acest pas domolește impasul generat de declarațiile lui Missy de renunțare la toate drepturile la succesiune în numele fiului ei, prințul Carol, o acțiune susținută puternic înainte de ducesa de Coburg. Revenirea la normalitate a fost condiționată de îndepărtarea guvernantei Miss Winter. Principii moștenitori se întorc în România împreună cu noua lor fiică, iar corespondența Mariei cu mama sa este reluată. Ele discută despre vizitele familiei regale a României și a celei de Hohenzollern-Sigmaringen la Abbazia și Weinburg și despre întâlnirea dintre regina Victoria și ducesa de Coburg. Ducele Alfred, soțul Mariei Alexandrovna moare de cancer la 30 iulie 1900, iar conducerea ducatului este asigurată, în calitate de regent, de către ginerele ducesei, Ernest de Hohenlohe-Langenburg, până la împlinirea vârstei de către Charles Edward, noul duce de Saxa-Coburg-Gotha, în iulie 1905. Printre toate problemele, Maria Alexandrovna își găsește timp să îi scrie fiicei sale despre Expoziția Universală de la Paris, pe care a vizitat-o, despre concerte și spectacolele de operă.

Imperială în înfățișare, dar în același timp democratică prin atitudine, Maria Alexandrovna a fost o personalitate în căutarea perfecțiunii. Viața și caracterul său au fost influențate de educația de la Curtea imperială rusă, ca fiică a țarului Alexandru al II-lea, într-un mediu grandios care în mare măsură personifica modul de viață al tatălui, precum și viziunea despre lume. Cartea este un tribut adus Mariei Alexandrovna, mare ducesă a Rusiei, ducesă de Edinburgh și de Saxa-Coburg-Gotha, aceasta fiind un important martor

¹ Miss Winter – guvernanta engleza a copiilor cuplului princiar Ferdinand-Maria, impusă de Regina Elisabeta. Ea l-a îndepărtat pe micul prinț Carol de mama sa.

ocular al unor evenimente memorabile din istoria regalității victoriene din perioada 1879-1900.

Mirela Tîrnă

Cristian Andrei Scăiceanu, *Istoria mișcării filatelice din România*, Colecția Patrimoniul Cultural, Bucharest, Oscar Print, 2011, 660 p.

În 2011, la Editura Oscar Print a apărut lucrarea lui Cristian Andrei Scăiceanu, *Istoria Mișcării Filatelice din România*. Pasiune sau disciplină auxiliară a istoriei, filatelia este un domeniu extrem de complex, cu implicații economice, culturale și de propagandă politică, pe care autorul le tratează științific într-un proiect doctoral finalizat prin publicarea acestei lucrări inedite.

Lucrarea are 660 de pagini și este structurată în 11 capitole, însoțite de concluzii, rezumate în limbile engleză, franceză și germană, considerațiile acad. Ionel Haiduc și profesorilor universitari Ioan Bulei și Ion Calafeteanu, glosar de termeni filatelici, bibliografie și indici de nume, anexe. La baza documentării stau numeroase surse de arhivă din Arhivele Naționale ale României, Arhivele CNSAS, Arhiva Muzeului Național de Artă a României, Arhiva Muzeului Național Filatelic, Arhivele Militare. Se adaugă numeroase cataloage, dicționare, enciclopedii, lucrări generale, dar și de specialitate (filatelice). Mai mult decât atât, autorul preia amintiri de la cei implicați în mișcarea filatelică, cum ar fi Titus Orădean, Teodor Melnic, Gilda Roșca, Octavian Iliescu sau istoricul de artă Petre Oprea. Așa cum remarcă Ion Bulei “Numărul filateliștilor nu e mare (proporțional e scăzut față de al țărilor din Apusul și Centrul Europei). Lipsa numărului e compensată adeseori de calitatea celor existenți. Dacă ar fi să considerăm valoarea regelui Carol al II-lea după colecția sa filatelică, suveranul interbelic ar fi un rege mare, nu controversat cum e și un detestat așa cum era în 1940 când el abdică în zgomotul căderii granițelor țării” (p. 604).

În capitolul I, intitulat *Geneza filateliei*, autorul face o incursiune în trecutul mărcilor poștale, ale căror începuturi datează din 1840, când în Anglia reginei Victoria s-a pus în circulație prima marcă poștală din lume. Ea avea valoarea nominală de un penny și era tipărită în culoarea neagră, de unde și numele de *Penny Black*. În România, primele timbre au apărut în 1858 și erau imprimate manual, celebrele “Cap de Bour”. Apariția timbrelor a creat și o nouă pasiune, aceea a colecționării mărcilor poștale. Georges Herpin a utilizat în 1864 pentru prima dată termenul de *philatelie*. Treptat, pe măsura înmulțirii mărcilor poștale a apărut și dorința de a le strânge sau colecționa. Apoi, de la colecționarii individuali s-a ajuns la asociații, cluburi, expoziții, muzee, federații, prezentate pe larg de autor.

Capitolul II se referă la *Originea filateliei în România*, iar autorul subliniază că introducerea filateliei în România s-a făcut pe filieră franceză și germană și foarte mult a contat comerțul filatelic și cei care l-au practicat, precum librarii Ioniță Pleșea din Craiova, Elias Șaraga din Iași sau M. Alcalay din București (p. 49).

Capitolul III, *Dezvoltarea filateliei în România* este foarte amplu și, ca atare, autorul l-a împărțit pe 8 subcapitole: *Filatelia, o pasiune prin excelență individuală; Înființarea primei asociații filatelice din România; Societățile filatelice până la primul război mondial; Activitatea organizațiilor filatelice în perioada interbelică; Renașterea*

asociațiilor filatelice după război; Organizațiile filatelice în perioada 1948-1958; Activitatea filatelică între 1959 și 1989; Activitatea filatelică după 1990.

În capitolul IV, *Mari filатели din România*, autorul îi prezintă pe cei mai importanți colecționari începând cu Dimitrie C. Butculescu, fondator al primei asociații filatelice din România, și Constantin M. Moroiu, care a realizat prima publicație filatelică, "Timbophilu", la 1881 și a inițiat prima societate filatelică de la noi. Interesant este și faptul că autorul îi menționează și pe străinii care au colecționat mărci poștale românești: încă din secolul al XIX-lea, Thomas Keay Tapling și-a donat colecția de mărci clasice românești la British Museum, astăzi găsimu-se la National Library, în Londra. Regele Faruk al Egiptului (1936-1965) a avut în colecția sa multe rarități mondiale, printre care și scrisori francate cu mărcile "Cap de Bour". Fritz Heimbuchler din Germania este recunoscut ca cel mai mare specialist al mărcilor "Cap de Bour" pe plan mondial. Din 1972 este conducătorul grupării filatelice "Arge Rumänien" din Germania. De asemenea, Cristian Scăiceanu remarcă și faptul că astăzi numărul filateliștilor străini care colecționează în România este mult diminuat și îi menționează pe cei care au participat la Expoziția mondială EFIRO 2008 de la București (p. 140-141).

Capitolul V se referă la *Confiscarea colecției filatelice a baronului von Witzleben*. Job Wilhelm von Witzleben (1880-1960) a fost numit în 1923 director al sucursalei bucureștene Dresdner Bank, care se va transforma în 1929 în Societatea Bancară Română S.A. Se pare că a venit în România încă din 1917, deoarece prezența sa a fost semnalată la conducerea Băncii Naționale a României. După al Doilea război mondial, baronul Witzleben a fost internat ca urmare a faptului că era german. El deținea o importantă colecție de mărci poștale, care se pare că a fost confiscată de sovietici, dar netrecută în listele oficiale de bunuri predate către URSS. Autorul anexează la acest capitol inventarul colecției filatelice a baronului Witzleben, aflată la 1 aprilie 1944 în Tezaurul Societății Bancare Române (p. 162-220).

Capitolul VI se referă la *Pasiunea pentru filatelie a regelui Carol al II-lea* și are zece subtitluri și anexe. Pasiunea lui Carol al II-lea pentru colecționarea mărcilor poștale s-a manifestat din copilărie și l-a însoțit toată viața, având drept exemplu pe tatăl său, regele Ferdinand. Autorul a folosit pentru documentare la acest capitol materiale din Arhivele Naționale, fondurile Casa Regală. Principele Carol, Casa Regală. Carol Caraiman, Regina Maria. Personale, Casa Regală. Carol al II-lea, dar și Memoriile lui Eugeniu Arthur Buhman (funcționar și apoi șef al Poștei Române, dar și secretar particular al regelui Carol al II-lea), cel care a inventariat colecția de timbre a lui Ferdinand.

După opinia autorului, "[...] Carol al II-lea a fost cel mai mare colecționar de mărci poștale din România, colecția lui de timbre ajunsese spre sfârșitul domniei sale să fie considerată una din cele mai mari existente în lume" (p. 236). Din păcate, cea mai mare parte a colecției a fost vândută de Carol încă din timpul vieții, iar despre colecția de timbre românești ipotezele sunt neclare și nici autorul nu se hazardază a da o informație sigură.

În capitolul VII este tratat *Fenomenul expozițional în filatelie*. În România, prima expoziție filatelică se consideră că s-a desfășurat în 1891, pe atunci existând obiceiul ca participanții să prezinte diverse materiale filatelice, de la o serie de timbre la colecții întregi. De o expoziție în adevăratul sens al cuvântului putem vorbi abia în 1920, când la Timișoara s-a organizat o expoziție filatelică ce a avut un catalog tipărit și un caracter competitiv, un juriu acordând distincții. De aici a urmat o serie de alte expoziții,

care au beneficiat de interesul sau patronajul Casei Regale, având în vedere pasiunea pentru filatelie a Regelui Ferdinand și a Principelui Carol. În 1932, când pe tronul României se afla regele Carol al II-lea, a avut loc la București cea mai mare expoziție filatelică românească de până la acea dată.

După 1948 s-a organizat o serie de expoziții filatelice cu un pronunțat caracter propagandistic, la fel și cele organizate în toate țările aflate sub influență sovietică. Treptat, marile colecții interbelice nu au mai fost expuse, ele dispărând odată cu posesorii lor.

Tradiția denumirii EFIRO, de la Expoziția Filatelică Română, folosită pentru prima dată în 1932, a fost reluată în 1998, când s-a organizat EFIRO 1998 și unde au expus 237 de colecționari (p. 397).

Cea mai mare expoziție filatelică organizată în România și pe care autorul o descrie a fost Expoziția filatelică mondială EFIRO 2008 (p. 398-400).

De asemenea, Cristian Scăiceanu subliniază că expozițiile filatelice sunt, în general, competitive, dar "În România, din păcate, calitatea jurizării exponatelor filatelice nu s-a ridicat la nivelul la care această activitate a ajuns în Europa. Așa se explică de ce unele colecții ce primeau în mod curent medalia de aur la expozițiile organizate în țară nu reușeau niciodată să depășească nivelul medaliei de argint în străinătate. Expozițiile au fost prezentate în presa filatelică, în general, în stilul triumfalist, insistându-se pe numărul mare de medalii superioare, de aur și vermeil, acordate de juriu. Cum aceste medalii rareori au fost confirmate la expozițiile internaționale, rezultă că aprecierile juriilor au fost eronate" (p. 402).

O altă chestiune delicată pe care autorul o abordează este cea a lipsei asigurărilor colecțiilor care participă la diversele expoziții, colecționarii nefiind obișnuiți să își asigure individual colecțiile.

Capitolul VIII aduce în atenție *Comerțul filatelic*, deoarece nu poate exista colecționarea de mărci poștale fără existența comercianților de timbre și nici a acestora fără colecționari. Autorul marchează lungul și sinuosul drum al accesului comercianților de mărci poștale la expozițiile filatelice. În România, comercianții de mărci poștale erau cu precădere evrei: Elias Șaraga, Samuel Lupovici, Heinrich Bimbach, Wilhelm Nathansohn, S. Kislinger, Marcu Martin. La București exista o Bursă a colecționarilor de mărci poștale, care-și avea sediul la cafeneaua "Schreiber" și unde la începutul anului 1891 timbrele românești erau foarte căutate, mai ales cele emise cu efigia domnitorului Al. I. Cuza.

Autorul prezintă pe larg și modul în care Banca Națională a României s-a implicat în controlul ieșirii din țară a mărcilor poștale, asimilându-le pe acestea cu moneda națională a României (p. 425-428). În perioada comunistă, guvernul a naționalizat comerțul filatelic, iar emiterea de timbre a fost reglementată printr-un decret al prezidiului MAN din 1949, prin care aceasta era monopolul exclusiv al statului. După 1990, comerțul filatelic nu s-a dezvoltat cum era poate de așteptat, licitațiile filatelice fiind o raritate în România.

Foarte interesant este capitolul IX și se referă la *Filatelia sub supravegherea serviciilor secrete*. Primul document depistat de autor în ANR, fondul Președinția Consiliului de Miniștri. Serviciul Special de Informații (1920-1949) și care atestă supravegherea unei asociații filatelice bucureștene este un raport al Prefecturii Poliției Capitalei din 7 mai 1943. Raportul constată în cercurile filatelice bucureștene o abundență de mărci poștale sovietice, fapt considerat un mijloc de propagandă bolșevică,

deoarece pe ele apărea emblema comunistă – secera și ciocanul. Comerțul cu timbre rusești sau sovietice a intrat și în atenția Serviciului Special de Informații (SSI).

Mai târziu, după schimbarea regimului politic și înființarea Securității, filatelia avea să devină un obiectiv important în atenția noii structuri informative și represive. În susținerea acestei constatări, autorul prezintă documente din Arhiva CNSAS, care atestă urmărirea filateliștilor, legăturile lor cu străinătatea, cei care dețineau materiale filatelice prohibite sau literatură occidentală, supravegherea expozițiilor filatelice etc.

De asemenea, filatelia a fost utilizată în propaganda politică extrem de constant și durabil încă din veacul al XIX-lea. Cristian Scăiceanu rezervă acestui aspect capitolul XI din lucrarea sa, intitulat *Mărcile poștale, mijloace eficiente de propagandă*. Mărcile “Cap de Bour” apărute în 1858 au fost primele timbre de propagandă din România menite să promoveze ideea națională în preajma Unirii Principatelor. De altfel, orice moment politic este însoțit de o emisie monetară, menită să îl justifice la nivel propagandistic: intrarea Cadrilaterului în componența statului român (1913), Primul Război Mondial, sărbătorirea anilor de domnie ai regilor României, promulgarea Constituției lui Carol al II-lea din 1938, mișcarea legionară, cel de al Doilea război mondial.

Apogeul propagandei prin intermediul mărcilor poștale este atins în perioada comunistă, iar autorul face o analiză detaliată și foarte documentată a acestui fenomen.

Într-un ultim capitol, autorul se ocupă de *Artiștii plastici realizatori de mărci poștale*. Un aspect pe care autorul îl subliniază pe parcursul acestui capitol este acela că artiștii care au machetat mărci poștale au rămas cumva într-un con de umbră. Cristian Scăiceanu aduce în prim plan activitatea unora din cei mai importanți machetatori: Ludovic Bassarab, Octav Roguski, Dimitrie Știubei, Șerban Zainea, Ion Dumitrana, Harald Meschendorfer.

În concluzie, apreciem lucrarea de față și o recomandăm spre lectură chiar și nespecialiștilor, discursul nefiind unul tehnicizat excesiv.

Mirela Tîrnă

Ștefania Ciubotaru, *Viața cotidiană la curtea regală a României (1914-1947)*, Bucharest, Cartex, 2011

Universul vieții private a intrat în atenția istoricilor ca domeniu de investigare începând cu lansarea ambițiosului proiect al Școlii de la Annales, în anul 1929, potrivit căruia “istoria trebuie să fie problematică și să se ocupe de oameni”¹. Noua istorie, opusă celei evenimențiale, și-a propus să surprindă mentalitățile și să reconstituie diferitele ipostaze ale vieții cotidiene, un univers atât de complex și de profund prin multitudinea de aspecte pe care le reunește.

După modelul francez, istoricii români ai ultimilor 20 de ani, au abordat istoria vieții private în nenumărate studii și lucrări științifice ca o compensație la abundența de lucrări strict pe domeniul politic. Este drept că și sursele au permis folosirea lor în această direcție, dar și noile curente istoriografice, ajunse la noi cu un decalaj de timp justificat. Mai mult decât atât, au existat subiecte despre care nu s-a scris absolut deloc înainte de

¹ Al. Dușu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, București, 1986, p. 3.

1989, cum este cazul regalității. Astfel, monarhia românească a devenit un subiect de interes pentru cercetători, fascinant și controversat și cu cea mai largă paletă de surse.

Ne-am propus astfel, recenzarea unei lucrări apărută în 2011 la editura Cartex și intitulată *Viața cotidiană la curtea regală a României (1914-1947)*, semnată de Ștefania Ciubotaru. Despre familia regală a României s-a scris sub diferite aspecte: viață politică, aspecte de politică externă și relații diplomatice sau România în timpul regilor Carol I, Ferdinand, Carol al II-lea și Mihai. De asemenea, s-au publicat memorii, jurnale, biografii: regina Maria, Carol al II-lea, principesa Ileana, prințul Nicolae, regina Elena, Ana a României, precum și convorbiri (vezi cazul regelui Mihai).

Lucrarea de față are 552 de pagini și este structurată pe opt capitole: Familia regală (1914-1947); Venituri și cheltuieli la Curtea Regală; Locuința Familiei Regale; Vestimentația la Curtea Regală; Masa și alimentația la Curtea Regală; Timpul liber; Relațiile de familie; Sănătate, boală și moarte în Familia Regală. Așadar, lucrarea urmărește o evoluție a vieții private pe durata a trei domnii, respectiv Ferdinand, Carol al II-lea și Mihai, cu sincopele bine știute ale renunțării la tron de către Carol al II-lea.

Despre viața cotidiană la Curtea Regală a României în perioada interbelică nu s-a scris aproape nimic, care să reunească bogăția de surse. De aceea, pentru autoare a fost un demers îndelungat și relativ anevoios.

După cum menționează autoarea, lucrarea încearcă să evidențieze modul cum s-au constituit cuplurile regale Ferdinand și Maria, principele Carol și principesa Elena, principele Carol / regele Carol al II-lea-Elena Lupescu și relațiile dintre ei, relațiile dintre aceste cupluri și copiii lor, ca și relațiile dintre cei cinci copii ai familiei regale Ferdinand și Maria; care au fost principalele surse de venituri ale Casei Regale, ce capitole cuprindeau bugetele de venituri și cheltuieli și care au fost principalele tipuri de cheltuieli pe care le făceau membrii celor trei familii regale; unde și cum locuiau, prezentarea și descrierea, pe cât posibil de exactă, a clădirilor reprezentative din punct de vedere arhitectonic, descriind cele mai importante reședințe regale: Palatul Cotroceni, Palatul Regal din Calea Victoriei, Castelul Peleş, Castelul Pelișor, Castelul Foișor, Castelul Bran, Palatul Regal, Palatul Regal de la Mamaia, Palatul Kisseleff, Castelul Săvârșin; ilustrarea modului cum se îmbrăcau membrii celor trei familii regale, vestimentația acestora încadrându-se în coordonatele evoluției europene (în ton cu ceea ce se crea la Paris), evidențierea principalilor creatori de modă, dar și a caselor de modă la care apelau, în special regina Maria; reconstituirea, pe baza meniurilor descoperite în cadrul fondului Casa Regală, a felului cum se alimentau, ce alimente preferau, ce firme românești și străine le livrau aceste alimente, ce băuturi consumau, ce meniuri s-au servit cu prilejul unor evenimente importante de la Curtea Regală; unde și cum își petreceau timpul liber pe care îl aveau la dispoziție și care erau *hobby*-urile membrilor familiei regale; ce relații aveau cu rudele și prietenii apropiați, dar și cu personalul superior și inferior care îi deservea; cum încercau să își păstreze sănătatea și care au fost bolile care i-au afectat de-a lungul vieții, ce tratamente au urmat, care erau medicii Curții Regale, cum s-au stins din viață, unde și cum au fost înmormântați (p. 13).

La baza scrierii acestei lucrări stau, în primul rând, documentele din Arhivele Naționale ale României, concentrate în fondul Casa Regală, oficiale și personale, la care autoarea a adăugat fondul Castele și palate, dar și fondurile familiale Argetoianu, Brătianu, Știrbey, I. V. Stârcea. La acestea, se adaugă alte fonduri din Biblioteca Națională, memoriile unora din membrii familiei regale, lucrări ale unor contemporani cu aceștia și cele ale istoricilor actuali. De asemenea, ilustrațiile cărții provin din fondul de

fotografii și cărți poștale al Muzeului Național Cotroceni, din fototeca Arhivelor Naționale și de pe diverse site-uri specializate în istoria familiei regale.

Din cunoștințele noastre, aceasta este singura lucrare scrisă până acum care reunește toate aspectele de viață cotidiană și care, la rândul lor, pot oferi o multitudine de alte informații privind starea economică, statistici financiare, aspecte culturale, de arhitectură și decorațiuni și care toate reunite alcătuiesc "portretul" României primelor patru decenii ale secolului al XX-lea și în corelație cu evoluțiile la nivel european.

Capitolul I urmărește constituirea cuplurilor Ferdinand și Maria, Carol al II-lea și Elena, apoi Carol al II-lea și Elena Lupescu, precum și relațiile dintre frați și surori în familia regală Ferdinand și Maria, relații care au fost când normale, când tensionate, de multe ori depășind granițele intimității familiei. De altfel, membrii unei familii regale se nasc, trăiesc și mor în public, iar dacă nu sunt conștienți de acest fapt, nefericirea își pune amprenta asupra vieții lor și orice eșec personal devine public și este perpetuat în memoria colectivă.

Foarte interesant am considerat capitolul II: *Venituri și cheltuieli la Curtea Regală*, adică în timpul lui Ferdinand, Carol al II-lea și Mihai, unde este urmărit felul cum se desfășurau anumite operațiuni financiare legate de rularea banilor publici și a celor personali. Aici, autoarea ne prezintă sursele de venituri ale regilor, respectiv averea personală, sumele din Lista Civilă, Domeniul Coroanei, banii obținuți din comercializarea produselor grădinilor regale, vânzarea automobilelor care nu mai erau folosite de familia regală, vânzarea cailor de la grajdurile regale, care nu mai făceau față necesităților casei, vânzarea de tablouri ce aparțineau Casei Regale. Veniturile Listei Civile și ale Domeniului Coroanei trebuia să acopere nevoile curente ale Curții Regale, care priveau în general cheltuielile de întreținere a suveranului, a reședințelor regale, precum și a întregului personal aferent instituției dinastice. Lista Civilă era la început stabilită printr-o lege, fapt care s-a specificat apoi în Constituția din 1923. Ștefania Ciubotaru prezintă tabelele cu veniturile și cheltuielile Casei Regale, cu deficitele și excedentele bugetare, în ce constau cheltuielile Casei Regale.

Interesant este că, în timpul lui Carol al II-lea (1930-1940), Casa Regală a beneficiat de sume importante de bani, iar regele le-a gestionat, în primul rând, pentru a obține câștiguri cât mai substanțiale. De aceea, în momentul abdicării, Carol al II-lea dispunea de o avere considerabilă mobilă, imobilă, depozite în numerar la bănci și societăți. Dacă Lista Civilă a regelui Ferdinand era în 1923 de 10.000.000 lei, la Carol al II-lea, prin legea din 27 iunie 1930 era fixată la 40.000.000 lei. Carol a cerut ca din vărsămintele Domeniului Coroanei să îi fie transferați în cont 3.000.000 lei și alți 1.500.000 lei în 1931. La sfârșitul domniei lui Carol al II-lea s-a constatat că statul a subvenționat masiv cheltuielile regelui.

Din analiza comparativă a veniturilor și cheltuielilor serviciului Listei Civile pe anul 1937 reiese că statul subvenționa transportul CFR și întreținerea palatelor regale, dar și transportul pentru Casa reginei Maria și a principelui Nicolae, ceea ce însemna că statul subvenționa familia regală în ansamblul ei.

Și în perioada domniei regelui Mihai, veniturile Curții Regale erau asigurate în primul rând prin gestiunea Listei civile a regelui și de vărsămintele Domeniului Coroanei. La 29 octombrie 1940, prin decretul-lege semnat de generalul Ion Antonescu a fost fixată Lista Civilă a regelui Mihai la suma de 40.000.000 lei, iar dotația reginei -mamă Elena la 7.000.000 lei. Am marcat doar câteva informații, datele fiind mai consistente, iar analiza lor foarte interesantă.

În privința locuințelor familiei regale a României (capitolul III), autoarea ajunge la concluzia că "acestea se ridicau din toate punctele de vedere la nivelul unor adevărate reședințe regale pline de fast și somptuozitate, care asigurau totodată și toate utilitățile și funcționalitățile necesare, în conformitate cu evoluția acestora. Fiecare locuință a fost proiectată după planurile unui arhitect străin sau autohton și a beneficiat de sume importante de bani, provenite atât de la bugetul statului (este cazul Palatului Regal Cotroceni și al Palatului Regal din Calea Victoriei), cât și din veniturile proprii ale regelui sau ale reginei care a comandat-o sau reamenajat-o, mai întâi pentru construcție și apoi pentru întreținere și reparații" (p. 520). Ca atare, autoarea descrie reședințele regale cu toate detaliile de construcție, arhitectură, sume investite, dotări, parcurile și grădinile aferente, arhitecți și decoratori, precum și statutul acestor reședințe.

Capitolele IV, V și VI se referă la vestimentație, masa și alimentație, precum și la petrecerea timpului liber. Sunt oferite foarte multe date și informații cu referire la stiluri, creatori și case de modă mai ales în timpul reginei Maria, preocupată de tot ceea ce era nou, aparte și sofisticat, dar și cu preluări din costumul bizantin și popular românesc. Aparițiile reginei Maria în fotografii ne demonstrează acest lucru. Încoronarea din 1922 a fost momentul culminant al imaginației reginei în domeniul vestimentar. Ea le-a cerut tuturor femeilor din familia ei și care făceau parte din procesiune să se îmbrace în auriu, iar celelalte să poarte mov și argintiu. "Nu doresc o încoronare modernă, cum ar putea avea și altă regină. A mea să fie în întregime medievală"². În privința uniformelor militare, se cunoaște pasiunea regelui Carol al II-lea, care la un moment dat le crea singur. De asemenea, modul cum se prezentau ținutele marilor demnitari, ale demnitarilor, funcționarilor superiori și inferiori, ca și cele ale personalului inferior de la Curte era foarte strict stabilit. Ca atare, autoarea descrie amanunțit atât uniforme, cât și ținutele cu diferite prilejuri din timpul domniei regelui Carol al II-lea.

În privința mesei și alimentației, acestea țin de gusturile vremii, dar și de preferințele și obiceiurile culinare ale monarhilor, de starea de sănătate și de dărnicia comanditarului. De regulă, bucătarii erau germani, dar se urmăreau preceptele bucătăriei franceze în mare parte. Orele de masă erau bine stabilite și se respectau cu strictețe. Este vorba de un protocol impus de regele Carol I, preluat de Ferdinand, dar modificat și relaxat de regina Maria. Este prezentată o serie de meniuri obișnuite sau cu diferite ocazii. De pildă, în timpul regelui Carol al II-lea, denumirea unui fel de mâncare și a unui desert era aceea de "Dorința regelui" (p. 374). De asemenea, meniurile regale se schimbă în funcție de situația economică și de evenimentele politice, fapt remarcant de autoare, mai ales pentru domnia regelui Mihai, când izbucnirea celui de-al Doilea război mondial a determinat scumpirea alimentelor și reducerea drastică a puterii de cumpărare.

Pentru petrecerea timpului liber sunt descrise dejunuri, dineuri, serate, participări ale familiei regale la reprezentații teatrale, spectacole de operă, concursuri sportive, partide de vânătoare, petrecerea sărbătorilor de Paști, Crăciun și Anul Nou, vizite în țară și în străinătate.

Ultimele capitole se referă la relațiile de familie și cu alte persoane, dar și la sănătate, boală și moarte la Curtea Regală. În timpul lui Ferdinand erau invitate foarte multe rude, în special surorile reginei Maria, autoarea descriind aceste vizite, precum și pe cele ale unor personalități, dar și relațiile cu personalul. Este descrisă organizarea

² Apud Hannah Pakula, *Ultima romantică. Viața reginei Maria a României* (trad. Sanda Ileana Racoviceanu), București, 2001, p. 400.

Casei Regale, protocolul și ceremonialul Curții, atribuțiile personalului în timpul celor trei domnii: “[...] în perioada 1914-1947, relațiile de familie și cu alte persoane la Curtea Regală au demonstrat evoluția acesteia de la o curte deschisă, primitoare, oarecum nedisciplinată, spre o Curte Regală controlată și apoi din ce în ce mai izolată și care a sfârșit prin a dispărea la 30 decembrie 1947” (p. 529-530).

Și cum oameni au fost și regii, boala, suferința și moartea nu i-au ocolit. Un ultim capitol este dedicat de către autoare acestor aspecte și este interesant. Urmărit profilul unui monarh în asemenea situații. Viața unui rege sau a unui membru al familiei regale este foarte bine sintetizată de principesa Ileana, care spunea: “M-am născut în sunetul a douăzeci și una de salve de tun – salutul regal pentru fiica unui lung șir de regi și împărați. [...] «Prințesele se nasc în public și mor în public și între aceste două evenimente, ele trăiesc în public»”³.

Recomandăm această lucrare tuturor celor interesați, cu mențiunea autoarei că noi completări și interpretări pot fi posibile, pe măsură ce vor fi identificate și valorificate și documentele referitoare la viața și activitatea familiei regale române, aflate în arhivele și bibliotecile străine.

Mirela Tîrnă

România interbelică: istorie și istoriografie (ed. Ovidiu Pecican), Cluj-Napoca, Limes, 2010, 324 p.

Lucrarea cuprinde un număr de 17 studii valoroase și inovatoare, impresionante prin tematica abordată și personalitățile prezentate, precum și interpretarea istorică neconvențională, cu accente filosofice, literare, impusă chiar de subiectele tratate: imaginea unor profesori universitari români interbelici din perspectiva vieții private, sentimentale, masculinitate interbelică, “năimismul”, istoria ficțională, istoria francmasoneriei din România în viziunea filologului ieșean George Pascu, emigranții evrei și acțiuni salvatoare ale rabinului Moshe Carmilly-Weinberger în perioada celui de al Doilea război mondial, scrierile unor istorici ardeleni ș. a.

Primul studiu prezintă o lecție de istoriografie cu privire la evenimentul din 1 decembrie 1918, o incursiune în bibliografia școlară a anilor interbelici. Autoarea, Cătălina Mihalache analizează lucrările unor istorici români create sub influența evenimentelor politice contemporane. Astfel, manualele istoricului transilvănean Ioan Lupaș din anii 1921, 1938, 1941 și 1944 marchează evoluția societății românești și schimbările produse, ele fiind foarte apreciate în Ardeal, dar și de autoritățile statului român de atunci. Manualele lui au valoare științifică și sunt îmbogățite cu numeroase materiale auxiliare (documente, ilustrații, hărți). Evenimentul de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, este considerat glorios, esențial în istoria României.

Lucrări comparabile au apărut în anul 1935. Exemplele sunt manualul de istorie al lui Ioan S. Floru, care accentuează realizările regilor României, precum și opera profesorului ieșean Orest Tafrali – care a scris mai multe ediții de manuale școlare. Toate

³ Ileana, Princesă de România și Arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou* (trad. Agra Baroti-Gheorghe), București, 1999, p. 16.

aceste manuale prezintă imaginea zilei de 1 decembrie 1918 sub diferite variante istoriografice în anii 1920 și 1930, dominând momentul încoronării din 1922.

Pe lângă cele de mai sus, au apărut și manuale cu un accentuat caracter propagandistic, cum a fost *Istoria poporului nostru pentru cursul primar superior (clasele V, VI, VII)*, editat de C. Enescu-Bughea în 1943. În anul 1948, în condițiile instalării dictaturii comuniste, s-au introdus manualele unice de istorie. Istoria României din anii Primului război mondial a fost rescrisă, iar evenimentul din 1 decembrie 1918 a fost suprimat.

Amelia Lumei, doctorandă în filosofie, este autoarea eseului *Masculinitate interbelică. Fragmente. Aproximări preliminare*. Autoarea face trimitere la curentele masculiniste moderne (avangardism, fascism, socialism, naționalismul rural, ortodoxismul gândirist și naïst). Totodată, ea susține și argumentează anumite opinii ale analiștilor Marius Lazăr (tendința modernizatoare din epoca interbelică, la care se opunea și boierimea conservatoare și țărănimia săracă, analfabetă), Sorin Alexandrescu (dubla unire din 1918: prima cu o mare populație rurală românească, a doua cu o populație urbană neromânească), Ioan Petru Culianu – refuzul capitalismului, anticapitalismul funciar. În anii '30, dominația absolută a masculinității este demonstrată și de opțiunea pentru mișcări autoritariste, non-democratice: Garda de Fier (Mircea Eliade, Emil Cioran), sau comunismul (Belu Silber, Lucrețiu Pătrășcanu). Autoarea semnalează și masculinitatea democratică, prin eseistul Mihai Ralea, care susținea în 1925 că exista și o masculinitate socială în condițiile lipșirii femeilor de drepturi. De remarcat și limbajul plastic al autoarei: dictaturi „brune”, personalități feminine „oblice”, opțiuni „tari”.

Și mai filosofic este eseu Amaliei Lumei: „*Năimismul*”: *ortodoxism răsăritean și seducție occidentală*. „Năismul” sau „trăirismul” este considerat un curent filosofic românesc din perioada interbelică inițiat de Nae Ionescu (1890-1940), profesor de filosofie la universitatea bucureșteană, și discipolii săi: Mircea Eliade, Constantin Noica, Petru Comarnescu, Emil Cioran (autor și al unui portret de seducător și *daimon* al lui Nae Ionescu). Autoarea prezintă însă și alți filosofi care se revendicau adepții acestei gândiri metafizice: Nichifor Crainic (considerat teoreticianul năimismului), Vasile Băncilă, Ernest Bernea, Coriolan Gheție, Petre P. Ionescu, Petru Manoliu, Stelian Mateescu, Petre Țuțea. *Năimismul* proclamă primatul trăirii asupra intelectului, are mai multe niveluri, precum cel personalist promovat de Nae Ionescu, care mai este particularizat și de perspectiva mistică ortodoxă, de o *magie* retorică și gestuală. „Orice învățătură religioasă, deci și învățătura lui Christos, este trăită de oameni”, susținea Nae Ionescu.

„*Universitarii literari – ființe sentimentale*” este un studiu amplu, cu o impresionantă tematică și variată bibliografie, creat de cercetătorului Lucian Nastaș. Autorul pledează pentru necesitatea completării biografiei unor profesori universitari de la facultățile de litere și filozofie din România pre-comunistă cu perspectiva vieții private, intime. El își propune obiective – poate cam vaste pentru un studiu – care includ analiza comportamentelor amoroase și de familie, începerea statutului și rolului femeii în viața universitarilor, o istorie a cuplului. Studiul începe cu o introducere și este organizat pe teme de lucru: idealul feminin, dragostea – pasiune incontrolabilă, între dragostea ideală și cea carnală.

Autorul consideră că povestea cuplurilor din mediul academic se distinge printr-o educație sentimentală, prin accesul la surse, prin mediile frecventate. Însă în România, spre deosebire de Occident, nu s-au publicat multe volume de epistole amoroase, s-a păstrat totuși corespondența dintre Dinu Pillat și colega de facultate, Cornelia Filipescu,

dintre Octavian și Țeturia Goga, dintre Lucian Blaga și Cornelia Brediceanu. Din scrisorile lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu și jurnalul ginerului său, Mircea Vulcănescu, autorul deduce că acești universitari considerau organizarea matrimonială un principiu de funcționare atrăgător, o supremă împlinire umană.

Cercetătorul amintește, prin cazul Ion Minulescu, situația multor tineri români supuși tentațiilor în condițiile desfășurării studiilor la Paris. Studenții români de la Paris reprezentau cam 15% dintre studenții străini, ocupând locul secund după ruși. Idealul feminin și aspirațiile amoroase studențești ale lui Nicolae Petrescu, Teohari Antonescu, Sextil Pușcariu, Dimitrie Gusti, Traian Chelariu, sunt comentate de autor prin analiza memoriilor lor. O altă atitudine, orientată spre împlinirea idealurilor intelectuale au avut însă tinerii studenți Vasile Pârvan, P. P. Panaitescu. Sunt surprinși în ipostaze romantice Mircea Eliade, poetul Ion Barbu (Dan Barbilian) sau Alexandru Philippide (care s-a căsătorit cu Johanna Minckwitz, o femeie educată, doctor în filologie romanică, dar relația nu a durat). Autorul amintește de scrierile despre defectele femeii educate ale istoricului și publicistului Paul Zarifopol, care ar fi produs și dizarmoniile relației dintre Ovid Densusianu și prima lui soție, Elena Bacaloglu (cu studii filosofico-literare la București și Paris, scriitoare și promotoare a culturii române în străinătate).

Autorul prezintă apoi mai multe exemple de dragoste pasională, în cazul lui Alexandru Odobescu față de Anica Bărcănescu, mai târziu Hortensia Racoviță, Ovid Densusianu și Mia Frollo, Garabet Ibrăileanu și Otilia, Octavian Goga și profesoara Adelina Olteanu, Nae Ionescu, George Enescu și Maruca Cantacuzino. După menționarea unor aventuri sexuale, studiul se finalizează brusc, printr-o frază.

Cercetătorul Andi Mihalache este autorul unui studiu complex, *Metaforă și monumentalitate în proza de călătorie a lui Nicolae Iorga*. Autorul realizează o descriere aprofundată, argumentată și demonstrată a lui Nicolae Iorga: călător pasionat, cu un cult pentru originalitate, pentru geniul popular. Studiul este structurat în 10 secțiuni, fiecare oferind o perspectivă de cercetare a imaginii călătoriilor lui Iorga.

Analizând scrierile de călătorie ale lui Iorga, autorul deduce concepțiile istoricului și realizează o descriere a turistului Nicolae Iorga: naționalist cultural, antielitist nu antioccidentalist, antimodernist prin neîncredere față de străini, autohtonist, neoromantic, de concepție că civilizația occidentală și cea răsăriteană sunt *complementare*, nu *comparabile*. Autorul consideră necesară diferențierea dintre scrierile lucide ale criticului de artă și cele melancolice ale istoricului Iorga, care nu accepta separarea dintre rațiune și fantezie. Metafora egalității valorice între Vest și Est se regăsește la Iorga în diverse comparații istorice, geografice, de artă. În esență, autorul demonstrează că turistul Iorga scrie despre călătorie ca pelerinaj, imaginație ca *passé-partout* al adevărului, natura ca personaj, Occident ca muzeu. Viziunea lui Iorga cu privire la istoria Occidentului și Orientului este monumentală, atenuează decalajele, susține o estetică a asemănărilor, o metaforă a originilor comune.

O cercetare privind limitele democrației din România interbelică este studiul lui Sergiu Gherghina și Mihai Chiru: *Cât de departe era România interbelică de democrație? Un exemplu de manipulare a procedurilor electorale*. Autorii analizează partidele politice interbelice și organizarea alegerilor, cauzele și urmările modificării preferințelor electorale, modalități de manipulare a alegerilor. Autorii prezintă grafice personale și din diferite surse, având de analizat numeroase alegeri, multe și datorită folosirii exagerate de către rege a dreptului de a dizolva parlamentul.

Sunt evidențiate abuzuri și manipularea procedurilor electorale, chiar violență prin angajarea unor “bătăuși” pentru a opri pe adversari de la a vota, partidele din opoziție care candidau de formă, dar și alegeri libere: cele din 1928, când PNȚ avea mare popularitate și a ajuns la guvernare. Procentul ridicat de analfabeți – 43% din populație – al căror vot era influențat de boier, de învățător sau de preot determina alterarea alegerilor. Autorul demonstrează că partidele implicate în guvernare nu aveau electorate stabile, deci ele puteau înregistra mari câștiguri sau mari pierderi la scrutin, iar exemplul de stabilitate electorală era cel al etnicilor maghiari. În concluzie, autorii etichetează regimul politic din România interbelică ca o democrație “mimată”, “fracturată”.

În studiul *Istoriei și politica în România interbelică*, Mihai Chioveanu ridică problema independenței politice a istoricului, care poate fi și implicat politic. După o introducere în obiectivul temei, “Cum să rămână istoricul în afara Istoriei, să se mulțumească cu a scrie istorie fără a face Istorie?”, cercetătorul își afirmă convingerea că istoricul domină politicianul și își propune să analizeze modul în care evoluția istorico-politică din anii 1918-1944 a avut urmări asupra scrierilor istoricilor implicați politic direct: Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, Constantin C. Giurescu, P. P. Panaitescu, Ion Nistor, Alexandru Lapedatu. Autorul realizează un tablou al României interbelice, comentează implicarea istoricilor în evenimentele contemporane, poziția față de minorități – în special, față de evrei.

În final, autorul își face autocritica, arătând că a preferat să analizeze istoricul-politician, nu doar istoricul sau politicianul și în acest sens a insistat prea mult pe Nicolae Iorga și pe Gheorghe Brătianu. Cercetătorul utilizează un limbaj modernist, cu termeni necunoscuți, unii inexistenți în DEX: “heteroglosie”, “demofil”, “suprafanarul” politicii, “Ur-fascism”, comitetul “CAUR” ș. a.

Tudor Sălăgean analizează un articol despre istoria francmasoneriei, realizat de filologul și profesorul universitar ieșean George Pascu, publicat la 1 februarie 1936 în revista pariziană anti-masonică *Revue Internationale des Societes Secretes* (o traducere a acestui articol este anexat la p. 169-174). O traducere a articolului a fost păstrată de Alexandru Vaida Voevod – om politic considerat de George Pascu un lider francmason –, iar acum se află la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

George Pascu a fost filolog, doctor în litere, director al Bibliotecii Universitare din Iași, profesor la Facultatea de Litere, un fidel colaborator al revistei “Viața Românească”. Antisemit manifest, el a intrat în conflict cu adepții francmasoneriei.

Tudor Sălăgean demonstrează că George Pascu a realizat în acest articol o analiză superficială, schematică a trecutului francmasoneriei din Moldova și Țara Românească, fiind însă bine informat asupra rolului acestei organizații în România interbelică, în special în mediile culturale ieșene. Filologul considera că în epocă francmasonii români erau împărțiți în patru categorii: șefi politici (Al. Vaida Voevod, C. Argetoianu, Pan Halippa, C. Stere, C. Angheliescu, Gh. Brătianu ș. a.), universitari și academicieni (N. Titulescu, D. Gusti, S. Pușcariu, O. Ghibu), oameni de litere (M. Sadoveanu, G. Topârceanu, V. Eftimiu ș. a.) și critici (G. Ibrăileanu, G. Călinescu ș. a.), că o mare parte a profesorilor universitari din Iași, Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Instrucțiunii Publice, diferite ziare erau sub controlul francmasoneriei. Iar în final, George Pascu precizează că francmasonii români erau aserviți iudaismului și că erau în criză datorită conflictului dintre marii maeștri Mihail Sadoveanu și Jean Pangal, iar Tudor Sălăgean conchide că articolul este un ecou al unor dispute europene pro și anti-masonice.

O analiză comparativă între "Legiunea Arhanghelului Mihail" și Falanga Spaniolă, între personalitatea liderilor Corneliu Zelea Codreanu și José Antonio Primo de Rivera este scopul studiului profesoarei Mirela Ioana Lazăr. Autoarea analizează descrierea tipologică a fascismului realizată de istoricul Stanley G. Payne (p. 179), considerând că atât legionarismul, cât și falangismul sunt manifestări ale fascismului european interbelic, cu anumite diferențe. Astfel, legionarismul nu este foarte preocupat de aspectul economic, de idealul războiului și al imperialismului, iar noua cultură nu trebuia să fie seculară, modernă și autodeterminată, ci creștină, națională. Doctrina Căpitanului Corneliu Zelea Codreanu este considerată superioară celei fasciste, pentru că nu urmărește scopuri politice ori biologice, ci "*crearea omului nou*". O altă trăsătură distinctă a legionarismului este considerată componenta sa fundamental ortodoxă. Ideologia și acțiunea politică a celor două partide a cunoscut schimbări în funcție de evoluția istorică, diferite de la o țară la alta.

Autoarea îi prezintă pe Primo de Rivera (1903-1936) și Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938) ca inițiatorii mișcării fasciste din țara lor, lideri charismatici, tineri, Căpitanul fiind un spirit militarist, bun observator, iar José Antonio un estetik, un poet ratat, interesat de o "curte de poeți".

Ovidiu Pecican, coordonatorul acestui volum, profesor universitar, istoric, scriitor și jurnalist apreciat, prezintă un studiu despre izvoarele medievale occidentale ale legionarismului. Istoricul analizează originalitatea legionarismului comparativ cu fascismul, atribuită de unii surselor ortodoxe, dar autorul consideră că este generată de rădăcinile medievale catolice și analizează influența cruciată a textelor lui Bernard de Clairvaux. Sunt evidențiate predilecția spre medieval, dar și spre Bizanțul ortodox și nu spre universul nordic; obsesia antisemită a legionarismului și asumarea spiritului de cruciadă. Autorul mai atrage atenția asupra caracterului mimetic occidental, o trăsătură a extremei drepte europene.

Raluca Rusu este autoarea unui eseu despre istoria comunităților evreiești din România interbelică, despre personalitatea și inițiativele șefului-rabin a comunității evreiești din Cluj, Moshe Carmilly-Weinberger. Acesta s-a născut în 1908, a supraviețuit în două războaie mondiale, a fost ales în unanimitate șef-rabin al comunității neologe din Cluj în anul 1934, a scris lucrări istorice – *Istoria evreilor din Transilvania, Drumul vieții*, a participat la operațiunile de salvare a evreilor refugiați din Germania și Polonia dominate de Hitler, în contextul schimbărilor politice din România.

În perioada interbelică, minoritatea evreiască din România (cam 4-5% din totalul populației) era a treia ca mărime din Europa, după cele din URSS și Polonia, iar statul român a fost singurul din Europa, exceptând Rusia țaristă, care nu a acordat evreilor drepturi civile și politice. Ocupațiile evreilor erau diverse și bine reprezentate în România: ingineri textili (80% din totalul acestei meserii era formată din evrei), jurnaliști (70%), medici militari (50%), funcționari publici (2/3), iar în București evreii reprezentau 99% dintre brokerii de la Bursa de schimb, 80% dintre bancheri și antreprenori, 40% dintre avocați.

În contextul acțiunilor antisemite ale regimului hitlerist, rabinul Moshe Carmilly a inițiat în 1936 organizarea la Cluj a Comitetului de Salvare a Refugiaților, cu rol de a asigura refugiaților evrei hrană, adăpost, îmbrăcăminte. După câteva zile de odihnă, refugiații erau trimiși cu trenul la București, apoi spre porturile Constanța, Galați, Brăila. După Dictatul de la Viena și anexarea nord-vestului Transilvaniei la Ungaria, comitetul a fost reorganizat, iar șeful-rabin a continuat să faciliteze emigrarea evreilor. Se constată o

atitudine tolerantă a autorităților române față de acest fenomen, informații diferite privind sumele plătite de evrei țăranilor care îi ajutau să treacă frontiera.

Operațiunile de salvare a evreilor au fost subiectul unui film documentar intitulat *Drumul vieții*, din 1992, regizat de Manase Radnev, care a publicat și în "Magazin Istoric". Tot în anul 1992, s-a desfășurat masa rotundă "Semitism – antisemitism", unde s-a discutat despre Holocaust, politica antievrească a lui Ion Antonescu, iar rabinul Moses Rosen a fost invitat în SUA. În concluzie, antisemitismul a fost promovat atât de extrema dreaptă, cât și de partidele de extremă stângă, inclusiv în primii ani după revoluția din 1989, de asumat și condamnat fiind Holocaustul din Transnistria și pogromurile.

Mariano Martin Rodriguez, profesor universitar spaniol, cu doctorat în filologie, este autorul eseului *Istoria ficțională în față cu absurdul istoriei: "Trifoiul cu patru foi" (1934) de Eugene Ionesco, în contextul său*. Autorul atrage atenția asupra istoriografiei secolului al XIX-lea, când relatarea istorică nu se delimita de cea ficțională. Apoi se realizează istoria științifică, bazată pe surse documentare.

Autorul pledează pentru istoria ficțională, știința viitorului sau "imaginația rațională" cum o denumesc Jorge Luis Borges, care se cultivă în Marea Britanie, Franța, Italia. Autorul prezintă apoi exemple europene de *politique-fiction* istoriografic, în special franceze (André Maurois). O formă de istorie ficțională foarte răspândită a fost istoria viitorului, în care autorii speculează cu privire la evoluția politică dintr-o țară, adesea cu scop propagandistic.

"Trifoiul cu patru foi" a fost publicat în volumul *Nu* (1934) și a iscat un scandal în mediile literare românești, fiindcă ataca scriitori valoroși – Ion Barbu, Tudor Arghezi, Camil Petrescu, chiar și pe Mircea Eliade, coleg de generație cu Nae Ionescu. Autorul menționa că Nae Ionescu era profesor de logică la Universitatea din București, mentor al extremei drepte, etniciste și totalitare care era Mișcarea Legionară, iar eseuul său prezintă patru înțelepți (Berembest, italianul Micoromegassini, germanul Glumenblatt, polonezul Asmatzukievitz) ce dezbate problema cantității de trifoi cu patru foi care se găsește în lume. Ei se întâlneau într-un loc secret și neutru, la fel ca puterile europene în negocieri diplomatice. Autorul analizează creația literară în contextul său istoric, iar concluzia este că avem o nouă parabolă despre istoria contemporană.

Anca Stângaciu deschide seria studiilor despre istoriografie, printr-o analiză privind perspectiva istoriografiei italiene și românești asupra contribuției capitalului italian în economia românească. Autoarea constată că în istoriografia română nu există o sinteză referitoare la prezența capitalului italian în România interbelică, doar abordări parțiale și disperate. Aici pot fi menționate lucrările interbelice ale lui Victor Slăvescu, Octav Constantinescu și Jean Popovici, cea din 1960 a lui N. N. Constantinescu și Costin Murgescu. Se evidențiază lipsa plasamentelor italiene în spațiul economic românesc, dar și prezența capitalului italian în industria forestieră, metalurgică, în sectorul asigurărilor. Un alt autor remarcant este Ecaterina Zaharia, care a publicat în 1960 un studiu privind arhiva Băncii Comerciale Italiane și Române, supralicând importanța băncii. Ulterior, au fost publicate lucrări cu raportări tangențiale la capitalul italian: doar câteva trimiri la prezența capitalului italian în industria forestieră românească apar în lucrarea Constanței Bogdan și a lui Adrian Platon.

Autoarea evidențiază în istoriografia italiană unele contribuții obiective, bine fundamentate arhivistic, referitoare la expansiunea capitalului italian în Europa Central-Orientală și mediteraneană. Astfel, profesorul universitar Nicola La Marca a efectuat

cercetări asupra tentativelor italiene de expansiune economică în sud-estul și centrul Europei, Gian Carlo Falco a analizat participarea la sistemul de credite internaționale, iar cercetătorul Roberto Di Quirico s-a preocupat de evoluția rețelei bancare italiene în Europa Central-Orientală.

Ovidiu Pecican continuă demersul istoriografic printr-un studiu despre istoricii transilvăneni interbelici (autorul a mai publicat și două volume *Poarta Leilor. Istoriografia tânără din Transilvania*). Autorul menționează pe Alexandru Lapedatu, care a formulat în anul 1923 un adevărat program pentru scrisul istoric transilvănean, iar zece ani mai târziu Ioan Lupăș evidențiază progresele istorice, inițiativă continuată în 1939 de Aurel Decei, care constata și lipsa unei reviste istorice a Transilvaniei. În 1942, în plin război, Olimpiu Boitoș scria despre programul cultural al Transilvaniei.

Utilizând informațiile furnizate de *Enciclopedia istoriografică...*, de diverse reviste ("Anuarul Institutului de Istorie Națională", "Dacoromania", "Arhiva Someșană", "Analele Banatului", "Banatul", "Banatul Literar", "Beiușul", "Brazde Bănățene", "Cele Trei Crișuri", "Gemina", "Gând românesc", "Luceafărul", "Revista Banatului", "Vremea"), autorul delimitează patru generații de istorici activi, majoritari și minoritari, în perioada interbelică (a se vedea anexa studiului). Prima generație alcătuită din doar zece istorici, cei născuți între anii 1841 și 1860, trei români, trei maghiari și patru germani. A doua generație – cei născuți între 1861 și 1880, împreună cu cea de-a treia (1881-1900), cei care aveau între 40 și 60 de ani, formează grupul cel mai numeros al istoricilor transilvăneni: 41, dintre care 34 români, doi maghiari și șase germani. Ultima generație interbelică, cei născuți între 1901-1920, a fost afectată de evenimentele politice și militare, unii emigrând, alții fiind arestați sau conformându-se regimului.

Un alt studiu despre istoriografie, cu numeroase informații, selectate valoric, de proveniență bihoreană, din perioada interbelică (și, uneori, postbelică), aparține universitarului orădean Gabriel Moisa. El consideră că după 1919 a crescut valoarea lucrărilor istorice ale intelectualilor bihoreni români, influențați de Universitatea Dacia Superioară din Cluj, dar a scăzut valoarea istoriografiei maghiare.

În studiu sunt prezentate multe lucrări istorice reprezentative, atât ale cercetătorilor români, cât și ale celor din rândul minorităților. Astfel, se continuă istoriografia bihoreană despre cetatea Oradei prin lucrările istoricilor Gyalokay Hofnagel, D. Dercsényi și J. Horváth, cercetările arheologice coordonate de arheologul clujean Márton Roska, precum și studiile de istorie ecleziastică datorate lui Constantin Pavel, Nicolae Firu, Vasile Bolca, Ioan Boroș, Ioan Georgescu și Jacob Radu.

Istoriografia bihoreană interbelică introduce și tematicii noi, precum istoria artei prin lucrările istoricului Ștefan Lupșa (bisericile de lemn din sudul Bihorului), profesorului Titus L. Roșu, istoricului Moise Popoviciu. O altă temă intens abordată de istoriografia bihoreană a vizat unirea din 1918 și evenimentele din iarna-primăvara 1919 din Bihor, despre care au relatat în lucrări memorialistice: Gheorghe Tulbure, redactor al "Tribunei Bihorului", episcopul ortodox orădean Roman R. Ciorogariu, Petru E. Papp, Teodor Neș, Cornel Meza, Aurel Tripon. Totodată, materiale științifice au fost publicate în revistele "Familia" și "Cele Trei Crișuri".

Lucrarea integrează și un studiu despre activitatea unui teolog și istoric român valoros, dar mai puțin popularizat (probabil datorită tematicii predilect religioase), Zenovie Pâclișanu din deceniile 5 și 6 ale secolului trecut. Iacob Mârza a publicat și alte materiale cu această temă, de exemplu *Istoricul Zenovie Pâclișanu în slujba "Astrei"* (deceniile 2-3 ale secolului XX).

Zenovie Pâclișanu (1886-1957) s-a născut la Straja, județul Alba, a fost teolog greco-catolic, istoric, secretar al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918. Meritele sale științifice au determinat alegerea sa în anul 1919 ca membru corespondent al Academiei Române. A fost persecutat de comuniști, arestat de mai multe ori, torturat și a murit la închisoarea Jilava.

În deceniul 5 al secolului al XX-lea, Zenovie Pâclișanu a îndeplinit diverse funcții în administrația Regatului României și a realizat mai multe lucrări, comunicări, studii, articole, în care lua atitudine împotriva unor produse denigratoare ale istoriografiei maghiare sau în probleme controversate ale istoriografiei transilvănene. O lucrare de sinteză valoroasă a fost *Istoria Bisericii Române Unite*, o istorie instituțională a acestei biserici. Pentru realizarea acestei monumentale lucrări, în nouă capitole, Zenovie Pâclișanu a fost obligat să consulte arhivele de la Blaj, Oradea, dar și de la Budapesta, Viena, Roma, el cunoscând limbile latină, maghiară, germană și italiană. Opera a fost publicată inițial, pe capitole, în afara țării și, prin forma de redactare, problematica abordată, ea poate fi inclusă în seria lucrărilor reprezentative de istorie românească.

Profesorul universitar Victor Neumann a precizat obiectivele studiului său *Istoriografia română contemporană și reforma curriculei universitare* într-o serie de întrebări inițiale. Din răspunsurile sale menționăm opinia eronată de folosire a termenului de *etnonațiune*, care ignoră diversitățile regionale, religioase, lingvistice și promovează valorile etnice ale majorității românești. Aceasta a fost și este, consideră autorul, o caracteristică a disciplinei istorie în licee și universități. S-a acceptat astfel și divizarea cetățenilor statului în cei de gradul I – comunitatea română majoritară, gradul II – minoritatea maghiară (7% din populație), gradul III – minoritățile de rromi, germani, turco-tătari, sârbi, evrei, bulgari ș. a., gradul IV – cei cu identitate mixtă.

După Primul război mondial, situația etnică a României se schimbase, pătrunseseră importante grupuri culturale reprezentând cam 25% din populație, totuși *etnonațiunea* a fost conceptul cel mai uzitat de către istorici. Nu sunt diferențe interpretative substanțiale între generația lui A. D. Xenopol și aceea a lui N. Iorga, între cea reprezentată de Dimitrie Onciul și aceea a lui C. C. Giurescu. Exemplele Angliei, Olandei, Elveției, Germaniei cu privire la conceptele majoritar, minoritar nu se regăsesc în istoriografia românească. Cazul lui Gh. I. Brătianu care s-a inspirat din Școala de la Annales, susținătoare a independenței istoriei față de politică, este o excepție.

Autorul evidențiază că manualele școlare sunt sărace în informații legate de grupuri cultural-lingvistice și religioase minoritare, dar după 1989 interesul istoricilor a sporit și s-au înființat institute de cercetare a istoriei și culturii minorităților la Cluj, Târgu Mureș, București, Timișoara, precum și cursuri specifice la universități. Autorul demonstrează, cu exemple, că istoria românilor este văzută în concurență, în paralel și nu în convergență cu cea a maghiarilor sau a germanilor din Transilvania și Banat. Iar teme foarte cercetate, în atenția mass-mediei, precum Holocaustul evreilor și rromilor în Transnistria, sunt ignorate. Concluzia autorului este că abordarea corectă a istoriei naționale depinde de filosofia și criteriile politicii oficiale.

În ansamblul său, această culegere de studii se remarcă prin bibliografia bogată și extrem de diversificată, din care menționăm câteva exemple: memorii (Mircea Eliade, *Romanul adolescentului miop*, *Memorii*, 1907-1960; Nicolae Predescu, *Memorii*; Al. Vaida-Voevod, *Memorii*), jurnale (P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal*, 1921-1927; Teohari Antonescu, *Jurnal 1893-1908*; Andrei Pleșu, *Jurnalul de la Tescani*), corespondență

(Vasile Pârvan, *Correspondență și acte*), diverse documente din arhive (arhivele din București, Oradea, Cluj), manuale (manualele de istorie ale profesorilor I. Lupaș, I. S. Floru, Orest Tafrali), presă ("Adevărul", "Arhiva", "Buna Vestire", "Cotidianul", "Familia", "Observatorul cultural", "Săptămâna financiară", "Viitorul", "Vremea"), surse electronice (Agence France Presse, Televiziunea Română, Radio București, Rompres, Internetul). Bibliografia acestei lucrări integrează și numeroase lucrări istorice de specialitate din perioada interbelică și cea contemporană, naționale și internaționale. De apreciat și utilizarea surselor locale, fie ele evreiești, spaniole, italiene, maghiare, germane, a bibliografiei occidentale contemporane, a unor cercetări recente prezentate în reviste de specialitate.

Multe dintre aceste studii, prin tematica interesantă, interpretarea originală și analiza aprofundată, prin bibliografia amplă și variată ar trebui continuate prin noi cercetări finalizate cu lucrări de sine stătătoare.

Monica Negru

Romus Dima, *Gheorghe Tătărescu. Lumini și umbre*, Bucharest, Editura Fundației Culturale Gheorghe Marin Speteanu, 2010, 386 p.

Lucrarea este o monografie despre **biografia**, concepțiile și activitățile politice laborioase ale demnitarului Gheorghe Tătărescu, bazată pe materiale de arhivă, documente ale guvernelor României, scrieri personale ale politicianului, memorii, presă.

La începutul lucrării, autorul, Romus Dima, realizează o prezentare succintă a familiei Tătărescu. Gheorghe Tătărescu s-a născut la 22 decembrie 1886, în Craiova. El a fost unul dintre cei 11 copii ai generalului Nicolae Tătărescu și ai Speranței Pârâianu, care proveneau din familii de moșneni și de vechi boieri olteni. În 1916, s-a căsătorit cu Aretia Pitișteanu și au avut doi copii: Sanda (preocupată de păstrarea și valorificarea operei tatălui) și Tudor (decedat în 1977).

Tânărul Gheorghe Tătărescu a promovat bacalaureatul la Craiova, licența în drept la București și doctoratul în drept la Paris, cu teza intitulată *Le régime électoral et parlementaire en Roumanie* (1912). Revenit în țară din Franța, a început să practice avocatura în Baroul din Gorj și a intrat în politică ca membru al PNL.

Gheorghe Tătărescu s-a implicat în toate evenimentele epocii sale. Impresionant este faptul că, deși avea probleme de sănătate (suferea de o boală organică de inimă), a efectuat instrucția militară și a participat la conflictele militare contemporane. Astfel, ca sublocotenent de rezervă, el a participat la cel de al doilea război balcanic din 1913. În urma experienței din timpul războiului, Gheorghe Tătărescu a publicat primul său studiu sociologic, intitulat *Relele organice ale armatei noastre*. În anul 1916, a fost conferențiar de drept internațional și adjutant al comandantului Școlii militare de ofițeri de infanterie din Botoșani.

În timpul primului război mondial, el a luat parte la lupta de pe Valea Jiului, în calitate de locotenent de rezervă și comandant al Companiei 16 din Regimentul 18 infanterie Gorj.

Pe parcursul lucrării, autorul demonstrează argumentat caracterul, concepțiile și calitățile lui Gheorghe Tătărescu încă din vremea studenției, când s-a remarcat ca ziarist, colaborând cu organele de presă centrale. Menționăm aici articolele sale din ziare

importante ca "Sămănătorul" (1905, articolul *Prin munți și prin codri*), "Neamul Românesc" (unde Nicolae Iorga i-a publicat în anul 1906 articolul *Studenții universitari și chestia țărănească*), "Voința Națională" ș. a.

Pe lângă activitatea publicistică din Capitală, Gheorghe Tătărescu nu și-a uitat ținuturile natale. De la București, el a sprijinit presa din județul său natal, Gorj, colaborând cu ziarele locale "Gorjul Nou", "Cuvântul Gorjului", "Voința", "Viitorul Gorjului", unde a publicat analize ca *Datoria de azi*, *Cea dintâi reformă*, *Datoriile agricole*.

Studiile scrise de Gheorghe Tătărescu acopereau domenii diverse, de la analize economice, sociale și politice, la cronicile teatrale. Mai mult, el a scris patru piese de teatru (*Când vine vișorul*, *Taina*, *Cei mai tari*, *Tudor Vladimirescu*). Dintre acestea, doar una – *Când vine vișorul* – a fost pusă în scenă la Teatrul Național din București și s-a bucurat de unele aprecieri.

Cu numeroase citate și argumente este descrisă opera lui Gheorghe Tătărescu ca analist politic și orator. El a scris comentarii politice, studii, propuneri, programe etc.

Într-un important studiu sociologic, *Răspunderile*, el analizează situația României în Primul război mondial. Gheorghe Tătărescu considera că intrarea în război a fost pentru țara noastră un dezastru, pregătirea morală și materială fiind foarte slabă.

În anul 1930, el a publicat o altă lucrare de analiză sociologică, *Guvernul de mâine*, prin care și-a precizat poziția față de domnia regelui Carol al II-lea. Autorul insistă să demonstreze că Gheorghe Tătărescu nu a fost un simplu servitor al regelui Carol al II-lea, dar era partizan și apărător al Coroanei și accepta regimul de dictatură temporară.

Romus Dima scoate în evidență numeroasele discursuri prin care politicianul explică concepțiile și deciziile sale, dintre care unele au fost prezentate de postul național de Radio (*Pe drumul anarhiei* la 5 februarie 1920, cuvântarea din 22 ianuarie 1934 ș. a.). În perioada celui de al Doilea război mondial, Gheorghe Tătărescu și-a susținut părerile în articole ca *Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord*, *Politica noastră externă*, *Manifestul – program de reorganizare a României postbelice* sau *Discursul-Program*, după alegerea sa ca președinte al PNL la Congresul din 1-2 iunie 1945.

Prin pregătirea și vocația sa, printr-un spirit democratic, liberal, Gheorghe Tătărescu a marcat viața politică românească într-o epocă tumultuoasă, schimbătoare. În calitate de membru al Partidului Național Liberal, el s-a implicat în activitatea organizatorică, ideologică și doctrinară a partidului, fiind apreciat și susținut chiar de liderii liberali marcanți ai epocii, Ionel I. C. Brătianu, Vintilă I. C. Brătianu, I. G. Duca și alții.

În cariera sa, el a urcat treaptă cu treaptă în funcțiile înalte ale PNL și ale statului român. În anul 1919, Gheorghe Tătărescu a intrat pentru prima dată în Parlament, ca deputat de Gorj. În anul 1923 era numit subsecretar de stat la Ministerul de Interne. În anul 1931 a fost ales secretar general al PNL, iar în noiembrie 1933, în calitate de secretar general al PNL, a devenit ministrul Industriei și Comerțului. În anii 1934-1939, Gheorghe Tătărescu a îndeplinit funcții politice importante, precum cele de ministru al Apărării Naționale, ministru al Armamentului, ministru al Afacerilor Străine, ministru de Interne, prim-ministru și ambasador al României în Franța. Așadar, omul politic Gheorghe Tătărescu a fost membru în aproape toate parlamentele României din perioada 1919-1947.

Activitatea guvernamentală a lui Gheorghe Tătărescu a fost amplă, diversă, progresistă. În perioada sa de apogeu, guvernarea din 1934-1937, a reușit să stabilizeze bugetul, a luat măsuri și a promovat legi de încurajare a industriei și a învățământului industrial, de lichidare a datoriilor agricole, de modernizare a drumurilor, de dezvoltare a armatei, măsuri pentru apărarea ordinii publice etc. De asemenea, și-a adus contribuția la crearea Institutului Central de Statistică și a Monetăriei Statului, la acordarea de credite extrabugetare Ministerului de Agricultură, la construirea Halelor Obor.

În aceea perioadă, cu sprijinul guvernului Tătărescu, au fost construite în România unele obiective care au devenit repede simboluri culturale. Dintre acestea menționăm Monumentul Eroilor Aerului din București, Muzeul Satului, statuia lui Mihail Kogălniceanu (realizată de sculptorul Oscar Han), clădirea Bibliotecii Academiei Române, Parcul Herăstrău, inaugurarea săpăturilor arheologice de la Sarmisegetusa ș. a. Pentru meritele sale deosebite, la 22 iunie 1937, Gheorghe Tătărescu a fost ales membru de onoare a Academiei Române.

Autorul comentează colaborarea și rivalitatea dintre Constantin I. C. (Dinu) Brătianu, președintele PNL din 4 ianuarie 1934, și Gheorghe Tătărescu. Conform uzanțelor, Constantin I. C. Brătianu ar fi trebuit să fie premier al guvernului liberal din 5 ianuarie 1934, sau Gh. Tătărescu să fie șeful PNL. Dar ei și-au păstrat funcțiile, iar la consfătuirea PNL din noiembrie 1934 au avut același punct de vedere, situație care s-a menținut până în anul 1937.

În noiembrie 1937, Gheorghe Tătărescu a prezentat demisia guvernului, iar regele Carol al II-lea a instaurat la 10 ianuarie 1938, un regim autoritar cu excluderea partidelor politice. Constantin I. C. Brătianu a acuzat pe Gheorghe Tătărescu de colaborare cu acest regim și relațiile s-au tensionat. S-a ajuns ca în septembrie 1944 Constantin I. C. Brătianu să pledeze, fără succes, pentru excluderea lui Gheorghe Tătărescu din PNL. Dar a reușit la 19 iunie 1945, când Delegația Permanentă a PNL l-a exclus din partid. La 17-19 decembrie 1944, la Marea Adunare politică de la Giurgiu, Gheorghe Tătărescu a fost ales șef al organizației județene Vlașca a PNL. În sfârșit, în iunie 1945 s-a constituit PNL-Gheorghe Tătărescu, partidul scindându-se.

Gheorghe Tătărescu s-a dovedit un om politic maleabil, acceptând compromisul cu dictatura regală a lui Carol al II-lea și cu regimul comunist. A fost prim-ministru în perioada regimului carlist – ianuarie 1934-noiembrie 1937, apoi consilier regal, prim-ministru între noiembrie 1939 și iulie 1940. Relațiile cu Carol al II-lea au fost contradictorii, Gheorghe Tătărescu fiind co-autor la instalarea guvernării autoritare regale ca singura alternativă la dictatura totalitară a forțelor de extrema dreaptă. El a îndeplinit un șir de funcții în această perioadă: ministru secretar de stat și ministru al Afacerilor Externe, consilier regal și membru al Consiliului de Coroană. El a fost și membru al singurului partid politic legal, Frontului Renașterii Naționale, înființat de rege la 15 decembrie 1938. A manifestat o atitudine oscilantă față de Garda de Fier, acceptând în guvern, la solicitarea regelui, pe Horia Sima. Pe de altă parte, chiar Horia Sima îl numea pe Gheorghe Tătărescu ca fiind “un dușman neîmpăcat al mișcării”. Totodată, a adoptat o serie de legi dictatoriale, precum legea publicațiilor clandestine – prin care controla publicațiile opoziției, legea de transformare a FRN în Partidul Națiunii, legea de apărare a ordinii politice unice și totalitare a statului.

Nu a fost favorabil alianței României cu Germania hitleristă, orientare promovată de regele Carol al II-lea, iar la 4 iulie 1940 a demisionat din funcția de premier. Totuși, el a considerat o eroare politică înlăturarea lui Carol al II-lea de pe tron.

În perioada guvernării generalului Ion Antonescu, situația lui Gheorghe Tătărescu s-a înrăutățit, el având domiciliu obligatoriu la București, iar la 27 noiembrie 1940 fiind arestat împreună cu alte personalități politice de către poliția legionară, dar a fost eliberat și izolat pe plaiurile Gorjului. Autorul evidențiază viziunea lui Gheorghe Tătărescu, care a intuit din timp sfârșitul Germaniei hitleriste și ascensiunea URSS. La 15 august 1943 a publicat *Manifestul-program de reorganizare a României*, care conținea un program de acțiuni imediate de guvernare și măsuri în toate domeniile de activitate: industrie, agricultură, finanțe, cooperatie, politica internă și cea externă, școală, biserică, tineret, magistratură.

După 23 august 1944, la conducerea României au fost guvernele conduse de generalii Constantin Sănătescu și apoi de Nicolae Rădescu. Gheorghe Brătianu publica la 19 decembrie 1944 *Manifest-Program*, susținând necesitatea realizării unui program de acțiuni imediate de guvernare și a unui program de reforme economice, sociale. Acest program completat a devenit Programul PNL-Tătărescu, la congresul partidului din anul 1945.

La 6 martie 1945 s-a constituit guvernul Petru Groza, incluzând și pe Gheorghe Tătărescu ca reprezentant al PNL (după multe discuții, mai ales cu Gheorghe Gheorghiu-Dej), în funcția de ministru al Afacerilor Străine și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Autorul insistă pe ideea că scopul lui Gheorghe Tătărescu nu era unul egoist, ci unul național, patriotic, el vrând să salveze monarhia, democrația românească de pericolul comunist, sovietic. În această perioadă s-a restabilit administrația română în nordul Transilvaniei, s-a legiferat o amplă reformă agrară, s-a desfășurat greva regală (19 august 1945-8 ianuarie 1946), a fost reprimată manifestația promonarhistă din Piața Palatului Regal la 8 noiembrie 1945.

Un domeniu în care s-a remarcat în mod constant prin viziunea sa și prin inițiative a fost **politica externă**. Gheorghe Tătărescu a participat la numeroase vizite oficiale în străinătate (Iugoslavia, Franța, Anglia, Cehoslovacia, Turcia), cu scopul consolidării relațiilor diplomatice. A colaborat și a promovat politica diplomatului Nicolae Titulescu, în perioada primei sale guvernări. A înțeles și a comentat rolul URSS în răsăritul Europei după 1945 și a reprezentat cu inteligență și patriotism, interesele României pe plan internațional, atât în perioada interbelică, cât și după război.

După încheierea celui de al Doilea război mondial, Gheorghe Tătărescu a considerat că România trebuie să își refacă relațiile de prietenie cu Națiunile Unite, în special cu URSS. Totodată, diplomația externă a României a trecut la restabilirea relațiilor diplomatice, la încheierea de relații economice, comerciale cu alte state, acțiuni vizând includerea României în ONU.

O activitate importantă a desfășurat ca reprezentant al României la Conferința de pace de la Paris (29 iulie-15 octombrie 1946). La această reuniune a miniștrilor de Externe, care a dezbătut tratatele de pace cu Bulgaria, Finlanda, Italia, România și Ungaria. Gheorghe Tătărescu a expus punctul de vedere al României asupra proiectului tratatului de pace. Astfel, la 2 septembrie 1946 într-un important discurs în fața Comisiei Politice și Teritoriale pentru Ungaria și România a Conferinței de Pace, Gheorghe Tătărescu prezenta recunoștința poporului român pentru reintegrarea Transilvaniei de nord, dar și evidenția unele erori. Una dintre erori era că România a intrat în război contra Germaniei și contra Ungariei hortiste la 12 septembrie 1944, dar data corectă era 24 august 1944.

Prevederile economice și financiare din Proiectul Tratatului de Pace au fost grele, s-au efectuat negocieri cu Polonia, Marea Britanie, URSS, iar Tratatul de Pace cu Puterile Aliate și Asociate a fost ratificat de parlament în unanimitate.

Situația politică internă rămânea însă complexă, dificilă, iar din 1945, PNL era scindat între cei doi lideri: Gheorghe Tătărescu și Constantin I. C. Brătianu. Alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946 au determinat o remaniere a guvernului, dar Gheorghe Tătărescu a rămas vicepreședinte și ministru de Externe.

În perioada următoare, 10 februarie-6 noiembrie 1947, el s-a opus fâțiș comunizării și sovietizării țării, de exemplu prin Memoriul din 24 mai 1947, care critica activitatea guvernului Petru Groza. Ca urmare, la 5 noiembrie 1947, Camera Deputaților a aprobat o moțiune de neîncredere în Ministerul Afacerilor Externe, iar Gheorghe Tătărescu a fost înlăturat din guvern, din parlament și la 3 decembrie 1947, a demisionat din funcția de președinte al PNL. Apoi i s-a impus domiciliul obligatoriu în București și la Poiana-Gorj. A fost arestat în noaptea de 5-6 mai 1950 împreună cu alți foști demnitari, încarcerat la Sighet până la 6 iunie 1955. A fost deci o lungă perioadă de detenție, când s-a îmbolnăvit, iar la 28 martie 1957 Gheorghe Tătărescu a murit.

Analitice, critice, dar și elogioase sunt prezentările contemporanilor lui Gheorghe Tătărescu și ale unor mari istorici români, precum ziaristul Pamfil Șeicaru, Sanda Tătărescu-Negropontes – fiica lui Gheorghe Tătărescu, academicianul Dan Berindei, istoricul Nicolae-Șerban Tanașoca, economistul Victor Slăvescu, cercetătorul Corvin Petrescu, iar mai recent Alexandru Paleologu, Florin Constantiniu, Constantin Bălăceanu-Stolnici, Andrei Pippidi ș. a. Autorul menționează și imagini **relativ negative** ale demnitarului, create din invidii, dușmăanii personale, de exemplu de către Constantin Argetoianu sau Iuliu Maniu.

Lucrarea este o prezentare detaliată, cronologică a acțiunilor demnitarului, cu citate (uneori prea multe și prea lungi), mai ales din discursurile și cuvântările lui Gheorghe Tătărescu, publicate în presă. De apreciat utilizarea documentelor de la diverse arhive, a surselor memorialistice, a presei, inclusiv a celei străine, a unor lucrări contemporane de specialitate. Din numeroasele ziare contemporane utilizate, amintim “Viitorul”, “Drapelul”, “Dreptatea”, “Curentul”, “Argus”, “Adevărul”, “Universul”, “Scânteia”, respectiv cele recente “Dilema”, “Liberalul”, “Magazin Istoric”.

În concluzie, putem spune că este o lucrare cu mai multe “lumini” și mai puține “umbre”. Deseori autorul accentuează laudele aduse lui Gheorghe Tătărescu de către contemporani și de către istorici (inclusiv epitete ca: “magnific om politic”, “inegalabilul mare om de stat”, “orator de rasă” ș. a.) , dar, în ansamblu, informațiile, opiniile exprimate sunt argumentate, susținute de documente. De partea cealaltă, “umbrele” sunt mai greu de descoperit sau sunt justificate ca fiind provocate de motivații personale.

Monica Negru

Minoritatea maghiară în perioada comunistă (ed. Olti Agoston & Gidó Attila), Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2009, 565 p.

Această lucrare este o culegere de studii ale unor cercetători din România (mulți din Târgu Mureș) și din Ungaria, publicate în limba maghiară și traduse în limba română. Studiile se referă la o perioadă istorică și la o tematică etnică investigate mai aprofundat după 1989 și în România: minoritatea maghiară în perioada regimului comunist.

Nándor Bárdi, cercetător la Academia de Științe din Ungaria, prezintă un studiu cu o problematică complexă și numeroase surse (lucrări de specialitate, documente, presă, internet, toate fiind maghiare) despre momente de cotitură și grupări generaționale în istoria minorității maghiare din România (1918-1989), precum și experiența elitelor minoritare în demersul de integrare în societatea majoritară.

Autorul propune o periodicizare a istoriei minorității maghiare în patru mari etape, cu subdiviziuni: perioada interbelică (divizată în șase etape), perioada de după primul și al doilea *Arbitraj* (corect: *Dictat*, având în vedere că nu sunt decizii negociate, ci impuse de către Germania și Italia) de la Viena și sfârșitul celui de al Doilea război mondial – etapă diferită între Transilvania de nord și cea de sud, perioada sistemului socialist, împărțită în trei mari etape: 1945-1952, etapa Dej, etapa Ceaușescu și perioada de după 1989 a constituirii statelor de drept și a integrării euro-atlantice.

Sunt identificate cinci grupuri generaționale reprezentative ale comunității maghiare: maghiarii separați (adică elitele politice regionale formate înainte de 1918), cei cu orientarea politică de stânga apărută în anii '30-'40, maghiarii socializați din anii '50-'60, apoi o nouă generație de stânga din anii '60-'70, iar în anii '70-'80 *disidenții minoritari* (în 1980 la Miercurea-Ciuc a funcționat *Grupul de antropologie culturală*). Problemele analizate din perspectiva acestor grupuri generaționale sunt: raporturile față de propria organizare socială, relațiile cu sistemul instituțional majoritar, schimbarea atitudinii față de Ungaria, relațiile față de fenomenele internaționale și adoptarea ideologiilor.

Politica socială a elitelor maghiare din România a constat în două modele alternative: izolare etnică și deschidere spre valurile de modernizare din mijlocul anilor '20, tranziția din 1944-1945 în Ardealul de Nord, epoca înființării micilor instituții între 1968 și 1972. Acestea au fost și perioadele de formare a instituțiilor autonome maghiare, ulterior acest sistem instituțional fiind redus la Universitatea Bolyai și Regiunea Autonomă Maghiară.

Unul dintre editori, Ágoston Olti, este autorul unui studiu privind politica din Ardeal a comuniștilor români în perioada de tranziție 1944-1946, cu o bibliografie reprezentativă, actualizată, românească și maghiară. Autorul analizează poziția față de Ardeal a centrului de putere a Partidului Comunist Român de la București, între ieșirea României din război și Conferința de pace de la Paris. El compară atitudinea comuniștilor români în 1944-1945 față de cea promovată în perioada interbelică – cu ideea autodeterminării –, ceea ce constituie o temă inedită în istoriografia română și maghiară.

Autorul menționează divergențele din interiorul PCR, precum și evenimentele militare din Ardealul de nord, când maghiarii din Transilvania ajung să considere armata sovietică ca protector. Astfel, după 23 august 1944, Transilvania de nord era sub administrație militară sovietică și nu aparținea nici Ungariei, nici României, fiind un mijloc de control al sovieticilor.

În ianuarie 1945, Stalin a chemat pe liderii români Gh. Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Gh. Apostol, și le-a cerut formarea unui guvern al Frontului Democrat Național (FDN), care

ar putea contribui la anexarea Transilvaniei de nord la România. Regele Mihai I a numit atunci guvernul Groza, care a introdus administrația românească în Transilvania de nord. Au avut loc negocieri între partidele comuniste maghiar (Ernő Gerő, Imre Nagy) și român (Gh. Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Lucrețiu Pătrășcanu, Gaston Marin), la Timișoara la începutul anului 1946, dar au eșuat. În general, PCR a folosit problema Ardealului pentru acaparea puterii politice în România.

Cercetătorul Mihály Zoltan Nagy analizează politica UPM (Uniunea Populară Maghiară, fosta Madosz), înființată în octombrie 1944: organizație de masă, organizație-satelit al PCR sau reprezentant al intereselor minorității. UPM avea ca obiectiv strategic principiul egalității în drepturi. Statutul Naționalităților din 7 februarie 1945 a fost o măsură legislativă progresistă, dar criticată de UPM din Transilvania de nord, considerând că nu a reglementat corespunzător utilizarea limbii materne în administrație. Autorul analizează mai multe evenimente din istoria maghiarilor în România, precum legea minorităților naționale, sistemul instituțional de reprezentare/protecție a intereselor minoritare ale UPM.

Biroul Executiv al UPM din Transilvania de nord a înmănat guvernului la 13 martie 1945 un *Memorandum* în care cerea egalitatea totală în drepturi, o nouă lege a minorităților etnice și posturi în guvern. În mai 1945, la congresul UPM din Cluj, grupul din Ardealul de sud și-a impus punctul de vedere. S-a hotărât subordonarea apărării drepturilor naționalităților democrației și relațiilor de prietenie dintre cele două popoare, iar UPM a respins noile garanții internaționale a drepturilor minorităților, pentru maghiarii din Transilvania libertatea fiind adusă de Armata Roșie.

În concluzie, UPM, deși era în alianță politică cu PCR, a reușit să concretizeze interese maghiare ce contraveneau strategiei PCR. Pe de altă parte, UPM a împărțit societatea maghiară conform unor considerente ideologice și a împiedicat apariția unui partid al maghiarilor.

Gábor Vincze, cercetător și muzeograf din Ungaria, folosind și el surse majoritar maghiare, prezintă istoria *Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară*, organizație-fantomă fiindcă nu avea nici structură, nici angajați sau buget propriu. Exista tensiune în rândurile minorităților, astfel la 28 iunie 1968 a fost organizată o întâlnire la București a 100 de intelectuali de seamă maghiari. S-au discutat diverse probleme: un nou statut minoritar, învățământul profesional cu predare în limba maghiară ș. a. După o zi de discuții, la sfârșit, Ceaușescu a respins însă vehement majoritatea problemelor enunțate, deci consfătuirea a avut doar un rol informativ.

Inițiatorul organizării unor consilii ale oamenilor muncii ar fi fost Ion Gheorghe Maurer, iar contextul l-a reprezentat reforma administrativă din 1968, prin care s-au desființat cele 16 circumscripții regionale introduse în 1950 după modelul stalinist și s-a revenit la județe. În acest context, pe 15 noiembrie 1968, la București, s-a înființat Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară (și organizația similară germană), care nu avea personalitate juridică, nu avea o evidență a membrilor, nici venituri proprii, angajați remunerați, sediu propriu, organ de presă sau dreptul de a face propuneri și drept de veto, așadar practic nu exista, era mai degrabă o fantomă. Președinte al biroului central a fost academicianul István Pétefi, iar vicepreședinți: Lajos Takács, Károly Király, József Méliusz și Tibor Maros. La începutul lunii noiembrie 1968 s-au înființat și consiliile județene ale oamenilor muncii de naționalitate maghiară și germană (cu 405 membrii, dintre care 310 erau membri ai PCR). Realizările consiliului au fost: fondarea editurii *Kriterion*, a revistei *A Hét*, inițierea programului de televiziune în limba maghiară, întemeierea secției pentru naționalități la

Institutul "N. Iorga". În general însă, consiliile oamenilor muncii aveau rolul de a legitima politica minoritară naționalistă a PCR.

Zoltán Csaba Novác, un alt cercetător de la Târgu Mureș, apelând la o bibliografie variată și la multe documente din arhive, prezintă politica națională a PCR la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70. În 1965 a avut loc Congresul al IX-lea al PCR care a determinat numeroase schimbări în diverse domenii, iar anul 1968 a fost un moment istoric special în viața politică internă și externă a României. Pe plan intern a fost aplicat un amplu plan socio-economic de transformare a societății: reforma administrativă, desfășurarea sistematizării și industrializării, omogenizare socială. De asemenea, s-a manifestat o atenție sporită față de problema naționalităților, compromisuri în cazul regiunii secuiești, iar pe plan extern începutul unei politici de distanțare față de Moscova, în special după invazia sovietică din Cehoslovacia.

PCR a recunoscut existența naționalităților, dar a negat necesitatea drepturilor colective minoritare. Națiunea socialistă presupunea apropierea popoarelor conlocuitoare din România, omogenizarea socială, economică și culturală a țării. Noua conducere prezintă un interes mai vizibil față de problema națională, astfel, în 1965, pe lângă CC al PCR a fost înființată o comisie care se ocupa cu problemele naționalităților. Apoi, anul 1968 a fost un an al deschiderii: întâlniri cu intelectualii maghiari, germani, înființarea Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară. S-au discutat atunci probleme juridice, social-politice, culturale. Astfel, în anii 1965-1968, Ceaușescu a atras de partea sa o mare parte a elitei maghiare și germane din Ardeal. La 26 august, Ceaușescu vizita Brașovul și județele "secuiești" nou formate, Covasna și Harghita, unde a promis investiții, iar populația și elita maghiară au răspuns pozitiv.

La ședința plenară a CC a PCR din 24-25 octombrie 1968, Ceaușescu a propus înființarea Frontului Democrației și Unității Socialiste, organizație de masă tipică dictaturilor, urmată de organizații similare și pentru minoritățile naționale, adică consilii ale oamenilor muncii de naționalitate maghiară, germană, sârbă și ucraineană. PCR a continuat cu concesii pentru minorități, mai ales în domeniul culturii: organe de presă în limba maghiară în toate județele locuite și de maghiari, lansarea emisiunilor de televiziune în limba maghiară. Aceeași politică de relaxare continuă și în anii 1971-1975, când sunt semnalate și noi proiecte de investiții în uzinele din județul Covasna și Harghita, de asemenea noi instituții culturale, organe de presă, licee cu predare în limba maghiară. În studiu apar numeroase abrevieri fără explicații: COMNM (probabil Comitetul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară), COMNG (probabil Comitetul Oamenilor Muncii de Naționalitate Germană), COMDM (?), CMNM (?).

Conferențiarul József Gagyí este autorul unui studiu despre realizarea structurilor de control al periferiilor. Centrul elitelor comuniste din Europa de Est aflat la Moscova formula principii și metode de transformare a societății, care erau impuse centrelor locale. Centrul moscovit a definit politica națională în România prin reorganizarea teritorial-administrativă a țării în 1950-1952; astfel, în locul județelor, s-au constituit regiunile și raioanele ca mecanisme primare și secundare centru-periferie.

În regiunea Stalin s-a organizat o anchetă (15 februarie-1 martie 1951), datele statistice arătând că era regiunea cu cea mai mare pondere a naționalităților (61,79% maghiari, 5,41% germani). Totodată, ancheta a evidențiat "modele de devotament" față de regim, dar și acțiuni de reprimare a naționalismului, unitatea maghiarilor care se ridica deasupra luptei de clasă, influența puternică a clerului, separatismul manifestat la populația germană, rezistența antisovietică prin diverse acțiuni ale românilor și maghiarilor, nemulțumiri provocate de lipsa

publicațiilor tehnice în limba maghiară. Raportul anchetatorilor critică pe liderii regiunii de atitudine nepartinică, Alexandru Moghioroș cerând o anchetă amănunțită împotriva lor.

Locațiile de putere stabilite au fost: București – centru, orașul Stalin – periferie. Desigur, s-a impus voința centrului de putere, prin mișcări de cadre, prin violență, dar și evidența că nu se poate ocupa de nivelurile locale.

Cercetătorul Stefano Bottoni de la Academia de Științe a Ungariei prezintă o analiză a Regiunii Autonome Maghiare. De remarcat sursele consultate, în special numeroase documente din fondul CC al PCR, recensăminte, lucrări de referință locale și internaționale. Pe de altă parte, interpretarea este cam naționalistă: evenimentul din septembrie 1944 din Ținutul Secuiesc – cel mai maghiar ținut al României fiind considerat “invazie româno-sovietică”, perioada septembrie-noiembrie 1944 ca “ocupație militară română și sovietică”, iar perioada decembrie 1944-martie 1945 ca “separatismul” din Transilvania de nord.

În Ardeal, prin legea raionării din 1950, conform modelului sovietic (sistemul în trei trepte: plase, raioane și regiuni), au fost înființate 11 regiuni, dintre care nouă cu populație majoritar românească, iar cele patru județe secuiești: Mureș, Odorhei, Ciuc și Trei Scaune, au fost împărțite în regiunea Stalin (cu centrul la Brașov numit în 1950 Orașul Stalin) și regiunea Mureș (cu centrul la Târgu Mureș), cu populație predominant maghiară. Înființarea Regiunii Autonome Maghiare [RAM] a fost pregătită de consilierii sovietici responsabili cu problemele administrative, P. Arhipov și P. Tumanov. La 18 iulie 1952 a apărut în presă noul proiect constituțional cu granițele și drepturile RAM. Raioanele RAM erau: Ciuc, Gheorgheni, Odorhei, Reghin, Sângeorgiu de Pădure, Sfântu Gheorghe, Târgu Mureș, Toplița, iar centrul administrativ: orașul Târgu Mureș. Înființarea RAM a fost impusă de URSS și a reprezentat o încercare de a rezolva problema națională prin acordarea unei autonomii administrativ-teritoriale secuimii cu populația predominant maghiară, a stârnit animozități etnice, iar autorul o consideră o acțiune de promovare a elementului românesc în Transilvania.

Zoltán Csaba Novák cercetează impactul reformei administrative din 1968 asupra politicii PCR față de minoritatea maghiară. Autorul prezintă faza pregătirii reformei administrative, când au fost analizate proiecte, au avut loc numeroase discuții în jurul subiectului “județul mare secuiesc”, s-au formulat argumente geografice, economice, culturale, etnice cu privire la componența județelor maghiare. În discuții s-au implicat puternic Alexandru Drăghici, János Fazekas, influent politician maghiar, de asemenea, Nicolae Ceaușescu.

Reforma administrativă din 1968 a determinat împărțirea teritorială a Ținutului Secuiesc în două județe, Harghita și Covasna, cu o populație majoritar maghiară. Nu s-a înființat o unitate administrativă specială ca în 1952, dar nici nu s-a repetat situația din 1960, când raioanele Târgu Secuiesc și Sfântu Gheorghe au fost alipite Brașovului, iar elitele locale și populația erau, în general, satisfăcute. În aceste județe au existat posibilități pentru păstrarea și dezvoltarea vieții culturale minoritare, iar populația era mulțumită.

Un alt studiu al lui József Gagyí se ocupă de modernizarea Regiunii Autonome Maghiare (RAM) între 1952 și 1960 și a Regiunii Mureș-Autonomă Maghiară [RMAM] între 1960 și 1968, în contextul proceselor generale de dezvoltare economică.

Ținutul Secuiesc avea ca problemă fundamentală lipsa industriei, dar în anii '50 începea electrificarea, funcționarea termocentralei de la Fântânele, lărgirea rețelei de magazine din mediul urban și a unităților comerciale a cooperativelor de consum în mediul rural. Din 1958 s-a intensificat activitatea de cercetare și planificare, ceea ce a determinat creșterea ratei dezvoltării și integrarea forței de muncă specializate.

În 1960, România se situa înaintea Iugoslaviei în privința dezvoltării economice, la același nivel cu Grecia și Portugalia. La acest nivel s-a ajuns prin construirea de drumuri moderne în anii '60, de exemplu șoseaua Târgu Mureș-Sovata-Odorheiu Secuiesc-Miercurea Ciuc, încheierea colectivizării în regiune, intensificarea construcțiilor de locuințe. Autorul menționa în final că evoluția economică din anii '60, când ponderea populației urbane a ajuns la 50%, situație care a fost consolidată în anii '70, dar rămasă apoi neschimbată.

Al doilea studiu al lui Stefano Bottoni, bazat pe arhiva CNSAS, este despre statistica și funcțiile represaliilor din anii 1956-1961, cum au gestionat autoritățile române impactul revoluției din 1956 asupra populației maghiare din Transilvania. În anii 1957-1959 au avut loc represii masive împotriva minorităților maghiare și evreiești, dar autorul apreciază că acestea nu au avut un scop etnic, majoritatea celor condamnați fiind români. Din 23 octombrie 1956 și până la 25 decembrie 1962 au fost condamnați la închisoare în jur de 25.000 de oameni. Peste 2% din populația României – 290.000 de persoane – erau considerate elemente interne ostile.

Până la amnistia generală din 1964, au fost înfăptuite mii de arestări din rândurile legionarilor, ale Partidului Național Țărănesc, Partidului Național Liberal, urmau chiaburii și micii proprietari, foști polițiști, sectanți, naționaliști, deci acei cetățeni evrei, maghiari și germani considerați periculoși. De remarcat că 73% dintre condamnați erau apolitici. Aproape 20% dintre cei acuzați aveau studii superioare, 30% erau funcționari, preoți, profesori, 30% erau muncitori și mici meseriași. Autorul menționează și arestarea unor intelectuali români renumiți, acuzați de “uneltiri” și “dezastrul țării”, de exemplu, Nichifor Crainic și Constantin Noica, condamnați în 1958 la muncă silnică pe viață. Pe lângă arestări, au fost executate și multe deportări.

Informațiile oferite de recensământul din 1956, comparativ cu cele din 1930, au evidențiat că ponderea locuitorilor maghiari din RAM a crescut. Autorul a analizat și tabelul analfabetismului din România, pe grupe etnice, de asemenea, situația evreilor, a căror emigrație a fost masivă în 1959. La începutul anilor '60 a început o perioadă de relaxare, eliberarea multor deținuți politici, care au fost obligați să devină informatori.

Cercetătorul Márton László este autorul unor studii bazate pe arhiva județeană Mureș, ACNSAS, manuscrite, referitoare la întocmirea listelor de chiaburi între 1949 și 1957 și dosarul de Securitate al țaranului János Máthé.

Chiaburii (țaranii cu mai mult de 10-20 ha de pământ, cu mici afaceri, nemulțumiți de regim) erau vizați economic de către comuniști, care au hotărât: mărirea impozitului și a cotelor obligatorii, confiscarea averii, interzicerea dreptului de vot din decembrie 1950, excluderea din gospodăria colectivă, de la locul de muncă și chiar executarea. Prima listă de chiaburi a fost întocmită în august 1949 de către Comitetele Provizorii comunale (848 familii de chiaburi în județul Mureș). În anul 1950 au fost întocmite noi liste, care fiind considerate insuficiente, s-a trecut la liste suplimentare, la mărirea numărului de chiaburi.

La 15 martie 1952, CC al PMR a elaborat documentul “Scrisoare închisă”, care considera impozitele chiaburilor prea mici și ca urmare s-au definitivat noi criterii, “indici de bază”, pentru identificarea gospodăriilor chiaburești (cei ce foloseau forța de muncă plătită mai mult de 30 de zile pe an). Astfel s-a ajuns la depășirea planului de impozite și, drept pentru care s-a trecut la reducerea numărului chiaburilor, iar prin decretul din 30 martie 1959 s-a hotărât renunțarea la listele cu chiaburi. Impresionantă rămâne menționarea unor cazuri de solidaritate cu chiaburii.

Un studiu foarte interesant este cel al Klarei Lázok despre cartea tipărită și cenzura în România, plecând de la dosarele Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor din anii 1958 și

1968, ani marcați de revoluția din Ungaria, scandalul manualelor maghiare acuzate de naționalism, demiterea redactorului revistei *Utunk*, reforma administrativă din 1968, desființarea Regiunii Mureș-Autonomă Maghiară.

Este redat drumul parcurs de manuscris de la autor la cititor. Se începea cu lectura și transcrierea manuscrisului de către redactorii editurii din provincie și din capitală. Apoi, la Direcția Generală, lectorii interni și referenții externi acordau sau nu, calificativul "bun de tipar" (ștampila B). În final, Ministerul Culturii și Învățământului trebuia să acorde calificativul "bun de difuzare". Editarea și difuzarea de carte erau supravegheate inițial de Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor (desființată în 1959), iar în septembrie 1956 s-a constituit Direcția Generală a Naționalităților (condusă de Láslo Bányai, demis în 1959). De asemenea, funcționau și Comisii Mixte Editoriale pentru editare și schimburi de carte între țările socialiste.

În anii '50 textele considerate periculoase erau cele calificate ca naționaliste, aici fiind distinse patru tematici: problema transilvană, problema lingvistică și referirile la tradiții și religie. De exemplu și interzicerea studiului "Vrem Ardealul" al poetului român Alexandru Vlahuță, a volumului de drame "Căderea zeilor" de Eusebiu Camilar, în general monografiile, cărora li se criticau introducerile "neștiințifice", sau autorul. Au mai fost cenzurate și opere ale lui Sándor Petőfi – "Opere complete", poezii considerate religioase ale lui Rainer Maria Rilke, B. P. Hașdeu – "Studiu bibliografic", sau George Coșbuc – "Bibliografie", Liviu Rebreanu – "Opere alese I" ș. a.

Operele literare maghiare puse la index se grupează în jurul a trei teme: descrierea "aberațiilor" anilor trecuți, lumea fantasticului, forme și teme total diferite de tiparul realismului. De asemenea, erau interzise scrierile critice sau pamfletele la adresa măsurilor de economie politică internă și externă a țării.

Autoarea consideră că în anii '50-60' au existat trei cazuri distincte ale cenzurii: operele care nu au primit calificativul "bun de tipar"; operele care au trecut de cenzurare datorită neatenției sau lipsei de informare a cenzorului, erorile fiind observate ulterior și nemaiacordându-se calificativul "bun de difuzare"; în sfârșit, opere care au fost deja difuzate, ulterior fiind retrase din circuit.

În anii '60 se produce o reducere treptată a apariției cărților tipărite în limba maghiară. Pe de altă parte, comparativ cu anii '50, tematica se mai diversifică și prin apariția romanelor cu subiecte săsești, a operelor literare despre tradiții religioase sau a celor cu teme religioase. Totodată, în anii '60 se întâlnesc mai rar materiale interzise, însă dintre operele cenzurate fiind autori și lucrări de referință, precum: "Istoria lui Mihai Viteazul și Istoria literaturii române din secolul al XVII-lea", vol. 2 de Nicolae Iorga, "Geografia pentru clasa a VII-a", "Teatru" de Lucian Blaga.

Lucrarea se finalizează cu un studiu utilizând o documentație originală (numeroase rapoarte, informări, note, scrisori, manuscrise), referitor la dosarul de Securitate al lui János Máthé, un țăran secui din localitatea Herculian, județul Covasna. János Máthé, țăran înstărit, educat și cu implicații politice, autorul lucrării "Cronologia satului Herculian", o istorie a acestui sat natal și al altor opere. Din dosarul său de Securitate, "Filozoful", creat după urmărirea de mai multe decenii, aflăm că autoritățile comuniste au început ancheta din anul 1954 când se căutau "foștii exploataatori", apoi în anii 1961-1962 au organizat o acțiune informativă, continuată în 1968-1969. În perioada acestor anchete, operațiunile autorităților au fost: interceptarea corespondenței, intervenția Miliției, acțiuni informative ale agenților (chiar și ale personalului Arhivelor de Stat din Sfântu Gheorghe unde János Máthé făcuse cercetări),

luarea în evidență a vizitatorilor din Ungaria, influențarea familiei, a copiilor lui János Máthé, atenționarea lui și confiscarea cărților.

Acțiunea a continuat în anii 1969-1971, iar între 1972 și 1983 a fost organizată o supraveghere informativă. În perioada 1978-1981 nu există informații, iar în anii 1983-1986 urmărirea informativă a fost reintrodusă. După mai multe decenii de urmărire informativă, probabil și din exces de zel, Securitatea a acuzat pe János Máthé de: activitate pentru păstrarea identității maghiare (istorică, lingvistică), întreținerea de relații cu persoane venite din Ungaria, revoltă la adresa condițiilor de trai din România. La 18 ianuarie 1986, János Máthé a decedat, el reușind să protejeze și să transmită posterității cronologia și monografia satului Herculian.

În concluzie, studiile sunt remarcabile prin bibliografia amplă, variată, accentul fiind pus pe arhive: Arhivele Naționale ale României, fondul CC al PMR (PCR): Secția Căminare, Secția Organizatorică, Secția Relații Externe, Comitetul pentru Presă și Tipărituri, fondul Gh. Gheorghiu-Dej, ediții de documente ale Arhivelor Naționale (Stenogramele ședințelor conducerii PCR), Arhivele Naționale-Municipiul București, direcțiile județene Cluj și Mureș, Arhiva CNSAS (note informative, rapoarte, referate, informații, hotărâri, scrisori), Arhivele Naționale Maghiare, fonduri personale (János Demeter), memorii ale contemporanilor (Vasile Luca, Gaston Marin, Pavel Țugui, Ionel Gal), legislația epocii din "Buletinul oficial", ziare ("Előre", "Napkelet", "Ígőszag", "Világosság", "Cotidianul", "Scântea", din România și din Ungaria), studii istorice (multe editate în Cluj-Napoca, Miercurea Ciuc). De apreciat și apelul la manuscrise (*A magyar Népközösség* a lui István Maár, p. 161), la interviuri, scrisori, precum și utilizarea unor surse recente, ale unor autori consacrați: Vladimir Tismăneanu, Radu Ciuceanu, Florin Constantiniu, Lucian Nastasă, Adrian Cioroianu, Dennis Deletant, mulți istorici maghiari: Gábor Egry, Erno Ligeti, Zsolt K. Lengyel, Ferencz Sz. Horváth, Ignác Romsics, István Bart ș. a.

Autorii nu au realizat o listă cu abrevieri, deși le utilizează des atât în text, cât și în note, explicațiile fiind oferite, de regulă, doar la anunțul inițial sau lipsind sau apărând în mai multe variante, de exemplu: ANIC – Arhivele Naționale Istorie Centrale; ACNSAS – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității; AIP – Arhiva Institutului de Istorie Politică; ANDJM sau ANDJ Mureș – Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș; MOL – *Magyar Országos Levéltár* (Arhivele Naționale Maghiare); CRM – Consiliul Regional Mureș; SP-RaiTM – Sfatul Popular al Raionului Târgu Mureș; SP-RMAM – Sfatul Popular al Regiunii Mureș Autonome Maghiare; PMN – Plasa Miercurea Niraj; PMJ – Plasa Mureșul de Jos; Mon. H. – Monografia satului Herculian; COMNM – Comitetul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară; COMNG – Comitetul Oamenilor Muncii de Naționalitate Germană; Cron. H. – *Magyarhermány Krónikája*; CASBI – Casa de Administrare și Supraveghere Bunurilor Inamice ș. a.

Foarte documentată, cu o tematică variată, politică, socială, economică, culturală, lucrarea poate fi un punct de reper în istoriografia României, dacă sunt omise unele expresii, interpretări, opinii cu ușoare tente naționaliste.

Monica Negru

Expoziția *Rețete și meniuri culinare. O încercare de istorie gastronomică*

În perioada 16 mai-16 septembrie 2011, Arhivele Naționale ale României au găzduit expoziția *Rețete și meniuri culinare. O încercare de istorie gastronomică*, organizată în colaborare cu Biblioteca Academiei Române. Vizitatorii au fost invitați să întreprindă o incursiune în gastronomia românească, pornind de la vechi rețete, scrise cu alfabet chirilic în caietele bucătăreselor în secolul al XVIII-lea, poposind apoi în restaurantele elegante ale Bucureștiului interbelic sau la dineurile Casei Regale și încheind cu rețetele austere de conserve și mezeluri ce reflectau realitățile culinare ale perioadei comuniste.

În cadrul expoziției, documentele au fost grupate tematic și dezvăluie treptat vizitorului evoluția gastronomiei autohtone: rețete culinare vechi și noi, meniuri ale Casei Regale, meniuri propuse de restaurante pentru întruniri și nunți, meniuri specifice (cantine școlare, spitale, închisori), rubrica “Dulciurile bunicii” și sortimente de ciocolată Capșa, sfaturi și diete, produse de panificație, băuturi și conserve.

Vechile rețete surprind prin diversitatea ingredientelor folosite și imaginația bucătăreselor, care îmbie, peste timp, să savurăm “mâncările de pește i raci, stridii, melci, legumi”¹, să ne delectăm cu supă de vișine sau să încercăm gustul siropului de toporași. Uneori, aceste delicatase sunt însoțite de recomandări privind băuturile adecvate fiecărui preparat în parte.

Rețetele mai noi reflectă tendința societății de a perfecționa sortimentele culinare uzuale prin îmbogățirea cu ingrediente de import. Bucătăria tradițională căpătă influențe occidentale, în special de proveniență franceză, iar interesul acordat artei culinare de către public reiese și din rubricile permanente dedicate gastronomiei în periodicele secolului al XX-lea. În anul 1902, Almanahul “*High Life*” propunea celor interesați un calendar lunar cu recomandări culinare. Puțin mai târziu, în perioada interbelică, ziarul “*Bacăul*” edita “*Cronica gastronomică*”², iar “*Revista Transilvaniei*” publica articolele Sabinei Trifu, cuprinzând rețete adaptate fiecărui anotimp în parte³.

Meniurile Casei Regale uimesc prin simplitate și rafinament. La masa regelui Carol al II-lea erau preferate mâncărurile specific românești: sărmăluțe, pilaf cu roșii, chifteluțe cu tarhon, *ialnie de praz*, *alivono moldovonești* sau *escalop de morun*, iar la desert erau savurate, printre altele, înghețata, jeleul de fructe, șerbetul sau halvaua⁴.

Contrastând cu simplitatea meselor familiei regale, în aceeași perioadă, restaurantele propuneau clienților meniuri variate și savuroase din care nu lipseau patricienii de purcel, plachia de nisetru, fileul de Anchois, ramstek cu ceapă, flicile naționale sau mititeii. Pentru ca masa să fie completă și satisfacția clientului maximă, oferta culinară era însoțită de o listă generoasă de băuturi, cafele și deserturi. În expoziție sunt prezentate meniuri ale unor renumite restaurante din Capitală (*Enescu&Comp.*,

¹ Biblioteca Academiei Române, *Colecția Manuscrise*, nr. 1120, f. 2.

² SJAN Bacău, “*Bacăul*”, nr. 820/14 iunie 1937, f. 2.

³ SJAN Harghita, “*Revista Transilvaniei*”, nr. 3/1936, f. 160-161.

⁴ ANR, fond *Casa Regală. Acte oficiale*, ds. 320/1939, f. 150, 228, 245, 350.

Grand Hôtel du Boulevard), din stațiuni balneare și orașele de provincie. Spațiu public prin definiție, restaurantele reprezentau, în contextul diversificării ofertei de loisir, un punct agreabil de întâlnire pentru orașeni, iar servitul mesei devenea un pretext pentru socializare.

Călătoria culinară continuă cu meniuri specifice spitalelor, cantinelor școlare, închisorilor, diete speciale impuse de medici pacienților, precum și sfaturi pentru o viață sănătoasă. La această secțiune se remarcă apelul adresat de vicarul greco-catolic din Năsăud preoților și militarilor din regimentul grăniceresc din localitate în anul 1835, de a-și înscrie ficele la Școala din Năsăud pentru a învăța a “fierbe câteva feluri de mâncări pentru că sărăcia militarilor noștri vine mai cu seamă din neștiința și prostia femeilor, ce tot din multe bucate fac mâncare puțină și rea”⁵.

Și acum câteva sute de ani, ca și astăzi, desertul reprezenta o componentă specială a mesei, un moment de răsfăț pentru copii și adulți, în egală măsură. Secțiunea “Dulciurile buncii” propune vizitatorilor câteva rețete delicioase de șerbet și dulceață, budincă, gogoși, înghețată, prăjituri și torturi. Sortimentele prezentate poartă cu gândul la vremuri de odinioară, când migdalele și nucile erau nelipsite din prăjituri, iar imaginea copilăriei era asociată cu mirosul de castane coapte și cu dulcelețurile din cămara buncii.

În cadrul expoziției, un loc aparte este rezervat specialităților produse la S.A.R. Capșa, renumită fabrică de ciocolată în România interbelică. Oferta propusă de Capșa surprinde prin varietatea sortimentelor, fie că este vorba despre “ciocolata de menaj”, “ciocolata în tablete”, “articole de fantezie”, bomboane, fie de articolele de cofetărie. Denumirile alese pentru aceste specialități sunt sugestive (“ciocolata turiștilor”, “ciocolata călătorilor”, “ciocolata High-Life”, “limbi de pisică”, “ciocolata copiilor”), uneori numele omagiind orașe (“bomboane venețiene”, “*parisettes*”, “*milanete*”) sau diverse personalități (“bomboane fantezii Carmen Sylva”, “*Joffre*”, “ciocolată *Princesse Hélène*”)⁶.

Ciocolata reprezenta în perioada interbelică un produs de lux, adresându-se unui segment de piață relativ redus, un Raport din anul 1925 al Fabricii Capșa consemnând că “din cauza crizei generale de consumațiune, producția Societății «Capșa» n-a putut lua intensificarea dorită, prezentând un regres la ciocolată, în schimb un spor la bomboane”⁷. Un alt factor care influența activitatea producătorilor de ciocolată era concurența, deloc de neglijat, în expoziție fiind prezentate mai multe sortimente ale unor fabrici cu același profil: Suchard, Kraft, Berindei sau Zamfirescu. Toate acestea i-au obligat pe producătorii de ciocolată să inoveze și să își prezinte propriile sortimente într-un mod cât mai atractiv posibil. Din documentele expuse reiese că, atât la S.A.R. Capșa, cât și la Fabrica de ciocolată “Berindei”, bomboanele erau împachetate în hârtie albastră, galbenă sau roșie, în staniol sau hârtie de mătase, și ambalate în cutii sau lădițe.

Tot la această secțiune sunt prezentate produse ale cofetăriilor Capșa și A. Fialkovsky, al căror prestigiu în epocă este atestat de statutul de furnizori ai Curților regale ale României și Serbiei.

Sub deviza “De colac te saturi, de pâine niciodată” au fost grupate rețete și regulamente de fabricare a pâinii, care “este alimentul cel mai principal și fiecare trebuie

⁵ SJAN Bistrița-Năsăud, fond *Protopopiatul ortodox român al Bistriței*, ds. 161/1835, f. 8.

⁶ SMBAN, fond *SAR Capșa*, ds. 1/1921-1928, f. 82-89v.

⁷ SMBAN, fond *SAR Capșa*, dosar 6/1924-1925, f. 57.

să știe cum se prepară”⁸. De remarcă, reclama firmei “Verner&Pfleiderer” din anul 1915, care promovează cuptorul cu aburi “Vienara”: “cuptorul cel mai modern al timpului de față pentru fabricarea unei pâini cât se poate de frumoasă și gustoasă”⁹.

Despre vin și bere ar fi multe de povestit. Este însă cert că, dacă sunt alese cu grijă, îmbogățesc gustul specialităților culinare pe care le însoțesc. În expoziție sunt promovate “Învățăături de a face vinuri frumoase și de folos”, rețete vechi de “multe feluri de vutci”¹⁰, folosite în secolul al XVIII-lea, rețete de bere sau de vinuri spumante. Cafeaua, tablet de proveniență turcească, este ilustrată prin rețete și reclame, cum ar fi cea a renumitei firme “Iuliu Meinel”, importator de cafea și ceai, sau cea a adaosului pentru cafea “Frank”, obținut “din cicoare atent selecționată”¹¹.

Conservelor reprezintă un sortiment alimentar ce oferă consumatorilor alternativa unei mese rapide și ieftine. De aceea, în secolul al XX-lea, pe fondul transformărilor generate de cele două războaie mondiale și de emanciparea femeii, prepararea lor se diversifică și se perfecționează generând o întreagă industrie de profil. În cadrul secțiunii dedicate acestora au fost grupate atât rețete de preparare a conservelor de fructe, legume, zacuscă și pește folosite în perioada comunistă la Întreprinderea de Industrializarea Peștelui Tulcea, cât și imagini de promovare ale fabricilor de conserve “Bragadiru” și “Grivița”.

Expoziția beneficiază de impactul vizual oferit de reclame și fotografii. Fie că este vorba despre Oțetul Igienic “Cocoș”, fabricat de Dr. Urbeanu, de Vinurile Poenaru&Co, “cele mai delicioase”¹², sau Fabrica de Pâine “Herdan”, despre colonialele și băuturile spirtoase comercializate de Frații Oancea din Bușteni, sau de ciocolatele “Berindei”, “Suchard” și “Zamfirescu”, toate ilustrează evoluția publicității în România în secolul trecut.

Documentele prezentate în cadrul acestui proiect sunt variate și atractive, oferind vizitorului posibilitatea de a reconstitui vizual evoluția gastronomiei românești, începând din secolul al XVIII-lea. La sfârșitul acestei călătorii imaginare, puțini vor fi cei care nu îi vor da dreptate lui Păstorel Teodoreanu, care susținea că “și bucătăria e o artă / atunci când bucătarul e artist”¹³.

Elena Mușat

Surse străine ale comunismului românesc Dezbatere științifică organizată de Institutul de Istorie “Nicolae Iorga”

La 15 septembrie 2010, sala de conferințe a Institutului de Istorie “Nicolae Iorga” a găzduit dezbateră științifică cu tema *Surse străine ale comunismului românesc*. Așa cum a amintit în cuvântul de deschidere directorul Institutului, Ovidiu Cristea, manifestarea continuă tradiția forului academic de relaționare cu întreaga comunitate a

⁸ SJAN Bacău, “Bacăul”, nr. 23/22 iunie 1930, f. 6.

⁹ *Anuarul României și al Capitalei București. 1914-1915*, f. 15.

¹⁰ Biblioteca Academiei Române, *Colecția Manuscrise*, nr. 1120, f. 53-56.

¹¹ SJAN Brașov, fond *Fabrica de cafea «Frank»*, ds. 138/1940, f. 28.

¹² *Ilustrațiunea Română*, ianuarie 1914, p. 149.

¹³ Al. O. Teodoreanu, *Gastronomie*, București, 1973, f. 6.

istoricilor și se înscrie în demersul recent inițiat al lansării unui ciclu de dezbateri referitoare la istoria contemporană a României și, în mod deosebit, la problematica pe care o implică abordarea comunismului românesc.

Alături de cercetători români cu preocupări în domeniu – Ioan Chiper, Dorin Dobrințu, Virgil Țărău, Dragoș Petrescu, Cristian Vasile, Cosmin Popa, Alina Tudor-Pavelescu, Gheorghe Onișoru ș. a. –, seria intervențiilor a inclus istorici și cercetători de prestigiu din Federația Rusă: Tatiana A. Pokivailova, Konstantin V. Nikiforov, Aleksandr S. Stykalin, Tatiana V. Volokitina, ale căror consistente luări de cuvânt au adus clarificări semnificative.

Centrată pe două teme majore – “Comunismul românesc în istoriografia universală. Abordări de sine stătătoare sau marginale?” și “Identificarea și prelucrarea documentelor externe. Soluții concrete” – conferința nu și-a propus să trateze aspecte relative la originea comunismului românesc și la implementarea practică a regimului după 23 august 1944, sau, în ansamblu, evoluțiile politice totalitare în perioada 1944-1989, ci să acopere lacunele analizei metodelor de documentare, reliefând cu insistență importanța surselor străine: “Trebuie pornit de la surse – un truism, dar important!” (Ovidiu Cristea).

Prima parte a manifestării a fost dedicată conținutului scrierilor istorice despre comunism dateate *ante* și *post* 1989, deoaltă a fi sub influența contextului politico-ideologic al elaborării lor ori a apartenenței autorilor la școlile științifice apărute în condițiile instaurării pluralismului istoriografic. De asemenea, popularizarea studiilor științifice românești în istoriografia internațională a constituit subiect de analiză pertinentă. În ceea ce privește configurarea operelor de specialitate românești, s-a apreciat (Cosmin Popa) că aceasta ilustrează fidel adeziunea autorilor la școli istoriografice de interpretare și contextualizare a evenimentelor, emenate de personalități precum Ioan Scurtu, Florin Constantiniu, Ioan Chiper (“școala clasică”), Dinu C. Giurescu, Catherine Verdery, Lucian Boia, Vladimir Tismăneanu. Dintre cei prezenți, Cosmin Popa, Dragoș Petrescu, Cristian Vasile, Alina Tudor-Pavelescu, Dorin Dobrințu, Gheorghe Onișoru au exprimat constatarea că “scrierile privind comunismul românesc nu sunt un produs intelectual de export” și că această situație ține de cadrul conceptual și de pregătirea interdisciplinară a istoricilor, mulți dintre ei fiind medievști “reprofilati”. Lucrările se conformează, așadar, ținutei științifice de rigoare în măsura reflectării valorice în suma produselor de creație și investigație publicate în volume naționale și internaționale cotate ISI.

Diversitatea și factura doctrinelor istoriografice românești de după '89 au suscitāt puncte de vedere formulate în acord cu interesul acut al audienței. S-a admis unanim că “punerea în circuit a informațiilor mai puțin cunoscute trebuie să fie dezideratul principal al istoricilor români”, însă modalitatea de realizare a obiectivului și rezultatele estimate au declanșat divergențe de opinie solid argumentate. Astfel, s-a conștientizat (Dragoș Petrescu) că nu există continuitate în tratarea istoriei comunismului românesc, că “istoricii români au rămas cantonați în scrierea istoriei politice a comunismului”, iar studiile lor sunt elaborate într-o perioadă numită “de tranziție”, lipsită însă de o anume “justiție de tranziție” și, *nota bene*, prejudiciate prin absența deschiderii arhivelor române și ruse. În plus, deficiențele decurg din ocolirea istoriei cotidiene a comunismului și din prevalența evenimentialului și a politicului.

Dintre lacunele pantemporale ale cercetării regimului totalitar comunist, au fost subliniate: intenția “salvării”, a purificării comunismului românesc prin focalizarea

preocupărilor asupra “disidenței interne”¹ și a politicii externe a regimului Ceaușescu, criteriile defectuoase folosite la selectarea documentelor destinate publicării, care au condus spre un adevărat “haos distractiv” (Cosmin Popa), “cultul surselor documentare” practicat de școlile “Ioan Scurtu” și “Florin Constantiniu-Dinu C. Giurescu”, sau conceptele epistemologice ale “școlii Lucian Boia” (Alina Tudor-Pavelescu, Cosmin Popa). În cadrul dezbaterii s-a stabilit legătura etiologică între realitatea potrivit căreia istoriografia românească a comunismului nu are caracterul unui produs intelectual de export și formația cultural-profesională a istoricilor români (Alina Tudor-Pavelescu), teză generatoare de interesante perorații despre circumstanțele și etapele devenirii științifice și profesionale a istoricilor români. Din cauză că istoria contemporană a României a fost, până în 1989, o “anexă a propagandei de partid”, iar în mediul intelectual al României comuniste nu s-a creat “literatură istorică alternativă” (în contrast cu situația din Polonia, spre exemplu), anii '90 au înregistrat doar încercările pripite și autodidacte ale unor istorici-medieviști de a-și converti orientările în zona contemporană: “acești oameni s-au format singuri, citind, în timp ce astăzi există centre de studii pe lângă universități” (Dorin Dobrinu). Pe de altă parte, aspectul formării culturii de specialitate a istoricilor români este indisolubil legat de problema accesului “real și nu selectiv” la arhive, care și-a găsit rezolvarea abia cu câțiva ani în urmă (Ovidiu Cristea, Gheorghe Onișoru, Dorin Dobrinu). Consecința imediată a impedimentului semnalat a fost reconstituirea parțială a “petelor albe” din istoria României: “s-au recuperat doar frânturi de documente și frânturi de amintiri” (Gheorghe Onișoru). În acest context, participanții la discuții au apreciat amploarea eforturilor directorului Arhivelor Naționale ale României pentru asigurarea largii accesibilități, nediscriminatorii, la documentele privind Partidul Comunist din România și regimul totalitar comunist din 1944-1989.

Formulând concluzia primei secțiuni a întrunirii, intervenienții au avansat ideea că în prezent activează o singură școală de istoriografie a comunismului românesc, și anume aceea cristalizată de către profesorul Universității din Maryland (SUA), Vladimir Tismăneanu, caracterizată prin consecvența operei de traducere a publicațiilor românești pentru spațiul științific anglo-saxon și prin impunerea metodologiilor de cercetare interdisciplinară (Cosmin Popa, Dragoș Petrescu). Aceste orientări îi garantează în parte, ținând cont și de “lipsa de maturitate și consistență ideatică” (Cosmin Popa), ecoul în știința istorică occidentală. Totodată însă, rămâne capitală soluționarea interacțiunii dintre politică și istoria contemporană, a relației dintre stat și memorie: statul român democrat “trebuie să-și pună problema distanțării de trecutul totalitar, să recupereze și să pună în valoare trecutul” (Dorin Dobrinu).

În paralel, considerațiile și experiența cercetătorilor din Federația Rusă cu privire la activitatea de documentare au stimulat interesul general. Printre strategiile procedurale de anvergură împărtășite sunt demne de reținut: crearea bazei unice de date a surselor istoriografice, proiectată de Centrul Științific al Istoriei Stalinismului în Europa de Est (Tatiana V. Volokitina), liniile de orientare științifică și publicațiile din Federația Rusă și Republica Moldova, consacrate istoriei comunismului din România și din alte state ale Europei răsăritene (Tatiana A. Pokivailova) și, în mod special, ameliorarea condițiilor actuale de acces la arhivele Rusiei, reconfigurate după deschiderea memorabilă și fără precedent de la începutul anilor '90 (Konstantin V. Nikiforov).

¹ Sursele documentare rusești contestă existența unei disidențe în interiorul Partidului Comunist Român.

Partea a doua a reuniunii a reconsiderat dificultățile concrete ale identificării și prelucrării surselor istoriografice externe. S-a convenit asupra faptului că nu se poate scrie o istorie completă a comunismului românesc fără studierea aprofundată a reperelor documentare, mai ales a celor rusești (Dragoș Petrescu), limitată adesea de disiparea acestora în spațiul arhivistic internațional (Cosmin Popa), astfel încât primul imperativ al muncii de cercetare ar fi “identificarea locurilor din exteriorul țării în care există documente privind comunismul din România” (Dragoș Petrescu).

Informații esențiale despre arhivele ruse care dețin documente relevante asupra parcursului comunismului românesc, cum ar fi instituția Arhiva Rusă de Stat de Istorie Socială și Politică (Российский Государственный Архив Социальной и Политической Истории), au fost generos diseminate de către istoricii Alexandr S. Stykalin și Tatiana A. Pokivailova, cercetători reputați de la Institutele de Istorie, respectiv de Slavistică ale Academiei de Științe a Rusiei. Elogiind rezultatele stagiilor de documentare efectuate la Moscova de către “cel mai asiduu cercetător român al arhivelor rusești”, Ioan Chiper, care, în intervalul de maximă deschidere a arhivelor ruse², “a văzut documente multe și inedite la care nici rușii nu au avut acces” (Tatiana A. Pokivailova), aceștia și-au exprimat totuși scepticismul în legătură cu apropierea perspectivei desecretizării de către organele federale abilitate. În completare, Ioan Chiper a insistat asupra importanței surselor americane provenite din arhivele militare germane, care abundă în atestări indispensabile înțelegerii și tratării exhaustive a evoluției timpurii a comunismului românesc³. Menționându-se, în cazul Arhivelor Naționale ale României (Dorin Dobrinu, Alina Tudor-Pavelescu), reușita eliminării parțiale a impedimentului serios al restricționării prin prevederi legislative interne, s-a accentuat inconvenientul ce grevează accesibilitatea arhivelor din Federația Rusă. Pe tema astfel conturată, Dorin Dobrinu, Alina Tudor-Pavelescu, A.S. Stykalin și alții⁴ au sondat particularitățile de ordin legal și procedural, oferind exemple și dezvoltând subiectul delicat, dar stringent al desecretizării arhivelor din Rusia și România, precum și problematica diacronică a relațiilor bilaterale de colaborare instituțională în această sferă de interes.

În final, constatându-se existența palierele independente de disponibilitatea intelectuală față de valorificarea surselor străine, intervențiile au fost încununate de expozeul lui Ioan Chiper despre sursele primordiale descoperite în cercetările întreprinse de către istoricii Academiei Române până la mijlocul deceniului trecut, expozeu completat de autorul prezentei relatări cu opinii profesionale referitoare la măsuri și strategii ce au sabotat sau îngreunat demersurile efectuate în arhivele ruse de către delegațiile Arhivelor Naționale, cum ar fi dificultățile de comunicare, nu exclusiv lingvistice, întâmpinate în deplasări, sau abordările metodologice defectuoase⁵. Astfel, în împlinirea axiomei conform căreia “sursele sunt importante în măsura în care le folosesc istoricii”, studioșii români ai fondurilor rusești s-au confruntat cu obstacolul major al selectării, implicit al evaluării reperelor în dependență de anumite criterii: preocupări științifice, subiecte trasate, configurarea comunismului ca realitate complexă. Drept

² La debutul deceniului trecut.

³ Hoover Institution, de exemplu, deține valoroase studii și prognoze întocmite de serviciile speciale cu privire la evoluția regimului politic în România.

⁴ Inclusiv autorul acestei prezentări.

⁵ Vezi Octavian Dascăl, *Demersurile Arhivelor Naționale ale României pentru cercetarea și recuperarea unor fonduri de documente românești din arhivele Federației Ruse (1992-2004)*, “Revista Arhivelor” 86 (2009), 1, p. 28-52.

urmare, s-a optat programatic pentru parcurgerea și reproducerea documentelor din surse externe prin asumarea științifică a comunismului ca realitate complexă (i. e. totalitarismul) și printr-o contextualizare doar secvențială.

În încheierea dezbaterii, participanții au desfășurat teorii proprii relative la obiectivele imediate și la soluții de durată determinată, materializate prin proiecte comune de identificare și punere în valoare a surselor istoriografice inedite, în condițiile stipulării accesului liber și echidistant al istoricilor români și ruși (Cosmin Popa). La rândul lor, reprezentanții ruși au recomandat inițierea demersului de negociere între Arhivele Naționale și Rosarhiv în vederea încheierii unui “acord pe un proiect concret, interguvernamental, sau măcar la nivelul instituțiilor de arhivă, absolut necesar”, cu scopul declarat al facilitării accesului la documentele din ambele arhive, după modelul tratatului aflat în curs cu Serbia (K. V. Nikiforov, A. S. Stykalin). De asemenea, s-a formulat propunerea (A. S. Stykalin) realizării parteneriatului științific prin editarea volumelor de documente – *Komintern și România, Kominform și România* – axate pe fondurile din Arhiva Rusă de Stat de Istorie Socială și Politică⁶. Partea română (Alina Tudor-Pavelescu, Ileana Căzan ș. a.), rememorând experiențele instituționale în domeniul aplicării tratatelor de colaborare bilaterală, stânjenit de realități cu bivalență sau de problemele generate de costuri și de implicarea financiară în proiectele comune, au pledat cu convingere pentru inițiativa internă, concretizabilă prin eficientizarea prelucrării arhivistice a documentelor deținute de arhivele din cele două state și prin urgentarea desecretizării lor. Etapa succedentă acestor măsuri ar fi afișarea documentelor *online*, spre beneficiul științific universal⁷. În contrapondere, cercetătorii ruși au demonstrat paradigma succesului în colaborarea ruso-maghiară și ruso-polonă pe proiecte concrete: arhivele de stat ale Ungariei și Poloniei au fiecare câte un reprezentant permanent la Moscova, cu misiunea de a “pregăti din punct de vedere tehnic-procedural proiectele de acorduri bilaterale între instituțiile de arhivă”. În plus, A. S. Stykalin a oferit asistenței depline asigurări privind disponibilitatea și receptivitatea Rosarhiv “de a sprijini cu specialiști un eventual reprezentant la Moscova al Arhivelor Naționale ale României, spre a depista documente legate de istoria contemporană și de comunism”.

Fructificarea discursurilor și a realelor disponibilități comunicate în spațiul academic rămâne însă în atenția oficialilor Arhivelor Naționale ale României și a forului tutelar, care cu certitudine le vor asocia în mod adecvat și inspirat cu mecanismele interne de realizare a proiectelor instituționale, având așadar la îndemână opțiuni precum parafarea noului acord de colaborare între Arhivele Naționale și Rosarhiv sau în cadrul Comisiei Istorice Comune Româno-Ruse.

Octavian Dascăl

⁶ Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Rusiei este deja autorul a trei volume, cu o versiune în limba engleză și cu sursa în fondurile arhivistice Komintern și Kominform de la Arhiva de Stat Rusă de Istorie Socială și Politică (РГАСПИ).

⁷ Considerente de natură logistică și de infrastructură umană (stadiul încă precar al informatizării, diversitatea operațiunilor arhivistice, lipsa de personal cu competențe lingvistice) fac însă din această soluție o propunere cu sustenabilitate îndoielnică.

**Conferința Pavel Dmitrievici Kiselev și societatea românească
din secolul al XIX-lea**

La 9 noiembrie 2011, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române [în continuare: INST] a fost gazda conferinței publice cu tema *Pavel Dmitrievici Kiselev și societatea românească din secolul al XIX-lea*, susținute de Marian Stroia, fost cercetător al Institutului de Istorie “Nicolae Iorga”. Evenimentul se înscrie în manifestările științifice ale Centrului de Studii Ruse și Sovietice din cadrul INST, dedicate evoluției relațiilor româno-ruse și româno-sovietice, aspect precizat de către domnul Vasile Buga în cuvântul său de deschidere¹.

Luările de cuvânt au aparținut cercetătorilor interesați, unor diplomați români și ruși □ Ion Porojan, Ion Avram, Andrej Severov (adjunctul atașatului militar al Ambasadei Federației Ruse la București), Dmitrij Korshunov (secretar II al ambasadei Federației Ruse la București) □, ale căror intervenții interesante au adus completări și clarificări semnificative.

Invitația de a face un expozeu asupra relațiilor lui P. D. Kiselev cu societatea românească, o “poveste ce a început la 12 noiembrie 1829 [...] prin prezentarea președintelui plenipotențiar al Divanurilor Moldovei și Țării Românești în clădirea din Dealul Mitropoliei”, a constituit pentru Marian Stroia o veritabilă “provocare”. Alocutorul și-a structurat pledoaria pe derularea retrospectivă istorică a relațiilor ruso-române de la începutul secolului al XIX-lea, plasând-o contextual prin sublinierea unor repere relevante: raporturile tensionate dintre Rusia și Imperiul Otoman în intervalul 1821-1826, negocierile diplomatice prilejuite de “problema greacă”, “Chestiunea orientală” și războiul ruso-turc din 1828-1829; pe acest fundal s-a conturat relatarea unor secvențe din biografia lui Pavel Kiselev, suficient de inedite în spațiul științific românesc, dateate cu precădere în perioada post-regulamentară, când, în calitate de ambasador al Rusiei la Paris (1856-1862), a susținut ideea unirii Principatelor Române. De asemenea, informațiile au fost întregite prin expunerea suportului motivațional, al celui de conținut și al consecințelor reformelor inițiate și înfăptuite de acesta în Țările Române.

Vădind o serioasă documentare, intervenientul și-a exprimat opinia potrivit căreia implicarea Rusiei în problemele Balcanilor a început în anul 1821, odată cu ruperea relațiilor diplomatice cu Turcia, dar a devenit posibilă abia în urma negocierilor politico-diplomatice (în contextul soluționării independenței Greciei) și a acțiunilor militare comune cu Sfânta Alianță din 1826-1827, finalizate prin distrugerea puterii maritime turcești la Navarin. Convenția ruso-turcă de la Akkerman din 26 septembrie 1826 – un adevărat “dictat al prințului Voronțov”² – și victoriile militare din Mediterana și Balcani ale Triplei Alianțe anglo-franco-ruse în campania din 1828-1829, în timpul cărora s-a făcut remarcant talentatul militar și energicul administrator P. D. Kiselev, șeful Statului Major al Armatei a II-a din orașul Tulcin, gubernia Podolia (1819-1828), au constituit detalii ce au reținut atenția participanților la conferință.

¹ Vezi Vasile Buga, *Din activitatea Centrului de Studii Ruse și Sovietice în primul semestru al anului 2011*, “Arhivele totalitarismului” 19 (1970-1971), 1-2/2011, p. 266-273 [=http://centruldestudiirusesisovietice.blogspot.com].

² Mihail Semionovici Voronțov (1782-1856), guvernator general al Novorosiei și al Basarabiei (1823-1844), negociatorul Rusiei la tratativele ruso-turce de la Akkerman și comandant al trupelor ruse din Balcani (1828-1829), cneaz (1845), general-feldmareșal, general adjutant, membru onorific al Academiei Imperiale de Științe din Sankt Petersburg (1826).

Pornind de la prevederile economice și comerciale ale Tratatului de pace de la Adrianopol (1829), favorabile dezvoltării fără precedent a Țărilor Române, Marian Stroia a ținut să ilustreze contextul intern extrem de nefavorabil reformelor din aceste regiuni, prin prisma urmărilor devastatoare ale războiului și ale politicii inconsecvente a predecesorilor lui Kiselev la cârma Divanurilor Moldovei și Țării Românești, Fiodor P. von der Pahlen și Piotr F. Jeltuhin. Alocutorul a făcut o analiză amănunțită a dificultăților cu care s-a confruntat P. D. Kiselev în Moldova și Țara Românească la sfârșitul războiului (dificultăți de ordin sanitar, din domeniul transporturilor, al armatei, recensământul însuși), a modului de rezolvare a lor, precum și a trăsăturilor general umane și a stilului de lucru al noului președinte plenipotențiar al Divanurilor, așa cum poate fi dedus din însăși lozincă care l-a animat în acțiunile reformatoare: “Nu vreau ca numele de rus să fie detestat în această țară!”. Marian Stroia a reliefat cu insistență cele mai elocvente realizări ale acestui “tehnocrat cu vedere de perspectivă”: eradicarea epidemiilor prin instituirea cordonului sanitar la Dunăre, primul recensământ al populației și locuințelor (1830), organizarea celei dintâi licitații pentru atribuirea poștelor (1831), constituirea “gărzilor înarmate naționale”, care a cuprins, după modelul rus, întreaga elită românească a vremii, lucrările urbanistice în București, printre care alea și fântânile arteziene “de la șosea” (astăzi, Șoseaua Kiselev).

Fără îndoială, inovațiile introduse prin Regulamentele Organice (“baza juridică a organizării Țărilor Române până în anul 1866”) □ separarea puterilor în stat, primul buget al țării, instituția avocatului individual și principiul “autorității lucrului judecat” □ au constituit un subiect de abordare pertinentă, însă interesul major al celor prezenți a fost suscitată de teoriile cu privire la obiectivele reale urmărite de Rusia prin implementarea reformelor în Țările Române, la relațiile încordate ale lui P. D. Kiselev cu unii dintre boieri, determinate de rezistența lor la aplicarea Regulamentelor Organice, la nemulțumirea țărănimii față de prevederile ce reglementau volumul de muncă, “direct proporțional cu cantitatea pământului deținut.”

Formulând primele concluzii despre reformă și efectele ei pe termen lung, Marian Stroia a precizat că P. D. Kiselev a reprezentat aripa liberală reformatoare a administrației statului, adept al convingerii că modernizarea statului “trebuie să meargă de la periferie spre centru”, și că, pentru asigurarea succesului reformelor în spațiul românesc, ocupația țaristă “este necesar să se prelungească cât se poate de mult...”, iar “granița Imperiului trebuie să fie Dunărea.” Intervenientul a devoalat și eșecul parțial al operei reformatoare a lui P. D. Kiselev, cauzat de reorientările din politica externă a noului țar, Nicolae I, care “preferă o Turcie slabă constelației de state independente, tinere din Balcani.” Marian Stroia a admis că schimbarea opticii țarului în politica externă a constituit și motivul cererii lui Kiselev de a fi rechemat din funcție³.

În încheierea manifestării, s-a convenit unanim asupra necesității cunoașterii surselor istorice existente în special în arhivele și bibliotecile din Federația Rusă, în scopul punerii în circuitul științific a informațiilor mai puțin cunoscute despre memorabila personalitate a lui Pavel Kiselev. Intervenienții au conștientizat că preocupările românești privind studiul epocii Regulamentelor Organice sunt puține și

³ Vezi scrisoarea lui P. D. Kiselev către țarul Nicolae I din 15 august 1833, transmisă prin Ministrul de Externe K. V. Nesselrode.

lipsite de continuitate. În acest context, a fost apreciat efortul depus de istoricii ieșeni de a reedita integral Regulamentul Organic al Moldovei⁴.

Octavian Dască

Foamea, piatiletka și ferma colectivă: documente diplomatice românești, 1926-1936 (lansare de carte)

Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române a găzduit, la data de 16 noiembrie 2011, lansarea celui de-al doilea volum din seria “Afaceri Orientale” – *Foamea, piatiletka și ferma colectivă: documente diplomatice românești, 1926-1936*, editat de Vadim Guzun, doctorand al Institutului de Istorie “George Barițiu” din Cluj-Napoca și diplomat în Ministerul Afacerilor Externe al României. Evenimentul a reunit istorici și reprezentanți ai misiunilor diplomatice ale Ucrainei, Federației Ruse și Lituaniei la București și a fost prefăcut prin prezentările deosebit de elogioase ale directorului și ale colaboratorilor acestui for academic. Astfel, Radu Ciuceanu a apreciat că se lansează “o lucrare temeinică despre transformarea foamei în instrument politic”, Octavian Roske a afirmat că “ne aflăm fața unui adevărat eveniment cultural”, Dan Cătănuș a observat că “documentele strânse de Vadim Guzun permit o mai bună înțelegere a ceea ce a fost ulterior în România”, iar Vitalie Văratcă consideră că această carte “pune în discuție probleme majore de istorie”.

Ca veritabil “exercițiu de recuperare a defazajului dintre mediul academic din România și cel din alte state” și primă publicație românească cu privire la subiect, volumul conține 248 de documente din Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, constituite din rapoarte și sinteze diplomatice provenite cu precădere din fondurile 71/1920-1944. U.R.S.S. și 71/1920-1944. România. Documentele ilustrează cronologic politicile esențiale ale “Revoluției Staliniste de Sus” – primul cincinal, colectivizarea forțată, înfometarea în masă, contextul sociopolitic și economic în care a avut loc campania cu intenționalitate pur ideologică declanșată de I. V. Stalin. Miza înfometării, a “foamei secrete” și nu a foamei pur și simplu, este identificată de autor în conceptul larg utilizat de istoriografia Federației Ruse, și anume “desțărănirea” (“*расскрестьянивание*”), o noțiune ce încorporează obiectivul lui Stalin de a desființa fizic clasa țărănească, sub pretext că ar fi refuzat la un moment dat să mai accepte politica sovietică. Autorul este interesat, așadar, de mecanismul diabolic al politicii de sovietizare prin foamete, ca element principal al consolidării regimului, și nu de statisticile oficiale (fictive) relative la cifra victimelor înfometării în masă. În realitate, foamea programată a afectat 120 de milioane de țărani (din 150 de milioane de locuitori ai U.R.S.S. la acea vreme) și, inevitabil, populația urbană.

Oferind cercetătorilor români un instrument de neapărată orientare pentru studierea perioadei de consolidare a regimului comunist din România, contribuția editorială a lui Vadim Guzun este cu atât mai importantă, cu cât facilitează o mai bună înțelegere a politicii românești ulterioare de “deschiaburire”. Aceasta prezintă concordanțe – reflectate, de exemplu, în documentele emise de Partidul Comunist Român pentru instrumentarea foamei, fidele copii ale actelor sovietice –, dar și deosebiri importante înregistrate de tactica urmată și de limitele peste care România,

⁴ *Regulamentul Organic al Moldovei* (ed. D. Vitcu & G. Bădărău), Iași, 2004.

unde clasa socială a “chiaburilor” nu a fost distrusă în totalitate, nu a trecut. Mai precis, este vorba despre adoptarea, uneori chiar la sfatul consilierilor sovietici, a politicii “de prudență” în abordarea colectivizării din 1949-1962.

Octavian Dascăl

Expoziția Țăranii și comunismul

Expoziția “Țăranii și comunismul” a fost vernisată inițial la București, în anul 2009, cu ocazia împlinirii a șase decenii de la începutul procesului de colectivizare a agriculturii în România, pentru ca apoi să colinde pe la mai multe muzee din țară, ajungând în data de 26 ianuarie 2011 la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Curatorul expoziției este Romulus Rusan, directorul Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Fundației Academia Civică. La realizarea panourilor au fost folosite documente de arhivă privind colectivizarea desfășurată în toată țara și fotografii de epocă.

Potrivit curatorului expoziției, “Țăranii au fost mereu pe câmpul de luptă. Au luptat cu tătarii, cu turcii și cu rușii, cu secetele și cu inundațiile, cu “birarii” și cu activiștii, cu birurile și cotele. Lupta cu comuniștii i-a înfrânt însă definitiv, căci le-a distrus nu numai viețile, ci și rădăcinile. Fără pământ, țăranii și-au pierdut definiția. Și-au luat lumea în cap venind la oraș și lăsând pământul și gospodăria pe seama femeilor și a copiilor, iar recoltarea în sarcina soldaților și a studenților. Astăzi, jertfa țăranilor răsculați în 1949-1950 rămâne un episod romantic. Răzmerițele finale din 1960-1962 seamănă cu asediile medievale. Ziua din aprilie 1962, când a fost decretată colectivizarea, seamănă cu căderea Constantinopolului. Așa cum picturile din Aya Sofia ilustrează o lume străină de cea care urma să vină, țăranii se proiectează în realitatea timpului nostru ca niște martiri fără aureole. Răpuși de glonț sau de ideologie, sunt cele mai numeroase și inocente prăzi ale comunismului.”

Gh. Gheorghiu-Dej, în raportul din plenara PMR din 3-5 martie 1949, recomanda activiștilor să aplice “sfânta luptă de clasă!” Cât o privește pe Ana Pauker (care a condus o vreme comisia de aplicare a colectivizării), ea le cerea țăranilor, pe care îi considera “mici burghezi”, “capitaliști în felul lor”, să predea cotele, care erau un “mic sacrificiu”: “Să fie stigmatizat în sat acela care ar încerca să se sustragă de la această datorie elementară.” Cu alte cuvinte, cita din Directiva NKVD nr. 003, emisă la 6 iunie 1947 la Moscova pentru țările din orbita sovietică, care spunea la punctul 13 explicit: “politica față de gospodăriile țărănești va urmări să facă proprietatea particulară nerentabilă. După aceea trebuie începută colectivizarea. În cazul în care, din partea țăranilor, ar interveni o rezistență importantă, trebuie să le fie redusă împărțirea mijloacelor de producție concomitent cu creșterea obligațiilor de predare a cotelor”.

Pentru perioada 1949-1951, Gheorghe Gheorghiu-Dej a recunoscut *post factum* că au fost 80.000 de arestați. Într-un raport trimis Comitetului Central, Procuratura RPR adaugă celor 80.000 de condamnați în tribunalele militare alți 90.000 condamnați de către judecătoriile civile locale pentru delikte “de drept comun”.

În 1949 țăranii reprezentau două treimi din populația țării. Partidul comunist le dăduse în martie 1945 peste un milion de hectare, dar numai cu gândul de a li le lua înapoi prin colectivizare. La 11 iulie 1948 s-au naționalizat 1.050 de întreprinderi

industriale într-o singură zi, prin ocuparea la ordin a fabricilor de către activiști. Dezbateră și votarea Legii 119, a naționalizării, a durat, în Marea Adunare Națională, mai puțin de două ore. Cu cei 10 milioane de țărani lupta a durat însă 13 ani. În 1962, când s-a terminat colectivizarea, s-a ajuns la situația aberantă în care pe 15% din suprafața agricolă rămasă necolectivizată (sub formă de "loturi individuale") se producea un procent de 30% din producția de legume și se creșteau peste jumătate din efectivele de oi, vite și găini.

Cele mai tensionate momente ale procesului de colectivizare au fost răzcoalele spontane care au ridicat mii de țărani împotriva activiștilor de partid veniți să-i poștească în colectiv și să-i oblige să își predea cotele. Evenimentele au urmat un curs asemănător de la o regiune la alta. În Bihor, Arad și Botoșani, în iunie-august 1949; în Vlasca și Vrancea în 1950; în noiembrie 1957 din nou în Vrancea, la Suraia; în decembrie 1957, la Vadu Roșca; în ianuarie următor, la Cudalbi, Galați; apoi imediat, tot în ianuarie, din nou în Vrancea, la Răstoaca. În sfârșit, în februarie 1961, a fost o răzmeriță la Salciile, Buzău. Nu a existat regiune a țării și perioadă de timp în care să nu fi fost împotriviri.

Curatorii expoziției intenționează să o trimită prin școli pentru a fi văzută de cât mai mulți tineri. Este nu doar un rețeviu pentru bunicii noștri, dar și o muștrare pentru felul cum i-am pierdut atunci și acum.

Silviu Ionaș*

Expoziția Centenarul Aviației cu Reacție Coandă – 1910

Muzeul Militar Național a găzduit în perioada 25 noiembrie 2010-31 martie 2011 expoziția intitulată *Centenarul Aviației cu Reacție Coandă – 1910*, pentru a readuce în atenția publicului invențiile de excepție concepute de valorosul inginer român, inițiativă ce se înscrie în seria manifestațiilor prilejuite de aniversarea, a 100 de ani de aviație românească.

Henri Coandă s-a născut la 7 iunie 1886 la București, fiind al doilea copil al generalului Constantin Coandă, fost aghiotant regal al principelui Ferdinand. Viitorul inventator a urmat cursurile Școlii de Ofițeri de Artilerie din Germania (1904-1905), fiind repartizat ca sublocotenent în Regimentul 2 Artilerie din București. În toamna anului 1905 a primit permisiunea de a-și părăsi regimentul pentru continuarea studiilor la Școala de Război din Germania (*Technische Hochschule*) din Charlottenburg-Berlin, după absolvirea căreia a urmat Institutul Montefiore din Liège unde, în anul 1909, a obținut diploma de inginer în domeniul electricității. În anul următor a absolvit *École supérieure de l'aéronautique et de constructions mécaniques* din Paris.

În iulie 1910, în urma cercetărilor întreprinse cu sprijinul savantului Paul Painlevé și inginerului Gustave Eiffel în domeniile construcțiilor aeronautice, a sistemelor de portanță și propulsie, Henri Coandă obține brevetul francez pentru un motor cu explozie turbovolantă. Inventatorul va dota cu acest tip de motor aeroplanul "Coandă 1910", prezentat publicului în cadrul celui de-al doilea Salon de Locomoție Aeriană organizat la Paris (15 octombrie 1910). Imediat după eveniment, el obține brevetul francez pentru un propulsor-turbină.

* National Archives of Romania, Alba County Branch.

După Primul Război Mondial, Henri Coandă s-a orientat spre alte domenii de cercetare, printre care fabricarea betonului armat, a plăcilor aglomerate din lemn, construirea primelor case din materiale prefabricate, studierea "apei vii", prospecțiuni geologice în domeniul petrolului etc. Începând din anul 1945, inventatorul a participat la mai multe programe de cercetare efectuate în SUA, a fost inginer-șef de studii tehnice la firma *Chicago Bridge and Iron Research* (Illinois), la Laboratorul Henry Diamond pentru multiplele aplicații ale efectului Coandă și, între anii 1961 și 1965 a fost consultant la firma *Huyk Research Center*, Stanford din California.

Expoziția găzduită de Muzeul Militar Național "Regele Ferdinand I" a fost compusă din 50 de fotografii, multe necunoscute publicului larg, provenite din arhive private și oficiale: Bristol Aero Collection-Kemble, istoricul francez Michel Marani, Victor Firoiu, Dan Antoniu, Muzeul Aviației Române și Fototeca Muzeului Militar Național "Regele Ferdinand I". Pe lângă aceste fotografii expoziția a mai cuprins o serie de machete ale unor avioane cu reacție, civile și militare realizate de cunoscuți machetiști bucureșteni. Printre exponatele prezentate se află un exemplar din săptămânalul francez "*La vie au grand air*", din data de 22 octombrie 1910, număr excepțional dedicat Salonului de Locomoție Aeriană recent inaugurat, în care, sub titlul "La curiosité du salon", pagina 785 este dedicată aparatului de zbor prezentat de Henri Coandă în cadrul salonului care, așa cum reiese din publicație, a atras toate privirile participanților.

O replică a avionului turbopropulsor "Coandă 1910", construită la o scară 1/1, este expusă, începând din anul 1988, în Secția de Aviație a Muzeului Militar Național "Regele Ferdinand I".

În cadrul vernisajului expoziției, Constantin Lupu, directorul Muzeului Militar Național, și Neculai Moghior, muzeograf și organizator al expoziției, au vorbit despre personalitatea și invențiile lui Henri Coandă. La eveniment a luat parte și Radu Berceanu, care, în calitate de absolvent al Institutului Politehnic București, Facultatea de Construcții Aeronautice, și-a exprimat interesul pentru tema expoziției. Printre participanți s-a numărat și cunoscutul inventator român Justin Capră.

În același cadru festiv a fost lansată monografia "Henri Coandă și creația sa tehnică din perioada 1906-1918", scrisă de Dan Antoniu, George Cicos, Ioan Buiu, Alexandru Bartoc și Robert Sutic.

Expoziția este un omagiu adus lui Henri Coandă, ilustru inventator și constructor aeronautic, care a lăsat în urmă sa peste 2.000 de invenții însoțite de circa 250 de brevete românești și străine, 33 dintre acestea vizând domenii fundamentale ale științei și tehnicii contemporane.

Elena Mușat

Contributors

Rita Magdolna BERNÁD, Roman-Catholic Archdiocese of Alba Iulia, Archive of the Archdiocese; **research field**: archives studies; ecclesiastic archives; history of Roman-Catholic archives; ecclesiastic sigillography; ecclesiastic heraldry; ecclesiastic archontology and genealogy; **recent publications**:

- (with Kovács Bálint) *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Repertórium. Arhiva de Colecție Armeano-Catolică din Gherla. Repertoriu. The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. Repertory*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 4, Budapest-Alba Iulia-Leipzig, 2011

- (ed. of) *Egyházi gyűjtemények szolgálatában. În slujba colecțiilor ecleziastice*, Cluj, 2010

- *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 3, Alba Iulia-Budapest, 2009

- *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II. Oklevél és iratjegyzék. Canonica visitatiók mutatója*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 2, Alba Iulia-Budapest, 2006

Anca CIUCIU, Center for the Study of Jewish History in Romania; Centropa Romania (Central Europe Center for Research and Documentation, Vienna); University of Bucharest, Goldstein Goren Center; **research field**: history of Jewish neighborhoods in Bucharest; photography and Holocaust teaching methodology; **recent publications**:

- (with Felicia Waldman) *Istorie și imagini din Bucureștiul evreiesc* [English version, *Stories and Bucharest*], Bucharest, Noi Media Print, 2011

- (ed. of) *Acțiunea Credinciosul. Șef Rabinul dr. Moses Rosen și comunitatea Acțiunea Credinciosul. Șef Rabinul dr. Moses Rosen și comunitatea evreiască în arhivele CNSAS*, Bucharest, Hasefer, 2008

- (ed. of) (with Alexandru Florian, Lya Benjamin) *Cum a fost posibil? Evreii din România în perioada Holocaustului*, Bucharest, Institutul Național pentru Studiere Holocaustului din România "Elie Wiesel", 2007

Liliana COROBCA; **research field**: censorship in the totalitarian regimes; censorship institutions in the Communist block; exile and deportation in the Communist regime; **recent publications**:

- (ed. of) *Epurarea cărților în România. Documente (1944-1964)* Bucharest, Tritonic, 2010

- (ed. of) *Golgota românească. Mărturiile bucovinenilor deportați în Siberia* (texts gathered by Dumitru Covalciuc), Bucharest, Vestala, 2009

- (ed. of) *Poezia românească din exil*, Bucharest, Ed. Institutului Cultural Român, 2006

Mihai DRAGNEA, "Nicolae Iorga" Institute of History, Bucharest (PhD student); **research field**: the crusading phenomenon; Northern crusades; Slavistics

Mihai GEORGIȚĂ, National Archives of Romania, Bihor County Branch; **research field:** medieval and pre-modern history of Transylvania, especially ecclesiastic history; **recent publications:**

- *Păstoria episcopului Mihail Molodeț de Maramureș-nou contribuții documentare*, "Revista Arhivei Maramureșene" 4 (2011), p. 70-83
- *Înnobilarea preotului român calvin Ioan din Alămor (1643)*, "Crisia" 41 (2011), p. 133-138
- *A Noble Family of Rumanian Priests from Transylvania at the End of 17th Century*, "Analele Universității din Oradea. Istorie-Arheologie" 20 (2010), p. 11-18
- *Confesiune, religie și societate în Pașălăcul de Oradea, în Politici imperiale în estul și vestul spațiului românesc*, Oradea-Chișinău, 2010, p. 152-168
- *Un caz interesant de convertire la calvinism în 1677: Ștefan Alexa din Orăștie*, "Arhiva Someșană", third series, 9 (2010), p. 177-180

Antoniu MARTIN, "Elena Ghiba Birta" National College, Arad; **research field:** recent history; Romanian civic society; Arad county; **recent publications:**

- *Naționalism și comunism în Aradul postbelic*, in *Identitate și cultură. Studii privind istoria Banatului* (ed. by Victor Neumann), Bucharest, Ed. Academiei Române, 2009
- *Aspecte ale colectivizării agriculturii în raionul Arad*, "Studii de istorie" 2006-2007, 2-3
- *Economie și societate în județul Arad. Un studiu asupra agriculturii anilor 1944-1948*, Arad, Mirador, 2004

Alexander MAXWELL, Victoria University of Wellington, History Programme; **research field:** Nineteenth-century European History; linguistic and cultural nationalism; nationalism in East-Central Europe; **recent publications:**

- *Typologies and Phase Theories in Nationalism Studies: Hroch's A-B-C Schema as a Basis for Comparative Terminology*, "Nationalities Papers" 38 (2010), 6 (November), p. 865-880
- *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czech Language and Unintended Nationalism*, London, I.B. Tauris, 2009
- *Reciprocity Between the Tribes and Dialects of the Slavic Language*, a translation of Ján Kollár's *Wechselseitigkeit* with a 72-page introduction, "Ján Kollár's Linguistic Nationalism", Bloomington, Slavica Press, 2009
- *National Endogamy and Double Standards: Sexuality and Nationalism in East-Central Europe during the 19th Century*, "Journal of Social History" 41 (2007), 2 (December), p. 413-433
- *Multiple Nationalism: National Concepts in 19th century Hungary and Benedict Anderson's 'Imagined Communities'*, "Nationalism and Ethnic Politics" 11 (2005), 3 (Fall), p. 385-414

Radu MILIAN, National Archives of Romania, Bihor County Branch; **research field:** Romanian modern history, especially history of the Romanian education in Transylvania and Crișana in the 19th century and the beginning of the 20th century; **recent publications:**

- *Din istoria învățământului*, in *Monografia județului Bihor*, I, Oradea, ed. Arca, 2010, p. 181-205

- *Fundațiile în sprijinul învățământului românesc din Bihor în secolul al XIX-lea*, "Cele Trei Crișuri", 2008, 1-3, p. 5-14
- *Eforturile ierarhiei bisericești greco-catolice de revigorare morală a învățământului românesc din Bihor (prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, "Revista Bihoreană de Istorie" 6-7/2006, p. 58-66
- *Învățământul confesional în Transilvania dualistă*, "Crisia" 32-33 (2002-2003), p. 177-199
- *Școala ortodoxă și Greco-catolică în Bihor în a II-a jumătate a sec. XIX*, "Crisia" 30 (2000), p. 229-255

Elena MUȘAT, National Archives of Romania; **research field**: history of the Greek-Catholic Church; Romanian modern history; **recent publications**:

- *Mărturii documentare privind Biserica Greco-Catolică din Transilvania (sec. al XIX-lea)*, "Revista Arhivelor" 84 (2007), 1, p. 129-141

Lucian PETRAȘ, National Archives of Romania, Arad County Branch; **research field**: Arad county; archives studies; **recent publications**:

- *Aspecte ale activității militare și politice desfășurate de generalul Sabin Banciu*, in *Armata română și societatea civilă*, Pitești, Ed. Paradigme, 2012, p. 64-66;
- *Mihai Veliciu (1846-1921). Studiu și documente*, Arad, Ed. Universității "Aurel Vlaicu", 2011
- *Politică și demers național în comitatul Arad (1895-1916)*, Timișoara, Ed. Brumar, 2008
- *Gruparea tribunistă și criza Partidului Național Român din anii 1910-1912. Între disputa politică și confruntarea de idei*, "Revista Bistriței" 20 (2006), p. 301-308

Oliver Jens SCHMITT, Vienna University; Austrian Academy of Sciences; **research field**: social history of the Legionary movement; South-East European medieval history; social and cultural history of the Albanian space; **recent publications**:

- (ed. of) (with Armin Heinen) *Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die Legion "Erzengel Michael"*, in *Rumänien 1918-1938*, Munich, 2013
- *Südosteuropa und die Adria im späten Mittelalter*, Bucharest-Brăila, 2013
- *Die Albaner – eine Geschichte zwischen Orient und Okzident*, Munich, 2012

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, National Archives of Romania, Bucharest; **research field**: monarchical and institutional sigillography; heraldry of the Romanian families in Transylvania; noble diplomae; phaleristics; **recent publications**:

- *Matrice sigilare ale Ministerului de Interne (1848-1881)*, Bucharest, 2011
- *Norme internaționale de descriere a sigiliilor (proiect)*, "Hrisovul", new series, 15 (2009), p. 25-32
- (with Maria Dogaru) *Tezaur sfragistic românesc, II: Sigiliile emise de Cancelaria domnească a Moldovei (1387-1856)*, Bucharest, 2006
- (with Maria Dogaru) *Tezaur sfragistic românesc, I: Sigiliile emise de Cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856)*, Bucharest, 2006
- *O diplomă de înobilare acordată de împăratul Leopold I unei familii românești din Țara Făgărașului*, in *Direcția Județeană Bacău a Arhivelor Naționale, Semicentenar. Culegere de studii și comunicări susținute la sesiunea științifică organizată de Direcția*

Județeană Bacău a Arhivelor Naționale, la Slănic Moldova 24-25 mai 2001, II, Bucharest, 2001, p. 37-45

- *Blazoane de pe diplome de înnobilitare din secolele XV-XIX aflate în fondurile Direcției Județene Maramureș a Arhivelor Naționale (I), "Revista Arhivelor" 77 (2000), 1-2, p. 109-179*

Mircea TIMBUS; research field: institutional history of Arad County; history of the archives institution; recent publications:

- *Dezvăluiri documentare despre integrarea Aradului la statul român, în Sub semnul marilor înaintași – Ion Rusu Sărățeanu la 90 de ani, Cluj, 2011*

- *Ștefan Cicio Pop, luptător intransigent pentru unitatea românească, în Ștefan Cicio Pop. Studii, Arad, 2009*

- (in co-operation) *Îndrumător arhivistic, II, Arad, 2009*

- (in co-operation) (ed. of) *Orașul și județul Arad după 1 Decembrie 1918, Arad, 2008*

Mirela-Daniela TÎRNĂ, National Archives of Romania, Bucharest; research field: Romanian Royal House; Romanian modern history; recent publications:

- *Discursuri regale. Studiu comparativ, în Colocviul Național de Istorie, Istoria Artei Decorative, Conservare-Restaurare și Relații Publice, edițiile a XII-a și a XIII-a 2007-2008, II, Bucharest, 2009, p. 65-72*

- *Construirea Statului-Națiune. Concept. Cazul românesc, în Globalizare și identitate națională, Bucharest, 2006, p. 163-169*

- *Averea familiei regale la dispoziția maselor. 1948, "Arhivele Totalitarismului" 8 (2000), 3-4 (28-29), p. 126-138*

Maria VERTAN; research field: sigillography; edition of documents; local history (counties of Timiș and Teleorman); recent publications:

- *Sigilii sătești din districtul Ciacovei, "Ziridava" 25 (2010) 1, p. 179-187*

- *Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului (2nd ed.), Timișoara, Mirton, 2008*

- *Sigilii de sate, comune și târguri din Banatul istoric (secolele XVIII-XIX), Timișoara, Brumar, 2006*

Cornelia VLAȘIN, National Archives of Romania, Bistrița-Năsăud County Branch; research field: modern and recent history of Romania; recent publications:

- *Gestionarea patrimoniului fondurilor grănicerești în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea, "Arhiva Someșeană", 2011, 10, p. 55-67*

- *Administrarea Fondurilor Școlare Năsăudene în perioada comitatului, "Studii și Cercetări Etnoculturale" 16 (2011), p. 443-451*

- *Statutele pe baza cărora s-au administrat Fondurile Grănicerești Năsăudene (1851-1876), "Studii și Cercetări Etnoculturale" 15 (2010), p. 413-421*

- *Rolul Fondurilor Grănicerești Năsăudene, "Revista Bistriței" 23 (2009), p. 197-201*

- *Câteva considerații privind norma ISAAR – Norma arhivistică internațională pentru descrierea colectivităților (organizații), familiilor sau persoanelor, "Revista Arhivelor" 85 (2008), 1, p. 79-92*

***Revista Arhivelor. Archives Review* contains the following headings:**

- “Archive Studies” (archival theory and practice)
- “Studies of History” (including paleography, diplomacy, museography, sigillography, heraldry, numismatics, miniature, and other special sciences related to history; the history studies focus on the records/documents use)
- “*Restitutio*” (the editing of unpublished documents)
- “Reviews, Bibliographical Notes”
- “*Addenda et corrigenda*” (comprising scientific debates on articles and works in the field of history and archives)
- “Archival Studies in the World” (including presentations of various conferences, meetings, seminars, manifestations, symposia, and so on)

***Revista Arhivelor. Archives Review* has two issues a year. The first issue includes materials mostly in Romanian (with a summary in an international language), whereas the second issue is completely edited in international languages (preferably English, French, German).**

The editorial conditions for publishing in the *Revista Arhivelor. Archives Review* are as follows:

a) Similar conditions for articles and reviews:

- the main text must be written in Word format;
- the texts must enclose footnotes, not endnotes.

b) Specific conditions for articles and studies and for “*Restitutio*” heading:

- potential complementary materials (photos) in JPG format;
- the article should not exceed 7,000 words, if possible, i.e. 40,000 signs (without spaces) [= 20 pages in A4 format]
- the letter size: 11 for main text, 9 for footnotes

c) Specific conditions for reviews, *Addenda et Corrigenda* and “Archival Studies in the World” headings:

- the texts should not exceed 2,000 words, i.e. 11,000 signs (without spaces) [= 6 pages in A4 format]
- the letter size: 10 for main text, 9 for footnotes

Also, we kindly ask the authors to send a short presentation containing:

- full name;
- affiliation;
- research scope;
- at most 5 books and/or articles recently published.

The responsibility over the content of the materials is exclusively reserved to the authors.

**The Editorial Staff of the
*Revista Arhivelor. Archives Review***

